

พระราชปัญญารังษี

(เอี่ยม ธมฺมภารมหาเถร ป.ธ. ๘)

๓๑ พฤษภาคม ๒๕๔๔

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภารมหาเถร ป.ธ. ๘)

อนุสรณ์

งานพระราชทานเพลิงศพ

พระราชปัญญารังษี

(เอี่ยม ธมฺมภารมหาเถร ป.ธ. ๘)

อดีตเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามวรวิหาร

กรุงเทพมหานคร

วันพฤหัสบดีที่ ๓๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๔๔

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ

พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภารมหาเถร ป.ธ. ๘)

อดีตเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามวรวิหาร

ISBN 974-344-111-5

พิมพ์ครั้งที่ ๑

จำนวนพิมพ์ : ๒,๐๐๐ เล่ม

วัน เดือน ปี ที่พิมพ์ : ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๔๔

คณะบรรณาธิการ

พระศรีธวัชเมธี
พระกวีวงศ์
พระมหาสุทิน ถาวโร
พระมหานิยม ยามเทโว
พระครูปลัดกุศล สุจิตฺโต
นายสุวรรณ โฆสิตพันธุ์
นายนพพร โชคไพรศรี
นายประสิทธิ์ จันรัตนา

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด

๕๔/๖๗, ๖๘, ๗๑, ๗๒ ซอย ๑๒ ถนนจรัญสนิทวงศ์
แขวงวัดท่าพระ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐
โทร. ๘๖๔๐๔๓๔-๕, ๔๑๒๕๘๔๗, ๔๑๒๕๘๙๑, ๐๑-๙๒๓๘๘๒๕, ๐๑-๘๓๖๘๔๑๘
โทรสาร ๔๑๒๓๐๘๗
E-mail : sahadham@hotmail.com

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๑๗๓๕ **สำนักพระราชวัง**

๒๐ มกราคม ๒๕๔๔

พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภาโร) อายุ ๘๖ พรรษา ๖๖ เจ้าอาวาสวัดราชนัดดาราม ถึงมรณภาพด้วยโรคระบบหัวใจล้มเหลว และความดันโลหิตสูง ณ โรงพยาบาลเดชา กรุงเทพมหานคร เมื่อวันเสาร์ที่ ๒๐ มกราคม ๒๕๔๔ เวลา ๒๒.๑๕ น.

วันจันทร์ที่ ๒๒ มกราคม ๒๕๔๔ เวลา ๑๗.๐๐ น. ขอรับพระราชทานน้ำหลวงสรงศพ พร้อมด้วยเครื่องเกียรติยศประกอบศพ ณ ศาลาวัดราชนัดดาราม กรุงเทพมหานคร

ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานหีบทองทึบประกอบศพ.

ประภาพรรณ/พิมพ์/ [signature] /ทาน.

วัน	หน้าที่
	พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภาโร) เพื่อทราบ
	เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ และเจ้าพนักงานผู้มาปฏิบัติ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

[signature]

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ค.)

หมายรับสั่งที่...........๘๖๔๓...........   **สำนักพระราชวัง**

๑๑ เมษายน ๒๕๔๔

พระราชทานเพลิงศพ พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภาโร) อดีตเจ้าอาวาสวัดราชนัดดาราม ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

วันพฤหัสบดีที่ ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๔๔ เวลา ๑๗.๐๐ น. พระราชทานเพลิง

อัญชิษฐา/พิมพ์/[illegible]/ทาน.

วัน	**หน้าที่** พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภาโร)
	เพื่อทราบ
	เครื่องพระราชทานเพลิง และเจ้าพนักงานผู้เชิญมานี้
	เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

....

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๑๔๓๐ **สำนักพระราชวัง**

๑๙ พฤษภาคม ๒๕๔๔

พระราชทานเพลิงศพ พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภาโร) เจ้าอาวาสวัดราชนัดดาราม ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร

<u>วันพฤหัสบดีที่ ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๔๔</u> เวลา ๑๕.๐๐ น. เชิญหีบศพขึ้นรถวอประเทียบ จากศาลาวัดราชนัดดาราม ไปยังเมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม หยุดรถเชิญหีบศพเวียนเมรุ แล้วเชิญขึ้นตั้งบนจิตกาธาน

เวลา ๑๗.๐๐ น. พระราชทานเพลิง.

ประภาพรรณ/พิมพ์/ /ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภาโร) เพื่อทราบ เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ และเจ้าพนักงานผู้มาปฏิบัติ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

พระมหากรุณาธิคุณ

นับแต่พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภารมหาเถร ป.ธ.๘) อดีตเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามวรวิหาร เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ได้ถึงแก่มรณภาพลงเมื่อวันเสาร์ที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ.๒๕๔๔ เป็นต้นมา

สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ได้ทรงพระกรุณาโปรด พระราชทานน้ำหลวงสรงศพ และพระราชทานเพลิงศพ แก่พระราชปัญญารังษี

นับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นพ้นหาที่สุดมิได้แก่พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภารมหาเถร) คณะสงฆ์วัดราชนัดดารามวรวิหาร และศิษยานุศิษย์ท่านที่เคารพนับถือ ทายกทายิกาทั้งหลาย

อาตมภาพ พระศรีธวัชเมธี ผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามวรวิหาร และคณะสงฆ์ ขอสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นที่ยิ่งนี้ตลอดไป.

ขอถวายพระพร

อาตมภาพ พระศรีธวัชเมธี

ผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามวรวิหาร

สำนึกในพระคุณ

คณะกรรมการจัดงาน ประกอบด้วย คณะสงฆ์วัดราชนัดดารามวรวิหาร คณะศิษยานุศิษย์ ญาติมิตร และพุทธศาสนิกชน ซึ่งร่วมกันเป็นเจ้าภาพจัดงานพระราชทานเพลิงศพ ขอกราบขอบพระทัยพระเดชพระคุณเจ้าพระคุณ**สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก** ที่ทรงพระเมตตาเสด็จมาเป็นองค์ประธานในการสรงน้ำศพ ทรงมีพระเมตตาประทานน้ำสรงศพและทรงมีพระเมตตาประทานพระคติธรรม เพื่อนำลงตีพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณ พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภารมหาเถร ป.ธ.๘)

ขอกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ วัดสระเกศ สมเด็จพระมหาธีราจารย์ วัดชนะสงคราม สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ วัดปากน้ำ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดสุวรรณาราม พระวิสุทธิวงศาจารย์ วัดเทพธิดาราม พระธรรมวโรดม วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม พระวิสุทธาธิบดี วัดสุทัศนเทพวราราม พระธรรมกิตติวงศ์ วัดราชโอรสาราม ตลอดถึงพระเถรานุเถระ สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะ พระสังฆาธิการ ท่านผู้มีเกียรติและท่านที่เคารพนับถือทุกท่านซึ่งไม่สามารถระบุนามให้หมดได้ ณ ที่นี้ โดยที่ท่านได้มีเมตตามาในพิธีสรงน้ำศพ สวดพระอภิธรรมแสดงพระธรรมเทศนาให้ข้อคิด แนวปฏิบัติ ให้กำลังใจในการจัดงาน ในการจัดพิมพ์หนังสือ พร้อมทั้งได้กรุณาเขียนคำไว้อาลัย คติธรรม และบทความต่าง ๆ ให้ด้วยความเต็มใจ และมีเมตตาธรรมเป็นปุเรจาริกเพื่อร่วมกันบำเพ็ญบุญกุศลอุทิศกัลปนาผลแด่พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณ พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภารมหาเถร ป.ธ.๘)

ขอขอบพระคุณ ขอบคุณ และอนุโมทนาต่อส่วนราชการ บริษัท ห้างร้าน เอกชน ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ที่ได้มีจิตศรัทธาปสาทะให้ความอุปถัมภ์ในการสวดพระอภิธรรมและอื่น ๆ จนกระทั่งงานพระราชทานเพลิงศพในครั้งนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ขอขอบพระคุณ ขอบคุณและอนุโมทนา ต่อเจ้าของบทความ เจ้าของข้อมูลและเอกสารทางวิชาการ พร้อมทั้งส่วนราชการและสำนักพิมพ์ต่าง ๆ ที่ได้ให้หนังสือ เอกสาร ภาพถ่าย และข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับประวัติวัด โลหะปราสาทและพุทธศาสนสถานของวัด เป็นต้น โดยเฉพาะส่วนราชการดังกล่าว เช่น กรมศิลปากร, กรมโยธาธิการ (กรมโยธาเทศบาล), สำนักผังเมือง, สำนักงาน กทม., กระทรวงมหาดไทย และส่วนราชการอื่น ๆ จนกระทั่งทางวัดได้นำเอกสารและข้อมูลเหล่านี้มาศึกษาวิเคราะห์แล้วรวบรวมและเรียบเรียงจัดพิมพ์ขึ้นเป็นหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพในครั้งนี้ เพื่อแจกจ่ายเป็นธรรมบรรณาการแก่ทุกท่านที่มาร่วมงาน และอีกส่วนหนึ่งจะได้จัดส่งให้ห้องสมุดต่าง ๆ ทั่วประเทศ เพื่อการศึกษาค้นคว้าวิจัยของเยาวชน ตลอดถึงผู้สนใจใฝ่รู้ เพื่อให้ตระหนักในคุณค่าของศิลปวัฒนธรรมไทยและตระหนักในพระคุณอันยิ่งใหญ่ของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์สืบไป

ในการจัดงานพระราชทานเพลิงศพครั้งนี้ หากมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดผิดพลาดหรือขาดตกบกพร่อง ไม่ว่าจะโดยการรู้เท่าไม่ถึงการณ์ หรือมีการปฏิสันถารไม่ทั่วถึง เป็นต้น ขอวิญญูชนได้โปรดให้อภัยด้วยเมตตาจิต จักขอบพระคุณยิ่ง

ขออำนาจกุศลผลบุญทั้งมวล ที่คณะกรรมการจัดงาน รวมทั้งที่พระเถรานุเถระ ศิษยานุศิษย์ ญาติมิตรและท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย ได้ร่วมกันบำเพ็ญอันเป็นส่วนแห่งปัตติทานมัยในครั้งนี้ จงเป็นพลวปัจจัยกุศลวิปากสมบัติหนุนนำให้ดวงวิญญาณของพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณ พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภารมหาเถร ป.ธ.๘) ได้โปรดรับทราบด้วยญาณวิถี มีความเบิกบาน ชื่นชมโสมนัสในกองการกุศลที่ทุกท่านทุกคนได้มีกัลยาณจิตอุทิศกัลปนาผลไปให้ ขอให้ดวงวิญญาณนั้นโปรดอนุโมทนาในบุญกุศลส่วนปัตตานุโมทนามัย สถิตเสถียรอยู่ในสุคติสัมปรายภพ ประสบแต่อิฏฐวิบุลมนุญผล เสวยสุขสมบัติอันพึงปรารถนาตามควรแก่คติวิสัย ตราบเท่าถึงพระนิพพานอันเป็นบรมสุขชั่วนิจนิรันดร์

อนึ่ง ขอให้ท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้มีส่วนแห่งบุญกุศลในครั้งนี้ และประสบแต่ความสุขความเจริญโดยทั่วกัน

คณะสงฆ์วัดราชนัดดารามวรวิหาร

คณะศิษยานุศิษย์ ญาติมิตร และพุทธบริษัท

เจ้าภาพ

๓๑ พฤษภาคม ๒๕๔๔

งานพระราชทานเพลิงศพ

พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภารมหาเถร ป.ธ.๘)

อดีตเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามวรวิหาร

๓๑ พฤษภาคม ๒๕๔๔

สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะ

องค์ที่ปรึกษา

สมเด็จพระพุฒาจารย์	วัดสระเกศ	สมเด็จพระมหาธีราจารย์	วัดชนะสงคราม
สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์	วัดปากน้ำ	พระวิสุทธิวงศาจารย์	วัดเทพธิดาราม
พระธรรมวโรดม	วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม	พระธรรมกิตติวงศ์	วัดราชโอรสาราม

คณะทำงาน

พระศรีธวัชเมธี	วัดราชนัดดารามวรวิหาร	พระราชสุทธิมงคล	วัดมกุฏกษัตริยาราม
พระครูปัญญารังษี	"	พระทักษิณคณิสสร	วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
พระมหาสุทิน ถาวโร	"	พระกวีวงศ์	วัดราชสิทธาราม
พระมหานิยม ยามเทโว	"	พระศรีวิสุทธิดิลก	วัดประยุรวงศาวาส
พระมหาอุทัย พุทฺธญาโณ	"	พระศรีปริยัติสุธี	วัดอรุณราชวราราม
พระครูปลัดกุศล สุจิตฺโต	"	พระวิบูลกิจจาภรณ์	วัดพิชยญาติการาม
พระมหาคำคูณ จานิสฺสโร	"	พระศรีรัตนวิมล	วัดใหม่พิเรนทร์
พระครูใบฎีกาพิมพ์ พิมฺพิสาโร	"	พระราชสิทธิวิเทศ	วัดอานันทเมตยาราม
พระครูสังฆรักษ์สุนทร ธมฺมโกสโล	"		ประเทศสิงคโปร์
พระมหาสุนทร ถาวรธมฺโม	"	พระไพศาลประชานาถ	วัดเมือง ยะลา
พระโสภณธีรคุณ	วัดเทพธิดาราม	พระวิเชียรโมลี	วัดชัยมงคล สงขลา
พระครูใบฎีกายิ่งศักดิ์ อภิวฑฺฒโน	วัดเทพธิดาราม	คณะศิษยานุศิษย์ ญาติมิตร อุบาสก อุบาสิกา	
พระราชเมธี	วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์	สมาคมไหรนานาชาติ ชาวตลาดพระและ	
พระราชรัตนดิลก	วัดปทุมคงคา	คณะครูโรงเรียนวัดราชนัดดาราม	
พระราชสิทธิโกศล	วัดพลับพลาชัย		

งานพระราชทานเพลิงศพ
พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภารมหาเถร ป.ธ.๘)

อดีตเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามวรวิหาร

๓๑ พฤษภาคม ๒๕๔๔

สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะ
องค์ที่ปรึกษา

สมเด็จพระพุฒาจารย์	วัดสระเกศ	สมเด็จพระมหาธีราจารย์	วัดชนะสงคราม
สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์	วัดปากน้ำ	พระวิสุทธิวงศาจารย์	วัดเทพธิดาราม
พระธรรมวโรดม	วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม	พระธรรมกิตติวงศ์	วัดราชโอรสาราม

คณะทำงาน

พระศรีธวัชเมธี	วัดราชนัดดารามวรวิหาร	พระราชสุทธิมงคล	วัดมกุฏกษัตริยาราม
พระครูปัญญารังษี	"	พระทักษิณคณิสสร	วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
พระมหาสุทิน ถาวโร	"	พระกวีวงศ์	วัดราชสิทธาราม
พระมหานิยม ยามเทโว	"	พระศรีวิสุทธิดิลก	วัดประยุรวงศาวาส
พระมหาอุทัย พุทฺธญาโณ	"	พระศรีปริยัติสุธี	วัดอรุณราชวราราม
พระครูปลัดกุศล สุจิตฺโต	"	พระวิบูลกิจจาภรณ์	วัดพิชยญาติการาม
พระมหาคำคูณ ฐานิสฺสโร	"	พระศรีรัตนวิมล	วัดใหม่พิเรนทร์
พระครูใบฎีกาพิมพ์ พิมฺพิสาโร	"	พระราชสิทธิวิเทศ	วัดอานันทเมตยาราม
พระครูสังฆรักษ์สุนทร ธมฺมโกสโล	"		ประเทศสิงคโปร์
พระมหาสุนทร ถาวรธมฺโม	"	พระไพศาลประชานาถ	วัดเมือง ยะลา
พระโสภณธีรคุณ	วัดเทพธิดาราม	พระวิเชียรโมลี	วัดชัยมงคล สงขลา
พระครูใบฎีกายิ่งศักดิ์ อภิวฑฺฒโน	วัดเทพธิดาราม	คณะศิษยานุศิษย์ ญาติมิตร อุบาสก อุบาสิกา	
พระราชเมธี	วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์	สมาคมโหรนานาชาติ ชาวตลาดพระและ	
พระราชรัตนดิลก	วัดปทุมคงคา	คณะครูโรงเรียนวัดราชนัดดาราม	
พระราชสิทธิโกศล	วัดพลับพลาชัย		

คำปรารภ

ด้วยพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภารมหาเถร ป.ธ.๘) อดีตเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามวรวิหาร ได้ถึงแก่มรณภาพลงเมื่อวันเสาร์ที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ.๒๕๔๔ เวลา ๒๒.๑๕ น. ด้วยโรคหัวใจล้มเหลว ณ โรงพยาบาลเดชา กรุงเทพมหานคร สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ได้ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานน้ำหลวงสรงศพและทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานเพลิงศพ ในวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๔๔ นี้ด้วย นับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณแก่พระเดชพระคุณพระราชปัญญารังษี อดีตเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามวรวิหาร และเป็นพระมหากรุณาธิคุณอันเปี่ยมล้นในดวงใจของคณะสงฆ์ คณะศิษยานุศิษย์และทายกทายิกาแห่งวัดราชนัดดาราม วรวิหาร โดยมีพระเดชพระคุณพระศรีธวัชเมธีผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสเป็นประธาน ตลอดถึงคณะเจ้าภาพที่มาร่วมบำเพ็ญกุศลทุกท่านอย่างหาที่สุดมิได้

คณะสงฆ์ ศิษยานุศิษย์ ทายก ทายิกา แห่งวัดราชนัดดารามวรวิหารทั้งหมด ได้รับกำลังใจ ความอบอุ่นใจ และต่างรู้สึกซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง ที่พระเดชพระคุณเจ้าพระคุณ**สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก** ได้ทรงพระเมตตาเสด็จมาเป็นองค์ประธานในการพระราชทานน้ำหลวงสรงศพ และทรงพระเมตตาเสด็จเป็นองค์ประธานในการพระราชทานเพลิงศพด้วย นับเป็นพระกรุณาอย่างยิ่งแก่พระเดชพระคุณพระราชปัญญารังษี

ในการนี้ ได้รับความเมตตาจากสมเด็จพระราชาคณะ รองสมเด็จพระราชาคณะ พระมหาเถระ พระเถรานุเถระ เจ้าคณะ พระสังฆาธิการทุกระดับ มาร่วมในพิธีศพครั้งนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะใหญ่หนตะวันออก และเจ้าอาวาสวัดสระเกศ ได้เมตตามาสรงน้ำศพ และให้คำแนะนำในการจัดงานด้วย เจ้าประคุณสมเด็จพระมหาธีราจารย์ กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะใหญ่หนกลางและเจ้าอาวาสวัดชนะสงคราม ได้เมตตามาดูแลความเรียบร้อยในการจัดสถานที่ก่อนพิธีสรงน้ำศพ และได้เมตตามาสรงน้ำศพ ตลอดถึงเป็นองค์ประธานในการบำเพ็ญกุศลสัตตมวาร (ครบ ๗ วัน) ในวันเสาร์ที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๔ โดยมีพระเดชพระคุณพระธรรมกิตติวงศ์ กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะภาค ๑๖ และเจ้าอาวาสวัดราชโอรสาราม กรุงเทพมหานคร เป็นองค์แสดงพระธรรมเทศนา ๑ กัณฑ์

อนึ่ง พระเดชพระคุณพระวิสุทธิวงศาจารย์ เจ้าอาวาสวัดเทพธิดาราม กรุงเทพมหานคร ได้เมตตามาเป็นองค์ประธานในการบำเพ็ญกุศลปัญญาสมวาร (ครบ ๕๐ วัน) ในวันอาทิตย์ที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๔ โดยมีพระเดชพระคุณพระธรรมธีรราชมหามุนี เจ้าคณะภาค ๗ รองแม่กองบาลีสนามหลวง และรองเจ้าอาวาสวัดปากน้ำ กรุงเทพมหานคร แสดงพระธรรมเทศนา ๑ กัณฑ์ เจ้าประคุณสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์

กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะใหญ่หนเหนือ แม่กองบาลีสนามหลวง และเจ้าอาวาสวัดปากน้ำ กรุงเทพ-มหานคร ได้เมตตามาสรงน้ำศพและเป็นองค์ประธานในการบำเพ็ญกุศลสตมวาร (ครบ ๑๐๐ วัน) ในวันอาทิตย์ที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๔ โดยมีพระเดชพระคุณพระธรรมวโรดม กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะภาค ๖ รองแม่กองบาลีสนามหลวง ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตร แสดงพระธรรมเทศนา ๑ กัณฑ์ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ กรรมการมหาเถรสมาคม และเจ้าอาวาสวัดสุวรรณาราม กรุงเทพมหานคร ได้เมตตามาสรงน้ำศพ และแสดงพระธรรมเทศนา ๑ กัณฑ์ ในพิธีเปิดศพในวันพุธที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๔ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ กรรมการมหาเถรสมาคม และเจ้าอาวาสวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพ-มหานคร ได้เมตตามาสรงน้ำศพ

ในวันพุธที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๔ เจ้าประคุณสมเด็จพระมหาธีราจารย์ กรรมการมหาเถร-สมาคม เจ้าคณะใหญ่หนกลาง และเจ้าอาวาสวัดชนะสงคราม ได้เมตตามาเป็นประธานในการบำเพ็ญกุศลสวดพระพุทธมนต์เปิดศพ และมีพระธรรมเทศนา ๑ กัณฑ์ แสดงโดยเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ กรรมการมหาเถรสมาคมและเจ้าอาวาสวัดสุวรรณาราม และสวดพระอภิธรรม

ในวันพฤหัสบดีที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๔ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะใหญ่หนตะวันออก และเจ้าอาวาสวัดสระเกศ ได้เมตตามาเป็นประธานในการบำเพ็ญกุศลสวดพระพุทธมนต์ และแสดงพระธรรมเทศนา โดยเจ้าประคุณสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะใหญ่หนเหนือ แม่กองบาลีสนามหลวง และเจ้าอาวาสวัดปากน้ำ และบำเพ็ญกุศลทักษิณานุประทานถวายแด่พระเดชพระคุณพระราชปัญญารังษี ก่อนเคลื่อนศพไปยังเมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

นอกจากนี้ ยังมีพระมหาเถระ พระเถระอีกจำนวนมากที่ได้มาร่วมสรงน้ำศพพระเดชพระคุณพระราชปัญญารังษี นับเป็นความกรุณาแก่ศพของพระเดชพระคุณฯ และเป็นกำลังใจแก่คณะสงฆ์ศิษยา-นุศิษย์แห่งวัดราชนัดดารามวรวิหาร โดยมีพระเดชพระคุณพระศรีธวัชเมธี ผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสเป็นประธานและคณะเจ้าภาพทั้งหลายที่ร่วมกันบำเพ็ญกุศลอุทิศถวายแด่พระเดชพระคุณฯ

ในการบำเพ็ญกุศลงานพระราชทานเพลิงศพของพระเดชพระคุณฯ ครั้งนี้ คณะเจ้าภาพได้จัดพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับประวัติวัดราชนัดดารามวรวิหาร ประวัติโลหะปราสาท ประวัติเจ้าอาวาส คติธรรมต่างๆ และประวัติความเป็นมาของสมณศักดิ์ เพื่อมอบเป็นธรรมบรรณาการแก่ทุกท่านผู้มาร่วมงานพระราชทานเพลิงศพในครั้งนี้ด้วย หากมีความผิดพลาดบกพร่องประการใด คณะเจ้าภาพขอประทานอภัยมา ณ โอกาสนี้ด้วย

งานบำเพ็ญกุศลต่างๆ และงานพระราชทานเพลิงศพของพระเดชพระคุณฯ ได้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยด้วยดีนั้น ก็ได้อาศัยบารมีความเมตตากรุณาจากสมเด็จพระราชาคณะ รองสมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะ พระมหาเถระ เพื่อนสหธรรมิกทั้งหลายและสาธุชนทุกท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระเดชพระคุณพระราชเมธี ผู้รักษาการแทนเจ้าคณะกรุงเทพมหานคร ได้มอบหมายงานให้พระเดชพระคุณพระราชรัตนดิลก เจ้าคณะเขตสัมพันธวงศ์ และเจ้าอาวาสวัดปทุมคงคา มาช่วยเหลือ พระเดชพระคุณพระทักษิณคณิสสร เจ้าคณะ แขวงพระบรมมหาราชวัง วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ได้เมตตามาอำนวยความสะดวกด้วย

และพระเดชพระคุณพระราชสิทธิโกศล เจ้าอาวาสวัดพลับพลาชัยได้ให้ความอนุเคราะห์โต๊ะ เก้าอี้สำหรับพระภิกษุสามเณรนั่งฉันภัตตาหาร ตลอดถึงพระเถระอีกเป็นจำนวนมากที่ไม่ได้ระบุนามในที่นี้ ก็ได้ร่วมกันให้งานบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ ในการพระราชทานเพลิงศพพระเดชพระคุณพระราชปัญญารังษี สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี คณะเจ้าภาพซึ่งมีพระเดชพระคุณพระศรีธวัชเมธี เป็นประธานสงฆ์ ตลอดถึงคณะศิษยานุศิษย์ทุกท่านมีความประทับใจ ซาบซึ้งและอบอุ่นใจอย่างหาที่สุดมิได้ จึงขอกราบขอบพระคุณ ขอขอบคุณและขออนุโมทนาที่ได้รับความเมตตานุเคราะห์เป็นอย่างดีมา ณ โอกาสนี้ด้วย

งานบำเพ็ญกุศลในการพระราชทานเพลิงศพของพระเดชพระคุณพระราชปัญญารังษี ครั้งนี้ หากการถวายการต้อนรับพระเถรานุเถระ ตลอดถึงท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายที่ตั้งใจเสียสละมาร่วมงานบำเพ็ญกุศลใดๆ ก็ตามมีความขาดตกบกพร่องประการใด ขอได้โปรดตั้งกัลยาณจิตให้อภัยด้วย จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอบุญกุศลทักษิณานุประทาน ที่ได้บำเพ็ญมาตั้งแต่ต้นโดยลำดับแล้วนั้น จงเป็นพลวปัจจัยหนุนนำ ยังอิฏฐวิบุลมนุญผล วิปากสมบัติ สุขสมบัติ ทิพยสมบัติ ให้เกิดแก่พระเดชพระคุณพระราชปัญญารังษี ในสัมปรายภพเบื้องหน้าตราบเท่าถึงพระนิพพาน เทอญ.

คณะสงฆ์วัดราชนัดดารามวรวิหาร

ให้พระปริยัติวราภรณ์ เป็นพระราชปัญญารังนี้ [illegible]วิภูษิต
มหาคณิสสร [illegible] คามวาสี พระราช[illegible]ลิต
ณ วัด[illegible] วรวิหาร พระอาราม[illegible]
ตั้งฐานานุกรม [illegible] รูป คือ พระครูปลัด ๑ พระครู[illegible] ๑
พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑ ขอพระคุณจงรับธุระพระพุทธศาสนา
เป็นภาระสั่งสอน ช่วยระงับอธิกรณ์ และอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณร
ในพระอารามโดยสมควร [illegible] ในพระพุทธศาสนาเทอญ

ตั้งแต่วันที่ [illegible] พุทธศักราช ๒๕๔๒
เป็นปีที่ ๕๔ [illegible]

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

นายกรัฐมนตรี

แต่งตั้งเจ้าอาวาสพระอารามหลวง

ที่ ๒/๒๕๓๑

อาศัยอำนาจตามความในข้อ ๒๕ เบญจ แห่งกฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ ๕ แก้ไขเพิ่มเติม (พ.ศ. ๒๕๐๙) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระสังฆาธิการ ออกตามความในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ จึงแต่งตั้งให้

พระปริยัติวราภรณ์ ฉายา ธมฺมภาโร อายุ ๗๒ พรรษา ๕๐

วิทยฐานะ ป.ธ. ๙ วัดราชนัดดาราม

ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดราชนัดดาราม

แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

มีหน้าที่และอำนาจตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕

พระภิกษุสามเณร และคฤหัสถ์ที่อยู่ในวัดดังกล่าวข้างต้น จงอยู่ในโอวาทของเจ้าอาวาสที่ได้รับแต่งตั้งแล้วนั้น ซึ่งปฏิบัติการโดยชอบด้วยพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ หรือคำสั่ง

ขอจงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระพุทธศาสนา ตลอดกาลนาน เทอญ ฯ

แต่งตั้ง ณ วันที่ ๑๒ เดือน [illegible] พ.ศ. ๒๕๓๑

สมเด็จ[illegible]มหาสังฆปริณายก

พระราชปัญญารังษี

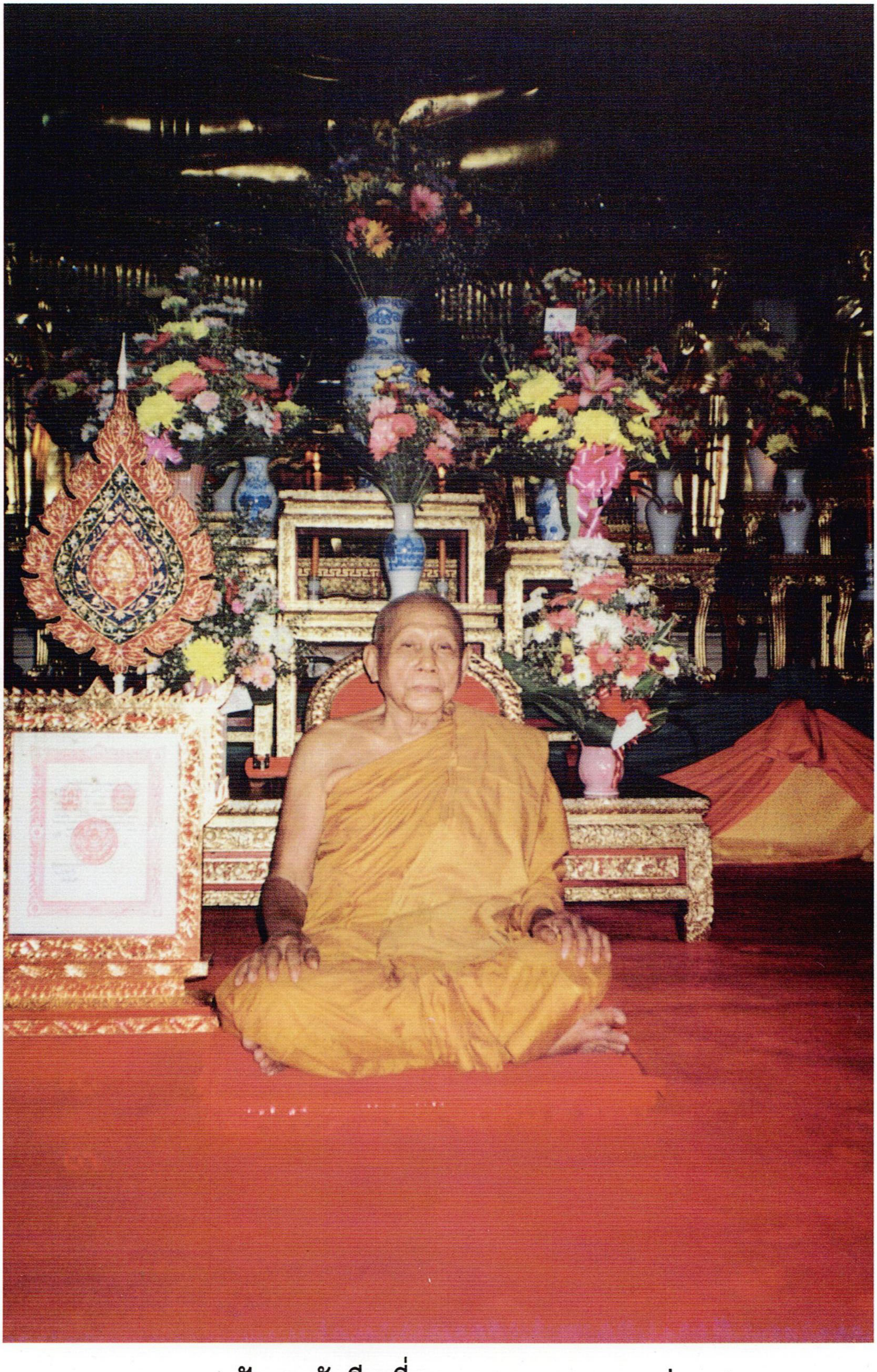
(เอี่ยม ธมฺมภารมหาเถร ป.ธ. ๘)

อดีตเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามวรวิหาร

กรุงเทพมหานคร

ชาตะ ๑ พฤษภาคม ๒๔๕๘

มรณภาพ ๒๐ มกราคม ๒๕๔๔

พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภารมหาเถร ป.ธ.๘)
อดีตเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามวรวิหาร

หีบทองแท่งทึบ บรรจุศพพระราชปัญญารังษี

ภาคชีวประวัติ

ชีวประวัติ มหาเถรประวัติ และผลงาน

ชีวประวัติ

พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภารมหาเถร ป.ธ.๘)

นามเดิม ชื่อ เอี่ยม นามสกุล สุริยฤกษ์ (นามสกุลเดิมหนูเป็ด) เกิดเมื่อ วันเสาร์ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๖ ปีเถาะ วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๘

โยมบิดา นายนะ หนูเป็ด

โยมมารดา นางพุ่ม หนูเป็ด

ภูมิลำเนาเดิม บ้านเลขที่ ๓๖ หมู่ที่ ๔ ตำบลบ่อตรุ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา

พี่น้องร่วมสายโลหิต พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภารมหาเถร ป.ธ. ๘) มีพี่น้องร่วมสายโลหิต ๕ คน

๑. นายดำ หนูเป็ด ถึงแก่กรรม

๒. นายขาว หนูเป็ด ถึงแก่กรรม

๓. นายปั่น หนูเป็ด ถึงแก่กรรม

๔. นายเปี่ยม หนูเป็ด

๕. พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภาโร -สุริยฤกษ์)

บรรพชา

วันจันทร์ที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เดือน ๕ ปีวอก ณ วัดเลียบ ตำบลบ่อยาง อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา โดย มีพระสมุห์เอียด เป็นพระอุปัชฌาย์

อุปสมบท

วันจันทร์ที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๐ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๕ ปีฉลู ณ พระอุโบสถวัดสระเกศ แขวงบ้านบาตร เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร โดยมี **พระธรรมเจดีย์ (สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก อยู่ ญาโณทยมหาเถร)** เป็นพระอุปัชฌาย์ พระสีลาจารพิพัฒน์ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และ**พระมหาทอง** เป็นพระอนุสาวนาจารย์ ได้นามฉายาว่า **ธมฺมภาโร**

- พ.ศ. ๒๔๘๗ ย้ายกลับภูมิลำเนาเดิม ไปอยู่วัดหาดใหญ่ใน (วัดมหัตตมังคลาราม) อ.หาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ไปร่วมพัฒนาวัดหาดใหญ่
- พ.ศ. ๒๔๙๓ กลับมาอยู่กรุงเทพมหานคร วัดราชนัดดารามวรวิหาร เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

วิทยฐานะ

- พ.ศ. ๒๔๖๘ สำเร็จวิชาสามัญ โรงเรียนประชาบาล ตำบลบ่อตรุ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา

- พ.ศ. ๒๔๘๑ สอบได้ น.ธ.เอก สำนักเรียนวัดสระเกศ แขวงบ้านบาตร เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

- พ.ศ. ๒๔๙๕ สอบได้ ป.ธ.๘ สำนักเรียนคณะจังหวัดสงขลา วัดเลียบ ตำบลบ่อยาง อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา

- การศึกษาพิเศษ ศึกษาภาษาอังกฤษ สอบได้วิชาครูประโยคประถม (ป.ป.)

งานปกครอง

- พ.ศ. ๒๔๙๙ เป็นเจ้าคณะ ๓ วัดราชนัดดารามวรวิหาร
- พ.ศ. ๒๕๑๘ เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามวรวิหาร
- พ.ศ. ๒๕๒๖ เป็นผู้ปฏิบัติงานแทนเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามวรวิหาร
- พ.ศ. ๒๕๒๗ เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามวรวิหาร
- พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญในราชทินนามที่ **พระปริยัติวราภรณ์**
- พ.ศ. ๒๕๓๑ เป็นเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามวรวิหาร เป็นพระอุปัชฌาย์
- พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นราช ในราชทินนามที่ **พระราชปัญญารังษี**

งานการศึกษา

- พ.ศ. ๒๔๘๐-๒๔๘๖ เป็นครูสอนบาลี ป.ธ.๓ และ ป.ธ.๔ สำนักเรียนวัดสระเกศ แขวงบ้านบาตร เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๔๘๐-๒๔๘๖ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมและบาลีสนามหลวง
- พ.ศ. ๒๔๘๘-๒๔๙๒ เป็นครูสอนบาลี ป.ธ.๓ วัดมหัตตมังคลาราม อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา
- พ.ศ. ๒๔๙๔-๒๕๑๖ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมและบาลีสนามหลวง
- พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นกรรมการนำประโยคบาลีสนามหลวงไปเปิดสอบ จังหวัดหนองคาย
- พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นกรรมการนำประโยคบาลีสนามหลวงไปเปิดสอบ จังหวัดเพชรบูรณ์
- พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นกรรมการนำประโยคบาลีสนามหลวงไปเปิดสอบ จังหวัดชลบุรี
- พ.ศ. ๒๕๒๖ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมสนามหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม
- พ.ศ. ๒๕๒๗ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมสนามหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม
- พ.ศ. ๒๕๒๘ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมสนามหลวง วัดราชผาติการาม
- พ.ศ. ๒๕๒๘ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมสนามหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม
- พ.ศ. ๒๕๒๙ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมสนามหลวง วัดราชผาติการาม
- พ.ศ. ๒๕๒๙ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมสนามหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม
- พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมสนามหลวง วัดราชผาติการาม

- พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมสนามหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม
- พ.ศ. ๒๕๓๑ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมสนามหลวง วัดราชผาติการาม
- พ.ศ. ๒๕๓๑ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมสนามหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม
- พ.ศ. ๒๕๓๒ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมสนามหลวง วัดราชผาติการาม
- พ.ศ. ๒๕๓๒ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมสนามหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม
- พ.ศ. ๒๕๓๔ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมสนามหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม
- พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมสนามหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม
- พ.ศ. ๒๕๓๖ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมสนามหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม
- พ.ศ. ๒๕๓๗ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมสนามหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม
- พ.ศ. ๒๕๓๘ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมสนามหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม
- พ.ศ. ๒๕๓๙ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมสนามหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม
- พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมสนามหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม
- พ.ศ. ๒๕๔๑ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมสนามหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม
- พ.ศ. ๒๕๔๒ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมสนามหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม
- พ.ศ. ๒๕๔๒ นักเรียน น.ธ.ตรี ไม่มีเข้าสอบ

นักเรียน น.ธ.โท ไม่มีเข้าสอบ

นักเรียน น.ธ.เอก สมัครสอบ ๑ รูป สอบได้ ๑ รูป สอบตก - รูป

นักเรียน ป.ธ.๑-๒ ไม่มีเข้าสอบ

นักเรียน ป.ธ.๓ สมัครสอบ ๑ รูป สอบได้ ๑ รูป สอบตก - รูป

นักเรียน ป.ธ.๔ ไม่มีเข้าสอบ

นักเรียน ป.ธ.๕ ไม่มีเข้าสอบ

นักเรียน ป.ธ.๖ ไม่มีเข้าสอบ

นักเรียน ป.ธ.๗ สมัครสอบ ๑ รูป สอบได้ - รูป สอบตก ๑ รูป

นักเรียน ป.ธ.๘ สมัครสอบ ๑ รูป สอบได้ ๑ รูป สอบตก - รูป

นักเรียน ป.ธ.๙ สมัครสอบ ๑ รูป สอบได้ ๑ รูป สอบตก - รูป

การส่งเสริมการศึกษา คือ เมื่อพระภิกษุหรือสามเณร เข้ามาอยู่ในสังกัดหรือในความปกครอง ได้แนะนำสั่งสอนให้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี เมื่อสอบได้ มีการให้รางวัลเป็นวัตถุและสิ่งของ เพื่อให้ผู้สอบได้มีกำลังใจในการศึกษาเล่าเรียนในขั้นต่อไป มีการอบรมชี้แจงถึงผลของการสอบได้ว่าเกิดจากความขยันหมั่นเพียร

งานเผยแผ่ - มีการทำพิธีมาฆบูชา

- มีการทำพิธีวิสาขบูชา
- มีการทำพิธีอัฏฐมีบูชา

- มีการอบรมศิษย์วัด ทุกวันอาทิตย์ โดยเฉพาะในเทศกาลเข้าพรรษา อบรมให้รู้ถึงวิธีการทำวัตร์ สวดมนต์ การอาราธนาศีล ๕ การอาราธนาศีล ๘ การอาราธนาพระปริตต์ การอาราธนาธรรม และวิธีกล่าวคำถวายต่างๆอบรมให้เข้าใจในคำสอนทางพระพุทธศาสนาและพระธรรม อบรมให้มีความสามัคคีต่อกันและกันในฐานะที่เราอยู่ในสังคมเดียวกัน ให้ทุกคนถือว่าเป็นญาติพี่น้องกัน อบรมให้มีความเพียร ความขยันในการศึกษาเล่าเรียน อบรมให้เป็นคนมีจรรยามารยาทต่อพระภิกษุสามเณรและศิษย์วัดด้วยกัน อบรมให้เป็นคนมีความกตัญญูต่อบิดามารดา ครู อาจารย์ และต่อบุคคลผู้มีพระคุณต่างๆ

- มีการอบรมสามเณร ทุกวันขึ้น ๑๕ ค่ำ และวันแรม ๑๔ ค่ำ, ๑๕ ค่ำ ตามจันทรคติอบรมสั่งสอนให้มีความรู้ความเข้าใจในหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา อบรมให้มีมารยาทต่อหมู่คณะและสังคม ให้มีความเคารพต่อผู้ที่มีอายุมากกว่า ให้ปฏิบัติตนตามระเบียบกติกาของวัด และกฎระเบียบของมหาเถรสมาคมโดยเคร่งครัด

- มีการอบรมศีลธรรมให้แก่ครูและนักเรียน โรงเรียนวัดราชนัดดา โรงเรียนสุมาศพิทยาคม อบรมให้ครูรู้หน้าที่ของความเป็นครูที่มีต่อศิษย์และเพื่อนครูด้วยกัน ให้ครูประกอบไปด้วยคุณธรรม ๔ ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เว้นจากอคติ ๔ ประการ ในศิษย์และเพื่อนครูด้วยกัน อบรมนักเรียนให้ปฏิบัติตามกฎข้อบังคับและมีความเคารพในสถาบันทั้ง ๓ สถาบัน คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสถาบันสูงสุดของชาติไทย

- มีผู้มารักษาศีลฟังธรรมตลอดปี เฉพาะวันธรรมสวนะ

- มีกิจกรรมเกี่ยวกับการเผยแผ่ เช่น ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอัฏฐมีบูชา และวันอาสาฬหบูชา ได้ชักชวนพุทธบริษัทมาบำเพ็ญกุศล ทำบุญ สวดมนต์ ฟังเทศน์ เวียนเทียน เจริญภาวนา โดยเฉพาะในวันวิสาขบูชาปี ๒๕๓๔ ได้ให้ความร่วมมือกับทางราชการไปร่วมประกวดโต๊ะหมู่บูชาและประทีปโคมไฟแขวนที่ท้องสนามหลวง

- ได้ให้ความร่วมมือกับทางคณะสงฆ์ คือ เป็นกรรมการทอดผ้าป่าหาเงินบำรุงโรงพยาบาลสงฆ์ หาเงินช่วยมูลนิธิสายใจไทย และให้ความร่วมมือในการสร้างเหรียญพระชัย (หลังช้าง) ร่วมบริจาคเงินสร้างโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และได้ให้ความร่วมมือกับทางราชการ คือ รวบรวมเครื่องอุปโภคและบริโภค จำนวน ๔ ลังใหญ่ ส่งผ่านเจ้าคณะหนใต้ วัดพิชยญาติการาม จำนวน ๓ ลังใหญ่ และส่งผ่านทางกรมการศาสนา เพื่อช่วยเหลือ พระภิกษุ สามเณร และประชาชน ในคราวเกิดอุทกภัยใหญ่ภาคใต้

- เป็นกรรมการโรงพยาบาลสงฆ์
- มีผู้มาทำบุญที่วัดเป็นครั้งคราว
- เป็นคณะอนุกรรมการ พิพิธภัณฑ์และหอสมุดกลางทางพระพุทธศาสนา

งานสาธารณูปการ

พ.ศ. ๒๕๓๑ ปฏิสังขรณ์ศาลาการเปรียญวัดราชนัดดารามวรวิหาร ด้านทิศเหนือหน้าพระอุโบสถ

ลักษณะศาลาการเปรียญทรงไทย ทุบปูนเก่าออกหมด ฉาบปูนใหม่ใช้ปูนหมักเปลี่ยนกระเบื้องใหม่ทั้งหมด ระแนงและกลอนเป็นบางส่วน เปลี่ยนช่อฟ้า ใบระกาหางหงษ์ เพดานลงรักปิดทอง ประตู

๔ ช่อง หน้าต่าง ๖ ช่อง ลงรักปิดทองเขียนลายรดน้ำภายในและภายนอกปูกระเบื้องดินเผา เพดานติดไฟฟ้าช่อละ ๑๐ ดวง ศาลาการเปรียญมีเสา ๒๘ ต้น แต่ละต้นติดไฟฟ้า ๔๐ แรงเทียน ต้นละดวง ศาลาการเปรียญ กว้าง ๑๒.๙๐ เมตร ยาว ๒๓.๗๐ เมตร สูง ๑๘.๕๐ เมตร ราคา ๓,๕๐๐,๐๐๐ บาท รวมค่าปฏิสังขรณ์ทั้งสิ้น ๓,๕๐๐,๐๐๐ บาท (สามล้านห้าแสนบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๓๒ ปฏิสังขรณ์ คณะ ๕ วัดราชนัดดารามวรวิหาร รวม ๔ หลังกุฏิลักษณะทรงไทย ได้แก่

๑. ปฏิสังขรณ์กุฏิด้านทิศใต้ ทุบปูนเก่าออกหมด ฉาบปูนใหม่ ฝาผนังและเพดานทาสีน้ำมัน เปลี่ยนกระเบื้องทั้งหมด ระแนงและกลอนเป็นบางส่วน พื้นห้องเปลี่ยนใหม่ทั้งหมด รื้อคานและตงเก่าออกหมด วางคานและตงใหม่ ตั้งเสาซิเมนต์ ขนาด ๖ นิ้ว ๕ ต้น สูง ๑.๕๐ เมตร พื้นห้องปูด้วยไม้แดง ทาสีเพดานภายในห้องติดไฟฟ้านิออน ขนาด ๔๐ แรงเทียน ๔ ดวง ติดพัดลม ขนาด ๔๐ นิ้ว กั้นบัวเชิงผนังกุฏิกว้าง ๑๐.๑๐ เมตร ยาว ๑๙.๓๐ เมตร สูง ๙.๕๐ เมตร ราคา ๔๖๓.๗๘๐ บาท รวมค่าปฏิสังขรณ์ทั้งสิ้น ๔๖๓,๗๘๐ บาท (สี่แสนหกหมื่นสามพันเจ็ดร้อยแปดสิบบาทถ้วน

๒. ปฏิสังขรณ์กุฏิด้านทิศเหนือ ทุบปูนเก่าออกหมด ฉาบปูนใหม่ ทาสีพลาสติก เปลี่ยนกระเบื้องใหม่ทั้งหมด ระแนง และกลอนเป็นบางส่วน พื้นห้องปรับปรุงใหม่ทั้งหมด รื้อคานและตงใหม่ ตั้งเสาซิเมนต์ ขนาด ๖ นิ้ว ๒ แถวๆละ ๘ ต้น สูง ๑.๕๐ เมตร ฝาผนังและเพดานทาสีพลาสติก เพดานติดไฟฟ้าแสงนิออนขนาด ๒๐ แรงเทียน ๒ ดวง ติดพัดลมเพดาน ขนาด ๓๖ นิ้ว ห้องละ ๑ ตัว จำนวน ๔ ห้อง กั้นบัวเชิงผนังกุฏิกว้าง ๖.๓๐ เมตร ยาว ๒๒.๓๐ เมตร สูง ๙.๒๐ เมตร ราคา ๓๒๖,๕๐๐ บาท รวมค่าปฏิสังขรณ์ทั้งสิ้น ๓๒๖,๕๐๐ บาท รวมค่าปฏิสังขรณ์ทั้งสิ้น ๓๒๖,๕๐๐ บาท (สามแสนสองหมื่นหกพันห้าร้อยบาทถ้วน)

๓. ปฏิสังขรณ์กุฏิด้านทิศตะวันตก กุฏิลักษณะทรงไทย ทุบปูนเก่าออกหมด ฉาบปูนใหม่ทั้งหมด ฝาผนังและเพดานทาสีพลาสติก เปลี่ยนกระเบื้องทั้งหมด ระแนงและกลอนเป็นบางส่วน พื้นห้องปรับปรุงใหม่หมด รื้อคานและตงออกหมด วางคานและตงใหม่ ตั้งเสาซิเมนต์ ขนาด ๖ นิ้ว ๒ แถวๆละ ๓ ต้น สูง ๑,๕๐ เมตร เพดานติดไฟนิออน ขนาด ๔๐ แรงเทียน ๒ ดวง เพดานติดพัดลม ขนาด ๔๖ นิ้ว ๑ ตัว กั้นบัวเชิงผนังกุฏิกว้าง ๖.๒๒ เมตร ยาว ๘ เมตร สูง ๙.๕๐ เมตร ราคา ๒๑๔,๖๘๕ บาท รวมค่าปฏิสังขรณ์ทั้งสิ้น ๒๑๔,๖๘๕ บาท (สองแสนหนึ่งหมื่นสี่พันหกร้อยแปดสิบห้าบาทถ้วน)

๔. ปฏิสังขรณ์กุฏิด้านทิศตะวันตก (ด้านหลัง)

๕. ปฏิสังขรณ์กุฏิด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ กุฏิลักษณะทรงไทย ทุบปูนเก่าออกหมด ฉาบปูนใหม่ทั้งหลัง ฝาผนังและเพดานทาสีพลาสติก เปลี่ยนกระเบื้องระแนง กลอน ทั้งหมด ยกหลังคาสูง ๑ เมตร ปรับปรุงพื้นห้องใหม่ กุฏิกว้าง ๔.๓๐ เมตร ยาว ๖.๒๐ เมตร สูง ๖.๒๐ เมตร ราคา ๔๘,๖๖๐ บาท รวมค่าปฏิสังขรณ์ทั้งสิ้น ๔๘,๖๖๐ บาท (สี่หมื่นแปดพันหกร้อยหกสิบบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๓๓ เป็นประธานร่วมกับเจ้าหน้าที่กรมโยธาธิการ ในการสร้างแผงให้เช่าพระที่วัดราชนัดดารามวรวิหาร เพื่อให้การก่อสร้างถูกต้องตามแบบแปลนของกรมโยธาธิการ เป็นจำนวน ๑๒๙ แผง ราคาในการก่อสร้างแผงพระ เจ้าของแผงพระแต่ละคนเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายเองทั้งสิ้น

- เป็นประธานร่วมกับกรมศิลปากร และเจ้าหน้าที่เขตพระนคร จัดการให้ผู้เช่าแผงพระทั้งหมด ย้ายไปอยู่ที่แผงพระสร้างใหม่ด้านทิศใต้ ตามจำนวนเบอร์เลขที่ แต่ละคนจับเบอร์ได้เป็นที่เรียบร้อย

- สร้างห้องน้ำและห้องส้วม ด้านทิศใต้ ของวัดราชนัดดารามวรวิหาร ติดกับแผงเช่าพระ จำนวน ๖ ห้อง ติดตั้งไฟฟ้าและน้ำประปา เพื่อเป็นการบริการแก่ผู้จำหน่ายพระและประชาชนที่มาติดต่อเช่าพระ ๖๑,๐๐๐ บาท รวมค่าก่อสร้างทั้งสิ้น ๖๑,๐๐๐ บาท (หกหมื่นหนึ่งพันบาทถ้วน)

- ปฏิสังขรณ์พระวิหาร วัดราชนัดดารามวรวิหาร ด้านทิศใต้หลังพระอุโบสถ ลักษณะพระวิหารทรงไทย ทุบปูนเก่าออกหมด ฉาบปูนใหม่ใช้ปูนหมักเปลี่ยนกระเบื้องทั้งหมด เปลี่ยนระแนงและกลอนเป็นบางส่วน เปลี่ยนช่อฟ้า ใบระกา และหางหงษ์ หน้าบันทั้งด้านหน้าและด้านหลังลงรักปิดทอง เพดานพระวิหารลงรักปิดทอง ประตู ๔ ช่อง เขียนลายรดน้ำ หน้าต่าง ๖ ช่อง ลงรักปิดทอง พื้นพระวิหารข้างในและข้างนอกปูกระเบื้องดินเผา พระวิหารมีขนาดกว้าง ๑๒.๙๐ เมตร ยาว ๒๓.๗๐ เมตร สูง ๑๘.๕๐ เมตร ราคา ๔,๒๐๐,๐๐๐ บาท รวมค่าปฏิสังขรณ์ทั้งสิ้น ๔,๒๐๐,๐๐๐ บาท (สี่ล้านสองแสนบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๓๔ สร้างห้องน้ำและห้องส้วมด้านทิศเหนือ ภายในกำแพง จำนวน ๑๐ ห้อง ติดตั้งไฟฟ้าและน้ำประปา เพื่อบริการแก่นักทัศนาจร ที่เข้ามาชมโบราณสถานของวัดราคาค่าก่อสร้าง ๘๔,๖๐๐ บาท รวมค่าก่อสร้างทั้งสิ้น ๘๔,๖๐๐ บาท (แปดหมื่นสี่พันหกร้อยบาทถ้วน)

- ลาดพื้นด้านทิศเหนือหลังคณะ ๕ วัดราชนัดดารามวรวิหาร ริมกำแพงเนื้อที่กว้าง ๔๕๐ ตารางเมตร ลาดพื้นหนา ๗ เซนติเมตร ราคาตารางเมตรละ ๒๐๐ บาท รวมค่าลาดพื้นทั้งสิ้น ๙๐,๐๐๐ บาท (เก้าหมื่นบาทถ้วน)

- ปฏิสังขรณ์ศาลารายของวัดราชนัดดารามวรวิหาร จำนวน ๑๑ หลัง ลักษณะศาลารายทรงไทย ราคา ๑๒๐,๐๐๐ บาท รวมราคาค่าก่อสร้างทั้งสิ้นเป็นเงิน ๑๒๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งแสนสองหมื่นบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๓๕ ซ่อมถนนทางเข้าวัดด้านทิศใต้ หน้าแผงเช่าพระวัดราชนัดดารามวรวิหาร ถนนกว้าง ๓.๕๐ เมตร ยาว ๗๐ เมตร พื้นถนนเทคอนกรีตเสริมเหล็ก ขนาด ๒ หุน หนา ๑๕ เซนติเมตร รวมค่าแรงงานและค่าวัสดุก่อสร้าง ๖๐,๐๐๐ บาท (หกหมื่นบาทถ้วน)

- ซ่อมถนนด้านหลังโลหะปราสาทด้านทิศใต้ วัดราชนัดดารามวรวิหาร ถนนกว้าง ๓.๕๐ เมตร ยาว ๕๐ เมตร พื้นถนนเทคอนกรีตเสริมเหล็ก ขนาด ๒ หุน หนา ๑๕ เซนติเมตร ราคาค่าแรงงานและค่าวัสดุก่อสร้าง ๕๐,๒๙๕ บาท รวมราคาค่าแรงงานและค่าวัสดุก่อสร้างทั้งสิ้น ๕๐,๒๙๕ บาท (ห้าหมื่นสองร้อยเก้าสิบห้าบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๓๖ ซ่อมแซม ด้านทิศตะวันตกของโลหะปราสาท ระหว่างกุฏิสงฆ์ ถนนกว้าง ๑๐ เมตร ยาว ๑๔๕.๔๐ เมตร พื้นเทคอนกรีตเสริมเหล็ก ขนาด ๒ หุน หนา ๑๕ เซนติเมตร ค่าแรงงานและค่าวัสดุก่อสร้าง

๓๕๐,๗๑๕ บาท รวมค่าแรงงานและค่าวัสดุก่อสร้างทั้งสิ้น ๓๕๐,๗๑๕ บาท (สามแสนห้าหมื่นเจ็ดร้อยสิบห้าบาทถ้วน)

- ได้ไปติดต่อ นายสุทัศน์ เงินหมื่น รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทยผู้ควบคุมดูแลการไฟฟ้านครหลวง ให้การไฟฟ้านครหลวงวัดเลียบ มาประดับโคมไฟบนโลหะปราสาท วัดราชนัดดารามวรวิหาร แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

พ.ศ.๒๕๓๗ ปิดทองพระประธาน และฐานพระประธาน ในพระอุโบสถวัดราชนัดดารามวรวิหารพระประธานหน้าตักกว้าง ๗ ศอก ๑ คืบ ซ่อมและปิดทองกระจังและชุกชี ราคาค่าปิดทององค์พระประธาน ฐานพระประธาน กระจัง และชุกชี รวมทั้งสิ้นเป็นเงิน ๓๕๐,๐๐๐ บาท (สามแสนห้าหมื่นบาทถ้วน)

พ.ศ.๒๕๓๘ เทคอนกรีต ด้านทิศตะวันออกของพระอุโบสถ พื้นที่กว้าง ๖๒๐ เมตร ยาว ๖๒๐ เมตร หนา ๑๐ เซนติเมตร ราคา ๑๒๔,๐๐๐ บาท รวมค่าเทพื้นเป็นเงินทั้งสิ้น ๑๒๔,๐๐๐ บาท (หนึ่งแสนสองหมื่นสี่พันบาทถ้วน)

พ.ศ.๒๕๓๙ ซ่อมศาลาการเปรียญ วัดราชนัดดารามวรวิหาร ศาลาการเปรียญ กว้าง ๑๙๒ เมตร ยาว ๒๐๐ เมตร ปูกระเบื้องใหม่ทั้งหมด ค่าซ่อมศาลาการเปรียญ ๙๕,๕๐๐ บาท รวมค่าซ่อมศาลาการเปรียญทั้งสิ้น ๙๕,๕๐๐ บาท (เก้าหมื่นห้าพันห้าร้อยบาทถ้วน)

- ซ่อมแซมหอฉัน คณะ ๓ วัดราชนัดดารามวรวิหาร ซ่อมแซมทั้งหลังเปลี่ยนเสา พื้นและหลังคาทั้งหลัง ราคาค่าซ่อมทั้งสิ้น ๕๐๐,๐๐๐ บาท (ห้าแสนบาทถ้วน)

- ซ่อมกุฏิภายในคณะ ๕ วัดราชนัดดารามวรวิหาร กุฏิ ๒ ชั้น กว้าง ๖ เมตร ยาว ๑๐ เมตร สูง ๙.๕๐ เมตร เปลี่ยนกระเบื้อง ระแนงฝาห้องทั้งหมด ราคาค่าซ่อม ๒๕๐,๐๐๐ บาท รวมค่าซ่อมทั้งสิ้น ๒๕๐,๐๐๐ บาท (สองแสนห้าหมื่นบาทถ้วน)

พ.ศ.๒๕๔๐ สร้างกุฏิเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโรกาสทรงครองราชสมบัติได้ ๕๐ ปี ลักษณะเป็นกุฏิทรงไทยทั้งคณะ ๒ ชั้น จำนวน ๒ หลัง ๑๒ ห้อง อยู่ริมกำแพงด้านทิศตะวันตก

หลังที่ ๑ อยู่ติดกับโรงเรียนวัดราชนัดดา มีพื้นที่ขนาดกว้าง ๗ เมตร ยาว ๑๕.๓๐ เมตร สูง ๙.๘๐ เมตร

หลังที่ ๒ อยู่ข้างคณะ ๗ ของวัดราชนัดดารามวรวิหาร มีพื้นที่ขนาดกว้าง ๗ เมตร ยาว ๑๒.๓๐ เมตร สูง ๙.๘๐ เมตร

ราคาค่าก่อสร้างกุฏิทั้ง ๒ หลัง เป็นเงิน ๕,๐๐๐,๐๐๐ บาท (ห้าล้านบาทถ้วน)

- ติดมุ้งลวด ๖๔ บาน เป็นเงิน ๑๒๘,๐๐๐ บาท (หนึ่งแสนสองหมื่นแปดพันบาท)

- ติดพัดลมเพดาน ๑๒ ตัว ราคาตัวละ ๕๐๐ บาท เป็นเงิน ๖,๐๐๐ บาท (หกพันบาทถ้วน)

- ติดไฟฟ้านีออน จำนวน ๑๒ ดวงๆละ ๔๐๐ บาท เป็นเงิน ๔,๘๐๐ บาท (สี่พันแปดร้อยบาทถ้วน)

รวม ๔ รายการ เป็นเงินรวมทั้งสิ้น ๕,๑๓๘,๐๐๐ บาท (ห้าล้านหนึ่งแสนสามหมื่นแปดพันบาทถ้วน) กุฏิเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโรกาสทรงครองราชสมบัติได้ ๕๐ ปี

- สร้างถนนเทคอนกรีตเสริมเหล็ก กว้าง ๕.๒๐ เมตร ยาว ๑๙๕ เมตรอยู่ระหว่างคณะ ๓ กับคณะ ๔ ราคาค่าก่อสร้างตารางวาละ ๔๕๐ บาท รวมราคาค่าก่อสร้างทั้งสิ้น ๘๗,๗๕๐ บาท (แปดหมื่นเจ็ดพันเจ็ดร้อยห้าสิบบาทถ้วน)

พ.ศ.๒๕๔๑ ปฏิสังขรณ์กุฏิ ในบริเวณคณะ ๕ วัดราชนัดดารามวรวิหาร **กุฏิลักษณะทรงไทย ๒ ชั้น**

- ชั้นล่าง ทุบปูนเก่าออกหมด ปูกระเบื้อง ฉาบปูน หน้าต่าง ๑๐ ช่องติดมุ้งลวด

- ชั้นบน เปลี่ยนกระเบื้องหลังคาทั้งหมด เป็นกระเบื้องดินเผา เปลี่ยนระแนงและกลอนใหม่ทั้งหมด เปลี่ยนกระดานพื้นเป็นบางส่วน หน้าต่างชั้นละ ๑๕ ช่อง ๒ ชั้น รวมเป็น ๓๐ ช่อง ขนาด ๔๖ นิ้ว ติดตั้งเครื่องปรับอากาศขนาด ๒ ตัน จำนวน ๒ เครื่อง กั้นบังเชิงผนังกุฏิกว้าง ๗.๔๒ เมตร ยาว ๑๒.๔๕ เมตร สูง ๙.๕๐ เมตร รวมค่าปฏิสังขรณ์ทั้งสิ้นเป็นเงิน ๑,๕๐๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งล้านห้าแสนบาทถ้วน)

พ.ศ.๒๕๔๑-๒๕๔๒ ซ่อมพระอุโบสถ วัดราชนัดดารามวรวิหาร ถนนมหาไชย แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

พระอุโบสถ ลักษณะทรงไทย เปลี่ยนช่อฟ้า ใบระกา หางหงษ์ และเชิงชายเป็นไม้สักทอง ระแนง กลอน ใช้ไม้ตะเคียนทอง เปลี่ยนกระเบื้องเคลือบทั้งหลัง พระอุโบสถกว้าง ๑๗.๕๐ เมตร ยาว ๓๕.๓๕ เมตร สูง ๒๖.๑๐ เมตร รวมค่าซ่อมพระอุโบสถทั้งสิ้นเป็นเงิน ๑๗,๖๕๐,๐๐๐ บาท (สิบเจ็ดล้านหกแสนห้าหมื่นบาทถ้วน)

ปูชนียสถานที่สำคัญของวัดราชนัดดารามวรวิหาร ได้แก่ **โลหะปราสาท**

๑๐. การพัฒนาวัด คือ การรักษาความสะอาดในบริเวณวัด มีการดูแลรักษาศิลปกรรม และศาสนสมบัติของวัด ปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมเสนาสนะที่ชำรุดทรุดโทรม ปรับปรุงสถานที่ที่รกรุงรังให้สะอาดสวยงาม

การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์

พ.ศ. ๒๕๓๑ ให้ความร่วมมือกับทางราชการจัดสบง จีวร ๓ ลังใหญ่ ปิ่นโต ๑ ลังใหญ่ มอบให้กรมการศาสนาเพื่อนำไปถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ และสามเณรในถิ่นทุรกันดาร

พ.ศ. ๒๕๓๒ ให้ความร่วมมือกับทางคณะสงฆ์และทางราชการ จัดเครื่องอุปโภคและบริโภค

- จำนวน ๔ ลังใหญ่ มอบให้แก่เจ้าคณะกรุงเทพมหานคร วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

- จำนวน ๔ ลังใหญ่ มอบให้แก่เจ้าคณะใหญ่หนใต้ วัดพิชยญาติการาม กรุงเทพมหานคร

- จำนวน ๓ ลังใหญ่ มอบให้แก่กรมการศาสนา เพื่อช่วยเหลือพระภิกษุ สามเณรและประชาชนในคราวเกิดอุทกภัยภาคใต้ ที่จังหวัดชุมพร และจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

พ.ศ. ๒๕๓๓ ตั้งมูลนิธิบำรุงพระภิกษุและสามเณรผู้อาพาธ ณ โรงพยาบาลสงฆ์ ใช้นามว่า **"มูลนิธิพระปริยัติวราภรณ์** เป็นจำนวนเงิน ๒๐,๐๐๐ บาท (สองหมื่นบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๓๔ ทอดผ้าป่าที่โรงพยาบาลสงฆ์ สมทบบำรุงพระภิกษุและสามเณร ที่อาพาธ

พ.ศ. ๒๕๓๔ ได้แจกทุนการศึกษา ให้แก่นักเรียนโรงเรียนวัดราชนัดดา เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ที่เรียนดี แต่ฐานะยากจน จำนวน ๑๐ ทุนๆละ ๑,๐๐๐ บาท (หนึ่งพันบาทถ้วน) เป็นเงินทั้งสิ้น ๑๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งหมื่นบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้แจกทุนการศึกษา ให้แก่นักเรียนโรงเรียนวัดราชนัดดา เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ที่เรียนดี แต่ฐานะยากจน จำนวน ๑๐ ทุนๆละ ๑,๐๐๐ บาท (หนึ่งพันบาทถ้วน) เป็นเงินทั้งสิ้น ๑๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งหมื่นบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๓๖ บริจาคทรัพย์ เพื่อฟื้นฟูบูรณะวัดโพธิทูล ตำบลจำปาหล่อ อำเภอเมืองจังหวัดอ่างทอง ซึ่งถูกอัคคีภัย เมื่อวันที่ ๒๙ เมษายน ๒๕๓๖ เป็นจำนวนเงิน ๓,๐๐๐ บาท (สามพันบาทถ้วน) และบริจาคอัฐบริขารแก่พระภิกษุและสามเณรที่ถูกอัคคีภัย ดังรายการต่อไปนี้

จีวร ๑๒ ผืน ไตรจีวร ๒ ไตร สบง ๒๐ ผืน ผ้าอาบน้ำฝน ๒๘ ผืน อังสะ ๑๐ ผืน ส่งผ่าน เจ้าคณะกรุงเทพมหานคร วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร

- ได้แจกทุนการศึกษา ให้แก่นักเรียนโรงเรียนวัดราชนัดดา เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ที่เรียนดี แต่ฐานะยากจน จำนวน ๑๐ ทุน ๆ ละ ๑,๐๐๐ บาท (หนึ่งพันบาทถ้วน) เป็นเงินทั้งสิ้น ๑๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งหมื่นบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๓๗ ได้แจกทุนการศึกษา ให้แก่นักเรียนโรงเรียนวัดราชนัดดา เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ที่เรียนดี แต่ฐานะยากจน จำนวน ๑๐ ทุน ๆ ละ ๑,๐๐๐ บาท (หนึ่งพันบาทถ้วน) เป็นเงินทั้งสิ้น ๑๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งหมื่นบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๓๘ ได้แจกทุนการศึกษา ให้แก่นักเรียนโรงเรียนวัดราชนัดดา เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ที่เรียนดี แต่ฐานะยากจน จำนวน ๑๐ ทุน ๆ ละ ๑,๐๐๐ บาท (หนึ่งพันบาทถ้วน) เป็นเงินทั้งสิ้น ๑๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งหมื่นบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๓๙ ได้แจกทุนการศึกษา ให้แก่นักเรียนโรงเรียนวัดราชนัดดา เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ที่เรียนดี แต่ฐานะยากจน จำนวน ๑๐ ทุน ๆ ละ ๑,๐๐๐ บาท (หนึ่งพันบาทถ้วน) เป็นเงินทั้งสิ้น ๑๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งหมื่นบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๔๐ ได้แจกทุนการศึกษา ให้แก่นักเรียนโรงเรียนวัดราชนัดดา เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ที่เรียนดี แต่ฐานะยากจน จำนวน ๒๐ ทุนๆละ ๑,๐๐๐ บาท (หนึ่งพันบาทถ้วน) เป็นเงินทั้งสิ้น ๒๐,๐๐๐ บาท (สองหมื่นบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๔๑ ได้แจกทุนการศึกษา ให้แก่นักเรียนโรงเรียนวัดราชนัดดา เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ที่เรียนดี แต่ฐานะยากจน จำนวน ๒๐ ทุนๆละ ๑,๐๐๐ บาท (หนึ่งพันบาทถ้วน) เป็นเงินทั้งสิ้น ๒๐,๐๐๐ บาท (สองหมื่นบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้แจกทุนการศึกษา ให้แก่นักเรียนโรงเรียนวัดราชนัดดา เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ที่เรียนดี แต่ฐานะยากจน จำนวน ๓๐ ทุนๆละ ๑,๐๐๐ บาท (หนึ่งพันบาทถ้วน) เป็นเงินทั้งสิ้น ๓๐,๐๐๐ บาท (สามหมื่นบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๔๓ แจกทุนการศึกษา โรงเรียนวัดราชนัดดา จำนวน ๔๐ ทุน ทุนละ ๑,๐๐๐ บาท เป็นเงิน ๔๐,๐๐๐- (สี่หมื่นบาทถ้วน)

มอบทุนการศึกษาสงเคราะห์นักเรียน ให้แก่นักเรียนโรงเรียนวัดราชนัดดา เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร จำนวน ๓๐ ทุนๆ ละ ๑,๐๐๐ บาท (หนึ่งพันบาทถ้วน) เป็นเงินทั้งสิ้น ๓๐,๐๐๐ บาท (สามหมื่นบาทถ้วน)

งานพิเศษ

พ.ศ. ๒๕๓๑ วันที่ ๒๘-๒๙ พฤษภาคม ๒๕๓๑ เข้าร่วมประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง อนุรักษ์พระพุทธรูป ณ ห้องประชุมเล็ก ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย ถนนรัชดาภิเษก กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการ อบรมพระภิกษุที่จะเข้าสอบเป็นพระอุปัชฌาย์ ณ สำนักอบรมสงฆ์ วัดสามพระยา กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๓๓ วันที่ ๒๕-๒๖ มิถุนายน ๒๕๓๓ ไปประชุมเปิดการศึกษาอบรมพระสังฆาธิการครั้งที่ ๔ (เขตพระนคร เขตสัมพันธวงศ์ เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย เขตยานนาวา เขตพระโขนง) ณ วัดหัวลำโพง เขตบางรัก กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๓๗ ไปประชุมที่หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี เกี่ยวกับเรื่องที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จพระราชดำเนินมาบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ไว้บนโลหะปราสาท ที่วัดราชนัดดารามวรวิหาร เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๓๘ ไปร่วมประชุมที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร เรื่อง บทบาทของสงฆ์กับสังคมปัจจุบัน

พ.ศ. ๒๕๓๙ ไปร่วมประชุมพระสังฆาธิการ เกี่ยวกับการศึกษาและสิ่งแวดล้อม ณ วัดแก้วฟ้าจุฬามณี เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๔๐ วันที่ ๑๗-๑๘ กันยายน ๒๕๔๐ ไปประชุมพระสังฆาธิการเชิงสัมมนาระดับเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส ในเขตปกครองคณะสงฆ์ กรุงเทพมหานคร

พ.ศ.๒๕๔๑ วันที่ ๑๐-๑๒ มิถุนายน ๒๕๔๑ ไปประชุมสัมมนา ถวายความรู้แก่พระสังฆาธิการทั่วประเทศ โครงการดูแลทรัพย์สินทางศิลปวัฒนธรรมของชาติ ของพระสังฆาธิการ สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร ณ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๔๑ วันที่ ๒๔-๒๕ กันยายน ๒๕๔๑ ไปประชุมพระสังฆาธิการเชิงสัมมนาระดับเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส (ตามมติมหาเถรสมาคม) เขตปกครองคณะสงฆ์กรุงเทพมหานคร ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

งานสาธารณูปการ

พ.ศ. ๒๕๔๒ บูรณะศาลาราย ๒ หลัง พร้อมทำเหล็กดัด ซ่อมซุ้มประตูกำแพง วัด ๓ ซุ้ม ซ่อมกำแพงวัดพร้อมทาสี เป็นเงิน ๘๗๐,๐๐๐.- บาท (แปดแสนเจ็ดหมื่นบาทถ้วน)

- ซ่อมกำแพง ซ่อมซุ้มประตูกำแพงแก้ว พร้อมทาสี เป็นเงิน ๑๔๖,๒๖๕.- บาท (หนึ่งแสนสี่หมื่นหกพันสองร้อยหกสิบห้าบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๔๓ บูรณะกำแพงแก้วด้านทิศใต้ กระเทาะปูนเก่าออก ฉาบปูนใหม่ ด้วยปูนตำ ปูนหมัก และขัดขาว ยาว ๔๒ เมตร เป็นเงิน ๒๙๐,๐๐๐.- บาท (สองแสนเก้าหมื่นบาทถ้วน)

- ซ่อมซุ้มประตู ๒ ซุ้ม กระเทาะปูนเก่าออก ฉาบปูนใหม่ ด้วยปูนตำปูนหมัก ขัดขาว เป็นเงิน ๘๐,๐๐๐.- บาท (แปดหมื่นบาทถ้วน)

- ทำกระถางต้นไม้เขตพุทธาวาส ก่อด้วยปูนซิเมนต์ขาวผสมปูนหมัก ขัดขาวจำนวน ๒๔ กระถาง เป็นเงิน ๑๕๐,๐๐๐.- บาท (หนึ่งแสนห้าหมื่นบาทถ้วน)

- สร้างห้องน้ำใหม่ ๔ ห้อง เป็นเงิน ๖๐,๐๐๐.-บาท (หกหมื่นบาทถ้วน)

- ร่วมบูรณะคณะ ๒ เป็นเงิน ๑๐๐,๐๐๐.- บาท (หนึ่งแสนบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๔๔ กำลังดำเนินการ บูรณะหอระฆัง กระเทาะปูนเก่าออกฉาบปูนใหม่ ด้วยปูนซิเมนต์ขาวผสมปูนหมัก ขัดขาว เป็นเงิน ๒๖๐,๐๐๐.- บาท (สองแสนหกหมื่นบาทถ้วน)

มรณภาพ

เมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๔ เวลา ๒๒.๑๕ น. ด้วยโรคหัวใจล้มเหลว ณ โรงพยาบาลเดชา กรุงเทพมหานคร สิริอายุ ๘๖ ปี

อตฺตนา โจทยตฺตานํ ปฏิมํเสตมตฺตนา
โส อตฺตคุตฺโต สติมา สุขํ ภิกฺขุ วิหาหิสิ

เธอจงเตือนตนด้วยตน จงพิจารณาดูตนนั้นด้วยตน
ดูกรผู้เห็นภัยเธอนั้น มีสติปกครองตนได้แล้วจักอยู่สบาย

วาระสุดท้าย

ภาพพิธีสรงน้ำศพ ตั้งศพบำเพ็ญกุศล
ณ ศาลาบำเพ็ญบุญ วัดราชนัดดารามวรวิหาร

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก กำลังเสด็จไปยังศาลาตั้งศพพระราชปัญญารังษี

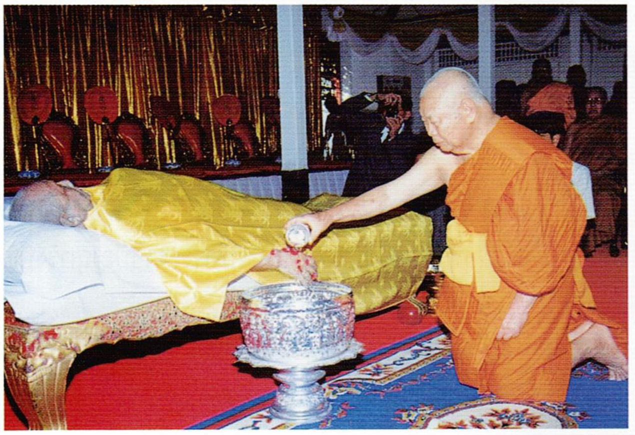
เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์
เจ้าประคุณสมเด็จพระมหาธีราจารย์
เจ้าประคุณสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์
เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์

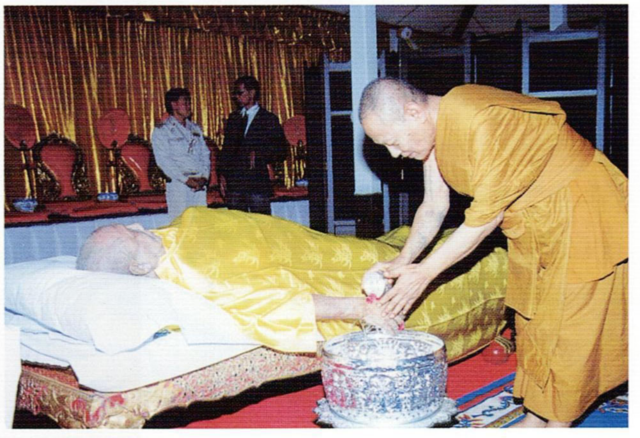
เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เสด็จประทานน้ำหลวงสรงศพ พระราชปัญญารังษี อดีตเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามวรวิหาร

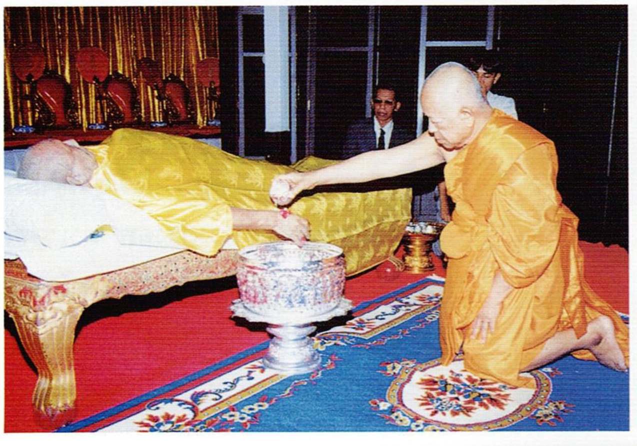
ทรงปฏิสันถารกับพระศรีธวัชเมธี รักษาการแทนเจ้าอาวาส วัดราชนัดดาราม วรวิหาร

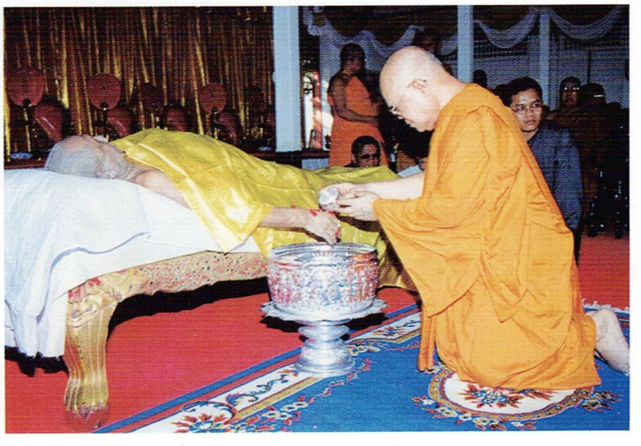
เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ ประทานเมตตาสรงน้ำศพ

เจ้าประคุณสมเด็จพระมหาธีราจารย์ ประทานเมตตาสรงน้ำศพ

เจ้าประคุณสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ ประทานเมตตาสรงน้ำศพ

พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระธรรม-วโรดม สรงน้ำศพ

พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระวิสุทธาธิบดี สรงน้ำศพ

พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระธรรมกิตติวงศ์ สรงน้ำศพ

พระเดชพระคุณพระราชเมธี รักษาการแทนเจ้าคณะกรุงเทพมหานคร สรงน้ำศพ

พระเดชพระคุณพระราชสุทธิโสภณ สรงน้ำศพ

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงทอดผ้าไตร

เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ ทอดผ้าไตร

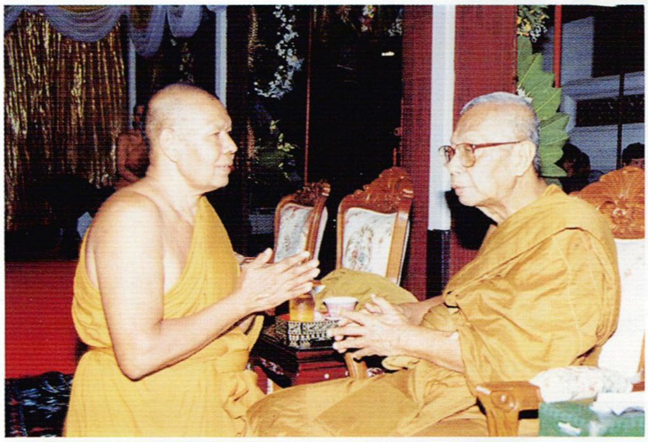
สมเด็จพระราชาคณะ ถวายความเคารพเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช

พระศรีธวัชเมธี ถวายการต้อนรับเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ และเจ้าประคุณสมเด็จพระมหาธีราจารย์

พระศรีธวัชเมธี ถวายการต้อนรับเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

พระศรีธวัชเมธี ถวายการต้อนรับพระเดชพระคุณพระวิสุทธิวงศาจารย์

พระพุทธวรญาณ และพระเทพปริยัติวิธาน มีเมตตามาร่วมพิธี

พระเทพวิสุทธิโสภณ ประธานสหภูมิภาคทักษิณ กรวดน้ำอุทิศถวาย

พระธรรมกิตติวงศ์ แสดงพระธรรมเทศนาในวาระสัตตมวาร ครบ ๗ วัน

พระเดชพระคุณพระธรรมธีรราชมหามุนี แสดงพระธรรมเทศนาเนื่องในปัญญาสมวาร ครบ ๕๐ วัน

พระศรีธวัชเมธี จุดเทียนบูชา

พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ สวดพระพุทธมนต์ สัตตมวาร ครบ ๗ วัน

พระวิสุทธิวงศาจารย์ ประธานพิธีในการบำเพ็ญกุศลปัญญาสมวาร ครบ ๕๐ วัน จุดเทียนบูชา

บริษัท เค.แอล. (K.L.) ห้องเย็นจำกัด จ.สมุทรสาคร เจ้าภาพบำเพ็ญกุศล ๕๐ วัน ถวายภัตตาหารเพล

คุณปราโมทย์ ไม้กลัด สว.กทม. และคณะชมรมสวดพระคาถาชินบัญชร เป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรม

คุณภราเดช พยัคฆวิเชียร ผู้ว่าการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, คุณสมพล เกียรติไพบูลย์ อดีตปลัดกระทรวงพาณิชย์, นาวาอากาศเอกอาวุธ เงินชูกลิ่น อธิบดีกรมศิลปากร, คุณวีระ โรจน์พจนรัตน์ รองอธิบดีกรมศิลปากร และ ม.ล. อนงค์ นิลอุบล (ชุมสาย) เจ้าภาพสวดพระอภิธรรม

ม.ล. อุบล (ชุอุบบล (ชุมายภาพาพลาพดพระอ

คติธรรมาลัย

พระวรธรรมคติ

(สมเด็จพระญาณสังวร)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภารมหาเถร) อดีตเจ้าอาวาสวัดราชนัดดาราม เป็นอีกหนึ่งที่ช่วยให้เครื่องแวดล้อมพระพุทธศาสนางดงาม ด้วยมีพระอยู่ในศีลในพระธรรมวินัย ไม่กล่าวว่าท่านเป็นผู้ช่วยให้พระพุทธศาสนางดงาม แต่กล่าวเพียงว่าท่านเป็นเพียงผู้ได้แต่งเครื่องแวดล้อมพระพุทธศาสนาให้งดงาม เหตุผลก็เพราะพระพุทธศาสนานั้นงดงามอยู่แล้วเต็มที่ ไม่มีขาดตกบกพร่องที่ต้องการการตกแต่งเพิ่มเติมแม้แต่น้อย นี้เป็นความจริง ที่ผู้รู้จักพระพุทธศาสนาถูกต้องย่อมรับรองได้

พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องแต่งชีวิตผู้ปฏิบัติตามพระธรรมคำทรงสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกชีวิตให้งดงามได้อย่างควรเป็นที่อัศจรรย์ ท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี ก็เป็นหนึ่งที่ได้รับการเชิดชูตกแต่งจากพระพุทธศาสนาให้งดงาม ท่านรักษาความเป็นพระดีพระแท้ไว้ได้จนถึงวันละโลกนี้ไป เท่ากับท่านได้พยากรณ์ภพภูมิปัจจุบันของท่านให้บรรดาผู้อยู่หลังทั้งหลายรู้ชัด ว่าเป็นภพภูมิที่ให้ความสุขสบายแก่ท่านได้

ผู้ไม่ประมาทที่เกิดมามีบุญได้เป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนา ย่อมรู้ว่าควรเตรียมภพภูมิข้างหน้าของตนอย่างไรจึงจะได้ไม่ต้องทุกข์ยากลำบากนัก และเมื่อรู้แล้วผู้มีปัญญาย่อมไม่ลังเลที่จะเตรียมภพภูมิข้างหน้าให้งดงาม จะไม่หลงผิดอยู่แต่ในชีวิตนี้ ไม่ประพฤติผิดจากที่สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอน ไม่เฉพาะที่อยู่ในสมณเพศเท่านั้น แม้ฆราวาสญาติโยมทั้งหลายก็ไม่ควรประพฤติผิดจากที่ทรงสอน พระเณรมีศีลมีพระธรรมวินัยคุ้มครองอย่างไร ฆราวาสญาติโยมก็มีศีลคุ้มครองเช่นเดียวกัน สำคัญต้องไม่ประมาทละเลยคำทรงสอนเท่านั้น บรรดาท่านผู้เป็นศิษยานุศิษย์ ผู้มีศรัทธาเคารพในท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี แม้ปรารถนาได้มีท่านเจ้าคุณเป็นครูอาจารย์ในภพภูมิต่อไป ก็ให้เร่งปฏิบัติตามคำทรงสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา ผู้ทรงเป็นสมเด็จพระบรมครูของท่านเจ้าคุณท่านเถิด.

วัดบวรนิเวศวิหาร กทม.

๔ พฤษภาคม ๒๕๔๔

ความดี

ความดีเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า มาจากคำว่า **"กรรมดี"** หรือ **"กุศลกรรม"** แต่เมื่อใช้จนเกิดความเคยชิน ทำให้คิดกันว่า **"ความดีมีขอบเขตเพียงชั่วชีวิตนี้"** ทั้งมีความคิดเรื่องความดีแคบลง และไม่รอบด้าน จึงเป็นเหตุให้ทำความดี เพื่อผลเพียงแคบ ๆ และสั้น ๆ ถ้าเป็นอย่างที่กล่าวนี้มากขึ้น ปัญหาสังคมก็มากขึ้นตามตัว

นักปราชญ์ทางศาสนา จึงเน้นให้เห็น **"ความดี ตามหลัก พระพุทธศาสนา คือ กรรมดี หรือกุศลกรรม"** จะได้พยายามประคองกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมให้ดี เต็มกำลังแห่งสติและปัญญา

ท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภาโร) อดีตเจ้าอาวาสวัดราชนัดดาราม ได้พยายามประคองกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมเต็มกำลังแห่งสติและปัญญา ดังที่ปรากฏเห็น

จึงกล่าวได้ว่า ท่านเจ้าคุณได้พยายามทำความดี เต็มกำลังแห่งสติและปัญญาแล้ว

สมเด็จพระพุฒาจารย์

สมเด็จพระพุฒาจารย์

วัดสระเกศ

ลิขิตานุสรณ์

ชีวิตทุกชีวิตมีความสำคัญและมีคุณค่าทั้งสิ้น แต่ความสำคัญและคุณค่าของชีวิตจะมีขึ้นและเกิดขึ้นได้ เพราะเจ้าของชีวิต หมายความว่าทุกคนจะต้องสร้างความสำคัญและคุณค่าของชีวิตให้เกิดขึ้นแก่ตนให้ได้

มนุษย์ทุกคนมีความสำคัญและมีคุณค่าตามธรรมชาติและกฎหมายบ้านเมืองมาแล้วแต่กำเนิด แต่ความสำคัญและคุณค่าของชีวิตที่ได้มาแต่กำเนิดเท่านั้นยังไม่เพียงพอ ทุกคนจะต้องสร้างสรรและเพิ่มพูนให้ชีวิตมีความสำคัญและมีคุณค่ายิ่งขึ้นด้วยการกระทำของตน ๆ สมดังพุทธนิพนธ์ที่พระพุทธเจ้าของเราประทานไว้ว่า

กมฺมํ วิชฺชา จ ธมฺโม จ สีลํ ชีวิตมุตฺตมํ

เอเตน มจฺจา สุชฺฌนฺติ น โคตฺเตน ธเนน วา

ผู้ที่เกิดมาแล้วต้องตาย (มนุษย์ทุกคน) จะบริสุทธิ์ได้ จะดีได้
เพราะการงาน ความรู้ ศีลธรรม และความเป็นอยู่อันอุดม (เลี้ยงชีพสุจริต)
มิใช่เพราะวงศ์ตระกูลหรือทรัพย์สมบัติฯ

เพราะฉะนั้น ทุกคนต้องสร้างชีวิตให้มีความสำคัญและมีคุณค่า ด้วยหน้าที่การงานการศึกษาเล่าเรียน การประพฤติดีปฏิบัติชอบ ตามหลักของพระพุทธศาสนา และเลี้ยงชีพโดยสุจริตธรรม

ท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภาโร) ป.ธ.๘ อดีตเจ้าอาวาสวัดราชนัดดาราม ได้สร้างคุณค่าของชีวิตสามเณรในชนบทชาวจังหวัดสงขลา โดยเรียนนักธรรมและบาลีในนามสำนักเรียนคณะจังหวัดสงขลา เป็นลำดับมา และศึกษาสูงขึ้นจนถึงชั้น ป.ธ.๘ ในนามสำนักเรียนวัดสระเกศ ต่อมาได้รับความไว้วางใจจากมหาเถรสมาคม พิจารณาแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดราชนัดดาราม ท่านได้ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่เจ้าอาวาส ในหน้าที่การดำเนินการเพื่อความเรียบร้อยดีงาม การศึกษา ศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธาณูปการ การสาธาณะสงเคราะห์ ด้วยความเต็มใจตลอดมา ผลปรากฏว่า นำวัดราชนัดดารามให้เจริญขึ้นโดยลำดับ สร้างคณะ ๕ ให้บริบูรณ์ตามสภาพเดิม ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถและพระวิหารให้คงสภาพสวยงามดังเดิม ดำเนินการปฏิสังขรณ์โลหะปราสาท ซึ่งเป็นโบราณวัตถุประวัติศาสตร์ต่อจากพระราชปัญญาโสภณ (สุก) อดีตเจ้าอาวาส ซึ่งได้เริ่มบูรณะไว้แล้ว ให้เรียบร้อยสวยงามยิ่งยิ่งขึ้น นับว่าท่านได้สร้างความสำคัญและคุณค่าของชีวิตให้เป็นตราประจำชีวิตท่านตลอดไป

อันดีชั่วตัวตายเมื่อภายหลัง ชื่อก็ยังคงอยู่ไม่รู้หาย

สมเด็จพระมหาธีราจารย์
วัดชนะสงคราม

อนุสรณ์กถา

พระสงฆ์ เป็นบุคคลพิเศษในสายตาของประชาชนผู้ยอมรับนับถือพระรัตนตรัยเป็นเรือนใจ ไม่ว่าจะตั้งถิ่นฐานอยู่ในที่แห่งใด พุทธศาสนิกชนทั้งหลายก็พยายามที่จะแสวงหาสถานที่อันเหมาะสมเพื่อเป็นที่พำนัก เป็นที่ปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ ทั้งนี้ เพราะได้ประจักษ์แท้แก่ใจแล้วว่า พระสงฆ์เป็นที่พึ่งได้ เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางใจได้ และพร้อมเสมอที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลให้ชาวบ้านได้คลายทุกข์ คลายกังวล มีความอุ่นใจ ด้วยหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ นี่คือคุณค่าและภาระหน้าที่ของพระสงฆ์ที่พระพุทธองค์ได้มอบหมายไว้

พระสงฆ์ทั้งมวลต่างได้สำนึกในภาระหน้าที่ที่ทรงมอบหมายไว้อย่างดียิ่ง ต่างได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความตั้งใจ เต็มใจ เสียสละ อดทน แต่ครั้งโบราณกาลมา ด้วยมีจิตมุ่งหมายเพื่อสนองเบื้องพระยุคลบาทของพระพุทธองค์ที่ได้ทรงตรากตรำพระวรกาย มิได้ทรงคำนึงถึงความเหนื่อยยากลำบาก เพียงได้เห็นประโยชน์อันเกิดขึ้นแก่ประชาชนคนนั้น ๆ จะไกลเพียงใด จะลำบากเพียงใด ก็เสด็จไปเพื่อสงเคราะห์เขาเหล่านั้นให้ได้รับประโยชน์สุขที่ควรจะได้ นั่นคือน้ำพระทัยอันมั่นคงของพระพุทธองค์ที่เหล่าสาวกทั้งหลายต่างสำนึกและกำหนดไว้ในใจ เพื่อการปฏิบัติหน้าที่ได้ไม่บกพร่อง ด้วยการปฏิบัติหน้าที่อย่างจริงจังนี้แล จึงก่อให้เกิดภาพที่นำมาซึ่งความสบายตาสะดวกใจแก่ผู้พบเห็นในความเอื้อเฟื้อความเอื้ออาทรที่พึงมีระหว่างกัน ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชน

ท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภาโร ป.ธ. ๘) อดีตเจ้าอาวาสวัดราชนัดดาราม กรุงเทพมหานคร เป็นพระสงฆ์รูปหนึ่งที่ได้ปฏิบัติหน้าที่ไม่บกพร่อง ในฐานะของพระสงฆ์ ได้ปฏิบัติตนเป็นที่พึ่งทางใจ เป็นที่เคารพกราบไหว้ของพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดมา ในฐานะของเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ได้ปกครองดูแล เอาใจใส่พระภิกษุ-สามเณร คนในวัดอย่างดียิ่ง ได้ซ่อมแซม บูรณปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุและเสนาสนะในวัดทุกประการด้วยดีจนวัดราชนัดดารามมีความสวยงามในด้านทัศนียภาพ เป็นศรีสง่าแก่บ้านเมือง นับได้ว่าท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษีได้ปฏิบัติหน้าที่ในฐานะนั้น ๆ ได้อย่างสมบูรณ์แบบ ไม่บกพร่อง จึงสมควรยกย่องในฐานะแห่งพระสงฆ์ผู้มีความมั่นคงในพระศาสนา รักษาวัตรปฏิปทาของพระโปราณกมหาเถระทั้งหลายไว้ให้คงอยู่คู่พระศาสนาตลอดไป

(สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์)

วัดปากน้ำ เขตภาษีเจริญ กทม.

๑๕ พฤษภาคม ๒๕๔๔

คติธรรม

น หิ ธมฺโม อธมฺโม จ	**อุโภ สมวิปากิโน**
อธมฺโม นิรยํ เนติ	**ธมฺโม ปาเปติ สุคตึ**

สภาวะ ๒ อย่าง คือ ธรรมกับอธรรม มีผลไม่เสมอเหมือนกัน อธรรมนำไปนรก (ส่วน) ธรรมย่อมให้ถึงสุคติ

พฤษภกาสร	อีกกุญชรอันปลดปลง
โททนต์เสน่งคง	สำคัญหมายในกายมี
นรชาติวางวาย	มลายสิ้นทั้งอินทรีย์
สถิตทั่วแต่ชั่วดี	ประดับไว้ในโลกา.

พระวิสุทธาธิบดี

วัดสุทัศนเทพวราราม

กรุงเทพมหานคร

ท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี ที่ข้าพเจ้ารู้จัก

ท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภาโร) รูปนี้ เป็นคนชาวอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา โดยกำเนิด เพราะท่านเกิดที่นั่น แต่ท่านได้มีความเจริญรุ่งเรืองที่อื่น บิดามารดาของท่านตั้งชื่อให้ในสมัยที่ยังเป็นเด็กเล็กเพื่อเป็นสิริมงคลว่า "เอี่ยม" หมายถึงว่า "เยี่ยม" หรือเด็กผู้นี้ต่อไปภายหน้าจะทำ พูด คิดสิ่งใด ก็ขอให้ ทำ พูด คิด แต่สิ่งที่เป็นมงคล ที่ดีกว่าหรือเท่าเทียมกับเด็กรุ่นเดียวกันในถิ่นฐานนี้ ดูเหมือนจะเป็นความจริงดังที่ท่านตั้งใจไว้ เพราะปรากฏในภายหลังว่า เด็กคนนี้มีวาสนาพอสมควรในเบื้องต้น เริ่มศึกษาวิชาการเบื้องต้น มีความรู้สำเร็จการศึกษาวิชาสามัญการศึกษา ตามที่กรมสามัญศึกษากระทรวงศึกษาธิการกำหนดไว้ ต่อมามีนิสัยและวาสนามากขึ้น อันบุญกุศลเตือนใจในทางที่ถูก จึงคิดแสวงหาที่พึ่งอันอุดมสูงสุด และคิดว่าที่พึ่งอันสูงสุดก็คือพระรัตนตรัย หรือที่เรียกรวม ๆ ว่าพระพุทธศาสนาที่ชาวพุทธนับถือและบูชาด้วยใจจริง ครั้นแล้ว จึงได้ขอบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ยอมรับเป็นสาวกแห่งพระสุคตเจ้า โดยถือเพศบรรพชิตครองผ้ากาสาวพัสตร์ตามสมณวิสัย ปฏิบัติกิจแห่งสงฆ์ตามสมควร พร้อมกันนั้น ได้ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยที่พระอาจารย์แห่งหนึ่งที่กรุงเทพฯ ศึกษาเล่าเรียนและรู้เข้าใจ รู้จักนำมาใช้ประคับประคองใจ ในขณะที่ถูกอารมณ์ร้ายมากระทบ ก็ใช้ความรู้นั้น ๆ มาป้องกันและแก้ไขได้ประโยชน์มาก

แม้อุปสรรคภายใน ซึ่งแก้ไขยาก ก็ทำให้วางเฉยได้ เช่นสังขารมันจะเป็นอย่างโน้นอย่างนี้จะให้เป็นไปตามใจเราไม่ได้ ก็ต้องปลงเสียว่า มันว่าไม่ฟัง คือไม่เป็นไปตามที่เราต้องการแล้ว ช่างมันมันมาก็ไม่มีใครเชิญมา มันไปก็ไม่มีใครเชิญมันไป รู้อย่างนี้แล้ว สบายใจขึ้นมาก พระธรรมจึงเปรียบดุจยาวิเศษ แก้ทุกข์เดือดร้อนได้เป็นอย่างดี แม้บางครั้งจะแก้ไขไม่ทัน เพราะเผลอสติไป แต่เมื่อมาระลึกถึงธรรม อนุสรณ์ถึงธรรมอยู่เนือง ๆ ก็บรรเทาได้ การศึกษาธรรมจึงให้คุณมาก เป็นผลส่งให้ปฏิบัติ-ปฏิเวธได้ด้วย จึงเป็นเหตุให้ติดในรสพระธรรมพอสมควร ได้อาศัยอยู่ในร่มกาสาวพัสตร์ ตลอดอายุขัย

พ.ศ. ๒๔๘๘ หลังจากมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ อันแสนทารุณร้ายกาจได้สงบลงแล้ว พระสงฆ์และประชาชนที่หวาดต่อภัยร้าย ก็ได้ทะยอยกันกลับมาอยู่ในที่ของตน ๆ ที่เคยอยู่ และบางคนบางท่านได้ย้ายไปอยู่ที่อื่นที่ตนเห็นว่าเหมาะสมก็มี ส่วนพระมหาเอี่ยม ธมฺมภาโร (พระราชปัญญารังษี) ก็เช่นเดียวกันได้ย้ายจากสำนักวัดหาดใหญ่ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา มาสังกัดอยู่ในวัดราชนัดดารามวรวิหารพอสมควรแก่กาลเวลา ก็ได้รับแต่งตั้งจากคณะสงฆ์ให้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยเจ้าอาวาส และรับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นพระราชาคณะมีราชทินนามว่า "พระปริยัติวราภรณ์" ครั้นต่อมาเจ้าอาวาสรูปเดิมถึงมรณภาพผู้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสจึงว่างลง คณะสงฆ์จึงได้แต่งตั้งให้ท่านเจ้าคุณพระปริยัติวราภรณ์ ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสสืบมา ซึ่งนับว่าเป็นศักดิ์เป็นศรีอย่างยิ่งแก่ท่าน และในโอกาสต่อมา ท่านก็ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราช มีราชทินนามว่า พระราชปัญญารังษี ทั้งนี้ก็ต้องถือว่า เป็นบุญวาสนาทั้งเก่าและใหม่ประชุมกันบรรดาลให้ประสบผลเช่นนั้น หรือจะกล่าวว่า ทำเหตุไว้ดี ย่อมได้รับผลดีก็คงไม่ผิด

ท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี ซึ่งมีนามเดิมว่า เอี่ยม คงเอี่ยม เยี่ยมตามเจตนาเดิมของมารดาบิดาซึ่งได้ตั้งให้ไว้ แต่ท่านได้เข้ามาศึกษาเล่าเรียนทางพระศาสนา รู้อรรถ รู้ธรรมมาก คงรู้จักนำธรรมมาใช้มาปฏิบัติตามสมควรแก่ธรรม รู้ว่า "น่าสลดใจจริงหนอ ร่างกายนี้ อยู่ได้ไม่ยั่งยืนเลย จักทับแผ่นดินอันเขาทิ้งแล้ว ปราศจากวิญญาณ ก็เปรียบด้วยท่อนไม้ท่อนฟืน"

ขอให้บุญกุศลที่ท่านได้สร้างไว้ และที่บรรดาศิษยานุศิษย์ ผู้ที่เคารพนับถือสร้างอุทิศถวายจงเป็นปัจจัยบันดาลให้ท่านประสบแต่สุขทุกเมื่อ เทอญ.

พระวิสุทธิวงศาจารย์
วัดเทพธิดาราม
กรุงเทพมหานคร

คติธรรม
แพ้เป็นพระ-ชนะเป็นมาร

คำว่า **"แพ้เป็นพระ ชนะเป็นมาร"** นี้ เป็นคำพังเพยโบราณที่เป็นปริศนาธรรม อันแฝงไว้ซึ่งคติธรรม **"เพื่อเป็นหลักจำ"** และ **"เพื่อเป็นหลักใจ"** สำหรับอนุชนรุ่นหลังทั้งหลาย ซึ่งเป็นการเน้นให้เห็นอานิสงส์แห่งความกตัญญู และเน้นให้เห็นโทษแห่งความอกตัญญูต่อท่านผู้มีพระคุณและอุปการคุณแก่ตน อย่างแจ้งชัด

คำว่า **"แพ้เป็นพระ"** นี้ มีความหมายว่า บุคคลใดยอมแพ้ ไม่คิดต่อสู้ ไม่คิดทำร้าย ไม่คิดทำการโต้ตอบโดยประการใดๆต่อท่านผู้มีพระคุณและอุปการคุณแก่ตน กล่าวคือ :-

- ยอมแพ้แก่พ่อแม่ผู้บังเกิดเกล้า ซึ่งท่านเป็นผู้ให้กำเนิด มีพระคุณและอุปการคุณแก่ตนสุดจะพรรณนา
- ยอมแพ้แก่ครูบาอาจารย์ ซึ่งท่านเป็นผู้มีอุปการคุณ ด้วยการประสิทธิ์ประสาธน์วิชาความรู้ให้แก่ตนมาแล้ว
- ยอมแพ้แก่ท่านผู้มีอุปการคุณ ด้วยการให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ตนมาเป็นอันดี บุคคลนั้น ย่อมได้รับความนิยมนับถือยกย่องจากสังคมว่า **"เป็นพระ"** คือ **"เป็นคนดี เป็นคนประเสริฐ"**

ส่วนคำว่า **"ชนะเป็นมาร"** นี้ มีความหมายว่า บุคคลใด ไม่ยอมแพ้ คิดต่อสู้ คิดทำร้าย คิดทำการโต้ตอบโดยประการต่างๆ มุ่งเอาชนะต่อท่านผู้มีพระคุณและอุปการคุณแก่ตน กล่าวคือ :-

- มุ่งเอาชนะต่อพ่อแม่ผู้บังเกิดเกล้า ซึ่งท่านเป็นผู้ให้กำเนิด มีพระคุณและอุปการคุณแก่ตนสุดจะพรรณนา
- มุ่งเอาชนะต่อครูบาอาจารย์ ซึ่งท่านเป็นผู้มีอุปการคุณ ด้วยการประสิทธิ์ประสาธน์วิชาความรู้ให้แก่ตนมา
- มุ่งเอาชนะต่อท่านผู้มีอุปการคุณ ด้วยให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ตนมาเป็นอันดี บุคคลนั้นย่อมถูกสังคมประณามว่า **"เป็นมาร"** คือ **"เป็นคนชั่ว เป็นคนเลว เป็นลูกอกตัญญู เป็นศิษย์คิดล้างครู เป็นคนเนรคุณ"**

เพราะฉะนั้น บุคคลผู้พิจารณาเห็นอานิสงส์แห่งความกตัญญู และ พิจารณาเห็นโทษแห่งความอกตัญญูต่อท่านผู้มีพระคุณและอุปการคุณแก่ตน ตามคำพังเพยนี้อย่างแจ้งชัดแล้ว มีความปรารถนาได้รับความยกย่องสรรเสริญจากสังคมว่า **"เป็นคนดี เป็นคนประเสริฐ เป็นคนมั่นอยู่ในความกตัญญู"** พึงบำเพ็ญตนเป็นคนมีความประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตน ยอมแพ้ ไม่คิดต่อสู้ ไม่คิดทำร้าย ไม่คิดทำการโต้ตอบโดยประการใดๆ ไม่มุ่งเอาชนะต่อพ่อแม่ผู้บังเกิดเกล้าของตน ไม่มุ่งเอาชนะต่อครูบาอาจารย์ของตน และไม่มุ่งเอาชนะต่อท่านผู้มีอุปการคุณแก่ตน เมื่อปฏิบัติได้ดังนี้ ย่อมเป็นอุดมมงคลแก่ชีวิตของตน จะประสบพบเห็นแต่ความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต จะมีความอยู่เย็นเป็นสุข พ้นจากความอยู่ร้อนนอนทุกข์ ในชีวิตประจำวัน สมดังมโนรถความมุ่งมาดปรารถนา อันชอบธรรมในที่ทุกสถานและในกาลทุกเมื่อโดยแท้.

พระธรรมวโรดม

กรรมการมหาเถรสมาคม

เจ้าคณะภาค ๖ วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพมหานคร

๒๙ เมษายน ๔๔

คติธรรม

---

๑. โลกถูกชรานำเข้าไป ไม่ยั่งยืน

๒. โลกไม่มีอะไรป้องกัน ไม่ยั่งยืนไม่เป็นใหญ่เฉพาะตน

๓. โลกไม่มีอะไรเป็นสมบัติของตัวเองแม้สักอย่างเดียว และ

๔. โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักเต็ม ถมเท่าไร ก็ไม่รู้จักเต็ม คำว่าพอไม่รู้จักพอ ทุกคนเป็นทาสของตัณหาฯ

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

วัดสุวรรณาราม

เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ

๑๔ เมษายน ๒๕๔๔

สารบัญ

พระธรรมเทศนา

เถรธรรมกถา

ในการบำเพ็ญกุศลสัตตมวาร (ครบ ๗ วัน)

พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภาโร ป.ธ.๘) อดีตเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามวรวิหาร

ณ ศาลาบำเพ็ญบุญวัดราชนัดดารามวรวิหาร เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

วันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๔ เวลา ๑๐.๐๐ น.

พระธรรมกิตติวงศ์

(ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙)

กรรมการมหาเถรสมาคม, เจ้าคณะภาค ๑๖ ราชบัณฑิต

เจ้าอาวาสวัดราชโอรสาราม เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร

รับประทานแสดง

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ยมฺหิ สจฺจญฺจ ธมฺโม จ อหึสา สญฺญโม ทโม

ส เว วนฺตมโล ธีโร โส เถโรติ ปวุจฺจตีติ.

บัดนี้ จะได้แสดงพระธรรมเทศนา ในเถรธรรมกถา เพื่อเพิ่มพูน สติ ปัญญา เสริมสร้างบารมีธรรม และเพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติธรรมแก่ท่านทั้งหลายที่มาประชุมกัน ณ โอกาสเนื่องในวาร การบำเพ็ญกุศลสัตตมวาร ครบรอบ ๗ วัน อุทิศถวายแด่พระเดชพระคุณ ท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี อดีตเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามฯ พระอารามหลวงในวันนี้ ตามสมควรแก่เวลา

ก็แล วันนี้เป็นวันที่ครบครบสัตตมวาร คือครบ ๗ วัน นับแต่การถึงมรณภาพของพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภารเถร ป.ธ.๘) อดีตเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามฯ ผู้ถึงมรณภาพลง คณะสงฆ์ในวัดราชนัดดารามฯ อันประกอบไปด้วย ท่านเจ้าคุณศรีธวัชเมธี ผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส พร้อมทั้งคณะสงฆ์ คือ พระภิกษุ-สามเณรในวัดและเพื่อนสหธรรมิก โดยเฉพาะ สหภูมิจังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นถิ่นกำเนิดของพระเดชพระคุณพร้อมทั้งทายกทายิกาแห่งวัดนี้ ญาติสนิทสัมพันธชน คณะศิษยานุศิษย์ต่างร่วมใจกันบำเพ็ญให้เป็นไป เพื่อสนองพระคุณ บูชาพระคุณของพระเดชพระคุณผู้มรณภาพ

การบำเพ็ญบุญบำเพ็ญกุศลในวันนี้ ก็เป็นไปตามประเพณี ในพระพุทธศาสนาที่จะพึงกระทำกันโดยทั่วๆ ไป ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่า ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่นั้นต่างก็มาระลึกนึกถึงว่า ผู้มรณภาพนั้น ได้มีอุปการะคุณได้เคยกระทำ ได้เคยให้ สิ่งนั้น สิ่งนี้ แก่ตนมาบ้าง เป็นญาติ เป็นมิตร เป็นสหายกันบ้าง เรียกกันว่า เป็นผู้มีอุปการะคุณ เมื่อเป็นดังนี้จึงได้ร่วมกันบำเพ็ญบุญบำเพ็ญกุศล อุทิศถวายแก่ท่านเป็นลำดับๆ มา จนกระทั่งถึงคำรบที่สัตตมาวารในวันนี้

พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี เป็นพระเถระผู้ใหญ่รูปหนึ่ง ของคณะสงฆ์ไทยและของคณะสงฆ์กรุงเทพมหานคร ด้วยเหตุว่า ท่านเป็นพระเถระผู้ใหญ่ เป็นพระราชาคณะชั้นราช และเป็นเจ้าอาวาสพระอารามหลวงสำคัญของกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีปูชนียสถานสำคัญอยู่ในวัด นอกเหนือจากพระอุโบสถ พระวิหารแล้ว ก็ยังมีโลหะปราสาท ซึ่งเป็นปูชนียสถานที่สำคัญของโลก ด้วยเหตุว่า โลหะปราสาทนั้น ในโลกนี้ มีปรากฏเพียง ๓ แห่ง เท่านั้น คือที่ประเทศดินเดีย ประเทศศรีลังกา และประเทศไทย แต่โลหะปราสาทในอินเดียและศรีลังกานั้น ก็เสียหายชำรุดทรุดโทรมจนกระทั่งไม่เห็นซาก เฉพาะที่ศรีลังกานั้นก็เหลือแต่เสา ให้เห็นปรากฏว่า ตรงนี้คือโลหะปราสาทเท่านั้น

แต่ในวัดราชนัดดารามนี้ โลหะปราสาทยังคงรูปทรงอยู่แม้จะได้รับสถาปนามาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทางราชการทางวัด ก็ได้ดำเนินการบูรณะซ่อมแซม อยู่ตลอดเวลา

พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี ท่านถือกำเนิดที่อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ได้ศึกษาเล่าเรียนเรื่อยมา เดินทางเข้ากรุงเทพฯ และได้มาอยู่ที่วัดราชนัดดารามนี้ศึกษาเล่าเรียน ได้เปรียญธรรม ๘ ประโยค ต่อมาได้รับสถาปนาตั้งให้เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ ปีรุ่งขึ้นก็ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามพระอารามหลวง หลังจากได้เป็นเจ้าอาวาสแล้ว ก็ได้ทำหน้าที่เจ้าอาวาสโดยเฉพาะในเรื่องการปกครอง การศึกษา การเผยแพร่ และการสาธารณูปการ ตามหน้าที่ของเจ้าอาวาส

ถ้าจะกล่าวกันว่า วัดราชนัดดาฯ ในยุคสมัยที่ท่านเป็นเจ้าอาวาส ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๑ จนกระทั่งถึงต้นปี พ.ศ. ๒๕๔๔ นี้ ท่านได้สร้างสรรค์ จรรโลง บูรณะ ปฏิสังขรณ์ วัดราชนัดดารามฯ ให้เป็นพระอารามหลวงที่เด่นสง่า กลางใจกรุงรัตนโกสินทร์

อันจะกล่าวได้ว่า ผลงานของท่าน เป็นที่ปรากฏชัดอยู่เท่าที่เห็นนั่นก็คือ ท่านสามารถรักษาสิ่งก่อสร้างภายในวัดไว้ได้เรียบร้อยสมบูรณ์ ส่วนใดที่ชำรุดทรุดโทรมไป ท่านก็บูรณะเป็นต้นว่า พระวิหาร พระอุโบสถ หรือโดยที่สุดแม้โลหะปราสาท ซึ่งได้บูรณะค้างอยู่ ดังที่เห็นในปัจจุบันนี้ และนอกจากนั้น ท่านก็ได้สร้างกุฏิหมู่ขึ้นใหม่ ภายในพระอารามสวยงามสง่า เป็นที่ประจักษ์ตาของผู้ที่ได้พบเห็น

นอกจากนั้น ในเรื่องการปกครอง ท่านก็ปกครองพระภิกษุสามเณรให้อยู่กันอย่างสงบเรียบร้อย ไม่มีอธิกรณ์ใดๆ ในด้านการศึกษา การเผยแผ่ ท่านก็สนับสนุนตามสมควรแก่กำลังของตน ในฐานะที่ท่านเป็นเจ้าอาวาส และมีอายุพรรษามาก ท่านจึงได้บูรณะปฏิสังขรณ์ตามสติ ตามกำลังความสามารถของท่าน

ถ้าหากจะกล่าวว่า จะให้กระฉับกระเฉง เหมือนกับพระเจ้าอาวาสหนุ่มๆ นั้น ก็คงจะไม่ได้ เพราะท่านมีอายุมาก แต่ก็ไม่ได้ทอดทิ้งวัด ให้ชำรุดทรุดโทรมเสียหาย จนเหลือกำลังที่จะบูรณะปฏิสังขรณ์ต่อไป เรียกกันว่า ท่านได้ทำหน้าที่ตามกำลังความสามารถเป็นที่ประจักษ์ชัด เป็นศรีสง่าแก่วงการพระศาสนา และเป็นศรีสง่าแก่วงศาคณาญาติ แก่สหภูมิจังหวัดสงขลา การประพฤติปฏิบัติและวางตัวของท่านนั้น ก็เป็นที่รู้กันโดยทั่วๆ ไปว่า ท่านเป็นพระที่เรียบง่าย ความเป็นพระที่เรียบง่ายของท่านนั้นเอง อาจจะเป็นเหตุให้คนอื่นเข้าใจผิดว่า ท่านไม่พัฒนา แต่แท้ที่จริงแล้ว ท่านเป็นพระที่เรียบง่าย ทรงศีล ทรงวินัยอยู่ เป็นผู้ที่น่าเคารพน่าศรัทธาเลื่อมใสได้

ในพระศาสนา ท่านเรียกปฏิปทาของพระเช่นนี้ว่า "พระเถระ" คำว่า "พระเถระ" นั้น หรือเรียกสั้นๆ ว่า "เถระ" หมายถึง ผู้ที่มีจิตใจมั่นคง มีการกระทำที่มั่นคง มั่นคงชนิดที่เป็นหลักได้ และเป็นหลักที่สามารถพึ่งพาอาศัยได้ ไม่ใช่หลักที่เอนเอียง คนโบราณท่านเปรียญเทียบคนที่เป็นหลัก เหมือนกับเสาตะลุง เสาตะลุงก็คือ เสาที่ปักลงไปในดิน เพื่อผูกช้าง ช้างเป็นสัตว์ที่มีกำลังมาก ถ้าหากว่า เสาที่ผูกมัดไม่แข็งแรง ไม่มั่นคงแล้ว เสานั้นก็จะหลุดถอนโค่นได้โดยง่าย เพราะกำลังของช้าง เสาตะลุงนั้น เป็นเสาที่มั่นคง แข็งแรง

พระเถระ หรือผู้ที่เป็นเถระนั้น จะได้ชื่ออย่างนี้ก็เพราะว่า มีความมั่นคง แข็งแรง อย่างเสาตะลุงดังกล่าวมา กล่าวโดยเฉพาะในวงการบรรพชิต คือวงการพระ คำว่า "เถระ" เป็นที่รู้กันโดยทั่วไปว่า หมายถึงผู้ที่มีอายุพรรษามาก เกิน ๑๐ พรรษาขึ้นไป เรียกกันว่า "เถระ" แต่ในความหมายในทางธรรม คำว่า "เถระ" นั้น กล่าวหมายถึงได้ทั้งผู้มีอาวุโสน้อย ผู้มีอาวุโสมาก หรือโดยที่สุด แม้แต่ผู้ที่เป็นคฤหัสถ์ เป็นชาวบ้านธรรมดาก็สามารถเป็นเถระได้

คนที่เป็นเถระได้นั้นก็เพราะว่า เป็นผู้ที่มีหลัก และหลักนั้นก็เป็นหลักที่มั่นคงเหมือนเสาตะลุง หลักที่กล่าวมาก็คือ หลักธรรม มีอยู่ ๕ หลักด้วยกัน ซึ่งจะได้ขยายความต่อไป :-

ผู้ที่มีอายุมาก ที่เราเรียกกันว่า คนแก่บ้าง คนชราบ้าง ผู้ใหญ่บ้าง ถ้าหากว่าเป็นผู้ที่ไม่มีหลัก ก็เป็นเถระไม่ได้ แม้อายุจะมาก ตัวจะโต หรือจะเป็นคนแก่ คนเฒ่า ก็โตเพราะกินข้าว เฒ่าพระอยู่นานเท่านั้น หาได้เป็นเถระได้ไม่

ส่วนผู้ที่มีอายุน้อย พรรษาน้อย แต่ถ้าประกอบไปด้วยคุณธรรม ที่เรียกกันว่า "เถรธรรม" ก็เป็นเถระได้ เรียกว่า เป็นเถระได้ คนที่เป็นเถระอย่างนี้ เราเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ผู้หลักผู้ใหญ่ โดยสรุปก็คือว่า คนที่จะเป็นเถระ หรือเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ได้นั้น ต้องประกอบไปด้วยธรรม ๕ ประการด้วยกัน ตามพระบาลีที่ได้ยกขึ้นมาเป็นนิกเขปบทเบื้องต้นว่า

ยมฺหิ สจฺจญฺจ ธมฺโม จ อหึสา สญฺญโม ทโม

ส เว วนฺตมโล ธีโร โส เถโรติ ปวุจฺจติ ดังนี้

ซึ่งท่านผู้รู้ได้แปลเป็นภาษาไทยไว้ว่า ธรรม ๕ ประการ คือ สัจจะ ๑ ธรรม ๑ อหิงสา ๑ สัญญมะ ๑ ทมะ ๑ มีอยู่ในบุคคลใด บุคคลนั้นแล เป็นผู้มีมลทินอันคายแล้ว เป็นนักปราชญ์ ผู้นั้นเรียกได้ว่า เป็นเถระ ดังนี้ ธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ เป็นคุณสมบัติ หรือเป็นเหตุที่ทำให้คนถูกเรียกว่า เถระ ธรรมทั้ง ๕ ประการนี้

มีขยายความโดยสังเขปว่า

ประการแรก คำว่า **สัจจะ** หมายถึง ความจริงใจ ความจริงใจในที่นี้เป็นเหตุให้คนเรานั้น ทำจริงและพูดจริงตามมา คนที่มีสัจจะ ก็คือคนจริงนั่นเอง พูดจริงและทำจริง ไม่เหลาะแหละ ไม่เหลวไหล เป็นคนอยู่กับร่องกับรอย มีปฏิปทาที่มั่นคง ยึดเป็นแบบเป็นแนวได้ผู้ใหญ่หรือผู้ที่จะชื่อว่าเป็นหลัก หรือเป็นผู้หลักผู้ใหญ่นั้น ก็คือคนที่ตั้งอยู่ในสัจจธรรม คือในความจริงข้อนี้ ในสัจจะข้อนี้ แต่การกระทำที่เป็นสัจจะนั้นพระวังคีสเถระท่านได้ขยายความไว้ส่วนหนึ่งว่า

สจฺเจ อตฺเถ จ ธมฺเม จ อาหุ สนฺโต ปติฏฺฐิตา หมายความว่า ผู้ที่ตั้งอยู่ในสัจจะที่เป็นอรรถและเป็นธรรม เรียกได้ว่า เป็นสัตบุรุษ คือเป็นคนดี ฉะนั้น การที่จะได้ชื่อว่า เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ เพราะตั้งอยู่ในสัจจะก็คือตั้งอยู่ในสัจจะที่เป็นอรรถ และเป็นธรรม หรือประกอบด้วยอรรถ ประกอบด้วยธรรม คำว่า อรรถในที่นี้ก็คือประโยชน์ ธรรมในที่นี้ก็คือ คุณธรรมหรือความจริง สัจจะที่เป็นอรรถ ประกอบด้วยอรรถ ก็คือ เป็นสัจจะเป็นความจริง ที่เป็นประโยชน์

สัจจะที่เป็นธรรม ก็คือ เป็นความถูกต้อง เป็นธรรม เป็นหลัก คนบางคนแม้จะทำจริงแม้จะพูดจริงแต่การกระทำและคำที่พูดนั้น อาจจะไม่เป็นประโยชน์ อาจจะเป็นโทษก็ได้ หรืออาจจะไม่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรมก็ได้ อาจจะเป็นผิดศีลธรรมก็ได้ เพราะฉะนั้นสัจจะที่แท้จริงก็คือสัจจะนั้นจะต้องประกอบไปด้วยประโยชน์ และถูกต้องตามหลักทำนองคลองธรรม จึงจะชื่อว่าเป็นสัจจะที่แท้จริง

คนที่จะเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ น่าเคารพ น่านับถือ จะต้องประกอบไปด้วย คุณธรรมประการที่หนึ่ง หรือคุณสมบัติประการที่หนึ่งนี้ ผู้หลักผู้ใหญ่นั้นจึงจะได้ชื่อว่าเป็นเถระ หรือ เป็นพระเถระ

ประการที่สอง **ธรรม** คำว่า "ธรรม" ในที่นี้ มุ่งความยุติธรรม ความยุติธรรม เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วๆ ไปว่า เป็นคุณธรรมของผู้หลักผู้ใหญ่ หรือผู้ใหญ่ที่เป็นหลัก โดยเฉพาะผู้หลักผู้ใหญ่ หรือผู้นำ ผู้ปกครองถ้าประกอบไปด้วยความยุติธรรม ก็ถือว่าเป็นผู้ปกครองที่ดี เป็นผู้ใหญ่ที่ดี เป็นเถระได้ ตรงกันข้าม ผู้หลักผู้ใหญ่ ผู้ปกครองผู้นำหมู่ นำคณะ ปราศจากความยุติธรรมเสียแล้ว ก็เสียหลัก ปกครองคนไม่ได้ ปกครองคนได้ยาก หาความสงบในหมู่ในคณะไม่ได้ คนที่จะประกอบไปด้วยความยุติธรรมท่านก็แสดงให้เห็นโดยชี้ว่า ต้องปราศจากอคติทั้ง ๔ ประการ อคติก็คือ ไม่ลำเอียง ไม่ลำเอียงเพราะรักบ้าง ไม่ลำเอียงเพราะความชังบ้าง ไม่ลำเอียงเพราะกลัวบ้าง ไม่ลำเอียงเพราะหลงบ้าง ผู้หลัก ผู้ใหญ่ หรือผู้ใหญ่ผู้มีอายุ ผู้ที่เป็นหัวหน้าคนเป็นผู้ปกครองคน ถ้ามีอคติต่อคนที่อยู่ใต้ปกครองต่อผู้น้อยเสียแล้ว จะชื่อว่าเป็นเถระหาได้ไม่ เพราะฉะนั้น ความยุติธรรม หรือความปราศจากอคติธรรม ไม่ลำเอียงนี้ จึงถือว่าเป็นคุณธรรมที่สำคัญประการหนึ่ง ที่เป็นเหตุ ที่ให้สังคมในหมู่นั้น คณะนั้น เป็นไปด้วยความสงบ เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ไม่ก่อให้เกิดความท้อแท้ ผิดหวัง หรือเสียใจ แก่ผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชาหรือผู้น้อยทั้งปวง

คุณธรรมประการที่สาม นั้นก็คือ **อหิงสา** อหิงสาหมายถึงความไม่เบียดเบียน ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้าย ไม่ก่อความเดือดร้อนใจให้แก่ผู้อื่น บุคคลที่ไม่เบียดเบียน ไม่ก่อความเดือดร้อนให้แก่บุคคลอื่นนี้ ถ้าหากว่ามีอยู่ในผู้ใด ผู้นั้นชื่อว่าเป็นเถระ เป็นผู้หลัก เป็นผู้ใหญ่ที่น่าเคารพ น่าศรัทธา น่าเลื่อมใส เป็นพระก็เป็นพระ

ที่น่าเลื่อมใส เป็นฆราวาส ก็เป็นฆราวาสที่น่าเลื่อมใส เพราะการเบียดเบียนนั้น ไม่มีใครชอบ การเบียดเบียนมีอยู่ ๒ -๓ อย่าง ด้วยกัน เช่น เบียดเบียนด้วยกาย ด้วยการกระทำ เช่นไปทำร้าย ไปทุบ ไปตี อย่างนี้เรียกกันว่าเบียดเบียนทางกาย เบียดเบียนทางวาจา ก็คือเบียดเบียนด้วยคำพูด เช่น พูดจากระทบกระเทือน เปรียบเปรย พูดจากระแนะกระแหน พูดจาทำให้เสียกำลังใจ นี้ก็เรียกวันว่า เบียดเบียนด้วยวาจาหรือเบียดเบียนด้วยการกระทำอย่างอื่น เป็นต้นว่า การออกปากขอ หรือการแสดงอาการขอ ก็ถือว่าเป็นการเบียดเบียน เช่นเดียวกัน เป็นต้นว่า เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ ไปเที่ยวขอผู้น้อย ให้ช่วยอย่างนั้น ให้ทำอย่างนี้ ทำให้เขาเดือดร้อน บางทีเขามีบ้าง ไม่มีบ้าง ช่วยได้บ้าง ไม่ได้บ้าง ถ้าไม่ช่วย ก็เป็นอันว่า คนนี้ไม่มีน้ำใจ กระแนะกระแหนเขาต่อไป หรืออย่างที่เป็นพ่อคนแม่คน ถือว่าเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ ไปเที่ยวขอลูกๆ หลานๆ ก็ทำให้ลูกหลานเดือดร้อนเหมือนกัน นี้เรียกกันว่า เบียดเบียนลูกหลานด้วยการขอ การขอที่เบียดเบียนมากที่สุด ก็คือ ขอไปทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์หรือเป็นพิษเป็นภัย เป็นโทษ ผิดศีล ผิดธรรม เช่น ขอเงินลูกไปใช้หนี้ ขอเงินลูกหลานไปเล่นการพนัน ขอเงินลูกหลานไปเที่ยวไปเตร่ สำมะเลเทเมา อย่างนี้ก็เรียกกันว่า ขอด้วยการเบียดเบียน ลูกหลาน แต่ถ้าขอมาเพื่อกินเพื่อใช้ เพื่อความอยู่รอด อันนี้ก็เป็นปกติธรรมดาขอได้ แม้จะชื่อว่าเบียดเบียนลูกหลาน แต่ก็ไม่น่าตำหนิเหมือนกับขอลูกขอหลานไปทำความเสียหายดังกล่าว อหิงสา ความไม่เบียดเบียนนี้ เป็นเหตุให้คนเรานั้นเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ได้ คนที่ไม่เบียดเบียนคนอื่น ประกอบไปด้วย เมตตาธรรมเป็นที่ตั้ง มีความรัก มีความสงสารปรารถนาให้คนอื่นเป็นสุข และก็เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่คนโดยทั่วๆ ไป เพราะคนมีอหิงสานั้น จะไม่เบียดเบียนใครในทางตรงกันข้าม กลับที่จะช่วยเหลือ เกื้อกูล มีน้ำใจ สงเคราะห์ อนุเคราะห์บุคคลทั่วๆ ไป นี้เป็นอหิงสา เป็นคุณสมบัติ หรือเป็นสมบัติประการที่สาม

ประการที่สี่ **สัญญมะ** คือความสำรวม ความระวัง ความสำรวมระวังในที่นี้ ในทางปฏิบัติก็คือ ศีลนั่นเอง การสำรวม ระวัง หรือความเป็นผู้มีศีล รักษาศีล ประพฤติปฏิบัติตามหลักศีล ประพฤติในทางสุจริตทางกาย ทางวาจา ถือว่าไม่ผิดศีล เป็นการสำรวมระวัง ไม่ก่อบาป ก่อทุกข์ ก่อโทษให้คนอื่น ไม่ฆ่าสัตว์ ในขณะเดียวกัน ก็มีเมตตาธรรม ไม่ลัก ไม่ขโมย ไม่ฉ้อไม่โกงคนอื่น ในขณะเดียวกันก็ประกอบสัมมาอาชีวะ ไม่ประพฤติผิดกาเม ประเวณี ไม่ล่วงละเมิดกรรมสิทธิ์ในคู่ครองของบุคคลอื่น ในขณะเดียวกัน ก็ยินดีในคู่ครองของตัว อันนี้เรียกกันว่า ประพฤติสุจริต หรือประพฤติศีลในทางกาย ในทางวาจาก็คือการไม่พูดปด มดเท็จ ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ อย่างนี้เป็นต้น อันนี้ก็ชื่อว่าประพฤติสุจริตธรรม หรือประพฤติศีลทางวาจา บุคคลที่สำรวมระวังกาย วาจา ของตนไม่ให้ไปก่อทุกข์ก่อโทษแก่บุคคลอื่น เป็นคนที่มีศีลบริสุทธิ์ อย่างนี้จัดว่าเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ ที่ควรยกย่อง ควรเรียกได้ว่าเป็นเถระ ตามพระบาลีนี้

ประการสุดท้าย คือ **ทมะ** ทมะ ก็คือความข่มใจ ข่มอารมณ์ ในทางปฏิบัติก็คือ สมาธินั่นเอง บุคคลผู้มีสมาธิดี จิตใจมั่นคง เมื่อจิตใจมั่นคงก็จะคุมอารมณ์ได้ รู้จักยับยั้งชั่งใจ รู้จักพินิจ พิจารณา รู้จักไตร่ตรองว่าอะไรควร อะไรไม่ควร อะไรดี อะไรไม่ดี ข่มจิต ข่มอารมณ์ของตัวเองได้ ไม่หุนหันพลันแล่น ผู้ที่เป็นคนเยือกเย็นไม่หุนหันพลันแล่นนี้ จะทำอะไรก็ไม่ผิด ไม่พลาด ทำอะไรก็ด้วยความมีสติ คิดก่อนทำ คิดก่อนพูดอยู่เสมอ ก็คือ ทำอะไรไม่ผิดไม่พลาดนั่นเอง คนที่มี ทมธรรม จะควบคุมอารมณ์ได้ในกาลทุกเมื่อ ควบคุมความประพฤติของตัวเองได้ และรู้จักพินิจพิจารณาว่า อะไรควร อะไรไม่ควร อะไรถูก อะไรผิด

นี้เรียกกันว่า ทมธรรม

บุคคลที่มีทมธรรมประการที่ห้า คือ ทมะนี้ ย่อมเป็นผู้ได้ชื่อว่า เป็นเถระได้ คือ เป็นผู้หลัก เป็นผู้ใหญ่ได้

รวมความก็คือว่า **ธรรมทั้ง ๕ ประการ คือ สัจจะ ๑ ธรรม ๑ อหิงสา ๑ สัญญมะ ๑ ทมะ ๑ ที่เราเรียกกันว่า เถรธรรมนี้ มีอยู่ในบุคคลใด ผู้นั้นชื่อว่า วนฺตมโล และเป็นธีโร**

วนฺตมโล ก็คือ คายมลทิน หรือมีมลทินอันคายแล้ว ปราศจากความเศร้าหมอง ไม่เสียหาย เป็นคนที่มีความบริสุทธิ์ มีความผ่องใส ธีโร เป็นธีรชน ชื่อว่าเป็นนักปราชญ์ มีปัญญา และท่านเรียกว่าเป็นเถระดังที่ได้ขยายความมา

คนเรานั้น ต้องการที่จะเป็นผู้ปราศจากมลทิน เป็นผู้ปราศจากความเศร้าหมอง ความเสียหาย ต้องการให้ตัวเองนั้นเป็นผู้บริสุทธิ์ผุดผ่อง มีอิสรภาพ ไปไหนมาไหนได้โดยบริสุทธิ์ใจ ไม้ต้องเกรงกลัวใครๆ ทั้งสิ้น ต้องการให้ได้รับยกย่องว่าเป็นนักปราชญ์เป็นผู้ฉลาดรู้ในเรื่องต่างๆ เมื่อต้องการอย่างนี้ก็ควรจะได้ประพฤติธรรมทั้ง ๕ ประการ สร้างคุณสมบัติทั้ง ๕ ประการนี้เข้าไว้ในตน และในขณะเดียวกัน ก็จะได้ชื่อว่าเป็นเถระ ดังที่ได้ขยายความมา.

พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี ท่านเป็นพระเถระ โดยอายุพรรษาและจัดได้ว่าเป็นพระเถระโดยคุณธรรม เหตุประกอบไปด้วยธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ แม้จะไม่สูงสุดยอดในทุกๆ ข้อ ทุกๆ ประการ แต่ก็ส่วนใหญ่ก็สามารถประพฤติได้ ยกตัวอย่างให้เห็นชัดข้อหนึ่งก็คือ ความเป็นผู้ไม่เบียดเบียน ท่านเจ้าคุณพระศรีธวัชเมธี ท่านเล่าให้ฟังว่า นับตั้งแต่ท่านพระเดชพระคุณได้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสมา ไม่เคยเบียดเบียนพระภิกษุสามเณร ให้อิสระพระภิกษุสามเณรประพฤติปฏิบัติไปตามพระธรรมวินัย ไม่เข้มงวดกวดขัน จนเกินเหตุ จนกระทั่งก่อความเดือดร้อน ไม่เคยออกปากขอให้ช่วยเหลือ ไม่ต้องการให้พระภิกษุสามเณรเดือดร้อนหากว่าไม่มี เรียกกันว่า ปกครองแบบพ่อปกครองลูก อาจจะมองว่า เป็นพระที่ใจดีเกินไป แต่มอง อีกมุมหนึ่ง เพราะท่านมีเมตตาธรรม ไม่เบียดเบียนพระภิกษุสามเณรนั่นเอง อันนี้เป็นคุณธรรมที่ยกมาเป็นตัวอย่างในจำนวนคุณธรรมทั้ง ๕ ข้อนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงได้ชื่อว่าเป็นพระเถระ ทั้งโดยพระวินัย คือ มีอายุพรรษามาก และโดยธรรม คือประกอบไปด้วยธรรม ๕ ประการ ดังที่ได้ชี้แจงแสดงมา

พระธรรมเทศนาในเถรธรรมกถา สมควรแก่เวลา ขอยุติลงเพียงเท่านี้

เอเตน สจฺจวชฺเชน ด้วยอำนาจการกล่าวคำสัตย์อันเป็นธรรมนี้

สทา โสตฺถี ภวนฺตุ โว ขอความสุข ขอความสวัสดี ขอความเจริญก้าวหน้าในธรรม จงบังเกิดมีแก่ท่านทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

อิมินา จ กตปุญฺเญน และด้วยอำนาจกุศลบุญยสมภาร ที่คณะสงฆ์ คณะศิษย์ และทายกทายิกาแห่งวัดราชนัดดารามได้บำเพ็ญแล้วนี้ จงบังเกิดเป็นวิบากผลเป็นทิพยสุขเป็นทิพยสมบัติ ดลบันดาลให้เกิดขึ้นแก่ดวงวิญญาณของพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี ในสัมปรายภพ สมเจตนาปรารภของคณะท่านเจ้าภาพตลอดกาล รับประทานแสดงพระธรรมเทศนา ยุติลงคงไว้แต่เพียงเท่านี้

เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้.

สัคคกถา

ในการบำเพ็ญกุศลปัญญาสมวาร (ครบ ๕๐ วัน)

พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภาโร ป.ธ.๘)

อดีตเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามวรวิหาร

ณ ศาลาบำเพ็ญบุญวัดราชนัดดารามวรวิหาร เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

วันที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๔ เวลา ๑๐.๐๐ น.

พระธรรมธีรราชมหามุนี

(วิเชียร อโนมคุโณ ป.ธ.๙)

เจ้าคณะภาค ๗

รองเจ้าอาวาสวัดปากน้ำ และรองแม่กองบาลีสนามหลวง

เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร

รับประทานแสดง

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อนฺธภูโต อยํ โลโก ตนุเกตฺถ วิปสฺสติ

สกุโณ ชาลมุตฺโตว อปฺโป สคฺคาย คจฺฉตีติ.

ณ บัดนี้ จะได้แสดงพระธรรมเทศนาในสัคคกถา เป็นการอนุรูปแก่การบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานในการบำเพ็ญกุศลปัญญาสมวาร แห่งการมรณภาพของท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี ครบ ๕๐ วัน ในวันนี้ และเพื่อเป็นการเฉลิมฉลองปฏิการะต่อศรัทธาของคณะท่านเจ้าภาพทั้งฝ่ายบรรพชิต และฝ่ายคฤหัสถ์และเป็นการเพิ่มเติมเสริมปัญญาบารมีอันเป็นส่วนธัมมัสสวนมัยอีกส่วนหนึ่งด้วย เพราะฉะนั้น จะได้นำธัมมีกถาส่วนนั้นมาชี้แจงแสดงพอเป็นการประกอบบุญกิริยาของคณะท่านเจ้าภาพสืบต่อไป

วันนี้ทางคณะสงฆ์วัดราชนัดดารามฯ ซึ่งมีท่านเจ้าคุณพระศรีธวัชเมธีพร้อมด้วยพระมหาเถรานุเถระผู้ช่วยเจ้าอาวาส ได้กราบอาราธนาพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระวิสุทธิวงศาจารย์ เจ้าอาวาสวัดเทพธิดาราม มาเป็นองค์ประธานในการประกอบพิธีบำเพ็ญกุศลบุญราศีทักษิณานุปทานปัญญาสมวารให้กับท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษีในวันนี้ และในฝ่ายทายกทายิกาที่เป็นศิษยานุศิษย์และท่านที่เคารพนับถือในท่านเจ้าคุณพระ

ราชปัญญารังษีก็ได้มาร่วมเป็นเจ้าภาพในการบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานอุทิศถวายวิปากสมบัติอันเกิดจากการบำเพ็ญทักษิณานุปทานมีการให้ทานรักษาศีล และเจริญภาวนา ทั้ง ๓ ประการนี้ ไปให้กับท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษีผู้ถึงมรณภาพไปแล้ว และมิใช่แต่เพียงพระสงฆ์ที่อยู่ในวัดราชนัดดารามฯ เท่านั้น พระเถรานุเถระที่อยู่ในต่างประเทศ เช่น ท่านเจ้าคุณพระราชสิทธิวิเทศ เจ้าอาวาสวัดอานันทเมตยาราม ประเทศสิงคโปร์ ก็ได้มาร่วมเป็นเจ้าภาพในการบำเพ็ญยัญพิธีทักษิณานุปทานเพื่อตามเพิ่มให้ซึ่งส่วนบุญส่วนกุศล อันเป็นการบูชาพระคุณของท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษีในโอกาสปัญญาสมวารครั้งนี้ด้วย

การที่คณะสงฆ์ก็ดี การที่ศรัทธาสาธุชนในฝ่ายฆราวาสก็ดี ได้มาจัดได้มาทำ ได้มาบำเพ็ญให้เป็นไปในวาระวันนี้ ก็เนื่องด้วยนึกถึงคุณูปการที่ท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษีได้เคยมี ได้เคยทำ ได้เคยให้ไม่จำกัดจำนวนว่าจะมากหรือน้อยแค่ไหน ไม่จำกัดกาลเวลาที่ท่านได้กระทำให้กับเราท่านทั้งหลาย ทั้งโดยทางตรง และโดยทางอ้อม เข้าหลักในการที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ตรัสไว้ในติโรกุฑฑสูตร ว่า **อทาสิ เม อกาสิ เม ญาติ มิตตา สขา จ เม** เป็นอาทิว่าบรรดาญาติทั้งหลายก็ดี เพื่อนทั้งหลายก็ดี ได้มาอนุสรณ์ระลึกนึกถึงคุณความดีของกันและกัน แล้วกระทำความดีตอบให้แก่กันและกันโดยนึกว่า ท่านเคยได้ให้ ท่านเคยได้กระทำสิ่งละเล็กละน้อยหรือมากก็ตามให้กับเราทั้งโดยทางตรงและโดยทางอ้อม ว่ากันแล้วท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษีนั้น ท่านอยู่ที่วัดราชนัดดารามฯ นี้มาเป็นเวลานับหลายสิบปีด้วยกัน และมาในเบื้องปลายแห่งชีวิตของท่าน ก็ได้มาดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสผู้รักษาดูแล เสนาสนะทั้งหลายภายในวัดราชนัดดารามฯ นี้ และได้ปกครองบรรดาพระสงฆ์องค์สามเณร ได้ปกครองตลอดถึงอุบาสกอุบาสิกาในการที่ท่านได้เป็นอธิบดีสงฆ์ ในการที่ท่านได้เป็นเจ้าอาวาสปกครองดูแลวัดราชนัดดารามฯ นี้ ปกครองดูแลคณะสงฆ์พระเถรานุเถระภายในวัดราชนัดดารามนี้ และการให้ประโยชน์เกื้อกูลหรือการให้คำสั่งเป็นโอวาทคำพร่ำสอน เป็นอนุศาสน์แก่บรรดาศรัทธาอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย การกระทำดังได้กล่าวมานั้น ถือว่าท่านได้กระทำให้กับเราแล้ว ท่านได้ให้สิ่งนี้แก่เราแล้วจะมากจะน้อย ไม่เป็นประมาณอันบัณฑิตชนนั้นเป็นคนที่รู้จักความดีของผู้อื่นทำแก่เราก็ตาม ได้ให้แก่เราก็ตามจะมากจะน้อยไม่เป็นประมาณสำหรับบัณฑิตชนคนผู้มีปัญญา คนผู้มีพื้นฐานแห่งความเป็นคนดี มีคุณธรรมประจำใจระลึกนึกถึงคุณูปการะเพียงเล็กๆ น้อยๆ หรือมากก็ตามแล้วกระทำให้จัดว่าเป็นคนที่สร้างคุณธรรมอันเป็นพื้นฐานสมควรแก่การยกย่องว่าเป็นบัณฑิตชน คือเป็นคนดี เป็นคนมีปัญญาแต่ว่าคนบางคนนั้น บางทีทำให้ก็มาก ให้สิ่งของก็มาก แต่ไม่ได้นึกถึงความดีที่เขาทำ ที่เขาให้ ในลักษณะเช่นนี้ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เคยปรารภพระเทวทัตและได้ตรัสพระคาถาว่า อันชาติบุคคลอกตัญญูนั้น แม้จะยกแผ่นดินให้ทั้งพื้นโลก ก็ไม่สามารถที่จะทำใจของเขานั้นให้ยินดีปรีดาได้ ที่ตรงกันข้าม อันบัณฑิตชนกับพาลชนมีลักษณะตรงกันข้ามอย่างนี้ เพราะฉะนั้น พระสงฆ์เถรานุเถระมีท่านเจ้าคุณพระศรีธวัชเมธี ผู้รักษาการเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามฯ ได้กราบอาราธนาพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระวิสุทธิวงศาจารย์ มาเป็นองค์ประธานในการประกอบปัญญาสมวารทักษิณานุปทานในคราวครั้งนี้ ก็เพราะมาระลึกนึกถึงความดีของท่าน เจ้าคุณผู้มรณภาพ ไม่ใช่เพียงระลึกนึกถึงคุณความดีของท่านเจ้าคุณผู้มรณภาพแต่เพียงอย่างเดียว ยังเป็นการประกาศภาวะหรือว่า ประกาศคุณธรรมที่มีอยู่ในใจของตนนั้นให้ประจักษ์หรือว่าเป็นการประกาศพระศาสนาก็ได้ เพราะการกระทำของท่านนั้น เป็นคำสั่งเป็นคำสอน

ของององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อเรายังทำตามคำสั่งและคำพร่ำสอนนั้นก็ถือว่าเราเป็นผู้ประกาศพระศาสนา ท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี ท่านได้อยู่ที่วัดราชนัดดารามฯ นี้ และมีอายุอยู่ในโลกมนุษย์นี้นับโดยอายุของมนุษย์ได้ ๘๖ ปี ก็นับว่าเป็นผู้ที่มีอายุมากในยุคปัจจุบันนี้ เพราะในยุคปัจจุบันนี้โดยอายุของมนุษย์ ถ้าใครมีอายุเกิน ๗๔-๗๕ ปี ก็ถือว่าเกินอายุขัย แต่นี้ท่านอยู่ถึง ๘๖ ปี ก็เรียกว่าไม่ได้ตายเพราะหมดอายุขัย ไม่ใช่มรณภาพเพราะหมดอายุขัย แต่อาจจะเป็นมรณภาพเพราะหมดบุญที่เรียกว่า ปุญญักขยะ คือสิ้นบุญแล้วก็มรณภาพไป เรื่องการมรณภาพของท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษีนี้ อาตมาภาพได้ทราบจากเจ้าคุณวัดปทุมคงคา ได้เจอกันที่วัดยานนาวาว่า ไม่ได้ไปวัดราชนัดดารามฯ หรือ ก็ถามว่าเขามีงานอะไรกัน ส่วนมากจะมาก็มีงานจึงจะมา ท่านก็บอกว่าเจ้าอาวาสไปแล้ว ถามว่า ไปไหน ท่านบอกว่า กลับบ้านเก่าเอ้าเมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม นั้นโยมแดงที่เรียกว่ายังเลี้ยงภัตตาหารอยู่ ท่านก็ยังแข็งแรง เดินปฏิสันถารโต๊ะโน้นบ้าง โต๊ะนี้บ้าง อากาศก็หนาว ร่างกายของท่าน สุขภาพของท่านก็ยังแข็งแรง แล้วเมื่อวันก่อนที่จะมรณภาพท่านก็ยังไปถวายน้ำสรงศพท่านเจ้าคุณพระพรหมโมลี เพราะฉะนั้น การมรณภาพของท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษีนี้ ก็หนีไม่พ้นคำสอนที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์พร่ำสอนให้บรรดาพุทธศาสนิกชนได้เจริญ**มรณานุสสติ** คือระลึกถึงความตายอยู่เสมอว่าอันชีวิตของเรานี้เป็นสภาพที่ไม่ยั่งยืน พระองค์ตรัสสอนไว้ว่า **อทฺธุวํ เม ชีวิตํ** อันชีวิตของคนเรานี้ไม่ยั่งยืน คือไม่ยั่งยืนตลอดกาลนาน ไม่แน่นอนว่าจะอยู่ได้นานมากน้อยแค่ไหน เฉกเช่นท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี สุขภาพร่างกายแข็งแรงดี แต่เมื่อถึงคราวที่ท่านวิญญาณจะละสังขารไปปรโลกเบื้องหน้า ท่านก็ไปแบบฉับพลัน เพราะฉะนั้น ในข้อนี้ก็เรียกว่า ชีวิตความเป็นอยู่ของคนเรานั้นมันไม่ยั่งยืน ประการต่อมา **ธุวํ เม มรณํ** คือความตายนั้น หรือมรณภาพนั้นเป็นของยั่งยืน ทุกคนนี้จะต้องผ่านมรณะด้วยกันทั้งนั้น ไม่มีใครที่จะหลีกเลี่ยงหลีกพ้นจากมรณะนี้ได้ แม้แต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ที่เป็นปัจฉิมภวิกสัตว์ คือเป็นผู้มีภพในชาติสุดท้ายก็ยังไม่ล่วงพ้นมรณะคือการปรินิพพานนี้ไปได้ เพราะฉะนั้นเราท่านทั้งหลายผู้เป็นบรรดาสรรพสัตว์ที่ยังท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏ ก็ย่อมประสพกับมรณภัยนี้ด้วยกันทุกถ้วนหน้า ไม่มีใครที่จะหลีกเลี่ยงหลีกพ้นไปได้ เพราะฉะนั้น ความตายนี้จึงเป็นสภาพที่ยั่งยืนย่อมมีกันทุกถ้วนหน้า ไม่เลือกชั้นวรรณะ แต่ประการใด ประการต่อมา องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ได้พร่ำสอนให้พิจารณานึกถึงความตายของเรานี้ว่า **อวสฺส มยา มริตพฺพํ** ว่า อันคนเรานี้ต้องตายเป็นแน่แท้ ไม่มีใครจะผัดผ่อนผัดเพี้ยน ผัดวันประกันพรุ่ง หรือเอาเงินทองไปซื้อสิ่งนี้ได้ทั้งนั้น ไม่ว่าบุคคลนั้นจะมีทรัพย์สินเงินทองมากมายมากน้อยแค่ไหน จะเอาไปแลกกับมรณะคือความตายนี้ไม่ได้ เพราะฉะนั้น มรณะคือความตายนี้เหมือนกับตราชั่งที่ชั่งอย่างเที่ยงตรง ไม่เหมือนอย่างตุลาการ ตุลาการนั้นอาจจะมีหนักบ้าง เบาบ้าง แต่ละข้างไม่เท่ากัน แต่มรณกรรมย่อมมีแก่บรรดาสรรพสัตว์ทัดเทียมกัน เสมอกัน ไม่เลือกชั้น วรรณะ อยู่ที่ว่าช้าหรือเร็วเท่านั้นเอง ประการต่อมา พระพุทธเจ้าก็ให้ข้อกำหนดหมายไว้ว่า **มรณปริโยสานํ เม ชีวิตํ** ว่าความเป็นอยู่ของคนเรานั้นมีความตายเป็นที่สิ้นสุด ประการต่อมาชีวิตของเรานั้น กำหนดแน่นอนไม่ได้ เหมือนอย่างคติทั้ง ๕ ว่าชีวิตของเรานี้ไม่มีนิมิตเครื่องหมายว่าจะอยู่นานแค่ไหน ใครกำหนดแน่นอนไม่ได้ ประการต่อมา ความเจ็บไข้ได้ป่วยเราก็เลือกเป็นไข้หรือความเจ็บไข้ได้ป่วย แต่ละอย่างๆ ซึ่งเคยได้ยินคนบางคนบอกว่าเวลาตายก็ให้ตายปุ๊บปั๊บไปอย่างนี้ เราก็เลือกไม่ได้ เพราะฉะนั้น พยาธิความเจ็บไข้ได้ป่วยเรามีแตกต่างกันออกไป คือบาง

คนตายเพราะโรคเพียงเล็กน้อย ไม่น่าจะตายก็ตาย แต่บางคนโรคมากมายน่าจะตาย แต่กลับไม่ตายนี้เป็นลักษณะที่เราจะพิจารณาสภาวธรรมว่ามันเป็นลักษณะที่ไม่มีนิมิตเครื่องหมายว่าความเจ็บไข้ได้ป่วยคนเป็นกันมาก แต่กลับไม่ตาย คนเป็นน้อยแต่กลับตาย อย่างนี้ถ้าพิจารณากันไปแล้วนั้นขึ้นอยู่กับกรรมานุกรรม คือ กรรมใหญ่และกรรมน้อยของคนเราทั้งหลายที่ทำเอาไว้ เช่นอย่างบุคคลบางคนนั้นที่น่าจะตายแต่ก็ไม่ตาย แต่บางคนนั้นไม่น่าตาย โรคนิดหน่อยก็กลับตายได้ นี้ก็แสดงว่าอนิมิตตาพยาธิความเจ็บไข้ได้ป่วยไม่มีนิมิตเครื่องหมาย ประการต่อมา **กาโล อนิมิตโต** ว่า กาลเป็นที่ตายก็ไม่มีนิมิตเครื่องหมายเช่นเดียวกัน ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นว่า ชีวิตของท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษีสุขภาพพลานามัยของท่านแข็งแรง แต่ถึงคราวที่ท่านจะมรณภาพก็ไม่ต้องเยียวยารักษาอะไรมาก ท่านก็ไปได้โดยฉับพลันนี่ก็ไม่มีนิมิตเครื่องหมายแห่งกาลเวลาว่าท่านจะตายเช้า ตายสาย ตายบ่าย ตายเย็น เป็นต้น

ประการต่อมา **เทหนิกฺเขปนํ** สถานที่ทอดนอนตายเวลามรณภาพของท่านก็กำหนดไม่ได้ ท่านเกิดที่จังหวัดภาคใต้ที่สงขลา แล้วมรณภาพที่จังหวัดกรุงเทพมหานคร นี่เรียกว่าสถานที่นอนทอดตายเวลามรณภาพก็ไปกะเกณฑ์เอาไม่ได้ ประการต่อมานั้น คติทางไปแห่งวิญญาณของท่านนั้นจะมีคติทางไปเป็น ๒ ถ้าหากว่าเมื่อขณะดับจิตท่านมีจิตผ่องใส มีสุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า แต่ถ้าขณะดับจิต จิตไม่ผ่องใส จิตขุ่นมัวเพราะอำนาจของบาปกรรมเข้ามาพัวพันหรืออำนาจกิเลสต่างๆ เข้ามารัดรึงจิตใจก็อาจจะทำให้จิตของท่านนั้น เศร้าหมองขุ่นมัว คติทางไปแห่งวิญญาณก็อาจจะไปลำบากก็ได้ เพราะฉะนั้นคติทางไปแห่งวิญญาณจึงเป็นอนิมิตตาเป็นข้อกำหนดไม่ได้นอกเสียจากว่า เราท่านทั้งหลายได้ทำบุญกรรมเอาไว้มากเวลาจะตายเวลาจะมรณภาพนึกถึงบุญกรรมนั้น จิตก็ผ่องใส วิญญาณก็มีสุคติโลกสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า เพราะฉะนั้นในเรื่องของการมรณกรรมของแต่ละคนนั้นจึงเป็นสิ่งที่กำหนดแน่นอนไม่ได้ แต่ทุกคนก็เลี่ยงหลีกพ้นจากสิ่งเหล่านี้ไม่ได้องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงยกพระธรรมเทศนากัณฑ์นี้ขึ้นแสดงก็เพราะมาปรารภถึงสภาวธรรมดังได้กล่าวมา และมาปรารภถึงธิดาของนายช่างหูกคนหนึ่ง เพราะว่า ธิดาของนายช่างหูกนี้เป็นคนที่มีอัธยาศัย โน้มไปเอนไป โอนไปในอริยภาพความเป็นพระอริยะในอนาคตกาลข้างหน้า เพราะฉะนั้น ในวันนั้นนางทราบว่าพระพุทธเจ้าจะมาแสดงพระธรรมเทศนา ก็อยากจะฟังเทศน์ แต่คำสั่งของพ่อให้กรอด้าย ให้ปั่นด้าย ให้ทอผ้าให้กับผู้มาสั่งจอง นางเป็นคนกตัญญูกตเวที จะต้องทำตามคำสั่งของพ่อให้สำเร็จ แล้วจึงไปฟังเทศน์ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่อันธรรมดาพระพุทธเจ้าเมื่อปรารภ บุคคลใดก็ต้องคอยบุคคลนั้น จนกระทั่งนางทำการงานของพ่อสำเร็จแล้วจึงไปยังสถานที่ที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ เมื่อไปถึงแล้ว พระองค์ก็ได้ตรัสปุจฉากับนางว่า เธอมาจากไหน นางก็ตอบว่าไม่ทราบ พระพุทธเจ้าก็ทรงถามต่อไปอีกว่า เธอจะไปไหน นางก็ตอบว่าไม่ทราบ พระพุทธเจ้าตรัสถามว่าไม่ทราบหรือ นางก็ตอบว่าทราบ พระพุทธเจ้าถามอีกครั้งหนึ่งว่า ทราบแน่หรือ ไม่ทราบ อย่างนี้คนทั้งหลายที่คอยฟังเทศน์อยู่ก็คิดกันไปต่างๆ นานาว่านางนี้มีความคุ้นเคยหรือว่าไม่มีความเคารพนับถือในองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตอบเป็นลักษณะของการเล่นลิ้น ทุกคนก็รู้ว่านางมาจากบ้านของนายช่างหูกและทุกคนก็รู้ว่านางจะต้องไปยังบ้านของช่างหูกและทุคนก็รู้ว่านางทราบ แต่ทุกคนกลับไปสงสัยว่า นางเล่นลิ้นกับพระพุทธเจ้าในลักษณะเช่นนี้ นอกจากองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์เท่านั้นที่ทราบวาระจิตของนางจึงทรงทำความสงสัยของประชุมชนในสถานที่นั้นให้หมดไปด้วยการอรรถา-

ธิบายหรือด้วยการให้นางตอบว่า นางมาจากบ้านของนายช่างหูกนะถูกแล้ว แต่ที่นางตอบกับพระพุทธเจ้านั้นว่ามาจากไหนนั้น นั่นหมายความว่า นางมาจากภพภูมิใดแต่ชาติปางก่อน แล้วมาเกิดเป็นธิดาของนายช่างหูกนี้ นี้เป็นความหมายที่นางตอบกับองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เฉกเช่นเราท่านทั้งหลายก็เหมือนกัน ไม่รู้ว่าเรามาจากภพภูมิใด เราก็ไม่สามารถทราบได้ แต่ถ้าพิจารณาตามคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เราก็พอจะกำหนดรู้ไว้ได้ว่าเรามาแล้วอยู่เย็นเป็นสุข นั้นมาเพราะอำนาจของเศษบุญ แต่ถ้าเราเกิดมาเป็นมนุษย์แล้ว อยู่ร้อนนอนทุกข์นั้นก็พึงทราบว่ามาเพราะอำนาจเศษบาป คนเรานั้นถูกมาจากสายเลือดเดียวกัน มาจากครรภ์มารดาเดียวกัน มาจากน้ำสมภพของพ่อแม่เดียวกัน แต่ว่าความสุขความทุกข์นั้นแตกต่างกันออกไป ความมั่งมีศรีสุขความยากจนข้นแค้นมันแตกต่างกันออกไป นี้เรียกว่ามาจากภพภูมิไม่เหมือนกัน ที่นั้นนางจึงตอบองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ทราบว่ามาจากภพภูมิใด แล้วที่พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า เธอจะกลับไปไหน นางกลับตอบว่า ไม่ทราบแทนที่จะตอบว่ากลับไปบ้านของพ่อผู้เป็นช่างหูกนั้น อันนี้มีความหมายก็คือว่าเมื่อนางตายจากโลกนี้ไปแล้ว ก็ไม่สามารถจะทราบได้ว่าจะไปสู่ภพภูมิใด นอกจากว่าบุญกรรมที่เราทำไว้บาปกรรมที่เราทำไว้จักชักพาดวงวิญญาณไปเสวยโทษกรรมกรณ์ไปเสวยวิบากสมบัติในภพนั้นๆ ตามอำนาจของบุญและบาปที่ตนเองได้กระทำไว้ นางจึงตอบว่า ไม่ทราบว่าตายจากโลกนี้แล้วจะไปไหน พอองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าถามว่าไม่ทราบหรือ นางก็ตอบว่าทราบนั้นหมายถึงว่า นางทราบว่าต้องตายเป็นแน่แท้ **อวสฺสํ มยา มริตพฺพํ** ดิฉันพิจารณาอยู่เสมอว่า ความตายนี้ต้องมีเป็นแน่แท้ อันคนเรานี้ต้องมีความตายเป็นแน่แท้ เพราะฉะนั้นคนเรามีชีวิตไม่ยั่งยืน มีความเป็นอยู่ไม่ยั่งยืน มีความตายเป็นสภาพที่ยั่งยืนจึงตอบว่าทราบว่า จะต้องตายเป็นแน่แท้ ว่าจะตายอายุน้อยหรืออายุมากนั้นไม่ทราบ พระพุทธเจ้าตรัสถามว่าทราบแน่หรือนางกลับตอบว่าไม่ทราบนั้นหมายถึงว่า กาลเวลาเป็นที่ตาย นางกำหนดไม่ได้ว่านางจะตายเวลาไหนออกไปจากวัดนี้แล้ว นางจะถูกควายขวิดตาย ก็ไม่ทราบได้ นี้เป็นลักษณะที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ยกพระคาถาอันนี้ขึ้นมาปรารภมาแสดงแก่ธิดาของนายช่างหูกว่า **อนฺธภูโต อยํ โลโก** ว่าสัตว์โลกนี้คือหมู่สัตว์ของเราทั้งหลายมีอุปมาเหมือนคนตาบอด **ตนุเกตฺถ วิปสฺสติ** ว่าในจำนวนนี้มีน้อยนักที่จะรู้แจ้งเห็นจริงตามสภาวธรรมอันนี้ ว่าสภาวธรรมอันนี้ก็หมายถึงว่า ชีวิตที่ยั่งยืนหรือไม่ยั่งยืน ความตายแน่แท้ หรือไม่แน่แท้ไม่แน่นอน เรามีความตายเป็นที่สุด ชีวิตไม่มีนิมิตเครื่องหมายกำหนดได้ นี้เพราะฉะนั้น **ตนุเกตฺถ วิปสฺสติ** น้อยนักในจำนวนบรรดาสรรพสัตว์ที่อุบัติขึ้นมาในโลกนี้ จะรู้สภาวธรรมอย่างแจ่มแจ้งและอุปมา อุปไมยที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสว่า **อปฺโป สคฺคาย คจฺฉติ** ว่าบรรดาสัตว์โลกนี้มีจำนวนน้อยนักที่จะไปสู่สุคติโลกสวรรค์ อุปมาเหมือนอย่างว่านกที่ยังติดตาข่ายนั้น ก็คือว่าติดอยู่ในกิเลส หรือว่ากิเลสมันรัดรึงใจของเราท่านทั้งหลายอยู่ ไม่สามารถที่จะกำจัดกิเลสให้ออกไปจากจิตใจจากจิตสันดานมันนอนเนื่องมานับภพนับชาติไม่ได้ให้ออกไปให้ลดน้อยลงไปหรือเหลือน้อยจนกระทั่งหมดไปในที่สุดนี้ก็เป็นจำนวนน้อย

เพราะฉะนั้น คนบางคนที่เขาเปรียบอุปมาเหมือนคนตาบอด เพราะบางคราวทำความดีบางคราวก็ทำความชั่วที่จะทำความดีตลอดไปนั้นมีจำนวนน้อย อุปมาเหมือนคนตาบอดเดินทางบางทีก็ถูกทาง ส่วนมากก็เดินผิดทาง เฉกเช่นเดียวกันกับเราท่านทั้งหลายผู้เป็นสัตว์โลก บางคนนั้น บางทีจิตก็ปรารภความดี ปรารภในการทำความดี แต่บางครั้งนั้น พอถูกอนิฏฐารมณ์เข้ามากระทบกระทั่ง ก็ปรารภในการที่ทำไม่ดีหรืออาจจะพูด

ไม่ดี คิดไม่ดี เป็นลำดับไป เพราะฉะนั้น ธรรมเทศนากัณฑ์นี้ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงปรารภธิดาของนายช่างหูกและตรัสถามปัญหา ๔ ประการ ซึ่งเราท่านทั้งหลายที่ยังมีชีวิตอยู่นี้ก็ได้ประสบพบกับสภาวธรรมอันนี้ ซึ่งท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษีนั้น ท่านได้ประสบพบแล้ว และได้เป็นครูสอนเราท่านทั้งหลายที่มาในงานบำเพ็ญกุศลปัญญาสมวาร ๕๐ วันแห่งการมรณภาพของท่านในคราวครั้งนี้

อาตมภาพได้แสดงพระธรรมเทศนามาในสัคคกถา เนื่องในปัญญาสมวารการปรารภการมรณภาพของท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี ก็เห็นว่าพอสมควรแก่กาลเวลา จึงจำจะยุติธัมมีกถาลงไว้แต่เพียงแค่นี้

อิมินา กตปุญฺเญน ด้วยอำนาจบุญกุศลที่คณะท่านเจ้าภาพซึ่งมีพระเดชพระคุณพระวิสุทธิวงศาจารย์เป็นประธาน พระศรีธวัชเมธี รักษาการเจ้าอาวาสและคณะสงฆ์วัดราชนัดดารามฯ พร้อมทั้งทายกทายิกาชาววัดราชนัดดารามฯ ได้ช่วยกันบำเพ็ญให้เป็นไปนี้ จงสำเร็จเป็นวิบากสมบัติ สุขสมบัติ ในสัมปรายภพ แด่ท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี ท่านได้ทราบก็จะได้อนุโมทนาจะได้เพิ่มเติมทิพยสมบัติ สุขสมบัติในสัมปรายภพ สมด้วยเจตนาปรารภของท่านทั้งหลายสืบต่อไป

เทสนาปริโยสาเน ในอวสานกาลเป็นที่สุดลงแห่งพระธรรมเทศนานี้ **เอเตน สจฺจวชฺเชน** ด้วยอำนาจการกล่าวคำสัตย์โดยอ้างธรรมปฏิบัติตั้งแต่ต้นจนอวสาน **สทาโสตฺถี ภวนฺตุ เต** ขอความสวัสดีจงอุบัติบังเกิดมีแก่ท่านทั้งหลาย บรรดาที่มาประชุมสโมสรกัน ณ สถานที่นี้โดยถ้วนหน้า ดังพระธรรมเทศนาที่ได้ชี้แจงแสดงมาในสัคคกถาด้วยมัตยาธิบายอรรถนิยามความสมมุติว่ายุติลงคงไว้แต่เพียงเท่านี้

เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้.

สัมปรายิกกถา

พระธรรมเทศนาในการบำเพ็ญกุศลสตมวาร (ครบ ๑๐๐ วัน)
พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภาโร ป.ธ.๘)
อดีตเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามวรวิหาร
ณ ศาลาบำเพ็ญบุญ วัดราชนัดดารามวรวิหาร เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
วันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๔ เวลา ๑๐.๐๐ น.

พระธรรมวโรดม
(บุญมา คุณสมฺปนฺโน ป.ธ.๙)
กรรมการมหาเถรสมาคม รองแม่กองบาลีสนามหลวง
ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม และเจ้าคณะภาค ๖
เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร
รับประทานแสดง

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อุโภ ปุญฺญญฺจ ปาปญฺจ ยํ มจฺโจ กุรุเต อิธ
ตํ หิ ตสฺส สกํ โหติ ตญฺจ อาทาย คจฺฉติ
ตญฺจสฺส ตนุคํ โหติ ฉายา ว อนุปายินี
ตสฺมา กเรยฺย กลฺยาณํ นิจยํ สมฺปรายิกํ
ปุญฺญานิ ปรโลกสฺมึ ปติฏฺฐา โหนฺติ ปาณินนฺติ

ณ โอกาสบัดนี้จะแสดงพระธรรมเทศนาสัมปรายิกกถา พรรณนาถึงสภาวธรรมซึ่งมีปรกติติดตามตนไปยังสัมปรายภพคือภายภาคหน้าได้อันเป็นพระโอวาทานุศาสนีของสมเด็จพระชินศรีบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่ออนุโมทนากุศลบุญราศี ทักษิณานุประทานกิจ เนื่องในการบำเพ็ญกุศลสตมวาร คือทำบุญ ๑๐๐ วัน ศพท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี นามเดิม เอี่ยม นามฉายา ธมฺมภาโร นามสกุล สุริยฤกษ์อายุ ๘๖ ปี อุปสมบทมาได้ ๖๓ พรรษา อดีตเป็นเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามนี้ ซึ่งได้ถึงมรณภาพล่วงลับดับขันธ์ไปครบ ๑๐๐ วันในวันนี้ อันคณะสงฆ์วัดราชนัดดาราม ซึ่งมีท่านเจ้าคุณพระศรีธวัชเมธี ผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามนี้เป็นประธานพร้อมด้วยคณะศิษยานุศิษย์ทั้งฝ่ายบรรพชิตและฝ่ายคฤหัสถ์และศรัทธาสาธุชนทั้งหลาย

ซึ่งในการนี้ทางวัดราชนัดดารามได้อาราธนาพระเดชพระคุณท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ เจ้าอาวาสวัดปากน้ำ กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะใหญ่หนเหนือ มาเป็นประธานในการบำเพ็ญกุศล ในวันนี้ ทั้งนี้ก็เพื่อจะรวบรวมบุญกุศลบุญราศีอุทิศถวายแด่ดวงวิญญาณของท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี ตามคตินิยมในทางพระพุทธศาสนา กล่าวคือ การที่บุคคลผู้ยังมีชีวิตอยู่มีความกตัญญูรู้คุณ มีกตเวทีต้องการจะทำการตอบสนองคุณงามความดี แด่ท่านผู้ล่วงลับดับขันธ์ไปแล้วนั้น ไม่มีวิธีการอย่างใดอื่นที่จะเหมาะสมและถูกต้องตรงตามคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเสมอเหมือนกับการบำเพ็ญกุศลทักษิณาเพื่ออุทิศกัลปนา-ผลให้เช่นนี้ ในข้อนี้ก็สมด้วยนัยพระบาลีพุทธภาษิตในติโรกุฑฑสูตรที่สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมา-สัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงแก่พระเจ้าพิมพิสาร บรมกษัตริย์ ซึ่งมีข้อความตอนหนึ่งว่า เปตานํ ทกฺขิณํ ทชฺชา ปุพฺเพ กตมนุสฺสรํ ซึ่งแปลเป็นใจความว่า สาธุชนคนดี ผู้มีอัธยาศัยมั่นอยู่ในความกตัญญูกตเวทีเมื่อหวนระลึกนึกถึงคุณงามความดี ที่ท่านผู้ล่วงลับดับขันธ์ไปแล้วได้เคยกระทำไว้แก่ตน พึงบำเพ็ญกุศลทักษิณาให้แก่ท่านทั้งหลายผู้ล่วงลับดับขันธ์ไปแล้วดังนี้

การบำเพ็ญกุศลทักษิณานุประทาน ก็คือการตั้งใจของตนให้มีศรัทธาความเชื่อ ปสาทความเลื่อมใสในคุณพระรัตนตรัยเป็นอย่างดีแล้ว ตั้งใจสร้างบุญสร้างกุศลในทางพระพุทธศาสนา ด้วยการถวายทาน ซึ่งเรียกว่าทานมัย คือบุญสำเร็จด้วยการถวายทานบ้าง สีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีลบ้าง ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนาบ้าง เมื่อได้ทำบุญลงไปแล้ว บุญก็จะเกิดขึ้นในจิตใจของตน เมื่อบุญเกิดขึ้นในจิตใจของตนแล้ว ก็สามารถที่จะน้อมอุทิศบุญกุศลอันนี้อันเชิญดวงวิญญาณของท่านเจ้าคุณพระราชปัญญา-รังษีให้มาอนุโมทนา ก็จะสำเร็จประโยชน์ได้ แต่มิได้หมายความว่า บุญกุศลทั้งหมดที่คณะท่านเจ้าภาพทั้งฝ่ายบรรพชิตและฝ่ายคฤหัสถ์ ตลอดจนศรัทธาสาธุชนทั้งหลาย ได้ร่วมกันบำเพ็ญในวันนี้ จะยกถวายแด่ดวงวิญญาณของท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษีทั้งหมด ก็หามิได้ และมิได้หมายความว่า ดวงวิญญาณของท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษีจะมารับเอาบุญเอากุศลที่คณะท่านเจ้าภาพได้บำเพ็ญแล้วนี้ก็หามิได้

เพื่อความเข้าใจง่ายในเรื่องนี้ โบราณกบัณฑิตได้กล่าวเปรียบเทียบไว้ว่า เปรียบเหมือนในเวลาค่ำคืนเดือนมืด มีบุคคลคนหนึ่งจุดไฟขึ้น ณ บ้านเรือนของตน ตนได้รับความสะดวกสบายจากแสงสว่างดวงไฟนั้นแล้ว ก็มีความหวังดี มีความปรารถนาดี ต้องการจะสงเคราะห์ อนุเคราะห์ คนบ้านใกล้เรือนเคียงให้ได้รับความสะดวกสบายจากแสงสว่างดวงไฟบ้าง จึงได้ร้องเชิญชวนคนบ้านใกล้เรือนเคียงเหล่านั้นว่า ผู้ใดต้องการแสงสว่างให้นำเอาเชื้อเพลิงมาต่อไฟได้ ณ บ้านเรือนของตน คนบ้านใกล้เรือนเคียงเหล่านั้น ได้ทราบข่าวและต้องการแสงสว่าง ก็พากันนำเอาเชื้อเพลิงมาต่อไฟจากบ้านผู้นั้นไป ยิ่งมาต่อไฟมากขึ้นเท่าใด ดวงไฟก็จะให้แสงสว่างตามบ้านเรือนต่างๆมากขึ้นเท่านั้น แต่ดวงไฟของเจ้าของเดิมนั้น ไม่ได้ลดน้อยถอยลงไปเลย ข้อนี้ฉันใด บุญกุศลที่คณะท่านเจ้าภาพได้ร่วมกันบำเพ็ญก็เป็นฉันนั้น ผู้ใดทำก็ตกเป็นสมบัติส่วนตัวของบุคคลนั้น จะยกให้แก่บุคคลอื่นหาได้ไม่ แต่สามารถที่จะอัญเชิญดวงวิญญาณของท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษีให้มาต่อบุญต่อกุศล คือมาอนุโมทนา ก็จะสำเร็จประโยชน์ได้

คณะท่านเจ้าภาพชื่อว่า ได้สร้างบุญสร้างกุศล เพิ่มขึ้นอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งในทางพระศาสนาเรียกว่า ปัตติทานมัย คือบุญสำเร็จด้วยการให้ส่วนบุญ ส่วนดวงวิญญาณของท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี หาก

สามารถทราบด้วยญาณวิถีทางใดทางหนึ่งแล้วตั้งใจอนุโมทนาบุญกุศลนี้ ก็จะสำเร็จประโยชน์ได้

ดวงวิญญาณของท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี ชื่อว่าได้สร้างบุญสร้างกุศลของตนขึ้นอีกส่วนหนึ่งต่างหาก ซึ่งในทางพระศาสนาเรียกว่า ปัตตานุโมทนามัย คือบุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนาส่วนบุญ เมื่อความจริงมีอยู่เช่นนี้ จึงเป็นภาระเป็นหน้าที่ของคณะศิษยานุศิษย์ทั้งฝ่ายบรรพชิตและฝ่ายคฤหัสถ์ และศรัทธาสาธุชนทั้งหลายผู้มีความประสงค์จะทำการตอบสนองคุณงามความดีแด่ท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี จึงจำเป็นต้องตั้งใจสร้างบุญสร้างกุศลให้เกิดขึ้นในจิตใจของตนก่อนแล้วจึงจะน้อมอุทิศบุญกุศลนี้อัญเชิญดวงวิญญาณของท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษีให้มาอนุโมทนา จึงจะสำเร็จประโยชน์ได้ เปรียบเหมือนคนที่จะร้องเชิญชวนคนอื่นให้มาต่อไฟ ณ บ้านเรือนของตน เบื้องต้นตนจะต้องจุดไฟให้มีแสงสว่างขึ้นก่อนแล้วร้องเชิญชวนคนบ้านใกล้เรือนเคียงเหล่านั้นให้มาต่อไฟจากบ้านเรือนของตน จึงจะสำเร็จประโยชน์ได้ฉันใด บุญกุศลนี้ก็เป็นฉันนั้น

ความจริง ท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี นามเดิมคือ เอี่ยม นามฉายา ธมฺมภารมหาเถร นามสกุลสุริยฤกษ์ ผู้ซึ่งล่วงลับดับขันธ์ไปแล้วนั้น ในสมัยที่ยังมีชีวิตอยู่ มีเกียรติประวัติ ความดีเด่นเป็นประการใดย่อมเป็นที่ซาบซึ้งตรึงอยู่แก่จิตใจของคณะศิษยานุศิษย์ ญาติสนิทมิตรสหาย และสัมพันธชนทั้งหลายเป็นอย่างดี จึงไม่จำเป็นจะต้องกล่าวสดุดีเกียรติประวัติความดีเด่นให้มากความ แต่จะกล่าวเฉพาะอัตตประวัติหรืออัตตชีวประวัติเป็นบางส่วนบางประการ เพื่อเป็นอนุสสติสืบต่อไป

ท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี นามเดิม คือ เอี่ยม นามสกุล สุริยฤกษ์ เกิดเมื่อวันเสาร์ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๖ ปีเถาะ เมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ โยมบิดาชื่อนายนะ หนูเป็ด โยมมารดา ชื่อนางพุ่ม หนูเป็ด ภูมิลำเนาเดิม บ้านเลขที่ ๓๖ หมู่ที่ ๔ ต.บ่อตรุ อ.ระโนด จ.สงขลามีพี่น้องร่วมสายโลหิตเดียวกัน จำนวน ๕ คน ด้วยกัน ท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี เป็นบุตรคนที่ ๕ คือเป็นบุตรคนสุดท้อง นามสกุลเดิมของท่านคือ หนูเป็ด แต่ต่อมาท่านได้มาเปลี่ยนใหม่ว่า สุริยฤกษ์ ตามคติหรือตามหลักของโหราศาสตร์ ซึ่งท่านเป็นนักโหราศาสตร์ เปลี่ยนให้เป็นศิริมงคลแก่ตัวท่านเอง แต่ว่า วงศาคณาญาติ มิได้เปลี่ยนตามไปด้วย คงยังใช้คำว่า หนูเป็ด ส่วนสุริยฤกษ์นั้น ท่านใช้สำหรับตัวท่านเอง

ต่อมาท่านได้บรรพชาเมื่อวันจันทร์ที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ตรงกับเดือน ๕ ปีวอก ณ วัดเลียบ ต.บ่อยาง อ.เมือง จ.สงขลา ต่อมาเมื่ออายุครบอุปสมบท ก็ได้อุปสมบท เมื่อวันจันทร์ที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๐ ตรงกับขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๕ ปีฉลู ณ พระอุโบสถวัดสระเกศ แขวงบ้านบาตร เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร ซึ่งมีท่านเจ้าคุณพระธรรมเจดีย์ ซึ่งต่อมาได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถร เป็นพระอุปัชฌาย์ ได้นามฉายาว่า ธมฺมภาโร ต่อมาได้ย้ายกลับไปสู่ภูมิลำเนาเดิม คือย้ายไปอยู่ที่วัดมหัตตมังคลาราม (วัดหาดใหญ่ใน) ต.ควนลัง อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา เมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๗ เพื่อการสร้างวัดหาดใหญ่ใน ถึงปีพ.ศ. ๒๔๙๓ ได้ย้ายกลับมาอยู่กรุงเทพมหานครอีก ในปี พ.ศ. ๒๔๙๓ เพื่อการศึกษามาอยู่ที่วัดราชนัดดาราม เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

หน้าที่การงาน พ.ศ. ๒๕๑๘ ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามนี้ พ.ศ. ๒๕๒๖ เป็นผู้ปฏิบัติงานแทนเจ้าอาวาส พ.ศ. ๒๕๒๗ เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นพระราชาคณะมีนามว่า พระปริยัติวราภรณ์ พ.ศ. ๒๕๓๑ ได้รับพระบัญชาแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาส และเป็นพระอุปัชฌาย์ พ.ศ. ๒๕๔๓ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราช ในราชทินนามว่า พระราชปัญญารังษี และได้ถึงมรณภาพเมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๔ เวลา ๒๒.๑๕ น. ณ โรงพยาบาลเดชา เขตราชเทวี กรุงเทพมหานคร เพราะสาเหตุโรคระบบหัวใจล้มเหลว ความดันโลหิตสูง สิริอายุได้ ๘๖ ปี ๖๓ พรรษา

ปฏิปทาสัมมาปฏิบัติของท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี ทั้งในส่วนอัตตสมบัติ คือส่วนคุณงามความดีแห่งตน ท่านก็ได้บรรพชาเป็นสามเณร และอุปสมบทเป็นภิกษุ ศึกษาเล่าเรียนในพระศาสนา จนสำเร็จเป็นเปรียญธรรม ๘ ประโยค นับว่าเป็นเปรียญเอก มีความรู้สูงในวงการพระศาสนา และเป็นผู้เชี่ยวชาญในทางโหราศาสตร์ ได้บูรณปฏิสังขรณ์ ก่อสร้างถาวรวัตถุภายในวัด ตามกำลังความสามารถที่จะทำได้ ได้ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสมาเป็นเวลา ๑๓ ปี คือตั้งแต่ปี ๒๕๓๑ ถึงปี พ.ศ. ๒๕๔๔ อันนี้นับเป็นปรหิตปฏิบัติ คือการประพฤติปฏิบัติ เพื่อเป็นประโยชน์แก่บุคคลอื่น ปฏิปทาสัมมาปฏิบัติของท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี เมื่อพิจารณาตามหลักคำสอนในทางพุทธศาสนาแล้ว ก็กล่าวโดยสรุปได้เต็มปากเต็มคำว่า ท่านเจ้าคุณพระราช-ปัญญารังษี เป็นผู้เข้าถึงสัจธรรมความเป็นจริงของโลกนี้ ตามคำสอนในทางพระพุทธศาสนา คือท่านจึงยินดีพอใจในการที่สร้างคุณงามความดีทั้งส่วนตัวและส่วนรวม เพราะท่านได้ทราบความจริงว่า โลกมนุษย์ที่เราอยู่นี้เป็นสถานที่อยู่ชั่วคราว ไม่ใช่สถานที่อยู่ประจำเพื่อเสวยความสุข ไม่ใช่สถานที่อยู่ประจำเพื่อเสวยความทุกข์ แต่เป็นสถานที่อยู่ชั่วคราว เพื่อสร้างความดี และเพื่อสร้างความชั่ว โลกมนุษย์ที่เราอยู่นี้ เปรียบให้เข้าใจง่ายๆ ก็เปรียบเหมือนหอพักนักศึกษาในมหาวิทยาลัย

ธรรมดาหอพักนักศึกษาในมหาวิทยาลัยนั้น นิสิต นักศึกษาทุกคนผู้เข้าอยู่ในหอพักนั้น ย่อมรู้ตัวอยู่เสมอว่า หอพักนี้ ไม่ใช่บ้านของเรา เรามีสิทธิเข้าไปอยู่ในหอพักนี้ได้ ก็เฉพาะในขณะที่เรามีภาวะเป็นนิสิต เป็นนักศึกษา เมื่อพ้นจากความเป็นนิสิต นักศึกษาเมื่อใด ก็ต้องย้ายออกไปจากหอพักนี้ทันทีเมื่อนั้น ข้อนี้ฉันใด โลกมนุษย์ที่เราอยู่นี้ ก็เป็นฉันนั้น เรามาอยู่กันชั่วคราว โลกมนุษย์นี้ไม่ใช่ที่อยู่ประจำเพื่อเสวยความสุข เพราะสถานที่อยู่ประจำเพื่อเสวยความสุข ก็คือ สุคติโลกสวรรค์ ๒๖ ภูมิ ส่วนที่อยู่ประจำเพื่อเสวยความทุกข์ ก็คือ อบายภูมิ ๔ แต่มนุษย์โลกนี้เป็นสถานที่กลาง ถ้าจะกล่าวให้เข้าใจง่ายๆก็ว่าเป็นมหาวิทยาลัยของโลก หรือเป็นศูนย์กลางของโลก ผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นพระอรหันตสาวกทั้งหลาย ก็ต้องมาสร้างบุญสร้างบารมีที่มนุษย์โลกนี้ ผู้ที่จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ๒๖ ภูมินั้น ก็ต้องมาสร้างบุญสร้างบารมีที่มนุษย์โลกนี้ ผู้ที่จะไปสู่อบายภูมิ ๔ คือ นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉาน ก็ต้องมาสร้างความชั่วในมนุษยโลกนี้ เพราะฉะนั้น มนุษยโลกนี้ จึงเป็นศูนย์กลาง คือเป็นมหาวิทยาลัยของโลก

ธรรมดาว่าทรัพย์สินเงินทอง ข้าวของต่างๆ ทั้งที่เป็นสวิญญาณกทรัพย์ ทรัพย์ที่มีวิญญาณก็ตาม อวิญญาณกทรัพย์ ทรัพย์ที่ไม่มีวิญญาณก็ตาม สังหาริมทรัพย์ ทรัพย์ที่นำเคลื่อนที่ไปได้ก็ตาม อสังหาริมทรัพย์ ทรัพย์ที่นำเคลื่อนที่ไปไม่ได้ก็ตาม ทรัพย์สิน เงิน ทอง ข้าวของเหล่านี้ มีประโยชน์มากสำหรับมนุษย์เราที่ยังมีชีวิตอยู่ เพราะทรัพย์สินเหล่านี้จะเป็นปัจจัยช่วยสนับสนุน ให้การดำเนินชีวิตเป็นไปด้วยความสะดวกสบาย

แต่ทรัพย์สิน เงิน ทอง ข้าวของเหล่านี้มันเป็นโลกียทรัพย์ มันเป็นทรัพย์สำหรับอาศัยใช้สอยอยู่ในมนุษย์โลกนี้เท่านั้น เมื่อคนเราถึงกาลแตกกายทำลายขันธ์ไป ไม่สามารถจะนำเอาทรัพย์สิน เงิน ทอง ข้าวของต่าง ๆ ในมนุษย์โลกนี้ติดมือไปได้เลยแม้แต่น้อย

ความจริง การที่คนผู้แตกกายทำลายขันธ์ไปแล้วไม่สามารถจะนำเอาสมบัติในมนุษย์โลกนี้ติดมือไปได้เลยแม้แต่น้อยนั้น ก็เป็นความดีของโลกนี้ ถ้าหากจะสมมุติว่า คนที่ตายไป ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ พากันนำเอาทรัพย์สิน เงิน ทอง ข้าวของในมนุษย์โลกนี้ติดมือไปยังปรโลกทั้งหมดแล้ว พวกลูกหลานคนที่อยู่ในภายหลังก็จะยากจนอนาถา ไม่มีอะไรกิน ไม่มีอะไรใช้ โลกมนุษย์ที่ยังมีกินมีใช้อยู่ทุกวันนี้ ก็เพราะคนที่แตกกายทำลายขันธ์ไปแล้ว ไม่สามารถจะนำเอามรดกติดตัวไปได้เลยแม้แต่น้อย ส่วนสิ่งใดเล่าที่มนุษย์เราจะสามารถนำติดตัวไปในสัมปรายภพ คือภายภาคหน้าได้ สิ่งที่มนุษย์เราจะสามารถนำไปได้ ก็มีเพียง ๒ ประการเท่านั้น คือบุญความดีอย่างหนึ่ง บาปความชั่วอีกอย่างหนึ่ง ในข้อนี้ก็สมด้วยนัยพระบาลีพุทธภาษิตในพระสุตตันตปิฎก สคาถวรรค สังยุตตนิกาย ซึ่งได้อัญเชิญมาตั้งไว้เป็นอุทเทสบทเบื้องต้นนั้นว่า

อุโภ ปุญฺญญฺจ ปาปญฺจ ยํ มจฺโจ กุรุเต อิธ เป็นอาทิ

แปลเป็นใจความว่า บุคคลผู้มีอันจะต้องตายเป็นธรรมดา ย่อมกระทำบุญคือความดี และบาปคือความชั่วทั้ง ๒ อย่างใดไว้ในโลกนี้ บุญความดีและบาปความชั่วทั้ง ๒ นั้น ย่อมตกเป็นสมบัติส่วนตัวของบุคคลนี้ บุคคลนั้นย่อมพาเอาบุญความดี และบาปความชั่วทั้ง ๒ นั้นไป บุญความดี และบาปความชั่วทั้ง ๒ นั้น ย่อมจะติดตามบุคคลนั้นไป ประดุจว่า เงาตามตัว

เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ฉลาดในประโยชน์ของตน เมื่อจะสะสมกรรมที่จะติดตามตนไปยังสัมปรายภพคือภายภาคหน้าได้ พึงกระทำเฉพาะกรรมที่ดีงามคือกรรมที่เป็นบุญเป็นกุศลเถิด อย่าทำกรรมที่เป็นบาปเป็นอกุศลเลย เพราะว่า บุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึ่งอาศัยของผู้ยังมีชีวิตในปรโลก คือในโอกาสข้างหน้า ดังนี้ ตามนัยพระบาลีพุทธภาษิตนี้เป็นเครื่องชี้ให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายทั้งฝ่ายบรรพชิตและฝ่ายคฤหัสถ์ ได้ทราบชัดถึงสัจธรรมความเป็นจริงของโลกนี้ว่าทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้จะต้องตาย จะต้องย้ายไปยังปรโลกเหมือนกันหมด ต่างกันแต่ว่าใครจะย้ายเร็ว ใครจะย้ายช้า ในขณะที่ยังไม่ตาย ยังไม่ย้ายนี้ เราก็ทำความดีบ้าง ทำความชั่วบ้าง ทำความดี ความดีนั้นก็กลั่นกรองเป็นบารมี เกิดมีขึ้นในจิตใจ และเป็นพลังภายในฝ่ายดี ดึงดูดเอาสมบัติคือความพร้อมเข้ามาหาบุคคลนั้น ทำให้บุคคลนั้นมีสังขารร่างกายไม่ขาดตกบกพร่อง มีทรัพย์สิน เงิน ทอง ไม่ยากจนอนาถา ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียน มีความอยู่เย็นเป็นสุข พ้นจากความอยู่ร้อนนอนทุกข์ ในชีวิตประจำ อิฏฐผลที่น่าปรารถนาทั้งหลายทั้งปวงนี้ล้วนเป็นผลที่เกิดมาจากการทำบุญคือความดีที่ตนเองได้กระทำไว้ทั้งสิ้น โดยนัยตรงกันข้าม บุคคลใดได้กระทำบาปความชั่วเอาไว้ เมื่อได้ทำลงไปแล้ว บาปความชั่วนั้น ก็จะกลั่นกรองเป็นอาสวะเกิดขึ้น หมักหมมทับถมอยู่ในจิตใจ ทำลายน้ำใจ คือ คุณภาพแห่งความเป็นคนดี ของบุคคลนั้นให้เสียไป อาสวะความชั่วนี้จะเป็นพลังภายในฝ่ายชั่ว ซึ่งจะดึงดูดเอาความวิบัติ คือความขาดตกบกพร่องเข้ามาหาบุคคลนั้น ทำให้บุคคลนั้นมีสังขารร่างกายขาดตกบกพร่อง ตาบอด หูหนวก บ้าใบ้ วิกลจริตโดยประการต่างๆ ทำให้เป็นคนยากจนอนาถาทำให้เป็นคนมีโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียนทำให้เป็นคนอยู่ร้อนนอนทุกข์ในชีวิตประจำวัน อนิฏฐผล คือผลที่ไม่น่าปรารถนาทั้งหลายทั้งปวงนี้ ล้วนเป็นผลที่เกิดมาจากการทำความชั่วของตัวทั้งสิ้น

เพราะเหตุนั้น เนื่องจากบุญความดีให้ผลเป็นความสุข บาปความชั่วให้ผลเป็นความทุกข์ บุคคลผู้ใดทำไว้ ก็ตกเป็นสมบัติส่วนตัวของบุคคลนั้น บุคคลนั้นย่อมจะพาบุญความดีและบาปความชั่วทั้ง ๒ นั้นไป บุญความดี และบาปความชั่วทั้ง ๒ นั้น ย่อมจะติดตามบุคคลนั้นไป ประดุจว่า เงาตามตัว เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสสอนต่อไปว่า บุคคลผู้ฉลาดในประโยชน์ของตน เมื่อจะสะสมกรรมที่จะติดตามตนไปยังสัมปรายภพ คือภายภาคหน้าได้ พึงกระทำเฉพาะกรรมที่ดีงาม คือกรรมที่เป็นบุญเป็นกุศลเถิด อย่าทำกรรมที่เป็นบาปเป็นอกุศลเลย เพราะว่าบุญทั้งหลายคือบุญความดีที่เกิดจากการให้ทานก็ดี บุญความดีที่เกิดจากการรักษาศีลก็ดี บุญความดีที่เกิดจากการเจริญภาวนามัยก็ดี เมื่อได้ทำลงไปแล้ว ก็จะเป็นที่พึ่งอาศัยของบุคคลผู้ทำนั้น กล่าวคือ อานิสงส์การให้ทาน มีอานิสงส์สูงสุด คือป้องกันความยากจน ทำให้เกิดความร่ำรวยได้โภคสมบัติ และบริวารสมบัติ สีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล มีอานิสงส์สูงสุด คือทำให้เป็นคนมีรูปสวยและมีอายุยืน ภาวนามัยกุศล มีอานิสงส์สูงสุด คือทำให้เป็นคนมีสติปัญญาดี และทำให้เป็นคนหมดกิเลสในอวสานไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดต่อไป

ปฏิปทาสัมมาปฏิบัติของท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี ที่ท่านได้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบมาจนตลอดอายุขัยของท่านนั้น ชื่อว่าท่านดำรงอยู่ในอัปปมาทธรรม คือความไม่ประมาทในการสร้างบุญสร้างบารมี เพื่อหมดกิเลสในอวสาน สมควรเป็นทิฏฐานุคติแก่อนุชนรุ่นหลังจะได้ยึดถือเป็นแบบอย่างดำเนินรอยตาม เพื่อความอยู่เป็นสุข พ้นจากความอยู่ร้อนนอนทุกข์ ในชีวิตประจำวันตามสมควรแก่ความประพฤติปฏิบัติของตน ๆ สืบต่อไปในภายหน้า

อิมินา กตฺตกฺุขิณานุปทานวเสน ด้วยอำนาจกุศลทักษิณานุประทานที่คณะสงฆ์วัดราชนัดดาราม ซึ่งมีท่านเจ้าคุณพระศรีธวัชเมธี ผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสเป็นประธาน และมีพระเดชพระคุณท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ มาเป็นประธานในการบำเพ็ญกุศลในครั้งนี้ พร้อมด้วยญาติสนิทมิตรสหายและสัมพันธชนทั้งหลาย ได้ร่วมกันบำเพ็ญในวันนี้ เมื่อดำรงอยู่ดีแล้วในสงฆ์ ย่อมจะสำเร็จเป็นวิบากสมบัติส่งเสริมเพิ่มเติมบุญบารมีธรรมของท่านเจ้าคุณพระราชปัญญารังษี ให้ภิยโยภาพมีสมบูรณ์มากยิ่งขึ้นในสุคติวิสัยสัมปรายภพนั้น สมดังอุทิศเจตนาปรารภของคณะท่านเจ้าภาพทุกประการ แสดงพระธรรมเทศนาสัมปรายิกกถามาโดยย่อ ก็พอสมควรแก่เวลา ขอสมมุติยุติพระธรรมเทศนาลง คงไว้แต่เพียงนี้

เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้.

พระราชประวัติ
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว*

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้า หรือ**สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓** ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมเด็จพระศรีสุลาลัย (เจ้าจอมมารดาเรียม) มีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าชายทับ เสด็จพระราชสมภพวันที่ ๓๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๓๓๐ ณ พระราชวังเดิม กรุงธนบุรี เสด็จขึ้นครองราชสมบัติเมื่อวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๓๖๗ เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๙๔ สิริพระชนมายุ ๖๓ พรรษา ๒ วัน สถิตในราชสมบัติ ๒๖ ปี ๘ เดือน ๑๒ วัน

พุทธศักราช ๒๓๕๖ ทรงได้รับการสถาปนาขึ้นทรงกรม พระนามว่า พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัย และโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้รับราชการต่างพระเนตรพระกรรณ ทรงรับราชการสนองเบื้องพระยุคลบาทด้วยความจงรักภักดี และเมตตาต่อไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินในยามที่บ้านเมืองขาดแคลนเงิน พระองค์ได้นำเงินส่วนพระองค์ที่ได้จากการค้าสำเภากับนานาประเทศขึ้นทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายสมเด็จพระบรมชนกนาถเพื่อบรรเทาความเดือดร้อนของประเทศ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคต พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการได้ประชุมปรึกษาและมีสมานฉันท์ให้ทูลเชิญพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เสด็จขึ้นครองราชสมบัติเมื่อวันพุธที่ ๒๑ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๓๖๗

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจอันทรงคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติอย่างมหาศาลทุกด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านความมั่นคงของประเทศ ด้านเศรษฐกิจการค้า ด้านการต่างประเทศ ด้านการพระศาสนา ด้านวรรณกรรมและศิลปกรรม ทรงดำรงสิริราชสมบัติเป็นเวลานานถึง ๒๗ ปี เสด็จสวรรคต ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานองค์ตะวันตก เมื่อวันพุธที่ ๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๙๔ สิริพระชนมพรรษา ๖๔ พรรษา ๒ วัน มีพระราชโอรสพระราชธิดารวม ๕๑ พระองค์ สายราชสกุลที่สืบทอดมา ได้แก่ ศิริวงศ์ โกเมน คเนจร ลดาวัลย์ ชุมสาย อรณพ ชมพูนุท ปิยากร อุไรพงศ์ ลำยอง สิงหรา งอนรถ สุบรรณ

พระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

"พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีพระปรีชาสามารถรอบด้านและทรงมีความรอบรู้เป็นเลิศ ทั้งในด้านการรบ การปกครอง การค้า ความสัมพันธ์กับต่างประเทศทั้งในภูมิภาคเอเชียและมหาอำนาจตะวันตก พระปรีชาสามารถดังกล่าวปรากฏชัดตั้งแต่ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรม

* กรมศิลปากร เอื้อเฟื้อภาพ/ข้อมูล

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ พระองค์ผู้ทรงสถาปนาวัดราชนัดดารามวรวิหาร

หมื่นเจษฎาบดินทร์ พระองค์ทรงนำทัพป้องกันพระราชอาณาจักรจากการคุกคามของพม่า ทรงว่าการกรมท่า กำกับการสร้างกองเรือพาณิชย์จนเป็นที่ตระหนักกันดีถึงบทบาทและความสำคัญของพระองค์ในกิจการบ้านเมือง

ครั้นเมื่อทรงขึ้นครองราชสมบัติ ระยะเวลานั้นเป็นช่วงเวลาที่ราชอาณาจักรไทยพยายามสร้างความเป็นปึกแผ่น ภายหลังจากการรบกับพม่า ใน พ.ศ. ๒๓๑๐ พม่าเป็นอาณาจักรที่มีปัญหากระทบกระทั่งกับไทยเสมอมาตั้งแต่สมัยอยุธยา มีศึกสงครามกันเป็นระยะ จนเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๘-๒๓๖๙ พม่ารบพ่ายแพ้และตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ ไทยจึงหมดปัญหาด้านพม่า พระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวต่ออาณาจักรรอบๆ อาณาจักรไทย คือ ความพยายามแผ่อำนาจเข้าปกครองในฐานะเมืองประเทศราช ดังจะเห็นได้จากการปกครองหัวเมืองมลายู ลาว เขมร กล่าวคือ ทรงปล่อยให้หัวเมืองเหล่านั้นปกครองตนเอง โดยให้ส่งเครื่องราชบรรณาการตามจำนวนและระยะเวลาที่กำหนด หากเกิดปัญหาก็ทรงส่งกองทัพไปปราบปรามและจัดการปกครองให้มีประสิทธิภาพขึ้น ต่อมาลาวและเขมรได้กลายเป็นรัฐกันชนระหว่างอาณาจักรไทยกับอาณาจักรญวน

ส่วนมหาอำนาจตะวันตก เริ่มกลับมาเปิดความสัมพันธ์กับอาณาจักรไทยอีกครั้งนับตั้งแต่ยุติความสัมพันธ์กันไปในช่วงปลายสมัยอยุธยา ความมุ่งหมายของชาติตะวันตกคือความพยายามทำสนธิสัญญาทางไมตรีเพื่อเปิดการค้าแบบเสรี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเห็นความจำเป็นที่จะต้องค้าขายกับฝรั่งด้วยทรงเกรงว่าจะมีปัญหาทางการเมืองเข้ามาแทรกแซง ยิ่งกว่านั้นเรือสำเภาไทยประสบความสำเร็จทางการค้า ได้ผลกำไรมหาศาลเพียงพอกับความต้องการของประเทศโดยทำการค้าตามแบบอย่างของไทย เรือสินค้าไทยได้ติดต่อค้าขายกับเมืองท่าต่างๆที่เป็นเมืองขึ้นฝรั่งอยู่แล้ว ดังนั้น สินค้าของยุโรปที่ไทยต้องการก็สามารถจัดหาซื้อได้จากเกาะหมาก มะละกา สิงคโปร์ สุรัต และกวางตุ้ง มีสินค้าอยู่ประเภทเดียวที่ไทยต้องการและหาซื้อยาก คือ อาวุธปืน จึงเป็นเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ไทยจำต้องยอมเจรจาทางการค้ากับประเทศตะวันตก

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินกิจการค้าสำเภามาตั้งแต่ก่อนทรงขึ้นครองราชย์ พระองค์โปรดการติดต่อค้าขายกับจีน และควบคู่กับการค้า ไทยได้ส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงจีน เนื่องจากได้รับผลตอบแทนจำนวนมากและได้รับความสะดวกในการค้าขาย จอห์น ครอเฟิร์ด ผู้แทนทางการทูตของข้าหลวงแห่งอังกฤษประจำอินเดียซึ่งเดินทางมาเจรจากับไทย บันทึกว่า ใน พ.ศ. ๒๓๖๓ ประมาณว่ามีเรือสำเภาของไทยและจีนติดต่อค้าขายกันถึง ๑๔๐ ลำ ส่วนระบบการค้ารัฐเป็นผู้ผูกขาดให้ติดต่อค้าขายผ่านพระคลังสินค้า การค้าในระบบนี้ทำรายได้ให้พระคลังสินค้าเป็นจำนวนมาก ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงไม่ทรงมีพระราชประสงค์จะเจรจาต่อรองเพื่อทำสัญญาการค้ากับประเทศตะวันตก

อย่างไรก็ดี การที่มหาอำนาจตะวันตกเข้ามาแผ่อิทธิพลในดินแดนเอเชียจนสามารถครอบครองพม่าและมลายูได้ส่งผลให้ไทยจำต้องพิจารณาข้อเสนอของมหาอำนาจตะวันตกนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตกลงทำสนธิสัญญาเบอร์นีกับอังกฤษและสนธิสัญญาในทำนองเดียวกันนี้กับสหรัฐอเมริกา ด้วยทรงเห็นว่า ได้ประโยชน์ทางการเมืองด้วย สาระสำคัญของสัญญาทำให้เกิดการยกเลิกการค้าผูกขาดโดยพระคลังสินค้า พระองค์จึงทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับวิธีหารายได้ให้รัฐใหม่ โดยการกำหนดให้มีภาษีผูกขาด

๓๘ ประการ จัดเก็บโดยเจ้าภาษีนายอากร ซึ่งมักเป็นชาวจีนมารับช่วงดำเนินการให้ ระบบเจ้าภาษีนายอากรนี้ทำรายได้ให้รัฐจำนวนมากไม่ยิ่งหย่อนกว่าระบบพระคลังสินค้า

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง ทรงมีพระราชปณิธานว่า การสร้างถาวรวัตถุและเสนาสนะ เพื่อเป็นพุทธบูชา และถวายแด่พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเป็นการบุญการกุศลอย่างยิ่ง ในรัชสมัยพระองค์ ฐานะการเงินการคลังมั่นคงมาก จึงทรงทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาโดยการสร้างวัดวาอารามจำนวนมาก รวมทั้งทรงบอกบุญ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางให้ร่วมบุญกุศลด้วย จนเป็นที่ทราบกันดีว่าใครสร้างวัดวาอารามเป็นคนโปรด วัดสำคัญที่สร้างสมัยนั้น ได้แก่ วัดเทพธิดาราม วัดราชนัดดาราม วัดเฉลิมพระเกียรติ นอกจากนี้ยังทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดอีกหลายแห่ง เช่น วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดสุทัศนเทพวราราม วัดอรุณราชวราราม วัดยานนาวา เป็นต้น

ตลอดรัชสมัย พระองค์ทรงปกครองประเทศโดยทะนุบำรุงให้เข้มแข็งรุ่งเรือง ทรงเพิ่มพูนรายได้ของประเทศจนมั่งคั่ง สามารถนำไปใช้ในการป้องกันประเทศ ตลอดจนบำรุงพระศาสนา ศิลปะวัฒนธรรมให้เจริญรุ่งเรือง และช่วยเหลือประเทศชาติยามคับขันในสมัยต่อมา นับได้ว่าพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระคุณยิ่ง พระองค์หนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย"[๑]

ค่าของคน

ทอดร่างเรา	ลงให้เขา	ประคองช่วย
เกาะเขาก้าว	จนเราม้วย	ดีไฉน
เกิดเป็นคน	ไม่ตั้งตน	คนไยไพ
ชีวิตไร้	คุณค่า	ราคาคน

"ธรรมสาธก"

---

[๑] นางสาวสุทธิพันธุ์ ชุทรานนท์ กรมศิลปากร เรียบเรียง

พระราชประวัติ
สมเด็จพระนางโสมนัสวัฒนาวดี

สมเด็จพระนางโสมนัสวัฒนาวดี เป็นพระเจ้าหลานเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระอัครมเหสีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนามเดิม หม่อมเจ้าหญิงโสมนัส เป็นพระธิดาพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ และหม่อมงิ้วเป็นพระมารดา ประสูติเมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๓๗๗ พระองค์เจ้าลักขณานุคุณเป็นพระโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อประสูติพระชันษายังไม่ถึง ๑ ปี พระบิดาก็สิ้นพระชนม์ ความกล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารว่า

โสกันต์พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พ.ศ.๒๓๘๙

"จุลศักราช ๑๒๐๘ ปีมะเมียอัฐศก เป็นปีที่ ๒๓ ในเดือน ๕ นั้น ตั้งการโสกันต์พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ซึ่งเป็นพระราชธิดาของพระองค์เจ้าลักขณา เป็นกำพร้ามาแต่ยังทรงพระเยาว์ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้รับเลี้ยงไว้ในพระราชวัง ครั้นทรงพระจำเริญขึ้น ก็ทรงพระเมตตาว่าเป็นเจ้ากำพร้า เมื่อจะโสกันต์นั้น ให้มีการแห่และการเล่นเหมือนอย่างสมเด็จเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี แต่ไม่มีเขาไกรลาสและมยุรฉัตรตั้งสวดพระพุทธมนต์ ณ เดือน ๕ แรม ๑๔ ค่ำ (วันพฤหัสบดีที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๓๘๙) เดือน ๖ ขึ้น ๑-๒ ค่ำ ๓ วัน วันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๓ ค่ำ (วันศุกร์ที่ ๑๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๙) เป็นวันโสกันต์ตั้งเบญจาสรงน้ำข้างทิมคดฝ่ายตะวันออก"

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดปรานพระเจ้าหลานเธออย่างยิ่ง **ในปีที่โสกันต์นั้นได้มีพระราชดำริสร้างวัดพระราชทานเป็นการเฉลิมพระเกียรติแก่พระราชนัดดา นามวัดจึงชื่อว่าวัดราชนัดดาราม** พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดีได้เสด็จวางศิลาฤกษ์และยกขื่อพระอุโบสถ เมื่อแรกสร้างวัดด้วย

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ วันที่ ๒ มกราคม ๒๓๙๔ **พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สถาปนาเป็นสมเด็จพระนางโสมนัสวัฒนาวดี เป็นพระอัครมเหสีพระองค์แรก** ต่อมาในปีรุ่งขึ้นได้ประสูติพระโอรสซึ่งสิ้นพระชนม์ในวันประสูติ หลังจากนั้นสมเด็จพระนางโสมนัสวัฒนาวดีทรงประชวรต่อเนื่องมายากที่จะเยียวยา สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๕ พระชนมายุเพียง ๑๙ พรรษา

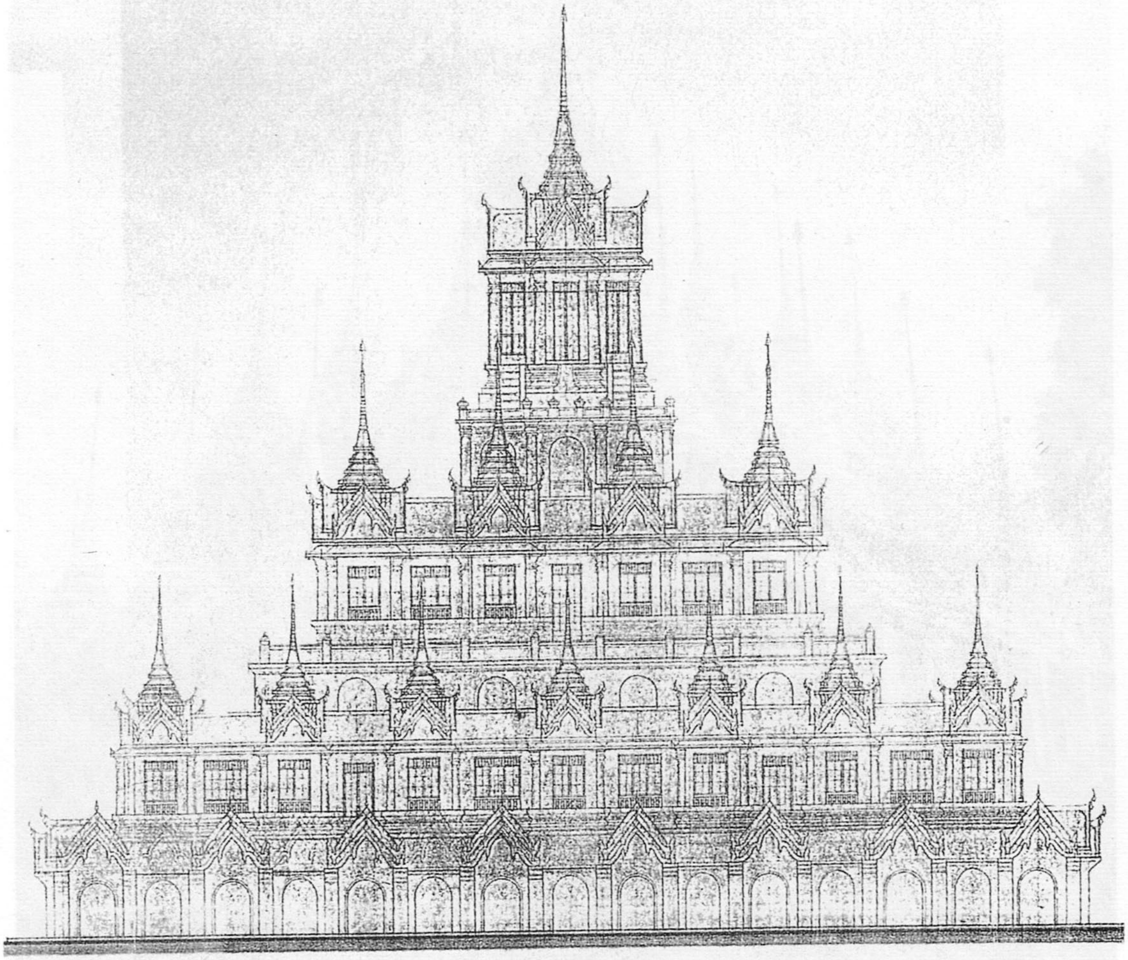
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนิทเสน่หาอาลัยอย่างยิ่ง โปรดให้สร้าง **วัดโสมนัสวิหาร** พระราชทานเพื่อเป็นอนุสรณ์

หน้าบันพระอุโบสถและพระวิหารวัดโสมนัสวิหารรูปดวงหทัย หมายความถึง "ความโสมนัส"

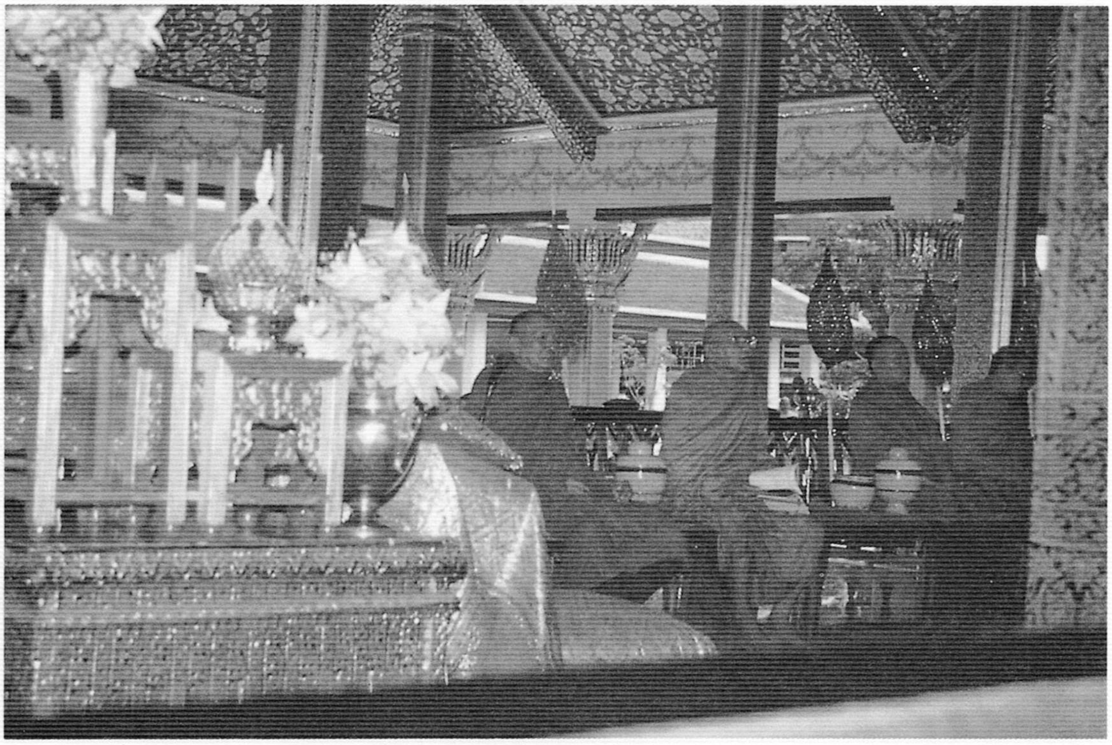
โลหะปราสาท

รูปด้านตั้งโลหะปราสาท

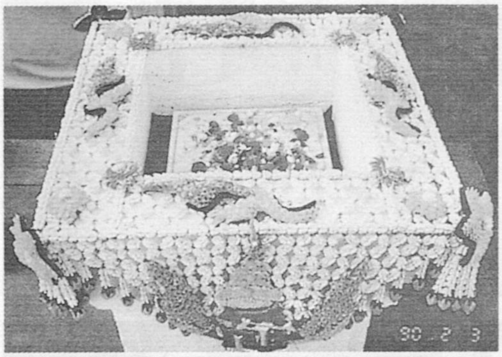
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๓๓

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์ก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๓

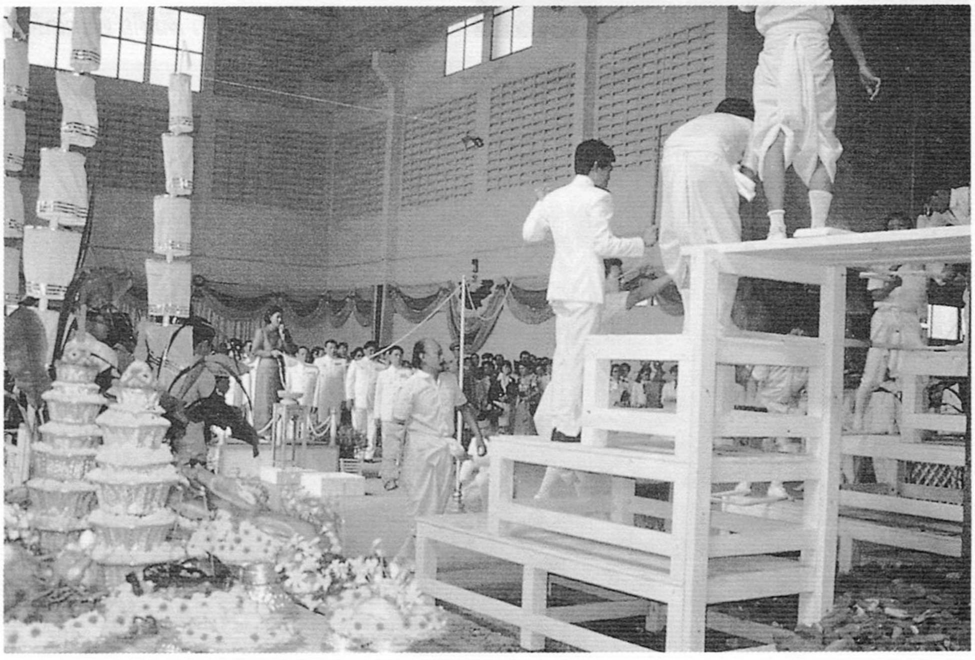
บริเวณสถานที่ก่อสร้าง พระบรมราชานุสาวรีย์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เดิมคือ ศาลาเฉลิมไทย

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ ทรงเททองหล่อพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ ที่ทำการประติมากรรม และหล่อหลอมโลหะ กรมศิลปากร ถนนพุทธมณฑลสาย ๕ ตำบลศาลายา อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม วันที่ ๔ มิถุนายน ๒๕๓๓

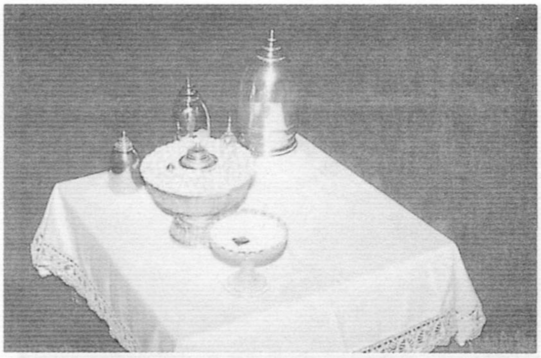

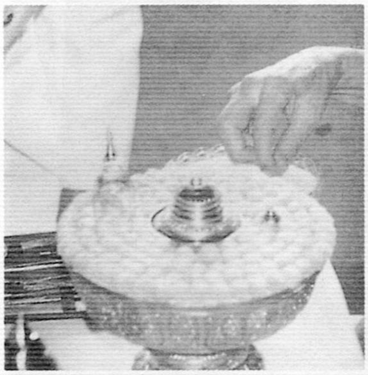
พระบรมราชานุสาวรีย์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

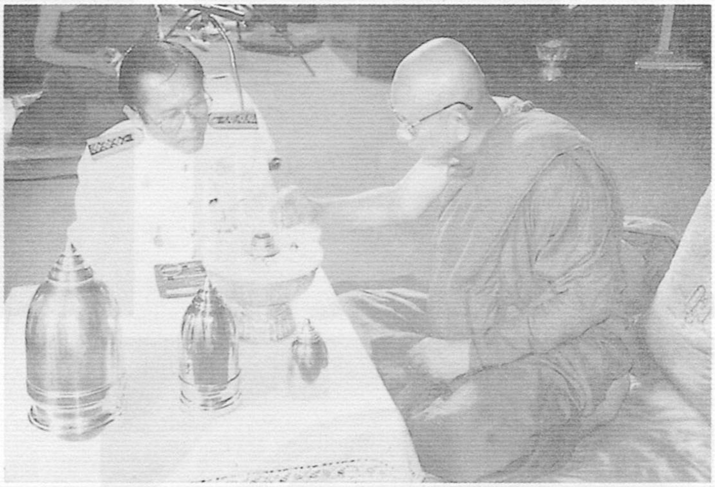
พระเจดีย์บุษบก และผอบบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

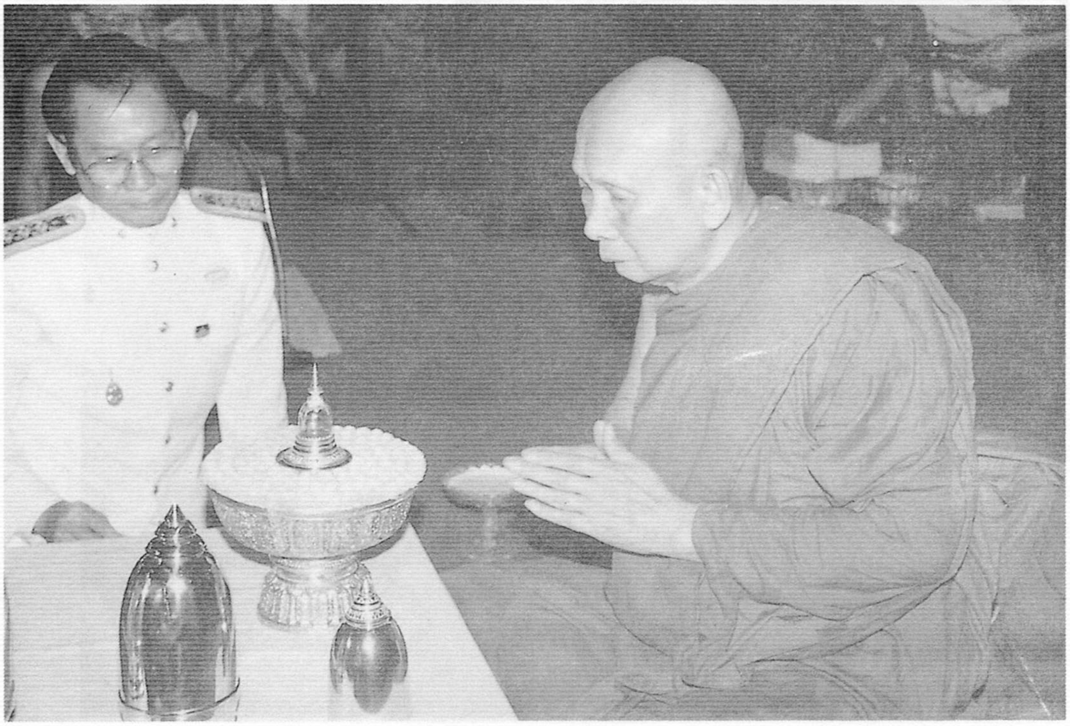

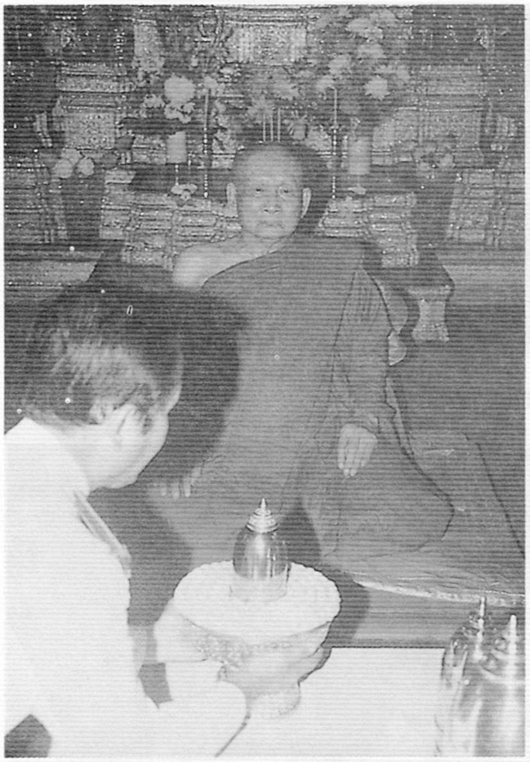
พระบรมสารีริกธาตุ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในผอบทองคำ

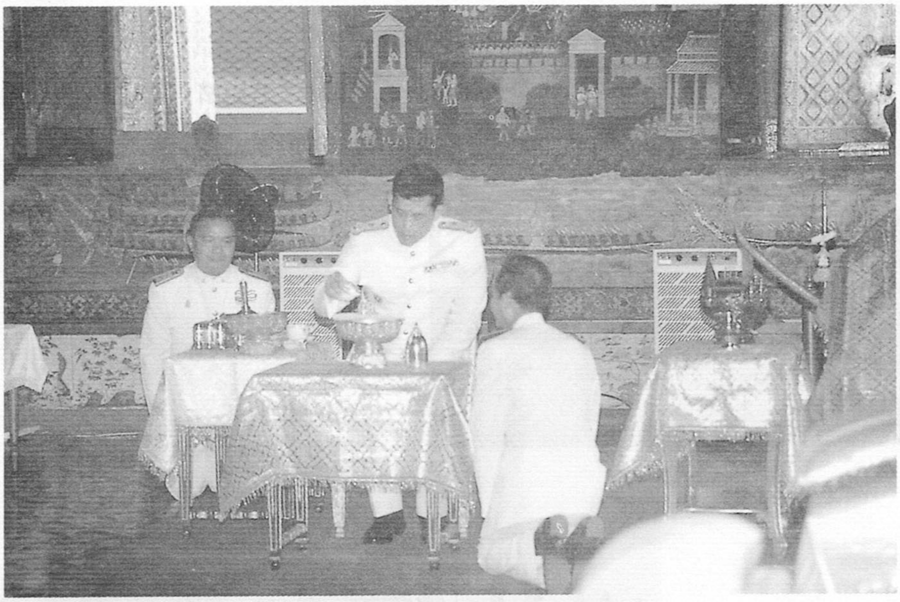

อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุขึ้นรถ
พระประเทียบจากวัดบวรนิเวศวิหาร
ไปยังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

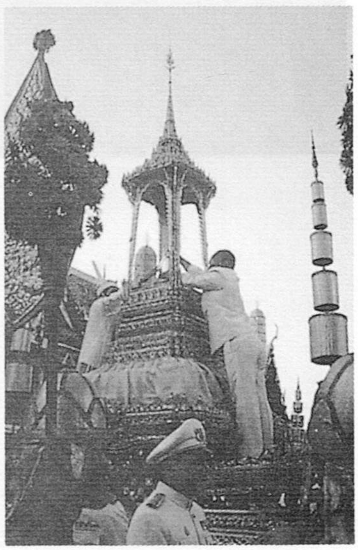

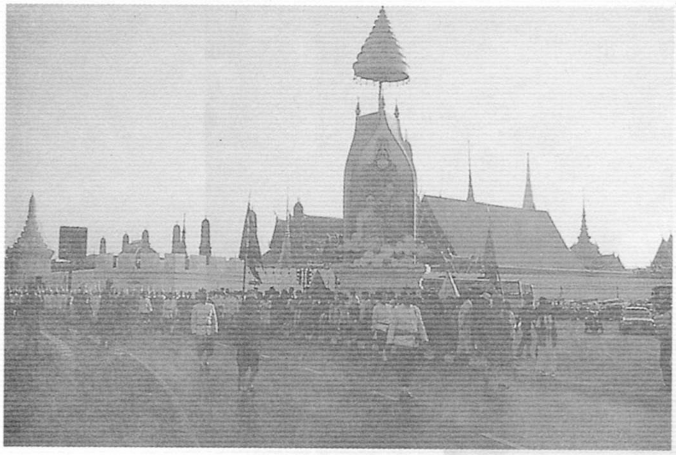

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร พระราชทานพระบรมสารีริกธาตุให้กระทรวงศึกษาธิการอัญเชิญโดยขบวนพระอิสริยยศตามโบราณราชประเพณีในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศล มาฆบูชา วันอังคารที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๘

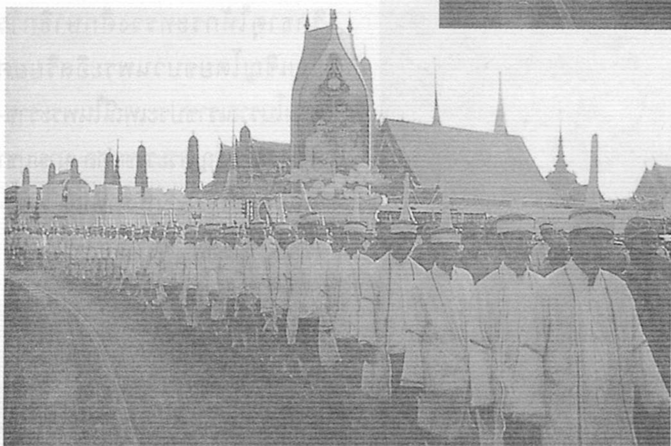

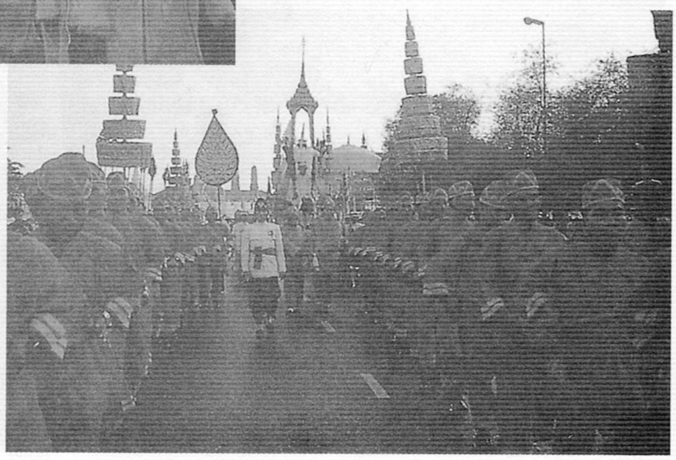

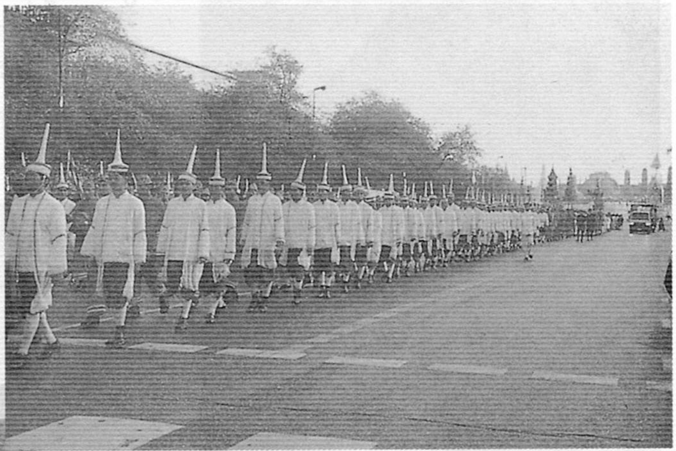
ขบวนพระอิสริยยศ อัญเชิญพระบรม-
สารีริกธาตุ

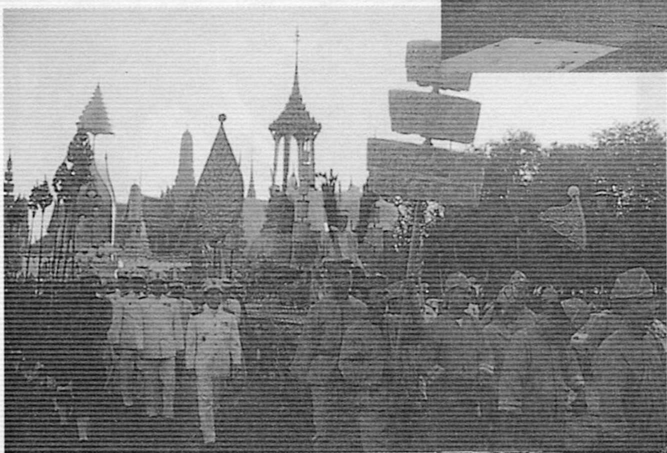

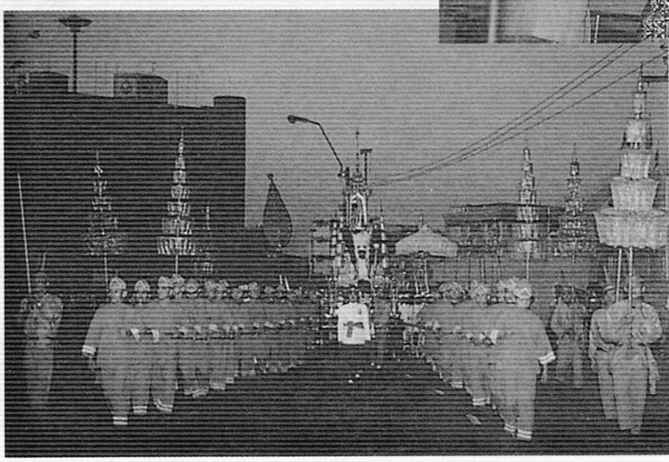

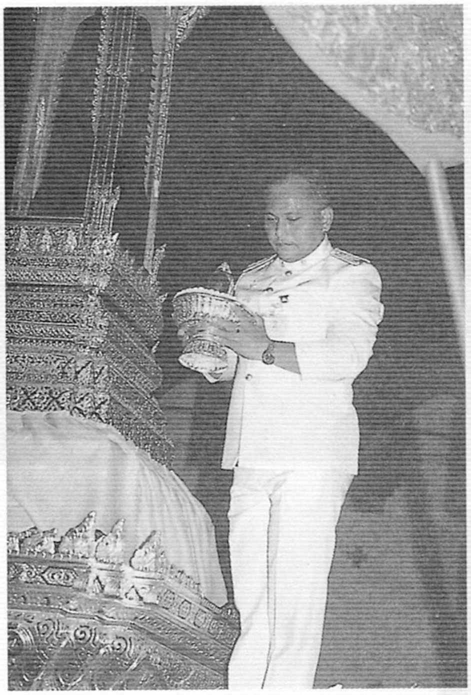
ขบวนพระอิสริยยศ อัญเชิญพระบรม-
สารีริกธาตุสู่วัดราชนัดดารามวรวิหาร

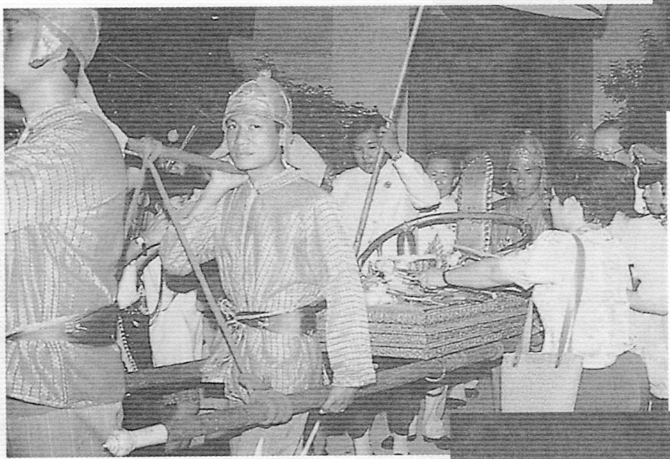

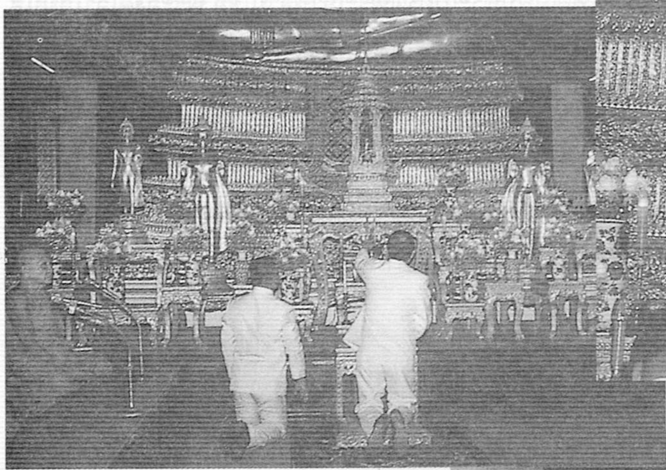
รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (นายสฤต สันติเมทนีดล) อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุเข้าสู่พระอุโบสถวัดราชนัดดารามวรวิหาร

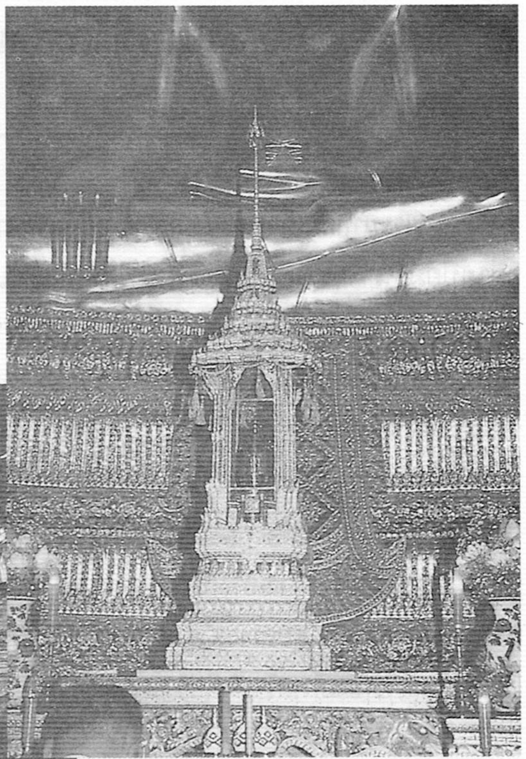

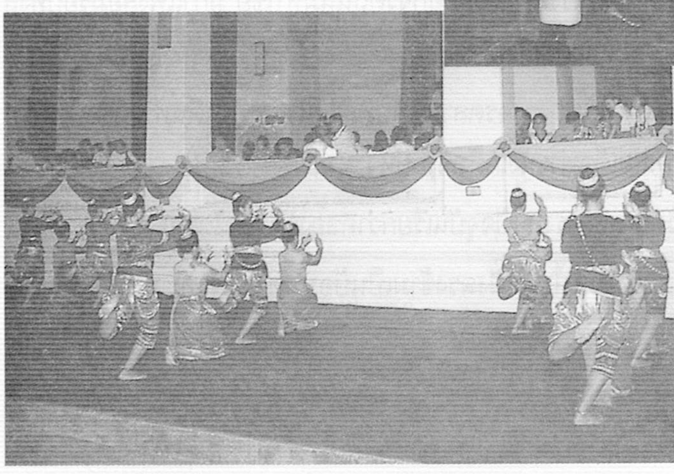

บุษบกประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุภายใน
พระอุโบสถ

การสมโภชพระบรมสารีริกธาตุ
ณ วัดราชนัดดารามวรวิหาร

ประวัติวัดราชนัดดารามวรวิหาร*

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้า มีพระราชศรัทธาในพระบวรพุทธศาสนาอย่างเปี่ยมล้น โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามเป็นจำนวนมาก ล้วนแล้วแต่เป็นสถาปัตยกรรมอันวิจิตร ดังเช่น วัดราชนัดดารามวรวิหาร ซึ่งเป็นพระอารามหนึ่งที่โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สร้างขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๒๓๘๙ เพื่อเฉลิมพระเกียรติ**พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี** และมีพระราชดำริให้สร้างพุทธสถานโลหะปราสาท ตามคติที่ได้พรรณนาไว้ในหนังสือมหาวงศ์พงศาวดารลังกาว่าเป็นคฤหาสถ์ที่มียอดเป็นโลหะแต่ให้สร้างตามลักษณะสถาปัตยกรรมที่เป็นพุทธศิลป์แบบไทยเพื่อเป็นศรีสง่าแก่พระนครสืบไปภายหน้า การก่อสร้างครั้งนั้นยังค้างคาอยู่ด้วยเสด็จสวรรคตเสียก่อน ในสมัยต่อมา แม้จะมีการสร้างเสริมทำนุบำรุงอยู่บ้างก็ตาม แต่โลหะปราสาทก็ยังมิได้สำเร็จสมบูรณ์ตามคติเดิม ฉะนั้นทางศาสนจักรโดยคณะสงฆ์และทางอาณาจักรโดยรัฐบาล จึงได้ดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทเรื่อยมาจนกระทั่งแล้วเสร็จดังที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้

ชั้นและสถานที่ตั้งวัด

วัดราชนัดดารามวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่เลขที่ ๒ ถนนมหาไชย ตั้งอยู่ต้นถนนมหาไชยตัดกับถนนราชดำเนินกลาง เชิงสะพานผ่านฟ้าลีลาศและป้อมมหากาฬ แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

อาณาเขตของวัดและอุปจารของวัด

วัดราชนัดดารามวรวิหาร มีเขตวิสุงคามสีมา กว้าง ๕ เส้น ๔ วา ๒ ศอก ยาว ๕ เส้น ๙ วา ๒ ศอก ลักษณะพื้นที่ใกล้เคียงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส หันหน้าไปทางทิศตะวันออกจรดถนนมหาไชย มีกำแพงล้อมรอบทั้งสี่ด้าน แบ่งเขตออกเป็น ๒ ส่วนคือ เขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส

อาณาเขตด้านทิศเหนือ เป็นถนนราชดำเนินกลางจรดลานพลับพลามหาเจษฎาบดินทร์ หรือศาลารับแขกเมือง และพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

อาณาเขตด้านทิศใต้ จรดคลองวัดเทพธิดาราม (ปัจจุบันเรียกว่าคลองวัดราชนัดดา)

อาณาเขตด้านทิศตะวันออก จรดถนนมหาไชย ฝั่งตรงข้ามเป็นป้อมมหากาฬและแนวกำแพงพระนครเดิม

---

* กรมศิลปากร เอื้อเฟื้อภาพ/ข้อมูล

อาณาเขตด้านทิศตะวันตก จรดถนนซอยวัดราชนัดดาราม ถนนบ้านดินสอ

เขตพุทธาวาส เป็นพื้นที่ครึ่งหนึ่งของพื้นที่ทั้งหมด ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก มีกำแพงแก้วชั้นในล้อมรอบทั้ง ๔ ด้าน ซึ่งห่างจากกำแพงชั้นนอกเฉพาะด้านหน้าวัดประมาณ ๑๐ เมตรพุทธสถานที่สำคัญยิ่งมีดังนี้

พุทธสถานที่สำคัญของวัดราชนัดดารามวรวิหาร มีดังนี้

พระอุโบสถ ตั้งขวางตะวัน หันหน้าไปทางทิศเหนือ

พระวิหาร หันหน้าไปทางทิศตะวันออก

ศาลาการเปรียญ ตั้งอยู่ด้านทิศใต้ ตั้งอยู่ในลักษณะเดียวกันกับพระวิหาร

โลหะปราสาท เป็นผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกตรงกันกับพระอุโบสถ

เขตสังฆาวาส อยู่นอกกำแพงแก้ว ด้านทิศตะวันตก เป็นหมู่กุฏิซึ่งแบ่งออกเป็น ๖ คณะ ก่อสร้างเป็นกุฏิปั้นหยาชั้นเดียวบ้าง ๒ ชั้นบ้าง เรียงรายจากทิศเหนือไปทิศใต้ ในแต่ละคณะจะมีบ่อน้ำที่ยังใช้ได้ ด้านทิศใต้เป็น**หอไตร หอระฆัง เขาพระฉาย** ด้านทิศเหนือเป็น**โรงเรียนพระปริยัติธรรม**

พระพุทธฉาย เป็นภาพประติมากรรมปูนปั้นเกี่ยวกับพระพุทธลีลา แวดล้อมด้วยพระอัครสาวกเบื้องขวาคือพระสารีบุตรและพระอัครสาวกเบื้องซ้ายคือพระมหาโมคคัลลาน เป็นภาพปูนปั้นที่สวยสดงดงามวิจิตรตระการตายิ่งนัก ประมาณค่ามิได้ ชะรอยประติมากรได้บรรจงรังสรรค์งานชิ้นนี้ขึ้นด้วยจิตวิญญาณอันบริสุทธิ์เพื่อเป็นพุทธบูชา และน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเป็นพระราชพลีแด่องค์พระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้าอย่างแน่นอน

สถานที่ประดิษฐานพระพุทธฉายนั้นมีการสร้างเป็นภูเขาเล็กๆ เรียกว่า **"เขาพระฉาย"** ตั้งอยู่ข้างประตูด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ (อาคเนย์) นอกเขตพุทธาวาสติดกับคลองวัดราชนัดดา

นอกเขตวัดด้านทิศเหนือ ถนนราชดำเนินกลาง เป็นบริเวณที่ประดิษฐาน**พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้า พระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๓ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์** ทรงปกครองกรุงรัตนโกสินทร์ระหว่างพุทธศักราช ๒๓๖๗-๒๓๙๔ เจริญรุ่งเรืองยิ่งด้วยเศรษฐกิจ การเมือง การปกครองและศิลปวัฒนธรรม ทรงสถาปนาวัดราชนัดดารามวรวิหาร พุทธสถาน โลหะปราสาท ซึ่งในปัจจุบันมีอยู่เพียงแห่งเดียวในโลก และมีวัดเทพธิดารามวรวิหารเป็น พระอารามที่ประดิษฐาน**อยู่เคียงข้างด้านทิศใต้**

ประวัติความเป็นมา-ปฐมเหตุแห่งการสร้างวัด

วัดราชนัดดารามวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงอีกแห่งหนึ่ง ที่พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชวงศ์จักรีทรงสร้าง ดังหลักฐานปรากฏในพระราชพงศาวดาร มีเนื้อหาสาระพอสรุปได้ว่า

ในพุทธศักราช ๒๓๘๙ **พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้า รัชกาลที่ ๓** ทรงมีพระราชปรารภจะสร้างวัด จึงได้มีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ **ให้เจ้าพระยายมราช (บุนนาค ยมนาค-ต้นตระกูล "ยมนาค")** อธิบดีกรมพระนครบาล จัดหาสถานที่สร้างพระอาราม เพื่อพระราชทานเป็นพระเกียรติแก่

พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าหญิงโสมนัสวัฒนาวดี (ต่อมา**พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔** ได้โปรดฯ สถาปนาเป็น**สมเด็จพระนางโสมนัสวัฒนาวดี พระมเหสีพระองค์แรกในรัชกาลที่ ๔**)

เจ้าพระยายมราชเลือกได้ที่สวนผลไม้ริมกำแพงพระนคร ทางทิศตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง มีเนื้อที่ประมาณ ๒๕ ไร่เศษ กว้าง ๕ เส้น ๔ วา ๒ ศอก ยาว ๕ เส้น ๙ วา ๒ ศอก เป็นเขตติดต่อกับบ้านของ **พระกฤษณุรักษ์ พระรามวิไชย** และ**นางจันทร์ ภรรยาหลวงอภัยพิทักษ์ (อยู่)** เจ้าพระยายมราชจึงทำแผนที่ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ปรากฏว่าเป็นที่พอพระราชหฤทัย และได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯให้เจ้าพระยายมราชทำแบบแปลนสิ่งก่อสร้างในพระอารามขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายอีกครั้งหนึ่ง สิ่งก่อสร้างที่มีพระราชกำหนด ครั้งนั้นได้แก่ **พระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาการเปรียญ โลหะปราสาท**และ**กุฏิสงฆ์**

เจ้าพระยายมราช วางผังสิ่งก่อสร้าง ดังนี้

๑. **พระอุโบสถ** ตั้งอยู่กลางระหว่างพระวิหารกับศาลาการเปรียญ ตั้งขวางตะวัน คือจากทิศเหนือไปทิศใต้

๒. **พระวิหาร** ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระอุโบสถ ตั้งตามตะวัน คือจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก

๓. **ศาลาการเปรียญ** ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของพระอุโบสถ ตั้งยาวตามตะวันเช่นเดียวกันกับพระวิหาร

๔. **โลหะปราสาท** ตั้งอยู่ข้างพระอุโบสถ ถัดไปทางทิศตะวันตก

๕. **กุฏิสงฆ์** ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก ถัดโลหะปราสาทเข้าไป

ส่วนอาณาเขตของวัดนั้น มีการสร้างกำแพงและเขื่อนโดยรอบ กำหนดให้หันหน้าวัดไปทางทิศตะวันออก ก่อกำแพงอิฐ ๓ ด้าน คือ จากหน้าวัดด้านทิศตะวันออก ด้านทิศเหนือ และด้านทิศตะวันตก ส่วนด้านทิศใต้ทำเขื่อนไม้ที่คลองลัดที่เชื่อมระหว่างคลองคูเมืองเดิมกับคลองรอบกรุง เป็นคลองกั้นระหว่างวัดราชนัดดารามวรวิหาร กับวัดเทพธิดาราม ปัจจุบันเรียกว่าคลองวัดราชนัดดา พื้นที่นอกกำแพงด้านหน้าวัดครั้งนั้นยังไม่มีถนนมหาไชยเช่นปัจจุบัน สมัยนั้น พื้นที่ตรงนั้นเป็นป้อมมหากาฬ และกำแพงพระนคร ถัดกำแพงพระนครจะเป็นคลองรอบกรุง ที่เรียกว่าคลองบางลำภูหรือคลองโอ่งอ่าง โปรดฯ ให้ลงเขื่อนไม้ตลอดเขตของวัด ตามคันคลองรอบกรุงจากทิศเหนือไปบรรจบเขื่อนคันคลองลัดด้านทิศใต้คือคลองวัดราชนัดดาแล้วโปรดฯ ให้ตัดถนนผ่านกำแพงพระนครลงสู่คลองรอบกรุงด้วย ทางที่ตัดผ่านกำแพงพระนครนั้นสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นบริเวณประตูช่องกุด

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพอพระราชหฤทัยในแผนผังที่เจ้าพระยายมราชนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเป็นอย่างยิ่ง จึงมีพระบรมราชโองการ มอบหมายให้มีผู้กำกับการก่อสร้างอาคารถาวรวัตถุต่างๆ ดังนี้

เจ้าพระยายมราช (บุนนาค ยมนาค) กำกับการสร้าง**พระอุโบสถ พระวิหาร** และ**ศาลาการเปรียญ**

สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) ขณะยังดำรงตำแหน่ง**พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา** อธิบดีก่อสร้าง ว่าช่างสิบหมู่และช่างศิลา เป็นแม่กอง **กำกับการสร้างโลหะปราสาท**

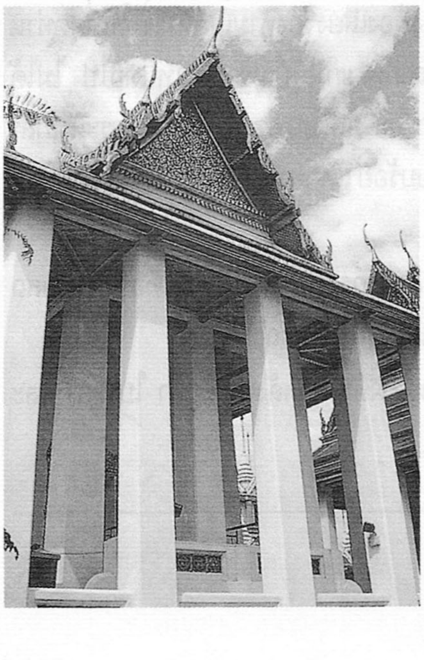
พระยามหาโยธา กำกับการสร้าง **กุฏิ เสนาสนะ กำแพง เขื่อนรอบวัด ตลอดจนตัดถนนทะลุกำแพงพระนครลงสู่ท่าน้ำ**

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริให้เร่งก่อสร้าง**พระอุโบสถ**เป็นลำดับแรก ด้วยมีพระราชประสงค์จะอัญเชิญพระพุทธรูปหล่อ**พระเสฐตมมุนี** ที่สร้างคู่กับ**พระพุทธมหาโลกาภินันทปฏิมา** พระ

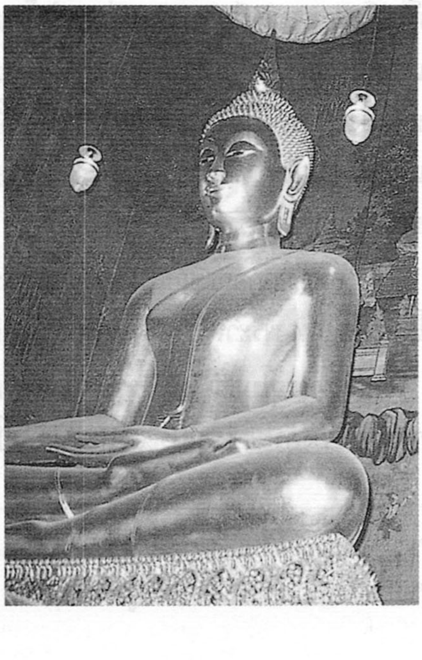
ประธานวัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร จังหวัดนนทบุรี มาประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดราชนัดดารามวรวิหาร จึงได้เร่งลงมือปรับพื้นที่ในพุทธศักราช ๒๓๘๘ นั้น

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงประกอบพิธีก่อพระฤกษ์พระอุโบสถ เป็นงานพระราชพิธี ๒ วัน คือวันแรกเป็นวันอาทิตย์ แรม ๙ ค่ำ เดือน ๙ ปีมะเมีย อัฐศก ตรงกับวันที่ ๑๖ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๓๘๙ พระสงฆ์ ๑๔ รูป เจริญพระพุทธมนต์เวลาเย็น วันรุ่งขึ้น เป็นวันจันทร์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๙ ปีมะเมีย ตรงกับวันที่ ๑๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๓๘๙ พระสงฆ์สวดพุทธมนต์ ฉันเช้า ถวายภัตตาหารแล้ว จึงเป็นพระฤกษ์ วางอิฐก่อพระฤกษ์ โดยพระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี เป็นผู้ก่อพระฤกษ์ กล่าวกันว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาทั้ง ๒ วัน ได้เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค ล่องเรือมาตามคลองรอบกำแพงพระนคร ระยะทางคือคลองรอบกรุง เข้าทางปากคลองโอ่งอ่าง ผ่านป้อมจักรเพชร ป้อมมหาไชย ป้อมเสือทะยาน ป้อมหมูทะลวง มาประทับเรือพระที่นั่งที่ท่าหน้าวัด เสด็จพระราชดำเนินเข้าวัดตามถนนที่เจาะกำแพงพระนครเข้าตรงสู่ประตูวัด

เจ้าพระยายมราชได้ระดมกำลังก่อสร้างพระอุโบสถอย่างเร่งด่วน หลังจากก่อพระฤกษ์ฐานรากล่วงแล้ว ๓ เดือน ได้ก่อผนังพระอุโบสถพร้อมที่จะยกไม้ขื่อได้ **พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดีได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงประกอบพิธียกขื่อพระอุโบสถ ในวันพุธ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีมะเมีย อัฐศก ตรงกับวันที่ ๔ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๓๘๙ พระสงฆ์ ๑๐ รูป เจริญพระพุทธมนต์เวลาเย็น รุ่งเช้าถวายภัตตาหาร ได้ฤกษ์ยกขื่อ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดีเสด็จแทนพระองค์ ทรงจับสายสิญจน์โยงยกขื่อพระอุโบสถ** จากนั้นได้มีการถมดินกระทุ้งพื้นพระอุโบสถให้แน่น แล้วก่อฐานชุกชีเพื่อประดิษฐานพระประธาน **กำหนดให้มีการชักลากพระพุทธรูป "พระเสฐตมมุนี" จากพระบรมมหาราชวังมาประดิษฐาน เป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดราชนัดดารามวรวิหาร ในวันศุกร์แรม ๑ ค่ำ เดือนอ้าย ปีมะเมีย ตรงกับวันที่ ๔ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๓๘๙** ครั้งนั้น ได้เกิดอุบัติเหตุที่น่าสลดใจ ต้องสูญเสียเจ้าพระยายมราชผู้บัญชางาน ดังความปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าดังนี้

พระอุโบสถ
วัดราชนัดดา
รามวรวิหาร

พระเสฐตมมุนี

ชักพระพุทธรูปไปวัดราชนัดดาราม

"ฝ่ายที่กรุงเทพมหานคร ครั้นมาถึงเดือน ๑ แรม ค่ำ[๑] โปรดให้ชักพระพุทธรูปสมาธิหน้าตัก ๗ ศอก ไปไว้ ณ พระอุโบสถวัดราชนัดดาราม ให้ป่าวร้องราษฎรมาชักพระ ราษฎรก็นิยมยินดีพากันมาเป็นอันมาก จึ่งผูกสายชัก ๔ เส้น ครั้งนั้น เจ้าพระยายมราช (บุนนาค) เคยเป็นตำรวจมาแต่ก่อน ก็เข้าช่วยเป็นผู้บัญชาการชักลากนั้นด้วย ขึ้นอยู่บนตะเฆ่[๒] ที่องค์พระกับนายงานตำรวจและทนายด้วย ๒ คน ชักพระไปทางถนนเสาชิงช้า ถึงที่จะเลี้ยวออกถนนกำแพงใหญ่ ที่นั้นต้องหยุดคัดตะเฆ่เลี้ยวออกให้พ้นที่ คู่เจ้าพระยายมราชลงมาจากตะเฆ่ ดูให้นายงานทำการอยู่ พอพระออกมาถึงถนนใหญ่ได้แล้ว เจ้าพระยายมราชยังดูผูกเชือกอยู่ยังมิทันจะแล้ว ราษฎรเห็นพระออกมาตรงถนนแล้ว ได้ยินเสียงม้าล่อก็สำคัญว่าให้ลาก ก็ลากขึ้นพร้อมกัน ตะเฆ่นั้นมาโดยเร็ว เจ้าพระยายมราชมิทันจะกระโดดขึ้นตะเฆ่ ด้วยชราถึง ๗๐ ปีเศษแล้ว ไม่ว่องไว ได้ยินเสียเขาโห่เกรียวขึ้น ก็วิ่งหลบออกมาข้างถนน พอตะเฆ่มาถึงตัวสะดุดล้มลง ตะเฆ่ก็ทับต้นขาขาดข้าง ๑ เพียงตะโพก ทนาย ๒ คนเข้าช่วย ตะเฆ่ก็ทับเอาทนาย ๒ คนนั้นด้วย ตายในที่นั้น เจ้าพระยายมราช ๑ กับทนาย ๑ ทนายอีกคน ๑ นั้นไปถึงบ้านอยู่ได้เดือนเศษจึงตาย พวกนายงานทั้งปวงไม่มีใครเป็นอันตรายกระโดดขึ้นตะเฆ่ได้ทันที กว่าจะห้ามกันหยุด ก็ช้านาน ต่อพระพันศพไปแล้ว จึงหยุด"

ในการชักพระพุทธรูปครั้งนั้น เมื่อถึงวันกำหนด ราษฎรชื่นชมยินดีเอิกเกริกหลั่งไหลมาร่วมพระราชกุศลมากมายก่ายกองนับด้วยจำนวนพัน ยานที่ตั้งประดิษฐานพระพุทธรูปลากมานั้นทำเป็นแคร่ไม้มีล้อหมุนโบราณเรียกว่าตะเฆ่ แล้วยกพระพุทธรูปขึ้นตั้งประดิษฐานบนแคร่นั้น แล้วผูกเชือกใหญ่ ๔ เส้นที่หัวตะเฆ่ ให้คนเข้าแถวจับเชือกฉุดลากตะเฆ่เคลื่อนไปตามถนนบำรุงเมือง (เสาชิงช้า) ส่วนเจ้าพระยายมราชผู้บัญชางานขึ้นไปยืนอยู่บนตะเฆ่คอยตีฆ้องสัญญาณให้ลากและให้หยุด

เมื่อลากมาระหว่างทางได้เกิดเหตุอันเป็นที่น่าหวาดเสียวและเศร้าสลดใจ ด้วยเจ้าพระยายมราชได้ล้มลงในขณะลากแล้วตกจากตะเฆ่ในทันใด แม้จะตีฆ้องสัญญาณสั่งห้ามและร้องตะโกนให้หยุดลากสักเท่าใดๆ ก็ไม่มีผล เพราะเสียงคนและเสียงครึกโครมของตะเฆ่ดังลั่นกลบเสียงฆ้องเสียงร้องห้ามเสียหมด ในที่สุดท่านเจ้าพระยายมราชก็ถูกตะเฆ่ทับตายที่กลางถนนนั้นเอง ถึงกระนั้นการลากพระก็มีผู้บัญชางานแทนต่อไป ไม่ได้หยุดยั้งจนกระทั่งเอาพระเข้าถึงวัดและขึ้นตั้งประดิษฐานบนฐานชุกชีสำเร็จเรียบร้อย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อได้ทรงทราบ แม้จะทรงพอพระทัยในการชักพระสำเร็จเรียบร้อย แต่ก็ทรงเสียพระทัย ในอนิจกรรมของเจ้าพระยายมราชเป็นอย่างยิ่ง

หลังจากอัญเชิญพระประธานมาประดิษฐานบนชุกชีล่วงแล้ว ๔ ปี การก่อสร้างสิ่งสำคัญ คือ พระอุโบสถ โลหะปราสาท พระวิหาร ศาลาการเปรียญ ก็รุดหน้าไปเป็นส่วนใหญ่ แต่ยังไม่สมบูรณ์ ได้แก่

พระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาการเปรียญ ได้มีการก่อกำแพง ผนัง มุงหลังคา ช่อฟ้า ใบระกา และการปูหิน ยังค้างแต่บานประตูและลายปูนปั้นซุ้มประตูหน้าต่าง

---

[๑] ตรงกับวันจันทร์ที่ ๔ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๓๘๙

[๒] หมายถึงเครื่องลากเข็นของหนักรูปเตี้ย ๆ มีล้อ

โลหะปราสาท ได้มีการตั้งรากฐาน ก่อเป็นรูปโถวน ๗ ชั้น มียอดเจดีย์ ๓๗ ยอด ได้ก่อไปถึงยอดสุดชั้นบน แต่ยังไม่ได้ถือปูน ในกลางโลหะปราสาทข้างในเป็นช่องกลวงตั้งแต่พื้นล่างตลอดจนถึงชั้นบน ในช่องนั้นมีไม้ซุงใหญ่ต้นหนึ่งปัก แต่พื้นล่างตรงตลอดขึ้นไปตามช่องจนถึงชั้นสุด จะสูงเท่าใดมิได้วัด ขั้นบันไดเจาะรูต้นซุงตอกไม้ เป็นขั้นบันไดวนรอบต้นซุง ๖๗ ขั้น สำหรับเป็นทางขึ้น

ส่วน**กุฏิสงฆ์** มีการก่อสร้างเป็นตึกชั้นเดียวรวม ๘ หมู่สร้างสำเร็จเรียบร้อย

นอกจากนี้ได้มีการทำเขื่อน กำแพงและซุ้มประตูกำแพงรอบวัดเสร็จ เว้นแต่ถนนภายในวัดอีกเล็กน้อยยังไม่สมบูรณ์นัก นับว่างานก่อสร้างพระอารามดำเนินไปมากแล้ว **พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว** ทรงมีพระราชดำริว่า ในชั้นนี้สมควรนิมนต์พระสงฆ์เข้ามาปกครองดูแลวัดต่อไปได้แล้ว ด้วยการก่อสร้างอื่นๆ ที่ยังค้างอยู่ เจ้าอาวาสผู้ปกครองจะได้เป็นกำลังในการสร้างให้เสร็จสมบูรณ์ต่อไป ดังนั้น**ในวันขึ้น ๔ ค่ำ เดือนยี่ ปีจอโทศก ตรงกับวันจันทร์ที่ ๑๖ มกราคม พุทธศักราช ๒๓๙๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อาราธนา พระเทพมุนี (ทอง) จากวัดกัลยาณมิตร มาจำพรรษาอยู่ ณ วัดราชนัดดารามวรวิหาร เป็นเจ้าอาวาสองค์แรก**

หลังจากนี้ล่วงไป ๕ เดือน **พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคต ในวันพุธที่ ๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๙๔** ขณะทรงพระประชวรทรงได้อนุโมทนาพระราชกุศลในส่วนที่สำเร็จ แต่อย่างไรก็ตาม งานก่อสร้างส่วนใหญ่ยังไม่สำเร็จบริบูรณ์ จึงทรงมีพระราชหฤทัยห่วงใยพระอารามที่ยังค้างโดยเฉพาะพระอารามที่มีสิ่งก่อสร้างใหญ่โต พระราชปรารภนี้ปรากฏอยู่ในพระราชกระแสอันเป็นปัจฉิมพระราชดำริ กล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารว่า

"การศึกสงครามข้างญวนข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่ข้างพวกฝรั่ง ให้ระวังให้ดี อย่าให้เสียทีแก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่คิด ควรจะเรียนเอาไว้ ก็ให้เอาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว ทุกวันนี้คิดสละห่วงใหญ่ให้หมด อาลัยอยู่แต่วัด สร้างไว้ใหญ่โตหลายวัด ที่ยังค้างอยู่ก็มี ถ้าชำรุดทรุดโทรมไป จะไม่มีผู้ช่วยทะนุบำรุง เงินในพระคลังที่เหลือ จับจ่ายใช้ราชการแผ่นดินมีอยู่ ๔ หมื่นชั่ง ขอสัก ๑ หมื่นเถิด ถ้าผู้ใดเป็นเจ้าแผ่นดินแล้ว ให้ช่วยบอกแก่เขา ขอเงินรายนี้ให้ช่วยทะนุบำรุงวัดที่ชำรุด และการวัดที่ยังค้างอยู่นั้นเสียให้แล้วด้วย..."

พระเสฏฐตมมุนี

สิ่งสำคัญภายในวัด

พระประธานในพระอุโบสถ

พระเสฏฐตมมุนี เป็นพระประธานในพระอุโบสถ หน้าตักกว้าง ๗ ศอก เป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยทองแดงทั้งองค์ ปางมารวิชัย ศิลปกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ ประวัติการสร้างกล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ขุดแร่ทองแดงที่ตำบลจันทึกอำเภอจันทึก แขวงเมืองนครราชสีมา ได้แร่ถลุงเป็นเนื้อทองแดงส่งลงมายังกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะให้ทองแดงนี้เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พระศาสนาก่อนนำไปใช้ประโยชน์อื่น จึงโปรดฯ ให้หล่อพระพุทธรูปขนาดใหญ่ไล่เลี่ยกัน

ในหนังสือประวัติวัดราชนัดดารามวรวิหารเป็น "พระเสฏฐุตตมมุนี" แต่ในหนังสือของกรมศิลปากรเขียนเป็น "พระเสฏฐตมมุนี" ดังกล่าวมาแล้ว

๒ องค์ ณ โรงหล่อหลวงในพระบรมมหาราชวัง เพื่อประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอารามที่ทรงสร้างใหม่ ๒ วัด คือ **วัดราชนัดดารามวรวิหาร** กรุงเทพฯ และ**วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร** จังหวัดนนทบุรี ครั้งนี้ปรากฏว่าโปรดฯ ให้หล่อพระพุทธรูปปางอื่นๆ ที่ประดิษฐานขึ้นใหม่อีก ๓๔ ปางด้วย หล่อสำเร็จเมื่อพุทธศักราช ๒๓๘๙ และเกิดเหตุการณ์อันเศร้าสลดใจดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น พระพุทธรูปองค์นี้กล่าวกันว่า **พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดฯ พระราชทานนามว่า *"พระเสฐตมมุนี"*** ทองแดงหล่อเดิมมิได้ลงรักปิดทอง ตราบจนถึงรัชกาลที่ ๕ สมัยของพระประสิทธิ์สุตคุณ (แดง เขมทตฺโต) เจ้าอาวาสรูปที่ ๕ เป็นผู้เอาใจใส่ในการทำนุบำรุงวัด ได้ลงรักปิดทอง ได้ยกเศวตฉัตรขาว ๕ ชั้น ซ่อมฐานชุกชีลงรักปิดทองประดับกระจกด้วย

พระอุโบสถ

พระอุโบสถวัดราชนัดดารามวรวิหาร ตั้งอยู่กลางระหว่างพระวิหารและศาลาการเปรียญคือด้านยาวขนานกับกำแพงแก้ว เป็นอาคารทรงโรง เป็นอาคารใหญ่สูงตระหง่าน งดงามทั้งศิลปะและความศรัทธาเมื่อพบเห็น ก่ออิฐถือปูน หลังคามุงกระเบื้องลด ๓ ชั้น ประดับช่อฟ้า ใบระกา ลักษณะสถาปัตยกรรมแสดงเอกลักษณ์ของศิลปกรรมสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ที่มักจะสร้างพระอุโบสถ พระวิหารให้มีขนาดใหญ่ เช่น วัดสุทัศนเทพวราราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ หรือวัดที่สร้างในรัชกาลเดียวกันและอยู่ใกล้เคียง คือวัดเทพธิดาราม ฐานยกพื้น ๒ ชั้น ฐานชั้นแรก ตั้งเสาระเบียงรองรับเชิงชาย หน้าจั่วและหลังคา มีทางเดินเวียนโดยรอบ เสาด้านหน้าและด้านหลังด้านละ ๕ ต้น ด้านข้างด้านละ ๑๒ ต้น ลักษณะเสาสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม หลังคาทรงไทยจั่วซ้อนกัน ๓ ชั้น มุงกระเบื้องสีน้ำเงินและสีเหลือง ประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ที่ชั้นลดหน้าบันเขียนลายดอกพุดตาน ลงรักปิดทอง ประดับกระจก มีรวยระกางามอ่อนไหว บันไดขึ้น ๒ ข้าง ตรงกันทั้งด้านหน้าและด้านหลัง มีสิงโตตัวผู้และตัวเมียประดับทั้งซ้ายและขวา มีประตูเข้าสู่พระอุโบสถ ๒ ประตู บานประตูด้านนอกเขียนลายรดน้ำ ผนังประตูซ้ายขวาทุกด้านเขียนภาพจิตรกรรมรูปเสี่ยวกาง ภายในประดิษฐานพระประธานชื่อว่า "พระเสฏฐจุตตมมุนี"* ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ทำด้วยทองแดงจากตำบลจันทึก แขวงเมืองนครราชสีมา และนำมาประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถเมื่อพุทธศักราช ๒๓๘๙ ดังกล่าวมาแล้ว

ในรัชสมัยของ**พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** เมื่อ**พระประสิทธิ์สุตคุณ (แดง เขมทตฺโต)** เป็นเจ้าอาวาส ได้บูรณะพระอุโบสถโดยเปลี่ยนตัวไม้เครื่องบนบางตัวถือปูนผนังภายในใหม่ เขียนภาพเทพชุมนุมเทียบกับดาวดาราศาสตร์ ปั้นลายปูนและประดับกระจกที่ซุ้มประตูหน้าต่าง ส่วนพระประธานที่ยังไม่ได้ปิดทองนั้นก็ได้ลงรักปิดทองทั้งองค์เปลี่ยนเศวตฉัตรขาว ๕ ชั้นใหม่ และซ่อมแซมฐานชุกชี นอกจากนี้ได้สร้างอาสนะสงฆ์เป็นเตียงเตี้ยๆ ทาน้ำมันสีแดง เขียนลายกอบัวปิดทองไว้สำหรับพระอุโบสถตลอดจนประดับโคมไฟฟ้าภายในพระอุโบสถด้วย

สมัยพระญาณปริยัติ (พริ้ง) เป็นเจ้าอาวาส ท่านได้บูรณะพระอุโบสถอีกครั้งโดยเปลี่ยนช่อฟ้าใบระกา ซ่อมแซมหน้าบัน เปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคา และลาดพื้นรอบพระอุโบสถด้วยซีเมนต์ ปัจจุบันพระอุโบสถก็ได้รับการบูรณะอีกเช่นกัน

---

*เขียนสะกด การันต์ ตามหนังสือประวัติวัดราชนัดดารามวรวิหาร (ในหนังสือเนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชปัญญาโสภณ (สุขปญฺญารํสี) วัดราชนัดดารามวรวิหาร วันที่ ๒ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐)

พระวิหาร

พระวิหาร ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระอุโบสถ เป็นอาคารทรงโรง หลังคามุงกระเบื้อง มีช่อฟ้า ใบระกา หน้าบันลงรักปิดทองประดับกระจก ได้มีการซ่อมแซมเปลี่ยนแปลงใหม่ในสมัย**พระประสิทธิ์สุตคุณ (แดง เขมทตฺโต)** เป็นเจ้าอาวาส คือเปลี่ยนเครื่องบนและช่อฟ้าใบระกา ลงรักปิดทอง ประดับกระจกหน้าบัน ลงรักปิดทองซุ้มประตูหน้าต่าง เขียนลายฉลุปิดทองที่เพดาน เจาะที่ตอนบนด้านหลัง ภายในพระวิหารที่เป็นห้องเวชยันตวิมานไว้กลาง สองข้างมีฉัตรเบญจา ๕ ชั้น ภายในเวชยันต์ประดิษฐานพระพุทธรูปหล่อขัดทั้ง ๓ ห้อง ส่วนล่างก่อฐานชุกชีปั้นลวดลายขึ้นใหม่ ประดิษฐานพระพุทธรูปปางห้ามสมุทรเป็นพระประธาน แรกทีเดียวยังไม่ได้ปิดทองพระพุทธรูป ต่อมา**สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต** ทรงมีพระราชศรัทธาลงรักปิดทองทั้งองค์พระและฐานชุกชีพร้อมกับถวายพระนามว่า **"พระพุทธชุติธรรมนราสภ"** หลังจากนี้เข้าใจว่ามีการบูรณะพระวิหารอีกเฉพาะส่วนที่ชำรุดตราบจนปัจจุบัน

ศาลาการเปรียญ

ศาลาการเปรียญ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของพระอุโบสถ ได้รับการบูรณะและซ่อมแซมใหม่คราวเดียวกันกับพระวิหาร คือเปลี่ยนช่อฟ้า ใบระกา พื้นภายใน รื้อฐานพระของเก่าออก แล้วก่อชั้นแว่นฟ้าประดับลายปูนปั้นปิดทอง ประดับกระจก ประดิษฐานพระพุทธรูปปางรำพึง ซึ่งพระประสิทธิ์สุตคุณหล่อขึ้นเท่าองค์พระประจำชันษา

โลหะปราสาท

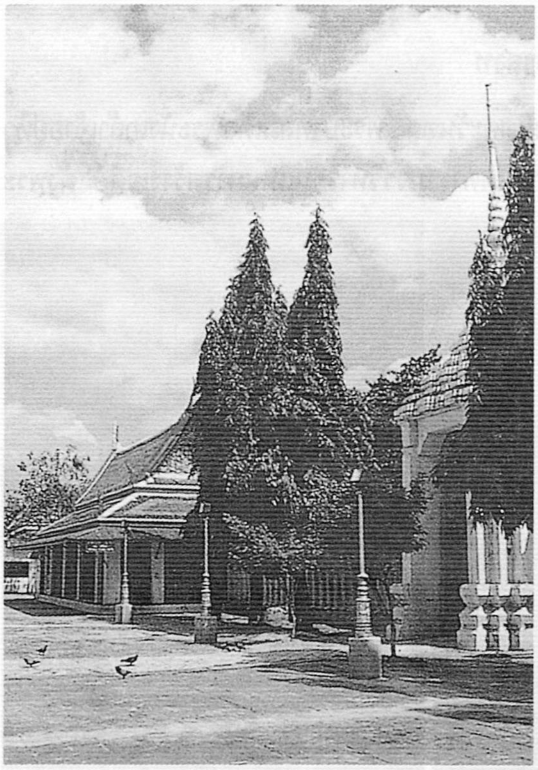
โลหะปราสาท ตั้งอยู่ข้างพระอุโบสถถัดไปทางทิศตะวันตก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สร้างโลหะปราสาทที่วัดราชนัดดารามวรวิหารขึ้นแทนการสร้างเจดีย์ ดังพระอารามอื่นตามลักษณะของโลหะปราสาทที่พรรณนาไว้ในหนังสือมหาวงศ์พงศาวดารลังกา โดยให้มีลักษณะสถาปัตยกรรมตามแบบศิลปกรรมไทย

โลหะปราสาท วัดราชนัดดารามวรวิหาร

ซุ้มประตูกำแพงแก้ว ด้านทิศเหนือ

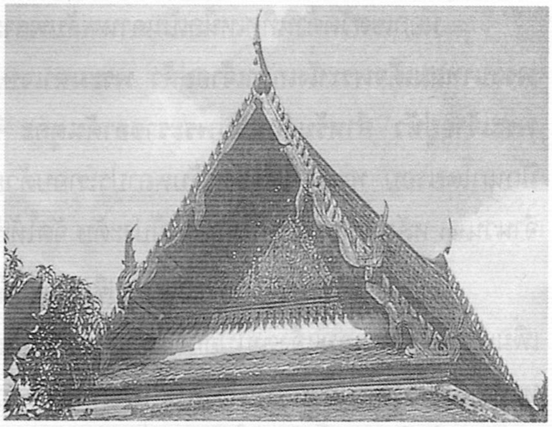
ซุ้มประตูกำแพงแก้ว และศาลาราย ด้านทิศใต้

กำแพงแก้ว-ศาลาราย

กำแพงวัดราชนัดดารามวรวิหารเป็นกำแพงชั้นนอกและกำแพงแก้วชั้นใน กำแพงชั้นนอกลักษณะอย่างกำแพงเมือง ด้านหน้าวัดจะสร้างศาลาบนกำแพงขนาดใหญ่ มีบันไดทางด้านขึ้นสู่ศาลาซ้าย-ขวา ด้านในวัดขนาบประตูเข้าวัดข้างละ ๑ หลัง ก่ออิฐถือปูนเป็นทรงไทย ลักษณะของสถาปัตยกรรมแสดงให้เห็นเป็นปราการที่มั่นคงแข็งแรง ตั้งประจันหน้ากำแพงเมืองและป้อมมหากาฬที่อยู่ถัดออกไป เสมือนจะสกัดกั้นมิให้ข้าศึกศัตรูล่วงล้ำผ่านเข้ามาได้ สมกับเป็นวัดที่ตั้งอยู่ชิดกำแพงเมือง เสาศาลาบนกำแพงแต่ละต้นมีขนาดใหญ่ แท่งสี่เหลี่ยมรองรับหลังคา รับกับสถาปัตยกรรมภายในวัด คือ ทั้งพระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาการเปรียญ และโลหะปราสาทที่มีขนาดใหญ่โอฬารทั้งสิ้น

หอระฆัง

หน้าบันหอไตร

พระฉาย

กำแพงแก้ว อยู่ถัดกำแพงชั้นนอกเข้ามาประมาณ ๒๐ เมตร ผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีศาลาที่มุมทั้ง ๔ มุม และศาลารายตามแนวกำแพงแก้วด้านละ ๒ หลัง ลักษณะอาคารทรงไทย ประตูเป็นซุ้ม เจาะช่องตรงกับประตูชั้นนอกตรงกลางกำแพงแก้วแต่ละด้านเพื่อเข้าสู่บริเวณพุทธาวาส

พื้นที่ในบริเวณทั่วไปของวัดปูด้วยแผ่นหินศิลาเก่าสมัยต้นรัตนโกสินทร์ซึ่งจะหาดูได้ยากมาก

หอระฆัง

ตั้งอยู่ทิศตะวันออกเป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส ๒ ชั้น ก่ออิฐถือปูน ลักษณะศิลปกรรมสมัยรัชกาลที่ ๓

หอไตร

ตั้งอยู่ตรงข้ามหอระฆังไปทางทิศใต้ เป็นอาคารทรงไทย หน้าบันปั้นลายปิดทอง ประดับกระจก

เขาพระฉาย

พระฉายหรือ**พระพุทธฉาย**สร้างบน**เขามอ** ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ริมคลองวัดราช-นัดดาราม เป็นรูปปูนปั้นนูนสูงขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอัครสาวกทั้งสอง คือ พระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ

นอกเขตวัดด้านทิศเหนือเป็น**ลานพลับพลามหาเจษฎาบดินทร์ ประดิษฐานพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้า** และ**พลับพลาที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สำหรับต้อนรับพระราชอาคันตุกะ** ซึ่งเป็นพลับพลาโถงจัตุรมุขหลังคาลด ๒ ชั้น มีพาไลปีกนกโดยรอบ ทางทิศใต้ของพลับพลาประกอบด้วยศาลาสำหรับเฝ้าฯ รับเสด็จฯ มีลักษณะเป็นศาลาโถงจำนวน ๓ หลัง พื้นลานปลูกไม้ดอกไม้ประดับ จัดให้เป็นที่นั่งพักผ่อนหย่อนใจของประชาชนโดยทั่วไป

อนึ่ง ประวัติการสร้างพระพุทธรูปซึ่งเป็นองค์พระประธานในพระอุโบสถนั้นมีรายละเอียดที่ควรศึกษาเพิ่มเติมให้เข้าใจแจ่มแจ้งต่อไปอีก กล่าวคือ ตามหมายเหตุราชการซึ่งมีผู้เรียบเรียงพิมพ์ไว้มีปรากฏอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ ว่าด้วยการสร้างพระในรัชกาลที่ ๓ ว่า พระองค์นี้หล่อด้วยโลหะทองแดง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ขุดแร่ที่นครจันทึก จังหวัดนครราชสีมา มาถลุงเป็นเนื้อธาตุทองแดงแล้วหล่อเป็นองค์พระขึ้น จะหล่อที่ไหนเมื่อไรในจดหมายเหตุไม่ปรากฏ แต่ในสมุดพิมพ์นั้นให้ความสันนิษฐานไว้ว่าคงจะหล่อในพระบรมมหาราชวัง เพราะเวลานั้นในพระบรมมหาราชวังมีโรงหล่อหลวง

หลังจากนั้น ๔ ปีต่อมา การก่อสร้างวัดราชนัดดารามแล้วเสร็จเป็นส่วนใหญ่แต่จัดว่ายังไม่เรียบร้อยบริบูรณ์ในส่วนรายละเอียด คือ

พระอุโบสถ พระวิหาร ก่อกำแพง มุงหลังคา ติดช่อฟ้า ใบระกา และปูหินแล้วเสร็จ ยังค้างอยู่แต่บานประตูหน้าต่าง และซุ้มปูนปั้นของประตูหน้าต่าง

โลหะปราสาท ก่อด้วยอิฐเป็น ๓ ชั้น มียอดเจดีย์ ๓๗ ยอด เป็นปราสาทโกลนยังไม่ได้ถือปูน ภายในกลางปราสาทเป็นช่องกลวงตลอดจากฐานถึงยอด มีซุงต้นใหญ่สูงถึงยอดปราสาทปักไว้ ๑ ต้น เจาะลำต้นตอกไม้เป็นชั้นบันไดวนสำหรับขึ้น ๖๗ ขั้น

กุฏิสงฆ์ ซึ่งสร้างเป็นตึกชั้นเดียวรวม ๙ หมู่ กำแพง ซุ้มประตู และเขื่อนสร้างเสร็จเรียบร้อยทั้งหมด เหลือถนนภายในวัดบางแห่งยังไม่แล้วเสร็จ

ปัจจุบันนี้ **กุฏิสงฆ์หมู่ที่ ๘ ได้ถูกเปลี่ยนสภาพเป็นโรงเรียนวัดราชนัดดาราม**ไปแล้ว ยังคงเหลือกุฏิสงฆ์อยู่ ๗ หมู่

อย่างไรก็ตาม **พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว** ทรงมีพระราชดำริว่าสมควรนิมนต์พระสงฆ์เข้าอยู่ประจำในพระอารามได้แล้ว ต่อไปจะได้ดูแลการก่อสร้างที่ยังคั่งค้าง ตลอดจนรักษาพระอารามด้วย จึงทรงโปรดเกล้าฯให้อาราธนา **พระเทพมุนี (ทอง)** พร้อมด้วยพระฐานานุกรมเปรียญ และอันดับรวมเป็น ๓๕ รูป จากวัดกัลยาณมิตร ให้มาพำนัก ณ วัดราชนัดดาราม เมื่อพุทธศักราช ๒๓๙๓ ดังกล่าวมาแล้ว เข้าใจว่าการก่อสร้างพระอารามส่วนที่ยังค้างอยู่จะเสร็จลงในเวลาต่อมา

ในรัชกาล**พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕** ได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์วัดราชนัดดาราม ในสมัย **พระประสิทธิ์สุตคุณ (แดง เขมทตฺโต)** ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสรูปที่ ๕ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๖ เป็นต้นมา ได้มีการบูรณะซ่อมแซมปูชนียสถานและก่อสร้างถาวรวัตถุต่างๆ ในวัดราชนัดดาราม เช่น พระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาการเปรียญ โลหะปราสาท กุฏิสงฆ์ เสนาสนะ ตลอดจนถนนภายในวัด

หลังจากนั้น **พระญาณปริยัติ (พริ้ง)** ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสใน พุทธศักราช ๒๔๗๑ ได้มีการบูรณะซ่อมแซมโลหะปราสาท สามารถซ่อมแซมแล้วเสร็จ ๒ ยอด แต่การดำเนินในส่วนต่อไปต้องระงับไป เนื่องจากอยู่ในภาวะสงคราม สิ่งอื่นที่ได้รับการบูรณะคือพระอุโบสถและถนนภายในวัด และท่านได้จัดตั้ง **โรงเรียนประชาบาลวัดราชนัดดาราม**ขึ้นมาอีกด้วย

ถึงสมัย **พระราชปัญญาโสภณ (สุข ปญฺญารํสี)** ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส ท่านได้สร้างศาลาการเปรียญอีกหลังหนึ่งทางทิศตะวันตกของศาลาการเปรียญเดิม มีขนาดกว้าง ๖ วา ยาว ๒๕ วา พื้นลาดซีเมนต์ หลังคามุงกระเบื้อง ค่าใช้จ่ายเป็นเงิน ๗๐,๐๐๐.๐๐ บาทเศษ ใช้สำหรับบำเพ็ญกุศลทั่วไป นอกจากนี้ยังมีการบูรณะซ่อมแซมกุฏิ เสนาสนะสงฆ์ บูรณะซ่อมแซมศาลารายรอบพระอุโบสถตลอดถึงสิ่งอื่นๆ ที่อยู่ในสภาพทรุดโทรม และร่วมกับรัฐบาลบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทจนแล้วเสร็จ ดังที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้

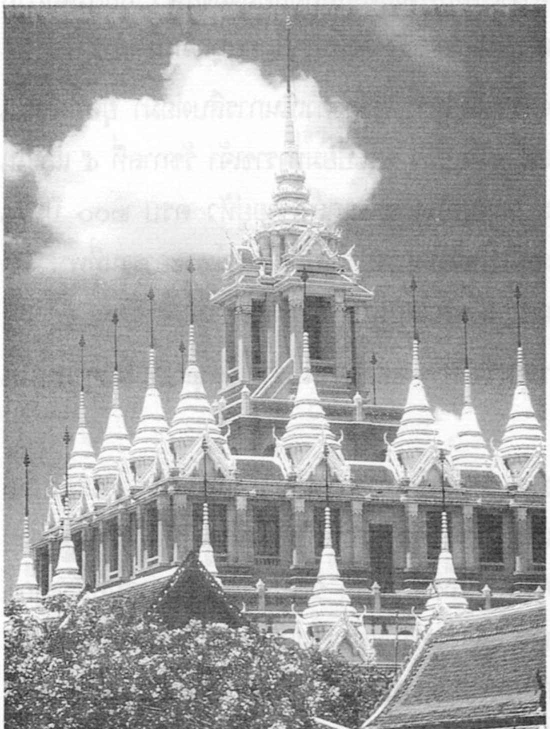
อย่างไรก็ตาม งานบูรณปฏิสังขรณ์วัดราชนัดดารามวรวิหาร ยังคงดำเนินการสืบต่อมา ยุคที่ดำเนินงานมากนั้นได้แก่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราชเจ้า รัชกาลที่ ๕ และในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อถึงวาระจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครบ ๒๐๐ ปี วันพระบรมราชสมภพ วัดราชนัดดารามวรวิหาร ซึ่งเป็นวัดหนึ่งในโครงการบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามที่พระมหากษัตริยาธิราชเจ้าพระองค์นี้ทรงสถาปนา ก็ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์สืบมาจนทั่วพระอาราม

กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนวัดราชนัดดารามวรวิหาร ตลอดจนโบราณวัตถุสถานอื่นๆ ภายในวัดตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๙๒ เป็นต้นมา

อนึ่ง สิ่งก่อสร้างที่จำเป็นในการปฏิบัติกิจของสงฆ์ ซึ่งเป็นอาคารหลักของวัด เช่น พระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาการเปรียญ ย่อมได้รับการดูแลซ่อมแซมบูรณะให้คงสภาพเดิมเพื่อใช้ปฏิบัติศาสนกิจต่างๆ ในการพระศาสนาตามยุคสมัยของผู้ปกครองวัด เว้นแต่อาคารโลหะปราสาท ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมที่ประยุกต์มาจากงานสถาปัตยกรรมของลังกาเท่านั้น ที่มิได้รับการก่อสร้างเสริมแต่งเพิ่มเติมให้สมบูรณ์ต่อเนื่องอย่างจริงจังมาเป็นเวลานาน ตลอดทั้งยังมิได้นำมาใช้ประโยชน์อีกด้วย **ตราบจนถึงปีพุทธศักราช ๒๕๐๖ จึงได้เริ่มฟื้นฟูบูรณปฏิสังขรณ์สำเร็จสมบูรณ์ ปรากฏงามสง่าโดดเด่นสมเป็นโลหะปราสาทที่เหลืออยู่เพียงแห่งเดียวในโลก เมื่อพุทธศักราช ๒๕๑๔ นับว่าเป็นศักดิ์เป็นศรีแก่พุทธศาสนิกชนชาวไทยและพุทธศาสนิกชนทั่วโลก ตลอดถึงเป็นที่เชิดชูเกียรติและศักดิ์ศรีของประเทศไทยอันมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติตลอดมา.**

ประวัติโลหะปราสาท

โลหะปราสาท สร้างตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เมื่อพุทธศักราช ๒๓๘๙ สาเหตุเนื่องจากทรงมีพระราชศรัทธาที่จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง และทรงสนพระราชหฤทัยในประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนา ทรงทราบว่าในโบราณกาลได้มีการสร้างโลหะปราสาทมาแล้ว ๒ หลังในโลก คือ

โลหะปราสาทหลังที่ ๑ สร้างโดย**นางวิสาขา บุตรีธนัญชัยเศรษฐี**แห่งเมืองสาวัตถี โดยการประมูลราคาเครื่องประดับของตนชื่อ **"มหาลดาประสาธน์"** เป็น ๙ โกฏิ ๑ แสน แล้วนำเงินสร้างที่อยู่ถวายพระสงฆ์ มีลักษณะเป็นปราสาท ๒ ชั้น ๑,๐๐๐ ห้อง ยอดปราสาททำด้วยทองคำมีชื่อว่า **"มิคารมาตุปราสาท"** หรือเรียกว่ากันโดยทั่วไป ตามลักษณะว่า "โลหะปราสาท" และโลหะปราสาทหลังนี้ปรักหักพังปราศจากร่องรอยแล้ว

โลหะปราสาทหลังที่ ๒ พระเจ้าทุฏฐคามนีอภัย กษัตริย์แห่งกรุงอนุราชบุรี ประเทศลังกา ทรงสร้างประมาณ พุทธศักราช ๓๘๒ ตามคำทำนายในแผ่น พระสุพรรณบัฏของพระมหินทเถระที่ทรงได้พบ โปรดฯ ให้สร้างแบบทิพยพิมานที่ทอดพระเนตร มีด้านกว้างและด้านสูงแต่ละด้าน ๑๐๐ ศอก มี ๙ ชั้น มี ๑,๐๐๐ ห้อง หลังคามุงด้วยแผ่นทองแดง ผนังเป็นไม้ประดับหินมีค่าและงาช้าง พระสงฆ์อาศัยอยู่แต่ละชั้นตามความรู้ คือผู้มีสมณศักดิ์สูงอยู่ชั้นบน ลดหลั่นตามลำดับรองลงมา ต่อมาโลหะปราสาทหลังนี้ถูกไฟไหม้หมดทั้งหลัง หลังจากนั้น**พระเจ้าสัทธาติสสะ**โปรดให้สร้างใหม่สูงเพียง ๗ ชั้น ภายหลังได้ถูกพวกโจรทำลาย ปัจจุบันเหลือแต่ซากปราสาทซึ่งประกอบด้วยเสาหินประมาณ ๑,๖๐๐ ต้น อยู่ในพื้นที่ ๒๘ ตารางเมตร

โลหะปราสาทหลังที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงมีพระราชประสงค์จะสร้างไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้รู้จัก และเพื่อเป็นเกียรติแก่พระนครสืบไป จึงได้โปรดฯให้สร้างขึ้นที่วัดราชนัดดารามแทน การสร้างพระเจดีย์ดังพระอารามอื่นๆ การสร้างโลหะปราสาทนั้น สันนิษฐานว่าทรงมีพระราชประสงค์เพื่อให้เป็นอุทเทสิกเจดีย์และเป็นที่ปฏิบัติธรรมกรรมฐานของพระสงฆ์ตามแบบอย่างโลหะปราสาทหลังที่ ๒ ที่พระเจ้าทุฏฐคามนีอภัยโปรดฯให้สร้างไว้ นับว่าเป็นองค์ที่ ๓ ของโลก แต่มีลักษณะทางศิลปกรรมและ

สถาปัตยกรรมแบบไทยโดยเฉพาะ เป็นโลหะปราสาท ๓ ชั้น มียอดทั้งหมด ๓๗ ยอด หมายถึงโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ การสร้างปราสาทในรัชกาลของพระองค์ สำเร็จเพียงปราสาทโกลน ยังไม่ได้ถือปูนก็สิ้นรัชกาล

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับการบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทแต่อย่างใด ถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พระประสิทธิ์สุตคุณ (แดง เขมทตฺโต) ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตบูรณปฏิสังขรณ์หลายครั้ง แต่กำลังทุนทรัพย์ที่หาได้ โดยบูรณะตั้งแต่ชั้นบนลงมา คือทำพื้นก่อมณฑปโบกปูนสีแดง ยกฉัตรเจดีย์ที่ชั้นบนสุดและชั้นที่ ๒ ทั้งหมด ยังเหลือชั้นล่างสุดยังไม่ได้บูรณะ ถึงสมัยพระญาณปริยัติ (พริ้ง) ท่านบูรณะยอดเจดีย์โลหะปราสาทสำเร็จ ๒ ยอด และโครงการจะบูรณะทั้งหมดโดยร่วมกับฝ่ายรัฐบาล แต่งานต้องชะงักไปเพราะกรณีพิพาทอินโดจีน และภาวะสงครามโลกครั้งที่ ๒ อย่างไรก็ตาม การบูรณะดังกล่าวนี้แม้ว่าจะมีความหวังดี แต่ก็อาจผิดรูปแบบแผนเดิมของโลหะปราสาทสมัยรัชกาลที่ ๓ ไปบ้าง

ดังนั้น การบูรณะโลหะปราสาทครั้งใหญ่ ดำเนินการในสมัย "พระราชปัญญาโสภณ (สุข ปญฺญารํสี) ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส โดยร่วมมือกับเจ้าหน้าที่รัฐบาลหลายฝ่ายด้วยกัน ทั้งนี้ ได้พยายามรักษาแบบแผนดั้งเดิมของโลหะปราสาท ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ และกรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนโลหะปราสาทตลอดจนโบราณวัตถุสถานอื่นๆ ภายในวัดเมื่อ พุทธศักราช ๒๔๙๒ ความจริงโลหะปราสาทตลอดจนโบราณวัตถุสถานอื่นๆ ภายในวัดราชนัดดารามนั้น พระสงฆ์วัดราชนัดดารามเป็นเจ้าของโดยเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์ตามหลักนิติกรรมด้วย

การบูรณะนั้น ได้รับงบประมาณในการสำรวจและซ่อมแซมครั้งแรก ๕ ล้านบาท ต่อมาได้รับเพิ่มจากสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาลอีก ๑ ล้านบาท ใช้เวลาบูรณะและซ่อมแซม ๘ ปี จึงสำเร็จบริบูรณ์ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้

อนึ่ง เมื่อเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๒๙ คณะสงฆ์วัดราชนัดดารามวรวิหาร ได้ติดตั้งดวงไฟที่ยอดโลหะปราสาททั้ง ๓๗ ยอดพร้อมทั้งทาสีรอบนอกไปด้วย เดิมมีดวงไฟเฉพาะที่ยอดสูงสุดเท่านั้น วัตถุประสงค์เพื่อเป็นพุทธบูชาในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาเพื่อถวายเป็นราชสักการะในวันเฉลิมพระชนมพรรษา และเพื่อเป็นสุนทรียภาพในวันเทศกาลสำคัญอื่นๆ กลางคืนเมื่อติดไฟหมดทุกยอดแล้วก็จะทำให้เห็นเป็นภาพสีที่มีความงดงามวิจิตรตระการตายิ่งนัก และงานครั้งนี้ สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีก็โดยอาศัยศรัทธาของประชาชนร่วมกันบริจาคทุนทรัพย์โดยทางวัดได้ใช้เงินไปในการนี้ จำนวน ๑๒๔,๔๑๘.๐๐ บาท

***หมายเหตุ* ประวัติวัดราชนัดดารามวรวิหารพร้อมทั้งโลหะปราสาทนั้นส่วนใหญ่ได้จากแหล่งข้อมูลต่างๆ** ดังต่อไปนี้

๑. หนังสือศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ ๔, สำนักพิมพ์ ห.จ.ก.โรงพิมพ์ยูไนเต็ด โปรดักชั่น., พ.ศ. ๒๕๒๕.

๒. หนังสือ "สมโภชโลหะปราสาท วัดราชนัดดารามวรวิหาร" ของกรมศิลปากร

๓. หนังสือ "การบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาท" ของกรมศิลปากร จัดพิมพ์เมื่อพุทธศักราช

๒๕๔๒ เพื่อร่วมเฉลิมฉลองเนื่องในมหามงคลวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี

๔. หนังสือเนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชปัญญาโสภณ (สุข ปญฺญารํสี) วัดราชนัดดารามวรวิหาร วันที่ ๒ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐

๕. กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ

๖. กองหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

๗. กองประวัติศาสตร์และโบราณคดี กรมศิลปากร

๘. กระทรวงมหาดไทย, กรมโยธา, เทศบาล, สำนักผังเมือง, สำนัก ก.ท.ม. และส่วนราชการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

๙. นาวาอากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น อธิบดีกรมศิลปากร เอื้อเฟื้อภาพและข้อมูล

๑๐. งานเขียนของอาจารย์สายไหม จบกลศึก กรมศิลปากร และนักวิชาการอื่นๆ

๑๑. งานเขียนของอาจารย์สุนทร สุภูตะโยธิน อดีตเจ้าหน้าที่กรมการศาสนา

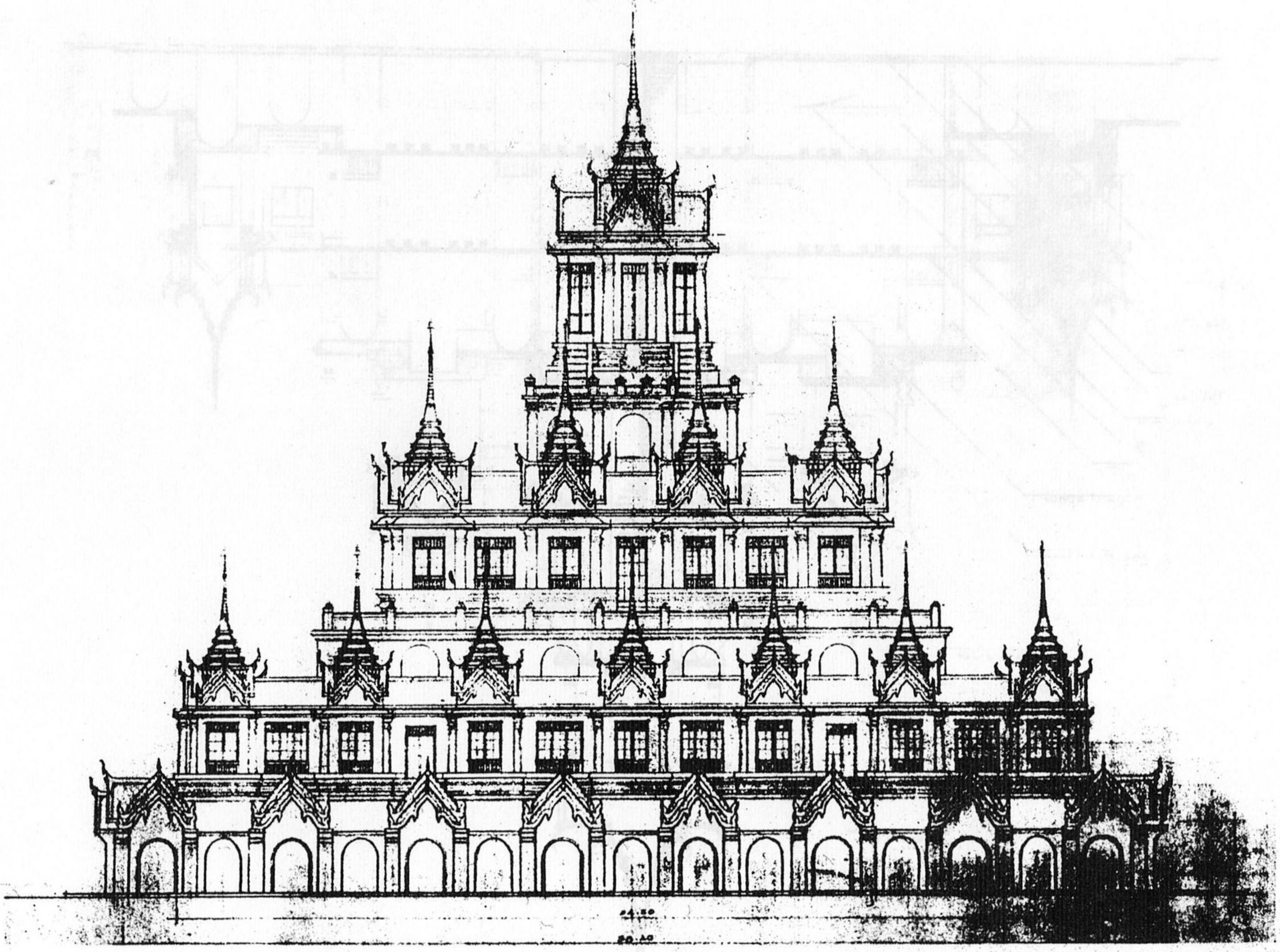
๑๒. งานศึกษาค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับประวัติวัดราชนัดดารามวรวิหาร ประวัติโลหะปราสาท ปูชนียสถาน, ปูชนียวัตถุ ตลอดถึงพุทธสถานที่สำคัญและทรงคุณค่าอย่างยิ่งของวัดราชนัดดารามวรวิหารแล้วนำมาศึกษาวิเคราะห์ รวบรวมและเรียบเรียงโดย

- พระศรีธวัชเมธี (วิจิตร เขมิโก (ไชยศรี) ป.ธ.๙)

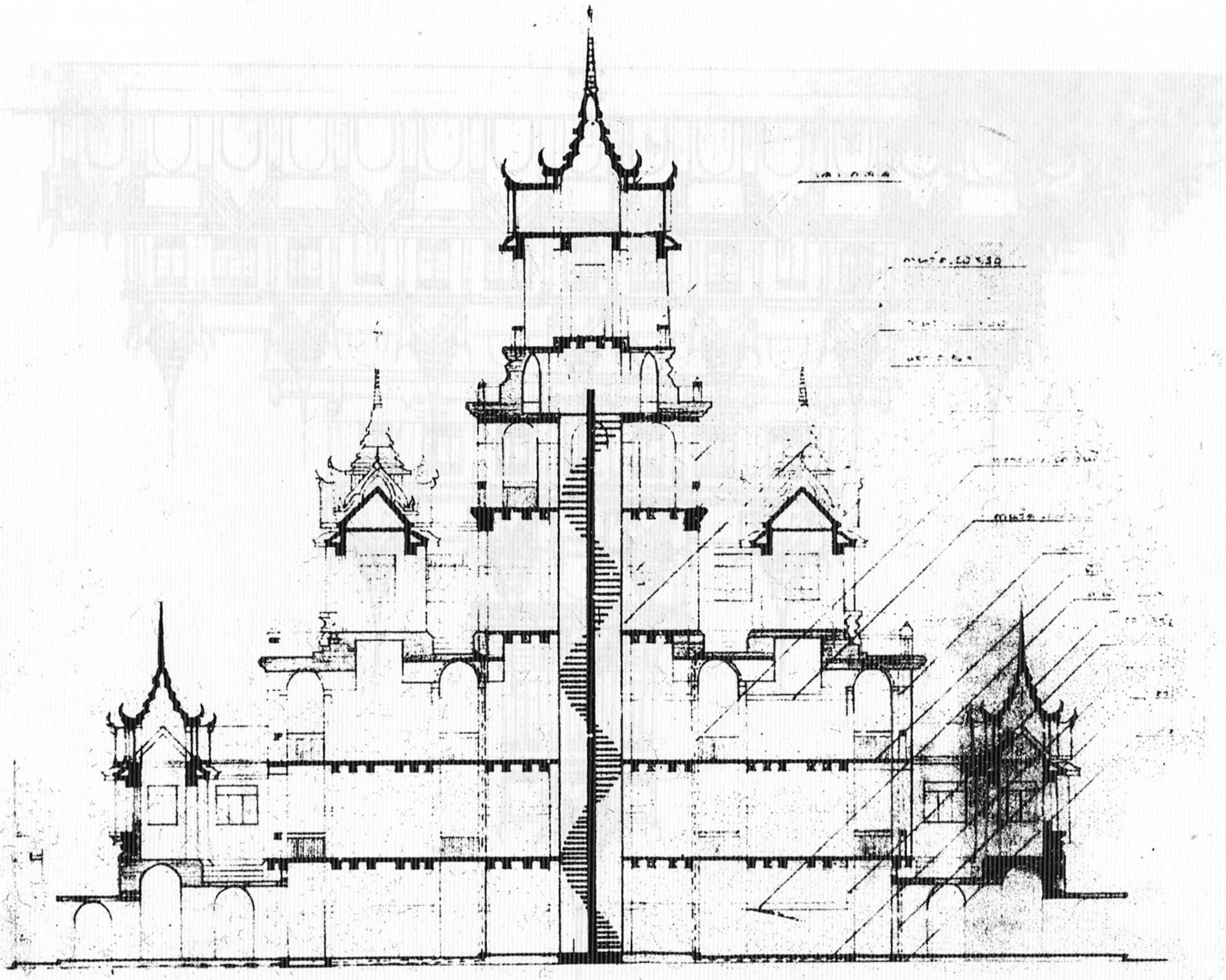
- นายสุวรรณ โฆสิตพันธุ์ (น.ธ.เอก) โรงพิมพ์การศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ

- นายประสิทธิ์ จันรัตนา ป.ธ.๙, พ.ม., พธ.บ., M.A. (Philosophy) คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

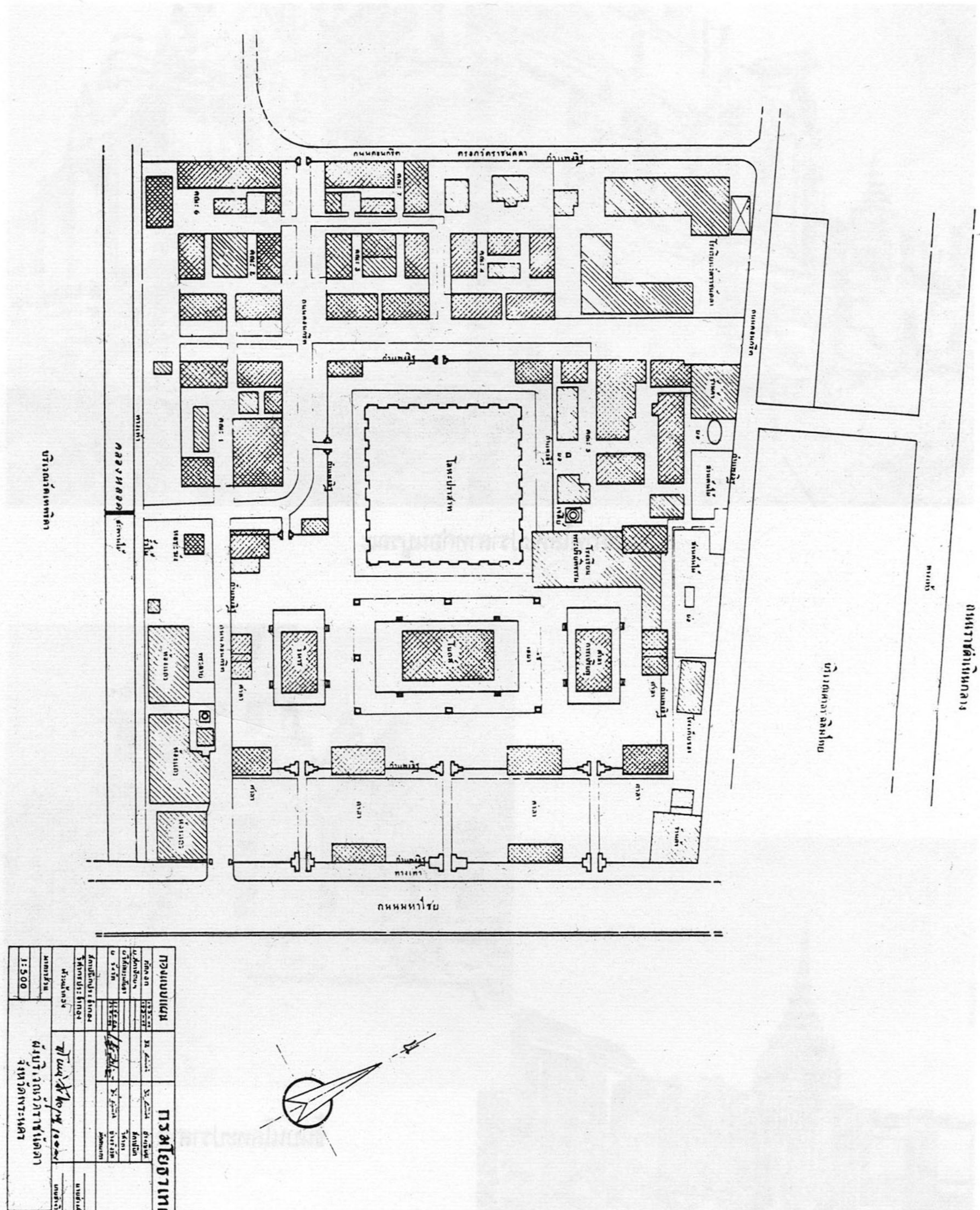
- (อดีตผู้ชำนาญการด้านภาษาและวรรณกรรม (นักวรรณศิลป์) สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง ราชบัณฑิตยสถาน ในพระบรมมหาราชวัง)

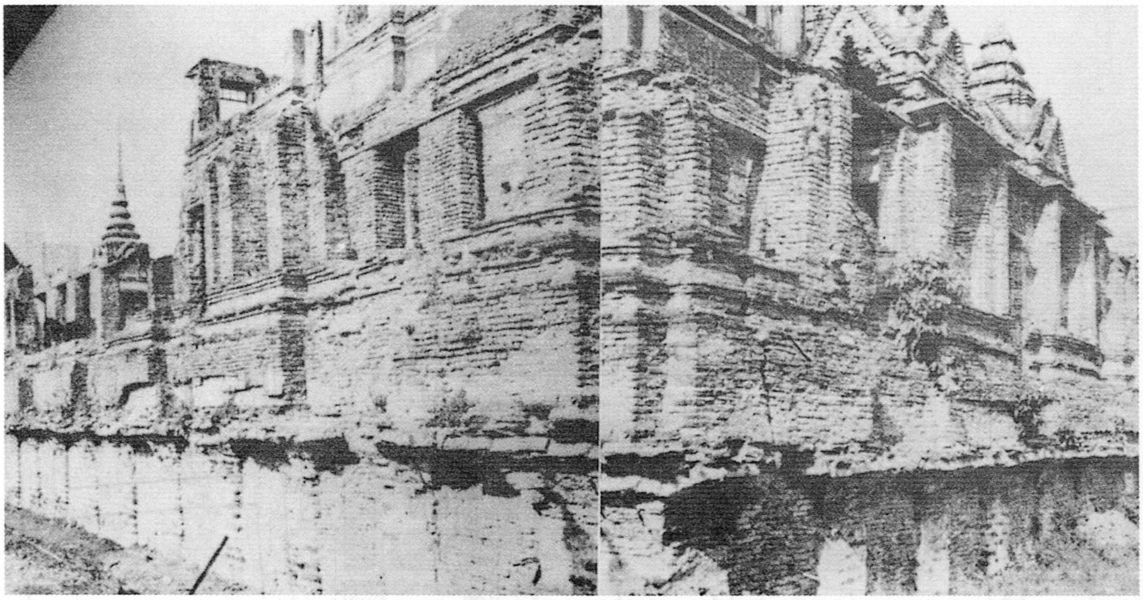

รูปโลหะปราสาทด้านที่สมบูรณ์แล้ว

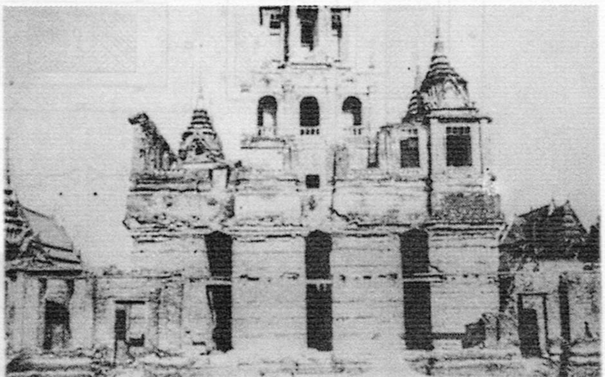

รูปตัดตามตั้งตรงกลางโลหะปราสาท

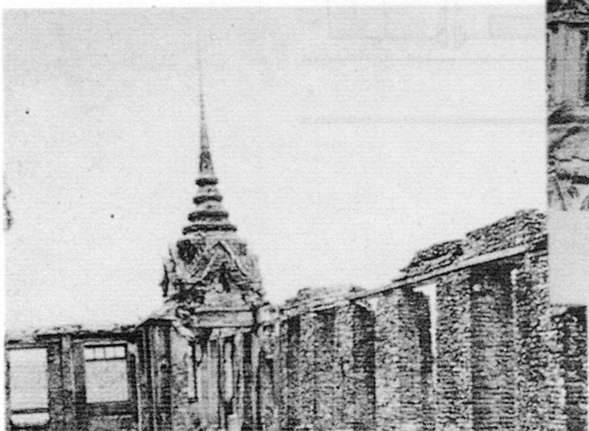

สภาพโลหะปราสาทก่อนบูรณะ

ชั้นบนโลหะปราสาท

ชั้นที่สองของโลหะปราสาท

การบูรณะโลหะปราสาท

กระทรวงมหาดไทย ได้พิจารณาแผนการบูรณะโลหะปราสาท วัดราชนัดดารามวรวิหาร มีหลักการและวิธีดำเนินการ ดังนี้

๑. การเงินและวัสดุในการบูรณะ จะหามาได้จาก

ก. เงินงบประมาณ ๔ ล้านบาท

ข. เงินและวัสดุซึ่งมีผู้ศรัทธาบริจาค

ค. รวมเป็นเงินค่าใช้จ่ายในการบูรณะ ๖ ล้านบาท

๒. คณะกรรมการอำนวยการและคณะกรรมการดำเนินงาน

เพื่อให้การบูรณะโลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร ดำเนินไปโดยความเรียบร้อยรวดเร็วและได้ผลสมกับความมุ่งหมาย สมควรตั้งคณะกรรมการขึ้น ๒ คณะ คือ

ก. คณะกรรมการอำนวยการบูรณะโลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหารประกอบด้วย

๑. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย	เป็นประธานกรรมการ
๒. เลขาธิการบริหารของนายกรัฐมนตรี	เป็นรองประธานกรรมการ
๓. ปลัดกระทรวงมหาดไทย	เป็นรองประธานกรรมการ
๔. อธิบดีกรมการปกครอง	เป็นกรรมการ
๕. อธิบดีกรมโยธาเทศบาล	เป็นกรรมการ
๖. อธิบดีกรมศิลปากร	เป็นกรรมการ
๗. อธิบดีกรมการศาสนา	เป็นกรรมการ
๘. ผู้ว่าราชการจังหวัดพระนคร	เป็นกรรมการ
๙. ผู้แทนเทศบาลนครกรุงเทพ	เป็นกรรมการ
๑๐. ผู้อำนวยการส่วนการปกครองท้องถิ่น กรมการปกครอง	เป็นกรรมการและเลขานุการ
๑๑. หัวหน้ากองราชการส่วนท้องถิ่น ส่วนการปกครองท้องถิ่น กรมการปกครอง	เป็นกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คณะกรรมการชุดนี้ มีที่ปรึกษาฝ่ายสงฆ์ ประกอบด้วย

๑. สมเด็จพระมหาวีรวงศ์	(วัดมกุฏกษัตริย์)
๒. สมเด็จพระวันรัต	(วัดพระเชตุพนฯ)
๓. พระธรรมคุณาภรณ์	(วัดสามพระยา)
๔. พระปัญญารังสี	(วัดราชนัดดารามวรวิหาร)

ข. คณะกรรมการดำเนินงานบูรณะโลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร ประกอบด้วย

๑.	นายกเทศมนตรีนครกรุงเทพ	เป็นประธานกรรมการ
๒.	ผู้อำนวยการส่วนการปกครองท้องถิ่น	เป็นรองประธานกรรมการ
๓.	ผู้ว่าราชการจังหวัดพระนคร	เป็นกรรมการ
๔.	ผู้อำนวยการฝ่ายการโยธา เทศบาลนครกรุงเทพ	เป็นกรรมการ
๕.	หัวหน้ากองพิเศษ กองรักษาความสะอาด เทศบาลนครกรุงเทพ	เป็นกรรมการ
๖.	หัวหน้ากองการศึกษาเทศบาลนครกรุงเทพ	เป็นกรรมการ
๗.	หัวหน้ากองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร	เป็นกรรมการ
๘.	หัวหน้ากองราชการส่วนท้องถิ่น ส่วนการปกครองท้องถิ่น กรมการปกครอง	เป็นกรรมการและเลขานุการ
๙.	หัวหน้าแผนกจัดระเบียบงานและอบรม	เป็นกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คณะกรรมชุดนี้ มีที่ปรึกษาฝ่ายสงฆ์ ประกอบด้วย

๑.	พระเทพคุณาธาร	(วัดพระพิเรนทร์)
๒.	พระเทพสุธี	(วัดพระเชตุพนฯ)
๓.	พระปัญญารังสี	(วัดราชนัดดารามวรวิหาร)
๔.	พระครูปลัดสา	(วัดราชนัดดารามวรวิหาร)

และให้ประธานกรรมการทั้งสองคณะมีอำนาจแต่งตั้งเจ้าหน้าที่เกี่ยวข้องเพื่อดำเนินการ เกี่ยวกับการบูรณะโลหะปราสาท

๓. การดำเนินการบูรณะ

จะได้เริ่มดำเนินการบูรณะโลหะปราสาทหลังจากงานประจำปีของวัดราชนัดดารามในเดือนมีนาคม ๒๕๐๖ โดยจะได้มอบหมายให้กรมโยธาเทศบาลเป็นผู้รับผิดชอบในการปรับปรุงตกแต่งให้เป็นไปตามเค้าโครงเดิม ถ้าส่วนใดชำรุดให้จัดทำขึ้นใหม่ตามแบบเดิม

รายงานสรุปการบูรณะโลหะปราสาท
วัดราชนัดดารามวรวิหาร พระนคร

ความเดิม

โลหะปราสาท วัดราชนัดดารามวรวิหาร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ได้โปรดฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อ พุทธศักราช ๒๓๘๙ พระราชทานพระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี นับว่าเป็นโลหะปราสาทองค์ที่ ๓ ในโลก ตามอรรถกถาธรรมบทกล่าวว่า นางวิสาขามหาอุบาสิกาได้สร้างองค์แรกถวายพระพุทธเจ้าในบุพพาราม ประเทศอินเดีย เป็นอาคาร ๗ ชั้น ต่อมาพระเจ้าทุฏฐคามณีอภัย โปรด ฯ ให้สร้างขึ้นในลังกาเป็นองค์ที่ ๒ เมื่อราว พ.ศ. ๓๘๒ ปัจจุบันนี้คงเหลือแต่เสาปักอยู่ โลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหารนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ได้โปรดฯ ให้สร้างตามแบบของลังกา ซึ่งปรากฏในหนังสือมหาวงศ์พงศาวดารลังกา

จากพระนิพนธ์สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

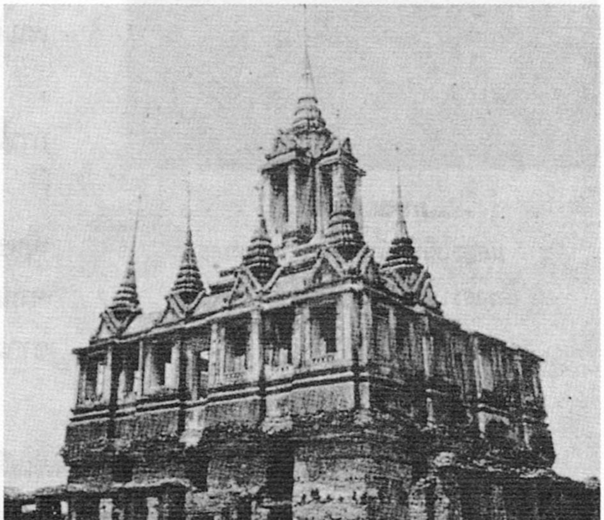
"โลหะปราสาท" (Lohaprasada) เป็นชื่อดั้งเดิมตามภาษาของชาวอินเดีย หมายถึงตึกที่มียอดเป็นโลหะ

จากหนังสือ Indian Architecture by Percy Brown

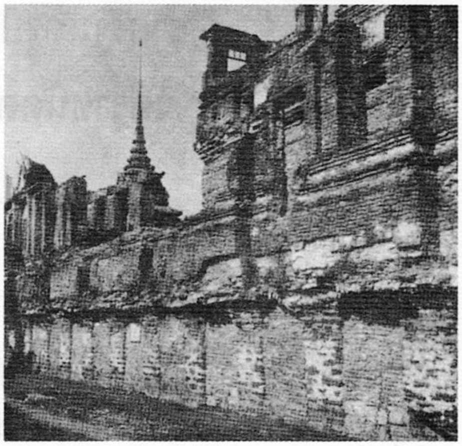
นับตั้งแต่ก่อสร้างในรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นมาจนถึงก่อนการบูรณะครั้งนี้ ยังไม่เคยก่อสร้างให้แล้วเสร็จบริบูรณ์ ได้ก่อสร้างไว้แต่เพียงโครงก่ออิฐสลับศิลาแลง (ส่วนใหญ่ยังไม่ได้ถือปูนผิว) และปล่อยทิ้งให้ปรักหักพังตลอดมา สรุปภาพได้ดังนี้ (ภาพประกอบหมายเลข ๑)

ภาพหมายเลข ๑

แสดงทรวดทรงโลหะปราสาทเดิม ตั้งแต่ชั้นที่ ๒ ขึ้นไปจนถึงองค์ปราสาทชั้นยอดสุด

สภาพโลหะปราสาทก่อนการบูรณะ

ภาพหมายเลข ๒

แสดงให้เห็นคูหารอบนอกชั้นที่ ๑ สูญหายไปตลอดแนวและให้เห็นการก่ออิฐอุดตามช่องคูหาที่ทางวัดทำไว้ชั่วคราวเพื่อรับน้ำหนักพื้นชั้นที่ ๒ ที่อาจจะพังลงมาได้

ชั้นที่ ๑ *(ชั้นล่าง)*

๑. ซุ้มคูหารอบนอก ๓๒ ซุ้ม คูหาเชื่อมต่อ ๒๘ คูหา พังลงมาไม่เห็นซากบนพื้นดิน คงมีแต่ฐาน เหลืออยู่ใต้ระดับดิน

๒. ฐาน (Base) ก่ออิฐสลับศิลาแลง ชั้นในทั่วไปปรักหักพัง บางฐานแบะออกและแตกร้าวเนื่องจากน้ำหนักกดปูนก่อยึดแผ่นอิฐและศิลาแลงหมดคุณสมบัติ ฐานที่ทำเป็นคูหา (Voutts) รองรับมณฑปต้องก่ออิฐอัดไว้จนเต็มเพื่อมิให้มณฑปชั้นที่ ๒ พังลงมาเป็นการชั่วคราว (ดูภาพประกอบหมายเลข ๒)

๓. พื้นชั้นล่างทั่วไป เป็นพื้นดินต่ำกว่าระดับดินภายนอก บางตอนเป็นพื้นซีเมนต์ชั่วคราว (ระดับพื้นแท้จริงอยู่ต่ำกว่าระดับดินปัจจุบัน) ในฤดูฝนมีน้ำขังอยู่เป็นประจำ

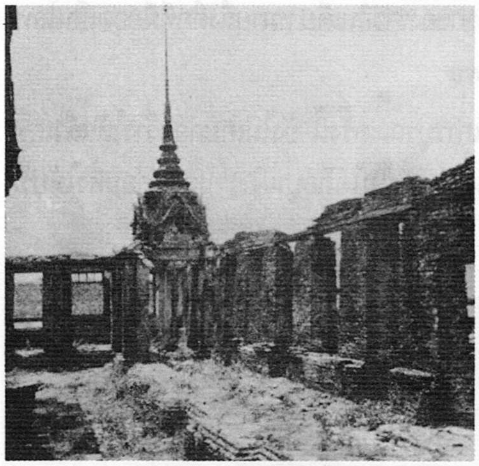
ชั้นที่ ๒

๑. องค์มณฑป ๒๔ องค์ คูหาเชื่อมต่อ ๒๔ คูหา ปรักหักพังเหลือแต่ซากเสารับบุษบกและหลังคูหา ปูนก่อยึดแผ่นอิฐซากเสาหมดคุณสมบัติ (ดูภาพประกอบหมายเลข ๓)

๒. ฐานภายในต่อเนื่องจากชั้นที่ ๒ มีสภาพเช่นเดียวกับฐานชั้นที่ ๑

๓. ประตูหน้าต่างเหลือแต่ซากปรักหักพังใช้การไม่ได้ (ดูภาพประกอบหมายเลข ๔)

๔. พื้นรอบนอกที่ก่ออิฐถือปูน แตกทะลุเป็นช่องโดยรอบพื้นภายในเป็นแผ่นหินปูต่อกันบนตงไม้คานและตงผุขาด แผ่นหินแตกตกลงมาเหลือให้เห็นซากเป็นบางตอน (ดูภาพประกอบหมายเลข ๕)

ภาพหมายเลข ๓

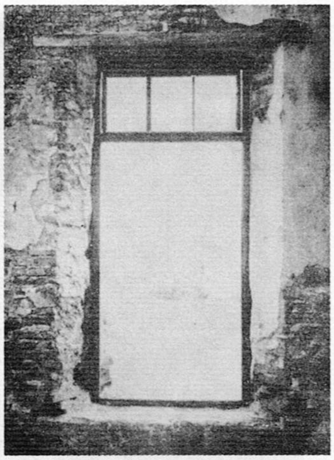
แสดงให้เห็นพื้นภายในมณฑปและโครงสร้างองค์มณฑปรอบนอกชั้นที่ ๒ ที่ปรักหักพัง

ชั้นที่ ๓

๑. ฐานภายในต่อเนื่องจากชั้นที่ ๒ มีสภาพเช่นเดียวกับฐานชั้นที่ ๒

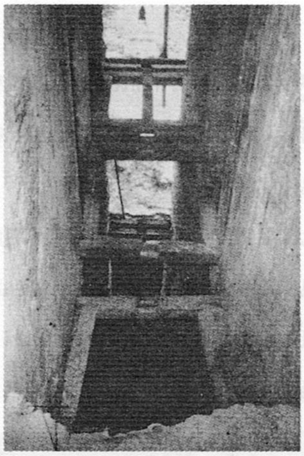
๒. คูหาและระเบียงรอบนอกพังหมด คงเหลือแต่ซากเสาบนพื้นชั้นที่ ๒

๓. พื้นภายในมีสภาพเช่นกับพื้นชั้นที่ ๒ (ดูภาพประกอบหมายเลข ๕)

ภาพหมายเลข ๔

แสดงให้เห็นผนังก่ออิฐและหน้าต่างที่เหลืออยู่บนพื้นชั้นที่ ๒

ภาพหมายเลข ๕

แสดงให้เห็นพื้นชั้นที่ ๒ และชั้นที่ ๓ ภายในปราสาทที่ผุพัง

ชั้นที่ ๔

๑. องค์มณฑปรอบนอก ๑๒ องค์ คูหาเชื่อมต่อ ๑๒ คูหายังคงเหลือในสภาพปรักหักพังทรุดเอียง ส่วนมากยอดบุษบกพังหมดเกือบจะไม่มียอดที่สมบูรณ์เลย (ดูภาพประกอบหมายเลข ๖)

๒. ฐานภายในต่อเนื่องจากชั้นที่ ๓ มีสภาพเช่นเดียวกับฐานชั้นที่ ๓

๓. ชานรอบนอกพังหมดไม่มีซากเหลืออยู่เลย

๔. พื้นรอบนอกใต้บุษบกและชานรอบในแตกเป็นช่องทั่วไป พื้นฐานในมีสภาพเช่นเดียวกับชั้นที่ ๓

๕. ประตูหน้าต่างหักพังใช้การไม่ได้ทั้งหมด บางแห่งเป็นประตูชั่วคราว (ดูภาพประกอบหมายเลข ๗)

ภาพหมายเลข ๖

แสดงให้เห็นองค์มณฑปชั้นที่ ๔ ที่เหลืออยู่ ทรุดเอียงปรักหักพัง

ภาพหมายเลข ๗

แสดงให้เห็นผนังก่ออิฐรอบบันไดเวียน ตรงชานพักที่ไม่ตรงกับขั้นบันได (จะเห็นขั้นบันไดไม้ตรงช่องแสงสว่าง)ซึ่งจำต้องทำเป็นคูหาไว้ประดิษฐานพระบูชาและแสดงให้เห็นประตูที่ทำไว้ชั่วคราว

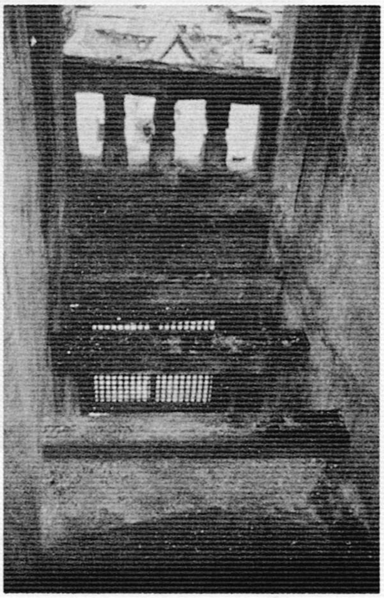
ชั้นที่ ๖

๑. ฐานต่อเนื่องจากชั้นที่ ๕ มีสภาพเช่นเดียวกับชั้นที่ ๕

๒. พื้น เป็นพื้นก่ออิฐถือปูน บางตอนเป็นพื้นไม้ หมดสภาพความมั่นคง

๓. เสาหัวเม็ดลูกกรงระเบียงโดยรอบหักเป็นบางแห่ง ปูนผิวหมดคุณสมบัติ (ดูภาพประกอบหมายเลข ๙)

๔. บันไดก่ออิฐภายนอกขึ้นชั้น ๗ แผ่นอิฐก่อหลุดออก ปูนผิวหมดคุณสมบัติ

ภาพหมายเลข ๘
แสดงให้เห็นพื้นภายในปราสาทชั้นที่ ๕ เป็นพื้นปูนลาดทับบนแผ่นหินที่วางต่อๆกันบนตงไม้ปรักหักพังแทบทั้งหมด

ภาพหมายเลข ๙
แสดงให้เห็นเสาหัวเม็ด และลูกกรงระเบียงชั้นที่ ๖ ซึ่งหักพัง

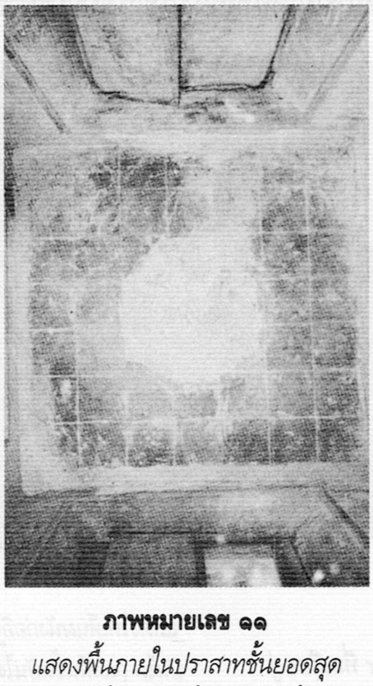
ชั้นที่ ๗

๑. ปราสาทองค์ใหญ่ยอดสุด ผนังก่ออิฐแตกร้าว ยอดบุษบกทรุดเอียง ปูนก่อและปูนผิวหมดคุณสมบัติ น้ำฝนไหลเข้าภายในได้ (ดูภาพประกอบหมายเลข ๑๐)

๒. พื้นปราสาทเป็นพื้นไม้ลาดทับด้วยซีเมนต์ ภายนอกเป็นพื้นก่ออิฐลาดทับด้วยปูน ผิวปูนแตกหลุดน้ำฝนซึมผ่านได้ หมดคุณสมบัติ (ดูภาพประกอบหมายเลข ๑๑)

ภาพหมายเลข ๑๐
ภาพปราสาทชั้นยอดสุดโครงสร้างและผนังทั่วไปอยู่ในสภาพที่ใช้การไม่ได้แล้ว

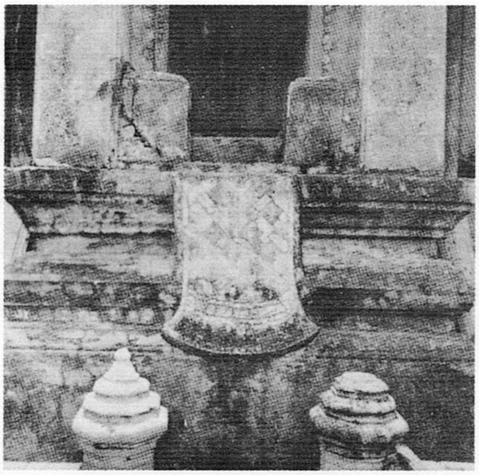

ภาพหมายเลข ๑๑
แสดงพื้นภายในปราสาทชั้นยอดสุด ซึ่งจะต้องรื้อทำเป็นพื้น ค.ส.ล. ขึ้นแทน

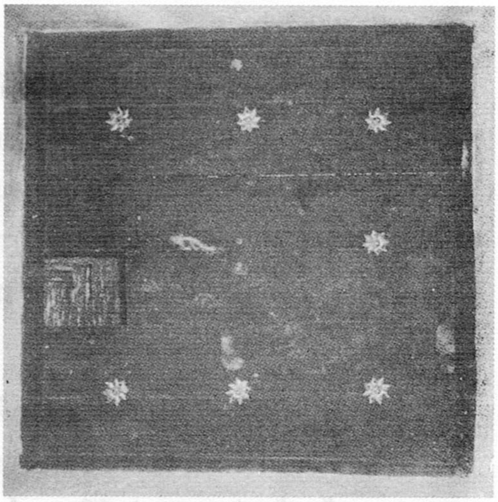
๓. ประตูหลุดออกใช้การไม่ได้ทั้งหมด

งานตกแต่งทั่วไป

ตามสภาพเดิมได้ทำไว้เพียง ๕ เปอร์เซ็นต์ ส่วนมากเป็นลวดบัวปูนปั้น แตกหัก หลุดออกแทบจะไม่มีส่วนที่สมบูรณ์เหลืออยู่เลย งานตกแต่งอื่น ๆ เช่น สลักไม้ปิดทอง ประดับกระจกและงานทาสี มีอยู่น้อยเป็นบางแห่ง ล้วนแต่เสื่อมคุณสมบัติทั้งสิ้น (ดูภาพประกอบหมายเลข ๑๒, ๑๓)

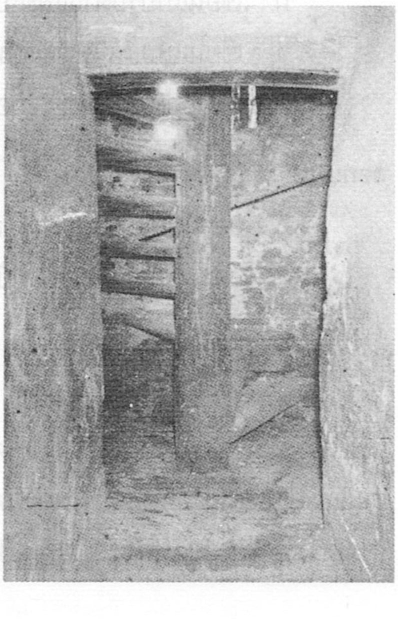
ภาพหมายเลข ๑๒
แสดงให้เห็นการตกแต่งและ
การทำลวดลายปูนปั้นที่ยังไม่สมบูรณ์

ภาพหมายเลข ๑๓
ภาพดาวบนเพดานภายในองค์มณฑปที่เหลืออยู่

บันไดเวียนใจกลางปราสาท

สภาพเดิมเป็นบันไดไม้ แกนกลางเป็นซุงต้นใหญ่ต่อกัน ๒ ท่อน ลูกขั้นเป็นไม้ขึ้นจากชั้นที่ ๑ (ชั้นล่าง) ไปสู่ชั้นที่ ๖ แกนกลางผุ ไส้ในกลางลูกขั้นเดือยหลุดหัก ผุเป็นส่วนมาก หมดสภาพ ไม่มั่นคงแข็งแรง(ดูภาพประกอบหมายเลข ๑๔)

ภาพหมายเลข ๑๔
แสดงให้เห็นบันไดไม้เวียน
ใจกลางปราสาท
จากชั้นที่ ๑ ขึ้นไปสู่ชั้นที่ ๖

แผนบูรณะของกรมโยธาเทศบาล เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖

แผนบูรณะทั่วไป

เนื่องจากสภาพปรักหักพังและวัสดุก่อสร้างเดิมเสื่อมคุณสมบัติ บางส่วนสูญหายไปไม่มีซาก จึงกำหนดแผนบูรณะแบบ Remodel

๑. โครงร่าง

เค้าโครงเดิมของโลหะปราสาทไม่มีหลักฐานที่แน่นอนว่า ทำตามแบบอย่างหรือได้แบบอย่างมาจากที่ใด การทำโครงร่างในการบูรณะครั้งนี้จึงถือเอาข้อเท็จจริงจากซากโลหะปราสาทที่เป็นอยู่เดิมและค้นคว้าจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์สถาปัตย์อินเดียและลังกา ประกอบกับแบบอย่างสถาปัตย์ไทยในสมัยใกล้เคียงเป็นหลักในการออกแบบและเขียนแบบที่ทำการบูรณะ โดยเฉพาะส่วนที่สูญหายไปก็ได้พยายามออกแบบขึ้นมาใหม่ให้ใกล้ความเป็นจริง ได้ดำเนินการออกแบบและเขียนแบบเป็นขั้น ๆ ดังนี้

สำรวจข้อเท็จจริง

ก. ทำ Measure Work ซากอาคารเดิม

ข. คัดลอก จำลอง ถอดแบบ ถ่ายภาพและขุดค้น

ค. ค้นคว้ารูปแบบทางประวัติศาสตร์

ง. ทดสอบสัดส่วน

เขียนแบบ

ก. เขียนแบบรูปด้านและแปลนส่วนต่างๆ ตามข้อเท็จจริงที่ได้มา

ข. เขียนแบบสันนิษฐานตามหลักวิชา

ค. เขียนรายละเอียดประกอบรูปด้านและแปลน

ออกแบบ

ก. ออกแบบรูปด้านและแปลนส่วนต่างๆ ของอาคารที่สูญหายไป

ข. ออกแบบรายละเอียดที่ยังไม่เคยมีมาก่อนและที่ปรักหักพังไปแล้ว

๒. แผนโครงสร้าง

เดิมโครงสร้างทั่วไปเป็นแบบ Wall bearing' arches, vaults, เมื่อวัสดุก่อสร้างเดิมหมดคุณสมบัติโครงสร้างทั่วไปก็ย่อมหมดคุณค่า ขาดความมั่นคงแข็งแรง จึงกำหนดที่จะทำเป็นโครงสร้าง ค.ส.ล. รัดรอบฐานและส่วนต่างๆ ที่จำเป็น เพื่อเสริมความมั่นคงและช่วยถ่ายน้ำหนักจากจุดต่างๆ ลงบนคานและเสา ค.ส.ล. โครงสร้างที่ทำขึ้นมาใหม่ก็จะต้องทำเป็นโครง ค.ส.ล. ทั้งสิ้น โครงสร้างเหล่านี้จะต้องทำอย่างรอบคอบและ

ภาพหมายเลข ๑ ร.
บุษบกที่ประดิษฐาน พระบรมสารีริกธาตุ ณ ชั้นบนสุดของ โลหะปราสาท

แนบเนียน เพื่อให้กลมกลืนไปกับโครงสร้างเดิมโดยไม่เปลี่ยนรูปแบบ นอกจากจะเสริมโครงสร้างให้มั่นคงแล้วยังจะต้องลดน้ำหนักของตัวอาคารเดิมลงให้มากที่สุด เช่น รื้อผนังอิฐขึ้นมาใหม่ทำเป็นผนังที่ภายในกลวง ทำพื้น ค.ส.ล. ที่เบาและบางกว่าพื้นก่ออิฐลาดทับ ด้วยปูนแบบเดิมองค์ปราสาท และยอดบุษบกเดิมเป็นโครงสร้างก่ออิฐถือปูนหนาเทอะทะก็จะต้องทำเป็นโครงสร้าง ค.ส.ล. ที่เบาและมั่นคงกว่าขึ้นแทนทุก ๆ องค์ ทั้งนี้จะต้องสงวนรูปแบบเดิมไว้ทั้งสิ้น

๓. การระบายน้ำ

การระบายน้ำเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ซึ่งการก่อสร้างแต่เดิมไม่ได้ทำไว้เป็นสาเหตุสำคัญอย่างหนึ่ง ที่ทำให้องค์ปราสาทนี้ปรักหักพังในระยะเวลาอันสั้น การบูรณะครั้งนี้จะต้องทำระบบการระบายน้ำให้สอดคล้องไม่ทำลายรูปแบบเดิม ทำตั้งแต่ชั้นยอดสุดลงมายังพื้นฐานและบริเวณโดยรอบในขอบเขตโลหะปราสาท

๔. การตกแต่ง

ผิวผนังทั่วไปเดิมเป็นผิวที่ฉาบด้วยปูนขาวหมักตามวิธีโบราณ การบูรณะครั้งนี้จะต้องทุบผิวเดิม ออกหมด ทำผิวและลวดลายใหม่ด้วยวัสดุที่คงทนถาวร เช่นทำผิวหนังด้วยศิลาแลงร้าง ประดับกระเบื้องเคลือบ กระเบื้องโมเสกและเคลือบด้วยน้ำยากันชื้นตามความเหมาะสมของผนังแต่ละแห่ง ลวดลายตกแต่งทั่วไปก็จะต้องทำขึ้นใหม่ด้วยวัสดุที่คงทน

๕. การทำบันไดเวียน

บันไดเวียนเดิมเป็นบันไดไม้ขึ้นจากฐานชั้นที่ ๑ ถึงชั้นที่ ๖ ก็จะต้องทำเป็นบันได ค.ส.ล. ที่มีขนาดและส่วนสัดที่ถูกต้อง ขึ้นลงได้สะดวกปลอดภัยและมั่นคงกว่าเดิม

ผลการดำเนินงานบูรณะ

(ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม ๒๕๐๖ ถึงเดือนพฤษภาคม ๒๕๐๘)

การรื้อและกำจัดวัชพืช

๑. รื้ออิฐและศิลาแลงที่พังทับถมบนพื้นและส่วนต่าง ๆ ของโลหะปราสาทแล้วเสร็จ

๒. รื้ออิฐที่ก่ออุดระหว่างคูหาชั้นล่างที่ก่อไว้เดิมเป็นการชั่วคราวเพื่อรับพื้นชั้นที่ ๒ มิให้พังลงมา แล้วเสร็จ (ภาพประกอบหมายเลข ๑ ร.)

๓. ขนย้ายอิฐและศิลาแลงที่พังทับถมและที่รื้อลงมา นำไปกองไว้นอกบริเวณ แล้วเสร็จ

ภาพหมายเลข ๑ ร.
แสดงให้เห็นภาพเมื่อรื้ออิฐที่ก่ออุดระหว่างคูหาชั้นล่างออกหมดแล้วเตรียมการบูรณะต่อไป

๔. รื้อซากก่ออิฐที่เหลือตามที่ต่าง ๆ ที่หมดความมั่นคงและไม่สามารถจะรักษาไว้ได้แล้วเสร็จ

๕. รื้อผิวหนังปูนที่หมดคุณสมบัติตามฐานและผนังชั้นที่ ๑ ถึงชั้นที่ ๖ แล้วเสร็จ

๖. ขุดหาฐานและซากเดิมที่จมอยู่ใต้ระดับดินแล้วเสร็จ

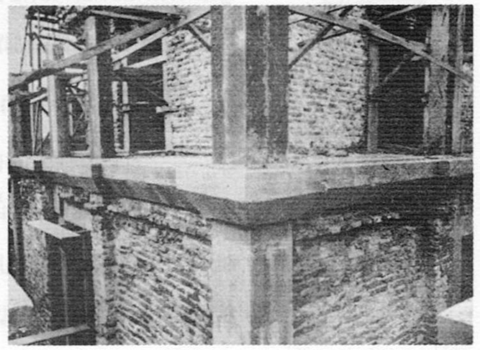
๗. กำจัดวัชพืชต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่ทั่วไปบนองค์ปราสาทและบริเวณโดยรอบแล้วเสร็จ

การทำโครงสร้าง ค.ส.ล.

๑. ทำเสาและคานรัดฐานทั่วไปชั้นที่ ๑ ถึงชั้นที่ ๔ แล้วเสร็จ (ภาพประกอบหมายเลข ๒ ร.)

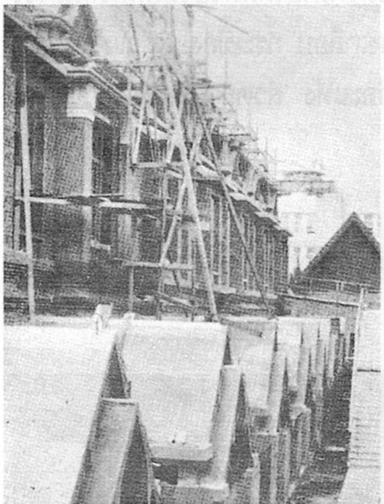
๒. ทำโครงสร้างซุ้มคูหา ๓๒ คูหา และ คูหาต่อเชื่อม ๒๘ คูหารอบนอกชั้นที่ ๑ ที่สูญหายไปแล้วเสร็จ (ภาพประกอบหมายเลข ๑ ค.)

๓. ทำโครงสร้างซุ้มบุษบก ๒๔ ซุ้ม และคูหาเชื่อมต่อ ๒๔ คูหารอบนอกชั้นที่ ๒ แล้วเสร็จ (ภาพประกอบ หมายเลข ๒ ค.)

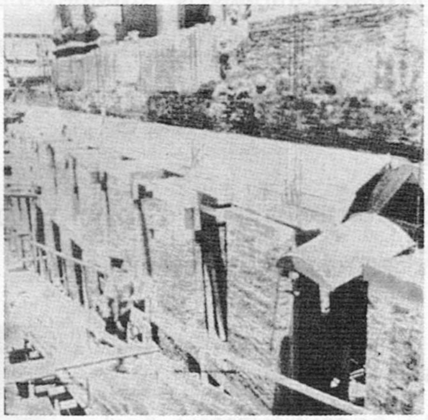

ภาพหมายเลข ๒ ร.

ภาพเสาและคาน ค.ส.ล. รัดฐานซึ่งเป็นโครงสร้างที่สำคัญในการช่วยถ่ายน้ำหนักจากฐานเดิมที่ก่ออิฐตัน (ปูนยึดเหนี่ยวหมดคุณสมบัติแล้ว)

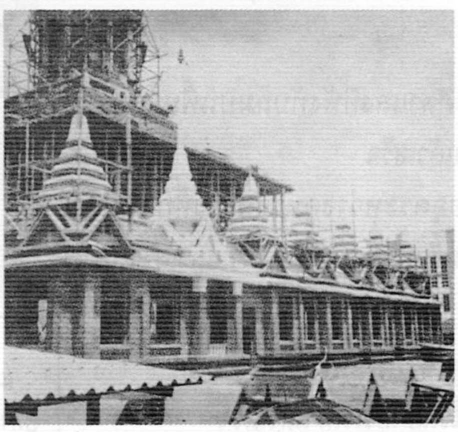

ภาพหมายเลข ๑ ค.

ภาพหมายเลข ๑ ค.

แสดงภาพการก่อสร้างซุ้มคูหารอบนอก ชั้นที่ ๑ ขึ้นแทนที่สูญหายไป

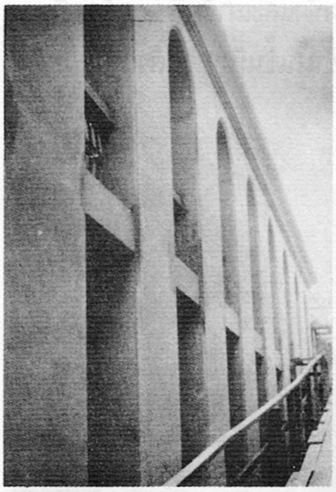

ภาพหมายเลข ๒ ค.

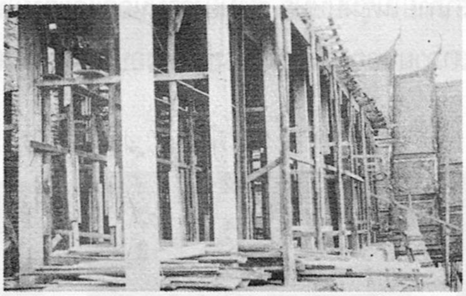
แสดงภาพการก่อสร้างองค์มณฑปรอบนอกชั้นที่ ๒ ขึ้นแทนองค์เดิมที่ปรักพัง

๔. ทำโครงสร้างระเบียงชั้นใน ชั้นที่ ๒ และที่๓ ที่สูญหายไป แล้วเสร็จ (ภาพประกอบหมายเลข ๓ ค.)

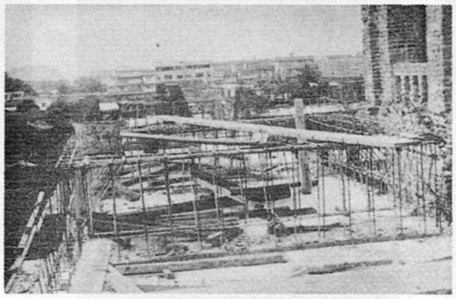
๕. ทำโครงสร้างซุ้มบุษบก ๑๒ ซุ้มและคูหาเชื่อมต่อ ๑๒ คูหารอบนอกชั้นที่ ๔ แล้วเสร็จ (ภาพประกอบหมายเลข ๔ ค. ๕ ค.)

ภาพหมายเลข ๓ ค.
แสดงภาพการก่อสร้าง
ระเบียงรอบนอกชั้นที่ ๒ และที่ ๓
แทนที่สูญหายไป
(ได้พบแห่งฐานรากเดิม)

ภาพหมายเลข ๔ ค.
แสดงภาพการก่อสร้าง
โครงสร้างมณฑป
ชั้นที่ ๔

ภาพหมายเลข ๕ ค.
แสดงภาพการก่อสร้าง
ฐานบุษบกชั้นที่ ๔

การทำพื้น ค.ส.ล.

๑. ทำพื้นชั้นที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ และรอบนอกชั้นที่ ๑ แล้วเสร็จ (ภาพประกอบหมายเลข ๗ ค.)

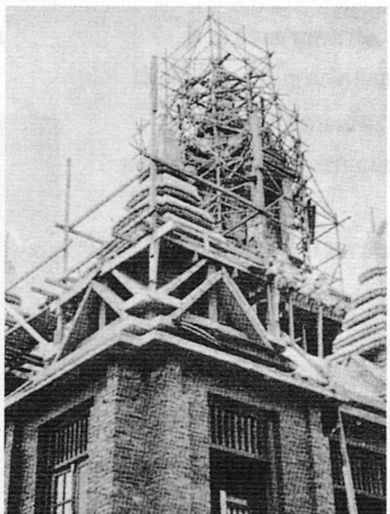
๒. ทำพื้นชานรอบนอกชั้นที่ ๔ แล้วเสร็จ

การก่ออิฐฐานและผนัง

๑. ก่ออิฐฐานคูหารอบนอกและก่ออิฐแต่งระดับฐานภายในชั้นที่ ๑ แล้วเสร็จ

๒. ก่ออิฐฐานและผนังซุ้มบุษบกและคูหาเชื่อมต่อรอบนอกและก่ออิฐฐานระเบียงแต่งระดับฐานภายในชั้นที่ ๒ แล้วเสร็จ (ภาพประกอบหมายเลข ๖ ค.)

๓. ก่ออิฐฐานและระเบียง แต่งระดับฐานภายในชั้นที่ ๓ แล้วเสร็จ (ภาพประกอบหมายเลข ๗ ค.)

ภาพหมายเลข ๖ ค.
แสดงภาพการก่ออิฐฐาน
ผนังมณฑปและทำโครงสร้างบุษบกแทนองค์เดิม

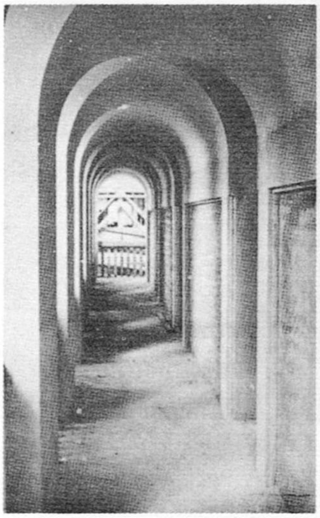
การทำผิวอาคาร

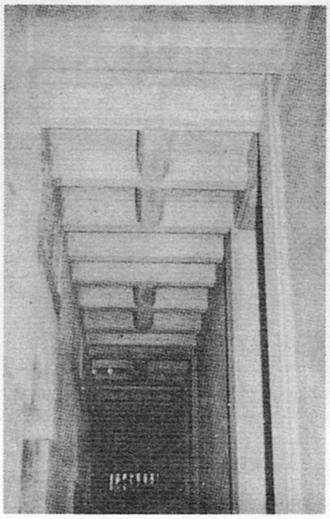
๑. ทำผิวเพดานและคานรับพื้นชั้นที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ แล้วเสร็จ (ภาพประกอบหมายเลข ๘ ค.)

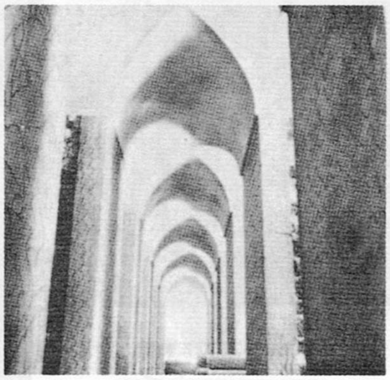
๒. ฉาบปูนหยาบผนังและฐานชั้นที่ ๑ ที่ ๒ และที่ ๓ เตรียมบุกระเบื้องโมเสกทำผิวศิลาแลง ร่างและเขียนภาพผนัง แล้วเสร็จ (ภาพประกอบหมายเลข ๙ ค.)

๓. ทำผิวผนังและเสาภายในซุ้มบุษบก ระเบียงรอบนอกและภายในผนังและเสาชั้นที่ ๒ แล้วเสร็จ

๔. ทำผิวผนังและเสาภายนอกและภายในระเบียงรอบนอกและเสาชั้นในชั้นที่ ๓ แล้วเสร็จ (ภาพประกอบหมายเลข ๓ ค.)

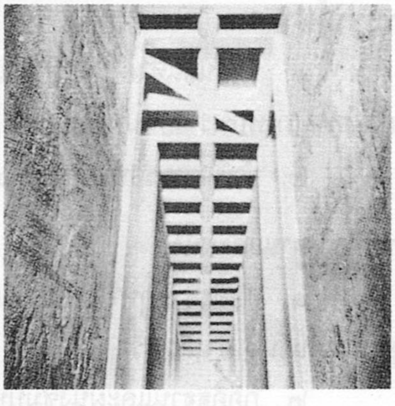

ภาพหมายเลข ๙ ค.
แสดงเพดาน และคานรับพื้นชั้นที่ ๓
และเพดานโค้งชั้นที่ ๑

ภาพหมายเลข ๗ ค.
แสดงผนังภายในชั้นที่ ๓ ที่แต่งระดับและฉาบผิวหนังแล้ว เตรียมบุกระเบื้องโมเสกแสดงส่วนโค้งของเพดาน และพื้น ค.ส.ล. ที่ทำขึ้นใหม่

ภาพหมายเลข ๙ ค.

ภาพหมายเลข ๙ ค.
แสดงผนังชั้นที่ ๑ ที่แต่งระดับและฉาบผิวด้วยศิลาแลงร้างแสดงเพดานและคานรับพื้นชั้นที่ ๒

การทำหลังคา ค.ส.ล.

๑. ทำหลังคาซุ้มคูหาและคูหาเชื่อมต่อรอบนอกชั้นที่ ๑ แล้วเสร็จ เตรียมบุกระเบื้องเคลือบ

๒. ทำหลังคาบุษบกและคูหาเชื่อมต่อรอบนอกชั้นที่ ๒ แล้วเสร็จ เตรียมบุกระเบื้องเคลือบ (ภาพประกอบหมายเลข ๒ ค.)

การทำลูกกรง ค.ส.ล.

๑. ทำลูกกรงระเบียงชั้นในรอบนอกระหว่างคูหาชั้นที่ ๒ แล้วเสร็จ รอการตกแต่ง (ภาพประกอบหมายเลข ๑๐ ค.)

๒. ทำลูกกรงระเบียงชั้นนอกระหว่างคูหาชั้นที่ ๓ แล้วเสร็จ รอการตกแต่ง

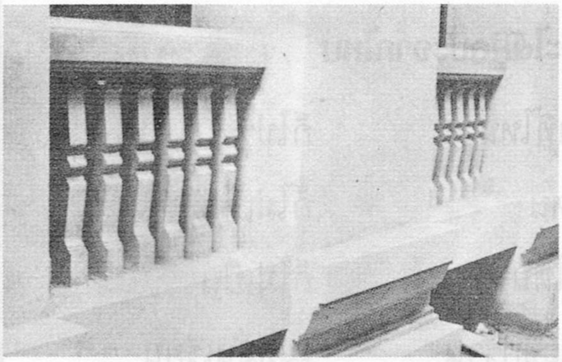
๓. ทำลูกกรงช่องแสงที่ฐานชั้นที่ ๒ แล้วเสร็จ

การทำบันไดก่ออิฐ

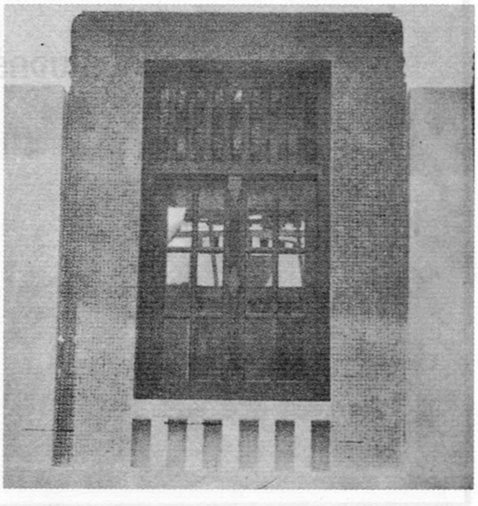
ทำบันไดก่ออิฐภายในขึ้นจากพื้นชั้นที่ ๒ ตรงมุมทั้งสี่ แล้วเสร็จ รอการปูพื้นหิน

การทำวงกบหน้าต่าง

ทำวงกบหน้าต่างซุ้มบุษบกโดยรอบชั้นที่ ๒ แล้วเสร็จ รอการตกแต่ง (ภาพประกอบหมายเลข ๑๑ ค.)

ภาพหมายเลข ๑๐ ค.
แสดงลูกกรงระเบียงและฐานชั้นในรอบนอกชั้นที่ ๒

ภาพหมายเลข ๑๑ ค.
ภาพหน้าต่าง บัวหัวเสาและผนังบุโมเสก
องค์มณฑปชั้นที่ ๒

การทำทางระบายน้ำ

ฝังท่อระบายน้ำตามจุดต่างๆ ซ่อนอยู่ในโครงสร้างจากพื้นชั้นที่ ๔ และที่ ๒ ลงมายังพื้นชั้นที่ ๑ รวม ๑๒ จุด

การตกแต่ง

ทำลวดลายปูนปั้น ช่อฟ้า ใบระกาและดาวเพดาน ทำผิวผนังศิลาแลงร้างบุกระเบื้องโมเสก ล้างผนังศิลาแลง เคลือบผิวศิลาแลง เพื่อทดสอบความเหมาะสมและความมั่นคง (ภาพประกอบหมายเลข ๑ ค. ๒ ค. ๓ ค. ๔ ค. ๕ ค.)

สรุปผลการดำเนินงานบูรณะแล้วเสร็จ

โครงสร้างแล้วเสร็จ	๘๕ เปอร์เซ็นต์
งานตกแต่งและอื่น ๆ แล้วเสร็จ	๑ เปอร์เซ็นต์
งบประมาณค่าก่อสร้างที่ได้รับอนุมัติ	๖,๐๐๐,๐๐๐.๐๐ บาท (หกล้านบาท)
ใช้จ่ายในการบูรณะไปแล้ว (ที่ได้รับอนุมัติ)	๒,๗๑๓,๗๕๐.๐๕ บาท
คงเหลือเงินที่จะทำการบูรณะต่อไป	๓,๒๘๖,๒๔๙.๙๕ บาท
ได้รับเงินจากกรมการปกครองเพื่อใช้จ่ายในการบูรณะทั้งสิ้น (ถึงเดือน มกราคม ๒๕๐๘)	๒,๗๕๐,๐๐๐.๐๐ บาท

คติธรรม

คนเกียจคร้านจะได้ศิลปะจากไหน

คนคร้านเรียน	เรียนที่ไหน	ก็ไม่รู้
คนคร้านดู	ดูที่ไหน	ก็ไม่เห็น
คนคร้านทำ	ทำที่ไหน	ก็ไม่เป็น
คนลำเค็ญ	เพราะขี้คร้าน	ไม่หมั่นเรียน

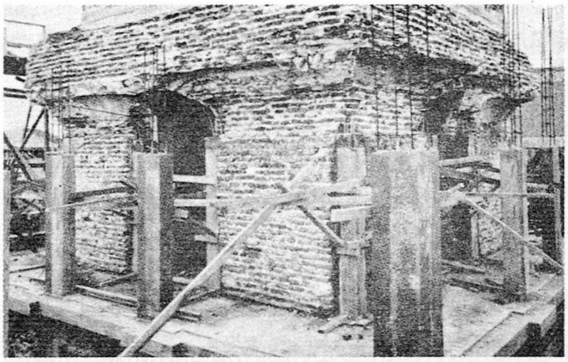
"ธรรมสาธก"

คำขวัญครู

คนหมั่นเรียน	ขอรับรอง	จะต้องรู้
คนหมั่นดู	ขอรับรอง	จะต้องเห็น
คนหมั่นทำ	ขอรับรอง	จะต้องเป็น
คนดีเด่น	ด้วยหมั่นเรียน	เพียรดูทำ

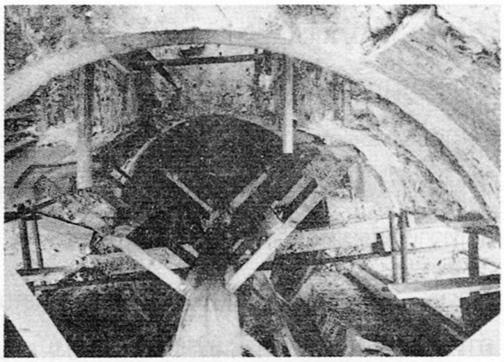
"ธรรมสาธก"

งานบูรณะที่ยังเหลืออยู่

ภาพหมายเลข ๑ ล.

ภาพโครงสร้าง ค.ส.ล. ชั้นที่ ๕ ขณะก่อสร้าง

ภาพหมายเลข ๒ ล.

ภาพบันไดเวียนไม้ ขณะถอดส่วนประกอบต่างๆที่ผุออก จะเห็นซุงแกนกลางเส้นผ่าศูนย์กลาง ๔๐ ซม. ต่อกัน ๒ ท่อนอยู่กลางภาพ

๑. โครงสร้าง ค.ส.ล. ชั้นที่ ๕ ที่ ๖ และที่ ๗ (ภาพประกอบหมายเลข ๑ ล.)

๒. ซุ้มบุษบกส่วนบนชั้นที่ ๔ ๑๒ ซุ้ม ปราสาทองค์ยอดสุด ๑ องค์

๓. พื้น ค.ส.ล. ชั้นที่ ๕ ที่ ๖ และที่ ๗ และพื้นชั้นที่ ๑ บริเวณตอนกลาง

๔. ประตูหน้าต่างชั้นที่ ๒ ที่ ๔ ที่ ๕ และที่ ๗

๕. บันไดเวียน ค.ส.ล. ใจกลางโลหะปราสาท (ภาพประกอบหมายเลข ๒ ล.)

๖. บันไดภายนอกชั้นที่ ๖

๗. ลูกกรงระเบียงโดยรอบชั้นที่ ๓ ที่ ๔ และที่ ๕

๘. งานตกแต่งทั่วไป เช่น ถือปูนผิวผนังศิลาแลงร้าง บุกระเบื้องโมเสกผนัง บุกระเบื้องเคลือบหลังคา ปูพื้นหิน ทำลวดบัวปั้นปูน ช่อฟ้า ใบระกาหน้าบัน และดาวบนเพดาน ฯลฯ

๙. ทางเท้ารอบปราสาท

๑๐. งานทาสีลงรัก ปิดทอง และประดับกระจก

๑๑. ช่องบรรจุและแผ่นศิลาจารึกชื่อผู้บริจาค

๑๒. ทางระบายน้ำทั่วไปในบริเวณ

๑๓. การไฟฟ้า และสายล่อฟ้า

๑๔. ภาพชาดกตกแต่งผนังชั้นที่ ๒ และที่ ๓

๑๕. ฐานชุกชีพระพุทธรูปในปราสาทชั้นที่ ๗

โครงการที่จะดำเนินต่อไป

การบูรณะโลหะปราสาทได้กำหนดโครงการและประมาณค่าใช้จ่ายรวมทั้งสิ้นเป็นเงิน ๖,๐๐๐,๐๐๐ บาท (หกล้านบาทถ้วน) ดังรายละเอียดในสำเนาหนังสือกรมโยธาฯ ถึงกรมการปกครองที่ ๒๑๒/๒๕๐๖ ลงวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๖ กรมโยธาฯ ได้ดำเนินการบูรณะไปเป็นขั้น ๆ ตามโครงการที่ได้กำหนดไว้และได้ผลดีตลอดมา เป้าหมายที่ได้กำหนดไว้นั้นมุ่งที่จะเสริมโครงสร้างให้มั่นคงยับยั้งการทรุดที่กำลังเป็นอยู่และดำเนินการตกแต่งบ้างเท่าที่จำเป็นโดยยึดหลักปฏิบัติในทางประหยัด

การบูรณะโบราณสถานในแบบ Restoration หรือ Remodel การจำแนกงานและการประมาณค่าใช้จ่ายให้แน่นอนลงไปนั้นกระทำได้ยากยิ่งมักจะปรากฏภายหลังว่างานที่ต้องบูรณะเกิดเลยแผนที่ได้กำหนดไว้ ความเสื่อมโทรมของส่วนต่าง ๆ จะทราบได้แน่นอนก็ต่อเมื่อได้รื้อสิ่งปรักหักพังตามที่ต่างๆ ออกแล้ว การเสริมโครงสร้างส่วนที่เสื่อมโทรมเหล่านั้นให้มั่นคงก็ต้องกระทำติดตามไปด้วย การตกแต่งลวดลายก็ต้องขยายกว้างออกไปตามส่วน โดยเฉพาะการตกแต่งดังกล่าว ณ ที่โลหะปราสาทนี้ เดิมทำไว้ไม่เสร็จและเลิกร้างมาเป็นเวลานาน การฉาบผิวผนังทั้งภายนอกและภายในปราสาท เดิมเป็นปูนหมักตามวิธีโบราณซึ่งหมดคุณสมบัติแล้ว การบูรณะครั้งนี้ได้กำหนดให้ฉาบปูนผิวผนังใหม่ทั้งหมด ถึงกระนั้นก็ตามปูนฉาบผิวหนังที่ทำขึ้นใหม่นี้ไม่สามารถจะทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศและมีอายุยืนนานควบคู่ไปกับโบราณสถานที่สำคัญยิ่งแห่งนี้ได้ จะต้องดำเนินการอย่างหนึ่งอย่างใดที่จะทำให้ผิวผนังคงทนถาวรตลอดไป จากประสบการณ์ที่ได้จากการบูรณะครั้งนี้จึงใคร่ที่จะขอเสนอแนะดังต่อไปนี้

๑. ขยายแผนบูรณะด้านโครงสร้าง

จากการสำรวจก่อนการบูรณะคาดคะเนว่าจะสามารถเก็บรักษาองค์มณฑปชั้นที่ ๒ ไว้ ๒ องค์ (ในจำนวน ๒๔ องค์) องค์มณฑปชั้นที่ ๔ ไว้ได้ ๔ องค์ (ในจำนวน ๑๒ องค์) และองค์มณฑปชั้นที่ ๗ อีก ๑ องค์ เมื่อได้รื้อส่วนที่ปรักหักพังและกะเทาะผิวปูนผนังออกหมดแล้วจึงปรากฏว่า ปูนเชื่อมยึดหมดคุณสมบัติ โครงสร้างที่สำคัญไม่สามารถจะรับน้ำหนักและยึดเหนี่ยวส่วนต่างๆ ไว้ได้ ต้องรื้อออกและก่อสร้างขึ้นใหม่แทนองค์เดิม จึงควรขยายแผนบูรณะในด้านโครงสร้างออกไปตามความจำเป็นดังกล่าวแล้ว (ในทางปฏิบัติได้ดำเนินการไปบางส่วนแล้ว)

๒. เปลี่ยนแผนซ่อมบันไดเวียนไม้เป็นบันได ค.ส.ล.

บันไดนี้เดิมเป็นบันไดไม้เวียนชั้นจากชั้นที่ ๑ ถึงชั้นที่ ๖ ตรงใจกลางปราสาทได้กำหนดไว้ว่าจะเปลี่ยนเฉพาะลูกขั้นที่ผุและซ่อมฐานของแกนกลางให้มั่นคง เมื่อได้ทำการรื้อส่วนประกอบต่าง ๆ ออก ปรากฏว่าซุงซึ่งเป็นแกนกลางของบันไดผุกลวงภายในสลักลูกขั้นที่ฝังอยู่ในแกนกลางและที่ฝังในผนังอิฐ ส่วนมากผุจนไม่สามารถที่จะซ่อมแซมได้เพื่อจะให้บันไดนี้ถาวรคู่ไปกับองค์ปราสาทจึงควรทำเป็นบันได ค.ส.ล. ตามส่วนสัดที่ถูกต้องขึ้นสู่ชั้นที่ ๖ ณ ที่เดิม

๓. เพิ่มเติมการตกแต่ง

เดิมกำหนดจะทำลวดบัวปูนปั้น และการตกแต่งอื่น ๆ เท่าที่เคยมีอยู่เดิมและที่จำเป็นเท่านั้น ในเมื่อโลหะปราสาทเป็นโบราณสถานที่สำคัญยิ่งของชาติจึงควรที่จะได้รับการตกแต่งอย่างสมบูรณ์เยี่ยงศิลปสถานที่สำคัญ ๆ ของไทย การตกแต่งเพิ่มเติมควรจะเป็นศิลปะของไทยล้วน ๆ เช่น ลงรักปิดทอง ประดับกระจก และภาพชาดกตกแต่งผนัง เป็นต้น

๔. เพิ่มการบุหรือฉาบผิวผนังด้วยวัสดุที่คงทน

การฉาบผิวผนังทั้งภายนอกและภายในตามแบบเดิมเป็นเพียงฉาบปูนผิวและทาสี ซึ่งจะไม่คงทนถาวรตลอดไป จะต้องซ่อมผิวหนังและทาสีใหม่อยู่เสมอ หากจะให้ผิวผนังดังกล่าวมีความคงทนประหยัดค่าซ่อมแซมได้เป็นระยะเวลานานแล้วก็ควรที่จะบุด้วยกระเบื้องโมเสก กระเบื้องเคลือบ หรือฉาบด้วยหินร้างศิลาแลงร้างตามความเหมาะสม ในทางปฏิบัติได้ดำเนินการไปบางส่วนแล้ว)

๕. การระบายน้ำ

การระบายน้ำเดิมกำหนดไว้แต่เพียงภายในองค์ปราสาทและระบายน้ำลงคูในบริเวณวัด ซึ่งยังไม่เป็นการเพียงพอในการที่จะป้องกันน้ำมิให้ท่วมพื้นชั้นที่ ๑ ในฤดูฝน และในบริเวณโดยรอบปราสาทก็ควรที่จะได้ทำทางระบายน้ำเพื่อป้องกันความชื้น ซึ่งจะเป็นอันตรายต่อองค์ปราสาท

๖. การตกแต่งบริเวณโดยรอบปราสาท

ก่อนที่การบูรณะโลหะปราสาทจะแล้วเสร็จ บริเวณโดยรอบก็ควรที่จะได้รับการปรับปรุง ต้องรื้อถอนอาคารเสื่อมโทรม จัดวางผังทางเข้าออก และตกแต่งบริเวณให้แล้วเสร็จพร้อมกันไป เพื่อเป็นการเสริมสร้างสุนทรียะให้กับองค์ปราสาท

๗. เพิ่มแสงสว่างภายในปราสาท

โลหะปราสาทก่อสร้างตามแบบโบราณ ทำผนังหนา เนื้อที่ภายในระหว่างผนังถึงผนังแคบช่องแสงสว่างมีน้อย ภายในทั่วไปเป็นคูหาซับซ้อนวนเวียน แสงธรรมชาติในเวลากลางวันจะสาดเข้าไปได้ก็แต่เพียงทางช่องคูหารอบนอกทางเดียว จากภายในเข้าไปจนถึงใจกลางปราสาทแสงจะผ่านเข้าไปได้สลัว ๆ แม้การบูรณะครั้งนี้จะพยายามขยายและเพิ่มช่องแสงสว่างให้มากขึ้นก็ยังไม่เพียงพอ ความมืดสลัวเป็นบรรยากาศอย่างหนึ่งที่เสริมความรู้สึกเงียบสงบให้กับพุทธสถาน แต่ก็ไม่ควรมืดมนเกินไปจนเป็นช่องทางให้เกิดอันตรายต่อผู้ที่เข้าไปข้างในหรืออาจเป็นแหล่งมั่วสุมของทรชนเช่นที่เคยปรากฏก่อนการบูรณะ ควรจะจัดให้มีๆไฟฟ้าภายในอาคารทั่วทุกชั้นและภายนอกเท่าที่จำเป็น ระบบของแสงไฟฟ้าควรเป็นระบบไม่ทำลายความงามและความศักดิ์สิทธิ์ของพุทธสถาน เป็นระบบที่สร้างบรรยากาศตามพุทธปรัชญาสามารถเพิ่มและลดความสว่างได้ตามความต้องการ

เรื่องการสร้างบ้านเรือน สร้างวัด สร้างวัง

พระศรีธวัชเมธี (วิจิตร เขมิกภิกฺขุ (ไชยศรี) ป.ธ. ๙)

แผนผังสร้างเรือน สร้างวัด สร้างวัง ถ้ามีพื้นที่กว้างมีเขตชัดเจน เช่น บ้านกว้าง ๆ หรือวัดมีเขตกว้าง ท่านให้แบ่งที่ดินออกเป็น ๖ ส่วน ทั้ง ๔ ทิศ คือ ทิศตะวันออก-ตก-เหนือ-ใต้ แล้วให้สร้างบ้านเรือนอยู่ในตำแหน่งที่ดีตามที่ปรากฏในตารางของพื้นที่

ถ้าเป็นวัดเมื่อเป็นพระภิกษุ สามเณร ลูกวัด จะอยู่ตรงไหนก็ได้แล้วแต่สงฆ์จะแสดงที่ให้

แต่ที่อยู่ของเจ้าอาวาสมีความสำคัญยิ่งนัก ต้องอยู่ในตำแหน่งหรือตารางที่ดี ๆ แต่ถึงจะอยู่ในตำแหน่งหรือตารางที่ดี หากมีเงาพระอุโบสถ หรือเงาของพระเจดีย์ทับ เช่น อยู่ตรงทิศตะวันตก-ออก ของกันและกัน ท่านว่ากลับไม่ดี เพราะเงาทับกัน

ในแผ่นดินซึ่งแบ่งออกเป็น ๖ ส่วนนั้น จะมีเส้นแผนผังอยู่ ๔ เส้น คือ แผนผังด้านทิศตะวันออก-ตก เหนือ-ใต้ และแผนผังเฉียงมุมทั้ง ๔ มุม เฉพาะกุฏิที่อยู่ของเจ้าอาวาส ไม่ควรอยู่ใน ๓ ส่วนของดินทางทิศตะวันออก ควรหาอยู่ใน ๓ ส่วนของดินทางทิศตะวันตก ดังแผงดินที่แสดงไว้แล้วในแผนผัง แต่ดังได้กล่าวมาแล้ว ถึงจะอยู่ใน ๓ ส่วนของดินทางทิศตะวันตก หากมีเงาของพระอุโบสถ หรือมีเงาของพระเจดีย์ทับกุฏิเจ้าอาวาส ควรระวังให้มาก ท่านกล่าวว่าอยู่ได้ แต่ไม่ยาวไกล จะมีภัยมาถึงโดยเหตุใดเหตุหนึ่ง

อนึ่ง แผนผังการสร้างเรือน สร้างวัด สร้างวัง ตามคัมภีร์โบราณ ดังกล่าวมานี้ ยังมีส่วนประกอบอื่น ๆ อีกดังต่อไปนี้

ท่านว่าให้ดูแผ่นดินตัวผู้ แผ่นดินตัวเมียเสียก่อน แผ่นดินตัวผู้ คือ ผืนแผ่นดินดูจะเป็นเนินสูง ๆ แผ่นดินตัวเมียคือ แผ่นดินดูจะเป็นที่ลุ่ม ๆ ต่ำ ๆ การปลูกบ้านปลูกเรือนอยู่ แม้กระทั่งวัดวาอาราม ถ้าทำได้ควรปรับปรุงแผ่นดินเสียให้ดี

วิธีการดูแผ่นดินว่าดีหรือไม่ดี มีดังนี้

ถ้าแผ่นดินใดสูงทางทิศตะวันออก ต่ำทางทิศตะวันตก ท่านว่าไม่ค่อยดี

ถ้าแผ่นดินใดสูงทางทิศตะวันตก ต่ำทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ท่านว่าอยู่ไปจะดี

แผ่นดินใดสูงทางทิศใต้ ลุ่มไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ท่านว่าอยู่ไปดีนัก

แผ่นดินใดสูงทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ลุ่มไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ท่านว่าอยู่ไม่ดี

แผ่นดินใดสูงทางทิศใต้ ลุ่มไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ท่านว่าอยู่ไปนาน ๆ จะดีมาก

แผ่นดินใดสูงทางทิศตะวันตก ลุ่มไปทางทิศตะวันออก อยู่ไปดีนัก

แผ่นดินใดสูงทางทิศใต้ ลุ่มไปทางทิศเหนือ อยู่ไปดี

แผ่นดินใดสูงทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ลุ่มไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ อยู่ไปดี

แผ่นดินใดสูงรอบ ๆ ลุ่มตรงกลาง

แผ่นดินนั้น ท่านกล่าวไว้ว่าดีเหมือนกัน

ฉะนั้น ท่านผู้ใดจะสร้างที่อยู่เพื่อให้เกิดความมั่นคงถาวรยั่งยืน ควรพิจารณาให้รอบคอบด้วยดี จะเป็นสิริมงคลทั้งแก่ตนเองและผู้ที่เกี่ยวข้องสืบต่อไปในภายภาคหน้าอย่างแน่นอน

แผนผังที่ได้มานี้อยู่ใน**สมุดข่อยโบราณของวัดบางทึง อ. รัตภูมิ จ. สงขลา** เห็นว่าน่าจะมีประโยชน์ จึงนำมาพิมพ์เผยแผ่ไว้ในหนังสืออนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพพระเดชพระคุณ พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภารมหาเถร) เพื่อเป็นประโยชน์แก่สาธารณชน ตลอดถึงผู้สนใจโดยทั่วไป

จึงขอแนบตารางแผนผังนี้มาพร้อมกับคำชี้แจง ดังต่อไปนี้

ตารางแสดงแผนผังการสร้างเรือน สร้างวัด สร้างวัง ตามคัมภีร์โบราณ

ทิศตะวันออก

ทิศเหนือ (ซ้าย) — **ทิศใต้** (ขวา)

อีสาน แผนผัง ตั้งประตู	ที่นี้ร้ายนัก มิดีเลย	ที่นี้จะบังเกิดเงิน ทองมาก แต่เจ็บ	แผนผัง ที่นี้น้ำตก มิดีเลย	ที่นี้เมียจะเล่นชู้ จะเสียของรัก	ตั้งประตู อาคเนย์
ที่นี้จะได้เข้าของ มากแล	ที่นี้จักรพรรดิ อยู่ดี ที่นี้ เทพยดาอยู่	ที่นี้เพชฌฆาตอยู่ มิสู้ดี	ที่นี้ถ้าคนอยู่แล้ว ไข้เจ็บหนัก	ที่นี้ดีนักแล ที่นี้มี เจ้าของแล	ที่นี้ร้ายนัก มิดีเลย
ที่นี้จะได้เงินทอง แต่มักจะทะเลาะกัน	ที่นี้ไหราอยู่ อุดมแล	ที่นี้ประเสริฐ นักแล ที่นี้ พระยาอยู่ดี	ที่นี้โพธิสัตว์ อยู่ดี ที่นี้ ภูมิหลักดี	ที่นี้พระพุทธเจ้า อยู่ ดีนักแล	ที่นี้โจรจะลักของ มิดีแล
ที่นี้มักเสียตัว มิดีเลย	ที่นี้ขุนนางอยู่ ดีนักแล	ที่นี้เศรษฐี อยู่ดี ที่นี้ นรลักษณ์ดี	ที่นี้มนตรี อยู่ดี ที่นี้ ชนะแก่ศัตรู	ที่นี้แม่นาง ห้าร้อยอยู่ดี	ที่นี้มักเกิดลูก ตายจะฉิบหาย
ที่นี้ร้ายนักมิดีเลย	ที่นี้พราหมณ์ อยู่ดี ที่นี้นร ลักษณ์อยู่ดี	ที่นี้ขี้ร้อน อยู่มัก วิวาท	ที่นี้โจรร้ายอยู่มัก วิวาทแก่กันมิดีเลย	ที่นี้ปราชญ์ อยู่ดี ที่นี้ ของมักหาย	ที่นี้จะได้คนมาก ดี
พายัพ แผนผัง ตั้งประตู	ที่นี้เมียจะเล่นชู้ มิดีเลย	ที่นี้มักต้องจำ จองมิดีเลย	ที่นี้จะตายจาก กันมิดี ร้ายนักแล	ที่นี้มักไข้เจ็บ จะเกิดถ้อย ความ	ตั้งประตู หรดี

ทิศตะวันตก

ตำนานพระบรมธาตุโดยสังเขป*

พระบรมธาตุหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าพระบรมสารีริกธาตุ โดยความหมายก็คือพระอัฐิของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ที่เรียกกันเช่นนั้นไม่เรียกว่าพระอัฐิ ก็เพราะมีความต่างจากกระดูกของคนสามัญทั้งโดยเรื่องราวและลักษณาการ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอัจฉริยะมนุษย์คือคนน่าอัศจรรย์ เพราะเป็นผู้ล่วงวิสัยของสามัญชน โดยทรงพระวิสุทธิคุณพระปัญญาคุณและพระกรุณาคุณอย่างสมบูรณ์ ยากที่จะหาผู้เสมอเหมือนได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ในประวัติของพระองค์จึงมีสิ่งที่เหนือวิสัยสามัญอันอัศจรรย์ไม่น่าเป็นไปได้อยู่มาก เมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงลับไปแล้ว ณ ที่ป่าสาลวันแขวงพระนครกุสินาราในวันเพ็ญเดือนวิสาขะ (เดือน ๖) ก่อนพุทธศักราช ๑ ปี และพวกมัลละกษัตริย์ผู้ปกครองพระนครกุสินาราได้อัญเชิญพระพุทธสรีระไปเพื่อถวายพระเพลิงยังมกุฏพันธนศาลา ด้านหน้าประตูทิศทักษิณแห่งพระนครครั้งนั้น ก็ได้มีเหตุอัศจรรย์เกิดขึ้น คือทำอย่างไรๆ ก็จุดเพลิงเผาพระพุทธสรีระไม่ได้ ต่อเมื่อล่วงไปครบเจ็ดวันนับแต่วันปรินิพพานแล้ว พอพระมหากัสสปเถระพร้อมด้วยบริวารซึ่งเดินทางจากนครปาวามาถึงได้นมัสการพระยุคลบาทแห่งพระพุทธสรีระแล้ว พลันอัคคีพิเศษก็ตั้งขึ้นเผาพระพุทธสรีระเอง โดยไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดจุด ท่านกล่าวว่าผุดขึ้นแต่พระเตโชธาตุภายในพระพุทธสรีระ หากบันดาลความสลายตัวสมเคราะห์ด้วยเหตุปัจจัยจึงเป็นไปได้อย่างไม่เคยเป็นไป นี่เป็นพระพุทธปาฏิหาริย์ที่น่าอัศจรรย์ประการหนึ่ง เมื่ออัคคีพิเศษนั้นตั้งขึ้นแล้วก็เผาผลาญพระพุทธสรีระและสิ่งแวดล้อมต่างๆ พินาศอันตรธานเป็นบรรยากาศ ไม่ปรากฏแม้แต่เถ้าหรือเขม่าประการใด คงเหลืออยู่แต่พระบรมสารีริกธาตุอันบริสุทธิ์ กับผ้าขาวสะอาดที่ใช้ห่อพระพุทธสรีระอยู่เดิมเพียงคู่หนึ่ง คือผืนที่ห่อชั้นนอกกับชั้นในเท่านั้น ซึ่งรองรับพระบรมสารีริกธาตุไว้เป็นอย่างดี นี่ก็เป็นพระพุทธปาฏิหาริย์น่าอัศจรรย์ประการหนึ่ง คิดแล้วไม่น่าจะเป็นไปได้ แต่ก็เป็นไปแล้วเฉพาะพระพุทธองค์ ยิ่งกว่านั้นยังปรากฏความในมหาปรินิพพานสูตรว่า เมื่อทุกสิ่งทุกอย่างบนจิตกาธานของพระพุทธสรีระ นอกจากสิ่งที่เหลือดังกล่าวได้ถูกเผาพินาศอันตรธานสิ้นแล้ว ก็บังเกิดสายน้ำพุ่งมายังจิตกาธานรอบด้าน ทั้งที่ตกแต่อากาศทั้งที่พุแต่พื้นดิน มีขนาดสัณฐานต่างๆ กัน พุ่งมาดับจิตกาธานนั้นเป็นจุดเดียวกัน ในที่สุดเพลิงพิเศษก็อันตรธานไปเอง นี่ก็เป็นพระพุทธปาฏิหาริย์ที่น่าอัศจรรย์อีกประการหนึ่งเช่นกัน ฉะนั้น เมื่อรวมเรื่องราวเหล่านี้เข้าด้วยกันแล้ว จึงเห็นได้ว่าเหตุการณ์ที่ได้เป็นมาแก่พระบรมธาตุนั้นพิเศษจากสามัญจริงๆ ยิ่งเมื่อว่าโดยลักษณาการแล้ว ก็ยิ่งพิเศษใหญ่

พระบรมธาตุนั้นมีลักษณะต่างจากอัฐิของคนสามัญทุกอย่างคือเมื่อถูกไฟเผาผลาญ แทนที่จะเหลือเป็นลักษณะของกระดูกธรรมดา กลับไม่เป็นเช่นนั้น คงเหลือเป็นสักว่าธาตุ มีลักษณะสีและสัณฐานคล้าย

---

*ตำนานพระบรมธาตุโดยสังเขปนี้ เป็นหนังสือซึ่งพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในงานสงกรานต์ประจำปี ๒๕๐๗ เมื่อวันที่ ๑๒-๒๕ เมษายน ๒๕๐๗ โดยทางวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ได้ให้ตีพิมพ์แจกจ่ายแก่ประชาชนผู้มานมัสการพระบรมสารีริกธาตุ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร ในการจัดงานสงกรานต์ครั้งนี้ ทางราชการโดยคณะกรรมการจัดงานสงกรานต์ประจำปี ๒๕๐๗ ณ ท้องสนามหลวงได้ประกาศให้ประชาชนมานมัสการพระบรมสารีริกธาตุ วัดมหาธาตุฯ อีกแห่งหนึ่งด้วย

ดอกมะลิตูมอย่างหนึ่ง คล้ายแก้วมุกดาหาร (คือไข่มุก) ที่เจียรไนแล้วอย่างหนึ่ง คล้ายผงทองคำ (คือ ทองทรายที่จีนเรียก "กิมซัว") อย่างหนึ่ง และโดยลักษณะเช่นนี้ในตำนาน ท่านกล่าวว่าพระธาตุที่เหลืออยู่นั้นมี ๒ ประเภท คือที่เหลืออยู่อย่างไม่กระจัดกระจายประเภท ๑ ที่กระจัดกระจายอีกประเภท ๑ พระธาตุในประเภทที่ไม่กระจัดกระจายมีอยู่ ๗ ชิ้น คือที่เป็นพระเขี้ยวแก้ว ๔ ที่เป็นพระรากขวัญ (เรียกอย่างสามัญว่า "ไหปลาร้า") ๒ และที่เป็นพระอุณหิส (คือกรอบพระพักตร์อันเป็นส่วนพระนลาฏ) ๑ นอกนั้นเป็นประเภทที่กระจัดกระจาย คือแหลกรานไม่เหลืออยู่เป็นส่วนสัดอย่างที่กล่าวนั้นทั้งสิ้น สำหรับประเภทที่กระจัดกระจายนั้น พระธาตุองค์ที่เล็กที่สุดมีประมาณเท่าเมล็ดพรรณผักกาด องค์เขื่องหน่อยประมาณเท่าเมล็ดข้าวสารหักครึ่ง อย่างเขื่องที่สุดก็ประมาณเท่าเมล็ดถั่ว มุคคะครึ่งซีก ถั่วมุคคะเป็นถั่วชนิดหนึ่งมีในประเทศอินเดียคล้ายถั่วเขียวของเราแต่เมล็ดโตกว่า เท่าๆ กับถั่วเหลืองทีเดียว เมื่อทุบถั่วมุคคะให้แตกออกเป็น ๒ ซีกแล้ว หรือจะดูถั่วเหลืองเทียบก็ได้ ซีกหนึ่งของถั่วนั้นเป็นขนาดใหญ่ที่สุดของพระธาตุชนิดที่กระจัดกระจาย

เรื่องลักษณะ สี สัณฐานและขนาดของพระบรมธาตุที่กล่าวแล้วนี้ กล่าวตาม อรรถกถาสุมังคลวิลาสินี ซึ่งเป็นที่เชื่อถือกันมากในหมู่พุทธบริษัทว่าเป็นเช่นนั้น แต่ต้องเข้าใจไว้ด้วยว่าอรรถกถานี้แต่งในยุคพุทธศตวรรษ ที่ ๑๐ หลังจากพุทธปรินิพพานตั้ง ๙๐๐ ปีเศษ อาจกล่าวไว้ยังไม่บริบูรณ์ก็ได้ เพราะหลักฐานก่อนยุคนี้ไม่มีปรากฏ จะเห็นได้ว่าหลักฐานในที่อื่นซึ่งกล่าวถึงลักษณะของพระบรมธาตุไว้ บางแห่งไม่ตรงตามอรรถกถาทีเดียวก็มี เช่นในจดหมายเหตุของจีน เรื่องพระภิกษุเฮี่ยนจังหรือที่รู้จักกันแพร่หลายว่าพระถังซัมจั๋งผู้เดินทางไปสืบพระศาสนาในอินเดีย เมื่อระหว่าง พ.ศ. ๑๑๗๒ ถึง ๑๑๘๘ ซึ่งเป็นบันทึกเหตุการณ์จากที่พระเฮี่ยนจังได้ไปเห็นมาเอง และในยุคที่ท่านไปเห็นนี้ห่างจากยุคอรรถกถามาเพียง ๑๐๐ ปีเศษเท่านั้น นับว่าใกล้เคียงกันมาก ในจดหมายเหตุนั้นตอนหนึ่งบันทึกเรื่องขณะที่พระเฮี่ยนจังสำนักศึกษาอยู่กับท่านชยเสนาคณาจารย์ ที่ภูเขายษฏิวันใกล้อารามนาลันทาในรัฐมคธ ได้กล่าวถึงเรื่องพระบรมธาตุไว้ว่า ตามประเพณีของอินเดีย เมื่อถึงเดือนซึ่งเทียบเท่ากับเดือนที่ ๑ ของจีนแล้ว ที่อารามพระศรีมหาโพธิมัณฑ์มีการอาราธนาพระบรมสารีริกธาตุให้มหาชนนมัสการ พระภิกษุสงฆ์และคฤหัสถ์ จากแคว้นต่างๆ มาชุมนุมนมัสการอย่างเนืองแน่น ท่านอาจารย์ (เฮี่ยนจัง) ก็ได้ไปในงานนี้พร้อมกับท่านชยเสน ได้เห็นพระบรมธาตุใหญ่บ้างย่อมบ้าง **ขนาดใหญ่เท่าพลอย เม็ดกลมสีแดงเรื่อๆ แต่สุกปลั่ง ขนาดย่อมเท่าเมล็ดถั่วสีแดงสด** เมื่อมหาชนถวายเครื่องบูชา ด้วยดอกไม้ เครื่องหอม และนมัสการ เสร็จแล้ว ก็นำขึ้นไปประดิษฐานในสถูปตามเดิม ในบันทึกนั้นกล่าวใจความต่อไปว่า ตกตอนค่ำเวลายามเศษ ท่านชยเสนปรารภกับพระเฮี่ยนจังถึงเรื่องพระบรมธาตุนั้นว่า ไม่ตรงกับที่เคยเห็นตามอรรถกถาน่าสงสัยนัก กำลังสนทนากันอยู่สักครู่หนึ่ง แสงไฟในห้องก็อับไปในทันทีทันใด เพราะถูกขับด้วยแสงประหลาดส่องประภาสทั่วไปทั้งภายนอกภายใน ทำให้รู้สึกแปลกใจจึงพากันออกไปดู เห็นที่พระสถูปสารีริกธาตุนั้นบังเกิดแสงเบญจรงค์ รัศมีพวยพุ่งขึ้นในนภาลัย สว่างไสวทั่วทั้งดินฟ้าบนเวหาดาวเดือนก็อับแสงไปสิ้น ในขณะเดียวกันนี้มีกลิ่นหอมชอบกลขจรทั่วไปในบริเวณ เหตุนี้จึงมีเสียงบอกกล่าวกันเซ็งแซ่ว่า พระบรมสารีริกธาตุเกิดมหัศจรรย์ปาฏิหาริย์ขึ้น ฝูงชนก็แตกตื่นกันมานมัสการอีกครั้งหนึ่ง ต่างเปี่ยมปลื้มด้วยความศรัทธาเลื่อมใส เพราะนานๆ จะได้ประสบเหตุการณ์เช่นนี้สักครั้ง ความสว่างได้ปรากฏนานเท่าชั่วมื้ออาหาร แล้วจึงค่อยจางหมดไป ก่อนที่แสงสว่างจะสิ้นสุดลง ได้

คลายเป็นวงรอบยอดพระสถูปแล้วหายเข้าไปในที่นั้น ตามจดหมายเหตุนี้ เป็นอันเห็นได้ชัดว่า ลักษณะของพระบรมธาตุเท่าที่กล่าวไว้ในอรรถกถาคงยังไม่สมบูรณ์แท้ แต่จะรู้ที่สมบูรณ์ได้ที่ไหน ข้อนี้ชี้ยากเพราะเป็นเรื่องที่ถูกปกปิดเป็นความลับกันมานานจนแทบจะหาผู้รู้จักจริงไม่ได้ ดังได้กล่าวข้างต้น ในชั้นนี้มีข้อสังเกตได้อย่างหนึ่งว่า ถ้าเป็นพระบรมธาตุแท้จริงแล้ว จะมีลักษณาการอย่างไรตามอรรถกถาหรือไม่ก็ตาม ย่อมสามารถแสดงปาฏิหาริย์ได้อย่างในจดหมายเหตุของจีนที่กล่าวนั้น และบางทีเมื่อพุทธบริษัทตั้งใจอาราธนาให้แสดงปาฏิหาริย์ก็แสดงได้ ดังจะเห็นในจดหมายของไทยเราก็มี ซึ่งจะกล่าวข้างหน้า เป็นอันยุติเรื่องลักษณะของพระบรมธาตุได้ด้วยข้อสังเกตนี้ ต่อนี้จะขอกล่าวความเป็นไปโดยสังเขปของพระบรมธาตุนั้นเสียก่อน

พระธาตุที่เหลือทั้งหมดซึ่งเรียกว่าพระบรมธาตุนั้น ขั้นแรกพวกมัลละกษัตริย์ถือสิทธิเป็นเจ้าของหวงแหนยิ่งนัก ไม่ยอมแบ่งปันให้ใครทั้งสิ้น กษัตริย์และพราหมณ์ต่างรัฐต่างอาณาจักร ส่งทูตมาเจรจาขอเท่าไรๆ ก็ไม่ยอม จนเจียนจะเกิดสงครามกันให้ได้ แต่อาศัยไหวพริบในทางการทูตของโทณพราหมณ์ ได้พยายามเจรจาไกล่เกลี่ยประณีประนอม จนฝ่ายมัลละกษัตริย์ยินยอมให้ จึงประชุมกันแบ่งพระบรมธาตุนั้นออกเป็นส่วนๆ เท่าๆ กัน โดยโทณพราหมณ์เป็นผู้จัดการ พระบรมธาตุทั้งหมดท่านกล่าวว่ามี ๑๖ ทะนาน แต่เพราะรัฐที่แสดงความจำนงต้องการในเวลานั้นมีเพียง ๘ แห่ง คือรัฐมคธของพระเจ้าอชาตสัตตุ ๑ รัฐวัชชีของหมู่กษัตริย์ลิจฉวี ๑ รัฐสักกะของเหล่าสากิยราช ๑ พระนครอัลลกัปปะของถูลีกษัตริย์ ๑ พระนครเวฏฐทีปกะของมหาพราหมณ์ผู้เป็นเจ้า ๑ พระนครปาวาของเหล่ามัลละกษัตริย์ต่างพวก ๑ พระนครกุสินารา ของพวกมัลละกษัตริย์เจ้าของถิ่น ๑ ซึ่งทั้ง ๗ แห่งนี้ ท่านกล่าวว่าอยู่ในเขตชมพูทวีป คืออินเดียตอนกลาง ตกอยู่ในมณฑลพิหารและจังหวัดเบงคอลปัจจุบันนี้ กับอีกแห่งหนึ่งที่ครบ ๘ ได้แก่อาณาจักรรามคามของโกลิยะกษัตริย์ท่านกล่าวว่าอยู่ในถิ่นพระยานาคภาคเหนือนอกเขตชมพูทวีป ปัจจุบันนี้ตกอยู่ในประเทศเนปาลแถบภูเขาหิมาลัยของอินเดีย มีเพียง ๘ แห่งนี้เท่านั้น จึงปันกันเป็น ๘ ส่วนได้ส่วนละ ๒ ทะนาน ต่างรัฐต่างพระนครและต่างอาณาจักรเมื่อได้รับส่วนแบ่งแล้วต่าง ก็นำไปบรรจุพระสถูปเจดีย์ในราชธานีของตนๆ จำนวนส่วนแบ่งเหล่านี้เห็นจะเป็นเฉพาะพระบรมธาตุประเภทที่กระจัดกระจายเท่านั้น เพราะปรากฏความในตอนท้ายมหาปรินิพพานสูตรกล่าวถึง พระบรมธาตุ ประเภทที่ไม่กระจัดกระจายเฉพาะพระเขี้ยวแก้วทั้ง ๔ ว่า องค์ ๑ ท้าวสักกะเทวราชนำไปบูชาไว้ในดาวดึงส์สวรรค์องค์ ๑ ตกไปอยู่ที่คันธารบุรี แคว้นคันธารราษฎร์ คือมณฑลปัญจาบเดี๋ยวนี้ องค์ ๑ ไปอยู่ในแคว้นกาลิงค์ อีกองค์ ๑ นาคราชนำไปบูชา นอกนั้นไม่กล่าวถึง

สำหรับเรื่องพระเขี้ยวแก้วนี้ มีกล่าวต่อมาอีกในหนังสือมหาวงศ์ พงศาวดารลังกา กับหนังสือ ชินกาลมาลินี อันว่าด้วยสาสนประวัติตรงกัน และเป็นเรื่องพิสดารความว่า เฉพาะองค์ท้าวสักกะเทวราชนำไปนั้นเป็นพระเขี้ยวแก้วเบื้องขวา ในที่สุดตกไปอยู่ในเกาะลังกาตั้งแต่ระหว่าง พ.ศ. ๓๗๑ ถึง ๓๙๕ ในรัชกาลพระเจ้าทุฏฐคามณีอภัย และว่าบรรจุไว้ในพระเจดีย์อุทกปุพพุละในปารัง แถบลุ่มแม่น้ำเสรุงค์ที่อยู่ในแคว้นกาลิงค์เป็นพระเขี้ยวแก้วเบื้องซ้าย ได้ตกเป็นราชมฤดกของพระเจ้ากาลิงค์สืบๆ กันมาหลายชั่วอายุ เป็นเวลา ๘๐๐ ปีเศษ จนเมื่อแผ่นดิน อินเดีย ถูกรุกราน จากชนต่างชาติ ต่างศาสนาเปลี่ยนโฉมหน้าไปแทบจะอย่างหน้ามือเป็นหลังมือ พระพุทธศาสนาและศาสนวัตถุก็ถูกย่ำยีทำลายลงเสียแทบจะหาชิ้นดีไม่ได้ แคว้นกาลิงค์เวลานั้นพระเจ้าคุหสีวราชเป็นผู้ปกครอง ตกเป็นประเทศราช ของรัฐมคธซึ่งอยู่ในอำนาจของพระราชาต่างศาสนา

พระเขี้ยวแก้วองค์นั้นก็คงสืบราชมฤดกมาถึงพระเจ้าคุหสีวราชนี้ แต่ในระหว่าง พ.ศ. ๘๓๓ ถึง ๘๔๒ พระเจ้าคุหสีวราชถูกบีบคั้นเรื่องพระเขี้ยวแก้วองค์นี้หนักขึ้น ถึงต้องทำสงครามเพื่อป้องกัน ที่สุดทรงเห็นเหลือกำลัง จึงทรงมอบพระเขี้ยวแก้วองค์นี้ให้ทันตราชกุมารผู้เป็นหลาน นำข้ามไปเกาะลังกาเพื่อมอบแก่พระเจ้ากรุงลังกาผู้เป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก และทรงความเป็นเอกราชดีอยู่ในเวลานั้น แล้วพระองค์เองก็ทรงสู้รบต้านทานจนสิ้นพระชนม์ในสนามรบ ดังนั้นพระเขี้ยวแก้วองค์นี้ จึงตกไปอยู่ลังกาถึงพระหัตถ์ พระเจ้ากิตติสิริเมฆผู้ครอบครองเกาะเมื่อ พ.ศ. ๘๔๐ ตั้งแต่นั้นมา ท่านกล่าวว่ายังคงอยู่ที่ลังกาตราบเท่าทุกวันนี้ บางทีจะเป็นองค์เดียวกันกับที่เมืองแคนดีเดี๋ยวนี้ก็ได้ เพราะไม่ปรากฏว่าได้บรรจุไว้ที่ไหนนอกจากตำนานกล่าวว่า ประดิษฐานไว้ในสีหาสน์หอรัตนะพระธาตุมณเฑียร ในพระราชวังหลวงกรุงอนุราชบุรี แล้วรักษากันสืบๆ มา เรื่องของพระเขี้ยวแก้วกล่าวไว้เพียงเท่านี้ อีก ๒ องค์ นอกนี้ไม่ปรากฏว่ากล่าวเพิ่มเติมไว้ที่ไหน จะยังอยู่ที่เดิมหรือสาบสูญไปอย่างไรก็ทราบไม่ได้ ตกลงว่าในเกาะลังกามีพระเขี้ยวแก้วอยู่ ๒ องค์

สำหรับพระรากขวัญทั้ง ๒ ปรากฏในหนังสือมหาวงศ์และชินกาลมาลินี ว่าองค์เบื้องขวาตกไปอยู่กับท้าวสักกะเทวราชมาแต่เดิมถึง พ.ศ. ๒๓๖ ปีแรกที่พระมหินทร์เถระ ไปประกาศพระศาสนาในเกาะลังกา เมื่อได้ความเลื่อมใสจากพระเจ้าเทวานัมปิยติสแล้ว ในวันเพ็ญเดือน ๑๒ ปีนั้น พระมหินทเถระได้ให้สุมนะสามเณรผู้หลานไปทูลขอพระบรมธาตุต่อพระเจ้าอโศกมหาราช และให้ขึ้นไปทูลขอพระรากขวัญเบื้องขวานั้นต่อท้าวสักกเทวราชด้วยได้มาแล้วจึงมอบถวายแก่พระเจ้าเทวานัมปิยดิส พระองค์ทรงบรรจุไว้ในพระเจดีย์ถูปารามซึ่งทรงสร้างอุทิศโดยเฉพาะ เป็นอันว่าพระรากขวัญเบื้องขวาก็ตกไปอยู่ที่ลังกาอีก ๑ ส่วนองค์เบื้องซ้ายไม่มีกล่าวถึงในตำนาน ไม่ทราบว่าหายไปไหน

สำหรับพระอุณหิส ซึ่งเรียกในตำนานว่าพระนลาฏธาตุนั้น หนังสือมหาวงศ์และชินกาลมาลินีกล่าวถึงว่า เดิมทีตกเป็นสมบัติของพวกมัลละกษัตริย์ชาวกุสินารา ต่อมาพระมหากัสสปเถระเล็งเห็นด้วยญาณว่าจะรักษาไว้ในชมพูทวีปไม่ไหว จึงทูลขอต่อพวกมัลละกษัตริย์เอามารักษาไว้เสียเอง เมื่อท่านจะนิพพานก็มอบแก่สัทธิงวิหาริกและสั่งเสียไว้ให้รักษากันต่อๆ มา พระธาตุองค์นี้จึงเป็นมรดกตกทอดและถูกโยกย้ายเปลี่ยนมือกันมาโดยลำดับ จนถึงพระมหาเทวเถระได้นำไปสู่เกาะลังกาเมื่อระหว่าง พ.ศ. ๓๐๖ ถึง ๓๑๖ และมอบถวายแด่เจ้ามหานาคผู้เสวยราชย์อยู่ในโรหนะชนบท ต่อนั้นก็ตกเป็นมรดกสืบมา ๒ ชั่วอายุ ถึงเจ้ากากวัณณดิสจึงประดิษฐานพระนลาฏธาตุนี้ในพระเจดีย์ยอดภูเขาโสณฑิยะระหว่างแม่น้ำเสรุกับแม่น้ำวรภะ ในฝั่งขวาของแม่น้ำมหาวาลุกคงคา จึงเป็นอันว่าพระอุณหิสก็ตกไปอยู่ที่ลังกาอีกเช่นกัน

นี่เรื่องของพระบรมธาตุประเภทที่ไม่กระจัดกระจาย ได้ความสังเขปเพียงเท่านี้ ต่อนี้จะกล่าวถึงประเภทที่กระจัดกระจาย และเป็นประเภทที่แพร่หลายมากในสมัยหลังสืบไป

ได้กล่าวแล้วว่า พระบรมธาตุที่กระจัดกระจายเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยทั้งหมด ๑๖ ทะนาน ได้แบ่งแจกแก่รัฐต่างๆ ๘ แห่ง และต่างนำไปบรรจุพระสถูปเจดีย์ในราชธานีของตนเสร็จเรียบร้อยแล้วล่วงมาถึง พ.ศ. ๘ พระมหากัสสปเถระเล็งเห็นอันตรายแก่พระบรมธาตุในที่นั้นๆ จึงทูลแนะนำให้พระเจ้าอชาตสัตตุสร้างที่เก็บใหญ่อย่างปลอดภัยถาวร สำหรับจะได้รวมมาเก็บไว้แห่งเดียวกัน แล้วท่านก็ไปนำพระบรมธาตุที่บรรจุไว้ในรัฐ

ต่างๆ อีก ๖ แห่ง เว้นในอาณาจักรรามคามมารวมกับส่วนที่รัฐมคธได้รับมา คงเป็นพระบรมธาตุ ๑๔ ทะนาน ที่เว้นส่วนในอาณาจักรรามคามไม่นำมารวมด้วยนั้นก็เพราะพระบรมธาตุส่วนนั้นพวกนาคหวงแหนยิ่งนัก ทั้งได้รับอารักขาเป็นอย่างดีแล้วจึงยังไม่จำเป็นต้องนำมา เมื่อรวมพระบรมธาตุทั้ง ๗ แห่งเข้าด้วยกันแล้ว ก็นำเข้าบรรจุในที่เก็บถาวร ที่เก็บนี้พระเจ้าอชาตสัตตุให้จัดสร้างขึ้นทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ของพระนครราชคฤห์ ให้ขุดที่ลงไปลึก ๘๐ ศอกเอาดินขึ้นมาทำอิฐ แล้วลาดแผ่นโลหะที่พื้นก้นหลุม หล่อเรือนพระธาตุด้วยทองแดงใหญ่โตที่สุด แล้วเอาพระบรมธาตุบรรจุผอบไม้จันทน์เหลืองซ้อนๆ กัน ๘ ชั้น และบรรจุในสถูปไม้จันทน์เหลืองอีก ๘ ชั้น ต่อนั้นเอาสถูปนั้นบรรจุในผอบไม้จันทน์แดง ในสถูปไม้จันทน์แดงในผอบงา ในสถูปงา ในผอบแก้วต่างชนิด ในสถูปแก้วต่างชนิด ในผอบทองคำ ในสถูปทองคำ ในผอบเงิน ในสถูปเงินในผอบแก้วมณี ในสถูปแก้วมณี ในผอบพลอยทับทิม ในสถูปพลอยทับทิม ในผอบแก้วลาย ในสถูปแก้วลาย ในผอบแก้วผลึกและในสถูปแก้วผลึกเป็นที่สุด อย่างละ ๘ ชั้น ซ้อนใหญ่ออกมาทุกที เมื่อรวมเข้าด้วยกันแล้วเป็น ๑๖๐ ชั้น เหตุนี้เจดีย์แก้วผลึกชั้นนอกสุดจึงใหญ่โตไม่น้อย แล้วยังสร้างเรือนแก้วต่างชนิดครอบเจดีย์นั้นสร้างเรือนทองคำครอบเรือนแก้ว และสร้างเรือนเงินครอบเรือนทองคำอีกชั้น เจดีย์และเรือนพระธาตุทั้งหมดนี้อยู่ภายในเรือนทองแดงมหึมาชั้นนอก ซึ่งล้วนแต่สร้างอยู่ในหลุมทั้งนั้น เสร็จแล้วเกลี่ยทรายแก้วและเครื่องบูชานานาชนิด ปิดกุญแจที่บรรจุนั้นเป็นชั้นๆ แล้ว ผูกลิ่มสลักชั้นบนเป็นเครื่องกั้นทำด้วยศิลาก่อเหมือนหล่อคอนกรีต ถมดินปิดเสมอพื้นอีกชั้นหนึ่ง แล้วสร้างสถูปหินบนปากอุโมงค์นั้นเป็นอันเสร็จการ พิจารณาดูตามนี้แล้วช่างสมเป็นที่เก็บพระบรมธาตุอันมั่นคงจริงๆ ที่เก็บนี้ปิดเป็นความลับอย่างยิ่งไม่แพร่งพรายให้ประชาชนได้ล่วงรู้เลย แม้แต่เวลาสร้างก็ยังต้องลวงช่างและกรรมกรว่าสร้างเพื่อพระมหาสาวก ๘๐ องค์ ผู้ที่รู้เรื่องจริงก็มีแต่พระเถระผู้ใหญ่ในเวลานั้น กับองค์พระเจ้าอชาตสัตตุผู้วางแผนการสร้างเท่านั้น เหตุนี้เมื่อล่วงสมัยนั้นมาจึงกลายเป็นเรื่องลึกลับ

พอถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อ พ.ศ. ๒๒๔ หลังจากพระองค์ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาแล้วได้ ๓ ปี ทรงสร้างวัดและพระเจดีย์ขึ้นถึง ๘๔,๐๐๐ แห่ง ทรงหวังที่จะได้พระบรมธาตุมาบรรจุพระเจดีย์ที่ทรงสร้างนั้นๆ จึงมีรับสั่งให้ขุดค้นพระบรมธาตุขึ้นเป็นการใหญ่ในที่ต่างๆ ทั่วชมพูทวีป ที่เข้าใจกันว่ามี เว้นแต่ในรามคามแห่งเดียวซึ่งพวกนาคไม่ยอมให้ขุด แต่ที่สุดก็หาไม่พบในที่นั้นๆ สักองค์เดียว พระสถูปเจดีย์เก่าๆ ถูกขุดแล้วซ่อมๆ จนนับไม่ถ้วน ภายหลังกลับมาสืบถามพุทธบริษัทในราชคฤห์อีก ได้ความจากพระเถระอายุ ๑๒๐ ปีรูปหนึ่งว่า ตัวท่านเองก็ไม่ทราบที่เก็บพระบรมธาตุ แต่เมื่อท่านอายุ ๗ ขวบ เคยถือพานดอกไม้ตามโยมผู้บวชเป็นพระมหาเถระไปที่สถูปหิน หว่างกอไม้ตรงโน้น แล้วโยมบอกให้จำที่ตรงนั้นไว้ จะมีเหตุอะไรก็ไม่ทราบ ได้ความเพียงเท่านี้แล้ว ก็รับสั่งให้ถางที่ตรงนั้นทันที แล้วรื้อสถูปหินขุดลงไปจนพบพื้นโบกปูนที่ปิดปากอุโมงค์เจาะลงไปอีกก็พบกรุที่เก็บพระบรมธาตุนั้นเป็นอันเปิดกรุได้พระบรมธาตุทั้งหมดนั้นมาสมพระราชประสงค์ แต่นั้นมาก็ทรงแจกจ่ายพระบรมธาตุนั้นไปบรรจุในที่ต่างๆ ที่พระพุทธศาสนาแผ่ไปถึง แห่งละเล็กละน้อยตามสมควร จนเป็นที่แพร่หลายอยู่ตราบเท่าทุกวันนี้ แม้ประเทศไทยเราก็เข้าใจว่าได้รับส่วนพระบรมธาตุมาตั้งแต่คราวนั้นเหมือนกัน แต่ไม่มีหลักฐานยืนยันแน่นอนเพราะโดยมากในครั้งนั้น เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งพระเถระไปประกาศพระศาสนาในที่ใดแล้ว ก็มักจะส่งพระบรมธาตุตามไปที่นั่นในภายหลังด้วย เช่นทรงมอบ

ให้สมุนะสามเณรนำไปถวายพระมหินทเถระที่ไปเกาะลังกาในปี พ.ศ. ๒๓๖ นั้นเอง ดังกล่าวแล้วข้างต้น ฉะนั้น ประเทศไทยอันอยู่ในเขตสุวรรณภูมิ ซึ่งพระองค์ทรงส่งพระโสณเถระกับพระอุตตรเถระมาประกาศพระศาสนา อย่างน้อยก็คงจะต้องส่งพระบรมธาตุมาบ้างตั้งแต่ครั้งนั้นแน่นอน นี้กล่าวโดยสันนิษฐาน

เมื่อตรวจตามจดหมายเหตุในราชวงศานุสารของไทยสมัยโบราณ จะพบแต่เรื่อง พระบรมธาตุเสด็จมาสู่ประเทศไทย โดยปาฏิหาริย์แทบทั้งนั้น และมักกล่าวเรื่องท่านองชาดกแทรกผสมไว้ด้วย ไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดนำมาเลย ที่เป็นเช่นนั้น เห็นจะเป็นด้วยเจตนาของผู้บันทึกราชวงศานุสารนั้นๆ มุ่งแสดงให้เห็นความสำคัญของพระบรมธาตุอันเป็นศาสนวัตถุที่ศักดิ์สิทธิ์มากกว่าอื่น และเป็นที่นิยมของการแต่งหนังสือเรื่องศาสนาในสมัยนั้นๆ ด้วย วิธีนี้ได้ผลดีอย่างหนึ่งในด้านจิตใจ แต่กลายเป็นเสียผลในด้านความรู้ประวัติศาสตร์อย่างสำคัญไป ถึงกระนั้นก็ยังน่าขอบใจผู้บันทึกอยู่บ้าง ที่ได้บันทึกไว้ให้เป็นเค้าในการค้นคว้าของนักประวัติศาสตร์รุ่นหลัง นับว่าไม่ไร้ผลเสียทีเดียว บันทึกเรื่องนี้ที่นับว่าเป็นรุ่นเก่า ก็คือเรื่องพระธาตุหริภุญชัย กล่าวไว้ในหนังสือชินกาลมาลินีว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๕๙๐ สมัยพระราชาอาทิจจราชครอบครองพระนครหริภุญชัย (ลำพูน) ดำรงเอกราไชสวรรย์ของไทยในแคว้นลานนา พระองค์ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกอยู่แล้ว วันหนึ่งพระองค์เสด็จไปโรงวัจจศาลา กาถ่ายมูลลงต่อพระเศียร แหงนพระพักตร์ขึ้นดู พอเผยพระโอษฐ์จะตรัส กาก็ปล่อยมูลพลัดเข้าในพระโอษฐ์อีกแล้วบินหนีไป พระองค์ทรงพระพิโรธและโทมนัสอย่างยิ่ง รับสั่งให้จับกาตัวนั้นได้มาแล้วจะฆ่าเสีย พวกอำมาตย์ทูลทัดทานไว้ และพวกโหรก็ถวายพยากรณ์ว่าเป็นศิริมงคล จึงรับสั่งให้ขังกานั้นไว้ในกรง ตกเวลากลางคืนพระองค์ทรงสุบินว่า เทวดามาบอกวิธีที่จะทราบเรื่องของกานั้นให้อย่างพิสดาร ตื่นบรรทมแล้ว จึงรับสั่งให้ทำตามอุบายในพระสุบิน คือเอาเด็กที่มีอายุ ๗ วัน มาเลี้ยงไว้ใกล้ๆ กรงกา ให้คลุกคลีอยู่กับกาตลอดเวลา จนเด็กนั้นเจริญวัยอายุครบ ๗ ขวบ จึงกลายเป็นคนรู้ภาษากา กาได้เล่าให้เด็กฟังว่า พระยากาเผือกเฒ่าผู้เป็นปู่ของตนได้บอกเล่าไว้ว่าที่ตรงวัจจศาลานั้นได้ฝังพระชินธาตุไว้ และบังคับให้เฝ้าที่นี้อยู่ เดี๋ยวนี้พระยากาเผือกได้ไปประจำอยู่ในหิมพานต์ หากพระราชาจำนงใคร่จะทรงทราบเหตุให้พิสดารแล้ว ตนเองจักขอไปเชิญปู่มากราบทูล เด็กนั้นทราบแล้วก็ทูลพระราชาทุกประการ พระราชาจึงทรงรับสั่งให้ปล่อยกานั้นไปตามความประสงค์ ล่วงไปเจ็ดวัน พระยากาเผือกเฒ่าก็มาถึงเมืองหริภุญชัย แล้วทูลเล่าเรื่องพิสดารผ่านทางเด็กนั้นใจความว่า ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าของเราประทับใกล้เมืองพาราณสี เวลาเช้าได้เสด็จจากเมืองพาราณสีโดยอากาศ ลงยังฟากฟ้าเข้าไปบิณฑบาตในบ้านแห่งหนึ่ง ชาวบ้านเลื่อมใสถวายโภชนาหารพระองค์ตรัสแสดงพระธรรมโปรดชาวบ้านพอสมควรแล้วเสด็จกลับโดยทางอากาศมาลงที่เมือง หริภุญชัยนี้ ทรงทำภัตตกิจเสร็จแล้ว ตรัสพยากรณ์ว่าเมื่อตถาคตเข้าสู่ปรินิพพานแล้ว ต่อไปในอนาคตกาลสถานที่ตรงนี้จักเป็นราชธานี พระราชาผู้เสวยราชย์ในเมืองนี้จักทรงพระนามว่าอาทิจจราช ในรัชกาลของพระองค์พระธาตุของตถาคตจักได้ประดิษฐานในที่นี้ เมื่อพระราชาอาทิจจราชทรงทราบดังนี้แล้วจึงรับสั่งให้รื้อวัจจศาลาปราบที่นั้นให้ราบเสมอเป็นอันดี แล้วอบด้วยควันธูปทำให้เป็นสถานที่สะอาด แล้วรับสั่งให้ป่าวประกาศชาวพระนคร ส่วนพระองค์ทรงอาภรณ์อย่างขัตติยประเพณีเสด็จนำประชาราษฎรถือสักการวัตถุไปสู่สถานที่นั้น ทำการบูชาพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย แล้วทรงนำทำอัญชลีถวายนมัสการ กล่าวคำอาราธนาพระบรมธาตุด้วยพระหฤทัยเลื่อมใสอย่างเต็มที่ ขณะเมื่อพระองค์

กำลังทรงอาราธนาอยู่ในบันทึกกล่าวว่ามีผอบทองรองรับพระบรมธาตุที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงประดิษฐานไว้ ผุดขึ้นมาจากพื้นดินประมาณหนึ่งศอก เปล่งฉัพพรรณรังสีสว่างไสว พระราชาพร้อมด้วยประชาราษฎรได้เห็นปาฏิหาริย์ของพระบรมธาตุแล้ว ก็มีจิตอัศจรรย์เลื่อมใส ต่อนั้นพระบรมธาตุได้ทำปาฏิหาริย์ต่างๆ พระราชาจึงเชิญผอบพระธาตุใส่เข้าในกล่องแก้วอันงดงาม แล้วรับสั่งให้ประดิษฐานไว้บนแท่นศิลาอันหนึ่ง สร้างปราสาทเป็นสถูปครอบสูง ๑๒ ศอก มี ๔ เสา ๔ ประตู ปรากฏแต่นั้นมา

ตามบันทึกนี้ ถ้าพิจารณาให้ดีแล้ว พอจะจับใจความได้ว่าพระธาตุที่มาผุดในพระนครหริภุญชัยนี้เป็นพระธาตุที่แพร่หลายมาจากอินเดียสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชโดยตรง แต่จะมาโดยปาฏิหาริย์หรือโดยวิธีใดนั้น ขอให้อยู่ในความวิจารณ์ของนักประวัติศาสตร์

สำหรับประเทศไทยนับตั้งแต่สมัยนั้นมา กล่าวได้ว่าเป็นเมืองพระพุทธศาสนาเต็มที่ เพราะมีพระราชาธิบดีเป็นอัครศาสนูปถัมภกสืบต่อกันมาทุกยุคทุกสมัย จนตราบเท่าทุกวันนี้ และมีนิยมอย่างหนึ่งว่าถ้าตั้งราชธานีในเมืองใด เมืองนั้นต้องมีวัดสำคัญ วัดหนึ่งมีชื่อโดยทำนองเดียวกันว่าวัดมหาธาตุ มีพระสถูปเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุเป็นองค์ประธานของวัด ส่วนพระบรมธาตุในยุคหลังๆ มักได้มาแต่เกาะลังกาแทบทั้งนั้น เช่นจะเห็นได้ในศิลาจารึกที่พระธาตุไตรตรึงษ์เมืองกำแพงเพชรซึ่งเวลานี้เชิญมาไว้ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติแล้ว ปรากฏความว่า "ศักราช ๑๒๗๙ ตรงกับจุลศักราช ๗๒๐ (พ.ศ. ๑๙๐๑) เดือน ๘ ออก ๕ ค่ำ วันศุกร์ เมื่อยามอันสถาปนานั้นเป็น ๖ ค่ำ และพระยาอุไทยราชผู้เป็นลูกพระยาลือไทยเป็นหลานพระยาธรรมราช เมื่อได้เสวยราชย์ในเมืองศรีสัชนาลัย (สวรรคโลก) เมื่อไทยได้ราชาภิเษก อันฝูงพระยาทั้งหลายอันมีใน ๔ ทิศ แต่งกระยาดังวายของฝากหมากมาลามาไหว้อภิเษกเป็นท้าวเป็นพระยา จึงขึ้นชื่อศรีสุริย พระมหาธรรมราชาธิราช หากเอาพระศรีรัตนมหาธาตุอันนี้มาสถาปนาในเมืองนครชุมนี้ปีนั้น พระบรมธาตุอันนี้ใช่ธาตุอนนาสามาญ คือพระธาตุแท้จริง เอาลุกแต่ลังกาทวีปพู้น มา ฯลฯ" ทั้งนี้เห็นจะเป็นเพราะการติดต่อทางพระศาสนาของเราใกล้ชิดกับลังกามาก และอีกประการหนึ่ง สมัยหลังๆ นี้อินเดียได้ย่างเข้าสู่กลียุคปั่นป่วนจนพระศาสนาตั้งอยู่ไม่ติดเสียแล้ว กลายมารุ่งเรืองอยู่ในเกาะลังกาดังกล่าวข้างต้น ฉะนั้น พระธาตุที่ลังกามีอยู่เป็นจำนวนมาก จึงได้แพร่หลายเข้ามาสู่ประเทศไทยเป็นลำดับ และดูเหมือนจะถือเป็นเกียรติยศนิยมอย่างหนึ่งว่า การเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างกัน ลังกามักส่งพระบรมธาตุมาเป็นเครื่องบรรณาการ นี่แหละจึงเป็นทางแพร่มาของพระบรมธาตุอย่างสำคัญ พระราชาธิบดีของเราแทบทุกรัชกาลเคยได้รับบรรณาการพระบรมธาตุจากลังกาทั้งนั้น แม้ในสมัยกรุงธนบุรีต่อกับสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ก็คงมีพระบรมธาตุเป็นราชสมบัติอยู่ไม่น้อย และคงได้รับจากลังกาเพิ่มเติมมาอีกบ้าง แต่ขณะเรียบเรียงเรื่องนี้ยังไม่พบหลักฐาน จึงยังไม่กล้ายืนยัน

ตามเรื่องราวที่กล่าวมาข้างต้นนี้ พอจะได้ความสันนิษฐานว่า พระบรมธาตุที่ได้มาหรือมีอยู่ในประเทศไทยสมัยหลัง จนถึงครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมากได้มาจากลังกา แม้ที่บรรจุอยู่ในพระเจดีย์ศรีรัตนมหาธาตุ วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนคร ซึ่งเป็นวัดคู่กรุงรัตนโกสินทร์นี้ ก็คงเป็นพระบรมธาตุที่ได้มาจากลังกาเช่นเดียวกัน แต่จะได้มาเมื่อไร สมัยไหน ไม่ปรากฏหลักฐาน ที่กล่าวเช่นนี้ เพราะสันนิษฐานได้ว่าเป็นพระบรมธาตุที่เป็นสมบัติของกรุงศรีอยุธยาเนื่องด้วยท่านผู้ทรงสถาปนาวัดมหาธาตุนี้ เป็นคนสำคัญอยู่ใน

กรุงศรีอยุธยาสมัยเสียกรุง และใกล้ชิดอยู่กับราชตระกูลในครั้งนั้นมาก คราวเสียกรุงแก่พม่า เป็นที่ทราบกันดีว่า สมบัติทุกชิ้นทุกอันถูกกวาดต้อนจนแทบไม่มีเหลือ เวลานั้นบ้านเมืองเป็นจลาจล ใครมีของดีอะไร หรือรู้ว่ามีของดีอยู่ที่ไหน ต่างพากันนำซุกซ่อน หรือพาหลบหนีข้าศึกอย่างจ้าละหวั่น จึงพอเชื่อได้ว่าพระบรมธาตุซึ่งเป็นของดีมีค่าสูงสุดของพระศาสนาที่เป็นราชสมบัติ คงถูกนำซ่อนติดตัวมาโดยท่านผู้นี้ก็ได้ ถ้าเป็นเช่นนั้นจริง พระบรมธาตุนั้นก็คงเป็นพระบรมธาตุที่มาจากลังกาแน่นอน เพราะสมัยกรุงศรีอยุธยาทั้งสมัยมีการติดต่อทางศาสนาใกล้ชิดกับลังกาแห่งเดียว ฉะนั้น พระบรมธาตุที่ได้มาในสมัยนั้น จะเป็นได้มาจากที่อื่นไม่ได้ เมื่อกล่าวถึงพระบรมธาตุในวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนคร มีความสัมพันธ์กับท่านผู้ทรงสถาปนาวัดแล้ว ก็ควรจะกล่าวถึงเหตุที่ทรงสถาปนาไว้ด้วย

ท่านผู้ทรงสถาปนาวัดมหาธาตุนี้ คือกรมพระราชวังบวรสถานมงคลมหาสุรสิงหนาท ในรัชกาลที่ ๑ แต่เดิมท่านเคยรับราชการอยู่ในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศในกรุงศรีอยุธยามีตำแหน่งเป็นนายสุจินดาหัวพันมหาดเล็ก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ กรุงศรีอยุธยาถูกพม่าข้าศึกล้อมจวนเจียนจะแตกอยู่แล้ว พระองค์ทรงเห็นเหลือกำลังที่ไทยจะป้องกันได้ ตั้งพระทัยที่จะหาโอกาสมากอบกู้เอกราชของชาติในภายหลังดีกว่า จึงเสด็จหนีจากพระนครศรีอยุธยา โดยทางเรือมาตามลำแม่น้ำ ได้ทราบข่าวว่า พระเจ้าตากสิน ซึ่งเวลานั้นเป็นที่พระยากำแพงเพชรหนีออก ไปตั้งซ่องสุมผู้คน อยู่ทางจันทบุรีก่อนแล้ว จึงดีพระทัยหวังจะไปชวนหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ผู้เป็นพระบรมเชษฐาธิราชนั่นเอง ให้ไปเข้าพวกพระเจ้าตากสินด้วย เวลานั้นกล่าวกันว่าท่านเสด็จมาโดยเรือเล็กๆ พระองค์เดียว มีฆ้องกระแตสำหรับขานยามตามด่านพม่าเพื่อลวงข้าศึกให้สำคัญว่าเป็นพวกของตนติดมาด้วย เล็ดลอดมาจนใกล้ด่าน กรุงธนบุรี ซึ่งเป็นด่านสำคัญที่สุด ยากที่จะผ่านไปได้ ทรงจอดเรือที่หน้าวัดสลัก (คือวัดมหาธาตุเดี๋ยวนี้) เพื่อดูลาดเลาอยู่ก่อนที่สุดเห็นหนทางเอาพระองค์รอดได้ทางเดียวเท่านั้น จึงถวายนมัสการพระประธานในวัดสลักแล้วตั้งอธิษฐานว่า ถ้าพระองค์รอดไปทำการสำเร็จได้เป็นใหญ่เป็นโตต่อไปภายหน้าแล้ว จะมาสร้างวัดนี้ให้เป็นพุทธบูชาสมเกียรติยศต่อไป แล้วล่มเรือเสด็จเข้าลอยคออยู่ในเรือที่คว่ำครอบ ปล่อยให้ลอยไปตามกระแสน้ำ ที่สุดก็ผ่านด่านสำคัญนี้ไปได้ ฉะนั้น ภายหลังเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงปราบดาภิเษกเถลิงถวัลย-ราชสมบัติ กรุงรัตนโกสินทร์นี้ และโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายพระนครหลวงมาฝั่งกรุงเทพพระมหานครเดี๋ยวนี้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลมหาสุรสิงหนาทพระอนุชาธิราชเป็นแม่งานสร้างพระนคร ฉะนั้นกรมพระราชวังบวรพระองค์นี้จึงได้ทรงสร้างพระราชวังหลวง พระราชวังหน้า และวัดสลักพร้อมกันไปเพื่อให้สมพระปณิธานดังกล่าวแล้ว ต่อมาไม่ช้าเมื่อได้บรรจุพระบรมธาตุ ในพระเจดีย์ศรีรัตนมหาธาตุที่ทรงสร้างในครั้งนั้นแล้ว วัดนี้จึงได้รับการเปลี่ยนนามใหม่ว่า "วัดมหาธาตุ" ตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๑ นั้นเอง เป็นอันว่าวัดมหาธาตุนี้ได้รับการสถาปนาเป็นวัดแรกดั้งเดิมของกรุงรัตนโกสินทร์ทีเดียว ส่วนประวัติของวัดโดยพิสดารสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงนิพนธ์ไว้ต่างหากแล้ว ผู้สนใจจะทราบได้จากหนังสือเรื่องนั้น ในตอนนี้เป็นอันยุติเรื่องตำนานพระบรมธาตุโดยสังเขปเพียงเท่านั้น ฯ

หมายเหตุ ตำนานพระบรมธาตุโดยสังเขปนี้ นายวิเชียร บำรุงผล ป.ธ. ๙ รวบรวมและเรียบเรียงแจกในงานสมโภชและนมัสการพระบรมธาตุ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ พระนคร พ.ศ. ๒๔๘๙

หมายเหตุพิเศษ

สำหรับผู้เคลือบแคลงสงสัยในปาฏิหาริย์พระบรมธาตุก็ดี ผู้ต้องการให้พระบรมธาตุเสด็จมาหรือแสดงปาฏิหาริย์ก็ดี มีนิยมแต่โบราณว่า ผู้นั้นต้องทำการอาราธนา และในการอาราธนาต้องตั้งสักการะพิธีให้สมเกียรติ ทำจิตใจให้เลื่อมใสและตั้งมั่นก่อน จึงกล่าวคำอาราธนาโดยบริกรรม ที่สุดท่านกล่าวว่าพระบรมธาตุจะแสดงปาฏิหาริย์ให้ปรากฏเป็นอัศจรรย์ให้แน่นอนทีเดียว คำอาราธนานั้นมีนิยมเป็นคาถาภาษาบาลีใช้บทเดียวกันกับที่พระราชาอาทิจจราชทรงนำอาราธนาในสมัยหริภุญชัย ดังมีเรื่องราวกล่าวไว้ในตำนานข้างต้นนั้นแล้ว คำนั้นปรากฏในหนังสือชินกาลมาลินี ดังนี้

อเนกกปฺเป กุสเล จินิตฺวา

โลกานุกมฺปายมเนกทุกฺขํ

อุสฺสาหยิตฺวา จ สุจีรกาลํ

พุทฺธตฺตภาวํ สกลํ อคญฺฉิ

เอวญฺจ กตฺวา ภควา ทยาลุ

ทุกฺขา ปโมเจถ ขิเล จ อมฺเห

ทสฺเสถ โน ปาฏิหิรํ สุวิมฺหํ

เฉทาย กงฺขํ สกลํ ชนสฺส

กาเกน รญฺญา กถิตนฺตุ ยํ ยํ

ตํ ตํ อขีลํ วิตถํ ตถํ เจ

พุทฺธานกถา วิตถา ตถา เจ

ทสฺเสถ วิมฺหํ นยนสฺส โนปิ ฯ

เรื่องนี้กล่าวตามตำนาน ขอสาธุชนผู้มีวิจารณ์จงพิจารณาใช้ โดยควรแก่เหตุผล หวังว่าคงให้ประโยชน์แก่ท่าน จึงนำมากล่าวไว้ด้วยในท้ายตำนานนี้ ฯ

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ*

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดราชนัดดารามวรวิหาร สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างในสมัยพระประสิทธิ์สุตคุณ (แดง เขมทตฺโต) เป็นเจ้าอาวาส ซึ่งอยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์และคงจะได้มีการบูรณะมาเป็นระยะๆ จนถึงปัจจุบัน ภาพจิตรกรรมมีปรากฏอยู่เฉพาะส่วนผนังเหนือระดับขอบบนของกรอบหน้าต่างขึ้นไป ถึงส่วนบนสุดของผนังโดยรอบทั้ง ๔ ด้าน เป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติต่อเนื่องกัน ๒ ตอน เริ่มต้นจากผนังด้านหลังพระพุทธรูปประธาน เป็นภาพตอนพระพุทธเจ้าแสดงธรรมเทศนาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และที่ผนังด้านหน้าเป็นภาพตอนพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์ภาพทั้ง ๒ ตอนนี้จุดกึ่งกลางของภาพมีอยู่เฉพาะที่ผนังด้านสกัดเท่านั้น ส่วนผนังด้านยาวทั้ง ๒ ด้าน เป็นภาพโลกสวรรค์เต็มตลอดพื้นที่ องค์ประกอบของภาพเห็นเป็นท้องฟ้ากว้างใหญ่ มีพระอาทิตย์อยู่กึ่งกลางผนังด้านตะวันออก และพระจันทร์อยู่กึ่งกลางผนังด้านตะวันตก นอกจากนั้นยังมีภาพเทวดา และเทวธิดาจำนวนมากกำลังเหาะเหินอยู่ท่ามกลางนภากาศเต็มท้องฟ้า ช่างผู้เขียนภาพได้ใช้ภาพพระอาทิตย์ และพระจันทร์ กลุ่มเมฆและอากัปกิริยาของเหล่าเทวดา และเทวธิดา ขณะดั้นเวหามุ่งเข้าไปสู่จุดศูนย์กลางของภาพแต่ละด้านด้วยท่าทางต่างๆเป็นเครื่องแสดงแบ่งภาพ

บริเวณท้องฟ้าส่วนที่เป็นองค์ประกอบภาพตอนพระพุทธเจ้าแสดงพระธรรมเทศนาโปรดพุทธมารดาจะมีภาพวิมานของเทวดา และเทวธิดาลอยอยู่ในระหว่างหมู่เมฆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวิมานว่างเปล่า มีบ้างที่เห็นเทวดากำลังก้าวย่างออกจากวิมาน ในท่ามกลางท้องฟ้า มีเหล่าเทวดา และเทวธิดาเหาะเหินมาเป็นหมู่ๆ พร้อมเครื่องสักการะในมือ บางองค์ชูช่อดอกไม้ พานพุ่มดอกไม้ บางองค์ยกช่อดอกไม้จบพนมมือ บางองค์ก็พนมมือบูชาเหาะมา ทั้งหมดหันหน้าไปทางผนังด้านหลังพระประธาน แสดงอาการเหาะไปอย่างรีบเร่งเพื่อฟังธรรมจากพระพุทธองค์

ท้องฟ้าส่วนที่เป็นองค์ประกอบภาพตอนพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์ เป็นภาพเทวดา และเทวธิดาจากกลุ่มดาวฤกษ์ทั้ง ๒๗ กลุ่ม อยู่ในอากัปกิริยาที่เหาะเหินมาเพื่อส่งเสด็จพระพุทธองค์ขณะเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หมู่ดาวฤกษ์ทั้ง ๒๗ กลุ่มนี้ นอกจากช่างจะเขียนเป็นภาพเทวดา และเทวธิดาแล้วยังได้จารึกชื่อหมู่ดาวฤกษ์ไว้ด้วยอักษรไทยภาษาไทย ๔ บรรทัด บรรทัดที่ ๑ บอกชื่อหมู่ดาวฤกษ์ บรรทัดที่ ๒ บอกชื่อราศีที่ดาวฤกษ์เหล่านั้นสถิตอยู่ เริ่มต้นจากผนังด้านทิศตะวันออกต่อจากภาพพระอาทิตย์เรียงลำดับจากขวาไปซ้าย ๓ แถว ตั้งแต่ดาวฤกษ์ที่ ๑ ถึงดาวฤกษ์ที่ ๑๓ ผนังด้านทิศตะวันตกเริ่มต้นจากขวาไปซ้าย (หรือจากริมผนังขวาสุดไปกลางผนัง) ตั้งแต่ดาวฤกษ์ที่ ๑๔ จนถึงดาวฤกษ์ที่ ๒๗

ข้อความในจารึกเท่าที่อ่านได้มีดังนี้

---

*กรมศิลปากร เอื้อเฟื้อข้อมูล นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์ นักภาษาโบราณ ๘ กองหอสมุดแห่งชาติ เรียบเรียง

อักษรจารึกหมู่ดาวและความหมาย

๑.	อัศวณี ที่ ๑	คือ หมู่ดาวฤกษ์ อัศวินี คือ ดาวม้า มี ๗ ดวง
	เมษ	อยู่ราศี เมษ
๒.	ภรณี ที่ ๒	คือ หมู่ดาวฤกษ์ ภรณี คือ ดาวแม่ไก่หรือดาวก้อนเส้า มี ๓ ดวง
	เมษ	อยู่ราศี เมษ (ต่อราศีพฤษภ)
๓.	กฤติกา ที่ ๓	คือ หมู่ดาวฤกษ์ กฤตติกา คือ ดาวลูกไก่ มี ๘ ดวง
	ภฤศภ	อยู่ราศี พฤษภ
๔.	โรหิณี ที่ ๔	คือ หมู่ดาวฤกษ์ โรหิณี คือ ดาวจมูกม้า หรือดาวคางหมู
	ภฤศภ	อยู่ราศี พฤษภ
๕.	พฤคเศียรที่ ๕	คือ หมู่ดาวฤกษ์ มฤคศิระ คือ ดาวศีรษะเนื้อ มี ๓ ดวง
	ภฤศภ ต่อเมถุน	อยู่ราศี พฤษภ (ต่อราศีเมถุน)
๖.	อารทรา ที่ ๖	คือ หมู่ดาวฤกษ์ อารทรา คือ ดาวฉัตร
	เมถุน	อยู่ราศี เมถุน
๗.	ปุนัพสุ ที่ ๗	คือ หมู่ดาวฤกษ์ ปุนัพพสุ คือ ดาวสำเภา หรือดาวเรือชัย มี ๓ ดวง
	เมถุน ต่อกรกฎ	อยู่ราศี เมถุน (ต่อราศีกรกฎ)
๘.	ปุษย ที่ ๘	คือ หมู่ดาวฤกษ์ ปุษย คือ ดาวปุยฝ้าย มี ๕ ดวง
	กรกฎ	อยู่ราศี กรกฎ
๙.	อาศเลษา ที่ ๙	คือ หมู่ดาวฤกษ์ อาศเลษา คือ ดาวแมว หรือดาวพ้อม
	กรกฎ ต่อสิงห์	อยู่ราศี กรกฎ (ต่อราศีสิงห์)
๑๐.	มฆา ที่ ๑๐	คือ หมู่ดาวฤกษ์ มฆา คือ ดาวแข้งม้า หรือดาวงอนไถ มี ๕ ดวง
	สิงห์	อยู่ราศี สิงห์
๑๑.	บุพพลคุณี ที่ ๑๑	คือ หมู่ดาวฤกษ์ ปุรพผลคุณี คือ ดาวเพดานหน้า มี ๒ ดวง
	สิงห์	อยู่ราศี สิงห์ (ต่อราศีกันย์)
๑๒.	อุตตรคุณี ที่ ๑๒	คือ หมู่ดาวฤกษ์ อุตตรผลคุณี คือ ดาวเพดานหลัง มี ๒ ดวง
	กันย์	อยู่ราศี กันย์
๑๓.	หัสต ที่ ๑๓	คือ หมู่ดาวฤกษ์ หัสต คือ ดาวศอกคู่ หรือดาวฝ่ามือ
	กันย์	อยู่ราศี กันย์
๑๔.	จิต ที่ ๑๔	คือ หมู่ดาวฤกษ์ จิตตรา คือ ดาวหมู หรือดาวจระเข้ มี ๑ ดวง
	ตุลย์	อยู่ราศี ตุลย์

๑๕. สวาตี ที่ ๑๕ คือ หมู่ดาวฤกษ์ สวาตี คือ ดาวช้างพัง หรือดาวกระออมน้ำ
ตุลย์ อยู่ราศี ตุลย์ (ต่อราศีพฤศจิก)
๑๖. วิศาขา ที่ ๑๖ คือ หมู่ดาวฤกษ์ วิศาขา คือ ดาวกระบือ หรือดาวแขนนาง
พฤศจิก อยู่ราศี พฤศจิก
๑๗. อนุราช ที่ ๑๗ คือ หมู่ดาวฤกษ์ อนุราธา คือ ดาวหมี หรือดาวหน้าไม้
พฤศจิก อยู่ราศี พฤศจิก
๑๘. เชฐ ที่ ๑๘ คือ หมู่ดาวฤกษ์ เชษฐก คือ ดาวแพะ หรือดาวช้างใหญ่
พฤศจิก อยู่ราศี พฤศจิก (ต่อราศีธนู)
๑๙. มูละ ที่ ๑๙ คือ หมู่ดาวฤกษ์ มูละ คือ ดาวช้างน้อย
ธนุ อยู่ราศี ธนู
๒๐. ปุพพาสาท ที่ ๒๐ คือ หมู่ดาวฤกษ์ ปุรพอาษาฒ คือ ดาวแรดตัวผู้ หรือดาวช้างพลาย
ธนุ ต่อมังกร อยู่ราศี ธนู (ต่อราศีมังกร)
๒๑. อุตตราสาท ที่ ๒๑ คือ หมู่ดาวฤกษ์ อุตตรอาษาฒ คือ ดาวแรดตัวเมีย หรือดาวช้างพัง
มังกร อยู่ราศี มังกร
๒๒. ศวน ที่ ๒๒ คือ หมู่ดาวฤกษ์ ศรวณะ คือ ดาวคนจำศีล หรือดาวคนหาบหมู
มังกร อยู่ราศี มังกร
๒๓. ธนิษฐา ที่ ๒๓ คือ หมู่ดาวฤกษ์ ธนิษฐา คือ ดาวช้างใหญ่ หรือดาวกา มี ๔ ดวง
กุมภ์ อยู่ราศี กุมภ์
๒๔. สัตพิศธ ที่ ๒๔ คือ หมู่ดาวฤกษ์ ศตภิษัช คือ ดาวงูเลื้อย หรือดาวมังกร
กุมภ์ อยู่ราศี กุมภ์
๒๕. บุพพพัทธบท ที่ ๒๕ คือ หมู่ดาวฤกษ์ ปุพรภัทรบท คือ ดาวราชสีห์ตัวผู้ มี ๒ ดวง
กุมภ์ ต่อมีน อยู่ราศี กุมภ์ (ต่อราศีมีน)
๒๖. อุตรภัทรบท ที่ ๒๖ คือ หมู่ดาวฤกษ์ อุตตรภัทรบท คือ ดาวราชสีห์ตัวเมีย มี ๒ ดวง
มีน อยู่ราศี มีน
๒๗. เรวดี ที่ ๒๗ คือ หมู่ดาวฤกษ์ เรวดี คือ ดาวหญิงมีครรภ์ หรือดาวปลาตะเพียน มี ๓๒ ดวง
มีน ต่อเมษ อยู่ราศี เมษ

เนื่องจากภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถนี้ส่วนใหญ่ใช้สีอ่อน มีสีฟ้าเป็นพื้นหลังเต็มผนังด้านยาวทั้ง ๒ ด้าน น้ำหนักของสีจึงเป็นไปในระดับเดียวกันโดยตลอด จะมีที่แตกต่างออกไปเฉพาะส่วนที่เป็นตอนสำคัญของเรื่องซึ่งใช้จำนวนสีมากเพื่อเน้นให้เห็นว่าสำคัญ อันเป็นลักษณะเฉพาะของงานจิตรกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งเคร่งครัดในกฎระเบียบการวางองค์ประกอบของภาพ มีรูปแบบที่เรียงเป็นแถวขนานกันในระดับ เป็นการตั้งใจทำให้เกิดความสมดุลกันในภาพ อีกทั้งยังคงพยายามรักษาความถูกต้องตามเนื้อหา

ของเรื่องให้มีความสมบูรณ์พร้อมตรงกับความเป็นจริงและต้องการให้มองภาพอย่างที่เห็นในธรรมชาติ มีสูง ต่ำ ใกล้ ไกล เป็นต้น โดยเฉพาะภาพที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์นั้น ช่างได้เขียนภาพไว้ให้ดูแล้วเกิดความรู้สึกว่าสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อยู่สูงมากๆ บันไดที่ทอดลงมานั้นมองแล้วดูยาวอย่างไม่มีที่สิ้นสุด และในขณะที่พระพุทธองค์เสด็จลงมาทางบันไดนั้น ก็ทรงบันดาลให้เทวดา มนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน และสัตว์นรกทั้งปวงซึ่งปรารถนาพุทธภูมิ ได้มีโอกาสเห็นกันทั้งสิ้นนั้น ช่างก็ได้เขียนภาพโลกทั้ง ๓ ไว้ มีทั้งเทวดาในสวรรค์ซึ่งกำลังเหาะมาในอากาศเป็นส่วนของโลกสวรรค์ หรือเทวโลก นอกจากนั้น ยังมีภาพมนุษยโลก บรรดาชาวโลกชายหญิง มีทั้งกษัตริย์ ผู้สูงศักดิ์ และชาวบ้านธรรมดา ซึ่งแสดงท่าทางที่บ่งบอกถึงความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธองค์ ต่างคนต่างนำเครื่องไทยทาน ของถวาย มุ่งหน้าเดินไปในทิศทางที่พระพุทธเจ้าเสด็จอยู่นั้น ส่วนโลกนรกนั้น อยู่ตอนล่างสุด แสดงให้เห็นสัตว์นรกกำลังได้รับทุกขเวทนา มีอาการต่างๆบ้างก็ถูกแทงด้วยอาวุธเลือดไหลอาบ บ้างก็อยู่ในท่าห้อยหัวลงจากต้นไม้ เป็นต้น

งานจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดราชนัดดารามวรวิหาร จัดเป็นงานจิตรกรรมไทยประเพณี ชิ้นหนึ่งที่ทรงคุณค่า หาดูได้ยากมากในปัจจุบัน โดยเฉพาะช่างได้นำเสนอภาพโลกสวรรค์ได้กว้างใหญ่ไพศาลมาก เน้นในเรื่องของหมู่ดาวต่างๆ ท่ามกลางจักรวาลอันหาที่สุดมิได้ ให้บังเกิดเป็นภาพเด่นชัดขึ้น ลักษณะงานเช่นนี้แตกต่างจากรูปแบบที่นิยมทำกันมาแต่เดิม หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นงานจิตรกรรมฝาผนังเพียงแห่งเดียวเท่านั้นที่มีอยู่ในปัจจุบัน

ภาพบานหน้าต่าง*

บานหน้าต่างของพระอุโบสถ จำนวน ๑๔ ช่อง ข้างละ ๗ มีลักษณะเป็นบานไม้ ๒ บาน ประกบกัน ด้านนอกลงรักเขียนลายทอง ส่วนด้านในแต่ละบานเป็นภาพเขียนสีรูปเทพเจ้าของพราหมณ์พร้อมด้วยพาหนะที่ใช้ทรง พออธิบายโดยสังเขปได้ดังนี้

หน้าต่างผนังด้านทิศตะวันออก

หน้าต่างบานแรก

แผ่นซ้าย พระเพลิง

หัตถ์ขวา	ถือ	ตรีด้ามยาว
หัตถ์ซ้าย	ถือ	แว่นส่อง
พาหนะ	ลาทรงเครื่อง	

แผ่นขวา พระพาย

หัตถ์ขวา	ถือ	พระแสงขรรค์
หัตถ์ซ้าย	ถือ	พัดโบก (วาลวิชนี)
พาหนะ	ม้าทรงเครื่องออกศึก	

*นางสาวธีรตา ธีรเดช เรียบเรียง

หน้าต่างบานที่สอง

แผ่นซ้าย พระมฤตยู

หัตถ์ขวา ถือ กระบอง

หัตถ์ซ้าย วางพาดที่พระเพลา

พาหนะ นกฮูก

แผ่นขวา พระเกตุ

หัตถ์ขวา ถือ พระแสงขรรค์

หัตถ์ซ้าย อยู่ในลักษณะหงายมือ

พาหนะ นาค

หน้าต่างบานที่สาม

แผ่นซ้าย พระศุกร์

หัตถ์ขวา ถือ คันศร

หัตถ์ซ้าย ถือ ลูกศร

พาหนะ วัวทรงเครื่อง

แผ่นขวา พระอังคาร

หัตถ์ขวา ถือ พระแสงดาบ

หัตถ์ซ้าย ถือ คัมภีร์ใบลาน

พาหนะ แกะทรงเครื่อง

หน้าต่างบานที่สี่

แผ่นซ้าย พระพฤหัสบดี

หัตถ์ขวา ถือ พระแสงดาบ

หัตถ์ซ้าย ถือ พระแสงดาบ

พาหนะ กวาง หลังพาดผ้าทิพย์

แผ่นขวา พระอาทิตย์

หัตถ์ขวา ท้าวอยู่ที่บั้นพระเอว

หัตถ์ซ้าย ถือ หอกด้ามสั้น

พาหนะ ราชสีห์

หน้าต่างบานที่ห้า

แผ่นซ้าย พระอินทร์

หัตถ์ขวา ถือ ท้าวอยู่ที่บั้นพระเอว

หัตถ์ซ้าย ถือ สังข์

พาหนะ ช้าง

แผ่นขวา พระพรหม

หัตถ์ขวาและซ้าย จับด้ามฉัตร ๕ ชั้น

พาหนะ หงส์

หน้าต่างบานที่หก

แผ่นซ้าย เทวสุดเทวบุตร

หัตถ์ขวา ถือ ซอ

หัตถ์ซ้าย ถือ ปลายสายสร้อยธุรำที่คล้องพระศอ

พาหนะ ไก่

แผ่นขวา ปัญสิงขรเทวบุตร

หัตถ์ขวา ถือ พิณ

หัตถ์ซ้าย ท้าวอยู่ที่บั้นพระเอว

พาหนะ ห่าน

หน้าต่างบานที่เจ็ด

แผ่นซ้าย คนธรรพเทวบุตร

หัตถ์ขวา ถือ กระบี่

หัตถ์ซ้าย ถือ ฝักกระบี่

พาหนะ แพะ

แผ่นขวา มาตลีเทวบุตร

หัตถ์ขวา ถือ ทวนด้ามยาว (ที่ด้ามมีพู่คั่นเป็นระยะ)

หัตถ์ซ้าย จับที่สร้อยพระศอ

พาหนะ หมูป่า

หน้าต่างผนังด้านทิศตะวันตก

หน้าต่างบานที่หนึ่ง

แผ่นซ้าย พระพิรุณ

หัตถ์ขวา ถือ พระแสงขรรค์

หัตถ์ซ้าย ถือ พระเต้าทักษิโณทก

พาหนะ พญานาค

แผ่นขวา พระโพสพ

หัตถ์ขวา ถือ รวงข้าว

หัตถ์ซ้าย ถือ พระแสงขรรค์

พาหนะ ปลา

หน้าต่างบานที่สอง

แผ่นซ้าย พระโสม

หัตถ์ขวา ถือ พระแสงขรรค์

หัตถ์ซ้าย ห้อยสร้อยพระศอที่พระดัชนี

พาหนะ ม้าทรงเครื่องออกศึก

แผ่นขวา พระนารายณ์ (มี ๔ พระกร)

หัตถ์ขวา บน ถือ ตรีด้ามสั้น

ล่าง ถือ สังข์

หัตถ์ซ้าย บน ถือ จักร

ล่าง ถือ คันศร

พาหนะ ครุฑยุดนาค

หน้าต่างบานที่สาม

แผ่นซ้าย พระราหู

หัตถ์ขวา ถือ ฆ้อน

หัตถ์ซ้าย เหยียดออกอยู่ข้างองค์

พาหนะ ครุฑ

แผ่นขวา พระเสาร์

หัตถ์ขวา อยู่ที่ด้าม และไกปืน

หัตถ์ซ้าย อยู่ที่ปลายกระบอกปืน

พาหนะ เสือลายพาดกลอน หลังพาดผ้าทิพย์

หน้าต่างบานที่สี่

แผ่นซ้าย พระจันทร์

หัตถ์ขวา ถือ พระแสงดาบ

หัตถ์ซ้าย ถือ โล่

พาหนะ ม้าทรงเครื่อง

แผ่นขวา พระพุธ

หัตถ์ขวา ถือ พระแสงของ้าว

หัตถ์ซ้าย ถือ ท้าวอยู่ที่บั้นพระเอว

พาหนะ ม้าทรงเครื่อง

หน้าต่างบานที่ห้า

แผ่นซ้าย พระอิศวร

หัตถ์ขวา ถือ ตรีศูล

หัตถ์ซ้าย วางพาดอยู่บนพระเพลา

พาหนะ กระบือ

แผ่นขวา พระยม

หัตถ์ขวา ถือ กระบองยาว

หัตถ์ซ้าย จับสายสังวาลย์ที่คล้ององค์

พาหนะ นกแสก

หน้าต่างบานที่หก

แผ่นซ้าย พระวรุณเทพ

หัตถ์ขวา ถือ หางนกยูงมีด้ามจับ

หัตถ์ซ้าย ถือ หางนกยูงมีด้ามจับ

พาหนะ กระต่าย

แผ่นขวา พระวรุณเทพ

หัตถ์ขวา ถือ หางนกยูงมีด้ามจับ

หัตถ์ซ้าย ถือ หางนกยูงมีด้ามจับ

พาหนะ นกยูง

หน้าต่างบานที่เจ็ด

แผ่นซ้าย จิตรเสนเทวบุตร

หัตถ์ขวา ถือ คทา

หัตถ์ซ้าย ถือ กระบอง

พาหนะ วานร

แผ่นขวา กามเสฐเทวบุตร

หัตถ์ขวา ถือ ดวงแก้ว

หัตถ์ซ้าย ถือ พระแสงด้ามสั้น (ลักษณะคล้ายกริช)

พาหนะ หนู

พระวิหาร, ศาลาการเปรียญ, กำแพงแก้ว-ศาลาราย, หอระฆัง, หอไตร เขาพระฉาย และโลหะปราสาท* มีรายละเอียดตามลำดับ ดังนี้

พระวิหาร

พระวิหารตั้งสกัดอยู่ทางใต้พระอุโบสถ เป็นอาคารทรงโรง สูงใหญ่ขนาดไล่เลี่ยกับพระอุโบสถ ก่ออิฐถือปูน หลังคามุงกระเบื้อง ลด ๓ ชั้น มีช่อฟ้า ใบระกา หน้าบันลงรักปิดทองประดับกระจก ลายดอกพุดตาน ฐานยกพื้น ๒ ชั้น เสาสูงใหญ่รองรับหลังคาด้านหน้า ๕ ต้น ด้านยาว ๘ ต้น ระเบียงเดินได้รอบ ชั้นที่สองยกพื้นบันไดเป็นทางเข้าอยู่ภายในพระวิหาร เสารองรับ ๓ ต้น หน้าต่าง ประตู ทำซุ้มปิดทองเขียนลาย ภายในพระวิหารทำเป็นห้องเวชยันต์พิมานไว้กลาง สองข้างมีฉัตรเบญจา ๕ ชั้น ภายในเวชยันต์ประดิษฐานพระพุทธรูปหล่อขัดทั้ง ๓ ห้อง ส่วนล่างก่อฐานชุกชี ปั้นลวดลาย ประดิษฐานพระพุทธรูปปางห้ามสมุทรเป็นพระประธาน ซึ่งจอมพลสมเด็จฯ เจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงพระศรัทธาปิดทองและถวายพระนามว่า พระชุติธรรมนราสพ เพดานเขียนลายฉลุปิดทอง เจาะที่ตอนบนผนังด้านหลัง

ศาลาการเปรียญ

ศาลาการเปรียญอยู่ทางเหนือของพระอุโบสถด้านถนนราชดำเนิน ลักษณะอาคารขนาดสูงใหญ่เช่นเดียวกับพระวิหาร ก่ออิฐถือปูน หลังคามุงกระเบื้องลด ๓ ชั้น มีช่อฟ้า ใบระกา หน้าบันลงรักปิดทองประดับกระจก ซุ้มประตูหน้าต่างเขียนลายปูนปั้น ปิดทอง ฐาน ๒ ชั้น เสาด้านหน้า ๕ ต้น ด้านระเบียง ๘ ต้น ภายในมีภาพเขียนที่เพดานและผนัง ผนังเป็นลายดอกไม้ร่วง อันเป็นลักษณะลายที่นิยมเขียนในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้นำพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวลักษณะเช่นเดียวกับพระบรมรูปหล่อในปราสาทพระเทพบิดรในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งปั้นหล่อเมื่อสมัยที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี ขนาดเท่าพระองค์จริงลงรักปิดทองประทับยืนอยู่ด้านหน้า ตอนในประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยสมัยอู่ทองตอนต้น จัดเป็นพระพุทธรูปที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง

กำแพงแก้ว-ศาลาราย

กำแพงวัดราชนัดดารามวรวิหารเป็นกำแพงชั้นนอก และกำแพงแก้วชั้นใน กำแพงด้านนอกลักษณะอย่างกำแพงเมือง ด้านหน้าวัดจะสร้างศาลาบนกำแพงขนาดใหญ่ มีบันไดทางด้านขึ้นสู่ศาลาซ้าย-ขวา ด้านในวัดขนาบประตูเข้าวัดข้างละ ๑ หลัง ก่ออิฐถือปูนเป็นทรงไทย ลักษณะของสถาปัตยกรรมแสดงให้เห็นเป็นปราการที่มั่นคงแข็งแรง ตั้งประจันหน้ากำแพงเมืองและป้อมมหากาฬที่อยู่ถัดออกไป เสมือนจะสกัดกั้นมิให้ข้าศึกศัตรูล่วงล้ำผ่านเข้ามาได้ สมกับเป็นวัดที่ตั้งอยู่ชิดกำแพงเมือง เสาศาลาบนกำแพงแต่ละต้นขนาดใหญ่แท่งสี่เหลี่ยมรองรับหลังคา รับกับสถาปัตยกรรมภายในวัด ทั้งพระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ และโลหะปราสาทที่มีขนาดใหญ่โอฬารทั้งสิ้น

---

*กรมศิลปากร เอื้อเฟื้อข้อมูล นางสายไหม จบกลศึก เรียบเรียง

กำแพงแก้ว อยู่ถัดกำแพงชั้นนอกเข้ามาประมาณ ๒๐ เมตร ผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีศาลาที่มุมทั้ง ๔ มุม และศาลารายตามแนวกำแพงแก้วด้านละ ๒ หลัง ลักษณะอาคารทรงไทย ประตูเป็นซุ้ม เจาะช่องตรงกับประตูชั้นนอกตรงกลางกำแพงแก้วแต่ละด้าน เพื่อเข้าสู่บริเวณพุทธาวาส

พื้นที่ในบริเวณทั่วไปของวัดปูด้วยแผ่นหินศิลาเก่าสมัยต้นรัตนโกสินทร์ซึ่งจะหาดูได้ยากแล้ว

หอระฆัง

หอระฆังอยู่ทางทิศตะวันออก ทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส ๒ ชั้น ก่ออิฐถือปูน ลักษณะศิลปกรรมสมัยรัชกาลที่ ๓ ยังมิได้บูรณะให้สมบูรณ์

หอไตร

หอไตรอยู่ตรงข้ามหอระฆังไปทางทิศใต้ เป็นอาคารทรงไทย หน้าบันปั้นลายปิดทอง ประดับกระจก ยังมิได้บูรณะ

เขาพระฉาย

พระฉายสร้างบนเขามอ อยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ริมคลองวัดราชนัดดาราม เป็นรูปปูนปั้นนูนสูงขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระสาวก ทรุดโทรมมาก ยังมิได้บูรณะ

โลหะปราสาท

โลหะปราสาทเป็นโบราณสถานล้ำค่าของชาติไทย ได้รับการยกย่องว่าเป็นโลหะปราสาทแห่งที่ ๓ ของโลก ซึ่งปัจจุบันอยู่ที่ประเทศไทยเพียงแห่งเดียว แห่งแรกอยู่ในประเทศอินเดีย แห่งที่ ๒ อยู่ในประเทศศรีลังกา ทั้งสองแห่งได้ถูกทำลายพังสูญสิ้นไปแล้ว เหลือสมบูรณ์อยู่ ณ วัดราชนัดดารามวรวิหารเท่านั้น ตั้งอยู่ข้างพระอุโบสถ ถัดไปทางทิศตะวันตก ตรงส่วนที่เป็นศูนย์กลางของพื้นที่ทั้งหมด

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ช่างออกแบบก่อสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๙ ตามลักษณะของโลหะปราสาทที่พรรณนาไว้ในหนังสือมหาวงศ์ พงศาวดารลังกา ซึ่งพระเจ้าทุฏฐคามณีอภัย กษัตริย์ลังกาสร้างไว้เมื่อ พงศ. ๓๘๗ โดยมอบหมายให้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) ขณะยังเป็นพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา ดำรงตำแหน่งอธิบดีก่อสร้าง ว่าช่างสิบหมู่และช่างศิลา เป็นแม่กองดำเนินการก่อสร้าง การออกแบบก่อนก่อสร้างได้เล่าขานกันว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ช่างเดินทางไปดูแบบโลหะปราสาท ณ ลังกาประเทศด้วย โดยนำเค้าเดิมมาเป็นแบบ แล้วปรับปรุงให้เป็นสถาปัตยกรรมตามลักษณะศิลปกรรมของไทย[๑]

มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสตามโลหะปราสาทที่เมืองลังกาของพระเจ้าทุฏฐคามณีอภัย ส่วนลักษณะสถาปัตยกรรมนั้นสร้างตามแบบศิลปกรรมไทย ฐานกว้างด้านละ ๒๓ วา เป็นอาคาร ๗ ชั้น ลดหลั่นกันขึ้น

---

[๑]หนังสืองานพระราชทานเพลิงศพ พลโทบุศรินทร์ ภักดีกุล เล่าว่า พระยาภักดีภูธร (จัน ภักดีกุล) ลูกขุนพิทักษ์ระบำ มาจากอยุธยาเป็นผู้สร้างหุ่นจำลองโลหะปราสาทด้วยไม้ระกำ

อาคารชั้นล่างชั้นที่ ๓ และชั้นที่ ๕ จะเป็นคูหาและระเบียงรอบ ในชั้นที่ ๒ ชั้นที่ ๔ ชั้นที่ ๖ ทำเป็นคูหาจตุรมุขมียอดเป็นบุษบกชั้นละ ๑๒ ยอดและชั้นที่ ๗ เป็นยอดปราสาทจัตุรมุขสำหรับประดิษฐานพระบรมธาตุ รวมเป็น ๓๗ ยอด หมายถึง หลักธรรมในพระพุทธศาสนา ๓๗ประการ ที่เป็นปัจจัยให้ดำเนินไปสู่ความหลุดพ้นเข้าสู่ดินแดนพระนิพพาน ที่เรียกว่า *"โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ"* การขึ้นสู่โลหะปราสาท แต่ละชั้นจะมีบันไดวนตั้งอยู่ตรงใจกลางของอาคาร โดยตั้งซุงขนาดใหญ่ยึดเป็นแม่บันได ครั้งนั้นมีหลักฐานการก่อสร้างโลหะปราสาทว่า ได้เกณฑ์หาศิลาแลงที่มีอยู่ในเมืองสวรรคโลกมาเป็นวัสดุก่อฐานรากด้วย ปรากฏในเอกสารของกระทรวงมหาดไทย สมุดไทยดำ เลขที่ ๑๓๐ เมื่อพุทธศักราช ๒๓๙๐ ความว่าดังนี้

เอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๙
เรื่อง เกณฑ์ให้หาศิลาแลงส่งมากรุงเทพฯ
ร่างหนังสือที่ ๕ พระยามหาอำมาตย์ ถึงพระยาสวรรคโลก

หนังสือพระยามหาอำมาตย์ มาถึงพญาสวรรคโลกด้วยบอกลงไปว่า ได้แต่งให้หลวงภักดีภูเบศร์ ผู้ช่วยไปขนหาได้ศิลาแลงที่กำแพงเมืองทั้งแผ่นเล็ก ๕ แผ่น แผ่นใหญ่ ๓ แผ่น รวม ๘ แผ่น ที่หลวงไชยเสนาคมส่งลงไปเป็นตัวอย่างนั้น ได้เอาแลงตัวอย่างทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระเนตรแล้วโปรดเกล้าฯ ดำรัสว่า แลงซึ่งพญาสวรรคโลกส่งลงไปเป็นตัวอย่างนั้น แผ่นใหญ่ แผ่นเล็ก ยาว กว้าง หนา เป็นเหลี่ยมที่คล้ายกันกับแผ่นอิฐ ถ้าก่อเป็นชั้นแถวกันดี ศิลาแลงเช่นตัวอย่างนี้ได้ก่อมหาโลหะปราสาท ที่วัดสร้างใหม่ดีทีเดียว สมเด็จพระพุทธิเจ้าอยู่หัว จะต้องพระราชประสงค์สักหมื่นหนึ่ง หมื่นเศษ แลงที่กำแพงเมืองสวรรคโลก ปรักหักพังอยู่มาก ครั้นจะเกณฑ์ให้พยาสวรรคโลกกรมการ ขุดขัดแลงบรรทุกเรือไปส่งนั้น ลำน้ำเมืองฝ่ายเหนือ ก็เป็นแก่งเป็นหาดล่องยาก ไพร่ พลเมือง ก็ติดตัดไม้หลวง แพไม้เกณฑ์ส่วยอยู่ ถ้าพญาสวรรคโลกกรมการ ศรัทธาอุตสาหะในกองการกุศลคิดอ่านตรึกตรองใช้สติปัญญา ก็จะเห็นได้แลงลงไปส่งทูลเกล้าฯ ถวายแลฤดูน้ำเรือลูกค้าก็ขึ้นล่องค้าขายอยู่ ณ แขวงเมืองสวรรคโลกชุกชุม เมื่อเรือลูกค้าจะล่องคิดอ่านขุดขัดศิลาแลงฝากฝังเรือลูกค้าลงไป ณ กรุงเทพมหานคร ลำละ ๒๐ แผ่น ๓๐ แผ่น ๔๐ แผ่น ตามเรือเล็กใหญ่จงทุกลำกับอย่างหนึ่งให้พญาสวรรคโลกกรมการ คิดอ่านจัดแจงขุนหมื่นกรมการที่ได้รับตั๋ว แลขุนหมื่นบุตร ขุนหมื่นที่สักให้สิ้นจำนวนหางว่าวยื่น บอกบนขอแรงช่วยจัดหาศิลาแลงลงไปทูลเกล้าฯ ถวายพญาสวรรคโลก ๑๐๐ แผ่น พระปลัด ๗๐ แผ่น ยกกระบัตร ๕๐ แผ่น กรมการใหญ่ ๓๐ แผ่น กรมการน้อย ๒๐ แผ่น ให้ครบตามจำนวนกรมการขุนหมื่นจงทุกคน ซึ่งแลงส่งลงไปนั้นจะบรรทุกตามแต่จะจัดแจงเรือหรือแพล่องลงไปก็ตาม พญาสวรรคโลกกรมการจะคิดอ่านส่งศิลาแลงลงไปให้ถึงกรุงเทพฯ จงได้ ก็จะได้สรรเสริญและความชอบกับพญาสวรรคโลก กรมการ และขุนหมื่นต่อไป หนังสือมา ณ วันที่ ๑ ฯ๕ ๖ ค่ำปีมะแม นพศก

สิ่งบันดาลพระราชหฤทัยที่เป็นมูลเหตุให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนำคติการสร้างโลหะปราสาทของลังกามาสร้างขึ้นในวัดราชนัดดารามวรวิหารนั้น น่าจะสืบเนื่องมาจากความเจริญรุ่งเรื/องทางพระพุทธศาสนาในรัชสมัยเป็นสำคัญ ด้วยมีการติดต่อสร้างสัมพันธไมตรีมีไปมาระหว่างประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะประเทศลังกาได้แลกเปลี่ยนสมณฑูตสืบความยั่งยืนของพระพุทธศาสนาต่อกันสม่ำเสมอ

ไทยรับคัมภีร์ที่ยังไม่มีมาไว้รวมทั้งได้ศึกษาประวัติการประดิษฐานพุทธศาสนาในลังกาซึ่งเล่าไว้ในหนังสือมหาวงศ์ ก็ย่อมเป็นส่วนเสริมพระราชศรัทธาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงยึดมั่นอย่างลึกซึ้งอยู่แล้ว ให้ทรงนิยมการบำเพ็ญพระราชกุศล สร้างสิ่งอนุสรณ์ในพระพุทธศาสนาไว้ตามอย่างในลังกา

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชศรัทธาในพระบวรพุทธศาสนามั่นคง ได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองด้วยประการต่างๆ ตามเยี่ยงอย่างพระมหาธรรมิกราชแต่โบราณ ทั้งการสร้างวัดวาอาราม และคัมภีร์อรรถกถาฎีกา ทรงสนพระราชหฤทัยในสิ่งแปลกที่หาดูได้ยาก และโปรดเกล้าสร้างขึ้นไว้ให้เป็นศรีสง่าแก่บ้านเมือง เช่น เรือสำเภาที่วัดยานนาวา ส่วนการสร้างโลหะปราสาทนอกจากจะทรงมีพระราชศรัทธาแนบแน่นที่จะสร้างศาสนสถานเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาแล้ว ทรงคาดหวังจะให้เป็นสถาปัตยกรรมที่งามวิจิตร อันจะเป็นพยานยืนยันว่าในแผ่นดินของพระองค์เป็นยุคทองแห่งงานศิลปกรรม เพราะได้สร้างวัดวาอารามสิ่งก่อสร้างไว้จำนวนมาก และที่น่าจะนำมาวิเคราะห์อีกประการหนึ่ง คือ พระองค์น่าจะทรงมีเจตจำนงให้พสกนิกรในแผ่นดินได้รู้จักพุทธสถานที่เกิดขึ้นด้วยแรงศรัทธาของพุทธศาสนิกชนในอดีต ว่ามีความยิ่งใหญ่ไพศาลเพียงใด รวมทั้งปรัชญาในการสร้างสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาของไทย ที่มักจะแฝงคติธรรมสอดแทรกไว้เตือนสติเพื่อมีอานิสงส์ช่วยกล่อมหรือบ่มนิสัยพลเมืองให้ยึดมั่นระลึกอยู่ในธรรมคุณเนืองนิจด้วย

โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ประกอบด้วย ธรรมหลักที่เป็นหัวใจสำคัญๆ ที่ผู้มุ่งสู่แดนหลุดพ้นพึงปฏิบัติ ๗ ธรรมะ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรค ๘

สติปัฏฐาน ๔ คือ การกำหนดสติพิจารณาธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ได้แก่ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนา

สัมมัปธาน ๔ คือ การประกอบความเพียรให้มีในตน ๔ ประการ สังวรปธาน ปหานปธาน ภาวนาปธาน อนุรักขนาปธาน

อิทธิบาท ๔ คือ เครื่องให้สำเร็จความประสงค์ ๔ อย่าง ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา

อินทรีย์ ๕ คือ กายกับใจแบ่งออกเป็น ๕ กอง เรียกว่า ขันธ์ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ประชุมกันเป็นกาย เรียกว่า รูป

พละ ๕ คือ ธรรมเป็นกำลัง ๕ ประการ คือศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา

โพชฌงค์ ๗ คือ การลำดับสติ ได้แก่ สติ ธัมมวิจยะ วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา

มรรค ๘ คือ ความชอบ ๘ ประการ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

การสร้างโลหะปราสาทดำเนินการมาถึงพุทธศักราช ๒๓๙๔ นับเวลาจากปีที่เริ่มก่อสร้างวัดราชนัดดารามวรวิหารได้ ๕ ปี งานลุล่วงไปเพียงโครงก่ออิฐสลับศิลาแลง และยังมิได้ถือปูนเป็นส่วนใหญ่ความงดงามขึ้นอยู่กับการประดับตกแต่ง ซึ่งเป็นรายละเอียดที่จะต้องใช้เวลาและฝีมืออีกมาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคตล่วงไปก่อน โลหะปราสาทจึงยังไม่สำเร็จสมบูรณ์

พิจารณาตามแผนผังวัดราชนัดดารามวรวิหารจะเห็นว่าโลหะปราสาทคือสิ่งก่อสร้างที่เป็นประธานของวัด เพราะกำหนดให้ตั้งอยู่ตรงบริเวณที่เป็นศูนย์กลางของพื้นที่ทั้งหมด เป็นอาคารหลักที่สูงใหญ่ที่สุดภายในวัด มีผู้ลงความเห็นว่า วัตถุประสงค์ในการสร้างโลหะปราสาทเพื่อเป็นอาคารพุทธาวาส หากพิจารณาลักษณะของอาคารแล้ว น่าจะสนับสนุนว่าเป็นอาคารเพื่อปฏิบัติธรรมเจริญฌานสมาบัติของพระฝ่ายอรัญวาสีเช่นเดียวกับโลหะปราสาทในลังกาการที่โลหะปราสาทสร้างไม่เสร็จสมบูรณ์ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทำให้ไม่อาจทราบถึงพระราชกำหนดที่แน่ชัดว่า ทรงมีพระราชประสงค์จะให้เป็นอาคารสังฆาวาสหรืออาคารพุทธาวาส หรือมุ่งใช้ประโยชน์ทั้งสองประการ

โลหะปราสาทได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ตามกำลังของเจ้าอาวาสในยุคหลังบ้าง แต่เสร็จสมบูรณ์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศร รามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตรมหาราช ซึ่งได้เริ่มงานบูรณะตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๐๖ เป็นต้นมา จนถึงระยะเวลาที่มีการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕ ครั้นเมื่อเกิดโครงการคณะกรรมการกรุงรัตนโกสินทร์กำหนดนโยบายปรับปรุงสิ่งแวดล้อมในบริเวณถนนราชดำเนินกลาง วัดราชนัดดารามวรวิหาร เพื่อให้โลหะปราสาทได้ประจักษ์สู่สายตาของชาวโลกได้ชัดเจน เนื่องจากมีโรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมไทยสร้างบังไว้ และการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในมหามงคลสมัย ๒๐๐ ปี วันพระบรมราชสมภพ พุทธศักราช ๒๕๓๐ เป็นกำลังสำคัญทำให้รัฐบาลได้เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ และพลับพลามหาเจษฎาบดินทร์ เพื่อเป็นสถานที่สำคัญรับพระราชอาคันตุกะจากต่างประเทศมาเยือนไทยอย่างสมพระเกียรติ ในวาระนี้ได้พิจารณาว่าโลหะปราสาทเมื่อบูรณปฏิสังขรณ์แล้วเป็นศรีสง่าแก่พระนครอย่างยิ่ง สมควรสร้างบุษบกประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุไว้บนปราสาทยอดด้วย ก็จะสมบูรณ์อย่างยิ่ง

การสร้างบุษบก ได้รับแรงศรัทธาจากภาคเอกชน ๒ หน่วยงาน คือ ธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) และบริษัท อเมริกันเอ็กซ์เพรส (ไทย) จำกัด สนับสนุนงบประมาณในการสร้างเป็นบุษบกโลหะ และธนาคารไทยพาณิชย์สร้างผอบบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ประทานพระบรมสารีริกธาตุ ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สำหรับอัญเชิญมาประดิษฐานไว้ ณ โลหะปราสาท โดยกำหนดการเสด็จพระราชดำเนินมาทรงประกอบพระราชพิธีอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุขึ้นสู่บุษบกบนปราสาทยอดของโลหะปราสาทนั้น เป็นพระราชพิธีแรกที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในมหามงคลสมัย ฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๘

เอกสารจดหมายเหตุ

การบูรณะในรัชกาลที่ ๕

(ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๕๒)

(สำเนา) ที่ ๕๒๘๑

(รับวันที่ ๒๘ มกราคม ๑๒๐)

ที่ ว่าการมณฑลกรุงเก่า

(วันที่ ๒๗ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐)

พระยาโบราณบุรานุรักษ์ เรียนมายังท่านพระยาวิสุทธ
ฯ ปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ

ด้วยได้รับหนังสือท่านที่ ๓๖/๑๓๐๑๖ ลงวันที่ ๖
ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๐ เรื่องการปฏิสังขรณ์พระอารามที่ชำรุด
ทรุดโทรม แต่ก่อนมาแล้วถือผู้ที่ออกทรัพย์ช่วยปฏิสังขรณ์
ทำการสิ่งใดเป็นเงินเท่าใดกระทรวงธรรมการยังหาได้รับรายละ
เอียดไม่ ขอให้ส่งรายละเอียดว่าวัดใดทำความชอบ
ที่ควรทูลพระกรุณา ขอพระบรมราชานุญาตแล้วลงราชกิจจา
นุเบกษานั้น ได้ทราบแล้ว

ข้าพเจ้าขอเรียนมายังเจ้าคุณให้ทราบว่า ตาม
ที่ระเบียบได้จัดการปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมในวัดวาอาราม
ต่างๆ แต่ก่อนยังหาได้เรียบร้อยดีไม่ ยกมีการ
ซ่อมแซมในพระอาราม และที่ศาลาค้างอยู่ ๔ แห่งนั้น
ทำเสร็จแล้วมีประกาศเป็นรายแล้วสำเร็จบริบูรณ์ ส่วน
การที่เรี่ยไรผู้ศรัทธาเงินช่วยปฏิสังขรณ์ในพระอาราม
นี้ เก็บได้ทั้งรวมเป็นเงิน ๓๖๙ บาท ๓๒ อัฐ เป็นจำนวน
มาแต่เรื่องออกผู้ศรัทธาเมื่อ เงินค่าเหล่านี้ได้จัดแล้วจึ่ง
รวมเป็นเงินตั้งแต่ในรัตนโกสินทรศก ๑๒๐ นี้ เก็บได้เงินอีก
เงินค่าเรี่ยไรแลเงินเรี่ยไรได้รวมเป็นเงิน ๓๐๓ บาท
๓๒ อัฐ เอาไปรวมหน่อยจึงจะมีสิ่งที่เป็นรายแลค่าก่อ
สร้าง ยังหาพอแก่การซ่อมแซมไม่ ข้าพเจ้าได้ออก
เงินส่วนตัวข้าพเจ้าเองช่วยเพื่อกุศลปฏิสังขรณ์สิ้น
เงิน ๕๒ บาท ๕๖ อัฐ รวมทั้งหมดเป็นเงิน ๑๖๒ บาท
๓๖ อัฐ มีรายชื่ออยู่ในบาญชีท้ายชื่อผู้ที่ออกทรัพย์ช่วย
ปฏิสังขรณ์ ๑ บาญชีเงินค่าเหล่านี้กุศลบำเพ็ญ ๑ บาญชี
รายการซ่อมแซม ๑ บาญชีเงินเรี่ยไรที่เจ้าได้ออกช่วย
เพื่อกุศลในพระอาราม ๑ รวม ๔ ฉบับ ได้ส่งมาพร้อม
กับหนังสือนี้ด้วยแล้ว

ส่วนการที่พระอารามนี้ ข้าพเจ้ายังคิดให้มี
จัดการซ่อมแซมทำต่อไป เมื่อทำการซ่อมแซมเสร็จแล้ว

ไปจะเปนไรเล่า ผู้ที่จะออกหน้าช่วยเกื้อกูลต่อไปอีก [illegible]
หวังไปแต่ใด ข้าพเจ้าเชื่อว่าจะได้เรียบร้อย [illegible]

[illegible]
[illegible] ข้อเท่านี้ได้ [illegible]
[illegible] ของพระบาท [illegible]
พระปรมาภิไธย [illegible] เพื่อเปนการ
[illegible]
เพื่อกุศล [illegible] และ
[illegible] ด้วย

[illegible]
[illegible]
ความดีความเห็นแล้วแต่จะเห็นงาม ฯ

(เซ็น) [illegible]

สำเนา [illegible]

รับวันที่ ๑๙ มิถุนายน ร ศ ๑๒๑

พระยาวุฒิ ที่ ๖๔ ส่งวันที่ ๑๘ มิถุนายน ร ศ ๑๒๑

ว่าพระยาเพชรปาณี ยื่นรายงานแลบาญชีเงินได้เงินจ่าย แลการปฏิสังขรณ์ วัดราชนัดดา จำนวนศก ๑๒๐ ดังที่ได้ทูลเกล้า ฯ ถวายมานี้

พระบรมราชกระแส	หมายเหตุ
อนุโมทนา	

ที่ ๑๙๔

วันที่ ๑๘ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๑

พระคุณเจ้าสิทธิ ขอประทานกราบทูลพระเจ้า
หม่อมฉันเรื่อง กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ทราบฝ่าพระบาท
ด้วยพระเพชรบาลสี่มรรคนายกวัดราชบัด
ยื่นหนังสือแลหาซื้อสินได้จ่าย; ผลกับปฏิสังขรณ์
วัดราชบัด คำนวนปี ๑๒๐ มายังกระทรวง ทั้งพ
พระราชาได้คิดค่าเหาสอดซ่อมทุนเกล้าฯ ถวาย
มานี้ เพื่อฝ่าพระบาทจะได้นำขึ้นกราบบังคมทูล
พระกรุณาในเวลาอันสมควร

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า
พระยาวรเสถียรบดี

ที่ ๑๘๔๑

บาญชี เงินได้ในวัดมหาธาตุ จำนวน ปี ร,ศ, ๑๒๐ มีรายละเอียดแจ้งต่อไปนี้

รายการ	จำนวนเงิน บาท	จำนวนเงิน อัฐ	รวมเงิน บาท	รวมเงิน อัฐ	หมายเหตุ
ที่กัลปนาสงฆ์ฝั่งใต้ ริมกำแพงพระนครตอนหนึ่ง					
พระยาเพชรปาณี เช่า ๑ ปี เงิน	—	—	๒๐๐	—	
ที่ฝั่งเหนือ					
นายโชยภักดีเช่าปีละ ๒๔ บาท ๑ ปีเงิน	๒๔	—			
นายขันเปรียญ " " ๒๔ " " "	๒๔	—			
นายเชย " " ๑๒ " " "	๑๒	—			
อำแดงตาด " " ๙ " " "	๙	—	๖๙	—	
ผู้ที่ภาคทรัพย์ช่วยซ่อมแซมวัดซึ่งเงินค้าง					
พระยาเพชรปาณีช่วยเกื้อกูลปฏิสังขรณ์ในพระอาราม	๕๔๖	๙๘	๑๓๕๕	๑๒	
รวมทั้งสิ้น เงิน			๑๖๒๔	๑๒	

ที่ ๑๘๖

บาญชี รายจ่ายสิ่งของแลค่าแรงซ่อมแซมศาลาราย ห่วัด ๕ หลัง แลฉาบปูนถางหญ้าในบริเวณที่ศาลาระ สีรายเสียดแจ้งต่อไปนี้

รายการจำหน่าย	จำนวนเงิน		รวมเงิน		หมายเหตุ
	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ	
ไม้สักทำเป็นกลอนหลังที่ใบระกา ๒ ยก ยกละ ๔๘ บาท	[illegible]	—			
ไม้สักปูพื้นศาลา ๖ ยก ๆ ละ ๓๕ บาท	๒๑๐	—			
ปูนหิน ๙ เกวียน ๆ ละ ๑๓ บาท	๑๑๗	—			
ปูนสีเมน ๖ เม็ ๆ ละ ๑๐ บาท กับ ๒ อัฐ	๖๓	—			
ทราย ๖ ลำ ๆ ละ ๘ บาท	๔๘	—			
ตะปูซองแลตะปูตีพื้น	๑๐	—	๕๗๐	๖๖	
ค่าแรง					
ทำซุ้มประตูแลกำแพง	๒๐๐	—			
ทำเพิงรายศาลา ๕ หลัง	๘๐	—			
ค่าแรงทำหนักปูน	๘๐	—			
ค่าแรงทำไม้ต่าง ๆ	๓๔๐	—			
ค่าแรงปูพื้นศาลา ๒ หลัง	๓๐	—			
ทาสีศาลา ๕ หลัง	๑๒๔	—			
ค่าแรงตัดต้นไม้ในที่ต่าง ๆ	๑๐๐	—			
ถางหญ้าในพื้นวัด	๒๐	—	๑๐๕๔	—	
รวมทั้งสิ้น เงิน			๑๖๒๔	๖๖	

รับวันที่ ๒๐ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๖

นาม พระยาวุฒิ ที่ ๕๘ ส่งวันที่ ๒๐ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๖

ใจความ เรื่องพระยาเพชรพิไชย ปฏิสังขรณ์ และสร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นที่วัดราชนัดดาราม

พระราชกระแส	หมายเหตุ
อนุโมทนา	

(สำเนา) ที่ ๙๖๒๕ รับวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ๑๒๒

วันที่ ๑๑ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๒

พระยาเพชรบ์ชี ผู้ได้รับน่าที่บำรุงวัดราชนัดดาพระอารามหลวง ฤๅ เป็นพรรคนายก ขอทำรายงานผลประโยชน์และการบำรุงวัดราชนัดดารามในรัตนโกสินทรศก ๑๒๑ มายื่นแก่ท่านพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการทราบ

ด้วยในรัตนโกสินทรศก ๑๒๑ นี้ ได้จัดการแก้ไขเรียกเงินค่าเช่าที่ดินพระอารามขึ้นราคาได้บ้างอีกเล็กน้อย กับเรี่ยไรเงินได้บ้าง และซ่อมแซมของที่ชำรุดทำขึ้นใหม่ ที่เห็นควรว่าจะเป็นประโยชน์ต่อไปนั้น

เห็นว่า ที่กุฎีและศาลาซึ่งชำรุดหักพังมีแต่เครื่องบน กับเสาฤๅเครื่องฝาฝนังศิลาดีบันไดบ้าง ควรใช้ปฏิสังขรณ์ของที่จะถาวรได้ ครั้นจะทิ้งไว้ก็ไม่มีประโยชน์อันใด จึงได้เอามาทำให้เป็นประโยชน์แก่การในพระอาราม มีข้อความรายการดังจะแจ้งต่อไปนี้

การที่ซ่อมแซมทำขึ้น คือ ซุ้มประตูชั้นใน ๓ ซุ้ม ที่ฉลายถานบัวล่างและบัวเบื้องบนอิฐแตกหลุดกับปูนผุกระเทาะคร่ำคร่าจนต้นไม้ขึ้น น่ากลัวจะเป็นอันตรายพังลง ได้ถากรากถางขึ้นก่ออิฐถือปูนทรายให้คงรูปเดิม เพื่อกันอันตรายต่อไป และกำแพงที่ชิดเขื่อนกับซุ้มประตูนั้นปูนแตกกระเทาะ บางแห่ง บางแห่งต้นไม้ขึ้น ได้ตัดถอนต้นไม้และซ่อมถือปูนใหม่ให้เรียบร้อย เพื่อป้องกันต้นไม้และหญ้าที่จะขึ้นกระทำให้ของชำรุดเสียรูปโฉมนั้นด้วย

สิ่งที่ทำใหม่ขึ้นอีกนั้น คือถนนหลังแก่ประตูกำแพงด้านเหนือเข้าไปจนถึงประตูซุ้มกำแพงชั้นในยังไม่มี จึงได้ไปรื้อขนเอาศิลาบันไดกุฎีที่ชำรุดหักพังมาใช้ทำเป็นถนน โดยยาว ๑๐ วา ๓ ศอกคืบ กว้าง ๓ ศอกคืบสายหนึ่ง

กับซ่อมแซมถนนที่ชำรุดชุกเสีย ตั้งแต่ประตูกำแพงชั้นนอกด้านใต้เข้าไปจน
ถึงประตูซุ้มกำแพงชั้นใน โดยยาว ๑๐วา ๓ ศอกคืบ กว้าง ๓ ศอกคืบสายหนึ่ง

อนึ่งสระน้ำริมศาลารายด้านใต้ ยังไม่มีศาลาที่อาศรัยในเมื่อพระสงฆ์
สามเณรศิษย์วัดจะมาสรงและตักอาบน้ำนั้น ได้ไปเอาเสากับตัวไม้เครื่องบนบาง
อย่างมาทำเป็นศาลาที่อาศรัย มุงด้วยสังกะสี ๒ ห้องหลังหนึ่ง

นอกนั้นมีการซ่อมและตกแต่งรักษาในบริเวณ คือตัดต้นไม้และถางหญ้าซึ่ง
ขึ้นในที่ต่าง ๆ และเกลี่ยที่ดินลุ่มเป็นหลุมเป็นบ่อซึ่งฤดูฝนตกลงมาน้ำขังในระ
หว่างกำแพงชั้นนอกชั้นในให้เรียบร้อยขึ้น

แต่ต้นไม้และหญ้าในบริเวณพระอารามจะตัดถางให้ขาดนั้นยังขัดข้องอยู่
เพราะอารามนี้ไม่มีเงินวัดและโยมสงฆ์มิได้ถางมาแต่เดิม จึงเป็นเหตุให้ต้นไม้
ต้นหญ้ากำเริบขึ้นได้ แต่การต่อไปต้องอาศรัยความพากเพียรค่อยตัดค่อยถาง
บำราบไปในปีละสามสี่คราว จึงจะกันอันตรายให้เจริญขึ้นได้

ส่วนเงินผลประโยชน์ค่าเช่าที่ดินพระอารามศก ๑๒๐ เก็บเงินได้ ๒๖๙บาท
ในศก ๑๒๑ เก็บได้ ๓๕๐ บาท มากกว่าศก ๑๒๐ ถึง ๘๑ บาท

แต่การเรี่ยไรปีนี้ได้เงินเพียง ๒๖๐ บาท ๘ อัฐ กับเงินของข้าพเจ้า
ช่วยเกื้อกูลปฏิสังขรณ์อีก ๒๕ บาท เงินนี้ได้ปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมพระอารามตาม
ความที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นสิ้น กระทำให้เห็นว่ามีความเจริญได้ และความ
มุ่งหมายพยายามของข้าพเจ้าก็ยังไม่ทำเสื่อมทราม คิดการผลประโยชน์จะให้
พอจ่ายการซ่อมแซมของที่ชำรุดหักพังในพระอารามที่ขึ้นเสมอ ๆ และจะได้
จัดการรักษาตัดต้นไม้และต้นหญ้าซึ่งเป็นศัตรูแก่พระอาราม ฤาสิ่งของนั้น ๆ สะ
สมให้ไพบูลย์ขึ้นไปตามลำดับศก แต่จะให้แล้วไปโดยเร็วนั้นยังขัดข้องอยู่
ต้องค่อยผ่อนผันจัดการต่อไป ได้ทำบาญชีรายได้ รายจ่าย ติดมากับด้วยราย

งานนี้ถวายแล้ว

ขอท่านได้นำเรียนท่านพระยาวุฒิการบดีเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เพื่อได้ทำริหรือความเห็นกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอถวายพระราชกุศลนั้น ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(เซ็น) พระยาเพชรปาณี

ที่ ๑๒๒๔
กระทรวงธรรมการ

วันที่ ๒๐ เดือน กุมภาคม ร.ศ. ๑๒๒

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาวุฒิการบดี ขอประทานกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ทราบฝ่าพระบาท

ด้วยพระยาเพ็ชรปาณี มรรคนายกวัดราชนัดดาราม ยื่นรายงานการบำรุงพระอารามในศก ๑๒๑ ว่า กุฏิและศาลาที่ชำรุดหักพังสิ่งของที่ยังใช้ได้บ้าง ได้เอามาใช้ซ่อมแซมซุ้มประตูชั้นใน ๓ ซุ้มซึ่งชำรุด และซ่อมกำแพงที่ติดเนื่องกับซุ้มประตูถือปูนใหม่เรียบร้อยขึ้น และสิ่งที่ทำขึ้นใหม่ คือ ถนนหลังเต่าแต่ประตูกำแพงด้านเหนือเข้าไปจนถึงประตูซุ้มกำแพงชั้นใน ใช้สิ่งของที่รื้อมาจากกระไดกุฏิที่ชำรุด ส่วนตัวไม้เครื่องบนที่ใช้ได้ ได้ทำศาลาสำหรับพระสงฆ์พักอาไศรยสรงน้ำขึ้นหลัง ๑ ที่สระริมศาลารายด้านใต้ นอกนั้นได้ซ่อมแซมการเล็กน้อยหักถอนไม้ถากหญ้าในที่ต่าง ๆ ส่วนผลประโยชน์ที่ได้รับรวม ๒๘บาท ๓๒ อัฐ มรรคนายกบำรุง ๒บาท เรี่ยไรได้ ๒๖๐บาท แปดอัฐ รวม ๒๙๐บาท ๔๐ อัฐ ได้ใช้จ่ายในการปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมหมดตัวเงิน แจ้งอยู่ในสำเนารายงานและบาญชีรับจ่ายได้ถวายมาพร้อมกับหนังสือนี้ด้วยแล้ว

ถ้ามีโอกาสอันควร ขอฝ่าพระบาทได้โปรดนำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ห. ก.
ว.จ.ท.

ที่ ๑๓๗๖/๓๐๕๒

กระทรวงธรรมการ

วันที่ ๑๖ เดือน กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๓

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาวุฒิการบดี ขอพระทานกราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ทราบฝ่าพระบาท

ด้วยพระยาเศรษฐ์ปาณี มรรคนายกวัดราชนัดดาราม ยื่นรายงานการบำรุงวัดจำนวนศก ๑๒๒ ว่าการ ปฏิสังขรณ์พระอารามในศกนี้ ได้ซ่อมศาลารายในกำแพงแก้วหน้าพระอุโบสถตอนข้างใต้ ๒ หลัง และได้ตัดต้นไม้ถางหญ้าในบริเวณพระอุโบสถวิหารเป็นการสอาดเรียบร้อย ส่วนผลประโยชน์เก็บได้ ๙๗๔ บาท ๓๒ อัฐ ใช้จ่ายในการปฏิสังขรณ์หมด แจ้งอยู่ในสำเนารายงานและบาญชีรายรับรายได้ถวายมาพร้อมกับหนังสือฉบับนี้ด้วยแล้ว

ถ้ามีโอกาสอันควร ขอฝ่าพระบาทได้โปรดนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

พระยาวุฒิการบดี

บาญชี รายจ่ายเงินผลประโยชน์วัดราชบัณฑิตราม ๓๘๑๒

รายการ	จำนวนเงิน บาท	จำนวนเงิน อัฐ	จ่ายเงิน บาท	จ่ายเงิน อัฐ	หมายเหตุ
ซ่อมศาลาใบกำเหน็จเก๋ง ๒ หลัง [illegible]					
ซื้อไม้สัก	๓๐๐				
ซื้อกระเบื้อง ๓๐,๐๐๐ แผ่น	๑๒๐				
ซื้อปูนขาว ๓ เกวียน	๔๓				
ซื้อตะปูเหล็กที่ต่างๆ	๑๓				
เหมาช่างไทยทำเครื่องหลังคา [illegible] หลังคา	๑๒				
เหมาช่างจีนติดเชิงกลอนเต้า	๔๐				
ค่าเขียนรูปหลังคาฝาผนังและเสา	๗๕				
รวม	[illegible]		๓๘๔		
[illegible] ขึ้นนอกชั้นใน	๓๓๒				
[illegible] วิหาร [illegible] ในที่ ขึ้นนอกชั้นใน	๖๐	๔๒	๙๒		
รวมทั้งสิ้น เป็น			๙๓๔๒		

(สำเนา) ๔๓๗๖ (รับณวันที่ ๑๗สิงหาคม๑๒๔)

วันที่ ๑๖ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๔

พระยาเศียรบาฬี มรรคนายก วัดราชนัดดาราม ขอประทานกราบเรียน ท่านเจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร เสนาบดีกระทรวงธรรมการได้ทราบ

ด้วยการผลประโยชน์ของพระอารามวัดราชนัดดารามที่เก็บได้ จากค่าเช่าที่ดินซึ่งมีผู้มาขอเช่าปลูกเรือนโรงพักอาไศรยในศก ๑๒๓ นี้ เก็บได้เงิน ๒๖๐ บาทก็เปนอันได้อยู่ยังไม่เต็มเนื้อที่ดิน ๆ ยังมีว่างอยู่ ยังจัดหาผู้เช่าให้มาเช่าอยู่เสมอ ๆ แลผลประโยชน์นอกจากที่ดินไม่ใคร่จะมีอะไร แลหวังใจว่าในศกน่าคงจะเก็บเงินผลประโยชน์ค่าที่ดินได้มากกว่าศกนี้

รายการปฏิสังขรณ์ในศกนี้ เมื่อเดือนตุลาคมรัตนโกสินทรศก ๑๒๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ข้าพเจ้าขายอิฐหักกากปูนกุฎีร้างซึ่งรวมอยู่ในคณะหนึ่ง ๔ หลัง แลให้แก้ซ่อมแซมกำแพงแลแก้เปนซุ้มประตูป้อมด้านเหนือริมถนนราชดำเนินนั้น ข้าพเจ้าได้ไปเฝ้าพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัติวงษ์ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการให้ช่วยมีรับสั่งว่าจ้างกรมโยธาธิการทำการตามเงินซึ่งพระองค์ท่านได้กะประมาณรวมเปนเงิน๑๒๐๐บาท แลได้ตีราคากุฎีร้างที่จะต้องรื้อซ่อมกำแพงแลซุ้มประตูคิดเปนเงิน๘๐๐บาท เงินยังขาดอยู่อีก ๔๐๐ บาท ข้าพเจ้าได้เบิกจากกระทรวงพระคลังมหาสมบัติมาถวายเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการรวม ๒ รายเปนเงิน ๑๒๐๐ บาท เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการได้มีรับสั่งให้เจ้าพนักงานกรมโยธาธิการจัดการซ่อมกำแพงแลซุ้มประตูตามกระแสพระบรมราชโองการเสร็จแล้ว

ในการซ่อมแซมพระอารามศก ๑๒๓ นี้ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ให้ย้ายพระประสิทธิสุทธคุณเจ้าอาวาสวัดเทวราชกุญชรมาอยู่วัดราชนัดดาราม กุฎีที่จะอยู่นั้นมีแต่กุฎีย่อม ๆ ไม่พอกับการอาไศรย์พระประสิทธิสุทธคุณอยากจะได้พักอาไศรย์อยู่ในคณะใหญ่ริมกำแพงด้านเหนือในอาวาสนั้น แต่ในคณะนี้มีกุฎีใหญ่ ๑ หลังยาว ๗ ห้องทั้งเฉลียงแลกันสาด โดยยาว ๙ วา ๒ ศอก กว้าง ๔ วา มีหอฉัน ๑ หลังกันสาดมีทั้ง ๔ ด้าน ยาว ๔ วา กว้าง ๕ ศอก กับครัวไฟ ๑ หลังยาว ๒ วา ๓ ศอก กว้าง ๕ ศอก มีหอไตร ๑ หลัง กับกุฎีแถวด้านสกัดข้างตวันตก ๓ ห้อง ๑ หลัง กุฎีแถวด้านเหนือ ๘ ห้อง ๑ หลังกุฎีทั้งนี้หลังคาพื้นพนักแลเสาตอหม้อหลุดหักชำรุดเสียหายบางอย่าง จึงได้ว่าช่างซ่อมหลังคาแลเฉลียงกันสาดกับพนักปูนในร่วมกุฎีหลังใหญ่ที่ชำรุดให้ดีพออยู่ได้หลัง ๑ สิ้นค่าแรงเป็นเงิน ๒๙ บาท ๓๒ อัฐ

แต่หอฉันนั้นชำรุดมาก คือหลังคากระเบื้องหักหลุดกันสาดกระเบื้องหลุดหายด้านยาวทั้ง ๒ ข้างด้านสกัดก็หลุดบ้าง ทั้งตัวไม้เชิงกลอนแปลานระแนงไม้เต้าแขนหลุดหักเสียหายไปหลายอย่าง ครั้นจะซ่อมทำขึ้นให้คงเดิมก็จะต้องออกเงินมาก เงินสำหรับเป็นทุนของวัดก็~~จะ~~ไม่มีพอจะทำมุงกระเบื้องก็ไม่ได้ จึงคิดเอาตัวไม้เหล่านั้นที่ยังมีอยู่เลื่อยซอยเป็นตัวไม้ย่อม ๆ เป็นเครื่องบนมุงด้วยสังกะสีพอให้พักไปคราวหนึ่ง จึงได้ว่าช้างทำเครื่องบนเฉลียงในหอฉันหลังนี้ สิ้นค่าแรงทำกันสาดแลซ่อมกระเบื้องกับเสาตอหม้อที่หลุดหัก ๓ ต้นเป็นเงิน๒๖บาทซื้อสังกะสียาว ๔ ฟุต ๕๓ แผ่นเงิน ๔๙ บาท ๔๘ อัฐ ซื้อตะปูเล็กใหญ่รวม ๒ บาท ๓๒ อัฐ รวมเป็นเงิน ๗๘ บาท ๑๖ อัฐ

จะซ่อมหลังคาแลพื้นครัวไฟสิ้นค่าจ้างเงิน ๑๒ บาท รวม ๗ รายการที่ซ่อมแซมนี้ เป็นเงิน ๑๐๙ บาท ๔๘ อัฐ

แต่ค่าไม้สักได้เอาของเดิมในบริเวณคณะนี้ซึ่งหลุดหักเป็นตัวไม้หนาใหญ่มาก จึงได้เอามาซักซอยใช้ในการที่กล่าวมาแล้วนี้ กับกระเบื้องที่เอามาซ่อมกุฎิหลังใหญ่และหอฉันครัวไฟเอากระเบื้องเก่าซึ่งซื้อเหลือทำจากศาลารายในกำแพงแก้วพระอุโบสถแต่เมื่อศก ๑๒๒ นั้นมาใช้

อนึ่งประตูที่กำแพงแก้วรอบพระอุโบสถยังไม่มีบานอยู่ ๔ ประตู คือข้างพระอุโบสถทวันออก ๒ ประตู ทวันตก ๒ ประตู จึงได้เอาตัวไม้ที่รื้อจากกุฎิซึ่งขายอิฐหักกากปูนไปแล้วนั้น ยังเหลือมีอยู่พอจะเอามาทำเป็นบานประตูได้ จึงได้ว่าเหมาช่างให้ทำติดใช้ได้ทั้งค่าทาสีด้วยเสร็จคิดเป็นเงินค่าแรง ๕๘ บาท กับได้ซื้อกุญแจเหล็ก ๒ กุญแจมีพร้อมทั้งสายยูด้วยติดไว้เพื่อได้ใช้เมื่อเวลาที่จะปิดแลเปิดกันผู้ที่จะมาทำอันตรายทรัพย์สมบัติในพระอารามเป็นเงิน ๒ บาท ๔๐ อัฐ แลได้ซื้อปูนหินฉาบกำแพงแลซุ้มประตูชั้นนอกชั้นใน ๑ เกวียนเงิน๑๒บาท กับค่าแรงที่ได้ทำนี้ ๕๗ แรงเงิน ๓๒ บาท ๓๒ อัฐ รวมเป็นเงิน ๔๔ บาท ๗๒ อัฐ

ได้เหมาจ้างตัดต้นโพธิ์ต้นไซรแลต้นไม้ต่าง ๆ บนหลังคาพระอุโบสถแลพระวิหารซึ่งขึ้นกระทำให้รกรุงรังนั้นออกเสีย เป็นเงิน๙บาท ๑๖ อัฐ กับได้เสียเงินค่าแรงจ้างขนศิลาบรรทัดที่รื้อขายอิฐหักกากปูนไปแล้วนั้น รวม ๔๗ แผ่นเป็นเงิน ๓ บาท เพื่อเอามาทำถนนสำหรับพระสงฆ์จะได้เดินมาพระอุโบสถทำสังฆกรรมต่อไป

ส่วนการปฏิสังขรณ์ที่ไม่ได้ใช้ทุนของวัดมีอยู่บ้างเป็นบางอย่าง คือสัปปุรุษที่อยู่ใกล้เคียงกับพระอารามนี้ มีใจเลื่อมใสยศรัทธาปรารภว่า เมื่อศก ๑๑๓ เกิดเพลิงไหม้บ้านเรือนราษฎรซึ่งอยู่นอกกำแพงพระนครหน้าวัดราชนัดดาราม แล้วเพลิงไหม้ลุกลามติดศาลาท่าน้ำของ

วัดราชนัดดารามนี้สูญหายเสียไปช้านานจนถึงสมณะสามเณรศิษย์วัดแล ชาวบ้านชาวเรือระพักอาศรัยขึ้นลงด้วยกิจต่าง ๆ ก็ไม่ใคร่จะได้ เพราะหลังคาก็ไม่มี ๆ แต่บรรไดก็ไม่สู้มั่นคง ชาวบ้านใกล้เคียงเหล่า นั้นมีใจศรัทธาทำขึ้นใหม่ก็เป็นแต่บรรไดเอาไม้มาตีกับเสาเป็นลูกคั่นสั้น ๆ เล็ก ๆ จะขึ้นลงไม่ใคร่ถนัด จึงพร้อมใจกันได้ว่าเหมาจ้างช่างทำเป็น ศาลามีบรรไดเสาไม้แก่นพื้นแลเครื่องบนทำด้วยไม้สักหลังคามุงสังกะสี แลมีเฉลียงหน้า ๒ ข้างทำเป็นที่พักอาศรัยได้ กับได้ให้ทาสีเป็น ที่สอาจงดงามเรียบร้อยด้วย ๑ หลัง โดยยาว ๖ ศอก กว้าง ๖ ศอก กับทำบรรไดลงท่าน้ำทำด้วยไม้สัก แม่บรรได ๒ ข้างใช้ไม้สักหน้าใหญ่ กว้าง ๑๒ นิ้ว หนา ๖ นิ้ว ยาว ๘ ศอก คั่นบรรไดใช้ไม้หน้าใหญ่ กว้าง ๑๔ นิ้ว หนา ๒ นิ้ว ยาว ๓ ศอก รวม ๙ คั่นกับได้เอาเสา ไม้แก่นยาว ๖ ศอกมาปักกันเป็นหลัก แล้วใช้เหล็กสกรู ๕ หุนร้อยแม่ บรรไดกับร้อยเสาศาลาทั่วไปรวม ๘ อัน การที่ใช้เหล็กสกรูร้อยเช่น นี้ เพื่อจะให้เป็นการมั่นคงทนถาวรต่อไป ผู้ที่ได้ช่วยปฏิสังขรณ์นั้น ดังมีรายชื่อแลจำนวนเงินแจ้งต่อไปนี้

รายนามผู้ออกทรัพย์		จำนวนเงิน		รวมเงิน	
		บาท	อัฐ	บาท	อัฐ
พระยาเพ็ชร์บาณี, ท่านเชื่อ.	เงิน	๓๐	–		
หลวงวิจารย์อาวุธ	,,	๑๑	–		
เปลี่ยน ขุนวิจิตรสุนทรการ	,,	๙	๓๒		
นายชม เปรียญ	,,	๔	–		
ขุนพิณบรรณาการ	,,	๔	–		
นายกำ	,,	๔	๘		
นายชวด	,,	๖	–		
นายเปลื้อง	,,	๖	–		
นายกุ่ม	,,	๖	–		

รายนามผู้ออกทรัพย์		จำนวนเงิน		รวมเงิน	
		บาท	อัฐ	บาท	อัฐ
นายฉาย	เงิน	๔	–		
นายเกิด	,,	๔	–		
นายปัง	,,	๔	–		
จีนลก	,,	๔	–		
นายคลง	,,	๒	–		
นายสังวาล	,,	๒	–		
นายจำบ้า	,,	๒	–		
นายโม	,,	๒	–		
นายเกี่ยง	,,	๒	–		
นายไชยภักดี	,,	๑	–		
ขุนชะนะ	,,	๑	–		
จางวางปริก	,,	๑	–		
นายเจิม	,,	๒	–		
นายเอม	,,	๑	–		
นายแจ่ม	,,	๑	–		
นายถวน	,,	๑	–		
นายลับ	,,	๑	–		
นายเติ่ม	,,	๑	–		
นายปุ้น	,,	๑	–		
นายแก	,,	๑	–		
นายจู	,,	๑	–		
นายกำ	,,	๑	–		
นายกตุบ	,,	๑	–		
นายแซม	,,	๐	–		
นายธรรค์ เปรียญ	,,	๑	–		
นายหวอ	,,	๑	–		
นายยัน	,,	–	๓๒		
อำแดงจือ	,,	๒	–		
อำแดงศุก	,,	๑	–		
อำแดงกรอม	,,	๑	–		
อำแดงแปลก	,,	๑	–		
อำแดงจุม	,,	๑	–		
อำแดงสมบุญ	,,	–	๓๒		

รายนามผู้ออกทรัพย์		จำนวนเงิน		รวมเงิน	
		บาท	อัฐ	บาท	อัฐ
อำแดงบัว	เงิน	—	๑๖		
อำแดงทลับ	,,	—	๑๖		
อำแดงเปลี่ยน	,,	—	๘		
รวมทั้งสิ้น	เงิน	—	—	๑๘๒	๑๖

อำแดงจุ้ยมีใจศรัทธาออกเงิน ๒๐ บาทจัดจ้างกุลีตัดต้นไม้แลถางหญ้าที่ขึ้นรกซึ่งดูไม่เป็นการสอาดตามพื้นดินในบริเวณพระอารามนั้นให้เป็นที่สอาดงดงามเรียบร้อย

การที่พระประสิทธิสุตคุณ ยกมาจากวัดเทวราชกุญชรมาอยู่วัดราชบัดิการามนี้ พระยาอาหารบริรักษ์ได้ออกเงิน ๒๐ บาทช่วยจับจ่ายแจกเจ้าพนักงานผู้ที่ได้มาจัดการเรื่องนี้ด้วยอีกแผนกหนึ่ง เงินรายรับรายจ่ายโดยเลอียดได้ทำบาญชีมาให้ทราบด้วยแล้ว

ถ้าท่านมีโอกาสสมควรเวลาใด ขอได้นำข้อความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ทราบฝ่าลอองธุลีพระบาท ขอถวายพระราชกุศล

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงนาม) พระยาเพ็ชรปาณี

มรรคนายก วัดราชบัดิการาม

วันที่ ๖ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๓

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาเพชรปาณี, ขอพระทานกราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ทรงทราบ

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ที่ ๘๖, ๗๕๙ ลงวันที่ ๒ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๓ ดำเนินพระกระแสพระบรมราชโองการ โปรดเกล้า ฯ ว่า ให้ข้าพระพุทธเจ้าคิดกะดูใหม่ ในการที่จะลดเงินซุ้มประตูลงได้เท่าไร แล้วให้กราบทูลนั้น เป็นพระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้ารับใส่เกล้า ฯ ได้ตรวจสอบสวนแลวกะประมาณในการซุ้มประตู ๓ ซุ้มนี้ ถ้าจะยกเว้นซุ้มประตูด้านข้างหลังวัดเสีย๑ซุ้ม เงินจะลดลงได้อีก ๘๐ บาท นอกจากกะประมาณไว้ในที่จะทำซุ้มประตูเค้าก่อนนั้น

ในการซุ้มประตูทั้ง ๒ ที่จะซ่อมทำขึ้นใหม่นั้น มีสิ่งชำรุดเสียหายมาก เป็นต้นว่าซุ้มที่ ๑ จะต้องซ่อมแลทำขึ้นใหม่ คือของที่ชำรุดนั้นต้องซ่อมเสาปูน ๘ เสา แลผนังทั้งข้างนอกข้างใน มีอิฐปูนแตกหลุดหักใบระกา ๔ ตัวชำรุด ของที่จะทำขึ้นใหม่นั้น คือหางหงษ์ ๗ ตัว ช่อฟ้า ๒ ตัว ไม้เชิงกลอนแลกันสาดทั้ง ๔ ด้าน กับกลอนระแนงกระเบื้องแลเพกานทั้ง ๓ ด้านไม่มี ต้องทำขึ้นด้วย

ซุ้มที่ ๒ ที่จะต้องซ่อมของที่ชำรุดคือ เสาปูนข้างใน ๒ ข้างนอก ๒ รวม ๔ เสา ผนังทั้งข้างนอกข้างใน มีอิฐปูนแตกหลุดหัก กับช่อฟ้า๑ตัว

ที่ ๑๖๐/๒๓๖   กระทรวงธรรมการ

วันที่ ๑๗ เดือน กันยายน ร.ศ. ๑๒๔

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร ขอประทานกราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ทราบฝ่าพระบาท

ด้วยพระยาเกียรติบาฬี มรรคนายก วัดราชนัดดาราม ยื่นรายงานการบำรุงพระอาราม จำนวนศก ๑๒๓ มีใจความว่า การผลประโยชน์ที่เก็บได้ในศกนี้ เป็นเงิน ๒๖๐ บาท ส่วนการปฏิสังขรณ์ได้ซ่อมแซมกำแพงด้านเหนือริมถนนราชดำเนินและแก้เป็นซุ้มประตู และได้ซ่อมแซมกุฏิในคณะใหญ่ริมกำแพงด้านเหนือซึ่งพระประสิทธิ์อยากจะได้อาไศรย์อยู่ในที่นั้น และประตูที่กำแพงแก้วรอบพระอุโบสถ ยังไม่มีบานอยู่ ๔ ประตู ก็ได้จัดทำขึ้น การปฏิสังขรณ์ที่ไม่ได้ใช้ทุนของวัด คือสัปปุรุษได้มีใจเลื่อมใสยศรัทธาออกทรัพย์ และได้ว่าเหมาจ้างช่างทำศาลาน้ำขึ้นหลังหนึ่งเป็นการแล้วเสร็จ แจ้งอยู่ในสำเนารายงานและบาญชีรับจ่ายได้ถวายมาในนี้ด้วยแล้ว

ถ้ามีโอกาศอันควร ขอฝ่าพระบาทโปรดนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ทราบฝ่าลอองธุลีพระบาท แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร

ฎีกา พระประสิทธิสุตคุณ เจ้าอาวาศ วัดราชนัดดาราม พระยาพิพิธโภคัยสวรรย์ มรรคนายก— พระยาราชวรานุกูล ผู้ช่วย อุดหนุน แผ่นกุศลแก่พระบรมวงษานุวงษ์ฝ่ายหน้าฝ่ายใน แลข้าราชการ พ่อค้าชนสามัญ บรรดาที่มีความเลื่อมใสในพระพุทธสาสนาของชาวสยาม ทราบทั่วกัน

ด้วยอาตมภาพ ดำริห์การพร้อมกันว่า วัดราชนัดดานี้ เปนพระอารามหลวงในพระนคร ซึ่งชำรุดทรุดโทรมมากกว่าพระอารามทั้งปวง โดยการที่ทำยังไม่แล้วนั้นโดยมาก ดูเปนที่น่าเสียดายยิ่งนัก ถ้าคิดจัดการปฏิสังขรณ์ขึ้นแล้วเสร็จได้ ก็จะเปนที่เชิดชูสง่างามแก่บ้านเมือง ในพระพุทธสาสนกาลต่อไป แต่การที่จะปฏิสังขรณ์นั้น เหลือกำลังชนสามัญจะมีใจเลื่อมใสทำได้ ต้องอาไศรยสาธารณประโยชน์ พึ่งกำลังทรัพย์พระบรมวงษานุวงษ์ แลข้าราชการ พ่อค้าชนสามัญ ทรงช่วยแลช่วยอุดหนุน แล้วก็คงจะสำเร็จประโยชน์ได้ โดยได้[illegible]พร้อมใจ ได้ขอต่อกระทรวงธรรมการ ขอให้กรมโยธาธิการมากะประมาณดู ทรัพย์ที่จะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ เปนเงิน ๘๓๒๐๐ บาทด้วย หรือพันสี่สิบชั่งดังนี้ ถ้าพระบรมวงษานุวงษ์พระองค์ใด แลข้าราชการพ่อค้าชนสามัญผู้ใด มีศรัทธาในการแผ่กุศลมานี้ เปนทุนทรัพย์เท่าใด ซึ่งจะได้เปนกำลังเพื่อหัถกรรม ในการปฏิสังขรณ์นี้ ขอรับพระกรุณา ลงพระนามแลลงชื่อกับจำนวนทรัพย์ที่จะบริจาคนั้นไว้ในท้ายฎีกานี้ ตามแต่ศรัทธา แล้วส่งไปยังอาตมภาพ เพื่อจะได้ดำริห์ดำริการตามควร แล้วจะได้ขอพระบรมราชานุญาต ในการปฏิสังขรณ์ต่อไป ถ้าได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว ก็คงจะพระราชทานพระราชทรัพย์ตามควร การที่แผ่กุศลมานี้ก็เพื่อช่วยอุดหนุนพระราชทรัพย์ของหลวง ให้สำเร็จถึงโดยสดวก เมื่อได้จัดการปฏิสังขรณ์พระอุโบสถเปนราคาเท่าใด จึงจะขอรับพระราชทานทรัพย์ แลขอทรัพย์ไปจ่ายใช้ในเฉภาะการ การเปนครั้งคราว ตามกำลังทรัพย์ที่จะทำได้ ถ้าทรงพระศรัทธาแลมีศรัทธาเท่าใด ขอรับประทานส่งไม่เกินเดือน ๕ เมษายน ร, ศ, ๑๒๕ นี้

พระนาม

นาม

มีศรัทธาบริจาคทรัพย์

ในการปฏิสังขรณ์วัดราชนัดดาราม

ตามความดำริห์ของท่านผู้จัดการปฏิสังขรณ์

(สำเนา)ที่ ๑๖๔๗ (รับวันที่ ๙ พฤษภาคม ๑๒๕)

วัดราชนัดดาราม

วันที่ ๘ เดือนพฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๕

อาตมภาพพระประสิทธิสุตคุณ ขอเจริญพรแด่มหาบพิตร์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ทราบ ตามที่อาตมภาพได้ทำสิจิดยื่นต่อกระทรวงนี้ ขอให้กระทรวงโยธาธิการมากะประมาณ ราคาที่จะซ้อมพระอุโบสถนั้น ได้รับตอบลงวันที่ ๗ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๔ ส่งรายงานเจ้าพนักงานกระทรวงโยธาธิการไปว่า การจะซ้อมพระอุโบสถรวมทั้งสิ้นเป็นเงิน ๘๗๒๐๐ บาทถ้วน นั้นได้แจ้งแล้ว อาตมภาพ กับพระยาศิริธไภคัยสวรรย์มรรคนายก พระยาราชวรานุกูลผู้ช่วยจุดหนุน จึงคิดฎีกาแผ่กุศลแต่ผู้ที่มีศรัทธา ได้ลงนามผู้บริจาคทรัพย์ส่งมาแล้ว รวม ๔๔ ราย เป็นเงิน ๖๐๗๖ บาท แต่ที่ยังไม่ได้ลงนามบริจาคทรัพย์นั้นโดยมาก ทรัพย์ที่ได้มีจำนวนอยู่แล้วนั้นยังน้อย ครั้นจะไม่คิดซ้อมไว้ก็จะทรุดโทรมมากไป ควรจะคิดการซ้อมไว้ตามกำลังทรัพย์ที่จะทำได้ อาตมภาพได้ส่งฎีกาแผ่กุศลฉบับหนึ่ง บาญชีรายชื่อผู้บริจาคทรัพย์ฉบับ ๑ มาให้กระทรวงทราบด้วยแล้ว ขอมหาบพิตร์ ได้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าลอองธุลีพระบาท ขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตซ้อมพระอุโบสถแลสถานที่ต่าง ๆ ในวัดราชนัดดารามตามกำลังทรัพย์ที่จะทำได้ แล้วแต่จะโปรด ขอเจริญพร

พระประสิทธิสุตคุณ เจ้าอาวาส

พระยาศิริธไภคัย มรรคนายก

พระยาราชวรานุกูล ผู้ช่วยจุดหนุน

(สำเนา) ที่ ๕๕๑๔ (รับวันที่ ๘/๗/๑๒๕)

ที่ ๑๔/๑๐๖ วัดราชนัดดาราม

วันที่ ๘ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

อาตมภาพ พระประสิทธิสุตคุณ ขอเจริญพรมายังท่านเจ้าพนักงานกระทรวงธรรมการ ขอได้นำความขึ้นเสนอ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ทราบด้วยอาตมภาพได้จัดซ่อมโลหะปราสาทยองชั้นกลางขึ้น และการนั้นก็จวนจะสำเร็จบริบูรณ์อยู่แล้ว แต่อาตมภาพดำริห์ไว้ว่า ที่หน้าบรรณของมุขทั้ง ๔ ด้านนั้นจะใช้ปูนปั้นเป็นตรารูปปราสาทติดไว้ เพื่อเป็นพระเกียรติยศ ในรัชกาล ที่ ๓ ซึ่งได้ทรงสถาปนาโลหะปราสาทนี้ขึ้น แต่จะเป็นการติดขัดอย่างไรหรือไม่ ก็ขอได้โปรดแนะนำให้ทราบโดยเร็วสักหน่อย หรือจะควรขอพระบรมราชานุญาต อาตมภาพก็จะได้ปฏิบัติตามในถานที่ควร

แล้วแต่จะโปรด

(นาม) พระประสิทธิสุตคุณ ขอเจริญพร

ที่ ๖๒๓/๕๕๘๔

กระทรวงธรรมการ

วันที่ ๑๗ เดือน ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร ขอประทานกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ทราบฝ่าพระบาท

ด้วยพระประสิทธิสุตคุณวัดราชนัดดาราม มีลิขิตมาว่า ได้จัดการซ่อมโลหะปราสาทองค์กลางขึ้น และการที่ทำนั้น ก็จวนจะสำเร็จบริบูรณ์อยู่แล้ว แต่ที่หน้าบรรพมุขทั้ง ๔ ด้านนั้น พระประสิทธิสุตคุณ ขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาต จะใช้ปูนปั้นเป็นตรารูปปราสาทติดไว้ เพื่อเฉลิมพระเกียรติยศ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลที่ ๓ ซึ่งได้ทรงสถาปนาโลหะปราสาทนี้ ความแจ้งอยู่ในลิขิต ที่ข้าพระพุทธเจ้าได้คัดสำเนาถวายมาพร้อมด้วยหนังสือนี้แล้ว

ถ้ามีโอกาศอันควร ขอฝ่าพระบาทได้โปรดนำความกราบบังคมทูลพระกรุณา ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร

ผู้ร่าง [illegible] ผู้เขียน [illegible]

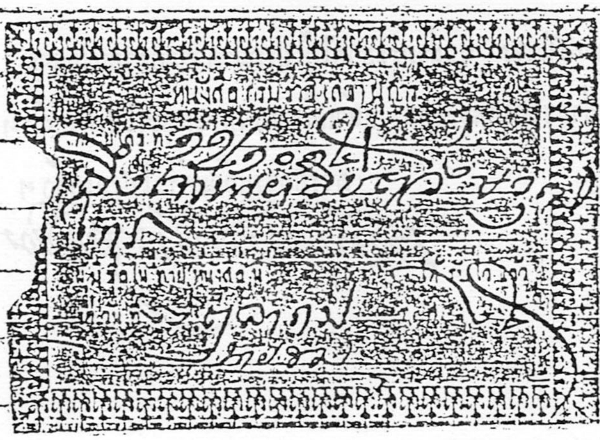
ผู้ตรวจ [illegible] ผู้ทาน [illegible]

[illegible]

ที่ ๑๑/๑๐๑๙

วันที่ ๑๖ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

[illegible]

รับวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๕

นาม เจ้าพระยาวรวงศ์ ที่ ๒๗๒/๖๘๑๕ ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๕

ใจความ

พระประสิทธิ์ศุภการคณะวัดราชนัดดาขอพระบรม
ราชานุญาตสวมยอดโลหะปราสาทส่งตัวอย่างมาด้วย

พระราชกระแส	หมายเหตุ
รู้	ตัวอย่างสวมยอด โลหะปราสาทเปลี่ยนยอด [illegible] คืนไปให้ [illegible] กระ ทรวงธรรมการ

ที่ ๒๙๗/[illegible]

กระทรวงธรรมการ

วันที่ ๒๖ เดือน พฤศจิกายน ร. ศ. ๑๒๕

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร ขอประทานกราบทูล

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ทราบฝ่าพระบาท

ด้วยได้รับลิขิต พระประสิทธิสุตคุณวัดราชนัดดารามว่า การปฏิสังขรณ์

โลหะปราสาทองค์กลางเป็นการเสร็จแล้ว และว่าได้คิดทำยอดกุ่มทรงเข้าบิน

ที่จะสรวมยอดโลหะปราสาทองค์กลางไว้แล้ว บัดนี้ พระประสิทธิสุตคุณ ขอรับ

พระราชทานพระบรมราชานุญาตสรวมยอดโลหะปราสาท ความแจ้งในสำเนาลิขิต

พระประสิทธิสุตคุณ และตัวอย่างยอดกุ่มทรงเข้าบิน ซึ่งได้ถวายมาพร้อมกับหนังสือ

ฉบับนี้แล้ว

ถ้ามีโอกาสอันควร ขอฝ่าพระบาทได้โปรดนำความกราบบังคมทูล

พระกรุณาทราบฝ่าลอองธุลีพระบาท แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

เจ้าพระยาวิชิตวงษวุฒิไกร

(สำเนา) ที่ ๖๕๔/๒๑ (รับวันที่ ๓๑/๘/๑๒๕)

ที่ ๑๙/๑๒๑ วัดราชนัดดาราม

วันที่ ๒๗ เดือนพฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๕

อาตมภาพ พระประสิทธิสุตคุณ ขอเจริญพร แด่มหาบพิตร เสนาบดี กระทรวงธรรมการ

ด้วยอาตมภาพ ได้คิดทำยอดพุ่มทรงเข้าบิณ ที่จะสรวมยอดโลหะปราสาท ของศกตางไว้แล้ว แลได้เขียนอย่างชี้แจงพร้อม ดังต่อไปนี้ ส่งมาด้วยแล้ว

คันพุ่มเหล็ก ยาวตลอดยอด ๒ ศอก ๒๒ นิ้ว

คันพุ่มเหล็กกำลัง ๑ นิ้ว ๓ กะเบียด

ตัวพุ่มตั้งแต่ชั้นหนึ่งถึงชั้นหก ๓๖ นิ้ว

ชั้นที่ ๑ กำลังโดยกว้าง ๕ นิ้ว

ชั้นที่ ๒ กำลังโดยกว้าง ๗ นิ้ว ๒ กะเบียด

ชั้นที่ ๓ กำลังโดยกว้าง ๑๒ นิ้ว

ชั้นที่ ๔ กำลังโดยกว้าง ๑๐ นิ้ว

ชั้นที่ ๕ กำลังโดยกว้าง ๗ นิ้ว ๒ กะเบียด

ชั้นที่ ๖ กำลังโดยกว้าง ๔ นิ้ว ๓ กะเบียด

ระยะห่างกันชั้นละ ๖ นิ้ว

ตัวพุ่มโตเท่ากันชั้นละ ๕ นิ้ว ๒ กะเบียด

ระยะตั้งแต่ชั้นที่หกถึงลูกแก้ว ๔ นิ้ว ๒ กะเบียด

กำลังลูกแก้วใหญ่ ๓ นิ้ว ๒ กะเบียด

ตัวลูกแก้วโต ๒ นิ้ว ๒ กะเบียด

ตั้งแต่ลวดลูกแก้วขึ้นไปตลอดยอด ๗ นิ้ว ๒ กะเบียด

ตั้งแต่กำหูขึ้นไปถึงพุ่มชั้นที่หนึ่ง ๔ นิ้ว

คันพุ่มล่องชาด ตัวพุ่มทองแดงลงรักปิดทองข้างนอกในล่องชาด ขอมหาบพิตร ได้โปรดนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาต

ขอเจริญพร

(เซ็นนาม) พระประสิทธิสุตคุณ

ผู้ร่าง [illegible] ผู้เขียน [illegible]

ผู้ตรวจ [illegible] ผู้ทาน [illegible]

ที่ ๑๖๔/๖๔๔

วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

เรียน [illegible] ได้รับหนังสือ [illegible] ลงวัน [illegible] ว่า [illegible] ขอพระราชทานพระบรม[illegible] ราชานุญาต [illegible] ยอดโลหะปราสาททองคำ [illegible] ทำเป็น [illegible] ที่ส่งมานั้น ได้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา [illegible] พระราชทานพระบรม[illegible] แล้ว

หนังสือกรมราชเลขานุการ

หมายโคตที่ ๑๖๔ [illegible]

[illegible]

ส่ง [illegible] ยอดโลหะปราสาท [illegible]

ผู้มีชื่อในท้ายหนังสือนี้ ได้รับไว้แล้ว

แกวน ที่ ๒๗/๑๑ ร.ศ. ๑๒๕

[illegible]

ที่ ๖๑/๑๘๓๗ กระทรวงธรรมการ

วันที่ ๖ เดือน มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๖

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร ขอพระราชทานกราบบังคมทูล สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช มกุฎราชกุมาร สำเร็จราชการรักษาพระนคร ทราบฝ่าลอองพระบาท

ด้วยพระยาพิพิธโภไคสวรรย์ มรรคนายกวัดราชนัดาราม ยื่นรายงานการบำรุงวัดจำนวนศก ๑๒๕ มีใจความว่า เก็บผลประโยชน์ได้เงิน ๔๗๓ บาท เงินเหลือเก่า ๑๓๔ บาท ๔ อัฐ รวมเงิน ๖๐๗ บาท ๔ อัฐ พระประสิทธิสุตคุณกับมรรคนายกได้จัดการปฏิสังขรณ์ ซ่อมแซมศาลาหน้าการเปรียญ ๑ หลัง กับจ่ายการเบ็ดเตล็ด โดยทุนของวัด รวมทั้งสิ้นเงิน ๓๔๔ บาท หักจ่ายแล้วคงเหลือเงิน ๒๖๓ บาท ๔ อัฐ

การปฏิสังขรณ์นอกจากทุนของวัดนั้น เจ้าอาวาสได้ออกทุน และเรี่ยรายผู้มีศรัทธาช่วยปฏิสังขรณ์ คือหอสวดมนต์ ๑ หลังสิ้นเงิน ๓๙๒ บาท ๓๔ อัฐ กับซ่อมศาลาซุ้มประตู ๑ สิ้นเงิน ๖๐๕ บาท ๘ อัฐ กับซ่อมกุฏิ ๒ หลังเงิน ๔๗๑ บาท ๒๐ อัฐ

ส่วนเจ้าอาวาสได้ออกทุนสร้างถนนขึ้นใหม่ ๑ สายรวมทั้งสิ้นเงิน ๑๓๓ บาท

เจ้าจอมมารดาชุ่มได้สร้างเรือนกุฏิ ๑ หลัง ๘ ห้อง เงิน ๔๕๕ บาท

กับเรี่ยรายผู้มีศรัทธาออกทรัพย์ช่วยปฏิสังขรณ์ ศาลารีมกำแพงหน้าพระอุโบสถเงิน ๕๐๒ บาท

พระยาราชวรานุกูล ได้ออกทุนซ่อมถนนเก่าหน้าวัด

๑ สายสิ้นเงิน ๑๐๐ บาท

นุ่มภรรยานายหวาด ได้ออกทุนทำฝากั้นห้องเงิน ๑๐๐บาท

ได้เรี่ยรายจากผู้มีศรัทธาตั้งนั่งร้านซ่อมพระฤๅโบสถสิ้น

เงิน ๔๘๘ บาท ขอพระราชทานถวายพระราชกุศล

แจ้งอยู่ในสำเนารายงานและบาญชีรับจ่าย กับบาญชีนาม

ผู้มีศรัทธาออกทุนปฏิสังขรณ์ ที่ข้าพระพุทธเจ้าได้ทูลเกล้า ฯ ถวาย

มาพร้อมกับหนังสือฉบับนี้ด้วยแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

(สำเนา) ที่ ๑๔๓๓๘ (รับวันที่ ๑๗ มิถุนายน ๑๒๖)

วันที่ ๑๗ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

ข้าพเจ้า พระยาพิพิธโภยไคสวรรย์ พรรคนายกวัดราช
นัดาราม ขอประทานทำรายงานวัดราชนัดารามในศก ๑๒๕ ขึ้นกราบ
เรียนท่านเจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร เสนาบดีกระทรวงธรรมการ
ทราบ

การเรื่องผลประโยชน์ของวัดที่เก็บได้จากค่าเช่าที่นั้นก็คงเป็น
อันได้ แลทวีขึ้นไม่เสื่อมทราม

การปฏิสังขรณ์ในศกนี้ ก็ได้ซ่อมศาลาหน้าการเปรียญ ๑หลัง
กับได้จ้างตัดตอไม้ริมพระอุโบสถ ๓๑ ต้นแลขุดตอไม้ที่บริเวณรอบโลห
ปราสาท กับได้ซ่อมบันไดเวียนแลทางชีโลหกับฉาบปูนถอนหญ้าตาม
กำแพงแลซุ้มประตู การปฏิสังขรณ์ส่วนที่ได้ใช้ทุนวัดได้ทำแต่เท่านี้

ส่วนการปฏิสังขรณ์ที่ไม่ได้ใช้ทุนวัดในศกนี้มีหลายราย ได้จดราย
นามผู้บริจาคทุนทรัพย์ในการปฏิสังขรณ์ยื่นมาด้วยแล้ว

พระประสิทธิสุตคุณเจ้าอาวาสได้บริจาคมูลกับบิยะภัณฑ์ของท่าน
กับทั้งเรี่ยรายสัปรุษปฏิสังขรณ์ คือหอสวดมนต์ยาว ๖ วา ๑ ศอก
กว้าง ๔ วา ๑ ศอก ๕ ห้องมีเฉลียง ๒ ด้าน รื้อกระเบื้องซ่อมตัวไม้
เชิงกลอนระแนงพื้นบานประตูหน้าต่าง และทำฝาประจันห้อง ๒ ห้อง
เพื่อเป็นที่พระสงฆ์อยู่อาไศรยได้ ๆ ซ่อมปูนฝาผนังพนักบันไดอกไก่ทาสี
แล้วเสร็จสิ้นเงิน ๓๙๒-บาท ๓๔ อัฐ

ได้ซ่อมศาลาซุ้มประตู ๕ ยาวกว้าง ๕ วา ๒ ศอกเฉลียงรอบ
ของเก่าเครื่องบนมีแต่ถักกับจั่วเท่านั้น แปลานรันหันมีอยู่บ้างเล็กน้อย
ก็ชำรุดต้องตัดต่อ นอกนั้นใช้ไม้ใหม่หมดทั้งสิ้น เสาเฉลียงหักพัง๒ต้น

รื้อก่อใหม่แต่ต้องใช้อิฐเก่าเก็บตามกุฎีร้างมาเพิ่มเติม ผนังและเสาชำรุดต้องถือปูนใหม่ทั้งสิ้น พื้นชำรุดก่อใหม่สูงกว่าเก่า ๘ นิ้วปูกระดานบานประตูน่าต่างทาสีน้ำมันเชิงกลอนแล้วเสร็จสิ้นเงิน ๖๐๕ บาท ๘ อัฐ

ได้ซ่อมกุฎี ๒ หลัง ๑ หลัง ๓ ห้อง ๑ หลัง รวม ๒ หลังในคณะของท่าน คือเปลี่ยนกระเบื้องหลังคาที่ชำรุดถือปูนอกไก่เปันลมเชิงชายเปลี่ยนไม้เชิงกลอนทำฝาน้ำต่างใส่ซี่กรงเหล็กบานเพี้ยมเพดานใช้ไม้กระยาเลยแลก่อบันไดใหม่ ๑ บันไดถมพื้นทำชลาน่ากุฎีดาษปูนสิเมนต์ถือปูนใหม่ทาสีแล้วเสร็จสิ้นเงิน ๔๗๑ บาท ๒๐ อัฐ

พระประสิทธิสุตคุณเจ้าอาวาส ท่านออกทรัพย์ของท่านเองได้ก่อถนนขึ้นใหม่ ๑ สาย ตั้งแต่ประตูคณะของท่านตวันออกรดประตูกำแพงพระอุโบสถด้านตวันตกยาว ๙ วา ๒ ศอก กว้าง ๔ ศอกสูง ๗ นิ้วปูอิฐสิเมนต์ยาแนวแล้วเสร็จสิ้นเงิน ๑๐๐ บาท กับได้จ้างคนขุดตอไม้ถางหญ้าสิ้นเงิน ๓๓ บาท

เจ้าจอมมารดาชุ่มมีศรัทธาเจตนาโดยเฉภาะจะสร้างเวจกุฎี ๑ หลังก็ได้สร้างขึ้นแล้วเสร็จ คือของเก่าตั้งอยู่ริมทางเดินเปนที่อุจาดกับผู้ที่เดินไปมาในทางนั้นไม่เปนที่สมควร ได้รื้อไปปลูกริมกำแพงวัดด้านตวันตก คือปลูกใหม่มีมุข ๒ ข้างมีชานกลางเดินไปได้ตลอดถึงกันยาว ๕ วา ๒ ศอก กว้าง ๑ วา ๑ ศอก สูง ๒ วา ๑ ศอก กั้นเปนห้อง ๘ ห้องพื้นข้างล่างเกลี่ยกันขุดบ่อกลมกว้าง ๓ ศอกลึก ๓ ศอก ปูอิฐดาษปูนสิเมนต์สำหรับรับน้ำใส่ไครกแล้วเสร็จสิ้นเงิน ๔๕๕ บาท

ได้ซ่อมศาลาริมกำแพงหน้าพระอุโบสถด้านตวันออกยาว ๗ วา กว้าง ๒ วา มีเฉลียงรอบ เหมาค่าแรงช่างไม้ช่างปูนเงิน

๑๘๐ บาท ค่าซื้อไม้เชิงกลอนไม้กลอนระแนงเพคานเงิน ๒๐๐ บาท ๓๒ อัฐ ค่าปูน ๒ เกวียนครึ่งเงิน ๗๕ บาท ค่าทราย ๑ ลำเงิน ๑๗ บาท ค่าตะปู ๙ บาท ๓๒ อัฐ ค่าสีน้ำมัน ๘ บาท รวมเงิน ๕๐๒ บาท

พระยาราชวรานุกูล ได้ออกทุนทรัพย์ซ่อมถนนเก่าสายหน้าวัดทางที่จะเข้าพระอุโบสถ ตอนนอกยาวตั้งแต่ประตูวัดถึงประตูกำแพงพระอุโบสถยาว ๑๒ วา ๒ ศอกกว้าง ๑ วา ๑ ศอก ซ่อมขอบถนนแลงตัดศิลาขึ้นปูใหม่ปูนสิเมนต์ยาแนวแล้วเสร็จเงิน ๑๐๐ บาท

นุ่ม ภรรยานายหวาด ได้ออกทุนทรัพย์ทำฝากั้นห้องศาลาสำหรับให้สัปปุรุษได้อาไศรย์แล้วเสร็จสิ้นเงิน ๕๐ บาท

ได้ตั้งนั่งร้านที่ซ่อมพระอุโบสถตั้งแต่น่าพระอุโบสถถึงหลังพระอุโบสถด้านตวันออกเฉียงใต้สิ้นเงิน ๔๘๘ บาท ๑๖ อัฐ

เงินทุนของวัดในศกนี้ เงินรับ ๖๐๗ บาท ๔ อัฐ เงินจ่าย ๓๔๔ บาท หักจ่ายแล้วคงเหลือเป็นทุนของวัดคงมีตัวเงินในสิ้นศก ๑๒๕ นี้ เงิน ๒๖๓ บาท ๔ อัฐได้ส่งรายรับรายจ่ายโดยเลอียดมาด้วยแล้ว

ในการซึ่งเป็นกุศลทั้งปวง อันเนื่องด้วยการในพระอารามนี้ ขอพระราชทานถวายพระราชกุศล

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงนาม) พระยาศิศิรโภคลับ

รายการรับเงินผลประโยชน์วัดราชนัดดารามศก๑๒๕	จำนวนเงิน		รวมเงิน		หมายเหตุ
	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ	
เงินเหลือจ่ายศกก่อนรับจากกระทรวงธรรมการ	๑๓๔	๘			
พระยาเทียรบาลีเช่าที่ดินนาวัดนอกกำแพงพระนคร ปลูกเรือนเดือนละ๓๖บาท๑๖อัฐ ตั้งแต่เดือนเมษายน ศก ๑๒๕ ถึงเดือนมีนาคมศก๑๒๕รวม ๑๒ เดือนเงิน	๔๓๕	–			
นายแหยมเช่าที่ดินนาวัดเชิงสะพานริมคลองปลูกเรือน ให้เขาเช่าเดือนละ ๔ บาท ตั้งแต่เดือนสิงหาคม ศก ๑๒๕ ถึงเดือนมีนาคมศก ๑๒๕ รวม ๘ เดือน	๓๒	–			
อำแดงเนื้อเช่าที่ดินริมคลองกองทรายเดือนละ ๑ บาท ตั้งแต่เดือนตุลาคมศก ๑๒๕ รวม ๖ เดือน	๖	–			
รวมคงรับ เงิน			๖๐๗	๘	

รายการจ่ายเงินศก ๑๒๕		จำนวนเงิน บาท	อัฐ	รวมเงิน บาท	อัฐ	หมายเหตุ
ที่ ๑๒ มิถุนายนได้จ่ายเงินค่าขุดตอไม้ที่บริเวณโลหปราสาท ๒๕ ตอ เงิน ๒ บาท ตัดต้นไม้ใหญ่ริมพระอุโบสถ ๓๑ ต้น เงิน ๒ บาท รวม	เงิน	๗๗	—			
ที่ ๒๓ มิถุนายนได้จ่ายเงินให้ค่ารื้อศาลาสังกะสี ๒ ห้องที่เชิงสพานมาปลูกในบริเวณพระอุโบสถ		๒๐	—			
ที่ ๒๒ กรกฎาคมได้จ่ายเงินซื้อปูนซ่อมศาลาน้ำการเปรียญปูนหินเกวียนละ ๑๔ บาท ปูน ๒ เกวียนครึ่ง	เงิน	๓๕	—			
ปูนสิเม็นต์ ๒ ถัง ๆ ละ ๑๑ บาท	เงิน	๒๒	—			
ค่าแรงก่อถมคายหิน	เงิน	๓๐	—			
ที่ ๒๘ กรกฎาคมจ่ายเงินค่าแรงซ่อมศาลาที่ยังค้าง	เงิน	๓๐	—			
ค่าปูนหินเกวียนละ ๑๔ บาท ๕ เกวียน	เงิน	๗๐	—			
ทราย ๑ ลำ	เงิน	๑๗	—			
ที่ ๒๕ ตุลาคมได้จ่ายเงินค่าเหมาฉาบปูนกำแพงซุ้มประตูวัดในการรับกระฐิน	เงิน	๒๐	—			
ที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ได้จ่ายเงินค่าแรงช่างปูนทำทางขึ้นโลหะ และซ่อมบันไดโลหะด้วย	เงิน	๕	—			
ค่าแรงช่างไม้ซ่อมบันไดโลหะ	เงิน	๘	—			
รวมจ่าย	เงิน	—	—	๓๘๔	—	
หักจ่ายแล้วยังคงเหลือ	เงิน	—	—	๒๖๓	๔	
รวม	เงิน	—	—	๖๐๗	๔	

รายการจำนวนศก ๑๒๕		จำนวนเงิน		รวมเงิน	
		บาท	อัฐ	บาท	อัฐ
รายนามผู้ออกทุนทรัพย์ในการทำนั่งร้านที่ซ่อมพระอุโบสถ					
พระสมยศิบาจิบาล	เงิน	๑๐๐	—		
พระสุริยภักดี	,,	๘๐	—		
หลวงประจงวินิจฉัย	,,	๑๐๐	—		
กลิ่น ภรรยาพระครูสิทธิไชย	,,	๑๐๐	—		
โหง บ้านเสาชิงช้า	,,	๑๐๐	—		
เชย	,,	๘	—		
ส่วนเพิ่มเติม	,,	—	๑๖		
รวม	เงิน			๔๘๘	๑๖
รวมรับจากผู้มีศรัทธาทั้งสิ้นเงิน				๒,๘๖๓	๑๙

ผู้ร่าง [illegible] ผู้เขียน [illegible]

ผู้ตรวจ [illegible] ผู้ทาน [illegible]

ที่ ๔๑/๔๔๑

วันที่ [illegible] รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

[illegible]

ที่ [illegible]

กระทรวงธรรมการ

วันที่ [illegible] เดือน ตุลาคม ร.ศ.๑๒๘

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร ขอประทานกราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ทราบฝ่าพระบาท

ด้วยประทานลายพระหัตถ์ ที่๑๙๕/๘๑๒ ลงวันที่ ๑๑ ตุลาคม ร.ศ.๑๒๘ ว่ามีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ดำรัสสั่งว่า ได้ทอดพระเนตรเห็นกุฎีที่วัดราชนัดดาด้านหลังชำรุดทรุดโทรมหลังคาโหว่ดูเปนที่น่าเกลียด สมควรจะคิดแก้ไขอย่างใดอย่างหนึ่งให้เปนที่เจริญตา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้กระทรวงธรรมการหารือพระประสิทธิสุตคุณดู ถ้าสามารถจะปฏิสังขรณ์ได้ก็ให้ปฏิสังขรณ์ให้ดี ถ้าไม่มีกำลังที่จะปฏิสังขรณ์ก็ควรจะนำเอาตัวไม้และอิฐไปใช้การอื่นที่เปนประโยชน์ อย่าให้มีกุฎีร้างดังเช่นเปนอยู่บัดนี้นั้น ได้รับทราบเกล้า ฯ แล้ว

ข้าพระพุทธเจ้าได้ไปหาพระประสิทธิสุตคุณ และได้ตรวจกุฎีร้างนั้น และได้หารือพระประสิทธิตามพระบรมราชกระแสแล้ว พระประสิทธิแจ้งว่า เดิมกุฎีร้างตามด้านหลังวัดนี้มีอยู่หลายหลัง ไม่มีกำลังจะซ่อมทำให้ดีได้ ด้วยเปนของชำรุดทรุดโทรมมานาน จึงได้รื้อเอาตัวไม้และอิฐไปใช้ในการซ่อมพระอุโบสถและสถานที่ต่าง ๆ ในวัดอยู่เสมอ แต่การที่-รื้อนี้ค่อยรื้อค่อยไปตามกำลัง ในบัดนี้ยังคงเหลืออยู่เพียง ๒ คณะเท่านั้น พระประสิทธิจะรื้อเอาตัวไม้และอิฐไปใช้การในวัดตามพระบรมราชกระแส ให้แล้วไปในเร็ว ๆ นี้ และข้าพระพุทธเจ้าก็ได้กำชับพระประสิทธิให้รีบรื้อเสียโดยเร็วแล้ว

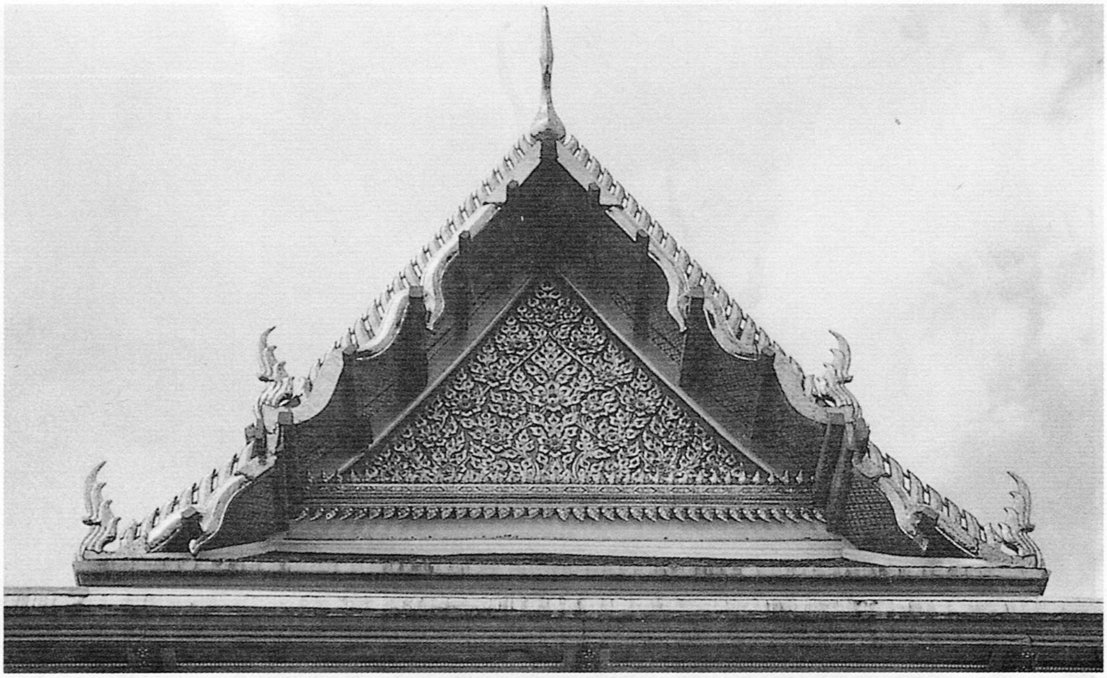
ถ้ามีโอกาศอันควร ขอฝ่าพระบาทได้โปรดนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ทราบฝ่าลอองธุลีพระบาท แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

[illegible]

พระอุโบสถ

หน้าบันพระอุโบสถ

พระวิหาร พระอุโบสถ และ
ศาลาการเปรียญ

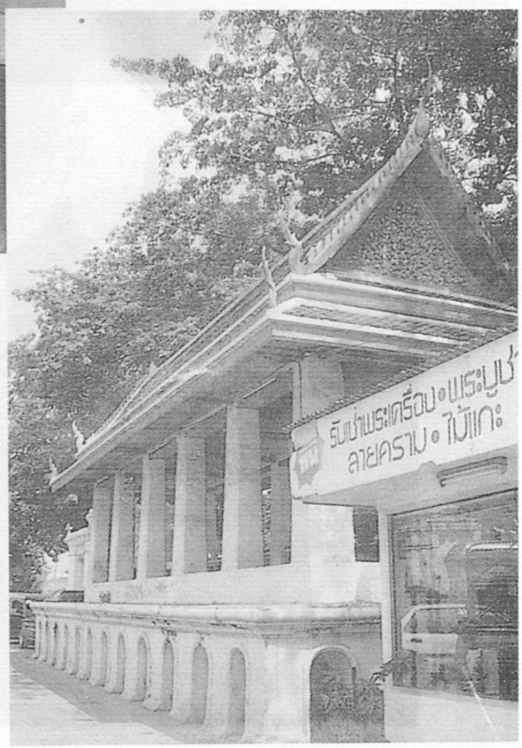

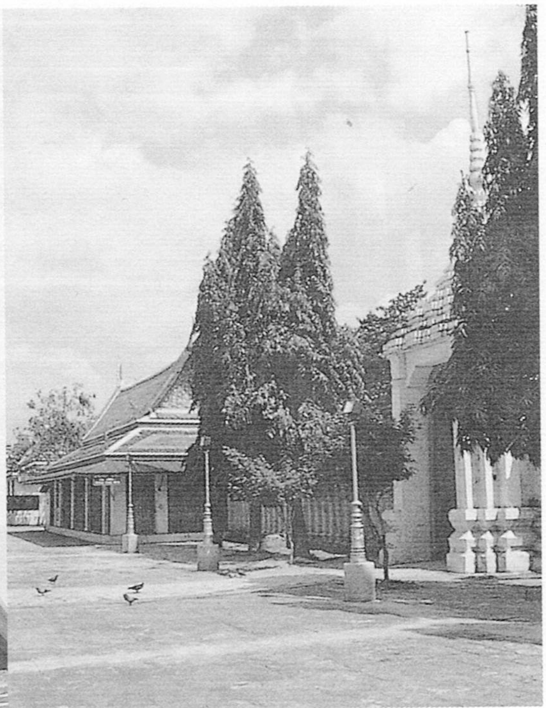

ซุ้มประตูกำแพงแก้ว ด้านทิศเหนือ

ศาลาราย บนกำแพงวัดด้านหน้า

ซุ้มประตูกำแพงแก้ว และศาลาราย ด้านทิศใต้

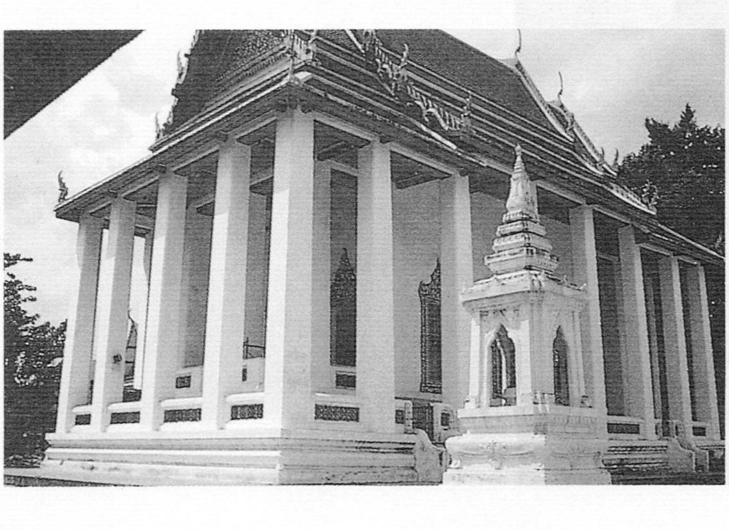

บริเวณทางเข้าด้านทิศเหนือ

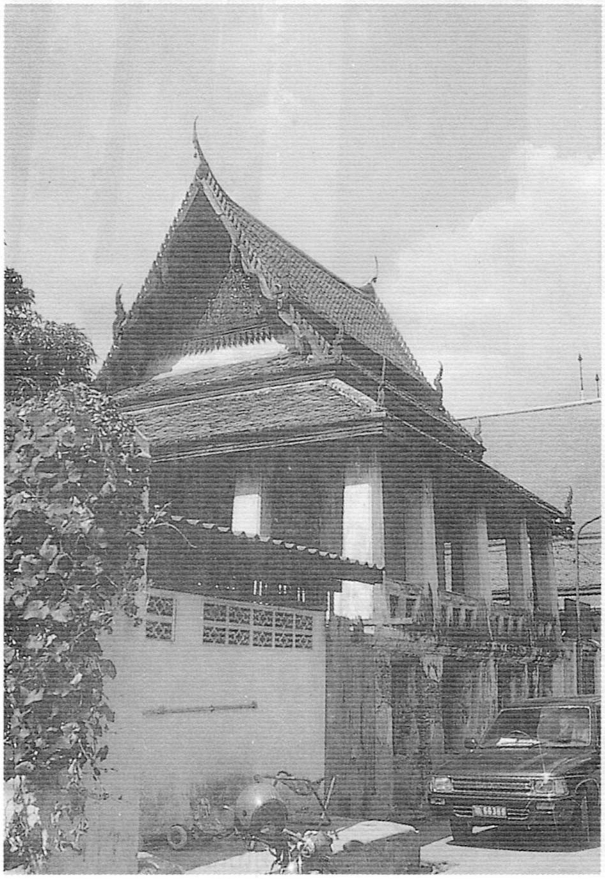
พระวิหาร

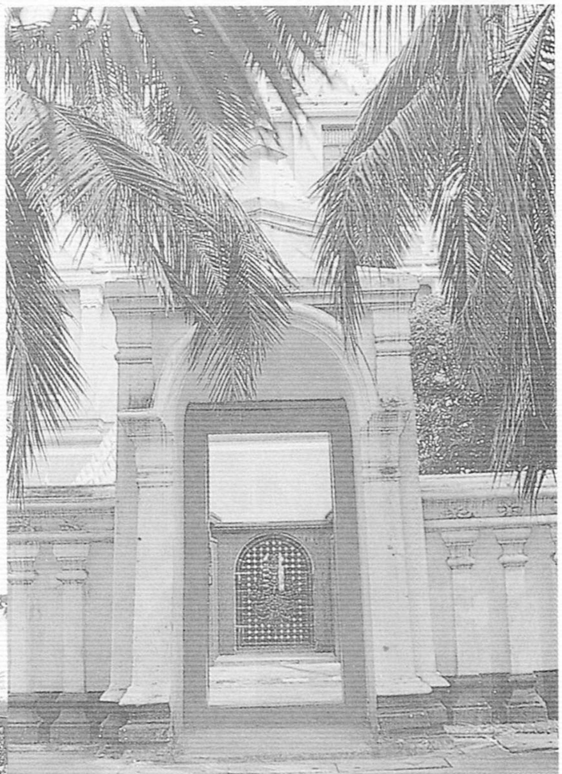
พระอุโบสถ

หน้าบันหอไตร

หอไตร

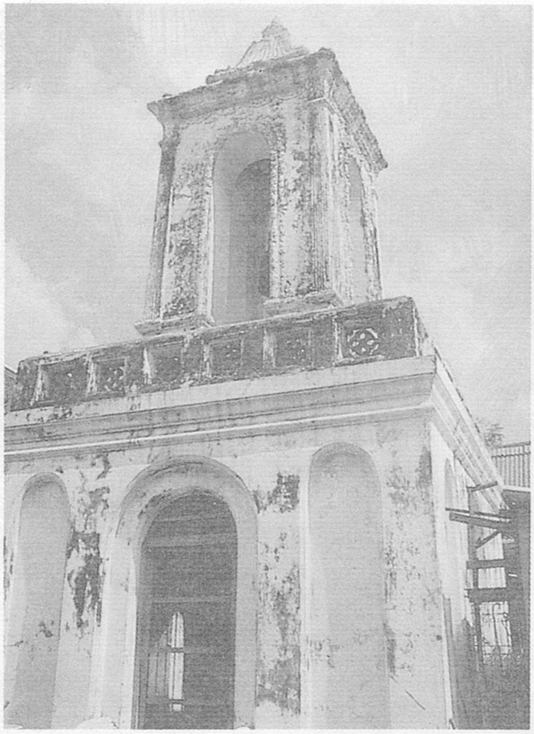

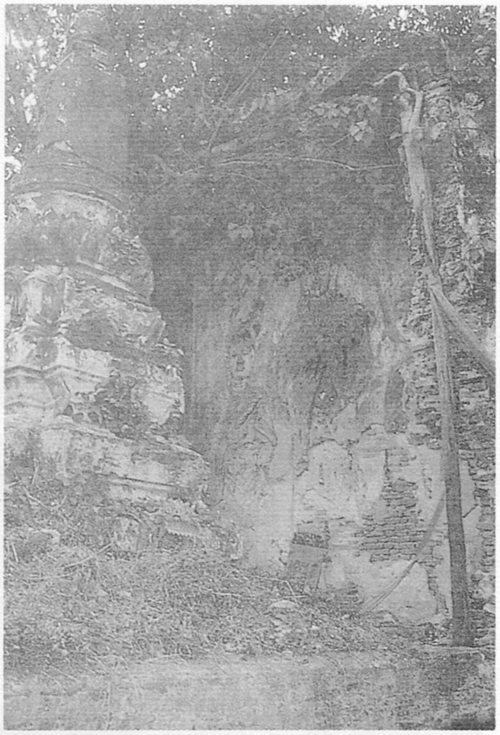
ประตูกำแพงแก้ว ด้านทิศตะวันตก

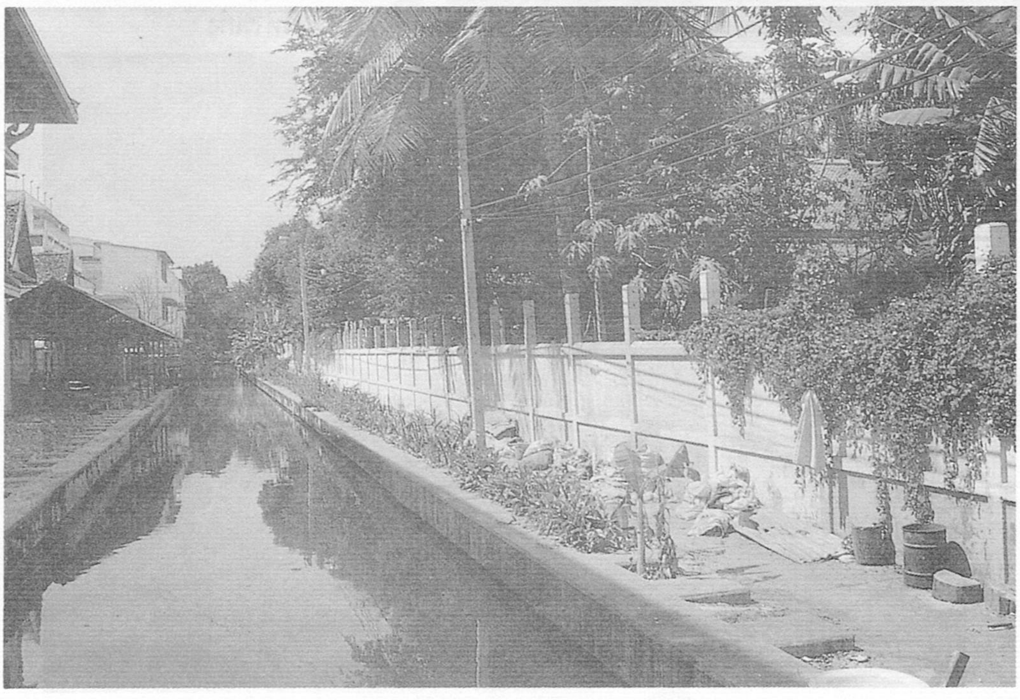
วิหารเก๋ง

หอระฆัง

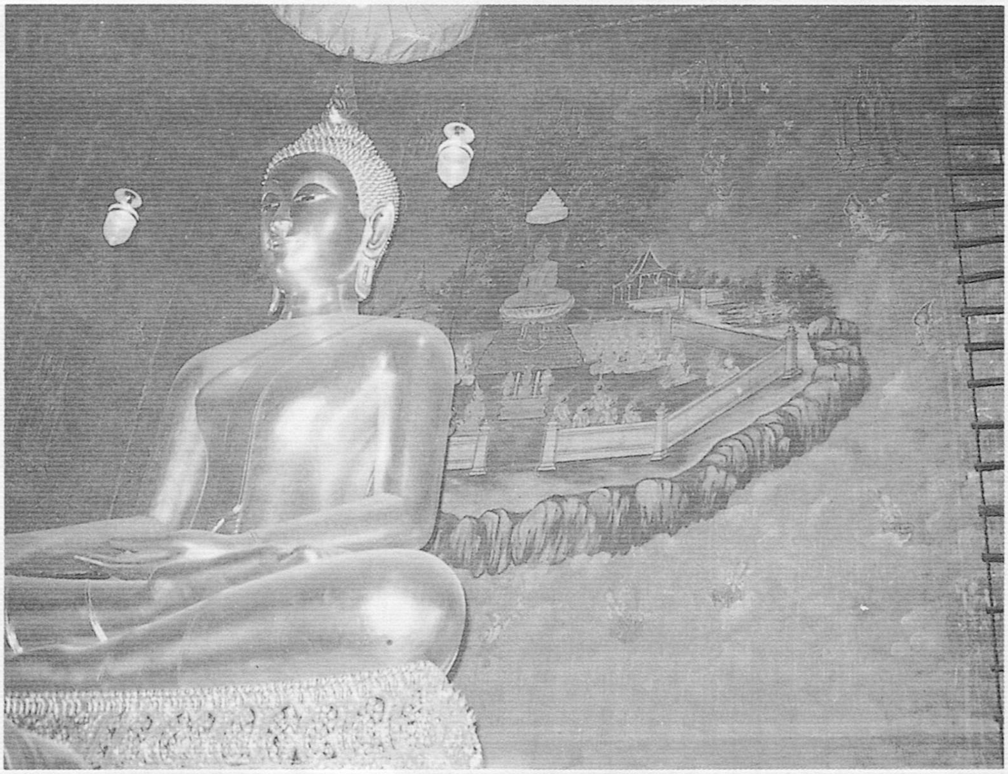

พระฉาย

ด้านใต้เป็นคลองวัดราชนัดดา

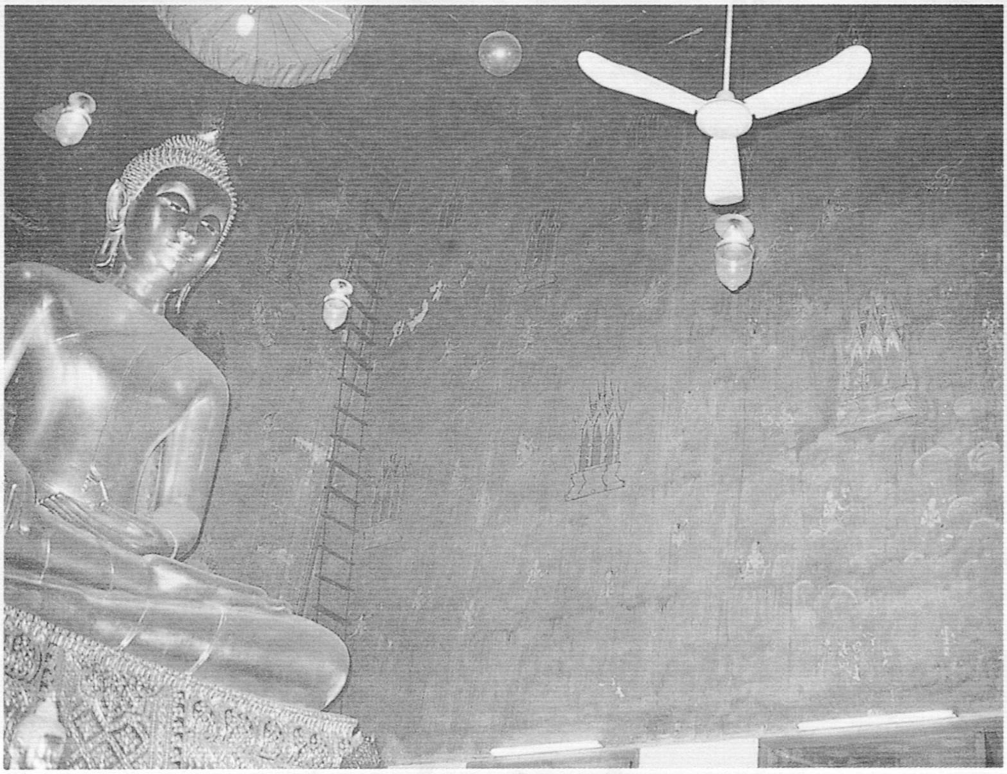

พระเสฐตมมุนี พระประธานในพระอุโบสถ

พระเสฐตมมุนี พระประธานในพระอุโบสถ และจิตรกรรมฝาผนังด้านหลัง

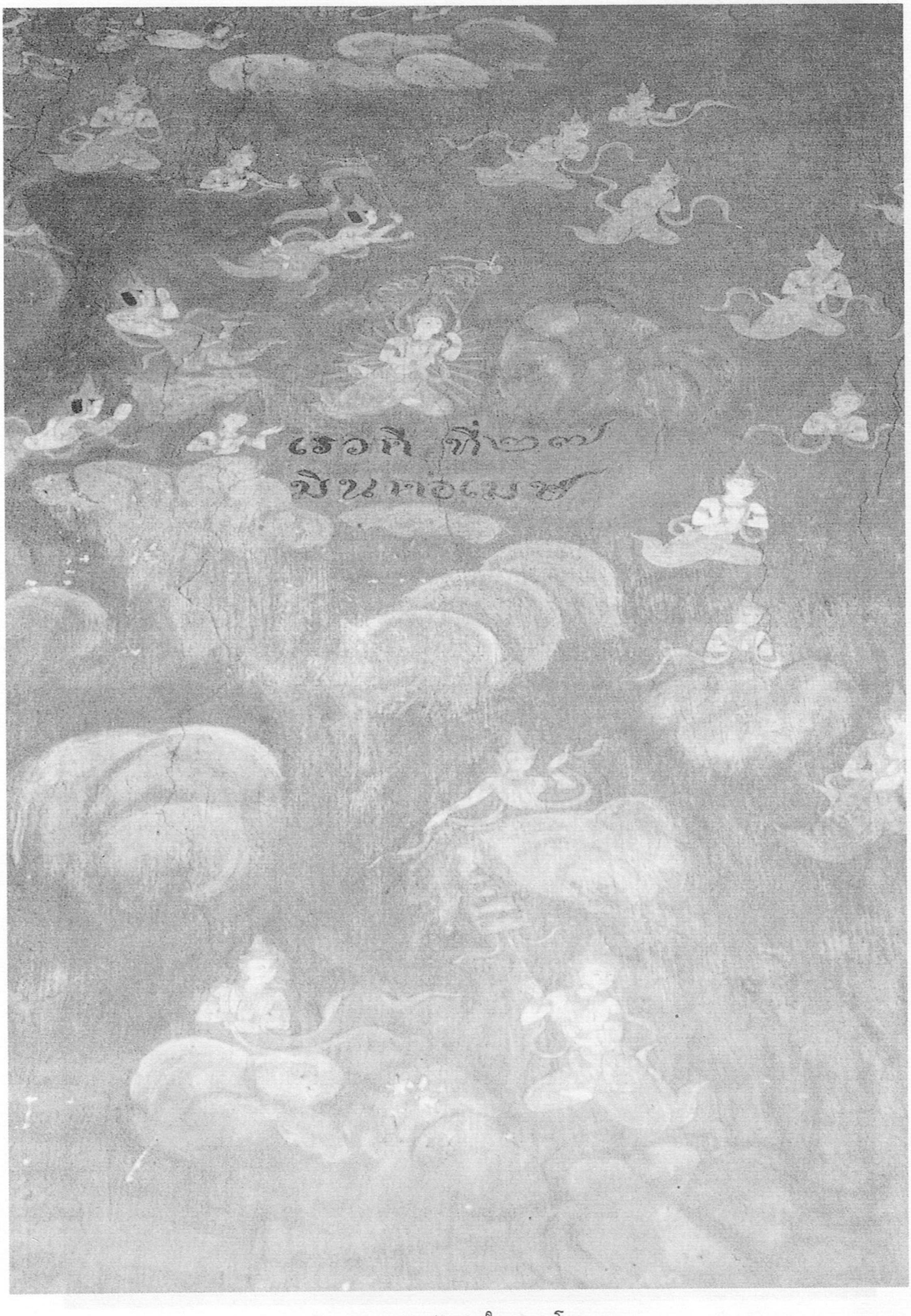
ภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถ

พระอาทิตย์ อยู่ผนังด้านตะวันออก

พระจันทร์ อยู่ผนังด้านตะวันตก

จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ

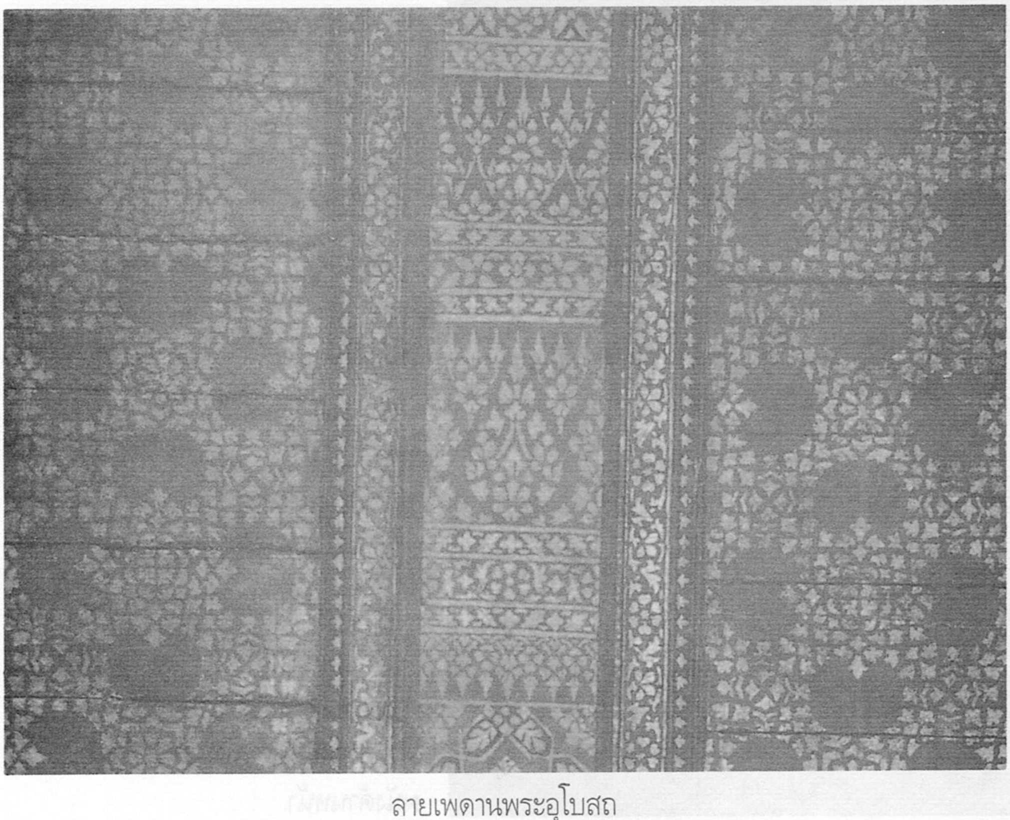

จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ

พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์
ผนังด้านหน้า

รูปเสี้ยวกาง

ลายเพดานพระอุโบสถ

เทพทวารบาล บานประตูพระอุโบสถ

ภาพพระประสิทธิ์สุตคุณ (แดง เขมทตฺโต)

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๕ ที่ผนังหุ้มกลอง ตรงข้ามพระประธาน

จิตรกรรมที่บานหน้าต่างด้านทิศตะวันออก

ช่องหน้าต่างที่ ๑

ช่องหน้าต่างที่ ๒

ช่องหน้าต่างที่ ๓

ช่องหน้าต่างที่ ๔

ช่องหน้าต่างที่ ๕

ช่องหน้าต่างที่ ๖

ช่องหน้าต่างที่ ๗

จิตรกรรมที่บานหน้าต่าง
ด้านทิศตะวันตก

ช่องหน้าต่างที่ ๑

ช่องหน้าต่างที่ ๒

ช่องหน้าต่างที่ ๓

ช่องหน้าต่างที่ ๔

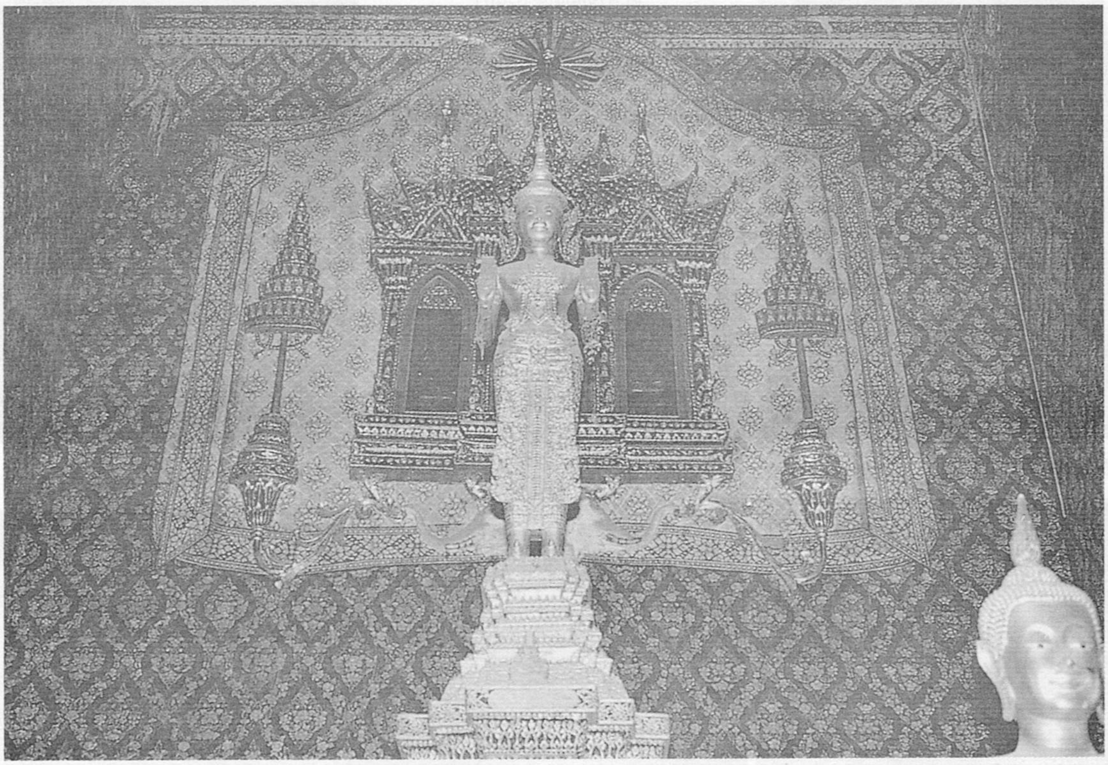

ช่องหน้าต่างที่ ๕

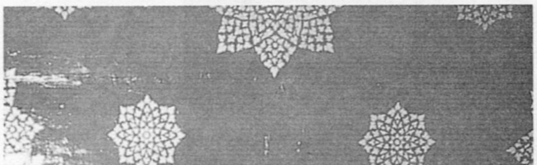
ช่องหน้าต่างที่ ๖
ช่องหน้าต่างที่ ๗

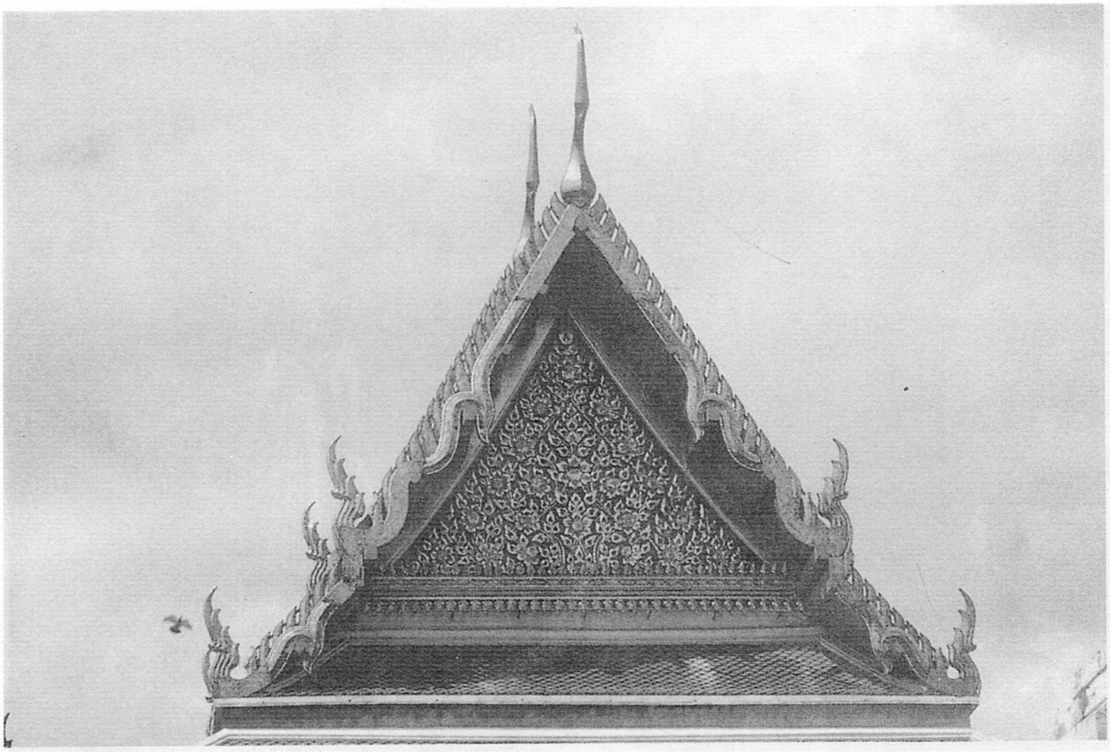

พระชุติธรรมนราสพ พระประธานในพระวิหาร

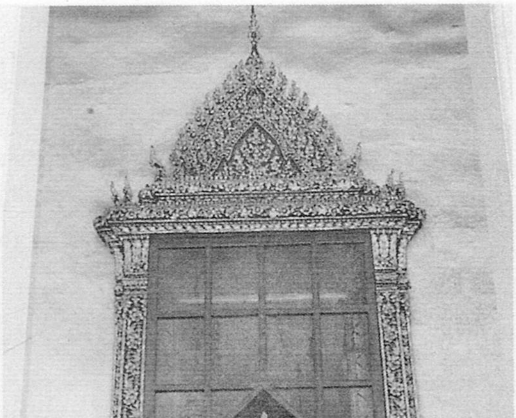

ลายเพดาน และผนังพระวิหาร

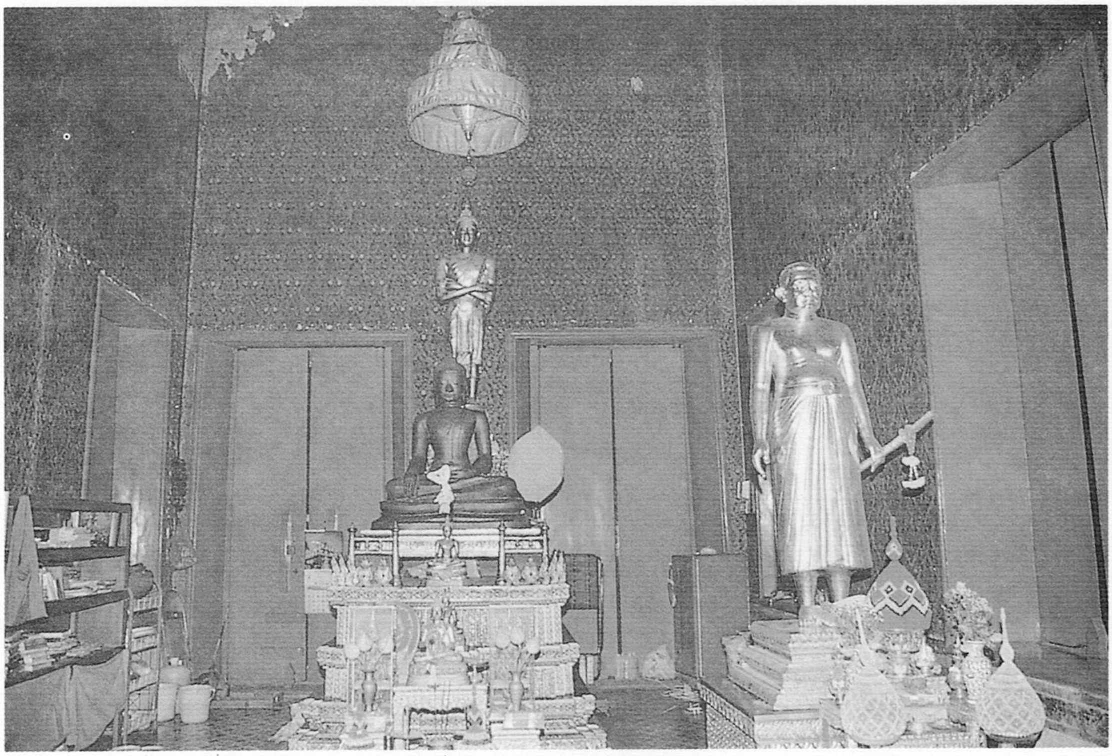

หน้าบันการเปรียญ

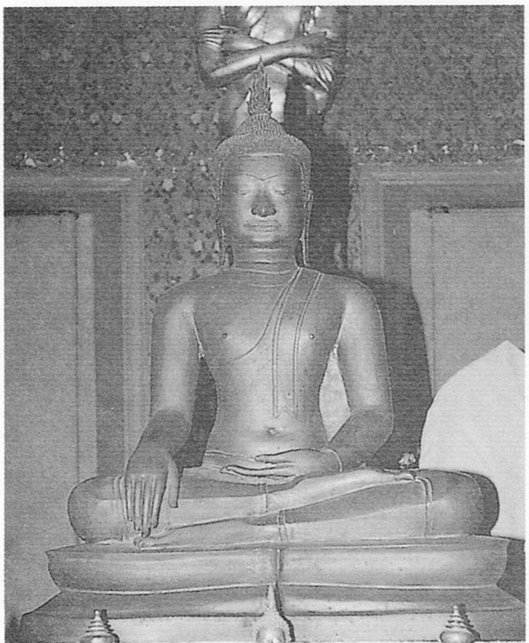

ซุ้มหน้าต่างพระอุโบสถ

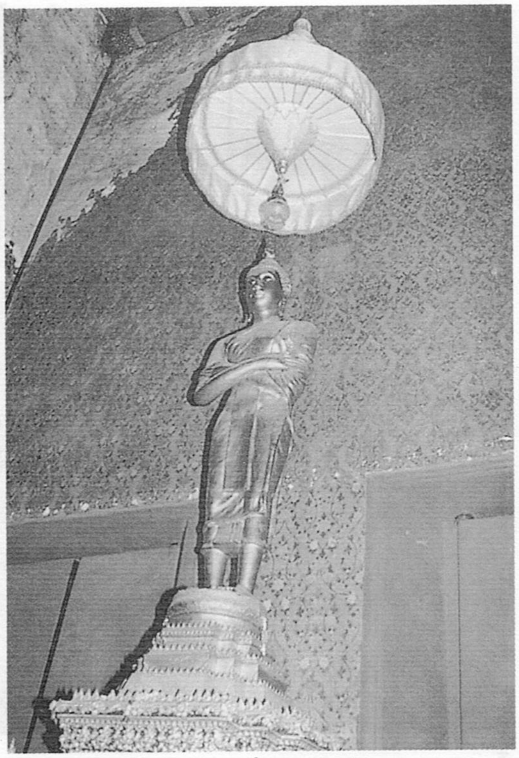
ภายในการเปรียญ

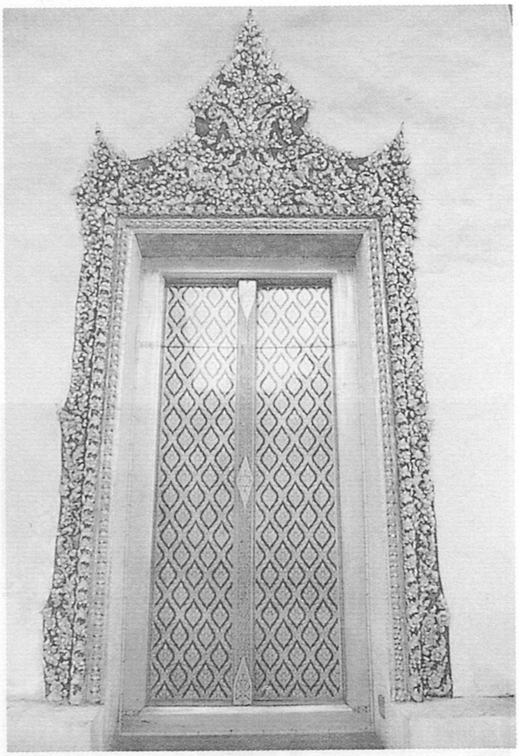
พระพุทธรูปสมัยอู่ทอง อยู่ในการเปรียญ

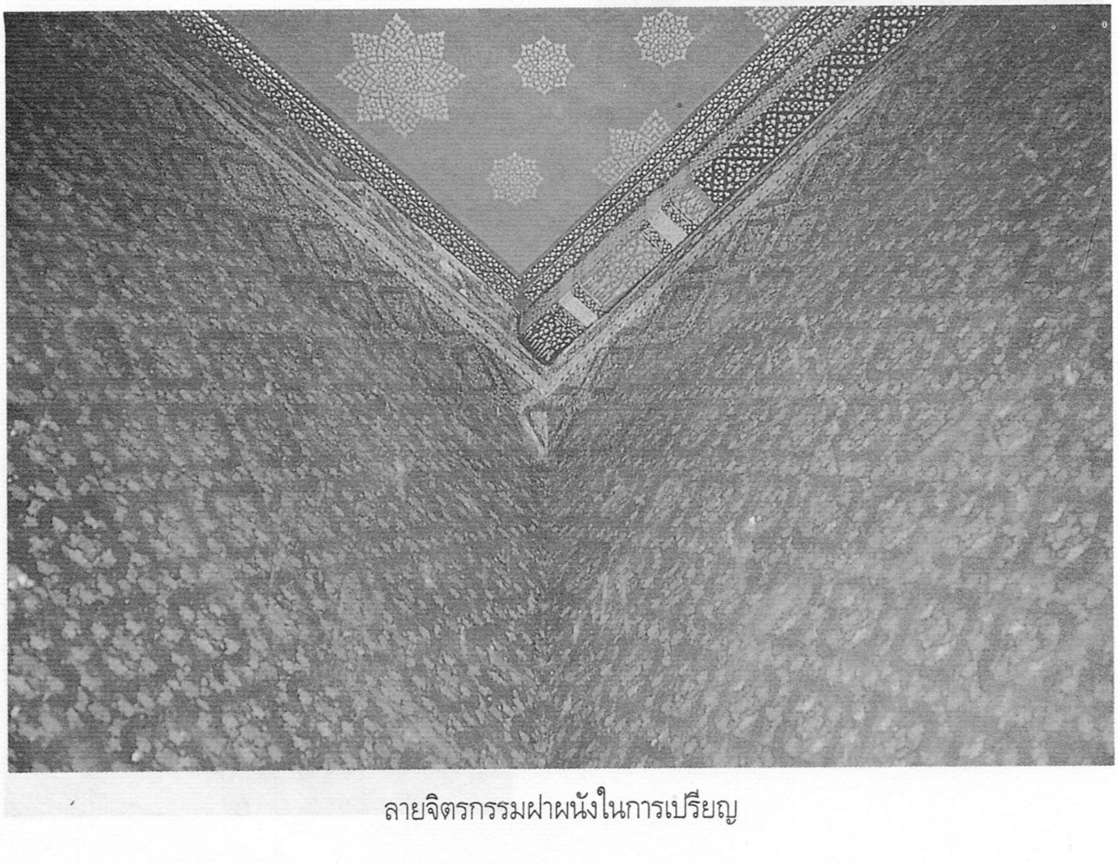
พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระพุทธรูปในการเปรียญ

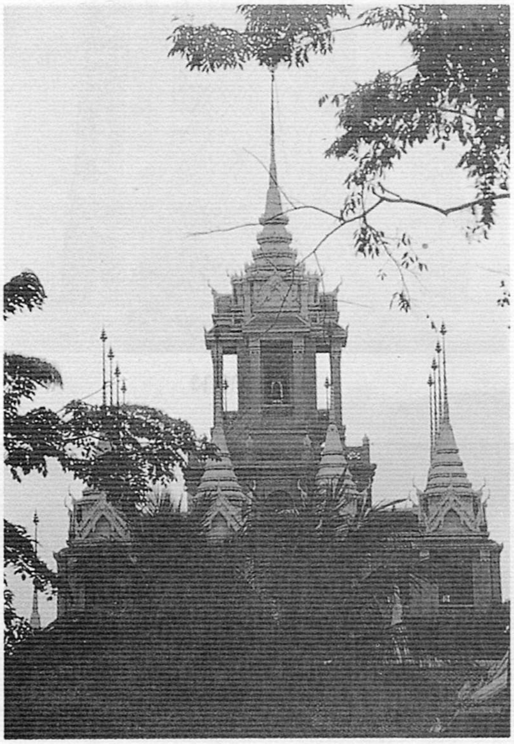
บานหน้าต่าง

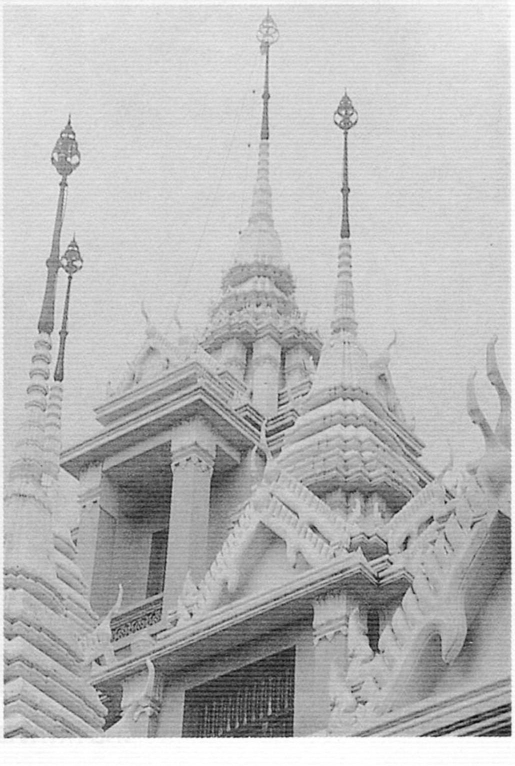
ลายจิตรกรรมฝาผนังในการเปรียญ

โลหะปราสาท

ยอดบุษบก

โลหะปราสาท

ประวัติโลหะปราสาท

- พระบรมสารีริกธาตุ
- การอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ

ประดิษฐาน ณ พระเจดีย์บุษบก

โลหะปราสาท วัดราชนัดดารามวรวิหาร

การบูรณะโลหะปราสาท

เรื่องโลหะปราสาท*

พุทธศาสนิกชนที่เลื่อมใสในพุทธศาสนาอย่างเต็มเปี่ยมย่อมมีศรัทธาสร้างถาวรวัตถุเป็นพุทธบูชาตามกำลังความสามารถ เพื่ออานิสงส์ให้เป็นเนื้อนาบุญแห่งตน ปรากฏในพุทธประวัติ จะมีมาแต่ครั้งพุทธกาลเช่น การสร้างเสนาสนะ หรืออาราม เพื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันต์ พักบำเพ็ญเพียรและสั่งสอนแสดงธรรม ครั้นเมื่อทรงดับขันธปรินิพพานแล้ว พุทธศาสนาเผยแพร่ไปสู่ดินแดนต่างๆ การสร้างวัดวาอารามสถานที่ประดิษฐานสิ่งแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมเกิดขึ้นตามศรัทธาและคติความเชื่อที่เนื่องมาแต่ครั้งที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังทรงดำรงพระชนม์อยู่ เป็นสถาปัตยกรรมในพุทธศาสนาที่ผสมผสานด้วยศิลปกรรมแต่ละเชื้อชาติ ดังเช่น การสร้าง *"โลหะปราสาท"* เป็นต้น

"โลหะปราสาท" หมายความถึง *"คฤหาสถ์ที่มียอดเป็นโลหะ"* เป็นชื่อดั้งเดิมของอินเดีย เรียกมาแต่ครั้งพุทธกาล

โลหะปราสาทหลังแรกในประเทศอินเดีย

โลหะปราสาทหลังแรกมีชื่อว่า *"มิคารมาตุปราสาท"* **อยู่ในวัดบุพพาราม** เป็นอารามอยู่นอกเมืองสาวัตถี กรุงราชคฤห์ มหาอุบาสิกา คือ นางวิสาขา สร้างถวายพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ มิคารมาตุปราสาทเป็นปราสาทใหญ่ ๒ ชั้น มีห้อง ๑,๐๐๐ ห้อง ยอดปราสาททำด้วยทองคำ จึงได้เรียกกันว่า โลหะปราสาทสืบมา มีประวัติการสร้างว่า ดังนี้

นางวิสาขาเป็นบุตรสาวของธนัญชัยเศรษฐี และนางสุมนาเทวีเป็นหลานของเมณฑกเศรษฐี ผู้มีทรัพย์นับไม่ถ้วนคนหนึ่งในเศรษฐีทั้ง ๕ ของเมืองราชคฤห์ นางวิสาขาเป็นผู้มีความฉลาดรอบรู้ได้เป็นพระโสดาบันบุคคลตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ เมื่ออายุประมาณ ๑๖ ปี ได้รับเลือกให้แต่งงานกับปุณณวัฒนกุมาร บุตรชายมิคารเศรษฐี นางเป็นผู้มีลักษณะงาม คือ งามผม งามผิว งามเนื้อ (เหงือก) งามกระดูก (ฟัน) และงามวัย ก่อนที่จะทำพิธีอาวาหมงคล ธนัญชัยเศรษฐีได้สร้างเครื่องประดับให้นางวิสาขาชุดหนึ่งเรียกว่า *"มหาลดาประสาธน์"* ใช้เวลาทำถึง ๔ เดือน ใช้ช่างทอง ๕๐๐ คน ทองคำ ๑,๐๐๐ ลิ่ม แก้วมณี ๓๓ ทะนาน แก้วมุกดา ๑๑ ทะนาน แก้วประพาฬ ๒๐ ทะนาน เพชร ๔ ทะนาน ลักษณะของเครื่องประดับ เป็นเครื่องคลุมตั้งแต่หัวจรดหลังเท้า บนศีรษะทำเป็นรูปนกยูงยืนในท่ากระพือปีก ขนปีกทำด้วยทองคำ จงอยปากทำด้วยแก้วประพาฬ ตา คอและหางทำด้วยแก้วมณี ก้านขนและหน้าแข้งทำด้วยเงิน ลูกดุมทำด้วยทอง รังดุมทำด้วยเงิน เป็นราคาทั้งหมด ๙ โกฏิค่ากำเหน็จ ๑ แสน

---

*กรมศิลปากร เอื้อเฟื้อข้อมูล นางสายไหม จบกลศึก เรียบเรียง

ครั้งหนึ่งมีงานนักขัตฤกษ์ในเมืองสาวัตถี หญิงผู้ดีมีสกุลจะแต่งตัวเต็มยศไปเที่ยวงานนักขัตฤกษ์นี้ นางวิสาขาแต่งเครื่องมหาลดาประสาธน์ไป ก่อนที่นางจะเข้าไปฟังพระธรรมเทศนา ได้เปลื้องเครื่องนี้มอบให้แก่นางทาสี ครั้นเลิกฟังธรรมแล้ว จึงถามนางทาสีถึงเครื่องมหาลดาประสาธน์ นางทาสีบอกว่าลืมไว้ตรงที่ฟังธรรม นางวิสาขาจึงให้นำกลับและบอกว่า ถ้าพระอานนท์จับต้องแล้วก็ไม่ต้องนำมา เป็นดังที่นางคาด คือ เมื่อพระอานนท์เห็นนางทาสีลืมทิ้งไว้ จึงเก็บขึ้นคล้องไว้ที่หัวบันได ดังนั้น นางวิสาขาจึงคิดที่จะขายมหาลดาประสาธน์เอาเงินทำบุญ แต่คนที่จะรับซื้อได้มีเพียง ๒ คน คือ นางมัลลิกาภรรยาพันธุลเสนาบดีและธิดาเศรษฐีในเมืองพาราณสี นางจึงให้ช่างทองมาตีราคา เป็นเงิน ๙ โกฏิ ๑ แสน และตกลงซื้อเสียเอง ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า จะให้ทำอะไรด้วยทรัพย์นี้ พระพุทธเจ้าจึงแนะนำให้นางสร้างที่อยู่ให้แก่พระสงฆ์ อาคารนี้จึงได้ชื่อตามชื่อนางวิสาขาว่า "มิคารมาตุปราสาท" การสร้างที่อยู่ตามพุทธดำรัส ปรากฏว่า มิคารเศรษฐีบิดาของสามีนางวิสาขาได้ร่วมสร้างถวายด้วยในฐานะที่นางวิสาขาผู้สะใภ้ช่วยชักนำตนให้ถึงความเป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนา กล่าวกันว่า พระพุทธเจ้าทรงมอบหมายให้พระโมคคัลลานเถระเป็นที่ปรึกษา อำนวยการสร้าง ปราสาทหลังนี้จึงได้นามตามเศรษฐีด้วย

โลหะปราสาทหลังนี้ไม่ปรากฏว่า พระพุทธเจ้าเสด็จประทับหรือไม่ พระพุทธเจ้าเสด็จที่ประทับอยู่ในวัดบุพพารามนี้ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเชตวันมหาวิหาร ซึ่งไม่ไกลกันนัก ในบางครั้ง กลางวันเสด็จอยู่ที่เชตวัน และกลางคืน เสด็จไปที่บุพพาราม และ ณ ที่นี้ได้ทรงแสดงพระสูตรที่สำคัญๆ ไว้หลายพระสูตร เช่น อัคคัญญสูตร อุฏฐานสูตร ปริเยสนสูตร คณกโมคคัลลานสูตร และวิฆสชาดก เป็นต้น

โลหะปราสาทหลังนี้ปรักหักพังสูญหายไปหมดสิ้นแล้ว

โลหะปราสาทหลังที่ ๒ ในประเทศศรีลังกา

พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าไปสู่ลังกาประเทศ เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชหรือพระศรีธรรมาโศกราช พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์โมริยะของอินเดีย ซึ่งปกครองแว่นแคว้นคันธารราฐ ระหว่าง พ.ศ. ๒๗๐-๓๑๑ เป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองนานัปการ เช่น สร้างพุทธเจดียสถาน สังคายนา พระธรรมวินัย และเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้แพร่หลายไปยังนานาประเทศ เฉพาะในลังกาทวีปเป็นสมัยของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ พระเจ้าอโศกทรงส่งคณะสงฆ์ไปยังลังกา ทรงเลือกพระมหินทเถระผู้เป็นพระราชโอรส (บางแห่งว่าเป็นพระราชอนุชา) ให้เป็นสังฆนายก ทรงตอนกิ่งโพธิ์ที่เมืองพุทธคยาไปพระราชทานซึ่งปลูกไว้ที่เมืองอนุราธปุระ มอบพระบรมสารีริกธาตุ และบาตรของพระพุทธเจ้าให้ไว้สำหรับสักการบูชาในลังกาทวีป พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะได้ก่อสร้างพุทธสถานเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุไว้ทั่วเกาะลังกาในทุกระยะ ๑ โยชน์ เช่น มหาเมฆวนาราม พระพุทธศาสนาจึงเจริญอย่างมั่นคงในลังกาตั้งแต่บัดนั้น

มูลเหตุการสร้างโลหะปราสาท กล่าวว่า พระมหินทเถระได้กล่าวล่วงหน้าไว้กับพระเจ้าเทวานัม-ปิยติสสะว่า ในรัชกาลของพระเจ้าทุฏฐคามณีอภัย พระราชนัดดาของพระองค์ จะเป็นผู้สร้างโลหะปราสาทเพื่อใช้เป็นที่โรงอุโบสถ เมื่อเวลาผ่านไปแล้ว ๑๔๐ ปี ดังนั้นจึงโปรดให้จารึกแผ่นทองคำเก็บไว้เป็นหลักฐาน พร้อม

ทั้งปักเสาหินสูง ๑๒ ศอกไว้เป็นเครื่องหมาย ครั้นถึงรัชกาลของพระเจ้าทุฏฐคามณีอภัย ทรงอ่านพบจารึกแผ่นทองคำและแบบเขียนทิพยวิมานดังกล่าว จึงเกิดความปีติโสมนัส และดำริสร้างโลหะปราสาท โปรดประชุมสงฆ์ที่เมฆวันมหาวิหาร มอบหมายให้คณะสงฆ์ออกแบบ โดยพระอรหันต์ ๘ องค์ และเริ่มสร้างในปี พ.ศ. ๒๘๗ บางแห่งว่า พ.ศ. ๓๘๒ สร้างอยู่ข้างหน้าต้นพระศรีมหาโพธิ์ โลหะปราสาทมีลักษณะดังนี้ ด้านหนึ่งกว้างด้านละประมาณ ๑๐๐ ศอก พื้นเป็นเสาหินทั้งสิ้นหลายพันเสา มี ๙ ชั้น ชั้นหนึ่งๆมีเรือนยอดชั้นละ ๑๐๐ หลัง จำนวนห้อง ๑,๐๐๐ ห้อง ล้วนแต่ประดับประดาด้วยแก้วอัญมณี และของมีค่าทั้งสิ้น ตัวปราสาทสร้างด้วยไม้ฝังหินมีค่าและงาช้าง ปราสาทนั้นมีสิ่งล้ำค่าอยู่ ๔ ประการ คือ ตัวปราสาท ๑ เศวตฉัตร ๑ บัลลังก์ ๑ มณฑป ๑ ซุ้มประตูก่อกำแพงแก้วสวยงาม หลังคามุงด้วยอิฐทองแดง ด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่า โลหะปราสาท

โลหะปราสาทองค์ที่ ๒ นี้ หนังสือมหาวงศ์กล่าวว่า กำหนดให้พระสงฆ์จำพรรษาอยู่แต่ละชั้นตามความรู้ของตน คือ องค์ที่มีสมณศักดิ์สูงอยู่ชั้นบนและรองลงมาตามลำดับ ผังของอาคารจะเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเป็นเรือนไม้อยู่ตรงกลาง ชั้นล่างเป็นเสาหิน รองรับตัวปราสาทซึ่งเป็นอาคารไม้ทั้งหมด กว้างยาวด้านละประมาณ ๒๔ วา ชั้นล่างเป็นที่แสดงธรรม กล่าวกันว่า **พระพุทธโฆษาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรคและแปลอรรถกถาอื่น ๆ จากภาษาสิงหลมาเป็นภาษาบาลี ได้จาริกจากประเทศอินเดียมาสู่ลังกาเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๗ ก็ได้เคยจำพรรษาอยู่ ณ โลหะปราสาทนี้ด้วย**

เนื่องจากหลังคาโลหะปราสาทมุงด้วยแผ่นทองแดง เมื่ออสุนีบาตตก จึงเกิดไฟไหม้ โลหะปราสาทถูกทำลายหลายครั้ง ครั้งหนึ่งเมื่อซ่อมใหม่ทำเพียง ๕ ชั้น ต่อมาโลหะปราสาทปรักหักพังหมดสิ้น เหลือแต่ซากปราสาท มีเสาศิลาจำนวน ๑,๖๐๐ ต้น ในพื้นที่ ๕,๖๒๕ ตารางเมตร (กว้างยาวด้านละ ๗๕ เมตร) เป็นอนุสรณ์แห่งความใหญ่โตและงามสง่าของอดีตเท่านั้น

วิหารที่สร้างขึ้นในประเทศอินเดียลักษณะอาคารซ้อนกันหลายๆชั้นมียอดเป็นโดมหุ้มด้วยโลหะเรียกว่าโลหะปราสาท ความหมายคือ คฤหาสน์ (mansion) ที่มียอดเป็นโลหะ ซึ่งหนังสือเรื่อง Indian Architecture เรียบเรียงโดย Mr. Percy Brown ได้อธิบายถึงแผนผังของสถาปัตยกรรมในพระพุทธศาสนาไว้ว่าอารามหรือวัดแห่งหนึ่งๆ ของอินเดียได้ให้อิทธิพลแก่ลังกา และดินแดนที่นับถือพระพุทธศาสนาอื่น ๆ เช่นพม่าด้วยโดยประมวลความคิดจากหลักฐานโบราณสถานที่เหลืออยู่แสดงให้เห็นเค้าของลักษณะสถาปัตยกรรมทั้งหลายที่เป็นเพียงเสาหินจำนวนมาก ว่าประกอบด้วยอาคารที่ใช้ประโยชน์ประการใดบ้าง โดยเฉพาะได้พรรณนาถึงแผนผังของโลหะปราสาทในเมืองอนุราธปุระ ดังได้ยกมาเป็นแนวทางในการศึกษา ดังนี้

ความเห็นเรื่องอาคารโลหะปราสาท[๑]

As with the stupa in India, so with its counterpart the dagaba in Ceylon, this Buddhist tumulous was by no means an isolated monument, but formed the central feature of a complete

---

๑ PERCY BROWN. INDIAN ARCHITECTURE.
D.B. TARAPOREVALA SONS AND CO. PRIVATE LTD.
BOMBAY : INDIA, 1956.

monastic settlement. Besides this great sacred pile a typical monastery or *sangharama* would consist of a temple of image-house *(pilima-ge)*, a preaching hall *(banasalawa)*, the temple close *(simana)*, a processional path *(vidiya)*, with an enclosure *(prakaraya)* bordering this path, a priory *(prasada)*, a tank *(pokana)* for ablutions, all of which were enclosed within at perimeter wall (sima) entered by a guard-house or lodge *(mura-ge)*. To the main building of the monastery there was also a portico *(doratuva)* as well as various other supplementary structures for different purposes disposed within the enclosure walls. Remains of most of these buildings are to be found in conjunction with the Ruwanwaeli dagaba which in its prime must have been a very large and well-established institution. But in addition to these monastic premises, around the immediate precincts of the lowest platform of the dagaba were three or four concentric colonnades of free-standing monolithic pillars, presumed to have been so placed in order to carry lighted lamps on cremonial occasions. The building art of this period was distinctly of the peristyle ordre, and it is the frequency of these pillars that form the most striking feature of the remains.

There are the shattered portions of many such monastic establishments in and around Anuradhapura and elsewhere, mainly represented by the massive stones of their foundations. And from one of the largest and most sumptuous of these priory halls, now incorrectly known as the Brazen Mansion or Peacock Palace, some idea of the architectural style of this period may be gained. Since identified as the famous Lohaprasada monastery built by king Duthagamini early in the first century B.C., partly from descriptive records and partly from intensive study of the remains the original shape of this historical structure can be conjectured. When first built it rose up as a great pyramidal pile in nine stories

CONJECTURAL SUPERSTRUCTURE OF WOOD, BRICK AND PLASTER OVER STONE PILLARS IN CEYLON

PI

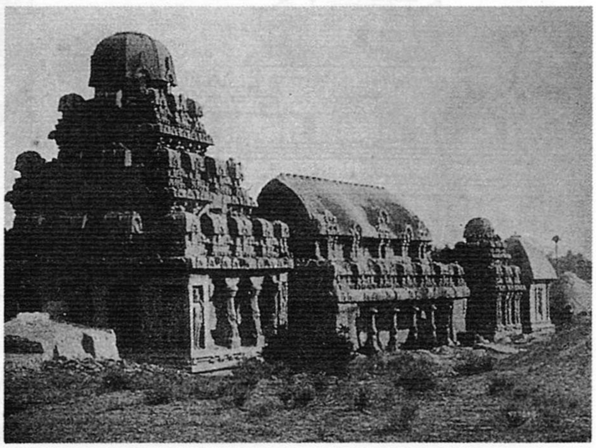
ภาพคาดคะเนโครงสร้างสำคัญที่เป็นไม้ อิฐ และปูนบนเสาหินจำนวนมาก (The forest granite pillars) บริเวณที่ในลังกา

ภาพจำลองวิหารลังกานี้เป็นอาคาร ๕ ชั้น เมื่อเปรียบเทียบกับโครงสร้างสำคัญของโลหะปราสาท ณ ลังกาประเทศ ชั้นล่างยกพื้นกว้างขวาง มีเสาหินจำนวนมากมายรับพื้นชั้นบนถัดขึ้นไป ชั้น ๒-๕ ก่ออิฐถือปูน คานทับหลังส่วนต่างๆ ตลอดจนโครงหลังคาบางส่วนจะเป็นไม้ เมื่อเกิดไฟไหม้ส่วนที่เป็นไม้เสียหายหมด โครงสร้างที่ก่ออิฐถือปูนทลายลงหมดจะเหลือก็แต่ซากเสาหิน

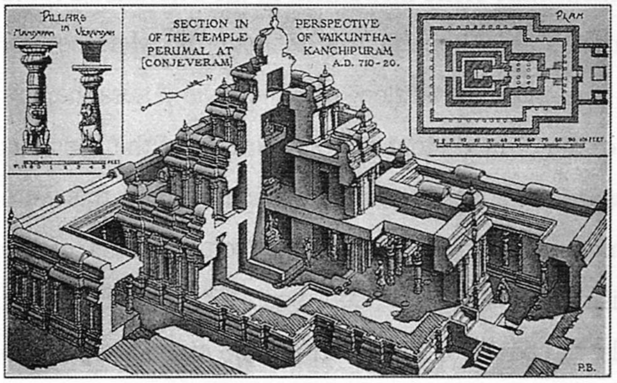
crowned by a domical roof of bronze, evidently an imposing conception, spacious in plan and striking in its appearance. For from what survives of its ground story, consisting or portions of its moulded stylobate with voluted balustraded stairways the quality of the workmanship may be determined, while from the forest of granite pillars which are still grouped upon its site the extent of its ground plan can be readily estimated. When it is realized that these monoliths have been calculated to be as many as sixteen hundred in number, each twelve feet high, and covering an area of 250 feet side, the dimensions of this priory hall and its great size generally may be imagined.

As to the elevational aspect of the Lohaprasada it may be assumed with a fair amount of certainty that it followed the pattern of a type of monastery building which was evolved in southern India, including Ceylon, during this early period of Buddhist monachism. This pattern may be studied, translated into a monolithic stone monument in the Dharmaraja ratha at Mamallapuram (Seven Pagodas) near Madras. Although this rockcut model is several centuries later than the Lohaprasada, it preserves a tradition, of which the Anuradhapura building is an early example. The pillars of the ground story are the remains of the spacious hypostyle hall where the priests would assemble for congregational worship. Above this were the eight remaining floors each containing a row of cells for the accommodation of the resident brotherhood, these floors diminishing as they ascended, each with a courtyard or narrow passage to give access to the cells, the backs of which formed the exterior elevation. A reference to Mamallapuram ratha will explain the principle of this system, while a study of the sectional elevation of the Vaikuntha-Perumal temple at Conjeeveram, in the Madras Presidency, will give some idea of the interior arrangements, although in this instance they have been modified in order to adapt them to the Hindu ritual. It has been already remarked

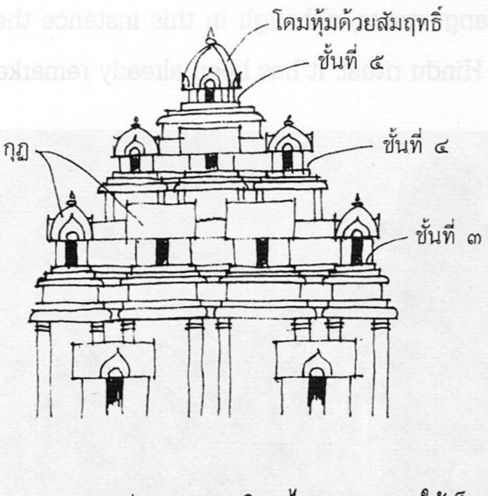
อนุสรณ์สลักหินที่ธรรมราชารัฐ แบบจำลองสลักหินแห่งนี้ เข้าใจกันว่าจำลองแบบสืบต่อๆ กันมาจากอนุสรณ์สถาน ณ เมืองอนุราชปุรสมัยแรกๆ ชั้นล่างสุดที่มีเสาหินจะเป็นห้องที่อุบาสก อุบาสิกามาชุมนุมกันเหนือขึ้นไปแต่ละชั้นมีกุฏิ (Cell) เรียงรายเป็นแถวสำหรับพระภิกษุบำเพ็ญฌานสมาบัติกุฏิละองค์ ชั้นที่สูงขึ้นไปยิ่งสูงขนาดของชั้นจะลดลง แต่ละชั้นจะมีชานหรือทางเดินแคบๆ สำหรับเข้าออกได้ทุกกุฏิ

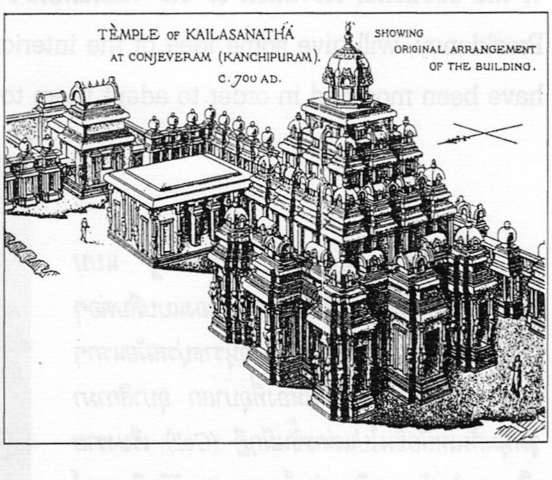

that from the combination of cells in the Buddhist monastery the sikhara of the Indian Dravidian, temple was developed, and in some of these sikharas the domical shape surmounting the entire structure of the Hindu example was of the same type as that which, bronzed and gilt, crowned the Lohaprasada, thus accounting for its name the Brazen Mansion. But, alas, the value of its bronze cupola no doubt attracted the cupidity of a later generation of invaders, while the considerable amount of wood in its construction would account for its ready destruction by fire. Some of the lintels of the lower stories were of stone but timber beams were mainly used, and these supported roofs of terracotta tiles shaped like wooden shingles. It is true the data for an attempted reconstruction of this building is scanty, but there are records that enable its great size, towering height, probably in the vicinity of 120 feet, and the crowning glory of its gilt metal cupola, to be dimly visualised.

ภาพวิหารนี้ให้ความคิดในเรื่องการจัดภายในโลหะปราสาท แม้ว่าภาพตัวอย่างนี้จะดัดแปลงให้เข้ากับพิธีกรรมของฮินดูแล้วก็ตาม น่าสังเกตว่าการวางตำแหน่งคูหาได้พัฒนามาจากวัดพุทธ ส่วนยอดสุดจะเป็นโดมแบบเดียวกับโลหะปราสาทที่หุ้มด้วยสำริดแล้วปิดทอง

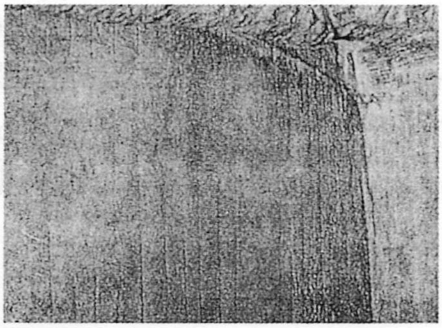

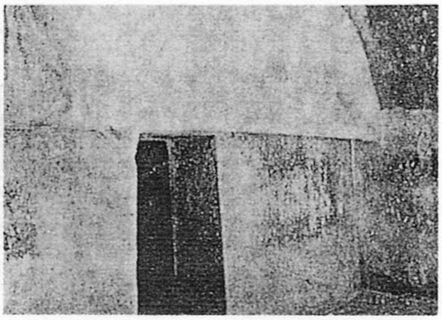

ภาพร่างขยายภาพวิหารไกรลาส แสดงให้เห็นการจัดวางตำแหน่งกุฏิ (Cell) ของโลหะปราสาทและโดมหุ้มด้วยทองสำริดอย่างชัดเจน อันเป็นที่มาของคำว่าโลหะปราสาทหรือ bronzen mansion

ภาพด้านหน้าของกุฏิ แสดงให้เห็นลักษณะของกุฏิที่สกัดภูเขาเข้าไปข้างใน รุ่นแรกเหมือนประทุนเรือมีทางเข้าด้านเดียวหน้าจั่วยังสลักเลียนแบบหลังคาที่มุงด้วยพืชเช่นแฝก แลเห็นแปโผล่ออกมา

ภาพถัดไปเป็นภาพภายในสุดของกุฏิ เป็นที่ทำสมาธิหรือบำเพ็ญฌานสมาบัติ ถัดออกมาจะเป็นกุฏิโถงเห็นทางเข้ากุฏิขึ้นไป

ภาพทั้งหมดนี้อยู่ที่ภูเขาบาราบาร์ เมืองคยา รัฐพิหาร สกัดเมื่อศตวรรษที่ ๓ ก่อนคริสตกาล

มนํ มนํ สตฺถุ ทเทยฺย เจ โย

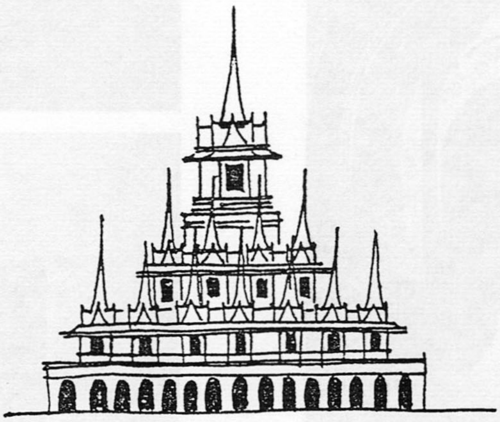
มนํ มนํ ปิณยตสฺส สตฺถุ

มนํ มนํ เตน ทเทยฺย เจ น

มนํ มนํ ปสฺส น สาธุปูชํ.

ผิว่าบุคคลใดพึงถวายใจแด่พระศาสดาสักครู่หนึ่ง พระหทัยของพระศาสดาจะยังใจของบุคคลผู้นั้นให้เอิบอิ่มได้ เพราะเหตุนั้นพึงถวายใจสักหน่อย ผิว่าไม่ถวายใจไซร้ ท่านก็ไม่เห็นการบูชาที่ยังประโยชน์ให้สำเร็จสักหน่อยเลย

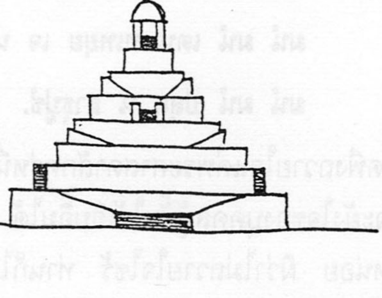
แนวความคิดของมนุษยชาติที่มีต่อการสร้างสถาปัตยกรรมในศาสนสถานที่ตนนับถือนั้น นาย อุรา สุนทรศารทูล ช่างเอก แห่งกรมโยธาธิการให้ความเห็นว่า ช่างมักจะมีปรัชญาอย่างเดียวกัน ลักษณะของสถาปัตยกรรมย่อมมีความคล้ายคลึง และมีความสำคัญเท่าเทียมกันด้วย ดังจะเปรียบเทียบลักษณะของอาคารที่สร้างขึ้นแม้จะต่างยุคต่างพื้นที่ให้เห็นดังนี้

โลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร สร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๙

วิหารพุทธ ในอินเดีย เมื่อประมาณ ๒,๐๐๐ ปี

โบสถ์ เมโสโปเตเมีย เมื่อประมาณ ๔,๐๐๐ ปี ซึ่งวิวัฒนาการมาจากรูปปิระมิด

พุทธศิลป์ในอินเดียได้ให้อิทธิพลแก่ดินแดนที่นับถือพุทธศาสนาทั่วไป ทั้งประติมากรรมที่เป็นพระพุทธรูป และงานสถาปัตยกรรม เฉพาะงานด้านสถาปัตยกรรมจะถ่ายทอดรูปแบบการวางผัง การก่อสร้างอาคารตามตำแหน่งที่สำคัญ และตกแต่งอาคารตามวัตถุประสงค์ของการใช้ประโยชน์ โดยยึดคติเดิมทั้งสิ้น จะแตกต่างเฉพาะลักษณะศิลปกรรมประจำชาติเท่านั้นที่บ่งชี้ว่าเป็นศิลปกรรมของเชื้อชาติใด เช่น ก่อสร้างอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ตัวอาคารซ้อนกันหลายๆชั้น แม้ประโยชน์การใช้ก็มักจะไม่แตกต่างกัน ตัวอย่างจากการสร้างโลหะปราสาทในลังกาที่ให้อิทธิพลแก่วัดในประเทศพม่า เช่น **อานันทวิหาร**หรือวิหารวัดสัพพัญญูที่ทำเป็นอาคาร ๕ ชั้น ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าไว้ใน**หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพม่า**ทรงให้ความเห็นว่า ***อารามที่สร้างชั้นเดียวมักเป็นพุทธาวาส สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป ส่วนอาคารที่สร้างหลายชั้นอย่างโลหะปราสาทจะใช้ประโยชน์เป็นสังฆาวาส*** ด้วยมีห้องเล็กๆ ที่เรียก กุฏ หรือ คูหา หรือ ตูบ อันเป็นห้องสำหรับภิกษุปฏิบัติฌานสมาบัติ ความว่าดังนี้

"วิหารวัดสัพพัญญูรูป เป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างด้านละ ๓๐ วา (๑๘๐ ฟุต) สูงตลอดยอด ๓๓ วาเศษ (๒๐๑ ฟุต) ตัววิหารเป็น ๒ ตอนซ้อนกัน ตอนล่างพื้น ๒ ชั้น ชั้นต่อกับแผ่นดินเป็นที่สำหรับคฤหัสถ์พัก ชั้นที่ ๒ เป็นที่สำหรับพระสงฆ์พัก หมดตอนล่างทำหลังคาตัดเป็นทางทักษิณ ย่อเข้าไปโดยลำดับเป็น ๓ ชั้น แล้วถึงวิหารตอนบนนับเป็นชั้นที่ ๓ รูปทรงเป็นอย่างมณฑปมีมุขทางด้านหน้า ในนั้นตั้งพระพุทธรูปปางมารวิชัยขนาดหน้าตักสัก ๓ ศอกบนฐานชุกชี ที่ริมผนังด้านหลังเป็นพระประธานของวัดแต่เป็นพระปั้นปิดทอง ข้างหน้าพระออกมาเป็นห้องที่บูชา จนถึงประตูต่อห้องที่ตั้งพระประธานขึ้นไป นับเป็นชั้นที่ ๔ ว่าเป็นที่ไว้พระไตรปิฎก (แต่จะทำเป็นอย่างไรนั้นฉันไม่ได้ขึ้นไปดู) พ้นนั้นขึ้นไปทำเป็นชั้นทักษิณย่อเข้าไปอีก ๓ ชั้น ถึงองค์พระสถูปทรงปรางค์ ที่เป็นยอดนับเป็นชั้นที่ ๕ ว่าเป็นที่ประดิษฐานพระบรมธาตุ มีบันไดก่อเป็นทางขึ้นข้างในไปถึงกันทุกชั้น ฝีมือทำและกระบวรตกแต่งข้างในแต่เดิมจะเป็นอย่างไร เดี๋ยวนี้ไม่มีอะไรเหลือเป็นที่สังเกตเหมือนอย่างที่วัดอานันทวิหาร แต่ข้างนอกวิหารยังมีลายปั้นปูนเป็นซุ้มจระนำตามหน้าต่างประตู และมีลวดลายตามขอบพื้นลด พิเคราะห์ดูเหมือนจะไม่มีสร้างอย่างประณีตบรรจงเหมือนกับวัดอานันทวิหาร แต่จะลงความเห็นเป็นอย่างแน่นอนก็ยากอยู่ เพราะวัดสัพพัญญูร้างมาช้านานกว่าวัดอานันทวิหาร...

ในหนังสือนำทาง อ้างตามคำที่กล่าวกันในเมืองพม่าว่าพระเจ้าอลองคะสิทธุได้แบบวัดในอินเดียมาสร้างวัดสัพพัญญู แต่ก็ไม่มีใครรู้ว่าวัดอันเป็นต้นแบบอยู่ที่ไหน แต่พิเคราะห์ดูมีทางวินิจฉัยอยู่บ้างด้วยแบบพุทธาวาสที่สร้างสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปมักทำเป็นชั้นเดียว วัดที่ทำเป็น ๔ ชั้น ๕ ชั้นเช่นนั้น มีตัวอย่างที่รู้กันแพร่หลายอยู่ ณ เมืองอนุราธบุรีในลังกาทวีปแห่งหนึ่งเรียกว่า *"โลหะปราสาท"* เดี๋ยวนี้ยังเหลือแต่เสาศิลาปักอยู่เป็นอันมาก แต่มีพรรณนาลักษณะเมื่อยังบริบูรณ์อยู่ในหนังสือ *"มหาวงศ์"* พงศาวดารลังกา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้สร้างโลหะปราสาทตามลักษณะที่พรรณนานั้นขึ้นที่วัดราชนัดดาในกรุงเทพฯ ยังปรากฏอยู่ นอกจากนั้นฉันเคยเห็นรูปภาพวัดโบราณทำเป็นหลายชั้นอย่างโลหะปราสาท มีที่เนปาลราฐในอินเดีย ต้นแบบปรางค์จีนทำเป็นห้องซ้อนๆ กันขึ้นไปหลายชั้น ที่เราเรียกกันว่า *"ถะ"* ก็น่าจะอยู่ในวัดชนิดนั้น

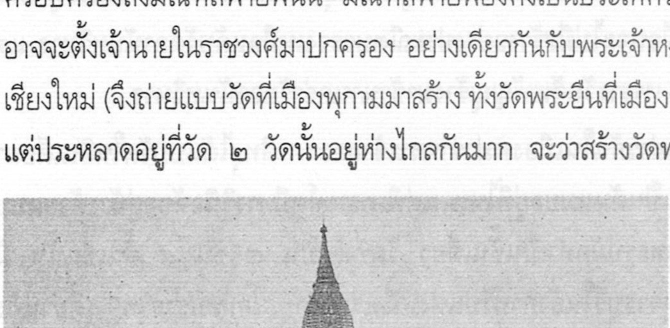
ความคิดที่สร้างดูเหมือนจะให้เป็นห้องที่สงัดสำหรับพระภิกษุคามวาสีบำเพ็ญฌานสมาบัติโดยไม่

ต้องทิ้งบริษัทออกไปอยู่ตามถ้ำ ถ้าเอาแบบโลหะปราสาทที่วัดราชนัดดาเทียบก็พอเห็นได้ง่าย คือให้เป็นที่สำหรับพระนั่งบำเพ็ญฌานห้องละองค์เหมือนอย่างห้องในถ้ำที่พรรณนามาแล้วฉันได้เคยเห็นวัดในมณฑลอุดรมีกุฎเครื่องผูกหลังเล็กๆ รายอยู่รอบโบสถ์ เขาบอกว่า เมื่อถึงเวลาเข้าพรรษา พวกทายกมักศรัทธาทำ *"ตูบ"* เล็กๆ เหล่านั้น พระอยู่ได้หลังละ ๑ องค์ สำหรับพระที่สมาทานวิปัสสนาธุระไปอยู่จำพรรษาในตูบนั้น เห็นว่าจะเป็นประเพณีสืบมาแต่เรื่องเดียวกันทั้งนั้น แม้ที่วัดราชสิทธิก็มีกุฎอยู่รอบพระอุโบสถ *"คณะกุฎ"* ที่ก่อสร้างไว้ตามวัดหลวงในกรุงเทพฯ เช่นที่วัดสระเกศ เป็นต้น แต่เดิมก็น่าจะเป็นที่สำหรับพระสงฆ์อยู่บำเพ็ญสมณธรรมชั่วคราว มิใช่อยู่ประจำอย่างกุฎิในคณะใหญ่"

สถาปัตยกรรมแบบโลหะปราสาทได้ผ่านจากประเทศพม่าเข้ามาสู่ประเทศไทยทางตอนเหนือ เช่นการสร้างวัดพระยืน จังหวัดลำพูน วัดเจดีย์เจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ ต่างกันแต่การใช้ประโยชน์เท่านั้น ที่ได้เปลี่ยนจากสังฆาวาสเป็นพุทธาวาส หรือเป็นเจดียสถาน แตกจากคติเดิม

พุทธสถานทั้งวัดพระยืน จังหวัดลำพูน และวัดเจดีย์เจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงบันทึกไว้ในเรื่อง เที่ยวเมืองพม่า เช่นกัน ความว่าดังนี้

"ที่เมืองลำพูนในมณฑลพายัพมีวัดโบราณวัดหนึ่งเรียกว่า "วัดพระยืน" อยู่นอกเมืองทางข้างทิศตะวันออก เป็นที่คนนับถือมาก และยังพิทักษ์รักษากันดี เจดียวัตถุที่เป็นสิ่งสำคัญในวัดนั้นเป็นมณฑปก่อทึบ ทำซุ้มคูหาตั้งพระพุทธรูปยืนทั้ง ๔ ด้าน ยอดมณฑปจะทำเป็นทรงอย่างใดฉันลืมไปนึกไม่ออกในเวลาเขียนหนังสือนี้ แต่เมื่อไปเห็นมณฑปนั้น เห็นว่ามิใช่แบบอย่างของมณฑลพายัพ น่าจะได้ไปจากที่อื่นแต่เวลานั้นฉันไม่มีหลักที่จะอาศัยลงความเห็นว่าได้ไปจากที่ไหน พอไปเห็นวัดอานันทวิหารที่เมืองพุกามก็รู้ได้ทันทีว่าวัดพระยืนที่เมืองลำพูนถ่ายแบบไปจากวัดอานันทวิหารนั่นเอง แต่ลดส่วนลงและทำเพียงในประธานของวัดอานันทวิหาร จึงดูเป็นมณฑปว่าตามวินิจฉัยทางโบราณคดี เห็นว่าในสมัยเมืองพุกามมีอำนาจครอบครองถึงมณฑลพายัพนั้น มณฑลพายัพยังคงเป็นประเทศราช ซึ่งพระเจ้าราชาธิราช ณ เมืองพุกามอาจจะตั้งเจ้านายในราชวงศ์มาปกครอง อย่างเดียวกันกับพระเจ้าหงสาวดีตั้งเจ้าสาวรวดีลูกยาเธอมาเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ (จึงถ่ายแบบวัดที่เมืองพุกามมาสร้าง ทั้งวัดพระยืนที่เมืองลำพูนและวัดเจดีย์เจ็ดยอดที่เมืองเชียงใหม่แต่ประหลาดอยู่ที่วัด ๒ วัดนั้นอยู่ห่างไกลกันมาก จะว่าสร้างวัดพระยืนที่ใกล้ราชธานีวัด ๑ แล้วไปสร้างวัดเจดีย์เจ็ดยอดที่ในป่าอีกวัดหนึ่ง (เมืองเชียงใหม่เดี๋ยวนี้พระเจ้ามังรายสร้างต่อภายหลังมาช้านาน) ดูก็มิใช่เหตุ จึงสันนิษฐานว่าเพราะมณฑลพายัพเป็นเมืองขึ้นพุกามอยู่ถึง ๒๐๐ ปี ชั้นเดิมจะตั้งเมืองหลวงอยู่ที่เมืองลำพูน ภายหลังมา เมื่อพวกขอมมีอำนาจที่

วัดอานันทวิหาร ในเมืองพม่า

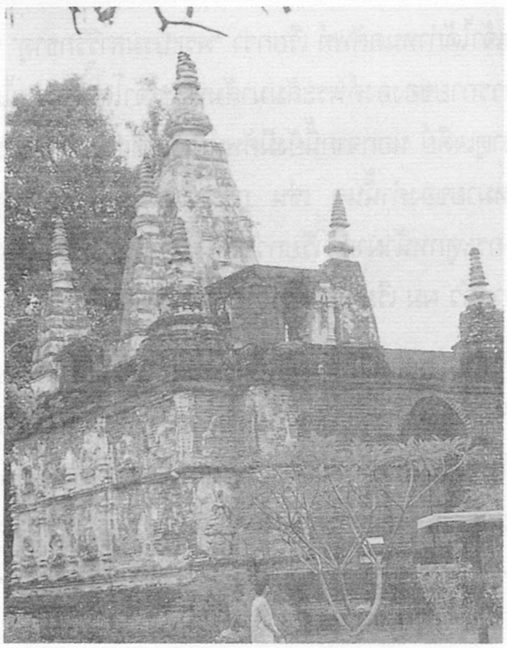
เมืองละโว้ เกรงพวกขอมจะขึ้นไปตี จึงย้ายข้ามฟากแม่น้ำพิงไปหาที่ชัยภูมิตั้งเมืองหลวงใหม่ ใกล้กับที่สร้างวัดเจดีย์เจ็ดยอดเป็นวัดอยู่ในชานเมือง เช่นเดียวกับวัดพระยืนที่เมืองลำพูน แต่ลงปลายขอมกับพม่ามอญเป็นไมตรีกันด้วยอภิเษกนางจามเทวีกับเจ้าผู้ครองมณฑลพายัพ กลับไปตั้งเมืองหลวงอยู่ ณ เมืองลำพูนอย่างเดิม เมืองที่ใกล้วัดเจดีย์เจ็ดยอดจึงร้างมาจนพระเจ้ามังรายกลับสร้างเป็นเมืองหลวงใน พ.ศ. ๑๘๓๙ เมื่อเมืองพุกามเสียแก่จีนแล้วได้ ๙ ปี”

กู่กุดวัดจามเทวี จังหวัดลำพูน

เจดีย์วัดพระยืน จังหวัดลำพูน

เจดีย์วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่

พระบรมสารีริกธาตุ*

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นที่เคารพสักการะสูงสุดของพุทธบริษัท ทรงอบรมสั่งสอนเวไนยสัตว์โดยไม่เลือกชั้นวรรณะและวางรากฐานอันมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา ทรงเป็นบรมศาสดาแห่งศาสนาพุทธ เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพานจึงเป็นที่อาลัยอาวรณ์แก่พุทธศาสนิกชนยิ่งนัก เกิดความปริวิตกต่างๆ นานา เปรียบประดุจขาดหลักที่พึ่งพิง ดังนั้นเพื่อเป็นการรำลึกถึงพระพุทธองค์จึงเกิดสิ่งเคารพบูชาแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในรูปแบบต่างๆ ในกาลต่อมาหลายประการ

เจดีย์ในพุทธศาสนาซึ่งบรรจุอัฐิธาตุหรือเรียกกันว่าธาตุเจดีย์ โดยเฉพาะที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระศาสดาแห่งพุทธศาสนา เป็นรูปแบบหนึ่งแห่งการเคารพบูชาของพุทธศาสนิกชนด้วยความเลื่อมใสศรัทธาอย่างสูงสุด ต้นเหตุแห่งการเกิดธาตุเจดีย์มาจากธรรมเนียมเดิมของชาวอินเดียมักสร้างสถูปสำหรับบรรจุอัฐิธาตุของพระเจ้าจักรพรรดิหรือบุคคลที่ทรงคุณธรรมทางศาสนามาตั้งแต่ครั้งก่อนพุทธกาล ประกอบกับพระพุทธฎีกาที่ตรัสกับพระอานนท์ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานเกี่ยวกับเรื่องบุคคลที่ควรแก่การบูชา ๔ จำพวก หรือเรียกว่าถูปารหบุคคล ได้แก่ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิและเรื่องวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับพระพุทธสรีระหลังจากถวายพระเพลิงพระบรมศพแล้ว ดังปรากฏในตำนานพระพุทธเจดีย์ พระนิพนธ์สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ว่า “ให้ภิกษุทั้งหลายมุ่งหมายดับกิเลสอันเป็นประโยชน์แก่ตนเถิด อย่าเป็นกังวลด้วยการบูชาสรีระของพระตถาคตเลย พวกกษัตริย์และฆราวาสทั้งหลายเขาคงทำฌาปนกิจแล้วสร้างสถูปบรรจุสรีรธาตุเหมือนอย่างพระเจ้าจักรพรรดิแต่ก่อนมา” ธาตุเจดีย์จึงเกิดขึ้นด้วยเหตุดังกล่าวและแพร่หลายไปยังนานาประเทศที่นับถือพุทธศาสนาจนทุกวันนี้

กระดูกหรือพระบรมอัฐิของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้กำหนดศัพท์ เรียกว่า “พระบรมสารีริกธาตุ” หรือ “พระบรมธาตุ” ด้วยหมายถึงพระธาตุที่เป็นส่วนพระวรกายขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยเฉพาะไม่ได้หมายรวมถึงธาตุของพระอรหันตสาวก หรือธาตุสถูป ธาตุเจดีย์ นอกจากนี้ยังมีศัพท์บัญญัติเกี่ยวกับพระบรมอัฐิส่วนใดส่วนหนึ่งของพระพุทธองค์ เรียกตามความหมายของคำนั้นๆ เช่น กระดูกส่วนอก เรียกว่าพระอุรังคธาตุ กระดูกไหปลาร้า เรียกว่า พระรากขวัญ กระดูกหน้าผาก เรียกว่า พระอุณหิส ฟัน เรียกว่า พระทันตธาตุ เขี้ยว เรียกว่า พระทาฐธาตุ หรือ พระเขี้ยวแก้ว ผม เรียกว่า พระเกศธาตุ เป็นต้น

ธรรมดาเมื่อมนุษย์ตายไปและกระทำฌาปนกิจตามประเพณีแล้วจะเหลือกระดูกและขี้เถ้ามีลักษณะเป็นที่ทราบกันอยู่โดยทั่วไป แต่พระบรมสารีริกธาตุหรือแม้แต่พระอัฐิของพระอรหันตสาวกจะมีลักษณะรูปทรงสัณฐานและสีสันแตกต่างไปจากมนุษย์ธรรมดาสามัญ ด้วยเป็นบุคคลพิเศษเหนือมนุษย์ ปราศจากกิเลสตัณหาทั้งปวง ประกอบไปด้วยพระวิสุทธิคุณ พระปัญญาธิคุณ และพระกรุณาธิคุณอย่างสมบูรณ์ทุกประการ

---

*กรมศิลปากร เอื้อเฟื้อข้อมูล นางเบญจมาส แพทอง เรียบเรียง

ดังปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายขยายความไว้ในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินีว่าภายหลังจากถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระแล้วคงเหลือพระบรมสารีริกธาตุเป็น ๒ อย่าง คือ พระบรมสารีริกธาตุที่ไม่แยกกระจัดกระจาย และพระบรมสารีริกธาตุที่แยกกระจัดกระจาย

พระบรมสารีริกธาตุที่ไม่แยกกระจัดกระจาย มี ๗ องค์ ได้แก่

พระเขี้ยวแก้ว ๔ องค์ องค์หนึ่งท้าวสักกเทวราชได้นำไปเก็บรักษาและบูชาไว้ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นองค์ที่นำมาจากโทณพราหมณ์ซึ่งได้แอบซ่อนพระบรมสารีริกธาตุส่วนนี้ไว้ในผ้าโพกศีรษะขณะแบ่งตวงให้กับบรรดากษัตริย์แคว้นต่างๆ องค์หนึ่งพญานาคราชเป็นผู้เก็บรักษาไว้ในเมืองบาดาล องค์หนึ่งประดิษฐานอยู่ที่แคว้นคันธาระ และอีกองค์หนึ่งประดิษฐานที่แคว้นกาลิงคะ

พระรากขวัญ ๒ องค์ องค์เบื้องขวา ท้าวสักกเทวราชเก็บรักษาไว้ องค์เบื้องซ้ายในตำนานไม่กล่าวถึง

พระอุณหิส ๑ องค์ ในชั้นเดิมเป็นสมบัติของพวกมัลลกษัตริย์เมืองกุสินารา ต่อมาพระมหากัสสปเถระนำมาเก็บรักษาไว้ด้วยเล็งเห็นด้วยญาณว่าจะรักษาไว้ในชมพูทวีปไม่ได้ พระบรมสารีริกธาตุส่วนนี้กลายเป็นมรดกตกทอดกันมาโดยลำดับจนในที่สุดตกไปอยู่ในลังกาทวีป

กล่าวกันว่าพระบรมสารีริกธาตุส่วนที่ไม่แยกกระจัดกระจายนี้ในที่สุดตกมาอยู่ในลังกาทวีปหลายองค์ อาทิ พระเขี้ยวแก้ว ๒ องค์ พระรากขวัญ ๑ องค์ และพระอุณหิสอีก ๑ องค์ นอกนั้นไม่ได้กล่าวถึง

ส่วน**พระบรมสารีริกธาตุที่แยกกระจัดกระจาย**นั้น จะมีลักษณะและขนาดเป็น ๓ ประการ คือ ขนาดเล็กเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาด สีดังดอกพิกุล ขนาดใหญ่เท่าเมล็ดข้าวสารหักกลาง สีดังแก้วผลึกหรือแก้วมุกดา และขนาดใหญ่มากเท่าเมล็ดถั่วเขียวผ่ากลาง สีดังทองอุไร ส่วนลักษณะของพระบรมสารีริกธาตุนั้นเหมือนดอกมะลิตูมอย่างหนึ่ง แก้วมุกดาที่เจียระไนแล้วอย่างหนึ่ง และผงทองคำอีกอย่างหนึ่ง บรรดากษัตริย์แคว้นต่างๆ ได้แบ่งสรรพระบรมสารีริกธาตุส่วนนี้ และนำไปบรรจุไว้ในพระสถูปจำนวน ๘ แห่งเป็นปฐมและพระบรมสารีริกธาตุส่วนนี้เองที่แพร่หลายและกระจายไปประดิษฐานในประเทศต่างๆ ที่นับถือพุทธศาสนาในกาลต่อมา ตามพุทธประวัติกล่าวไว้ว่าเมื่อถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระแล้ว บรรดาผู้ครองมหานครและนครต่างๆ ที่เคารพเลื่อมใสในพระพุทธองค์ เมื่อทราบข่าวการเสด็จดับขันธปรินิพพานพากันมาขอพระบรมสารีริกธาตุจากมัลลกษัตริย์ผู้ครองเมืองกุสินาราซึ่งถือสิทธิ์เป็นเจ้าของและหวงแหนยิ่งเพราะปรินิพพานในเขตแคว้นตน จนถึงขั้นจะทำสงครามแย่งชิงพระบรมสารีริกธาตุ ในที่สุดโทณพราหมณ์ต้องเป็นผู้เจรจาไกล่เกลี่ยโดยแบ่งสรรเฉลี่ยพระบรมสารีริกธาตุออกเป็นส่วนเท่าๆ กันด้วยทะนานทอง ในครั้งนั้นจึงมีพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุตามเมืองต่างๆ ดังนี้

๑. พระเจ้าอชาตศัตรู ได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุไปไว้ที่ เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ
๒. กษัตริย์ลิจฉวี ได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุไปไว้ที่ เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี
๓. กษัตริย์ถุลิยะ ได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุไปไว้ที่ เมืองอัลลกัปปะ
๔. กษัตริย์ศากยะ ได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุไปไว้ที่ เมืองกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ
๕. มหาพราหมณ์ ได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุไปไว้ที่ เมืองเวฏฐทีปกะ

๖. กษัตริย์โกลิยะ ได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุไปไว้ที่ เมืองรามคาม แคว้นวิเทหะ

๗. มัลลกษัตริย์ ได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุไปไว้ที่ เมืองปาวา แคว้นมัลละ

๘. มัลลกษัตริย์ ได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุไปไว้ที่ เมืองกุสินารา

นอกจากนี้ยังมีพระสถูปอันเกี่ยวเนื่องด้วยพระสรีรธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอีก ๒ แห่ง คือ ทะนานทองที่ใช้ตวงพระบรมสารีริกธาตุ โทณพราหมณ์เป็นผู้ได้ไปและสร้างพระสถูปบรรจุไว้สักการะที่เมืองกุสินาราแห่งหนึ่งกษัตริย์โมริยะซึ่งเดินทางมาถึงหลังจากที่โทณพราหมณ์ได้แบ่งตวงพระบรมสารีริกธาตุเสร็จแล้ว จึงได้พระอังคารไปสร้างพระสถูปบรรจุไว้สักการะที่แคว้นปิปผลิวันอีกแห่งหนึ่ง ในกาลต่อมาประมาณ พ.ศ. ๘ พระมหากัสสปเถระเกรงจะเกิดอันตรายกับพระบรมสารีริกธาตุต่อไปในอนาคต จึงกราบทูลให้พระเจ้าอชาตศัตรูกระทำธาตุนิธาน คือ เก็บรักษาพระบรมสารีริกธาตุโดยนำพระบรมสารีริกธาตุจากแคว้นต่างๆ ๖ แคว้น ยกเว้นเมืองรามคามรวบรวมไว้ในที่เดียวกัน และฝังไว้ในที่จะพ้นอันตรายได้ วิธีการเก็บรักษาด้วยการฝังนี้เป็นวิธีการหนึ่งของการเก็บรักษาพระบรมสารีริกธาตุในยุคต่อๆมา

ครั้นล่วงมาถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา มีพระราชประสงค์จะให้พระบรมสารีริกธาตุสถิตสถาพรอยู่ตลอดกาลนาน และให้พุทธบริษัทมีเจดียวัตถุสถานเนื่องกับพระพุทธองค์เป็นที่สักการบูชาโดยสะดวกทั่วถึงกัน จึงโปรดให้รื้อเจดียสถานทั้ง ๘ แห่งอันชำรุดทรุดโทรมลงแล้วโดยมากและรวบรวมพระบรมสารีริกธาตุทั้งปวงอันบรรจุอยู่ในเจดียสถานต่างๆกล่าวกันว่าทรงค้นพบพระบรมสารีริกธาตุที่รวบรวมไว้ครั้งพระเจ้าอชาตศัตรูกระทำธาตุนิธานทรงนำมาแบ่งสรรปันส่วนละเล็กละน้อยเพื่อประดิษฐานไว้ในเจดียสถานแห่งต่างๆ ประมาณ ๘๔,๐๐๐ แห่ง พระบรมสารีริกธาตุจึงแพร่หลายไปทั่วชมพูทวีปและนานาประเทศด้วยเหตุนี้เชื่อกันว่าไทยเป็นประเทศหนึ่งที่ได้รับการปันส่วนพระบรมสารีริกธาตุด้วย

การเผยแพร่พุทธศาสนาของพระเจ้าอโศกมหาราชนี้สอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดีดังที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวไว้ในตำนานพระพุทธเจดีย์ว่า *"เจดีย์วัตถุของโบราณที่ขุดค้นพบในอินเดีย ปรากฏของที่สร้างครั้งพระเจ้าอโศกเป็นเก่าก่อนเพื่อน นักปราชญ์เขาสันนิษฐานว่าเพราะเมื่อก่อนสมัยพระเจ้าอโศก ชาวอินเดียชอบปลูกสร้างแต่งด้วยเครื่องไม้หรือของอย่างอื่นซึ่งไม่ทนทาน จึงเป็นอันตรายสูญไปเสียหมด การสร้างเจดียวัตถุด้วยศิลาพึ่งเริ่มเกิดขึ้นเมื่อครั้งพระเจ้าอโศก ความข้อนี้พิเคราะห์ดูเห็นว่าน่าจะเป็นด้วยพระธาตุเจดีย์ ๙ แห่งของเดิมทรุดโทรมถึงสูญไปเสียบ้าง เมื่อพระเจ้าอโศกแจกพระบรมธาตุจึงให้สร้างพระสถูปเจดีย์ด้วยศิลา หรือก่อด้วยอิฐอย่างมั่นคงเพื่อจะให้อยู่ถาวรมิให้เป็นอันตรายเหมือนอย่างพระพุทธเจดีย์ของเดิม"*

หลังสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระบรมสารีริกธาตุเป็นสิ่งที่หาได้ยาก และพระพุทธศาสนาในอินเดียเสื่อมทรามลงเป็นลำดับ แต่กลับเจริญรุ่งเรืองในลังกาทวีป เกิดความเชื่อขึ้นว่าพระบรมสารีริกธาตุเป็นสิ่งที่หาได้ในลังกาทวีป และลังกาทวีปเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยวิธีแจกจ่ายพระบรมสารีริกธาตุให้กับเมืองที่ไปเผยแพร่ด้วย เป็นเหตุให้พระบรมสารีริกธาตุจากลังกาแพร่หลายไปสู่ประเทศต่างๆ เป็นลำดับ ดังนั้นประเทศไทยจึงมีพระบรมสารีริกธาตุทั้งที่มาจากอินเดียและลังกา

จากประวัติศาสตร์ความเป็นมาของพระบรมสารีริกธาตุที่ปรากฏทั้งในเอกสาร ตลอดจนหลักฐานทาง

โบราณคดี อาทิ ศิลาจารึก สถูปสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช โบราณวัตถุอื่นๆ ในสมัยต่อๆ มา แสดงให้เห็นว่าพระบรมสารีริกธาตุมีความหมายอย่างยิ่งต่อพุทธศาสนิกชนมาตั้งแต่โบราณกาล นับแต่ภายหลังจากที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน พระมหากษัตริย์แว่นแคว้นต่างๆ ที่ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาประสงค์จะได้พระบรมสารีริกธาตุมาครอบครองเพื่อกราบไหว้บูชา การเผยแผ่พุทธศาสนาด้วยการแจกจ่ายพระบรมสารีริกธาตุ ล้วนเป็นสิ่งยืนยันได้อย่างดีถึงความศรัทธาในพระพุทธองค์และเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาแม้ตราบจนปัจจุบันพุทธศาสนิกชนทั้งหลายยังเลื่อมใสศรัทธาต่อพระบรมสารีริกธาตุไม่เสื่อมคลาย นับเป็นความรู้สึกที่สืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษหลายชั่วอายุคน การที่ได้สักการบูชาพระบรมสารีริกธาตุนี้เท่ากับได้กราบไหว้บูชาองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นบรมศาสดาโดยตรง ก่อให้เกิดพลังศรัทธาอย่างเปี่ยมล้นประกอบกับพุทธบรรหารว่าด้วยอานิสงส์แห่งการบูชาบุคคลที่ควรแก่การบูชา หรือที่เรียกว่า ถูปารหบุคคล ๔ จำพวกจะได้ไปสู่สุคติโลกสวรรค์ จึงส่งผลให้เกิดความเชื่อนานาประการ เกิดตำนานเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุเกิดศิลปกรรม ประเพณี และพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระบรมสารีริกธาตุ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนเป็นประจักษ์พยานแห่งความมีศรัทธาอย่างสูงสุดของพุทธศาสนิกชนต่อพระบรมสารีริกธาตุ

พุทธศาสนิกชนชาวไทยมีความเชื่อมั่นศรัทธาในพระบรมสารีริกธาตุเฉกเช่นเดียวกันโดยเชื่อว่าผลแห่งการบูชาพระบรมสารีริกธาตุจะส่งผลให้ผู้บูชาไปสู่สุคติโลกสวรรค์ นำมาซึ่งประโยชน์และความสุขตลอดกาลประการหนึ่ง

อีกประการหนึ่งเชื่อว่าพระจุฬามณีเจดีย์เป็นที่สถิตแห่งพระบรมธาตุเจดีย์ ซึ่งท้าวสักกเทวราชได้นำพระเขี้ยวแก้วจากโทณพราหมณ์มาบรรจุไว้อย่างหนึ่ง และมุ่นพระเกศาของพระพุทธองค์ตอนออกผนวชอีกอย่างหนึ่ง บรรจุไว้ในพระจุฬามณีเจดีย์ พุทธศาสนิกชนจึงปรารถนาจะไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อไปไหว้พระจุฬามณีเจดีย์ ทั้งๆที่สวรรค์ชั้นนี้ไม่ได้เป็นสวรรค์ชั้นสูงสุด

นอกจากนี้ยังเชื่อในปาฏิหาริย์แห่งพระบรมสารีริกธาตุว่าสามารถแสดงปาฏิหาริย์เสด็จหนีหายไปได้ถ้าไม่มีผู้ใดสักการะ และจะเสด็จอยู่กับผู้สักการะเท่านั้น ทั้งยังสามารถเพิ่มจำนวนองค์พระบรมสารีริกธาตุขึ้นได้ ดังจะเห็นได้จากมีคาถาอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ คำนมัสการพระบรมสารีริกธาตุ เป็นต้น ปาฏิหาริย์ของพระบรมสารีริกธาตุที่ปรากฏนับแต่อดีตกาลเป็นต้นมาทั้งที่บันทึกเป็นเอกสาร และคำเล่าขานเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้คนไทยเกิดความเชื่อมั่นศรัทธาต่อพระบรมสารีริกธาตุตลอดมา

เราจะพบเห็นตำนานเกี่ยวกับพระบรมธาตุและวรรณกรรมในรูปแบบต่างๆ แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกและโลกทัศน์ของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อพระบรมสารีริกธาตุได้อย่างชัดเจน การนิยมสร้างวัดและก่อพระสถูปหรือเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุได้ปฏิบัติสืบต่อกันเรื่อยมา ก่อให้เกิดรูปแบบเจดีย์มากมายหลายรูปแบบจะเห็นได้ว่านับแต่อดีตจนปัจจุบันมีวัดที่มีเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุหลายแห่งทั่วทุกภูมิภาค และเกิดการตั้งชื่อวัดเกี่ยวข้องกับพระบรมสารีริกธาตุนามว่า วัดมหาธาตุ วัดพระธาตุ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ขึ้นทั่วไป อาทิ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี วัดมหาธาตุฯ กรุงเทพฯ วัดพระธาตุดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง วัดพระบรมธาตุเมืองไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี วัดพระมหาธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช วัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีประเพณีที่เกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุและศิลปวัตถุต่างๆ ล้วนเป็นแรงผลักดันมาจากความศรัทธาต่อพระบรมสารีริกธาตุ อาทิ การสรงน้ำพระบรมธาตุที่พระบรมธาตุจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ การแห่ผ้าขึ้นธาตุที่วัดพระมหาธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช งานนมัสการพระบรมสารีริกธาตุที่วัดพระธาตุที่วัดพระธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่าการสักการบูชาพระบรมสารีริกธาตุนอกจากจะเป็นการเคารพสักการะต่อองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยตรงและดำรงรักษาพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองแล้วยังมีผลต่อจิตใจเป็นอย่างสูง ดังปรากฏในมงคลสูตรว่า **"ปูชา จ ปูชนียานํ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ"** แปลว่า *"บูชาผู้ที่ควรบูชาเป็นมงคลสูงสุด"*

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า พระบรมสารีริกธาตุมีความสำคัญต่อพุทธศาสนิกชนไทยอย่างยิ่งเป็นแนวทางหนึ่งที่ส่งเสริมพุทธศาสนา ตลอดจนเป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจ ดังนั้นในมหามงคลสมัย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ประกอบพระราชพิธีอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ ประดิษฐานในเจดีย์บุษบกโลหะปราสาท วัดราชนัดดารามวรวิหาร ในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปีนี้ จึงเป็นการเพิ่มศูนย์รวมแห่งพลังศรัทธาของพุทธศาสนิกชนขึ้นอีกแห่งหนึ่ง มีคาถาบูชาโดยย่อดังนี้

อหํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปูชนตฺถาย ปรมสารีริกธาตุํ

วนฺทามิ มยฺหํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ พระบรมสารีริกธาตุ เพื่อต้องการบูชา
พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข
แก่ข้าพเจ้าตลอดกาลนาน

คติธรรม

❂ ขึ้นชื่อว่าวิชา	ควรศึกษา	ทุกอย่างไป
ศึกษาให้เข้าใจ	เป็นคุณเครื่อง	เรื่องปัญญา
❂ แต่ว่าอย่าพึงใช้	ทุกอย่างไป	ที่ศึกษา
ชีวิตและเวลา	เป็นปัญหา	ให้จำนน
❂ ศึกษาให้เข้าใจ	เอาใจใส่	ในเหตุผล
ทำใดต้องใจคน	นั่นเป็นผล	ของวิชา

"ธรรมสาธก"

การอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ ประดิษฐาน ณ เจดีย์บุษบกโลหะปราสาท วัดราชนัดดารามวรวิหาร*

พระบรมสารีริกธาตุเป็นสิ่งสักการบูชาที่พุทธศาสนิกชนทั่วไปเคารพนับถือว่าเป็นของสูง มีคุณค่าทั้งแก่บ้านเมืองและจิตใจประชาชนในชาติ ฉะนั้นการสร้างสิ่งรองรับเพื่อบรรจุสิ่งมีค่าไว้ จึงมักนำวัสดุที่มีค่ามาบรรจงเป็นผอบ บ้างก็สลักเสลาให้มีความประณีตงดงามตามความบันดาลใจและฝีมือของช่าง สวมครอบใส่ไว้เป็นชั้นๆ ประดุจเป็นที่ประทับ ๓ ชั้นบ้าง ๕ ชั้นบ้าง ๗ ชั้นบ้าง ลดหลั่นขนาดใหญ่ขึ้นตามลำดับแต่ละชั้นถือปฏิบัติเป็นประเพณีสืบมาแต่โบราณ วัสดุที่มีค่าจะอยู่ชั้นในสุด และชั้นสุดท้ายหรือชั้นนอกมักจะเป็นผอบหินหรือเจดีย์หิน การจัดผอบสำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ประดิษฐานบุษบกโลหะปราสาท วัดราชนัดดารามวรวิหารก็ได้ตระเตรียมผอบตามแบบอย่างครั้งสมัยโบราณด้วยเช่นกัน คือ เป็นผอบ ๗ ชั้น ประกอบด้วย ทองคำ แก้ว เงิน ทอง นาค สำริด และหินอ่อน ทองคำอยู่ชั้นในสุด

วันอังคารที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘ เวลา ๐๗.๐๐ นาฬิกา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก โปรดประทานพระบรมสารีริกธาตุและประกอบพิธีบรรจุลงในผอบทองคำ แก้ว เงิน และทอง ตรงกับวันมาฆบูชา ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร แล้วเจ้าพนักงานของสำนักพระราชวังอัญเชิญโดยรถพระประเทียบนำมาประดิษฐานไว้บนธรรมาสน์ ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อเตรียมพระราชทานไปยังวัดราชนัดดารามวรวิหารเวลาบ่าย

เวลาบ่าย ๑๖.๓๐ น. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล มาฆบูชา ณ วัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว จึงทรงสรงน้ำด้วยพระมหาสังข์ และทรงเจิมพระบรมสารีริกธาตุ แล้วพระราชทานให้รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เชิญไปยังวัดราชนัดดารามวรวิหาร ด้วยกระบวนพระอิสริยยศตามโบราณราชประเพณีแห่อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ

ริ้วกระบวนประกอบด้วย

กองแตรวง	
พนักงานนำริ้ว	๑
ประตูหน้า	๒
ธงสามชาย	๒
คู่แห่หน้า นุ่งผ้าเกี้ยวลาย สวมเสื้อครุย ลอมพอก ๒ สายๆ ละ ๕๐	๑๐๐
คู่แห่หลัง นุ่งผ้าเกี้ยวลาย สวมเสื้อครุย ลอมพอก ๒ สายๆ ละ ๑๕	๓๐
กลองชนะพื้นแดงลายทอง ๒ สายๆ ละ ๒๐	๔๐

*กรมศิลปากร เอื้อเฟื้อข้อมูล นางสายไหม จบกลศึก เรียบเรียง

แตรฝรั่ง ๒ สายๆ ละ ๑๐	๒๐
แตรงอน ๒ สายๆ ละ ๑๐	๒๐
สังข์ ๒ สายๆ ละ ๒	๔
จ่าปี่	๑
จ่ากลอง	๑
สารวัตรแตร	๑
เครื่องสูงหน้า ฉัตร ๕ ชั้น ๒ สายๆ ละ ๓	๖
บังแทรก ๒ สายๆ ละ ๒	๔
เครื่องสูงหน้า ฉัตร ๗ ชั้น ๒ สายๆ ละ ๑	๒
คุมเครื่องหน้า	๒
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ	
อธิบดีกรมศิลปากร	
ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร	
ราชรถเชิญพระบรมสารีริกธาตุ คือราชรถน้อย	
คนฉุดชักราชรถหน้า ๒ สายๆละ ๑๒	๒๔
คนฉุดชักราชรถหลัง ๒ สายๆ ละ ๘	๑๖
บังคับราชรถ	๒
กำกับราชรถหน้า ๑ หลัง ๑	๒
พนักงานภูษามาลาประคองพระบุษบก	๒
เชิญพระกลด	๒
เชิญบังพระสูรย์	๒
คู่เคียงข้างละ ๘ ประกอบด้วย ข้าราชการกระทรวงศึกษาธิการ กรมศิลปากรและกรุงเทพมหานคร	๑๖
อินทร์ เชิญพุ่มต้นไม้ทอง	๘
พรหม เชิญพุ่มต้นไม้เงิน	๘
เครื่องสูงหลัง ฉัตร ๕ ชั้น ๒ สายๆ ละ ๒	๔
บังแทรกหลัง ๒ สายๆ ละ ๑	๒
เครื่องสูงหลัง ฉัตร ๗ ชั้น ๒ สายๆ ละ ๑	๒
กำกับฉัตรหลัง	๑
ประตูหลัง	๒
กระบวนตามข้าราชการกรมศิลปากร	

ฯลฯ

คู่เคียงราชรถ

รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
(นายสถุต สันติเมทนีดล)

อธิบดีกรมศิลปากร (นายสมคิด โชติกวณิชย์)		ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร (ศาสตราจารย์ ร้อยเอก กฤษดา อรุณวงษ์ ณ อยุธยา)
๑. รองผู้ว่าราชการ กทม. (ศาสตราจารย์ ปัจจัย บุนนาค)		๑. ปลัดกรุงเทพมหานคร (นายประเสริฐ สมะลาภา)
๒. รองปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (นายสุรัช ศิลปอนันต์)		๒. รองอธิบดีกรมศิลปากร (นายสวัสดิ์ ปิยะกาญจน์)
๓. ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านช่างศิลป์ไทย (นายนพวัฒน์ สมพื้น)	**ราชรถ**	๓. รองอธิบดีกรมศิลปากร (นายฐิติ บุรกรรมโกวิท)
๔. ผู้อำนวยการเขตพระนคร		๔. ผู้อำนวยการกองสถาปัตยกรรม (นายจำลอง สมวงศ์)
๕. ผู้อำนวยการกองการเจ้าหน้าที่ (นายนิมิตร บุญศรี)		๕. ผู้อำนวยการกองศิลปศึกษา (นายสมบัติ แก้วสุจริต)
๖. นายปิยบุตร สีลายงค์ (ผู้แทนกรมการศาสนา)		๖. นายภิรมย์ จีนะเจริญ
๗. นายธนชัย สุวรรณวัฒนะ		๗. นายอัศวี ศรจิตติ
๘. ผู้แทนธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) (นายวัธนชัย วิรยศิริ)		๘. ผู้แทนบริษัท อเมริกันเอ็กซ์เพรส (ไทย) จำกัด (นายโชค ณ ระนอง)

การบูรณะโลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร โดยกรมโยธาเทศบาล กระทรวงมหาดไทย ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๖-๒๕๑๕

บทนำ*

โลหะปราสาทเป็นอาคารก่อด้วยอิฐและศิลาแลง มีโครงสร้างเป็นอิฐก่อสลับด้วยศิลาแลงเป็นชั้นๆลดหลั่นกันขึ้นไป ถ้านับจำนวนชั้นของอาคารจะได้ ๗ ชั้น บางชั้นมีซุ้มคูหาบางชั้นไม่มี โดยเฉพาะชั้นล่างสุดมีซุ้มคูหาโดยรอบ ๓๒ ซุ้ม ถ้าจะนับจำนวนช่องมี ๕๖ ช่อง ส่วนคูหาชั้นที่ ๒ มี ๒๘ คูหา แต่ละซุ้มมียอดเป็นบุษบกก่ออิฐตัน จากคูหาชั้นที่ ๒ มีทางเดินกว้างประมาณ ๑.๒๐ เมตร เชื่อมต่อกันได้ตลอด ตรงกลางเป็นบันไดเวียนทำด้วยไม้เส้นผ่าศูนย์กลาง ๒.๗๐ เมตร ส่วนเสาแม่บันไดเป็นเสากลมเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๔๐ เมตร สามารถเดินจากบันไดเวียนถึงคูหาชั้นสูงสุดได้และเดินลงไปถึงพื้นชั้นล่างได้ เป็นบันไดที่เดินติดต่อระหว่างชั้นต่างๆ ของอาคารตั้งแต่ชั้นล่างสุดถึงชั้นสูงสุด ปลายสุดของบันไดเวียนจะมีโถงตรงกลางแล้วจะต้องขึ้นบันไดก่ออิฐ ๗ ชั้น สองบันไดโดยแบ่งเป็นซ้ายและขวาขึ้นไปจนถึงชั้นที่ ๗ ซึ่งเป็นคูหาจัตุรมุขมียอดบุษบกเช่นเดียวกัน จากพื้นชั้นล่างต้องใช้บันไดเวียนจึงจะขึ้นถึงชั้นที่ ๒ จากชั้นที่ ๒ มีทางเดินเข้าสู่กลางอาคารได้ ๔ ทาง แต่ละทางมีบันไดอิฐ ๓ ขั้น เดินลงไปที่ระเบียงได้ทั้งซ้ายและขวาของระเบียงภายใน ซึ่งเปิดโล่งไม่มีหลังคาคลุมจากทางเดินทั้ง ๔ ไปรวมตัวกันที่บันไดเวียนเพื่อขึ้นบันไดเวียนไปสู่ชั้นที่ ๓ ได้ ตรงชั้นที่ ๓ จะเป็นระเบียงมีกันสาดคลุมไม่มียอดบุษบก กันสาดของชั้นที่ ๓ ก็คือพื้นของชั้นที่ ๔ เป็นระเบียงยื่นที่เดินลงมาจากพื้นชั้นที่ ๔ ด้วยบันไดก่ออิฐ ๔ ขั้น ด้านละ ๒ บันได สำหรับชั้นที่ ๔ มีคูหาโดยรอบ ๑๒ คูหา แค่ละคูหามียอดเป็นบุษบกคล้ายกับพื้นชั้นที่ ๒ กล่าวคือมีบันไดอิฐ ๓ ขั้น เดินลงสู่พื้นภายในที่เป็นระเบียงได้ทั้งซ้ายขวา ภายในเป็นโถงเปิดโล่ง ไม่มีหลังคาคลุมเช่นเดียวกับพื้นข้างล่าง มีทางเดินเข้าสู่บันไดกลางได้ ๔ ทาง เช่นเดียวกับชั้นที่ ๒ เพื่อเดินเข้าไปใช้บันไดกลางขึ้นไปชั้นที่ ๕ สุดทางเดินของชั้นที่ ๕ แต่ละช่องซึ่งมีอยู่ ๔ ช่อง เป็น

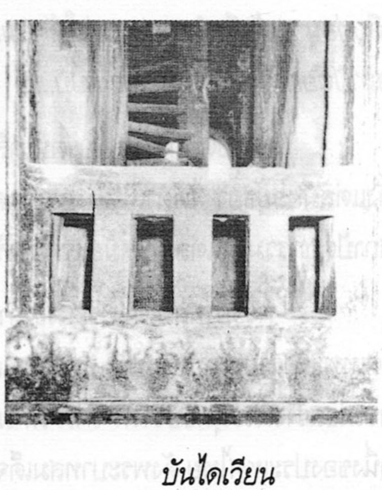
*นายมานะ ชำนาญสวน สถาปนิก กรมโยธาเทศบาล ผู้ร่วมบูรณะโลหะปราสาท เรียบเรียง

ระเบียงมองเห็นยอดบุษบกของชั้นที่ ๔ ได้ทุกช่องซึ่งมีกันสาดคลุม ส่วนบนกันสาดชั้นที่ ๖ เป็นบันได เปิดโล่งโดยรอบฐานขององค์คูหากลาง หลังคาเป็นจัตุรมุขมียอดเป็นบุษบกเหมือนกับซุ้มคูหาอื่นๆ จากชั้นที่ ๕ ขึ้นไปชั้นที่ ๖ เป็นชั้นสุดท้ายของปราสาทที่ขึ้นบันไดเวียน ชั้นสุดท้ายเป็นห้องโถงที่สามารถเดินออกไปสู่ภายนอกซึ่งเป็นระเบียงรอบเพื่อขึ้นบันไดอิฐ ๗ ขั้น มีสองข้างซ้ายและขวา เป็นบันไดที่ขึ้นไปสู่ปราสาทองค์กลางซึ่งเป็นชั้นสูงสุดมีระเบียงเป็นมุข ที่ระเบียงด้านหน้ามีผ้าทิพย์เพื่อเป็นเครื่องหมายบอกความสำคัญของอาคารหลังนี้ หันหน้าไปทางภูเขาทองคือทิศตะวันออก

มณฑปชั้นยอด

มีเรื่องเล่าสืบต่อกันมาโดยบันทึกไว้เป็นจดหมายเหตุบ้าง บทความหรือโคลงกลอนหรือภาพจิตรกรรมฝาผนังบ้าง พอที่จะนำมาปะติดปะต่อเป็นเรื่องราวของการก่อสร้างโลหะปราสาทในประเทศไทย เพื่อเป็นอนุสรณ์ที่แสดงถึงฝีมือความรู้ความสามารถของช่างไทยในอดีตที่ทุ่มเทสร้างงานเพื่อพุทธศาสนา และเพื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งมีสายพระเนตรอันยาวไกล จึงมีพระราชดำริให้จำลองโลหะปราสาทมาสร้างขึ้นในกรุงสยามเป็นพุทธบูชาบ้าง ดังที่ได้เห็นตั้งตระหง่านอยู่ริมถนนราชดำเนิน โบราณสถานแห่งนี้เคยถูกทอดทิ้งมาระยะหนึ่ง ครั้นถึงสมัยสร้างชาติหลังสงครามโลกได้สร้างอาคารสมัยใหม่ขึ้นมาบดบังทัศนียภาพเป็นเวลาร่วมศตวรรษ ถ้าจะนับย้อนรอยอดีตเมื่อร้อยห้าสิบปีเศษมานี้ ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นยุคที่การค้าพาณิชย์เฟื่องฟู มีการติดต่อค้าขายกับประเทศต่างๆ มากมาย และชาวต่างประเทศเหล่านั้นได้กล่าวขานเล่าลือถึงความแปลกความวิจิตรของวัด โบสถ์ โบราณสถานของชาติต่างๆ โดยเฉพาะโลหะปราสาทของประเทศลังกา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอิ่มเอมพระราชหฤทัยที่ได้ทรงรับทราบข่าว ดังกล่าว เพราะพระองค์มีสายพระโลหิตเป็นช่างเต็มเปี่ยม ดังจากหนังสือพระราชประวัติ “มหาเจษฎาบดินทร์” ได้กล่าวถึงรัชสมัยของพระองค์ตามที่กล่าวไว้ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๕ ว่า ทรงปฏิสังขรณ์วัดเก่า ๑๗ วัด ทรงร่วมกับเจ้านายและข้าราชการบูรณะอีก ๓๓ วัด ทรงสร้างวัดขึ้นใหม่ทั้งพระอาราม ๑๙ วัด แต่ที่สร้างขึ้นใหม่หลังจากเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วมีเพียง ๓ วัดเท่านั้น ในการสร้างและบูรณะวัดเหล่านั้นพระองค์มิได้ทรงใช้พระราชอำนาจในการสั่ง ทั้งๆ ที่ทรงมีพระราชอำนาจสั่งการทุกเรื่อง ทรงระมัดระวังการใช้จ่ายในการก่อสร้างมากเพื่อไม่ให้เป็นที่ครหา กับได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์แก่เจ้านายและข้าราชการเพื่อใช้ในการปฏิสังขรณ์พระอารามเก่า ซึ่งไม่สามารถประมาณได้ว่าสิ้นพระราชทรัพย์ไปเป็นจำนวนเท่าใด สมเด็จฯ เจ้า

บันไดเวียน

ฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงวิจารณ์ไว้ในหนังสือสาส์นสมเด็จว่า "มิใช่สร้างแต่พอเป็นบุญกิริยา" แต่ทรงสร้างทุกพระอารามด้วยพระราชนิยมอันดีเลิศ ด้วยของวิเศษสุดที่จะหาได้ในยุคนั้น จึงไม่น่าแปลกที่พระอารามที่สร้างขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ ล้วนมีรูปทรงทางสถาปัตยกรรมและรายละเอียดทางวิจิตรศิลป์งดงามนักหนา ดังพระยาไชยวิชิต (เผือก) ได้แต่งกลอนเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงคิดสร้างสถาปัตยกรรมประยุกต์ที่วัดราชโอรสความตอนหนึ่งว่า

"อันวัดวาอาวาสประหลาดสร้าง	*ยักย้ายหลายอย่างโบสถ์วิหาร*
ช่อฟ้าหางหงษ์ทรงบุราณ	*ไม่ทนทานว่ามักจะหักลง*
พระอารามนามราชโอรส	*หน้าบันชั้นลดลายฝรั่ง*
กระเบื้องเคลือบสอดสีมีพนัง	*เปนอย่างนอกออกปลั่งปลาบปลิว*
ลางหลังตั้งวงเปนทรงเก๋ง	*จีนสำเพ็งพวกแซ่แต้จิ๋ว*
วิชาช่างจ้างทำเปนแถวทิว	*แจกติ้วให้ตั๋วตั้งครัวเลี้ยง*

จากบทกลอนที่ยกมาชี้ให้เห็นพระอัจฉริยภาพในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงรังสรรค์งานที่ไม่ซ้ำกับที่เคยสร้างมาในอดีต ในรัชสมัยของพระองค์มีชาวจีนอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารถึง ๒๕๐,๐๐๐ คน จอห์น ครอเฟิร์ด บันทึกไว้ว่าใน พ.ศ. ๒๓๖๔ มีชาวจีนอยู่ถึง ๔๔๐,๐๐๐ คน จึงเป็นยุคสมัยหนึ่งที่มีช่างจีนมาก ช่างจีนนั้นถนัดงานปูนได้พลิกโฉมและรูปแบบสถาปัตยกรรมไทย ซึ่งในอดีตเป็นไม้เสียเป็นส่วนใหญ่ ความคงทนถาวรจึงน้อยกว่าปูน อิทธิพลของช่างจีนจึงมีบทบาทมากในงานสถาปัตยกรรมไทย

สถาปัตยกรรมแห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเรียบเรียงโดยสมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ ในหนังสือ *"มหาเจษฎาบดินทร์"* กล่าวไว้ว่า *"...สถาปัตยกรรมในประเทศไทยมีพัฒนาการมาแต่โบราณกาล ตั้งแต่สมัยเชียงแสน สุโขทัย อยุธยา มาจนกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ละยุคสมัยได้พัฒนารูปแบบไปโดยลำดับ หลายครั้งหลายหนที่มีอิทธิพลของศิลปะต่างชาติเข้ามาเกี่ยวข้อง ศิลปะเหล่านี้มีทั้ง ขอม ลังกา อินเดีย พม่า มอญ จีน ฝรั่ง ฯลฯ ทำให้รูปแบบสถาปัตยกรรมของไทยเปลี่ยนแปลงไป ถึงแม้จะมีอิทธิพลของศิลปะต่างชาติเข้ามาผสมผสานช่างไทยก็ได้ใช้ความคิดที่ประณีตลึกซึ้งโดยนำศิลปะเหล่านั้นมา"ย่อย" เสียก่อน แล้วจึงนำมาปรุงแต่งให้กลมกลืนกับขนบธรรมเนียมประเพณีและสภาพแวดล้อมของไทยกลายเป็นสถาปัตยกรรมไทยที่สมบูรณ์แบบ..."*

สถาปัตยกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ก็เช่นกัน อิทธิพลดังกล่าวได้พัฒนาสืบเนื่องเป็นสายเลือดเรื่อยมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ได้ดำเนินไปในแนวความคิด จำลองความรุ่งเรืองครั้งกรุงศรีอยุธยามาเป็นต้นฉบับ ฉะนั้นสถาปัตยกรรมในแต่ละรัชสมัยแห่งกรุงรัตนโกสินทร์จึงเป็นรูปแบบที่สืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยาอย่างเห็นได้ชัด

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สถาปนาวัดขึ้นใหม่ ๓ วัด คือ วัดเฉลิมพระเกียรติวัดเทพธิดารามและวัดราชนัดดาราม นอกนั้นเป็นงานปฏิสังขรณ์ทั้งสิ้น ที่สำคัญยิ่งยอดคือวัดอรุณราชวรารามทรงก่อสร้างพระพุทธปรางค์ สำเร็จตามพระราชประสงค์ของสมเด็จพระบรมชนกนาถ ถือเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของประเทศไทย ดังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสในที่ประชุมเสนาบดีว่า *"พระปรางค์องค์*

นี้เป็นเครื่องรำลึกสำหรับชาติไทย" ในความหมายของพุทธศาสนาลัทธิหินยาน เปรียบเสมือนหนึ่งเขาพระสุเมรุท่ามกลางป่าหิมพานต์แห่งชมพูทวีป ถ้าจะมองในด้านโลกทัศน์ มีความยิ่งใหญ่และมหัศจรรย์อย่างยิ่งในทางพุทธศิลป์ เป็นสถาปัตยกรรมชิ้นเอกของกรุงเทพมหานครที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา

หนังสือ *"ในดินแดนแห่งพระอาทิตย์"* พระนิพนธ์ของเจ้าชายวิลเฮล์ม แห่งสวีเดน กล่าวถึงความสำคัญของพระปรางค์ไว้ว่า *"...พระปรางค์มีลวดลายสลักเสลานี้ก่อรูปเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งของเส้นขอบฟ้าของเมือง ซึ่งหากขาดพระปรางค์องค์นี้เสียแล้ว บางกอกจะหมดความเป็นบางกอกลงทันที ด้วยความเป็นใหญ่อยู่เหนือทิวทัศน์เมืองดังที่ปรากฏอยู่นั้น พระปรางค์องค์นี้เป็นตัวแทนที่ได้พบเห็นบ่อยที่สุดในภาพเขียนและภาพถ่ายของสยามประเทศ"*

ด้วยสายพระเนตรอันยาวไกลได้โปรดให้ก่อเสริมพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม ซึ่งแต่เดิมพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงริเริ่มไว้จะสร้างเป็นพระปรางค์สูงเพียง ๘ วา โปรดให้สร้างเสริมสูงขึ้นเป็น ๓๕ วา เพื่อความเป็นศรีสง่าแก่พระนครเช่นเดียวกับพระเจ้ากรุงลังกาที่ได้ทรงสถาปนาโลหะปราสาทโดยจำลองแบบไปจากอินเดียเอาไปเป็นแบบเพื่อเทิดทูนพระพุทธศาสนา ความนี้ได้ทราบถึงพระเนตรพระกรรณถึงกับมีพระราชดำรัสสั่งให้จัดหมู่เรือสำเภาส่งช่างไทยไปศึกษาแบบอย่างโลหะปราสาทของลังกา เรือสำเภาหมู่แรกเดินทางออกจากประเทศไทยไปลังกา ระหว่างการเดินทางประสบกับพายุรุนแรง ทราบจากคำบอกเล่าของเรือสำเภาที่เข้ามาค้าหยกในกรุงเทพฯ ว่า เรือสำเภาล่มผู้โดยสารเสียชีวิตหมด พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ส่งเรือพร้อมช่างอีกชุดหนึ่งเดินทางไปประเทศลังกาอีกครั้ง เพื่อศึกษาและจำลองรูปแบบโลหะปราสาท พอช่างชุดที่สองเดินทางกลับประเทศไทย โปรดให้ช่างทำแบบร่างและแบบจำลองเพื่อให้ทอดพระเนตรวินิจฉัยได้พระราชทานคำแนะนำหลายประการก่อนลงมือก่อสร้าง ในที่สุดโปรดให้สร้างที่วัดราชนัดดารามและพระราชทานแก่พระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ผู้มีพระทัยฝักใฝ่ในพระพุทธศาสนา นับเนื่องจากประเทศอินเดียแล้ว โลหะปราสาทวัดราชนัดดารามจึงเป็นโลหะปราสาทองค์ที่ ๓ ของโลก

โลหะปราสาทยังมิได้สร้างให้เสร็จสมบูรณ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคต ในสมัยต่อมามีการบูรณะต่อเติมบ้าง แต่ก็มิได้ทำอย่างจริงจัง ได้ถูกทิ้งร้างขาดการดูแลเป็นเวลายาวนาน สภาพอาคารได้รับผลกระทบจากภัยธรรมชาติ เช่นน้ำฝน จากแรงสะเทือนของระเบิดเมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ ประกอบกับระบบการระบายน้ำภายในไม่สะดวกมีความชื้นสูง จึงทำให้อาคารที่ก่ออิฐล้วนๆ โดยไม่มีวัสดุยึดเหนี่ยวที่แข็งแรง วัชพืชชอนไชทั่วไป เป็นส่วนทำให้โลหะปราสาททรุดโทรมลงอย่างมาก ล่อแหลมต่อการพังทลายอย่างยิ่ง

ด้วยเหตุนี้รัฐบาลในสมัยที่จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี จึงมอบหมายให้กระทรวงมหาดไทยดำเนินการบูรณะ เพื่อเชิดชูโบราณสถานให้สมบูรณ์เป็นศรีสง่าแก่บ้านเมืองสืบไป โดยพิจารณางบประมาณในเบื้องต้นไว้ ๖,๐๐๐,๐๐๐ บาท

การบูรณะและแผนการบูรณะโลหะปราสาท วัดราชนัดดาราม*

แผนการบูรณะ

กระทรวงมหาดไทย ได้พิจารณาวางแผนการบูรณะโลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร มีหลักการและวิธีดำเนินงาน ดังนี้

การเงินและวัสดุในการบูรณะ จะหามาได้จาก

ก. เงินงบประมาณ ๔ ล้านบาท

ข. เงินและวัสดุซึ่งมีผู้ศรัทธาบริจาค ๒ ล้านบาท

ค. รวมเป็นเงินค่าใช้จ่ายในการบูรณะ ๖ ล้านบาท

คณะกรรมการอำนวยการและคณะกรรมการดำเนินงาน

เพื่อให้การบูรณะโลหะปราสาทวัดราชนัดดาราม ดำเนินไปโดยเรียบร้อยรวดเร็ว และได้ผลสมกับความมุ่งหมายจึงตั้งคณะกรรมการขึ้น ๒ คณะ คือ

ก. คณะกรรมการอำนวยการบูรณะโลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร ประกอบด้วย

๑.	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย	*เป็นประธานกรรมการ*
๒.	เลขาธิการบริหารของนายกรัฐมนตรี	*เป็นรองประธานกรรมการ*
๓.	ปลัดกระทรวงมหาดไทย	*เป็นรองประธานกรรมการ*
๔.	อธิบดีกรมการปกครอง	*เป็นกรรมการ*
๕.	อธิบดีกรมโยธาเทศบาล	*เป็นกรรมการ*
๖.	อธิบดีกรมศิลปากร	*เป็นกรรมการ*
๗.	อธิบดีกรมการศาสนา	*เป็นกรรมการ*
๘.	ผู้ว่าราชการจังหวัดพระนคร	*เป็นกรรมการ*
๙.	ผู้แทนเทศบาลนครกรุงเทพฯ	*เป็นกรรมการ*
๑๐.	ผู้อำนวยการส่วนการปกครองท้องถิ่น กรมการปกครอง	*เป็นกรรมการและเลขานุการ*
๑๑.	หัวหน้ากองราชการส่วนท้องถิ่น ส่วนการปกครองท้องถิ่น กรมการปกครอง	*เป็นกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ*

---

*พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในวารสารโยธาเทศบาล, นายอุรา สุนทรศารทูล เรียบเรียง เนื่องในโอกาสที่กรมโยธาเทศบาลรับพระราชทานผ้าพระกฐินทอด ณ วัดราชคฤห์ เมื่อวันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๘.

คณะกรรมการชุดนี้ มีที่ปรึกษาฝ่ายสงฆ์ ประกอบด้วย

๑. สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ *วัดมกุฏกษัตริยาราม*

๒. สมเด็จพระวันรัต *วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม*

๓. พระธรรมคุณาภรณ์ *วัดสามพระยา*

๔. พระปัญญารังสี *วัดราชนัดดารามวรวิหาร*

ข. คณะกรรมการดำเนินงานบูรณะโลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร ประกอบด้วย

๑. นายกเทศมนตรีนครกรุงเทพฯ *เป็นประธานกรรมการ*

๒. ผู้อำนวยการส่วนการปกครองท้องถิ่น *เป็นรองประธานกรรมการ*

๓. ผู้ว่าราชการจังหวัดพระนคร *เป็นกรรมการ*

๔. ผู้อำนวยการฝ่ายการโยธา เทศบาลนครกรุงเทพฯ *เป็นกรรมการ*

๕. หัวหน้ากองพิเศษ กองรักษาความสะอาด เทศบาลนครกรุงเทพฯ *เป็นกรรมการ*

๖. หัวหน้ากองการศึกษา เทศบาลนครกรุงเทพฯ *เป็นกรรมการ*

๗. หัวหน้ากองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร *เป็นกรรมการ*

๘. หัวหน้ากองราชการส่วนท้องถิ่น ส่วนการปกครองท้องถิ่น กรมการปกครอง *เป็นกรรมการและเลขานุการ*

๙. หัวหน้าแผนกจัดระเบียบงานและอบรม *เป็นกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ*

๑. พระเทพคุณาธาร *วัดพระพิเรนทร์*

๒. พระเทพสุธี *วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม*

๓. พระปัญญารังสี *วัดราชนัดดารามวรวิหาร*

๔. พระครูปลัดสา *วัดราชนัดดารามวรวิหาร*

และให้ประธานกรรมการทั้งสองคณะมีอำนาจแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องเพื่อดำเนินการ เกี่ยวกับการบูรณะโลหะปราสาทได้

การดำเนินการบูรณะ

ได้เริ่มดำเนินการบูรณะโลหะปราสาทหลังจากงานประจำปีของวัดราชนัดดารามวรวิหารในเดือนมีนาคม ๒๕๐๖ โดยจะได้มอบหมายให้กรมโยธาเทศบาลเป็นผู้รับผิดชอบในการปรับปรุงตกแต่งให้เป็นไปตามเค้าโครงเดิม ถ้าส่วนใดชำรุดให้จัดทำขึ้นใหม่ตามแบบเดิม

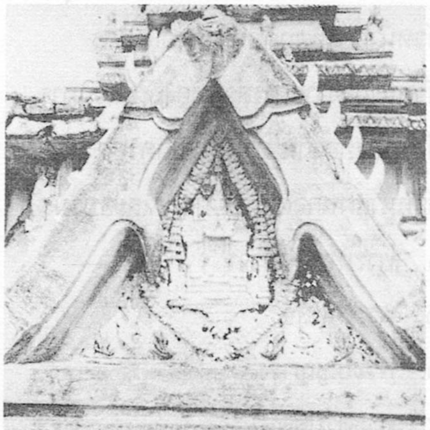
รายงานสรุปการบูรณะโลหะปราสาท

ความเดิม

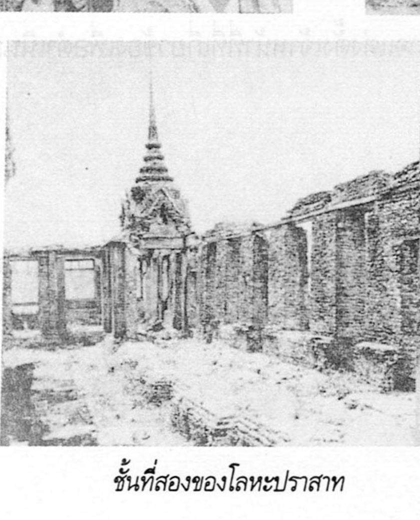
โลหะปราสาทวัดราชนัดดาราม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๒๓๙๘ พระราชทานพระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี นับว่าเป็นโลหะปราสาทองค์ที่ ๓ ในโลก ตามอรรถกถาธรรมบทกล่าวว่า นางวิสาขามหาอุบาสิกาได้สร้างองค์แรกถวายพระพุทธเจ้า ในบุพพาราม ประเทศอินเดีย เป็นอาคาร ๗ ชั้น ต่อมาพระเจ้าทุฏฐคามณีอภัย ทรงโปรดฯ ให้สร้างขึ้นในลังกาเป็นองค์ที่ ๒ เมื่อราว พ.ศ. ๓๘๒ ปัจจุบันนี้คงเหลือแต่เสาปักอยู่ โลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหารนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว **ได้โปรดให้สร้างตามแบบของลังกา** ซึ่งปรากฏในหนังสือมหาวงศ์ พงศาวดารลังกา คำว่า "โลหะปราสาท" (Lohaprasada) สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงประทานความเห็นว่า เป็นชื่อดั้งเดิมตามภาษาของชาวอินเดีย หมายถึง **ตึกที่มียอดเป็นโลหะ**

นับตั้งแต่ก่อสร้างในรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นมาจนถึงการบูรณะครั้งนี้ ยังไม่เคยก่อสร้างให้แล้วเสร็จบริบูรณ์ ได้ก่อสร้างไว้แต่เพียงโครงก่ออิฐสลับศิลาแลง (ส่วนใหญ่ยังไม่ได้ถือปูนผิว) และปล่อยทิ้งให้ปรักหักพังตลอดมา สรุปสภาพได้ดังนี้

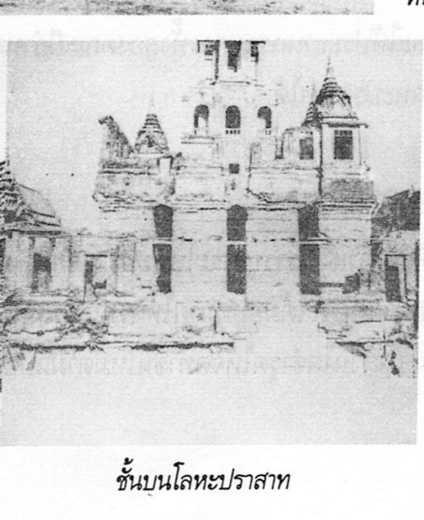

หน้าบันมณฑป

ชั้นที่สองของโลหะปราสาท

ชั้นบนโลหะปราสาท

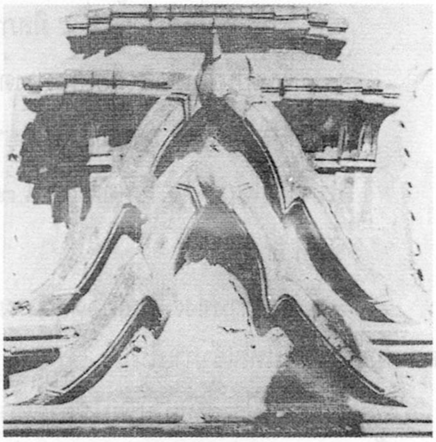
สภาพของโลหะปราสาทก่อนการบูรณะ

ชั้นที่ ๑ (ชั้นล่าง)

๑. ซุ้มคูหารอบนอก ๓๒ ซุ้ม คูหาเชื่อมต่อ ๒๘ คูหา พังลงมาไม่เห็นซากบนพื้นดิน คงมีแต่ฐานเหลืออยู่ใต้ระดับดิน

๒. ฐาน (Base) ก่ออิฐสลับศิลาแลงชั้นในทั่วไป ปรักหักพัง บางฐานแบะออกและแตกร้าวเนื่องจากน้ำหนักกด ปูนก่อยึดแผ่นอิฐและศิลาแลงหมดคุณสมบัติ ฐานที่ทำเป็นคูหา (vaults) รองรับมณฑปต้องก่ออิฐอัดไว้จนเต็ม เพื่อมิให้มณฑปชั้นที่ ๒ พังลงมาเป็นการชั่วคราว

๓. พื้นชั้นล่างทั่วไป เป็นพื้นดินต่ำกว่าระดับดินภายนอก บางตอนเป็นพื้นซิเมนต์ชั่วคราว (ระดับพื้นแท้จริงอยู่ต่ำกว่าระดับดินปัจจุบัน) มีน้ำขังอยู่เป็นประจำในฤดูฝน

ช่อฟ้าหน้าบัน

ชั้นที่ ๒

๑. องค์มณฑป ๒๔ องค์ คูหาเชื่อมต่อ ๒๔ คูหา ปรักหักพังเหลือแต่ซากเสารับบุษบกและหลังคา คูหา ปูนก่อยึดแผ่นอิฐซากเสาหมดคุณสมบัติ

๒. ฐานภายในต่อเนื่องจากชั้นที่ ๑ มีสภาพเช่นเดียวกับฐานชั้นที่ ๑

๓. ประตูหน้าต่างเหลือแต่ซากหักพังใช้การไม่ได้

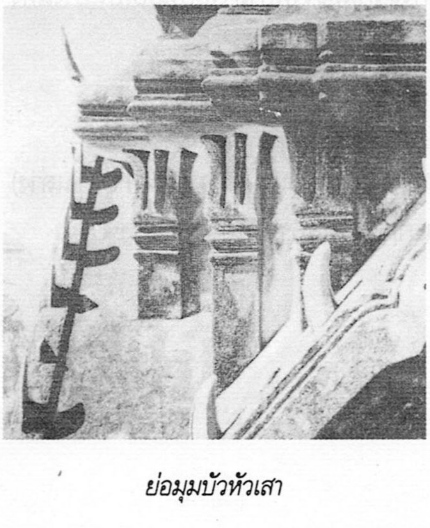
๔. พื้นรอบนอกที่ก่ออิฐถือปูน แตกทะลุเป็นช่องโดยรอบ พื้นภายในเป็นแผ่นหินปูต่อกันบนตงไม้คานและตงผุขาดแผ่นหินแตกตกลงมา คงเหลือให้เห็นซากเป็นบางตอน

ชั้นที่ ๓

๑. ฐานภายในต่อเนื่องจากชั้นที่ ๒ มีสภาพเช่นเดียวกับฐานชั้นที่ ๒

๒. คูหาและระเบียงรอบนอกพังหมด คงเหลือแต่ซากฐานเสาบนพื้นชั้นที่ ๒

๓. พื้นภายในมีสภาพเช่นเดียวกับพื้นชั้นที่ ๒

ย่อมุมบัวหัวเสา

ชั้นที่ ๔

๑. องค์มณฑปรอบนอก ๑๒ องค์ คูหาเชื่อมต่อ ๑๒ คูหา ยังคงเหลือในสภาพปรักหักพังทรุดเอียง ส่วนมากยอดบุษบกพังหมดเกือบจะไม่มียอดที่สมบูรณ์เลย

๒. ฐานภายในต่อเนื่องจากชั้นที่ ๓ มีสภาพเช่นเดียวกับฐานชั้นที่ ๓

๓. ชานรอบนอกพังหมดไม่มีซากเหลืออยู่เลย

๔. พื้นรอบนอกใต้บุษบกและชานรอบใน แตกเป็นช่องทั่วไป พื้นภายในมีสภาพเช่นเดียวกับชั้นที่ ๓

๕. ประตูหน้าต่างหักพังใช้การไม่ได้ทั้งหมด บางแห่งเป็นประตูชั่วคราว

ชั้นที่ ๖

๑. ฐานต่อเนื่องจากชั้นที่ ๕ มีสภาพเช่นเดียวกับชั้นที่ ๕

๒. พื้นเป็นพื้นก่ออิฐถือปูน บางตอนเป็นพื้นไม้ หมดสภาพความมั่นคง

๓. เสาหัวเม็ดลูกกรงระเบียงโดยรอบหักเป็นบางแห่ง ปูนผิวหมดคุณสมบัติ

๔. บันไดก่ออิฐภายนอกขึ้นชั้น ๗ แผ่นอิฐก่อหลุด ปูนผิวหมดคุณสมบัติ

ชั้นที่ ๗

๑. ปราสาทองค์ใหญ่ยอดสุด ผนังก่ออิฐแตกร้าว ยอดบุษบกทรุดเอียง ปูนก่อและปูนผิวหมดคุณสมบัติน้ำฝนไหลเข้าภายในได้

๒. พื้นปราสาทเป็นพื้นไม้ลาดทับด้วยซิเมนต์ ภายนอกเป็นพื้นก่ออิฐลาดทับด้วยปูน ผิวปูนแตกหลุดน้ำฝนซึมผ่านได้ หมดคุณสมบัติ

๓. ประตูหลุดใช้การไม่ได้ทั้งหมด

งานตกแต่งทั่วไป

ตามสภาพเดิมได้ทำไว้เพียง ๕ เปอร์เซ็นต์ ส่วนมากเป็นลวดลายบัวปูนปั้นแตกหักหลุดแทบจะไม่มีส่วนที่สมบูรณ์เหลือเลย งานตกแต่งอื่นๆ เช่น สลักไม้ปิดทองประดับกระจกและงานทาสี มีอยู่น้อยเป็นบางแห่ง ล้วนแต่เสื่อมคุณสมบัติทั้งสิ้น

บันไดเวียนใจกลางปราสาท

สภาพเดิมเป็นบันไดไม้ แกนกลางเป็นซุงต้นใหญ่ต่อกัน ๒ ท่อน ลูกขั้นเป็นไม้ขึ้นจากชั้นที่ ๑ (ชั้นล่าง) ไปสู่ชั้นที่ ๖ แกนกลางผุ ไส้ในกลวง ลูกขั้นเดือยหลุด หัก ผุเป็นส่วนมาก หมดสภาพมั่นคงแข็งแรง

แผนบูรณะของกรมโยธาเทศบาล

แผนบูรณะทั่วไป

เนื่องจากสภาพปรักหักพังและวัสดุก่อสร้างเดิมเสื่อมคุณสมบัติ บางส่วนสูญหายไปไม่มีซาก จึงกำหนดแผนบูรณะแบบ Remodel

๑. โครงร่าง

เค้าโครงเดิมของโลหะปราสาทไม่มีหลักฐานที่แน่นอนว่า ทำตามแบบอย่างหรือได้แบบอย่างมาจากที่ใด การทำโครงร่างในการบูรณะครั้งนี้จึงถือเอาข้อเท็จจริงจากซากโลหะปราสาทที่เป็นอยู่เดิมและค้นคว้าจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์สถาปัตย์อินเดีย และลังกา ประกอบกับแบบอย่างสถาปัตย์ไทยในสมัยใกล้เคียงเป็นหลักในการออกแบบและเขียนแบบที่จะทำการบูรณะ โดยเฉพาะส่วนที่สูญหายไปก็ได้พยายามออกแบบขึ้นมาใหม่ให้ใกล้ความเป็นจริง ได้ดำเนินการออกแบบและเขียนแบบเป็นขั้นๆ ดังนี้

สำรวจข้อเท็จจริง

ก. ทำ measure work ซากอาคารเดิม

ข. คัดลอก จำลอง ถอดแบบ ถ่ายภาพและขุดค้น

ค. ค้นคว้ารูปแบบทางประวัติศาสตร์

ง. ทดสอบสัดส่วน

เขียนแบบ

ก. เขียนแบบรูปด้านและแปลนส่วนต่างๆ ตามข้อเท็จจริงที่ได้มา

ข. เขียนแบบสันนิษฐานตามหลักวิชา

ค. เขียนรายละเอียดประกอบรูปด้านและแปลน

ออกแบบ

ก. ออกแบบรูปด้านและแปลนส่วนต่างๆ ของอาคารที่สูญหายไป

ข. ออกแบบรายละเอียดที่ยังไม่เคยมีมาก่อนและที่ปรักหักพังไปแล้ว

๒. แผนโครงสร้าง

เดิมโครงสร้างทั่วไปเป็นแบบ wall bearing, arches, vaults. เมื่อวัสดุก่อสร้างเดิมหมดคุณสมบัติ โครงสร้างทั่วไปก็ย่อมหมดคุณค่า ขาดความมั่งคงแข็งแรง จึงกำหนดที่จะทำเป็นโครงสร้าง ค.ส.ล.* รัดรอบ

* หมายถึงคอนกรีตเสริมเหล็ก

ฐานและส่วนต่างๆ ที่จำเป็น เพื่อเสริมความมั่นคงและช่วยถ่ายน้ำหนักจากจุดต่างๆ ลงบนคานและเสา ค.ส.ล. โครงสร้างที่ทำขึ้นมาใหม่ก็จะต้องทำเป็นโครงสร้าง ค.ส.ล. ทั้งสิ้น โครงสร้างเหล่านี้จะต้องทำอย่างรอบคอบและแนบเนียน เพื่อให้กลมกลืนไปกับโครงสร้างเดิมโดยไม่เปลี่ยนรูปแบบ นอกจากจะเสริมโครงสร้างให้มั่นคงแล้วยังจะต้องลดน้ำหนักของตัวอาคารเดิมลงให้มากที่สุด เช่นรื้อผนังอิฐที่ปรักหักพังออก ก่อผนังอิฐขึ้นมาใหม่ทำเป็นผนังที่ภายในกลวง ทำพื้น ค.ส.ล. ที่เบาและบางกว่าพื้นก่ออิฐลาดทับด้วยปูนแบบเดิม องค์ปราสาทและยอดบุษบกเดิมเป็นโครงสร้างก่ออิฐถือปูนหนาเทอะทะ ก็จะต้องทำเป็นโครงสร้าง ค.ส.ล. ที่เบาและมั่นคงกว่าขึ้นแทนทุกๆ องค์ ทั้งนี้จะต้องสงวนรูปแบบเดิมไว้ทั้งสิ้น

๓. การระบายน้ำ

การระบายน้ำเป็นสิ่งสำคัญยิ่งซึ่งการก่อสร้างแต่เดิมไม่ได้ทำไว้ เป็นสาเหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้องค์ปราสาทนี้ปรักหักพังในระยะเวลาอันสั้น การบูรณะครั้งนี้จะต้องทำระบบการระบายน้ำให้สอดคล้องไม่ทำลายรูปแบบเดิม ทำตั้งแต่ชั้นยอดสุดลงมายังพื้นฐานและบริเวณโดยรอบในขอบเขตโลหะปราสาท

๔. การตกแต่ง

ผิวผนังทั่วไปเดิมเป็นผิวที่ฉาบด้วยปูนขาวหมักตามวิธีโบราณ การบูรณะครั้งนี้จะต้องทุบผิวเดิมออกหมด ทำผิวและลวดลายใหม่ด้วยวัสดุที่คงทนถาวร เช่นทำผิวผนังด้วยศิลาแลง ประดับกระเบื้องเคลือบ กระเบื้องโมเสกและเคลือบผิวด้วยน้ำยากันชื้นตามความเหมาะสมของผนังแต่ละแห่ง ลวดลายตกแต่งทั่วไปก็จะต้องทำขึ้นใหม่ด้วยวัสดุที่คงทน

๕. การทำบันไดเวียน

บันไดเวียนเดิมเป็นบันไดไม้ขึ้นจากฐานชั้นที่ ๑ ถึงชั้นที่ ๖ ก็จะต้องทำเป็นบันได ค.ส.ล. ที่มีขนาดและส่วนสัดที่ถูกต้อง ขึ้นลงได้สะดวก ปลอดภัยและมั่นคงกว่าเดิม

แนวทางการบูรณะโลหะปราสาทตามแผนหลัก ในแง่สถาปัตยกรรม*

จากผลการประชุมของคณะกรรมการอำนวยการและคณะกรรมการดำเนินการบูรณะ ได้ข้อสรุปอันเป็นหลักการบูรณะทั่วไป รักษารูปแบบและโครงสร้างเดิมไว้ให้มากที่สุด ส่วนใดที่ปรักหักพัง วัสดุเดิมเสื่อมสภาพให้ทำขึ้นมาใหม่ โดยลอกเลียนแบบของเดิม ส่วนใดที่สูญหายไปไม่มีซากเหลืออยู่ให้ทำขึ้นมาใหม่พิจารณาตามสภาพควรอนุรักษ์ยอดบุษบกไว้อย่างละ ๑ ยอด เพื่อให้เห็นความแตกต่างระหว่างของเดิมและของใหม่ ผู้ปฏิบัติกำหนดแผนบูรณะแบบ REMODEL คือทำขึ้นใหม่หมด คงอนุรักษ์ไว้เท่าที่จำเป็นในโครงสร้างเดิม

๑. โครงสร้าง

จากเค้าโครงเดิมเท่าที่ขุดดูฐานรากบริเวณรอบๆ ภายหลังจากที่ได้มีการขุดรื้อของเก่าที่ปรักหักพังออก โครงสร้างของอาคารเป็นลักษณะบานแผ่ (STEP FOOTING) โดยขุดลอกหน้าดินออกแล้วลงอิฐหักหินกระทุ้งให้แน่น จึงถมทรายก่ออิฐสลับกับศิลาแลงเป็นชั้นๆ (STEP) จนถึงเสา ซึ่งเป็นแท่งสี่เหลี่ยม ก่อโค้ง (ARCH) เพื่อรับน้ำหนักส่วนบนทั้งหมด ตามรูปแบบที่ต้องการ ส่วนกลางของอาคารเป็นแท่งตัน สี่เหลี่ยมก่อด้วยศิลาแลงใหญ่ขนาด ๓.๗๕ x ๓.๗๕ เมตร ภายในกลางแท่งใหญ่คาดว่าเป็นอิฐก่อแผ่นใหญ่ เพื่อให้มีน้ำหนักเบา แล้วหุ้มด้วยศิลาแลงโดยรอบอาจจะเป็น ๒ ชั้นหรือ ๓ ชั้น ตามแต่กำลัง ส่วนที่เป็นเสาเล็กโดยรอบขนาด ๑.๒๕ x ๑.๒๕ เมตร เป็นเสาที่รับน้ำหนักไม่มาก จึงก่อด้วยอิฐเป็นส่วนใหญ่ การรับน้ำหนักจึงก่อเป็นโค้งรับน้ำหนักส่วนบนที่เป็นซุ้มคูหา หลังคาและยอดบุษบกก่ออิฐตัน

อธิบดีกรมโยธาเทศบาลในสมัยนั้นเป็นวิศวกรใหญ่ คือ หลวงยุกตเสวีวิวัฒน์ได้ให้เหตุผลเรื่องโครงสร้างว่า การรื้อแล้วก่อใหม่ทั้งหมดเป็นสิ่งที่ไม่มีใครทำ หากส่วนใดที่ทำให้โปร่งได้จะเป็นการลดน้ำหนักของตัวอาคารลงอย่างมาก การทรุดตัวของโครงสร้างที่ผ่านมาคงจะเข้าขั้นคงที่แล้ว ไม่ทรุดต่อไปอีก การจะก่ออิฐใหม่ให้เหมือนของโบราณนั้นจะเสียเวลามาก การยึดเหนี่ยวของอิฐและวัสดุของเดิมเสื่อมคุณภาพหมดแล้วมีตัวอย่างมาแล้ว ความคงทนความแข็งแรงสู้คอนกรีตเสริมเหล็กไม่ได้ เพราะทำงานได้รวดเร็วกว่า แข็งแรงกว่าเก่าสามารถยึดโยงกันได้ดีกว่าซ่อมแบบก่ออิฐ อีกทั้งเป็นวัสดุที่ราคาไม่แพงเป็นที่นิยมในปัจจุบัน เมื่อฉาบผิวแล้ว จะดูเรียบร้อยและเป็นที่นิยมในงานก่อสร้างทั่วๆ ไป

การนำคอนกรีตเสริมเหล็กมาทดแทน

จากหลักการดังกล่าว จึงได้นำเอาคอนกรีตเสริมเหล็กเข้ามาใช้ โดยเสาทุกต้นบากเป็นมุมทั้งสี่มุมใส่

---

* นายมานะ ชำนาญสวน เรียบเรียง

เหล็กเส้นมีเหล็กปลอกรัด แล้วทำไม้แบบเทคอนกรีตหล่อเป็นเสารัดทั้งสี่มุม ฉาบปูนหยาบแล้วแต่งผิวด้วยกรวดล้างอีกชั้นหนึ่ง ส่วนที่เป็นโคนเสาเซาะอิฐออกแล้วผูกเหล็กเป็นคานคอนกรีตรัดเชื่อมโยงถึงกัน ในส่วนที่เป็นโค้งหล่อคอนกรีตเป็นคานรัดคอเสาแล้วทำไม้แบบโค้งผูกเหล็กตามโค้งแล้วเทคอนกรีตความหนาเท่ากับพื้น เสากลางเป็นเสาใหญ่มีความสูงมาก ใช้คานคอนกรีตเสริมเหล็กรัดเป็นช่วงๆ ตามช่วงของพื้น ที่เป็นช่องระหว่างพื้นที่มุมเสาถึงมุมเสา แสดงผิวด้วยกรวดล้าง โดยเซาะปูนก่อเดิมออก แล้วฉาบปูนหยาบก่อนทำผิวกรวดล้าง ผนังเสาบางด้านต้องการแสดงแนวศิลาแลง ก่อของเดิมจะเซาะร่องแล้วฉาบใหม่ให้กลมกลืนกับของเก่า

เสาซุ้มคูหาและผนังห้องคูหาซึ่งของเดิมก่ออิฐตัน ได้นำระบบคอนกรีตมาใช้ โดยตั้งเสาคอนกรีตเสริมเหล็กเพื่อรับน้ำหนักหลังคา ส่วนที่เป็นความหนาของผนัง ความใหญ่ของเสาซุ้มคูหา ใช้ระบบก่ออิฐครึ่งแผ่นหุ้มโดยตลอด ฉาบปูนหยาบแล้วแต่งผิวด้วยกรวดล้าง เพื่อต้องการผิวและสีที่เป็นธรรมชาติ ครั้งแรกต้องการให้ผิวเหมือนกับเสาใหญ่ซึ่งก่อด้วยศิลาแลง ได้มีการทดลองเอาศิลาแลงมาบดแล้วร่อนให้ได้เม็ดขนาดใกล้เคียงกัน แต่ไม่ประสบผลสำเร็จเนื่องจากขนาดและเนื้อของศิลาแลงมีโพรงมาก จึงต้องกลับมาใช้กรวดทรายน้ำจืดที่มีเม็ดใกล้เคียงกัน

จากการหล่อคอนกรีตรัดนำคอนกรีตเสริมเหล็กมาใช้ และทำผนังให้โพรง ทำหลังคา ยอดบุษบกให้โพรง ทำให้เกิดปัญหาที่จะต้องอนุรักษ์ยอดบุษบกไว้หนึ่งยอดตามนโยบายคณะกรรมการ เนื่องจากการทำไม้แบบก็ดี การก่อเสา ก่อผนังก็ดี พื้นที่เสาคอนกรีตก็ดี มีการจับระดับน้ำในแนวดิ่งและแนวราบ เมื่อหล่อคอนกรีตไปถึงซุ้มที่จะอนุรักษ์ปรากฏว่าต่อกันไม่ได้ เพราะของเก่ากับของใหม่แนวไม่ตรงกัน ประกอบกับถ้าหากจะอนุรักษ์ไว้เพื่อศึกษาจะเกิดการสวนความรู้สึกอย่างแรง (CONTRAST) รอยต่อรอยชนจะไม่ตรงกัน ในที่สุดต้องรื้อลงแล้วทำให้เหมือนๆกัน

ผลของการนำเอาโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กมาใช้เพื่อเพิ่มความแข็งแรง และเพื่อลดน้ำหนักของวัสดุที่จะต้องใช้ ทำให้ระดับต่างๆ ของอาคารเปลี่ยนแปลงไป ทั้งแนวราบและแนวดิ่ง ทั้งนี้เป็นผลมาจากอาคารเดิมเป็นอาคารที่สร้างมานานนับร้อยปีเศษ ย่อมมีการทรุดตัวเป็นธรรมดาและเมื่อถึงจุดหนึ่งก็จะอยู่ตัว เมื่ออยู่ตัวแล้วก็จะเห็นสภาพโดยทั่วไปชัดเจนว่าทรุดหรือเอียงไปทางใดและแค่ไหน โดยเฉพาะบันไดไม้ได้เปลี่ยนเป็นคอนกรีตแต่ยังเวียนเหมือนเดิม เสาแกนกลางเดิมเป็นไม้ได้เปลี่ยนเป็นคอนกรีต ตงไม้และพื้นทางเดินทั่วไปเปลี่ยนเป็นคอนกรีต วัตถุประสงค์เพื่อความคงทนถาวร ภายภาคหน้าถ้าหากเปิดให้ประชาชนได้เข้ามาดูมาชม หรือเปิดให้นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศมาชมจะได้ไม่เกิดอันตรายขึ้นได้ในภายหลัง

หลังจากที่มีการหาระดับแนวดิ่งแนวนอนใหม่ตั้งแต่ชั้นล่างเรื่อยมาจนถึงชั้นบนสุดคือองค์ปราสาทองค์กลาง นับว่าเป็นการเอียงหนีจากแนวดิ่งเห็นได้ชัดเจนมาก หากจะยึดหลักการตามมติที่ประชุม คณะกรรมการเป็นสำคัญ การบูรณะในครั้งนี้จะเหมือนกับเป็นการบูรณะที่ยังไม่เสร็จเรียบร้อย เมื่อบูรณะมาถึงจุด

หมายเหตุ ขณะที่รื้อบุษบกยอดสุดท้ายของชั้นล่างลงนั้น มีงูเหลือมตัวใหญ่ ยาวประมาณ ๖ เมตร ขดอยู่ในบุษบก ได้นำไปมอบให้องค์การสวนสัตว์ดุสิต

ที่จะต้องอนุรักษ์ จำเป็นจะต้องเว้นหรือข้ามไป แต่บุษบกองค์กลางทำได้ยากกว่า ซุ้มคูหาที่ผ่านมาคือบันได กลางเบี่ยงเบน ขั้นบันไดจะมีสั้นมียาว พื้นจะเอียงไปข้างหนึ่งเพราะการทรุดทำให้ยอดหนีจากศูนย์กลางหลังคา ตามคอเสามีรอยร้าวลึก อันเกิดจากการทรุดตัวยอดบุษบกปลายไม่อยู่ในแนวดิ่ง หลักการที่จะทำให้โพรงเพื่อลดน้ำหนัก ทำไม่ได้ ทำให้เกิดอันตรายอย่างยิ่งที่จะอนุรักษ์เอาไว้ตามที่คณะกรรมการฯ ประสงค์ ในที่สุดต้องปรับแผนโดยยึดความปลอดภัยเป็นหลัก ความสวยงามกลมกลืนเป็นเรื่องรอง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับช่างผู้เขียนแบบขยายแบบว่า จะให้สวยงามขนาดไหน ซึ่งมีแบบของเดิมเป็นหลักอยู่แล้ว จึงไม่เหลือวิสัยที่จะรักษารูปแบบของเดิมไว้

๒. การระบายน้ำ

ประสบการณ์จากอดีตที่ผ่านมา น้ำฝนเป็นปัญหากับอาคารและโบราณสถานอย่างมาก ทำให้การบูรณะในคราวนี้ต้องนำเอาวิธีการใหม่ๆ มาแก้ปัญหา ให้เกิดผลดีกับงานอนุรักษ์ โดยไม่ขัดแย้งหรือทำลายรูปแบบอาคารเดิม ได้นำท่อน้ำและรูระบายน้ำที่จะระบายน้ำฝนลงสู่ชั้นล่างและไปยังท่อน้ำทั่วๆไป มาใช้อย่างรัดกุมโดยซ่อนท่อในเสาคอนกรีตที่หล่อสำหรับเสริมเสาใหญ่ วางเครือข่ายให้เพียงพอกับปริมาณฝนที่ตกระบายลงไปสู่ชั้นล่าง ออกสู่ภายนอกอีกทอดหนึ่ง ขนาดท่อจะต้องคำนวณและตรวจสอบให้ถูกต้องตามหลักวิชาการทุกประการ

๓. การตกแต่ง

ผิวของอาคารเดิมเป็นผิวฉาบปูนขาวขัดมันแบบโบราณ ที่นิยมใช้ในสมัยนั้น การบูรณะในครั้งนี้ได้พยายามที่จะให้เป็นไปตามของเดิม โดยเปิดผิวเว้นไว้ให้เห็นว่าของเดิมนั้นเป็นอย่างไร เสา คาน ที่หล่อขึ้นใหม่ใช้กรวดล้างให้มีสีธรรมชาติ หรือเสาบางต้นก่ออิฐก็จะฉาบเฉพาะด้านที่ไม่ได้สู่สายตา ด้านนอกก็จะเว้นผิวเอาไว้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา เป็นการอนุรักษ์ในส่วนของวัสดุ ทั้งนี้จะต้องพิจารณาถึงความเหมาะสมที่จะฉาบกรวดล้างหรือเว้นไว้เพื่อแสดงเป็นตัวอย่าง

๔. บันไดเวียน

ของเดิมเป็นบันไดไม้ลูกนอนเป็นบันไดไม้ฝังในเสากลางข้างหนึ่ง ฝังกับผนังโดยฝากไว้ที่ผนังข้างหนึ่งเป็นรูปพัด จากชั้นที่ ๑ จนถึงชั้นที่ ๖ การบูรณะในครั้งนี้ได้พยายามที่จะอนุรักษ์โดยใช้ไม้เหมือนเดิม แต่เมื่อมีตัวอย่างมาแล้วถึงความไม่ปลอดภัยในการใช้งาน ต่อไปถ้าหากมีนักท่องเที่ยวจำนวนมากการใช้งานจะต้องหนักแน่เพราะมีเพียงบันไดเดียวที่ใช้ขึ้นลง การสึกหรอย่อมสูงกว่าไม้ ในที่สุดได้ตัดสินใจใช้คอนกรีตเสริมเหล็กแทน

๕. ประตูหน้าต่าง

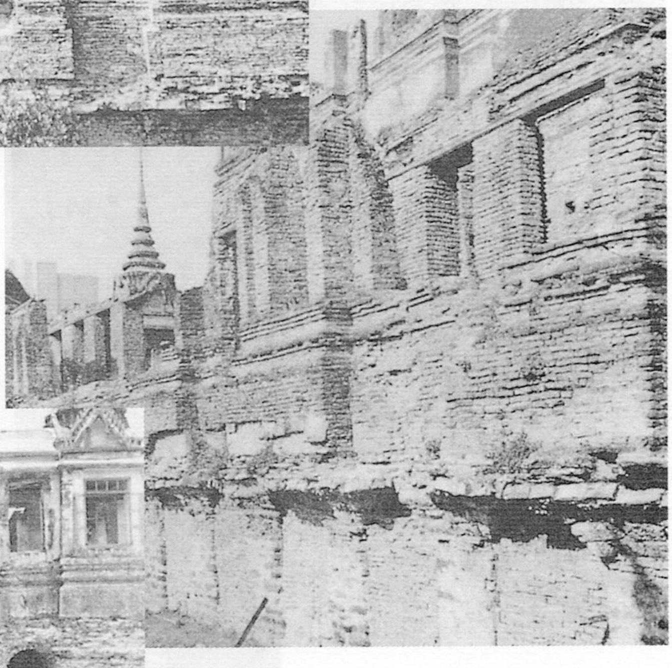
ของเดิม วงกบก็ดี บานประตู-หน้าต่างก็ดี เป็นไม้ มีแผ่นกระจกใส มีลูกฟักแบ่งช่องกระจกออกเป็นช่องๆ เหนือหน้าต่างประตูเป็นช่องแสง เปิดโล่งทางคณะกรรมการเกรงว่า ฝนตกน้ำฝนจะสาด ยิ่งอยู่ที่สูงลมแรงมาก จะกันฝนไม่อยู่ จึงใส่กระจกใสตามซี่ลูกกรงให้ครบ โดยยังคงใช้ไม้เหมือนของเดิมทุกประการ ทั้งนี้การทำรายละเอียดให้คำนึงถึงน้ำฝนซึ่งจะซึมได้ด้วย

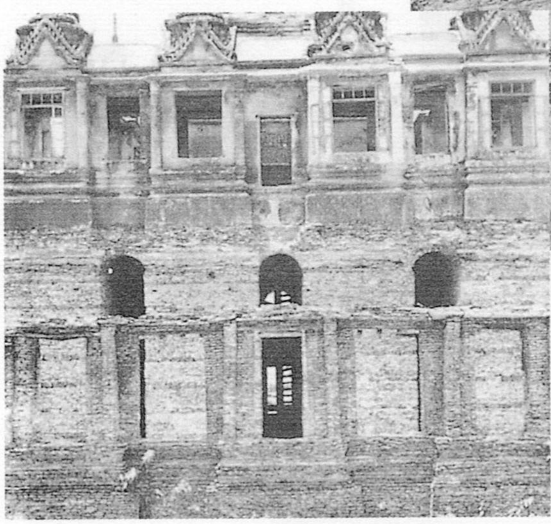

โลหะปราสาทสมัยพระประสิทธิ์สุตคุณปกครองวัด สมัยรัชกาลที่ ๕

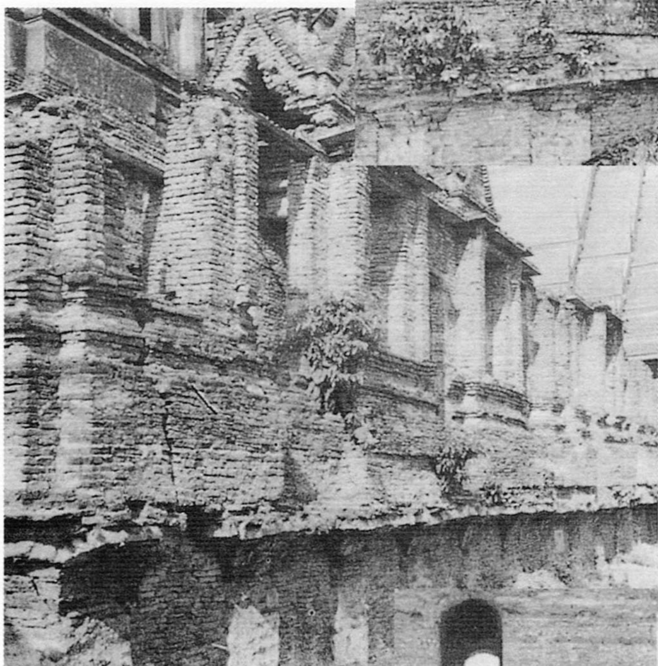
แสดงให้เห็นทรวดทรงโลหะปราสาท
เดิมตั้งแต่ชั้นที่ ๒ ขึ้นไป
จนถึงองค์ปราสาทชั้นยอดสุด

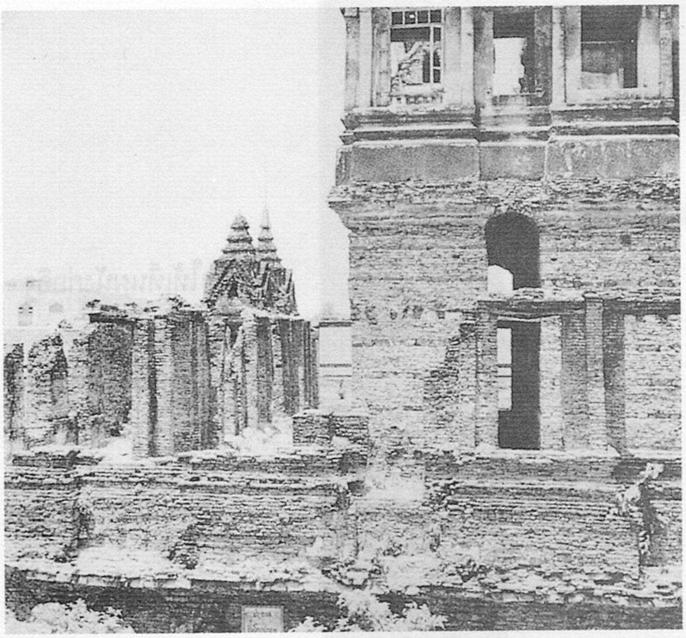

แสดงให้เห็นคูหารอบนอกชั้นที่ ๑ สูญหายตลอดแนว และให้เห็นการก่ออิฐอัดตามช่องคูหาที่ทางวัดทำไว้ชั่วคราว เพื่อรับน้ำหนักพื้นชั้นที่ ๒ ที่จะพังลงมา

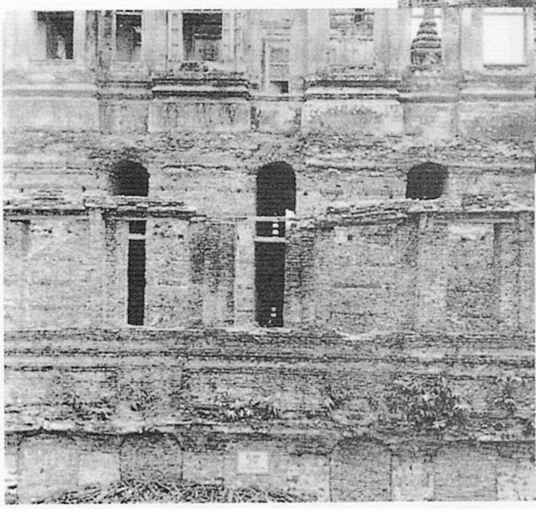

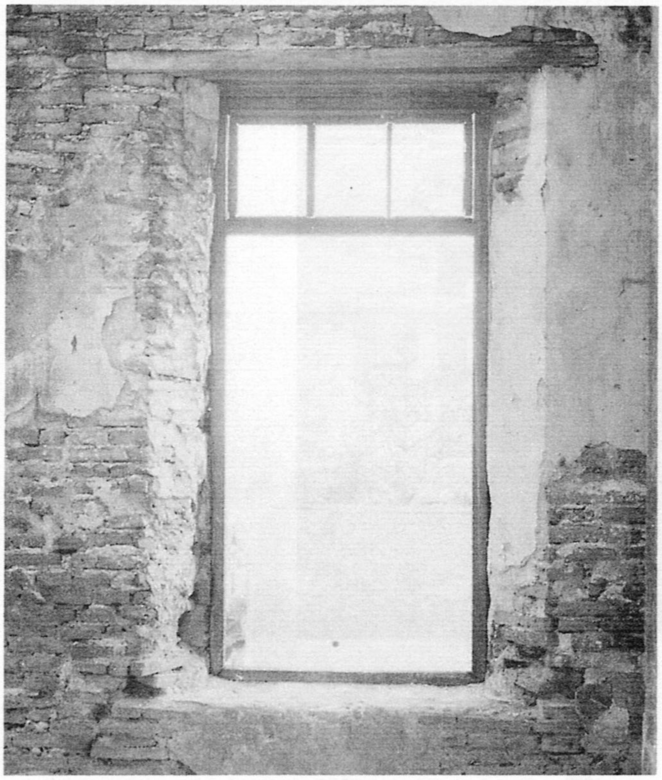

ร่องรอยการปรักหักพัง
ชั้นที่ ๔

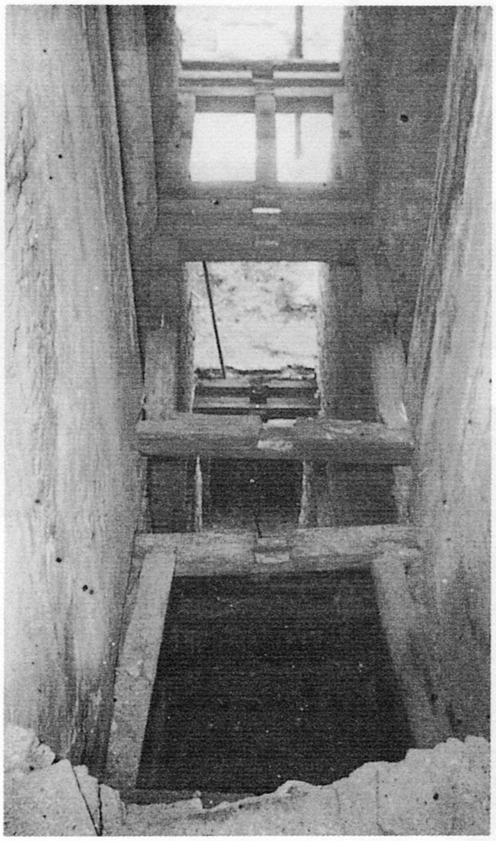

แสดงให้เห็นพื้นภายในมณฑป
และโครงสร้างองค์มณฑป
รอบนอกชั้นที่ ๒ ปรักหักพัง

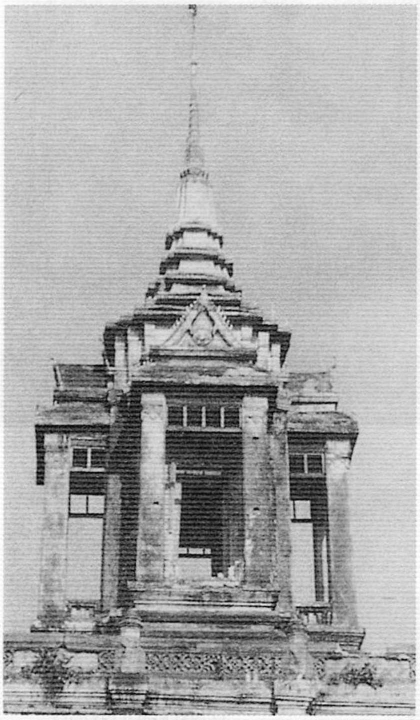

แสดงให้เห็นผนังก่ออิฐ
และหน้าต่าง
ที่เหลืออยู่บนพื้นชั้นที่ ๒

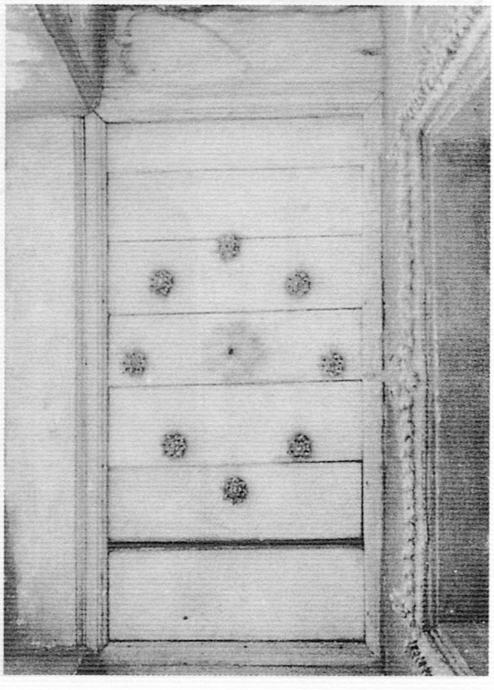
แสดงให้เห็นพื้นชั้นที่ ๒ และชั้นที่ ๓
ภายในปราสาทที่ผุพัง

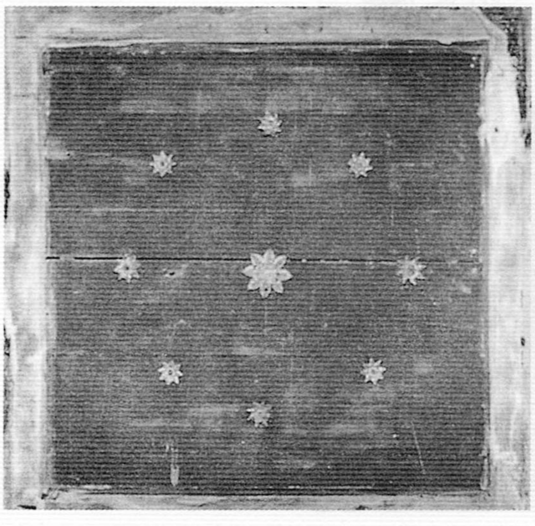

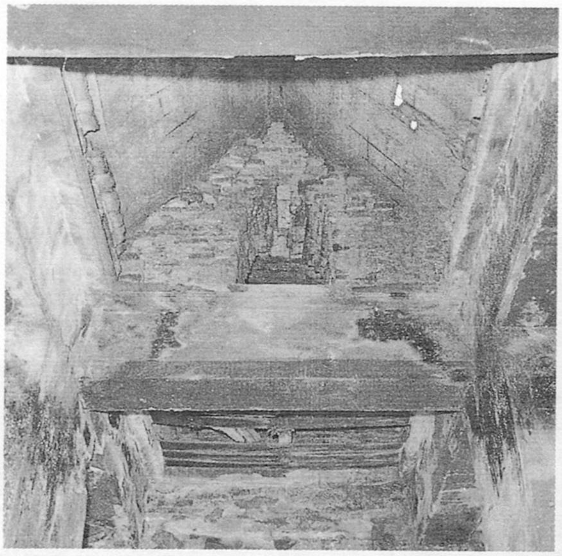

ภาพปราสาทชั้นยอดสุด โครงสร้างและผนังทั่วไปอยู่ในสภาพที่ใช้การไม่ได้แล้ว แสดงให้เห็นเสาหัวเม็ดและลูกกรงระเบียงชั้นที่ ๖ หักพัง

ภาพดาวเพดาน ภายในองค์มณฑปที่เหลืออยู่ ไม่มีค่าทางศิลปเท่าใดนัก

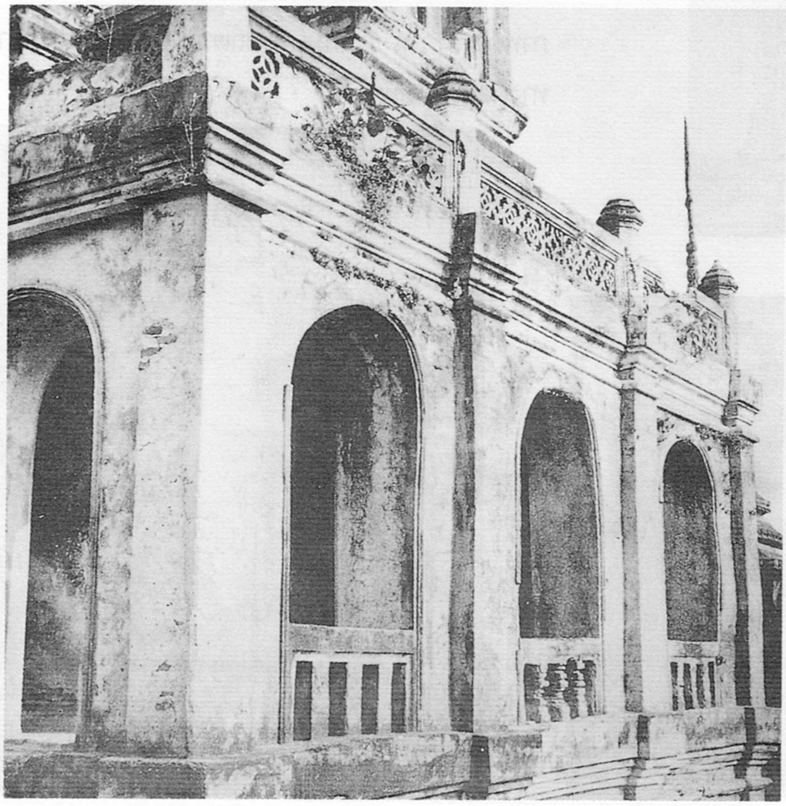

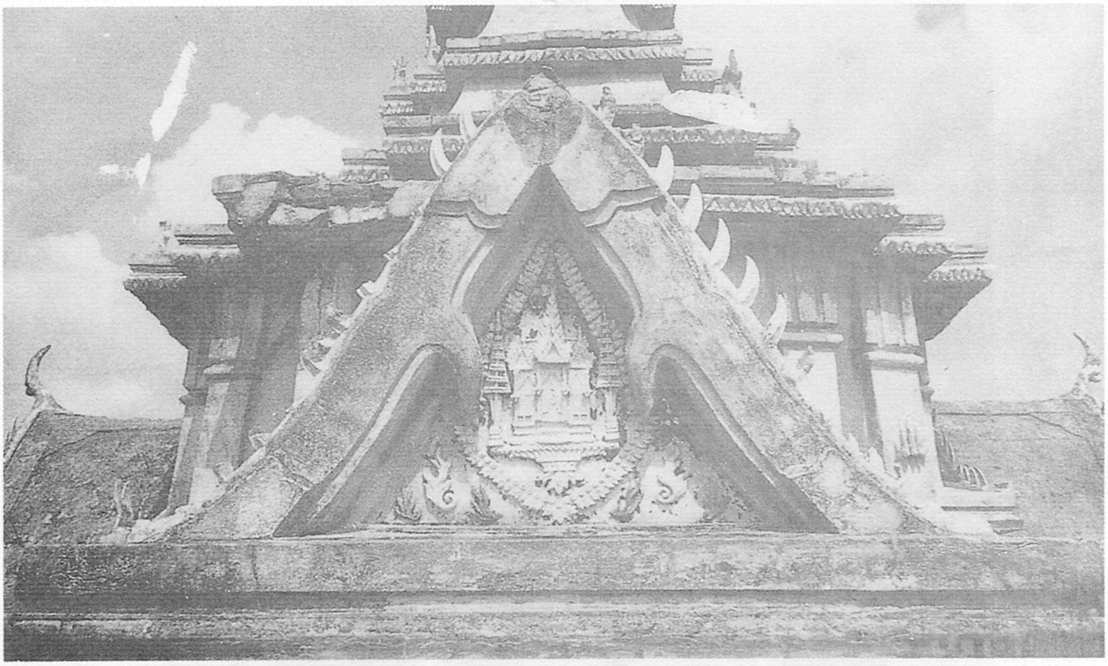

แสดงให้เห็นบันไดไม้เวียน
ใจกลางปราสาท
จากชั้นที่ ๑ ขึ้นไปสู่ชั้นที่ ๖

บางส่วนที่ยังดีอยู่

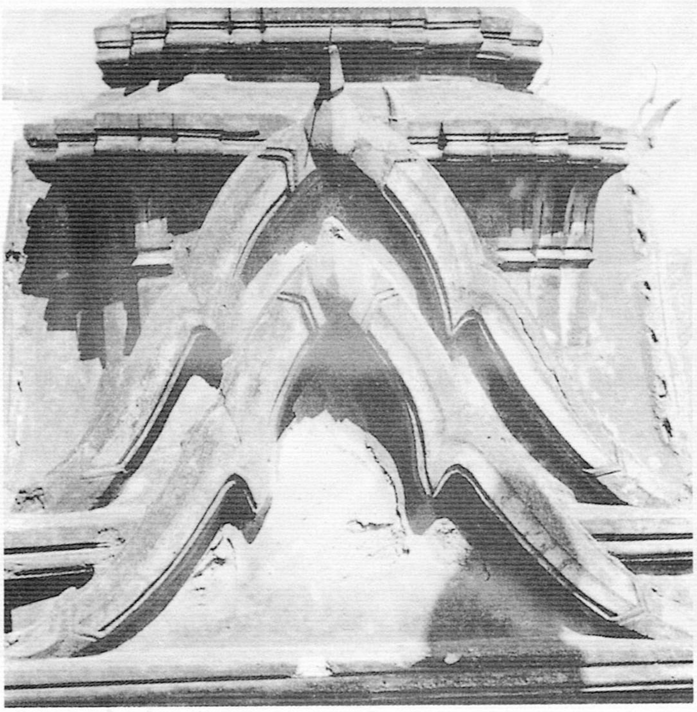
ตราพระราชลัญจกรในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รูปพระวิมาน

สภาพส่วนตกแต่งอาคารที่ขาดช่างที่มีฝีมือทำนุบำรุง

ยอดปราสาท

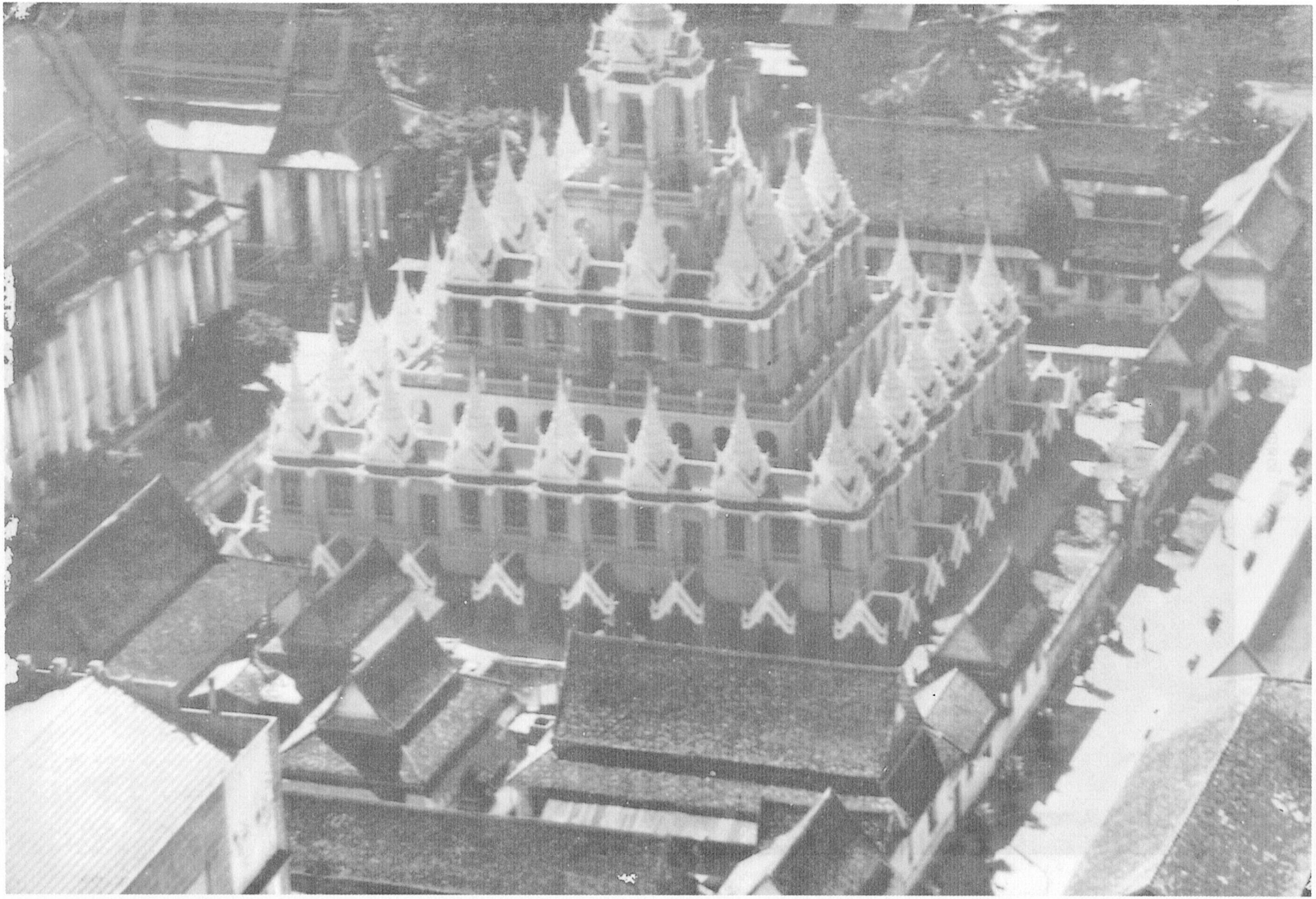

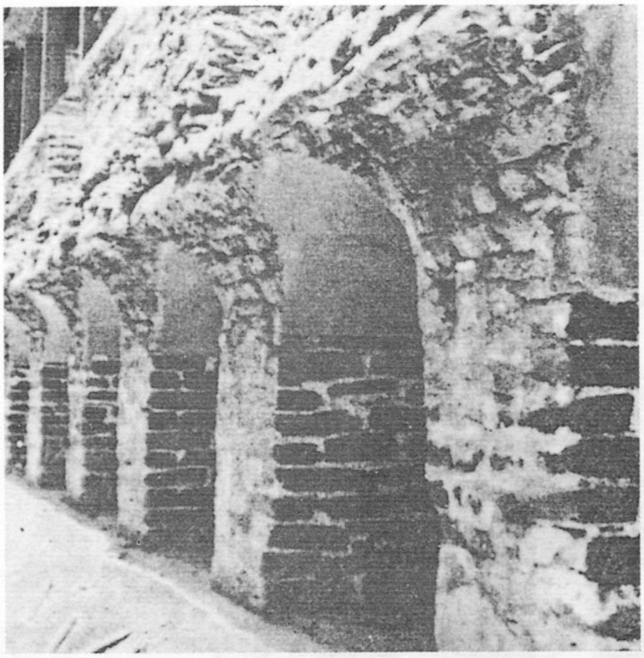
ลวดลายซุ้มประตู
อันวิจิตรงดงามยิ่ง

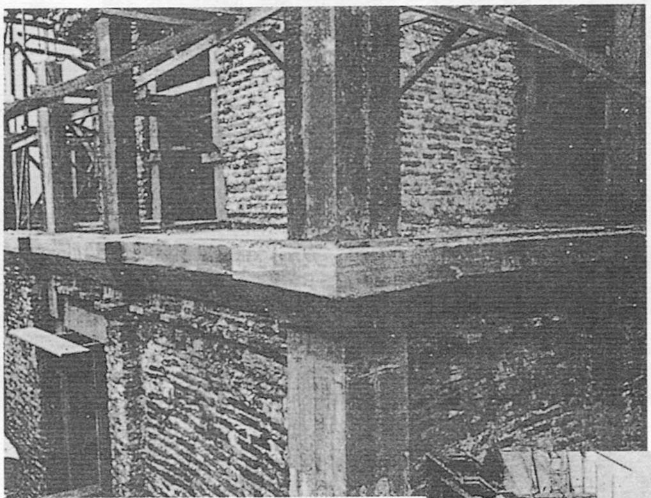
ลวดลายหัวเสา
อันวิจิตรงดงามยิ่ง

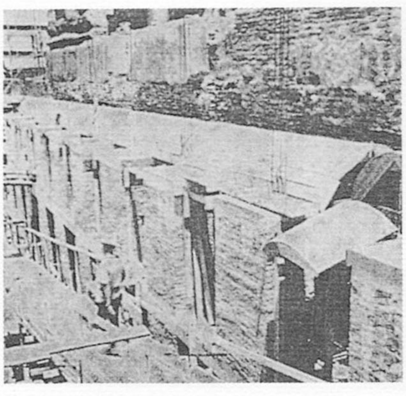
สภาพของโลหะปราสาทเมื่อบูรณะแล้ว พ.ศ. ๒๕๑๕

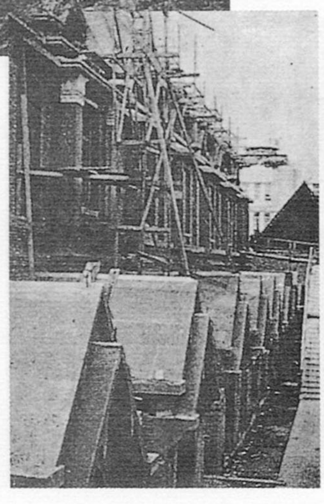

แสดงให้เห็นภาพเมื่อรื้ออิฐที่ก่ออุด
ระหว่างคูหาชั้นล่างออกหมดแล้ว
เตรียมการบูรณะต่อไป

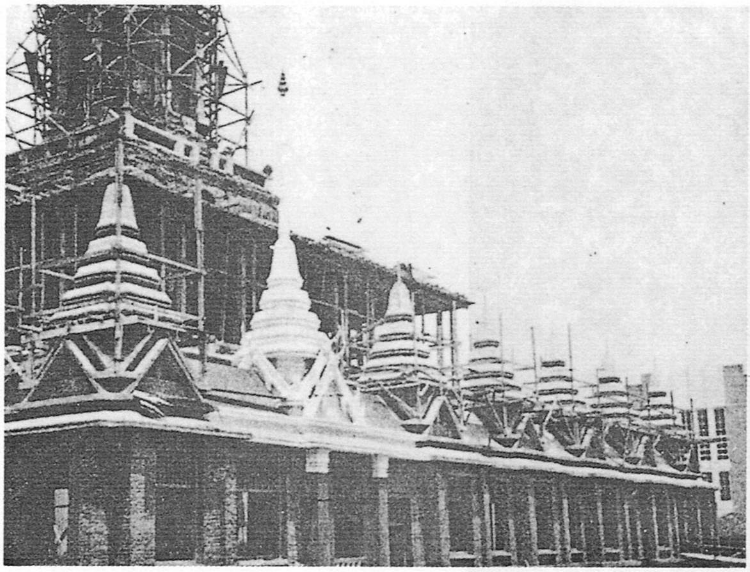

ภาพเสาและคาน ค.ส.ล. รัดฐานซึ่ง
เป็นโครงสร้างที่สำคัญในการช่วย
ถ่ายน้ำหนักจากฐานเดิมที่ก่ออิฐตัน
(ปูนยึดเหนี่ยวหมดคุณสมบัติแล้ว)

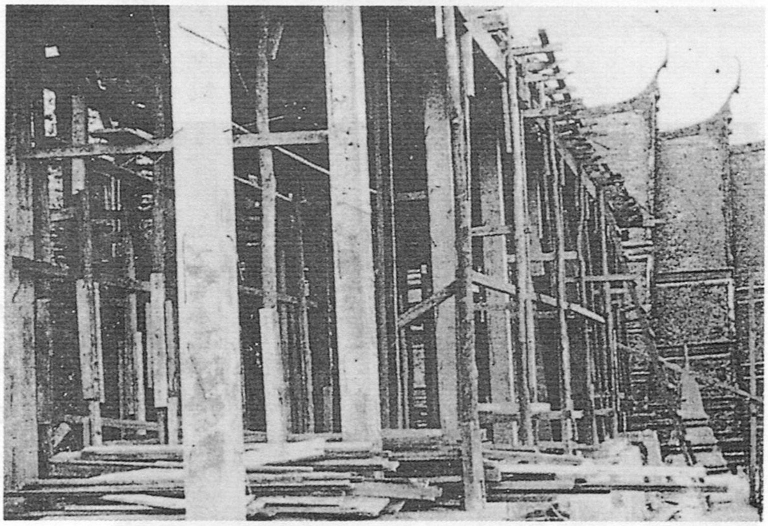

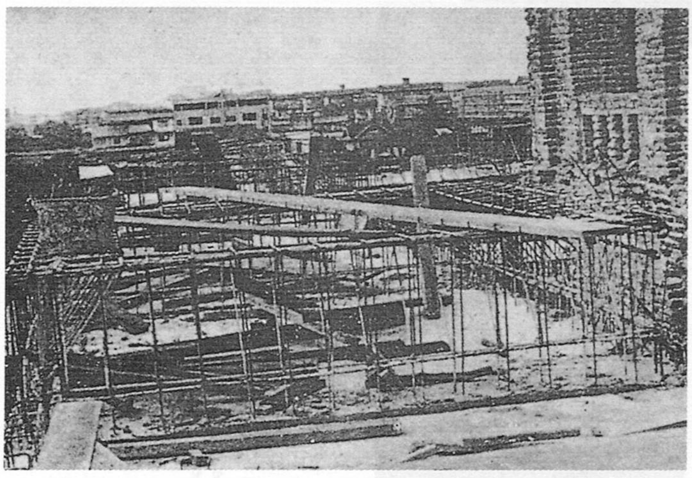
แสดงภาพการก่อสร้าง
ซุ้มคูหารอบนอก ชั้นที่ ๑
ขึ้นแทนที่สูญหายไป

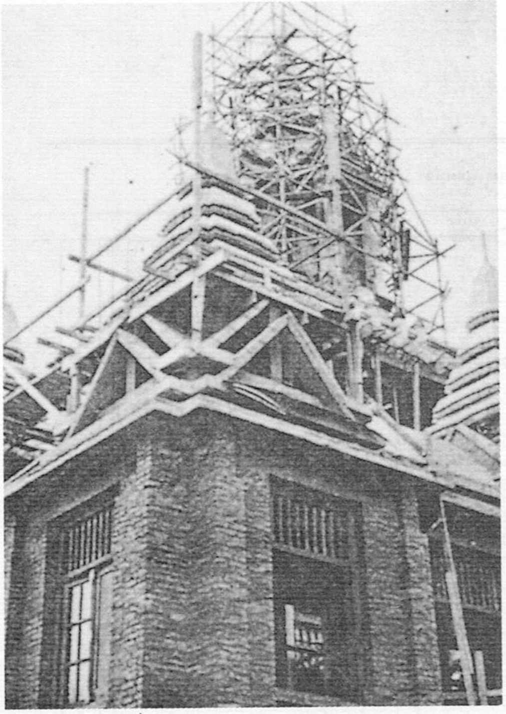
แสดงภาพการก่อสร้าง
องค์มณฑปรอบนอก ชั้นที่ ๒
ขึ้นแทนองค์เดิมที่ปรักพัง

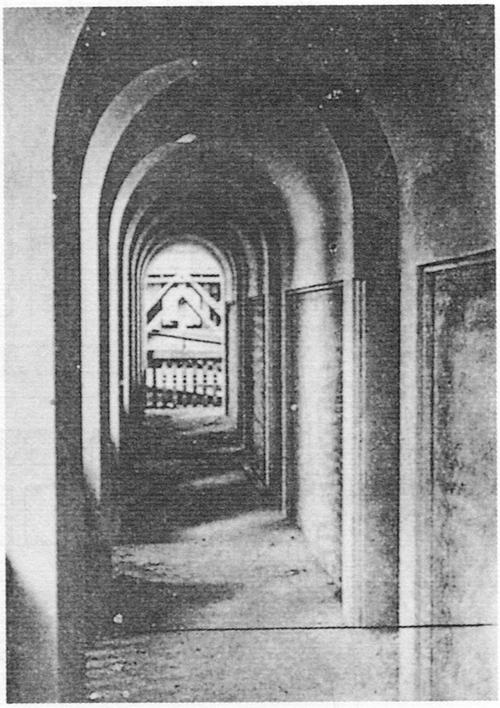
แสดงภาพการก่อสร้าง
โครงสร้างมณฑปชั้นที่ ๔

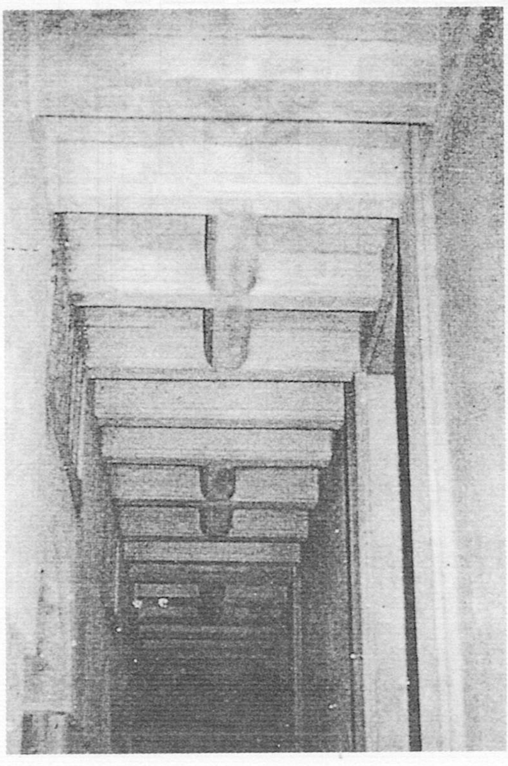
แสดงภาพการก่อสร้างฐานบุษบก
ชั้นที่ ๔

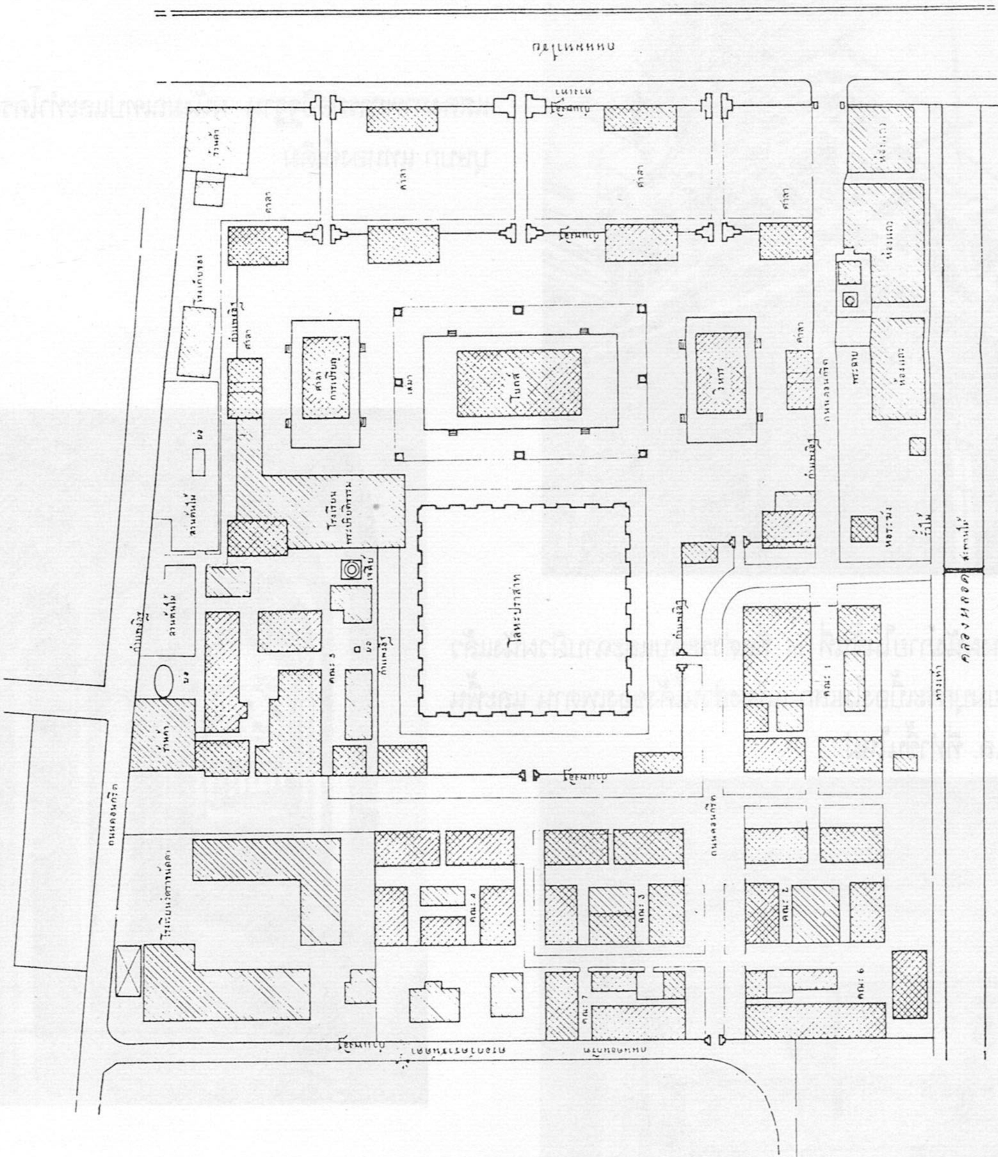
แสดงภาพการก่ออิฐฐาน ผนังมณฑปและทำโครงสร้างบุษบก แทนองค์เดิม

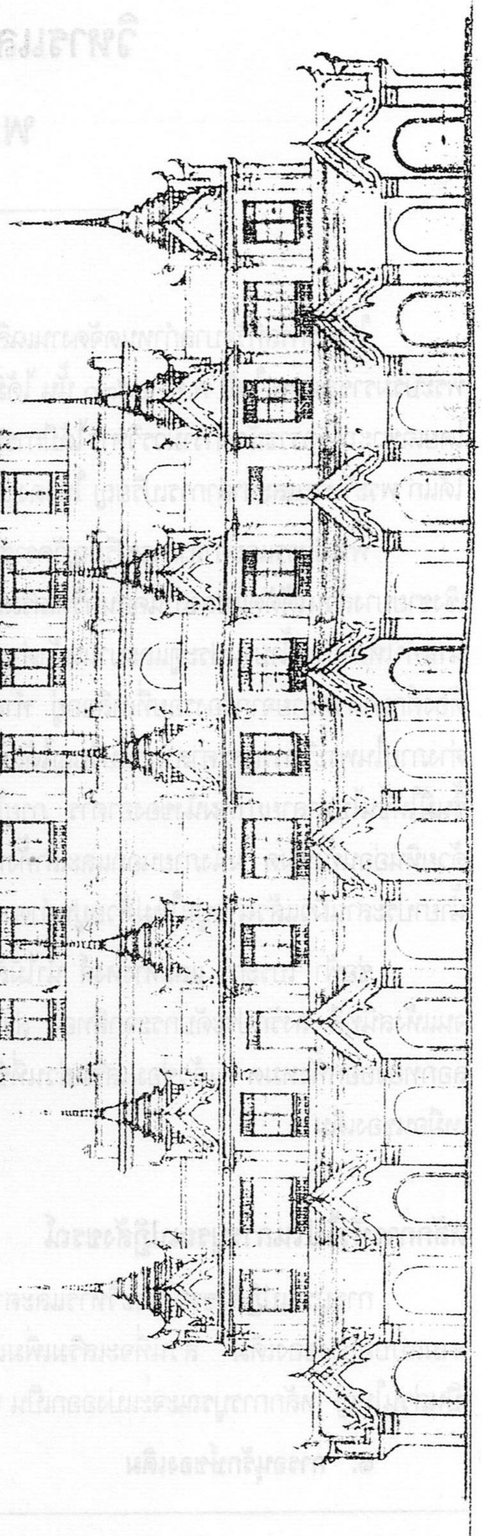

แสดงผนังภายในชั้นที่ ๓ ที่แต่งระดับและฉาบผิวผนังแล้ว เตรียมบุกระเบื้องโมเสก แสดงส่วนโค้งของเพดาน และพื้น ค.ส.ล. ที่ทำขึ้นใหม่

แสดงเพดาน และคานรับพื้นชั้นที่ ๓

การบูรณปฏิสังขรณ์
วิหารและศาลาการเปรียญ
พ.ศ. ๒๕๓๒*

ในวโรกาสที่รัฐบาลกำหนดจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครบ ๒๐๐ ปี พระบรมราชสมภพ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ นั้น ได้มีโครงการบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามที่ทรงสถาปนาไว้หลายแห่ง โดยเฉพาะณวัดราชนัดดารามวรวิหาร ได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์สิ่งก่อสร้างที่มีคุณค่าทางศิลปกรรมหลายรายการ ได้แก่ พระวิหารและศาลาการเปรียญ ให้งดงามมั่นคงแข็งแรงยิ่งขึ้น

พระวิหารและศาลาการเปรียญวัดราชนัดดารามวรวิหารเป็นอาคารที่ทางวัดได้ต่อเติมมาแล้วหลายครั้ง เชิงชายบางส่วนได้ดัดแปลงเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ทั้งพระวิหารและศาลาการเปรียญได้ถูกปิดทิ้งมาเป็นเวลานานทำให้ลายรดน้ำบานประตูและบานหน้าต่างลบเลือนหายไป เมื่อจะบูรณะใหม่ให้เหมือนเดิม จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาลวดลายจากร่องรอยที่เหลืออยู่ ทำลวดลายจนเต็มครบทั้งลวดลายบานประตูและลวดลายบานหน้าต่างภายในพระวิหารและศาลาการเปรียญได้สกัดผนังส่วนที่ติดพื้นออก ใส่ช่องระบายอากาศเพื่อระบายความชื้นมิให้ขึ้นไปทำลายภาพผนังของอาคาร ภายในพระวิหารและศาลาการเปรียญได้ทุบพื้นภายในแล้วปูพื้นใหม่ด้วยหินอ่อนทั้งหมด ผนังภายนอกและเสาทั้งหมดได้สกัดปูนฉาบเดิมที่เปื่อยยุ่ยออกทั้งหมด ทำความสะอาดน้ำยาประสานผิวแล้วฉาบปูนใหม่ด้วยปูนตำตามกรรมวิธีเดิมที่เคยใช้กันมา

ช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ นำไม้สักใหม่มาฟันเป็นช่อฟ้า แล้วเข้าอบที่องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้จนแห้งสนิทดี ลงรักประดับกระจกสีทอง ส่วนที่เป็นหน้าบันและลวดลายกระจังต่างๆ ได้ทำความสะอาดขูดลอกทองออกทั้งหมด แล้วซ่อมเสริมส่วนที่ชำรุดลวดลายที่หลุดหายไป แล้วจึงปิดทองประดับกระจกให้เหมือนของเดิม

หลักการทั่วไปในการบูรณปฏิสังขรณ์

การบูรณปฏิสังขรณ์พระวิหารและศาลาการเปรียญวัดราชนัดดาราม ส่วนใหญ่จะเป็นการบูรณะตามแบบอย่างของเดิม ส่วนที่จะเสริมเพิ่มเติมจะเป็นการเสริมความมั่นคงและป้องกันส่วนที่จะเสียหายเป็นส่วนใหญ่ หลักการบูรณะจะแบ่งออกเป็น ๒ หัวข้อใหญ่ๆ คือ

๑. การอนุรักษ์ของเดิม

---

* นายศุภชัย นาคทอง สถาปนิก ๖ กองสถาปัตยกรรม เรียบเรียง

พระวิหารและศาลาการเปรียญจะอนุรักษ์ของเดิมไว้เป็นส่วนใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นชนิดของกระเบื้องหลังคา ประเภทของช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ แม้แต่หน้าบันเดิมก็มิได้ถอดลงมา เพียงแต่ทำความสะอาดซ่อมเสริมส่วนที่ชำรุดเสียหายเท่านั้นเอง ลวดลายฝ้าเพดาน ลายบานประตู บานหน้าต่างก็ได้ลอกจากร่องรอยของลวดลายเดิมที่เหลืออยู่บางส่วนทำให้ได้ลวดลายแบบของเดิมทั้งหมด ขนาดของรูปปูนฉาบลวดลายบัวต่างๆ ก็ได้ทำตามของเดิมทั้งหมด ลวดลายที่ซุ้มประตูและซุ้มหน้าต่างมิได้สกัดออก ทำความสะอาดและปั้นลวดลายที่หักชำรุดเสริมให้ครบจำนวน

๒. การเสริมความมั่นคง

เนื่องจากหลังคาบางส่วนรั่ว จึงทำการเสริมโครงสร้างหลังคา ปรับระดับให้หลังคาได้ระดับ ภายใต้กระเบื้องบุไว้ด้วยสังกะสีแผ่นเรียบ เพื่อกันน้ำฝนย้อนกลับหรือช่วยป้องกันได้บ้างหากกระเบื้องบางชิ้นหลุดร่วงลงมาภายหลัง

ภายในอาคารได้ปรับระดับพื้นใหม่ เทคอนกรีตเสริมเหล็กให้แข็งแรงขึ้นและบุหินอ่อน ผนังภายในเจาะช่องระบายอากาศเพื่อระบายความชื้นออกจากผนัง

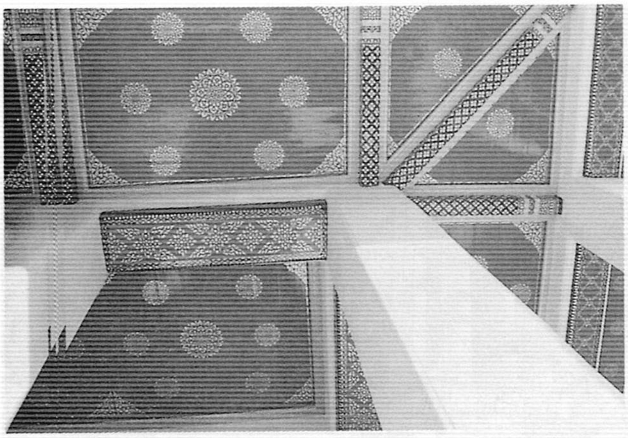
วัดราชนัดดารามมองจาก
ถนนราชดำเนินกลาง

พระวิหารวัดราชนัดดาราม

พระวิหารและศาลาการเปรียญเมื่อแล้วเสร็จ

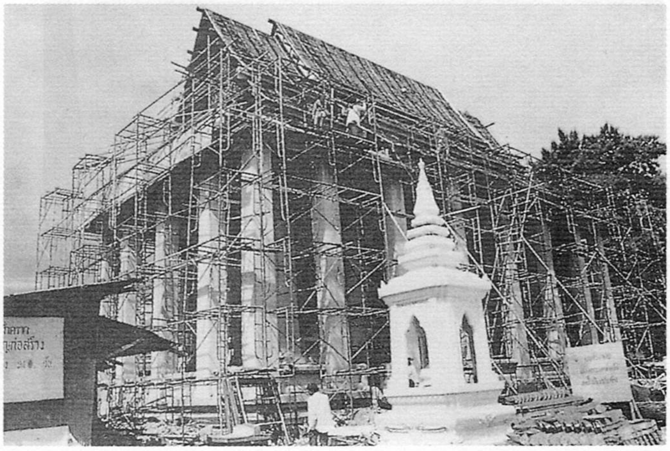
ลายฝ้าเพดาน ปิดทองลายฉลุ

สกัดผิวพระวิหารและผิวพื้น

จับระดับบัวฐานพระวิหาร

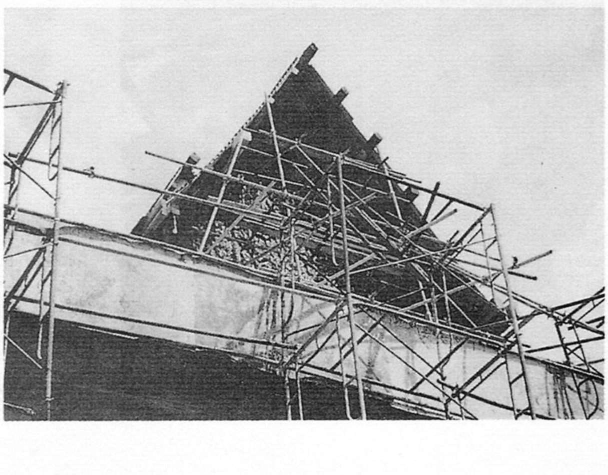

สภาพอาคารพระวิหาร ขณะบูรณ
ปฏิสังขรณ์

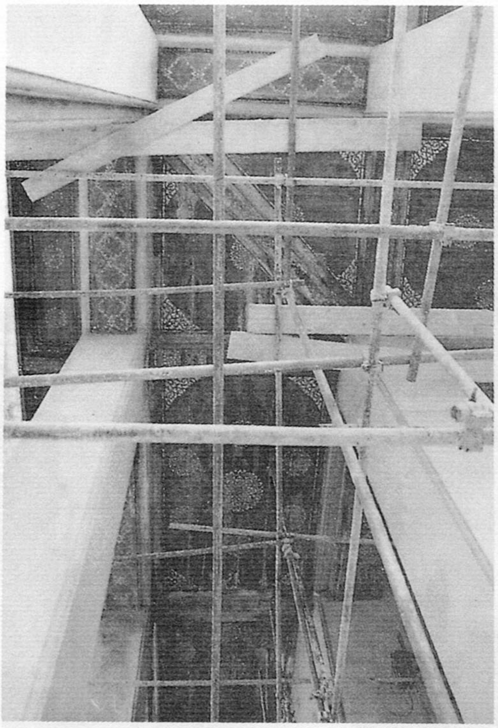

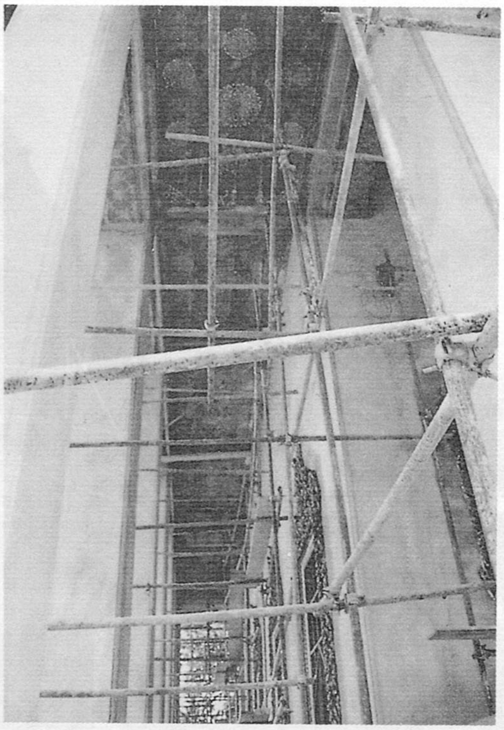
การเตรียมการมุงหลังคาพระวิหาร
วัดราชนัดดาราม

ซ่อมลวดลายหน้าบัน

ซ่อมลายฝ้าเพดาน

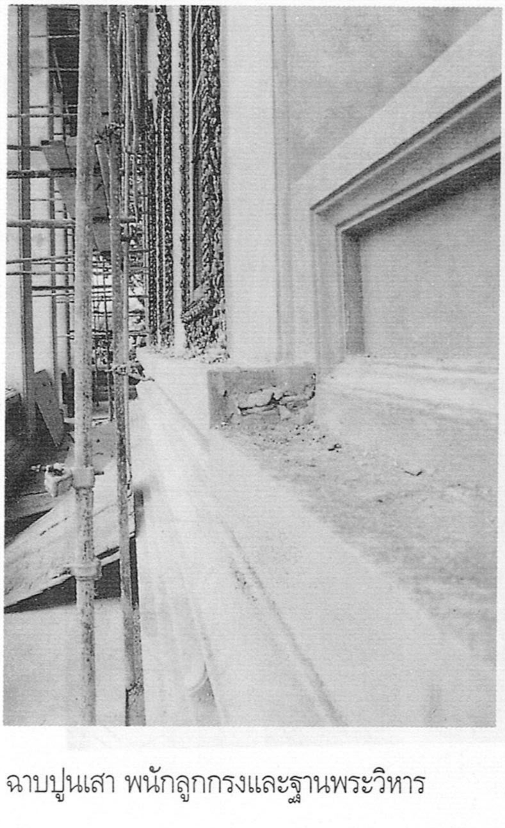
ซ่อมเสาและผนังพระวิหาร

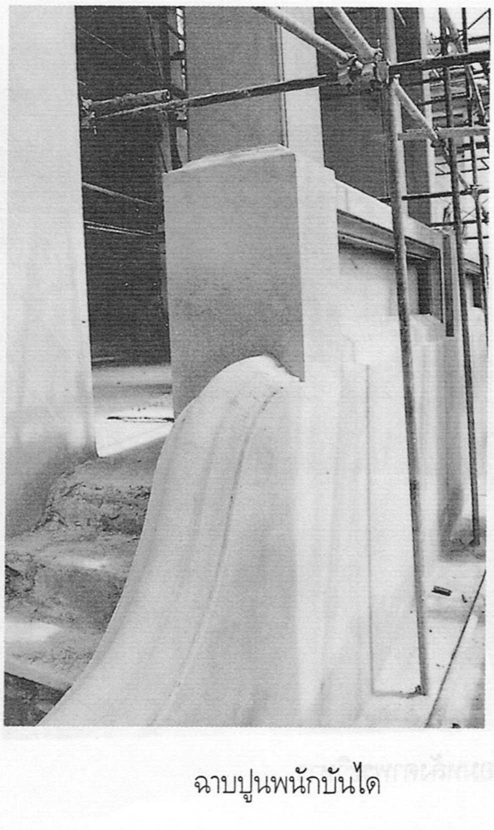

ซ่อมหลังคาพระวิหาร

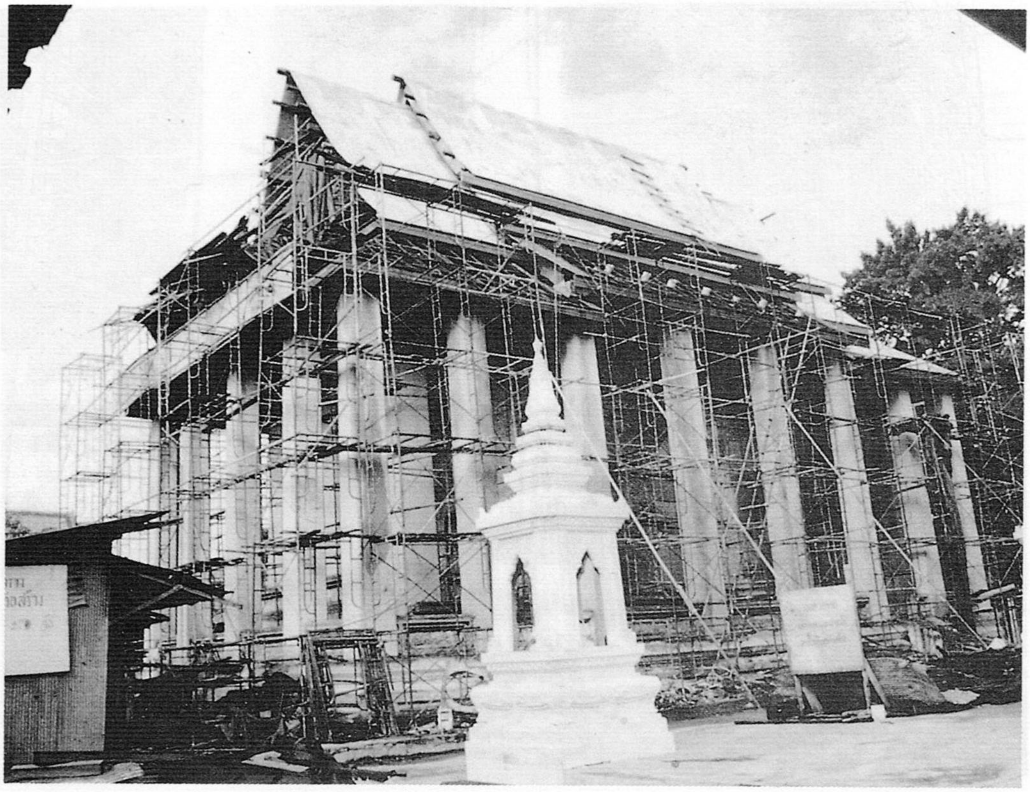
ซ่อมลายหน้าบันใหม่

ฉาบปูนเสา พนักลูกกรงและฐานพระวิหาร

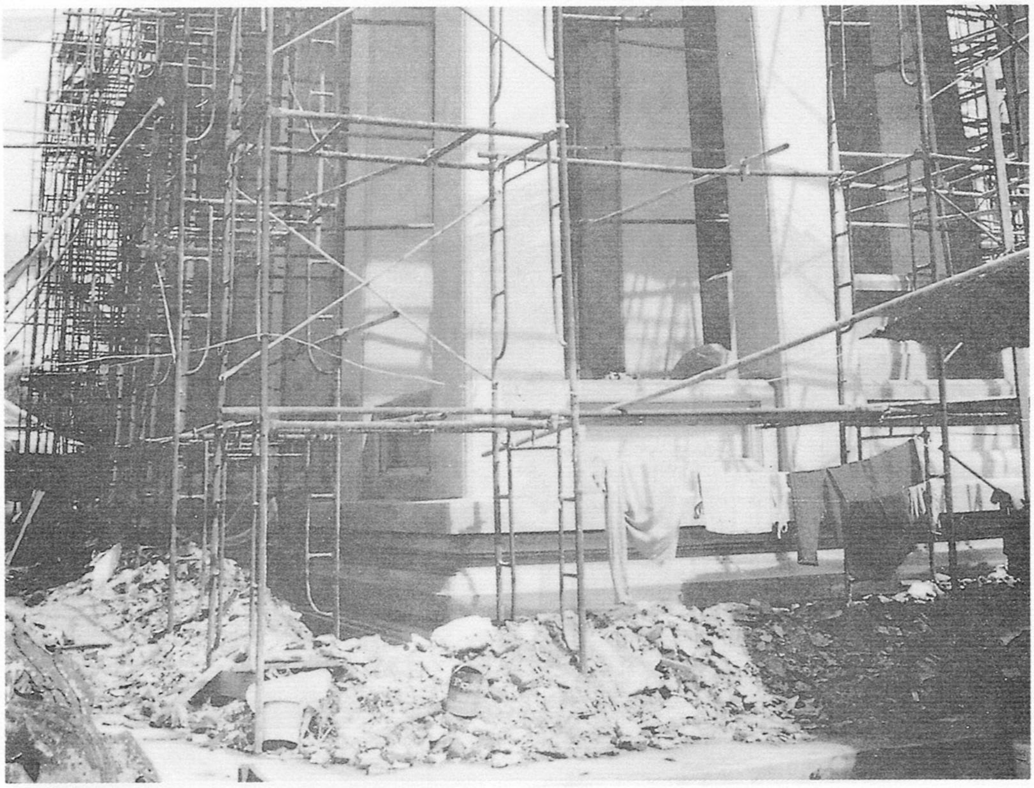
ฉาบปูนพนักบันได

บุสังกะสี บนหลังคาก่อนมุงกระเบื้อง

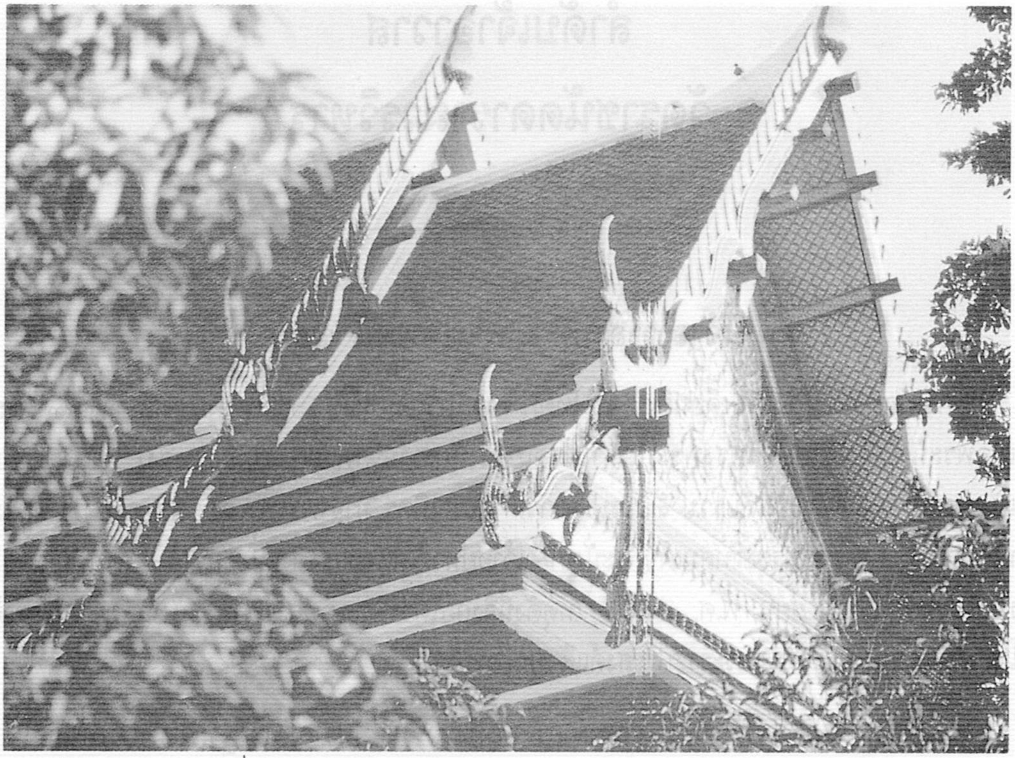
การซ่อมลวดลายหน้าบัน

สกัดพื้นและผิวอาคาร

ฉาบปูนเสา และพนักใหม่

ช่อฟ้าใบระกาหน้าบัน เมื่อบูรณะแล้ว

ลายละเอียด ที่บูรณะแล้ว

ลำดับเจ้าอาวาส
วัดราชนัดดารามวรวิหาร

เจ้าอาวาสรูปที่ ๑ พระเทพมุนี (ทอง)

ครั้น ณ วันขึ้น ๔ ค่ำ เดือนยี่ ปี จอ โทศก ตรงกับวันจันทร์ที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๓๙๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้อาราธนาพระเทพมุนี (ทอง) พร้อมด้วยพระฐานานุกรมเปรียญแลพระอันดับรวม ๓๕ รูป จากวัดกัลยาณมิตร มาจำพรรษา ณ วัดราชนัดดาราม ซึ่งหลังจากนั้นอีกราว ๕ เดือน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคตเมื่อวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ ปีกุน ตรงกับวันพุธที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๔ เหตุดังนี้จึงถือได้ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอนุโมทนามหากุศลสำเร็จตามพระราชประสงค์แล้วทุกประการ

เมื่อพระเทพมุนีมาจำพรรษาในฐานะเจ้าอาวาสรูปแรกนั้น ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามรณภาพเมื่อใด และพระรูปใดมาครองตำแหน่งแทน ต่อมา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๑๔ จึงปรากฏว่ามีเจ้าอาวาสมาครองวัดราชนัดดาราม แต่ส่วนการก่อสร้างที่ยังค้างอยู่ได้ทำสำเร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ตามแผนผังที่กะไว้ในระยะนี้

เจ้าอาวาสรูปที่ ๒ พระนิกรมมุนี (โห้)

ในปีมะเมีย ตรีศก พุทธศักราช ๒๔๑๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อาราธนาพระนิกรมมุนี (โห้) ชาวเมืองอินทร์ จังหวัดสิงห์บุรี ซึ่งเป็นพระราชาคณะอยู่วัดเทพธิดาราม มาเป็นเจ้าอาวาสวัดราชนัดดาราม พระนิกรมมุนีปกครองวัดราชนัดดารามจนถึงปีเถาะ ตรีศก พุทธศักราช ๒๔๓๔ ก็ถึงมรณภาพ รวมเวลาปกครองวัด ๒๐ ปี

เจ้าอาวาสรูปที่ ๓ พระนิกรมมุนี (จันทร์)

เมื่อพระนิกรมมุนี (โห้) มรณภาพแล้ว พระมหาจันทร์เปรียญ ๓ ประโยค ซึ่งจำพรรษา ณ วัดราชนัดดารามนั้นเป็นผู้รับตำแหน่งเป็นผู้รั้งเจ้าอาวาส ต่อมาพระมหาจันทร์เข้าแปลพระปริยัติธรรมประโยค ๔ ได้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสมณศักดิ์ให้เป็นที่พระนิกรมมุนี ตำแหน่งพระราชาคณะสามัญและดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดราชนัดดาราม ในปีมะเส็ง เบญจศก พุทธศักราช ๒๔๓๖ พระนิกรมมุนี (จันทร์) รับตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสได้ ๑๙ วันก็ถึงแก่มรณภาพ

เจ้าอาวาสรูปที่ ๔ พระครูสารธรรมาจารย์ (ถึก)

ในปีที่พระนิกรมมุนี (จันทร์) มรณภาพนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระปลัดถึกชาวกรุงเก่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยาซึ่งจำพรรษาอยู่ในวัดราชนัดดารามเป็นพระครูสารธรรมาจารย์ และเป็นเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามต่อมา พระครูสารธรรมาจารย์เป็นเจ้าอาวาสอยู่ได้ ๘ ปี ก็ถึงมรณภาพ ในปีฉลู ตรีศก พุทธศักราช ๒๔๔๔

เจ้าอาวาสรูปที่ ๕ พระประสิทธิ์สุตคุณ (แดง เขมทตฺโต)

ภายหลังที่พระครูสารธรรมารจารย์ (ถึก) มรณภาพแล้ว วัดราชนัดดารามว่างเจ้าอาวาสอยู่ ๑ ปี จนกระทั่งถึงวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อาราธนาพระประสิทธิ์สุตคุณ (แดง เขมทตฺโต) *เจ้าอาวาสวัดเทวราชกุญชร* มาเป็นเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามต่อมา ในระหว่างที่พระประสิทธิ์สุตคุณมาเป็นเจ้าอาวาสนั้น ท่านได้เอาใจใส่ในการก่อสร้างซ่อมแซมสิ่งที่ชำรุดของวัดโดยขะมักเขม้น เป็นต้นว่าพระอุโบสถก็ได้เปลี่ยนตัวไม้เครื่องบนบางตัว และถือปูนใหม่ภายในผนัง แล้วเขียนลายเทพชุมนุมเทียบกับดาวดาราศาสตร์ และปั้นลายปูนตามซุ้มประตูหน้าต่างประดับกระจกสี ส่วนบานประตูหน้าต่างก็ลงรักปิดทองเขียนลายรดน้ำและองค์พระประธานในพระอุโบสถ ซึ่งภายหลังต่อมาปรากฏพระนามว่า *"พระเสฐตมมุนี"* ซึ่งไม่ได้ปิดทองก็ได้ลงรักปิดทอง แล้วเปลี่ยนเศวตฉัตรขาว ๕ ชั้น กับซ่อมฐานชุกชีลงรักปิดทองประดับกระจกสำหรับพระประธานนั้นด้วย และได้ต่อเตียงเตี้ยๆ เป็นอาสนสงฆ์ทาน้ำมันสีแดงเขียนลายและภาพกอบัวปิดทองไว้สำหรับพระอุโบสถ การประดับประดามีไฟฟ้าทำเป็นลายเป็นพวงระย้าห้อยลงมาจากเพดานและประตูหน้าต่างทั่วไป

ส่วนพระวิหารได้มีการทำใหม่โดยมาก คือเปลี่ยนเครื่องบนและเปลี่ยนช่อฟ้าใบระกาใหม่ ซุ้มประตูหน้าต่างก็ลงรักปิดทอง เพดานก็ปิดทองเขียนลายฉลุ หน้าบัน ๒ ข้างก็ลงรักปิดทองประดับกระจกสีต่างๆภายในพระวิหารตอนบนด้านหลังได้เจาะผนังทำเป็นห้องเวชยันต์วิมานไว้กลางสองข้างมีฉัตรเบญจา ๕ ชั้น ภายในเวชยันต์ประดิษฐานพระพุทธรูปหล่อขัดทั้ง ๓ ห้อง ส่วนล่างได้ก่อฐานชุกชีปั้นลวดลายขึ้นใหม่ แล้วเชิญพระพุทธปฏิมากรปางห้ามสมุทรมาประดิษฐานเป็นพระประธานบนแท่นชุกชีนั้น ภายหลังต่อมาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงมีพระราชศรัทธาลงรักปิดทององค์พระและฐานชุกชีพระห้ามสมุทรองค์นี้ถวายพระนามว่า "พระพุทธชุติธรรมนราสพ"

ด้านการเปรียญก็ได้ปฏิสังขรณ์และทำขึ้นใหม่เป็นส่วนมาก ทั้งตอนบนและล่างคือช่อฟ้าใบระกาก็เปลี่ยนใหม่ พื้นภายในการเปรียญก็รื้อฐานพระเก่าออกแล้วก่อเป็นชั้นแว่นฟ้าขึ้นแทน ปั้นลายปูนปิดทองประดับกระจก แล้วเชิญพระพุทธรูปปางพระพุทธรำพึงซึ่งพระประสิทธิ์สุตคุณหล่อขึ้นเท่าตัวพระประจำชันษาประดิษฐานบนชั้นแว่นฟ้า พร้อมกันนั้นยังได้มีการปรับปรุงสิ่งก่อสร้างขึ้นโดยทั่วไปอีกด้วย

ส่วนโลหะปราสาทซึ่งการก่อสร้างยังค้างอยู่ ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

เสด็จสวรรคต ยังผลให้การก่อสร้างหยุดชะงักเพียงนั้น จนถึงสมัยพระประสิทธิ์สุตคุณมาเป็นเจ้าอาวาสวัดราชนัดดาราม พระประสิทธิ์สุตคุณจึงนำความกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขอพระบรมราชานุญาตปฏิสังขรณ์เรื่อยๆ มาตามกำลังเงินที่หาได้ โดยเริ่มปฏิสังขรณ์จากส่วนบนลงมา เป็นผลให้ยอดสุดได้ทำพื้นและก่อมณฑปโบกปูนสีแดง ตั้งยอดฉัตรเจดีย์ขึ้น ถัดลงมาชั้นสองก็ได้ทำพื้นยกฉัตรยอดเจดีย์ทุกยอด ขาดแต่ยอดกับพื้นชั้นล่างยังไม่ได้ทำ แต่ก็ยังมีดำริที่จะทำต่อไป

ในส่วนอื่นๆ เช่นถนนหนทางในวัดและกุฏิสงฆ์ซึ่งชำรุดทรุดโทรม พระประสิทธิ์สุตคุณก็ได้ซ่อมทำขึ้นแลดูสะอาดเรียบร้อยทั่วไป ต่อมาด้วยเหตุที่พระประสิทธิ์สุตคุณได้เริ่มอาพาธเป็นฝีมะเร็งกรามช้างในกลางปีมะเมีย พุทธศักราช ๒๔๖๑ จึงต้องหยุดทำงาน แม้ว่าแพทย์หลวงและแพทย์เชลยศักดิ์ได้ช่วยกันรักษาพยาบาลอาการก็ไม่ทุเลา มีแต่ทรุดหนักลงทุกที ครั้นถึงวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๒ เวลาย่ำรุ่ง พระประสิทธิ์สุตคุณ (แดง เขมทตฺโต) ก็ถึงแก่มรณภาพ พระยาประไพหิรัญรักษ์ พร้อมด้วยสานุศิษย์และพระสงฆ์สามเณรในวัดช่วยกันจัดการศพ พระประสิทธิ์สุตคุณเป็นเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามอยู่ได้ ๑๖ ปี มีอายุ ๕๖ ปี พรรษา ๓๔ พรรษา มีรูปขนาดใหญ่เท่าตัว เขียนด้วยสีน้ำมันติดอยู่ที่ผนังพระอุโบสถด้านหน้าข้างใน

เจ้าอาวาสรูปที่ ๖ พระประสิทธิ์สุตคุณ (ทิม วุฑฺโฒ)

เมื่อพระประสิทธิ์สุตคุณ (แดง) มรณภาพแล้ว ในปีเดียวกันนั้น พระมหาทิม (วุฑฺโฒ) เปรียญ ๓ ประโยค ซึ่งย้ายจาก*วัดเทวราชกุญชร* มาพร้อมกับพระประสิทธิ์สุตคุณ (แดง) ได้เป็นเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามแทน ต่อมาถึงปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๖๔ พระมหาทิมก็ได้รับสมณศักดิ์เป็นที่ พระประสิทธิ์สุตคุณ และคงเป็นเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามต่อมา พระประสิทธิ์สุตคุณ (ทิม) ได้ปฏิสังขรณ์หอไตร ๑ หลัง กับซ่อมแซมเสนาสนะสงฆ์และอื่นๆ ตามสมควร พระประสิทธิ์สุตคุณ (ทิม) เป็นเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามอยู่ได้ ๘ ปี ถึงวันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๐ เวลา ๔ โมง ๓๐ นาที ก็มรณภาพด้วยโรคมะเร็งกรามช้าง คำนวณอายุได้ ๕๗ ปี พรรษา ๓๕ พรรษา

เจ้าอาวาสรูปที่ ๗ พระญาณปริยัติ (พริ้ง)

เมื่อพระประสิทธิ์สุตคุณ (ทิม) เจ้าอาวาสวัดองค์ที่ ๖ มรณภาพแล้ว วัดราชนัดดารามว่างเจ้าอาวาสอยู่ ๙ เดือน ถึงวันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๑ จึงมีรับสั่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า (กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ วัดราชบพิธ) ให้อาราธนา*พระมหาพริ้ง* *(พรหมโชติ)* เปรียญ ๕ ประโยค *วัดพระเชตุพนฯ* มารั้งตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดราชนัดดาราม และในปีเดียวกันนั้นพระมหาพริ้งก็ได้รับตำแหน่งเป็นพระอุปัชฌาย์ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๗๒ ก็ได้รับสมณศักดิ์เป็น*พระญาณปริยัติ* และเป็นเจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามต่อมา

ในระหว่างที่พระญาณปริยัติเป็นเจ้าอาวาสอยู่นั้น ท่านได้ซ่อมยอดเจดีย์โลหะปราสาทได้แล้ว ๒ ยอด และดำริจะคิดทำต่อไป ท่านได้ปรึกษากับเจ้าหน้าที่ฝ่ายรัฐบาลว่าจะทำการปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทให้เสร็จ

เรียบร้อยต่อไป แต่บังเอิญเกิดกรณีพิพาทอินโดจีนและสงครามโลกครั้งที่ ๒ ขึ้น ก็เลยชะงัก นอกนั้นท่านได้สร้างศาลาข้างซุ้มประตูกำแพงหลังวิหารอีกหลังหนึ่ง ซึ่งมีรูปปั้นของท่านอยู่ข้างใน กับได้เปลี่ยนช่อฟ้าใบระกาหน้าบันพระอุโบสถตลอดถึงกระเบื้องมุงหลังคาด้วย เฉลียงรอบพระอุโบสถก็ลาดพื้นซิเมนต์หายขรุขระ กุฏิสงฆ์มีชำรุดหลายหลังก็ปฏิสังขรณ์ให้ดีขึ้น และได้ทำถนนคอนกรีตเข้าวัดขึ้นใหม่อีก ๒ สาย ส่วนถนนเก่าซึ่งแต่เดิมปูอิฐก็แก้ทำเป็นคอนกรีตขึ้นด้วย เงินที่ใช้จ่ายในการก่อสร้างสิ่งเหล่านี้อาศัยเรี่ไรบอกบุญชาวบ้านกับท่านพระครูพิทักษ์วิหารกิจ (ผัน) ซึ่งเป็นพระเก่าอยู่ในวัดราชนัดดารามเป็นกำลังช่วยหาพระมาเทศน์หาเงินท้องกัณฑ์เข้าในการก่อสร้างด้วย

อนึ่ง พระญาณปริยัตินี้มีนิสัยชอบศึกษาหาความรู้เป็นนิจ ดังนั้น ในระหว่างที่ท่านปกครองวัดราชนัดดารามจึงปรากฏว่ามีพระเณรเข้าสอบไล่เป็นเปรียญและนักธรรมหลายรูป โรงเรียนประชาบาลวัดราชนัดดารามท่านก็ร่วมมือกับเจ้าหน้าที่จัดให้มีขึ้นในสมัยท่านเป็นเจ้าอาวาส ในตอนหลังท่านเริ่มอาพาธเป็นโรคปากคอเปื่อย แล้วลงท้ายกลายเป็นปอดอักเสบ แพทย์หลวงและแพทย์เชลยศักดิ์ช่วยกันรักษาทีแรกค่อยยังชั่วแล้วกลับทรุดหนักลง ถึงวันที่ ๑๘ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๘๔ พระญาณปริยัติ (พริ้ง) ก็ถึงแก่มรณภาพ คำนวณอายุได้ ๗๐ ปี พรรษา ๕๐ พรรษา

เจ้าอาวาสรูปที่ ๘ พระครูพิทักษ์วิหารกิจ (ผัน)

ประธานคณะกรรมการรักษาการเจ้าอาวาส

ในการสรงน้ำพระญาณปริยัติ (พริ้ง) มีสมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดบวรนิเวศวิหารได้เสด็จมาเป็นประธานพร้อมด้วยพระเถรานุเพระผู้ใหญ่ในสังฆสภาหลายรูป และในการนี้ได้มีการประชุมปรึกษากันถึงเรื่องผู้จะปกครองวัดต่อไปที่ประชุมลงมติควรตั้งคณะกรรมการรักษาวัดชั่วคราวจึงตกลงตั้งให้พระครูพิทักษ์วิหารกิจ (ผัน) พระปลัดสุข และพระมหาอำนาจ รวม ๓ รูป เป็นกรรมการรักษาการวัดราชนัดดาจนกว่าจะมีตัวเจ้าอาวาส กรรมการคณะนี้รักษาพระอารามมาด้วยความเรียบร้อยตลอดเวลา ๒ ปี

เจ้าอาวาสรูปที่ ๙ พระราชปัญญาโสภณ (สุข ปญฺญารํสี)

ครั้น ณ วันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๙๒ ทางราชการและคณะสงฆ์ได้มีคำสั่งให้ยกเลิกคณะกรรมการวัดชุดชั่วคราวนั้นเสีย และได้แต่งตั้งให้พระปลัดสุข (ปญฺญารํสี) ชาวจังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งได้ย้ายมาจากวัดพระเชตุพนฯ ในคราวเดียวกันกับพระญาณปริยัติ (พริ้ง) เป็นเจ้าอาวาสวัดราชนัดดาราม รูปที่ ๗ และในปีเดียวกันนั้นเอง พระปลัดสุขได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นที่ พระครูปัญญารังษี ในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๒ ครั้นต่อมาได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่พระปัญญารังษี ในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๘ และได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่ พระราชปัญญาโสภณ ในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ และได้เป็นพระอุปัชฌาย์

เมื่อพระคุณท่านได้รับตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสแล้ว ได้ปฏิบัติหน้าที่เป็นอย่างดีตลอดมา ในส่วนของการบูรณปฏิสังขรณ์ เริ่มต้นด้วยการเปลี่ยนกระเบื้องหลังคาและฉาบทาปูนขาวฝาผนังกุฏิสงฆ์ซึ่งชำรุดทรุดโทรมให้กลับใช้เป็นที่อยู่อาศัยได้เป็นอย่างดีและได้สร้างศาลาการเปรียญขึ้นใหม่อีกหลังหนึ่งบริเวณหลังการเปรียญเก่ามาทางทิศตะวันตก ศาลาการเปรียญหลังใหม่นี้กว้าง ๖ วา ยาว ๒๕ วา พื้นลาดซิเมนต์หลังคามุงกระเบื้องสำหรับใช้เป็นที่บำเพ็ญกุศลทั่วไป สิ้นเงินค่าก่อสร้างเป็นจำนวนเงิน ๗๐,๐๐๐ บาทเศษ ส่วนโลหะปราสาทนั้นเป็นงานชิ้นใหญ่ ซึ่งเป็นโบราณสถานอันเป็นสมบัติของชาตินั้น กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนไว้แล้ว ครั้นต่อมารัฐบาลได้ตระหนักถึงความสำคัญของโลหะปราสาทในด้านโบราณสถาน ซึ่งมีแห่งเดียวในประเทศไทย และเป็นองค์ที่ ๓ ของโลก จึงเสนองบประมาณในการบูรณปฏิสังขรณ์ ในการนี้พระราชปัญญาโสภณก็ได้เป็นกำลังสำคัญในการบูรณะตั้งแต่ต้นตลอดมา เป็นผลให้ผลงานใกล้สำเร็จเรียบร้อยแล้ว นอกจากบูรณะโลหะปราสาทแล้ว ก็ได้บูรณะศาลารายรอบพระอุโบสถ รวมความว่าในสมัยของพระราชปัญญาโสภณได้ปกครองวัด ท่านได้บำเพ็ญศาสนกิจสาธารณประโยชน์ พัฒนาวัดราชนัดดารามให้เจริญก้าวหน้าในทุกๆด้าน

เจ้าอาวาสรูปที่ ๑๐ พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภารมหาเถร ป.ธ.๘)

(มีรายละเอียดดังกล่าวมาแล้วข้างต้น)

> **กุสลากุสลา สพฺเพ ปพฺพลาปพฺพลาถวา**
> **โน ยาตา ตาวโหสิตฺตํ สุขทุกฺขปฺปทา สิยุํ**
>
> กุศลกรรมและอกุศลกรรมทั้งปวง จะมีกำลังเพิ่มหรือไม่มีกำลังเพิ่มก็ตาม หากยังไม่ถึงความเป็นอโหสิกรรมแล้ว พึงเป็นกรรมที่อำนวยสุขและทุกข์ให้อยู่นั่นเอง.

โครงการบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาท

เมื่อครั้งที่รัฐบาลจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี ระหว่างพุทธศักราช ๒๕๓๘ - ๒๕๓๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้กำหนดการพระราชพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุประดิษฐาน ณ พระเจดีย์บุษบกโลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร เป็นพระราชพิธีแรกแห่งการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เมื่อวันจันทร์ที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๘

พระราชพิธีครั้งนั้นเป็นจุดเริ่มต้นที่ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจแก่คณะบุคคลจากภาครัฐและภาคเอกชนได้ตระหนักถึงคุณค่าของโลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร ซึ่งเป็นศาสนสถานสำคัญของประเทศไทยที่เหลืออยู่เพียงแห่งเดียวในโลก สมควรได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์และหุ้มโลหะเพื่อให้มีความสง่างามและทรงคุณค่ายิ่งทั้งทางด้านสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมอย่างสมบูรณ์แบบและได้รับการเผยแพร่ไปทั่วโลกตามพระราชประสงค์แห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่พระองค์มีพระราชศรัทธาในพระบวรพุทธศาสนา จึงโปรดให้สร้างขึ้นเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาโดยทรงคาดหวังให้เป็นสถาปัตยกรรมที่งามวิจิตร อันเป็นประจักษ์พยานว่าในแผ่นดินของพระองค์เป็นยุคทองแห่งงานศิลปกรรม นอกจากนั้นพระองค์ยังมีเจตจำนงให้พสกนิกรได้รู้จักพุทธสถานที่เกิดขึ้นด้วยแรงศรัทธาของพุทธศาสนิกชนในอดีตว่ามีความยิ่งใหญ่เพียงใด รวมทั้งพุทธปรัชญาที่สอดแทรกในสถาปัตยกรรมเพื่อให้ประชาชนมีจิตยึดมั่นในคุณธรรมอีกด้วย

ดังนั้น ในมหามงคลวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี ในพุทธศักราช ๒๕๓๙ และจะทรงเจริญพระชนมพรรษา ๖ รอบ ในปีพุทธศักราช ๒๕๔๒ รวมทั้งวัดราชนัดดารามวรวิหารจะมีอายุครบรอบ ๑๕๐ ปีในพุทธศักราช ๒๕๓๙ จึงนับเป็นโอกาสอันดียิ่งที่จะร่วมกันดำเนินการ บูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหารโดยมีคณะกรรมการดำเนินงานบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหารในครั้งนั้น ประกอบด้วย

ที่ปรึกษา

๑.	สมเด็จพระมหาธีราจารย์ (นิยม ฐานิสฺสโร ป.ธ.๙)	เจ้าอาวาสวัดชนะสงคราม
๒.	พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙)	เจ้าอาวาสวัดราชโอรสาราม
๓.	พระปริยัติวราภรณ์ (เอี่ยม ธมฺมภาโร ป.ธ.๘)	เจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามวรวิหาร
๔.	ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล	

คณะกรรมการดำเนินงาน

๑.	ปลัดกระทรวงพาณิชย์ (นายสมพล เกียรติไพบูลย์)	ประธานกรรมการ

๒. อธิบดีกรมศิลปากร กรรมการ
๓. ผู้ว่าการการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (นายพละ สุขเวช) กรรมการ
๔. ผู้ว่าการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (นายเสรี วังส์ไพจิตร) กรรมการ
๕. ผู้อำนวยการองค์การ สื่อสารมวลชนแห่งประเทศไทย (นางอรสา คุณวัฒน์) กรรมการ
๖. ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร (ดร.พิจิตต รัตตกุล) กรรมการ
๗. ประธานสภาการเหมืองแร่ (นายอกนิษฐ์ สุวรรณสิงห์) กรรมการ
๘. เลขาธิการสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กรรมการ
๙. รองผู้ว่าการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (นายภราเดช พยัฆวิเชียร) กรรมการ
๑๐. รองประธานและผู้จัดการใหญ่บริษัท อเมริกันเอ็กซ์เพรส (ไทย) จำกัด กรรมการ
๑๑. ผู้แทนคณะกรรมการโครงการกรุงรัตนโกสินทร์ กรรมการ
๑๒. ผู้แทนหนังสือพิมพ์มติชน กรรมการ
๑๓. นายดามพ์ ทิวทอง กรรมการ
๑๔. ดร.เจริญ สิริวัฒนภักดี กรรมการ
๑๕. ดร.โอฬาร ไชยประวัติ กรรมการ
๑๖. นายสมพร กลินพงษา กรรมการ
๑๗. นายเสนอ นิลเดช กรรมการ
๑๘. นายประสงค์ เอี่ยมอนันต์ กรรมการ
๑๙. พลตรี อาชวินทร์ เศวตเศรณี กรรมการ
๒๐. ดร.สุเมธ ชุมสาย กรรมการ
๒๑. เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น กรรมการ
๒๒. นายณรงค์ จุนเจือศุภฤกษ์ กรรมการผู้จัดการ บริษัท มติชน จำกัด (มหาชน) กรรมการ
๒๓. นายสุจิตต์ วงษ์เทศ กรรมการ
๒๔. นายพิสิฐ เจริญวงศ์ กรรมการ
๒๕. นายพงษ์ศักดิ์ พยัฆวิเชียร กรรมการและเลขานุการ
๒๖. นายวีระ โรจน์พจนรัตน์ กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๗. นางผ่องศรี ยุทธสารประสิทธิ์ กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๘. นางสาวสุมิตรา จันทร์เงา กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คณะกรรมการดำเนินงานบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทได้พิจารณาแนวทางและวิธีการบูรณะการรณรงค์เพื่อจัดหาทุนและงบประมาณในการบูรณะรวมทั้งพิจารณาแต่งตั้งคณะอนุกรรมการฝ่ายต่างๆ เพื่อช่วยเหลือการดำเนินงานให้สำเร็จลุล่วงตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ ประกอบด้วย

๑. คณะอนุกรรมการฝ่ายบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร
๒. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำเอกสารและจดหมายเหตุ

๓. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดหาทุน

๔. คณะอนุกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์

การดำเนินงานบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาท วัดราชนัดดารามวรวิหาร ได้กำหนดขั้นตอนไว้ ดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ สำรวจและศึกษาสภาพปัจจุบันของโลหะปราสาทและบริเวณโดยรอบ เพื่อนำข้อมูลมาออกแบบการบูรณปฏิสังขรณ์และการปรับปรุงภูมิทัศน์

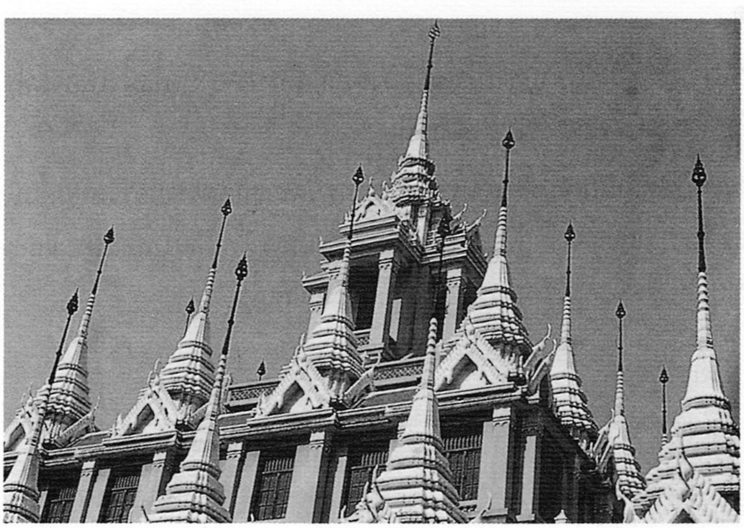
ขั้นตอนที่ ๒ บูรณปฏิสังขรณ์และหุ้มโลหะปราสาทตามแบบรูปรายการบูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ตามแบบรูปรายการที่กำหนด

ขั้นตอนที่ ๓ ศึกษาและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทครั้งนี้ เพื่อจัดทำจดหมายเหตุ ซึ่งจะเป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ของชาติต่อไป

การบูรณปฏิสังขรณ์และการปรับปรุงภูมิทัศน์โดยรอบโลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหารครั้งนี้ ถือเป็นการทำนุบำรุงพุทธสถานสำคัญของชาติและของโลกที่เหลืออยู่เพียงแห่งเดียว ให้มีสภาพสมบูรณ์และงดงามตามแบบศิลปสถาปัตยกรรมไทย อันเป็นมรดกวัฒนธรรมของชาติให้ยั่งยืนสืบไป

โลหะปราสาท

โลหะปราสาทเป็นศาสนสถานสำคัญในวัดราชนัดดารามวรวิหาร โลหะปราสาท หมายถึง คฤหาสน์ที่มียอดเป็นโลหะ นับเป็นโลหะปราสาทแห่งที่ ๓ ของโลกที่ยังคงสมบูรณ์ที่สุด และเหลืออยู่เพียงแห่งเดียวในโลก โดยที่โลหะปราสาทแห่งแรกในประเทศอินเดีย และแห่งที่สองในประเทศศรีลังกาได้ถูกทำลายสูญสิ้นไปแล้ว

โลหะปราสาทหลังที่ ๑ สร้างโดยนางวิสาขาบุตรีธนัญชัยเศรษฐีแห่งเมือง สาวัตถี โดยการประมูลราคาเครื่องประดับของตนชื่อ ***"มหาลดาประสาธน์"*** เป็น ๙ โกฏิ กำเหน็จ ๑ แสน แล้วนำเงินสร้างที่อยู่ถวายพระสงฆ์ มีลักษณะเป็นปราสาท ๒ ชั้น ๑,๐๐๐ ห้อง ยอดปราสาททำด้วยทองคำมีชื่อว่า ***"มิคารมาตุปราสาท"***

โลหะปราสาทหลังที่ ๒ พระเจ้าทุฏฐคามนีอภัย กษัตริย์แห่งกรุงอนุราธปุระทรงสร้างขึ้นเมื่อประมาณพุทธศักราช ๓๘๒ ตามคำทำนายในแผ่นพระสุพรรณบัฏของพระมหินทเถระที่ทรงได้พบโปรดฯให้สร้างแบบทิพยพิมานที่ทอดพระเนตร มีความกว้างและสูงด้านละ ๑๐๐ ศอก มี ๙ ชั้น ๑,๐๐๐ ห้อง หลังคามุงด้วยแผ่นทองแดง ผนังเป็นไม้ประดับหินมีค่าและงาช้าง ปัจจุบันเหลือแต่ซากปราสาท ซึ่งประกอบด้วยเสาหินประมาณ ๑,๖๐๐ ต้น

โลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร ซึ่งเป็นโลหะปราสาทหลังที่ ๓ นี้ สร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นยุคที่การค้าพาณิชย์เฟื่องฟูมีการติดต่อค้าขายกับประเทศต่างๆ มากมาย จนได้รับการกล่าวขานสมญานามของพระองค์ท่านว่า ***"KING OF COMMERCE"*** ชาวต่างประเทศได้กล่าวขานเล่าลือถึงความวิจิตรของวัด โบสถ์ โบราณสถานของชาติต่างๆ โดยเฉพาะโลหะปราสาทของประเทศลังกาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอิ่มเอมพระราชหฤทัยที่ได้ทรงรับข่าว ในพุทธศักราช ๒๓๘๙ จึงโปรดให้ช่างออกแบบก่อสร้างตามลักษณะของโลหะปราสาทที่พรรณนาไว้ในหนังสือมหาวงศ์พงศาวดารลังกา ซึ่งพระเจ้าทุฏฐคามนีอภัย กษัตริย์ลังกาทรงสร้างไว้เมื่อพุทธศักราช ๓๘๗ ในพุทธศักราช ๒๓๙๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สร้างโลหะปราสาทขึ้นที่วัดราชนัดดารามวรวิหาร การสร้างโลหะปราสาทของพระองค์นี้เป็นการสร้างแทนการสร้างเจดีย์ดังเช่น

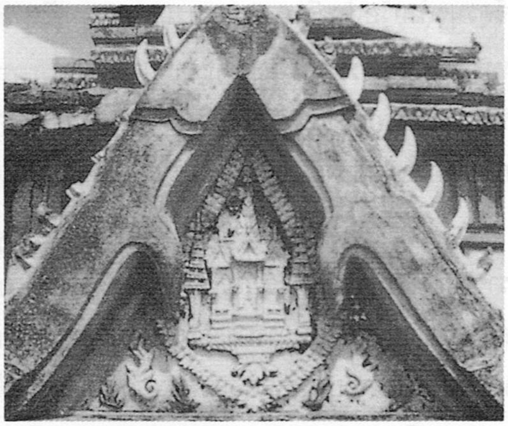
โลหะปราสาทก่อนการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๔

ทรวดทรงโลหะปราสาทเดิม ตั้งแต่ชั้นที่ ๒ ขึ้นไป จนถึงองค์ปราสาทชั้นยอดสุด

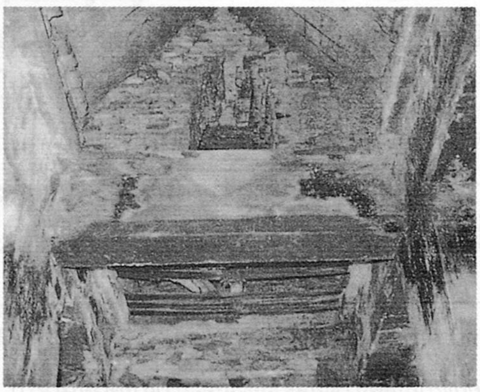
คูหารอบนอกชั้นที่ ๑ สูญหายตลอดแนว และมีการก่ออิฐอุดตามช่องคูหาที่ทางวัดทำไว้ชั่วคราว เพื่อรับน้ำหนักพื้นที่ชั้นที่ ๒ ที่จะพังลงมา

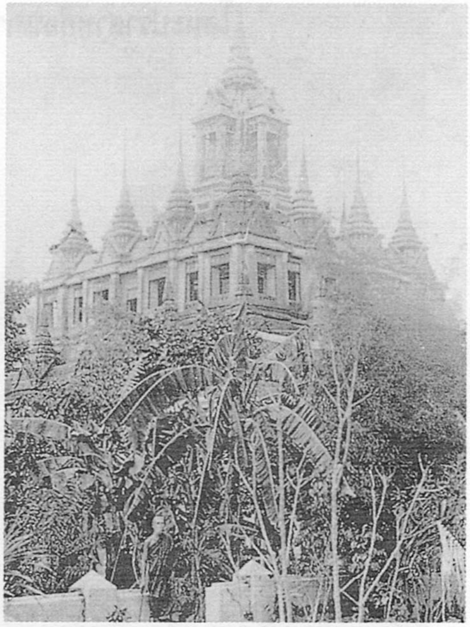
ตราพระราชลัญจกรในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รูปพระวิมาน

ปราสาทชั้นยอดสุด โครงสร้างและผนังทั่วไป อยู่ในสภาพที่ใช้การไม่ได้แล้ว แสดงให้เห็นเสาหัวเม็ดและลูกกรงระเบียงชั้นที่ ๖ หักพัง

สภาพปรักหักพังภายในยอดมณฑป

โลหะปราสาทสมัยพระประสิทธิ์สุตคุณปกครองวัด สมัยรัชกาลที่ ๕

พระอารามอื่น โดยทรงมอบหมายให้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) ขณะยังเป็นพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา ดำรงตำแหน่งอธิบดีก่อสร้างว่าช่างสิบหมู่และช่างศิลา เป็นแม่กองดำเนินการก่อสร้าง การออกแบบก่อนก่อสร้างได้เล่าขานกันว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ช่างเดินทางไปดูแบบโลหะปราสาท ณ ลังกาประเทศ โดยนำเค้าเดิมมาเป็นแบบแล้วปรับปรุงให้เป็นสถาปัตยกรรมตามลักษณะศิลปกรรมของไทย*

โลหะปราสาทสร้างตามลักษณะสถาปัตยกรรมไทย ฐานกว้างด้านละ ๒๓ วา เป็นอาคาร ๗ ชั้นลดหลั่นกัน อาคารชั้นล่าง ชั้นที่ ๓ และชั้นที่ ๕ ทำเป็นคูหาและระเบียงรอบในชั้นที่ ๒ ชั้นที่ ๔ ชั้นที่ ๖ ทำเป็นคูหาจัตุรมุขมียอดเป็นบุษบกชั้นละ ๑๒ ยอดและชั้นที่ ๗ เป็นยอดปราสาทจัตุรมุขสำหรับประดิษฐานพระบรมธาตุ รวมเป็น ๓๗ ยอด หมายถึงหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ๓๗ ประการ ที่เป็นปัจจัยให้ดำเนินไปสู่ความหลุดพ้นเข้าสู่ดินแดนพระนิพพาน ที่เรียกว่า ***“โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ”*** การขึ้นสู่โลหะปราสาทแต่ละชั้น จะมีบันไดวนตั้งอยู่ตรงใจกลางของอาคารโดยตั้งซุงขนาดใหญ่ยึดเป็นแม่บันได

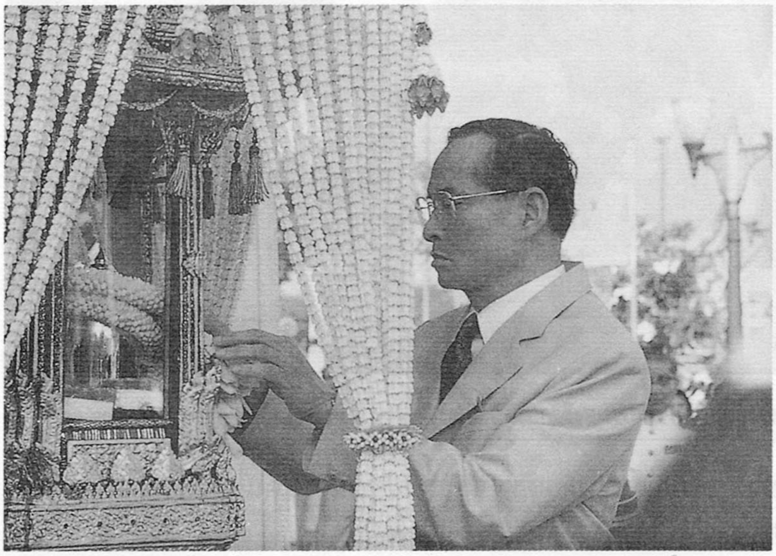
การสร้างโลหะปราสาทดำเนินการในพุทธศักราช ๒๓๙๔ นับเวลาจากปีที่เริ่มก่อสร้างวัดราชนัดดารามวรวิหารได้ ๕ ปี งานลุล่วงไปเพียงโครงก่ออิฐสลับศิลาแลง และยังมิได้ถือปูนเป็นส่วนใหญ่ ความงดงามขึ้นอยู่กับการประดับตกแต่ง ซึ่งเป็นรายละเอียดที่จะต้องใช้เวลาและฝีมืออีกมาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคต งานก่อสร้างส่วนใหญ่จึงยังไม่สำเร็จสมบูรณ์

โลหะปราสาทได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ตามกำลังของเจ้าอาวาสในยุคหลังบ้าง แต่เสร็จสมบูรณ์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชโดยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นได้มอบหมายให้กรมโยธาเทศบาลดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์ระหว่างพุทธศักราช ๒๕๐๖-๒๕๑๕ จนมีรูปร่างเหมือนปัจจุบัน เมื่อครั้งสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ในพุทธศักราช ๒๕๒๕ คณะกรรมการโครงการกรุงรัตนโกสินทร์ได้มีมติให้กำหนดเป็นนโยบายในการปรับปรุงสิ่งแวดล้อมในบริเวณถนนราชดำเนินกลางโดยให้รื้อโรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมไทยซึ่งสร้างบดบังโลหะปราสาท ทำให้โลหะปราสาทได้เป็นที่ประจักษ์สู่สายตาของชาวโลกอย่างชัดเจนและสง่างามยิ่ง

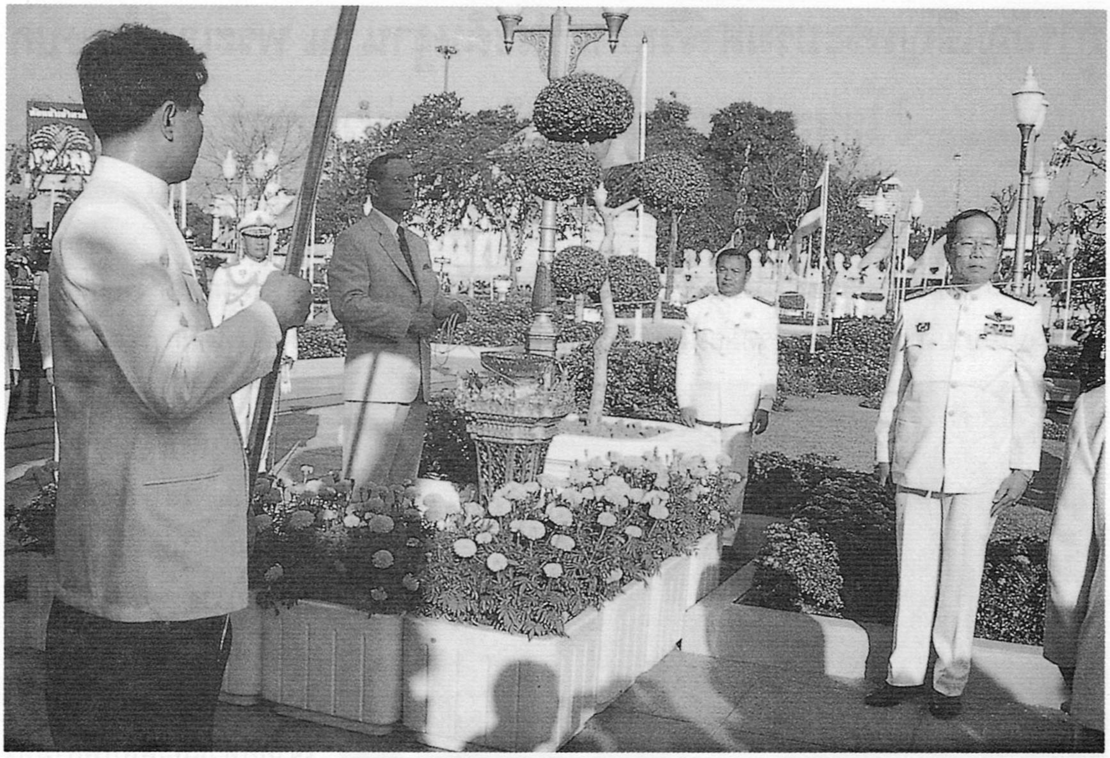
**หนังสืองานพระราชทานเพลิงศพ พลโท บุศรินทร์ ภักดีกุล เล่าว่า พระยาภักดีภูธร (จัน ภักดีกุล) ลูกขุนพิทักษ์ระบำ มาจากอยุธยาเป็นผู้สร้างหุ่นจำลองโลหะปราสาทด้วยไม้ระกำ*

การอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุประดิษฐาน ณ พระเจดีย์บุษบก โลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร

ในพุทธศักราช ๒๕๒๕ ครั้งเมื่อมีการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี คณะกรรมการกรุงรัตนโกสินทร์กำหนดนโยบายให้ปรับปรุงสิ่งแวดล้อมในบริเวณถนนราชดำเนินกลาง และต่อมาได้มีการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวครบ ๒๐๐ ปี วันพระบรมราชสมภพเมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐ รัฐบาลได้สร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและพลับพลามหาเจษฎาบดินทร์เป็นสิ่งอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเป็นราชสักการะมีการรื้อถอนโรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมไทยที่บดบังโลหะปราสาทอยู่เป็นเวลานานออก ในวาระนี้กระทรวงศึกษาธิการพิจารณาเห็นว่าถ้าได้บูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทให้งดงาม โลหะปราสาทจะปรากฏเด่นเป็นศรีสง่าแห่งพระนครอยู่ท่ามกลางสถาปัตยกรรมไทยของวัดราชนัดดารามวรวิหารสมควรสร้างบุษบกประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งจะทำให้โครงการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสมบูรณ์ยิ่งขึ้น จึงมอบหมายให้กรมศิลปากรบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาท และสร้างบุษบกโลหะปิดทอง ณ มณฑปชั้นยอดสูงสุดของโลหะปราสาท ซึ่งเป็นบุษบกวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว ทรงจุดเทียนรุ่ง ธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรประทับพระเก้าอี้ข้างพระราชอาสน์ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมาฆบูชาแล้ว เจ้าหน้าที่อาราธนาพระปริตรพระสงฆ์ ๓๐ รูปเจริญพระพุทธมนต์ จบแล้ว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงโปรยดอกมะลิ ๑,๒๕๐ ดอก ที่พระบรมสารีริกธาตุซึ่งประดิษฐาน ณ ธรรมาสน์ศิลาแล้วทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรมที่หน้าพระราชอาสน์ประทับพระเก้าอี้เดิม เจ้าหน้าที่อาราธนาศีลและอาราธนาธรรม พระราชาคณะถวายศีล และถวายพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ แล้ว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงหลั่งทักษิโณทกพระสงฆ์ถวาย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเจิมพระบรมสารีริกธาตุก่อนอัญเชิญขึ้นประดิษฐาน ณ พระเจดีย์บุษบกโลหะปราสาท

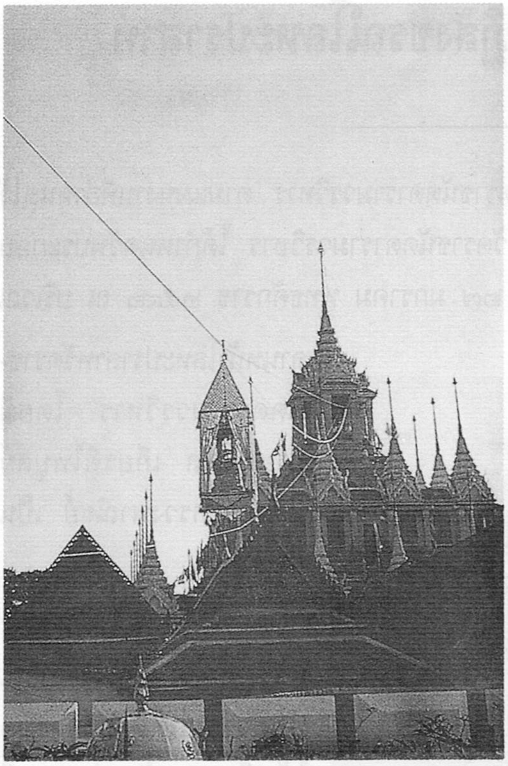

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุขึ้นประดิษฐาน ณ พระเจดีย์บุษบกโลหะปราสาท

อนุโมทนา ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมบูชากัณฑ์เทศน์ และประทับยืนประเคนใบปวารณาแด่พระสงฆ์ที่เจริญพระพุทธมนต์แล้วประทับพระเก้าอี้เดิม พระราชาคณะถวายอดิเรก จบแล้ว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร สรงน้ำด้วยพระมหาสังข์ และทรงเจิมที่พระบรมสารีริกธาตุแล้วพระราชทานให้รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการอัญเชิญไปยังพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเตรียมการอัญเชิญประดิษฐาน ณ โลหะปราสาท วัดราชนัดดารามวรวิหาร ต่อไป ระหว่างนั้นพระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา ชาวพนักงานประโคม จบแล้ว ทรงกราบที่หน้าเครื่องนมัสการ ทรงรับความเคารพจากผู้มาเฝ้า ฯ ออกจากพระอุโบสถ เสด็จพระราชดำเนินกลับเวลา ๑๗ นาฬิกา ๒๖ นาที

รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุขึ้นเสลี่ยงไปประดิษฐานบนบุษบกราชรถ ซึ่งเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรและสำนักพระราชวังจัดตั้งกระบวนราชอิสริยยศแห่เชิญพระบรมสารีริกธาตุไว้พร้อมแล้ว เคลื่อนจากถนนสนามไชยไปตามถนนราชดำเนิน เลี้ยวเข้าถนนมหาไชยถึงหน้าวัดราชนัดดารามวรวิหาร รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุประดิษฐานยังแท่นหน้าพระประธานในพระอุโบสถวัดราชนัดดารามวรวิหารเวลา ๑๙ นาฬิกา ๓๐ นาที นักเรียนวิทยาลัยนาฏศิลปกรุงเทพ ฯ แสดงระบำธรรมจักรสมโภช

วันจันทร์ที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมาทรงประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ณ พระเจดีย์บุษบกโลหะปราสาท เวลา ๑๖ นาฬิกา ๔๒ นาที เสด็จพระราชดำเนินถึงลานพระบรมราชานุสาวรีย์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทอง

น้อยถวายราชสักการะพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วเสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พลับพลามหาเจษฎาบดินทร์ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระบรมสารีริกธาตุและพระพุทธรูปปางประจำรัชกาลที่ ๓ ทรงกราบ ทรงรับการถวายความเคารพจากผู้มาเฝ้า ฯ ประทับพระราชอาสน์ แล้วทรงศีล สมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ถวายศีลจบแล้ว นายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรี กราบบังคมทูลรายงานการบูรณปฏิสังขรณ์พุทธเจดีย์โลหะปราสาทและขอพระราชทาน เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพระราชพิธีอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุขึ้นประดิษฐาน ณ พระเจดีย์บุษบกโลหะปราสาท จบแล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าหน้าที่เชิญพระบรมสารีริกธาตุไปยังบุษบกที่จะเชิญขึ้นสู่โลหะปราสาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทรงสุหร่ายสรงพระบรมสารีริกธาตุและถวายพวงมาลัย แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปยังแท่นวางสายสูตร ทรงถือสายสูตรอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุขึ้นสู่พระเจดีย์บุษบกโลหะปราสาท ขณะนั้นพระสงฆ์เจริญชัยมงคลถาคา ชาวพนักงานประโคมฆ้องชัย สังข์ แตร ดุริยางค์ จบแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินกลับเข้าพลับพลามหาเจษฎาบดินทร์ ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมทรงหลั่งทักษิโณทก พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการกราบบังคมทูลเลิกผู้บริจาคทรัพย์สร้างบุษบกเข้าเฝ้า ฯ รับพระราชทานโล่เกียรติคุณ ปลัดกระทรวงศึกษาธิการและอธิบดีกรมศิลปากร ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายหนังสือที่ระลึก จากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงจุดเทียนชนวนพระราชทานผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร เพื่อจุดดอกไม้เพลิงถวายเป็นพุทธบูชาเวียนเทียนสมโภชพระบรมสารีริกธาตุและพระเจดีย์บุษบกโลหะปราสาท แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปทรงกราบที่หน้าเครื่องนมัสการและทรงลาพระสงฆ์ เสด็จพระราชดำเนินกลับเมื่อเวลา ๑๗ นาฬิกา ๒๐ นาที จากนั้นข้าราชการที่มาร่วมงานเวียนเทียนสมโภชพระบรมสารีริกธาตุ

พิธีบวงสรวงก่อนการบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาท

ก่อนที่จะเริ่มงานบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร ตามแผนงานที่กำหนดไว้ คณะกรรมการดำเนินงานบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาท วัดราชนัดดารามวรวิหาร ได้กำหนดวันประกอบพิธีบวงสรวงก่อนการบูรณะโลหะปราสาทขึ้นในวันพุทธที่ ๒๗ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๔๒ ณ บริเวณลานหน้าโลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร โดยมีนายสมพล เกียรติไพบูลย์ ปลัดกระทรวงพาณิชย์ เป็นประธาน

ประธานในพิธีจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อย

ครั้น ณ วันพิธี คณะกรรมการดำเนินงานบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทฯ ได้เตรียมการตั้งแต่งสถานที่ประกอบพิธีบวงสรวงไว้พร้อมแล้วเมื่อคณะกรรมการดำเนินงานบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร คณะอนุกรรมการทุกฝ่าย ข้าราชการ แขกผู้มีเกียรติ และสื่อมวลชนมาพร้อมกัน ณ บริเวณพิธีหน้าพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว

เวลา ๘ นาฬิกา ๕๕ นาที นายสมพล เกียรติไพบูลย์ ปลัดกระทรวงพาณิชย์ ประธานกรรมการดำเนินงานบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาท ฯ เดินทางมาถึงบริเวณพิธี จุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยสักการะพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสร็จแล้วจึงเข้าไปสักการะพระประธานในพระอุโบสถวัดราชนัดดารามวรวิหาร

เวลา ๙ นาฬิกา ๙ นาที นายสมพล เกียรติไพบูลย์ ปลัดกระทรวงพานิชย์ ประธานในพิธีจุดเทียนที่หน้าเครื่องบวงสรวงสังเวย ณ ลานหน้าโลหะปราสาท แล้วจึงร่วมกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกระทรวงพาณิชย์และกรมศิลปากรปักธูปหางที่เครื่องบวงสรวงสังเวย ขณะนั้นพนักงานลั่นฆ้องชัย บรรลือสังข์ไกวบัณเฑาะว์ เสร็จแล้วประธานในพิธีโปรยข้าวตอกดอกไม้ที่เครื่องบวงสรวง

เวลา ๙ นาฬิกา ๒๒ นาที พระครูศิวาจารย์ (ถาวร ภวังคนันท์) อ่านคำบวงสรวงเริ่มการบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาท ความว่า

"ศรีศรีศุภฤกษ์เบิกชัยอุดม ชาวกรมศิลปากรจะประกอบการ ร่วมประสานกระทรวงพาณิชย์

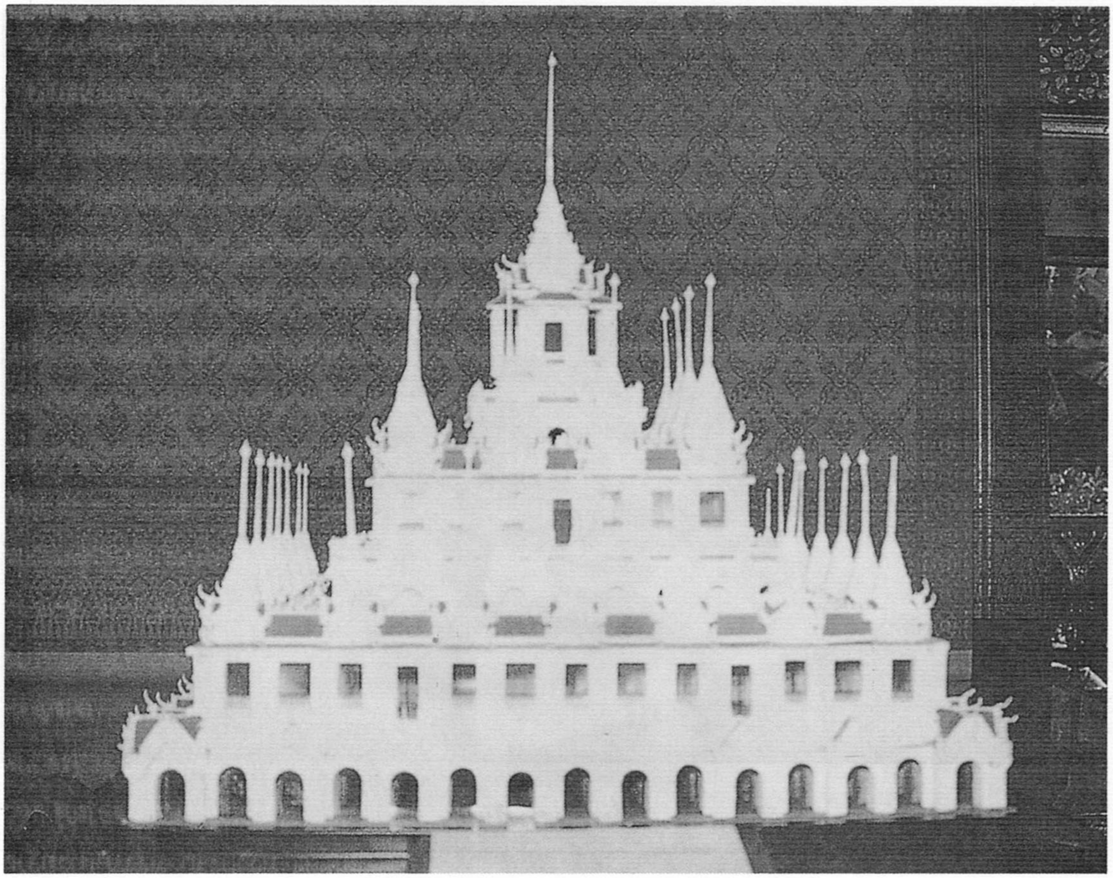

เครื่องบวงสรวงสังเวย

อุทิศบำเพ็ญกิจพระศาสนา รวมศรัทธาของหนังสือพิมพ์มติชน เลิศล้นเปรมปรีดา นบสักการะการพิธีประกาศพลีกรรมบวงสรวงก่อฤกษ์ บุญเบิกการบูรณะโลหะปราสาท สถาปัตย์พิลาศแห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นปิ่นเดียวในโลกา ให้สง่างามเป็นนิจนิรันดร สะท้อนพระพุทธศาสน์เรืองรุ่ง มุ่งเฉลิมพระเกียรติบูชาถวายแด่พระมหาราชาภูมิพล ดลให้งามรื่นราบเรียบ ถูกต้องระบอบเบียบเบาราณทุกหน่วยงานเบิกบานหฤทัย สราญใจพรักพร้อมบัดเดี๋ยวนี้ เทอญ

มหาโลหะปราสาทสถานนี้ ดุจมณีพุทธศิลปของชาวไทย เรืองไพโรจน์งานสถาปัตยกรรม น้อมนำถึงพระราชนิยมศรัทธา แห่งพระรามาธิบดีที่สามพระนามพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้ามหาเจษฎาราชเจ้าผ่านเผ้าเลื่อมใสในพระบวรพุทธศาสนาเคร่งครัด โปรด ฯ บัญญัติสถาปนาขึ้นเป็นพุทธบูชาเยี่ยงมหาโลหะปราสาทครั้งพุทธกาล อีกมหาวิหารในลังกาทวีป ให้เป็นประทีปชัชวาลแก่แผ่นดินสยามนามเมืองชาวพุทธโชติตระการเกริกไกร วาระเฉลิมพระเกียรติอรไทพระเจ้าหลาน ทรงประทานแด่พระนางโสมนัสวัฒนาวดีเมื่อพิธีโสกันต์ตามราชประเพณี ปี พ.ศ. สองพันสามร้อยแปดสิบเก้าศก สถาปกไว้ตรงศูนย์กลางพระอารามศรีสง่างามไพจิตร ฐานจตุรัสกว้างอาคารสล้างเจ็ดชั้นลดหลั่นเป็นมุมมุขสามสิบเจ็ดยอดประยุกต์หลักโพธิปักขิยธรรมนำปรัชญา หลักชัยสู่พระมหานิพพาน

ข้าพระพุทธเจ้าจะเสกสร้างโลหะปราสาทให้บรรเจิด เอกลักษณ์เลิศประตูกรุงรัตนโกสินทร์ล้อเมืองอินทร์ชลอเลื่อนลงสู่หล้า สุวรรณทาทาบบุษบกเรือนยอด แซมสอดศิลปอลังการ ให้ตระการวิจิตรแก่บ้านเมือง

หุ่นจำลองโลหะปราสาท

ขออัญเชิญปวงพระพรหมทุกชั้นวิมานมาศให้เทวราชเรืองฤทธิ์ พระบารมีบุรพมหากษัตริย์สิริรัฐในพระบรมราชจักรีวงศ์ องค์พระสยามเทวาธิราช มหิทธิอำนาจเรืองเดชา ผู้ทรงอารักขากรุงทวารวดี พระพนัสบดีพระเสื้อเมืองหลักเมืองทรงเมืองรายรอบ ทั่วขอบขัณฑ์ขจรขจาย นบนมัสการเยื้องกรายสู่มณฑลพิธี ทรงรับบัตรพลีบำบวงบูชา มาลาธูปเทียนทองกรองกาญจน์ ผลาผลธัญญาหารเอมโอชโอชา ตั้งบายศรีซ้ายขวารังสฤษดิ์ เทวฤทธิ์ ธ โปรดอำนวยพรสัมฤทธิ ประสาทกิจสำเร็จนานาบรรดาประชาชาวไทยถ้วนทั่วรอดพ้นเมฆมัวหมองทุกข์ มีสุขทุกทิวาราตรี พระจักรีทรงชัยเกษมสานต์ดลบันดาลบ้านเมืองเรืองรุ่งนิรันดรโสตถิเทอญ”

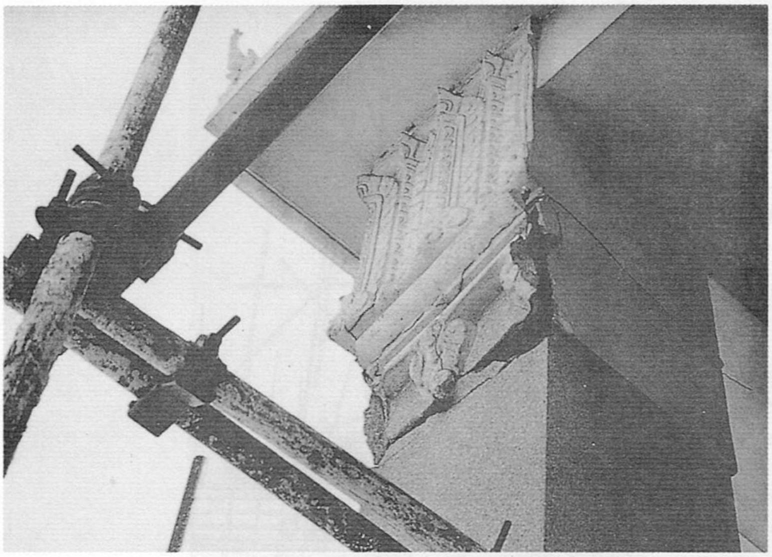
จบแล้ว เป็นเสร็จพิธี จากนั้น นายสมพล เกียรติไพบูลย์ ประธานในพิธีพร้อมด้วยข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ แขกผู้มีเกียรติและสื่อมวลชน ขึ้นชมโลหะปราสาท และสักการะพระบรมสารีริกธาตุ ณ เจดีย์บุษบก โดยมีเรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านบูรณปฏิสังขรณ์ กรมศิลปากร* บรรยายถึงการบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาท

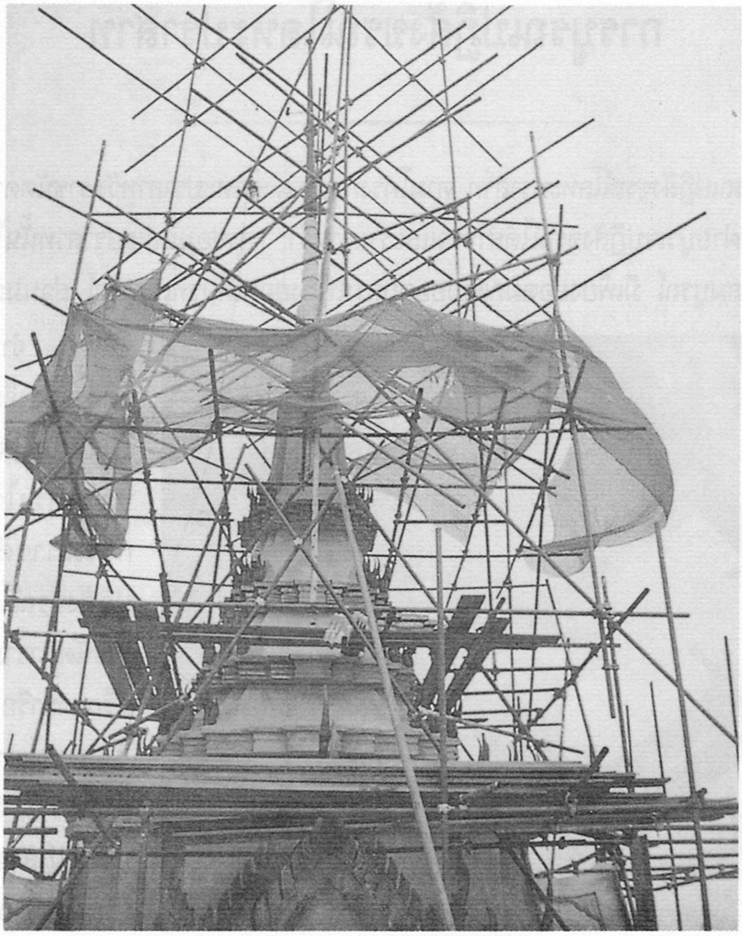
*นาวาอากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น อธิบดีกรมศิลปากร คนปัจจุบัน

การบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาท

ในการบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาท ตามโครงการบูรณะโลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร นั้น คณะอนุกรรมการฝ่ายบูรณปฏิสังขรณ์ได้สำรวจและรายงานว่า การซ่อมโลหะปราสาทนั้นได้เคยดำเนินการแล้วแต่ยังไม่เสร็จสมบูรณ์ มีเพียงยอดมณฑปยอดกลางเพียงยอดเดียวที่สมบูรณ์ ส่วนมณฑปที่อยู่บริเวณชั้นที่ ๒ จำนวน ๑๒ ยอด และชั้นล่างอีก ๒๔ ยอด ยังไม่แล้วเสร็จ เพียงแต่ทำทรวดทรงไว้เท่านั้น คณะกรรมการดำเนินงานบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหารประชุมปรึกษาหารือกันแล้ว จึงมีมติให้คณะอนุกรรมการฝ่ายบูรณปฏิสังขรณ์จัดทำแผน การบูรณปฏิสังขรณ์ไว้ในวงเงินประมาณ ๑๐๖,๖๒๖,๖๕๓ บาท โดยแบ่งการบูรณะออกเป็น ๓ ส่วน คือ ส่วนยอดมณฑปบน ๑ ยอด ส่วนยอด มณฑปกลาง ๑๒ ยอด และส่วนยอดมณฑปล่าง ๒๔ ยอด แต่เนื่องจากภาวะทางเศรษฐกิจไม่อำนวย คณะกรรมการดำเนินงานบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร สามารถรณรงค์จัดหาทุนดำเนินการในระยะแรกได้จำนวน ๙,๓๗๗,๓๓๙.๕๗ บาท (เก้าล้านสามแสนเจ็ดหมื่นเจ็ดพันสามร้อยสามสิบเก้าบาทห้าสิบเจ็ดสตางค์) จึงมีมติให้บูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทในส่วนที่ ๑ คือทำการบูรณะยอดมณฑปยอดกลางและจัดภูมิสถาปัตยกรรมโดยรอบโลหะปราสาทก่อน มีกำหนดให้แล้วเสร็จก่อนวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๒ เพื่อร่วมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโรกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ การบูรณะส่วนที่ ๒ และส่วนที่ ๓ จะได้รณรงค์จัดหาทุนดำเนินการในโอกาสต่อไป ดังนั้น นายสมพลเกียรติไพบูลย์ ปลัดกระทรวงพาณิชย์ ประธานกรรมการดำเนินงานบูรณปฏิสังขรณ์ โลหะปราสาท วัดราชนัดดารามวรวิหาร จึงได้ทำสัญญาว่าจ้างห้างหุ้นส่วนจำกัด ป.ว.ช. ลิขิตการสร้าง ซึ่งมี นายประมุข บรรเจิดสกุล ผู้มีอำนาจลงนามผูกพันนิติบุคคล เป็นคู่สัญญารับทำการบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร ยอดกลาง ๑ ยอด ตามสัญญาเลขที่ ๑๗/๒๕๔๒ ลงวันที่ ๒๘ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๔๒ ในวงเงิน ๖,๕๐๐,๐๐๐ บาท (หกล้านห้าแสนบาทถ้วน) สัญญากำหนดเริ่มบูรณะ

สภาพการชำรุดของเสาและบัวปลายเสา

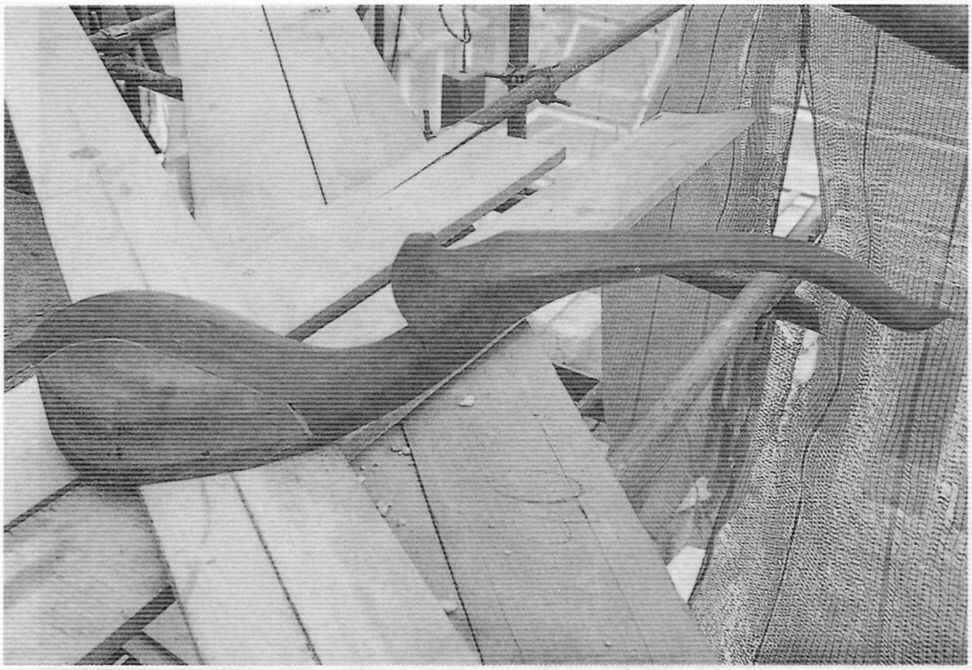

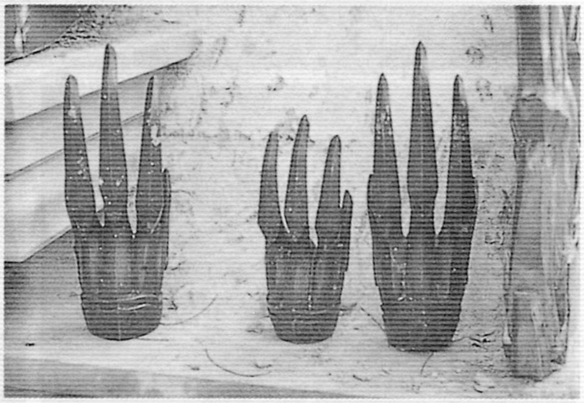
ส่วนยอดตั้งแต่ซุ้มหน้าบันถึงยอดระหว่างการบูรณะ

ภายในวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๔๒ บูรณะแล้วเสร็จสมบูรณ์ในวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๔๒

เมื่อคณะอนุกรรมการฝ่ายบูรณปฏิสังขรณ์ โลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร ได้จัดพิธีบวงสรวงโลหะปราสาทก่อนการบูรณะเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ช่างผู้ปฏิบัติงานในวันที่ ๒๗ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๔๒ แล้ว ห้างหุ้นส่วนจำกัด ป.ว.ช. ลิขิตการสร้าง ได้เริ่มดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทเฉพาะยอดกลาง ๑ ยอด ตั้งแต่วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๔๒ แล้วเสร็จในเดือนพฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๔๒ โดยมีนาวาอากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านบูรณปฏิสังขรณ์กรมศิลปากร เป็นสถาปนิก นายสุทิน เจริญสวัสดิ์ ผู้อำนวยการส่วนวิศวกรรม สถาบันศิลปกรรม เป็นวิศวกรโยธา นายประพิศ แก้วสุริยา นักวิชาการช่างศิลป์ ๕ สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เป็นผู้ควบคุมการก่อสร้าง

สภาพของยอดมณฑปยอดกลางของโลหะปราสาทก่อนการบูรณปฏิสังขรณ์นั้น ลวดลายประกอบ

เครื่องยอดและลวดลายประกอบหลังคาเป็นปูนปั้นทาสีมีสภาพผุ ชำรุด ในการดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์ ครั้งนี้เพื่อความคงทนถาวร สถาปนิกได้ออกแบบโดยเปลี่ยนลวดลายปูนปั้นเดิม เป็นลวดลายโลหะรมดำ และลวดลายบุดุนด้วยแผ่นทองแดงรมดำ ซึ่งผู้รับเหมาได้ดำเนินการ บูรณปฏิสังขรณ์เป็นส่วนๆ ดังนี้

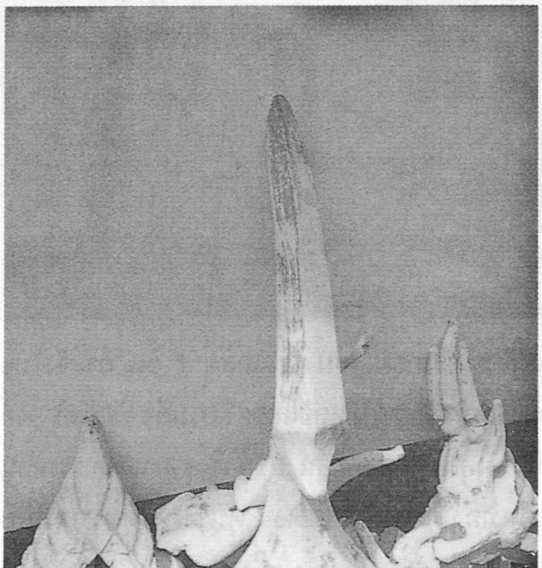
ลวดลายประดับยอดมณฑปยอดกลาง

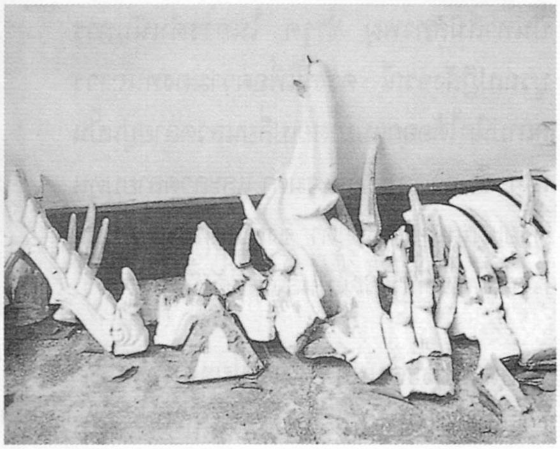
ช่างดำเนินการกะสวนแบบลวดลายของเดิมไว้ทุกส่วน แล้วรื้อลวดลายของเดิมออกนำลงมาจัดกองไว้เรียบร้อยแล้ว ฉาบแต่งปูนลวดบัวเชิงชายสะพานหนู หลังคาเดิมจนเรียบและฉาบแต่งบัวให้คมชัดได้สัดส่วน จากนั้นจึงขยายแบบลวดลาย ลวดบัวและส่วนประกอบยอดมณฑปขนาดเท่าจริง ด้วยความเห็นชอบของสถาปนิก แล้วจึงดำเนินการปั้นต้นแบบลวดลาย ลวดบัว และส่วนประกอบยอดมณฑปตามแบบด้วยความเห็นชอบของสถาปนิก ส่วนปลียอดบัวกลุ่ม เหม บันแถลง ๕ ชั้น กระจัง บัวปลายเสาหาน ลวดลายหล่อโลหะ ผิวรมดำ บัลลังก์ องค์ระฆัง หลังคาครุ่ม เชิงกลอน ๕ ชั้น เชิงชาย และสะพานหนูใช้แผ่นทองแดงเบอร์ ๒๒ ดุนขึ้นรูปหุ้มตามแบบผิวรมดำ

ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์

ช่างดำเนินการขยายแบบช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์เท่าจริง โดยได้รับความเห็นชอบจากสถาปนิก แล้วจึงปั้นต้นแบบให้สถาปนิกให้ความเห็นชอบ ในส่วนของช่อฟ้าหล่อโลหะผิวรมดำ ส่วนใบระกา และหางหงส์ใช้แผ่นทองแดงเบอร์ ๒๒ ดุนขึ้นรูปตามแบบ ผิวรมดำ

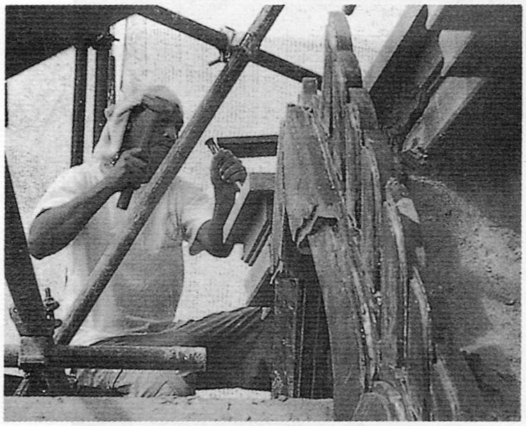

แบบลวดลายของเสาและบัวปลายเสาเดิมที่รื้อออกมา

บัวปลายเสา เชิงชาย และสะพานหนู

ช่างดำเนินการขยายแบบเท่าจริง บัวปลายเสาเชิงชายและสะพานหนู ด้วยความเห็นชอบของสถาปนิกแล้วจึงปั้นต้นแบบ ให้สถาปนิกให้ความเห็นชอบ ในส่วนของบัวปลายเสาชั้นล่าง ๘ ต้น หล่อโลหะผิวรมดำ ส่วนของเชิงชายและสะพานหนูใช้แผ่นทองแดงเบอร์ ๒๒ ดุนขึ้นรูปตามแบบ ผิวรมดำ

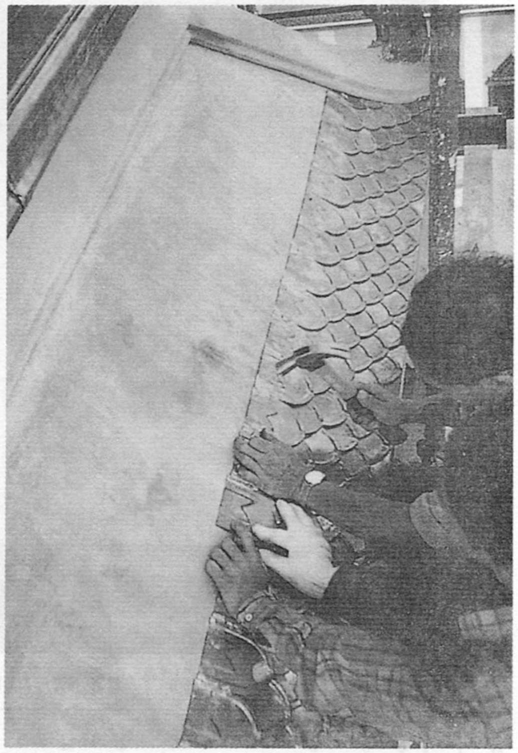
ช่างกำลังฉาบแต่งปูนระหว่างการบูรณะ

หลังคา ฝ้าเพดาน

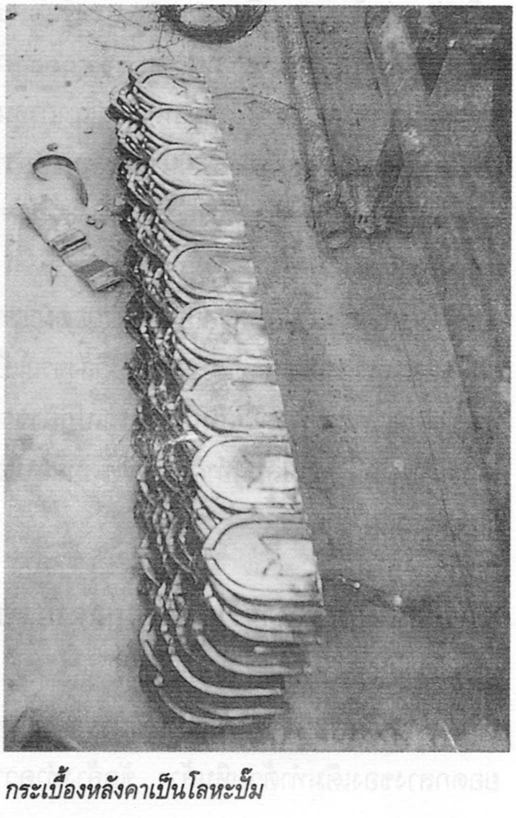
หลังคาเดิมมุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี เปลี่ยนจากกระเบื้องเคลือบสีเป็นโลหะปั๊มทั้งหมด ปูแผ่นทองแดงรมดำทับสันหลังคา และติดตั้งสายล่อฟ้า ซุ้มหน้าบันทั้ง ๔ ด้าน ลวดลายหล่อปูนปั้นลงสี ปูนฉาบส่วนหลบหลังคา ฝ้าเพดานโลหะปราสาทยอดกลางและผนังรับยอด ซ่อมส่วนที่ผุชำรุดให้เรียบกลมกลืนกับของเดิม แล้วทาสีส่วนที่ทำการบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ ส่วนที่เป็นปูนทาด้วยสีน้ำพลาสติก ส่วนที่เป็นไม้ทาด้วยสีน้ำมัน ส่วนที่เป็นเหล็กทาด้วยสีกันสนิม แล้วทาทับด้วยสีจริง โดยทาสีรองพื้นก่อน ๑ ครั้ง แล้วทาสีทับหน้าอีกจนเรียบ

ผนังภายนอกอาคารรับเครื่องยอดมณฑปยอดกลาง

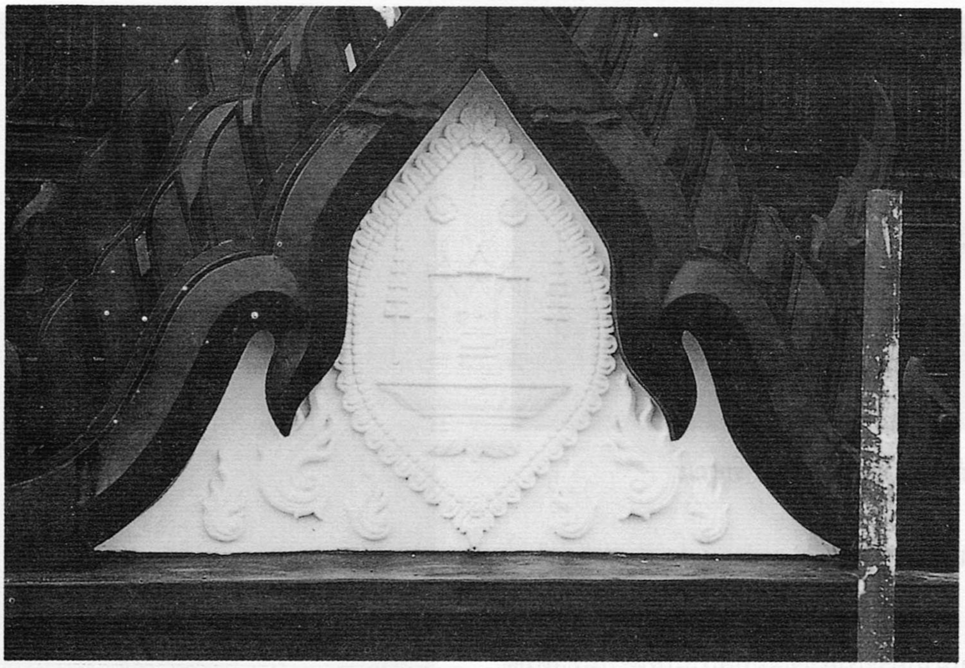
เพื่อให้การบูรณะยอดมณฑปยอดกลางสวยงามสมบูรณ์พร้อมที่จะประกอบพิธีสมโภช นายสมพล เกียรติไพบูลย์ ปลัดกระทรวงพาณิชย์ ประธานกรรมการดำเนินงานบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทฯ ได้ทำสัญญาว่าจ้างห้างหุ่นส่วนจำกัด ป.ว.ช. ลิขิตการสร้าง ซึ่งมีนายประมุข บรรเจิดสกุล ผู้มีอำนาจลงนามผูกพันนิติบุคคล เป็นคู่สัญญารับทำ

ช่างกำลังประดับกระเบื้องโลหะ

กระเบื้องหลังคาเป็นโลหะปั๊ม

ลวดลายซุ้มหน้าบันระหว่างการบูรณะ

ผิวปูนตำขัดมันผนังภายนอกอาคารรับเครื่องยอดมณฑปยอดกลางโลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร ตามสัญญาเลขที่ ๓๕/๒๕๔๓ ลงวันที่ ๒๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๔๓ ในวงเงิน ๓๖๙,๐๐๐ บาท (สามแสนหกหมื่นเก้าพันบาทถ้วน) สัญญากำหนดเริ่มก่อสร้างภายในวันที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๔๓ ก่อสร้างแล้วเสร็จบริบูรณ์ในวันที่ ๒๕ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๔๓

ผนังภายนอกอาคารรับเครื่องยอดมณฑปยอดกลางโลหะปราสาทก่อนการบูรณปฏิสังขรณ์เป็นหินล้างคณะกรรมการดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทฯ ให้เปลี่ยนทำผิวปูนตำขัดมันเหมือนของเดิมแต่โบราณ ดังนี้

ผนังภายนอกอาคารรับเครื่องยอดมณฑปยอดกลาง (ระดับชั้นที่ ๗ ขึ้นไป)

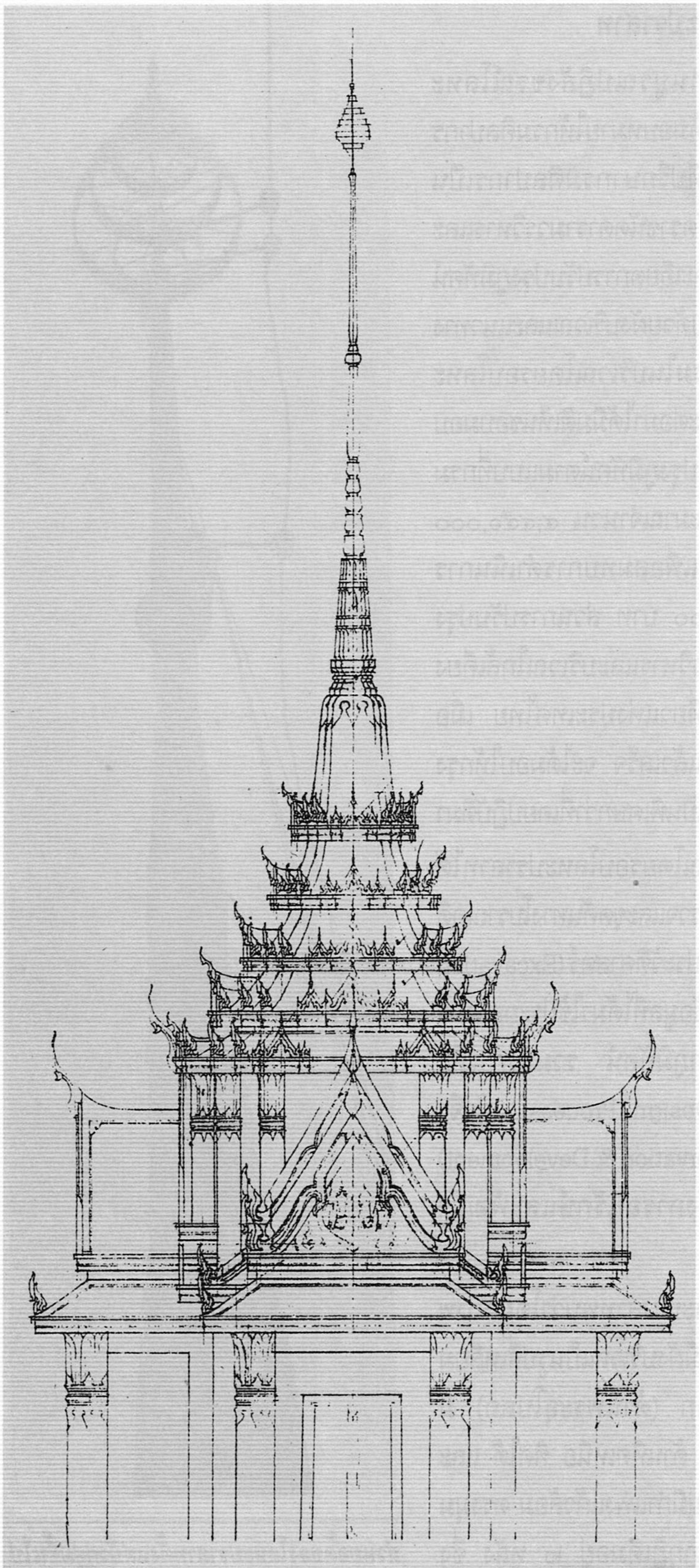
ผนังภายนอกอาคารรับเครื่องยอดมณฑปยอดกลางของเดิมทำด้วยหินล้าง ขัดล้างทำความสะอาดผิวจนหมดคราบสิ่งสกปรก และเชื้อรา แล้วขัดผิวใหม่ทั้งหมดจนเรียบด้วยปูนตำขัดมันแบบโบราณแทนจากนั้นจึงทาผิวปูนตำขัดมันแบบโบราณด้วยซิลิโคนกันเชื้อราจนทั่ว

ฐานรับผนังเครื่องยอดมณฑปยอดกลาง (ระดับชั้นที่ ๖ ถึงชั้นที่ ๗)

ส่วนฐานรับผนังเครื่องยอดมณฑปยอดกลางของเดิมฉาบปูน ลวดบัวผิวหินล้างขัดล้างทำความสะอาดผิวจนหมดคราบมัน สิ่งสกปรก และเชื้อราแล้วทำการขัดผิวลวดบัวปูนปั้นด้วยปูนตำขัดมันแบบโบราณแทน จากนั้นจึงทาผิวลวดปูนตำขัดมันแบบโบราณด้วยซิลิโคน กันเชื้อราจนทั่ว

พนักระเบียงและเสาหัวเม็ด (ระดับชั้นที่ ๖ ขึ้นไป)

พนักระเบียงและเสาหัวเม็ดของเดิมฉาบปูนลวดบัวผิวทำหินล้าง ขัดล้างทำความสะอาดผิว

จนหมดคราบมัน สิ่งสกปรก และเชื้อรา แล้วขัดผิวลวดบัวปูนปั้นด้วยปูนตำแบบโบราณแทน จากนั้นจึงทาผิวลวดบัวปูนตำขัดมันแบบโบราณด้วยซิลิโคนกันเชื้อราจนทั่ว ส่วนลูกกรงกระเบื้องดินเผาเคลือบสี ซ่อมแซมส่วนที่ชำรุดหลุดหายด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบขนาดลวดลาย และสีคล้ายของเดิมมากที่สุดโดยความเห็นชอบของสถาปนิก

เสาและฐานบัวรับพนักระเบียง (ระดับชั้นที่ ๕ ถึงชั้นที่ ๖)

เสาและฐานบัวรับพนักระเบียงของเดิมทำด้วยหินล้าง ขัดล้างทำความสะอาดผิวจนหมดคราบมัน สิ่งสกปรก และเชื้อรา แล้วขัดผิวใหม่ทั้งหมดจนเรียบด้วยปูนตำขัดมันแบบโบราณแทน จากนั้นจึงทาผิวปูนตำขัดมันแบบโบราณด้วยซิลิโคน กันเชื้อราจนทั่ว

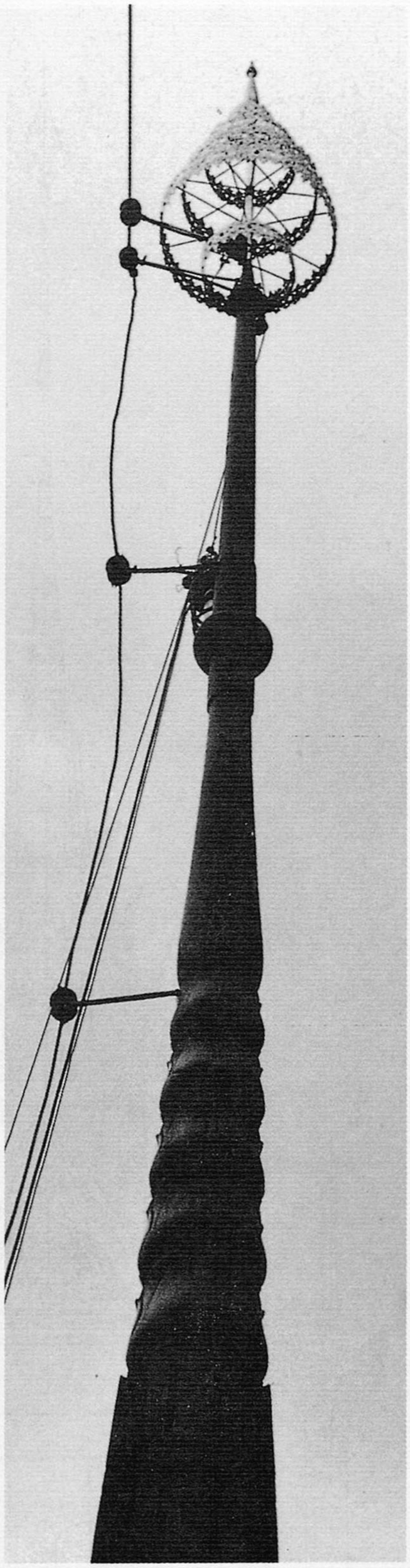
รูปด้านยอดมณฑปโลหะปราสาท ยอดกลาง

การปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณโลหะปราสาท

คณะกรรมการดำเนินงานบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร ได้มอบหมายให้กรมศิลปากร โดยนายประสงค์ เอี่ยมอนันต์ ที่ปรึกษากรมศิลปากรเป็นประธานคณะทำงานจัดทำผังแม่บทวัดราชนัดดารามวรวิหารและบริเวณใกล้เคียง เพื่อจัดทำแบบรายละเอียดการปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณรอบโลหะปราสาท ซึ่งประกอบด้วยผังบริเวณและแนวทางการปรับปรุงสภาพภูมิสถาปัตยกรรมในบริเวณโดยรอบโลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร และต่อมาได้มีมติเห็นชอบมอบให้กรุงเทพมหานคร ดำเนินการปรับปรุงภูมิทัศน์ตามแบบที่กรมศิลปากรเสนอแนวทางซึ่งจะใช้งบประมาณจำนวน ๔,๔๕๖,๐๐๐ บาท โดยกรมศิลปากรได้มอบเงินเพื่อสมทบการดำเนินการปรับปรุงภูมิทัศน์จำนวน ๒,๐๐๐,๐๐๐ บาท ส่วนการปรับปรุงภูมิทัศน์ภายนอกวัดราชนัดดารามวรวิหารและบริเวณใกล้เคียงจะขอรับการสนับสนุนจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เมื่อการปรับปรุงภูมิทัศน์ตามแผนแม่บทแล้วเสร็จ จะได้มอบให้กรุงเทพมหานครจัดเจ้าหน้าที่ดูแลบริเวณเป็นพิเศษกว่าที่เคยปฏิบัติมา

การปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณโดยรอบโลหะปราสาทได้ดำเนินการตามขั้นตอน คือ มีการขุดสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีเพื่อหาหลักฐานทางภูมิสถาปัตยกรรมประวัติศาสตร์ (Excavation & Documentation) จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้มาใช้ประกอบการออกแบบเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิทัศน์ รวมทั้งการสื่อความหมายของพื้นที่สู่สาธารณะ (Design Process) แล้วจึงดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนา (Conservation & Development) พร้อมจัดทำจดหมายเหตุภายหลังการอนุรักษ์และพัฒนา (Contemporary Records)

ในการศึกษาผังบริเวณโลหะปราสาทพบว่าโดยสภาพดั้งเดิมแล้วโลหะปราสาทเป็นอาคารที่มีผังบริเวณเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส หันหน้าไปทางทิศตะวันออก (ด้านพระอุโบสถ) มีกำแพงแก้วล้อมรอบอยู่ ๓ ด้าน คือ ด้านทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันตก ส่วนด้านทิศตะวันออกไม่มีกำแพงแก้วล้อม ตรงมุมกำแพงแก้ว ด้านทิศตะวันตกปรากฏกุฏิเดิมอยู่ ๒ หลัง ซึ่ง

ส่วนยอดของโลหะปราสาทตั้งแต่บัวกลุ่มขึ้นไป

บันแถลง กระจัง ยอดมณฑปกลาง บูรณะแล้ว

สภาพก่อนการปรับปรุงภูมิทัศน์ได้มีการก่อสร้างรั้วเหล็กล้อมทางด้านทิศตะวันออกของโลหะปราสาทเพิ่มเติม พร้อมเจาะช่องประตูทางเข้าใหม่ ๒ ช่องทาง สภาพรั้วเหล็กผุกร่อนกว่า ๓๐% ใกล้กับทางเข้าด้านทิศตะวันออกของโลหะปราสาทมีศาลาโถงไม้ใช้เป็นที่สักการะบูชาโลหะปราสาทและเช่าบูชาวัตถุมงคลใกล้ศาลามีป้ายจารึกการบูรณะโลหะปราสาทในครั้งที่ผ่านมา รายรอบโลหะปราสาทปรากฏแนวต้นแก้วทรงพุ่มกลมปลูกบนพื้นคอนกรีตเสริมเหล็กโคนต้นก่ออิฐบล็อคกลางพื้นคอนกรีตเสริมเหล็กขนานไปกับแนวต้นแก้วเป็นรางระบายน้ำพร้อมฝาปิดคอนกรีตโดยรอบ

ในส่วนของการปรับปรุงภูมิทัศน์พื้นที่โดยรอบโลหะปราสาท ได้ดำเนินการตามขั้นตอนหลักการการปรับปรุงภูมิทัศน์ที่กล่าวข้างต้น คือดำเนินการขุดสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดี เพื่อหาระดับพื้นลานโดยรอบและหาระดับฐานโลหะปราสาทเดิม โดยขุดเป็นบริเวณกว้าง ๐.๕๐ เมตร ยาว ๑๖๔ เมตร ลึก ๐.๕๐ เมตร ก่อสร้างร่องเปิดโดยรอบฐานโลหะปราสาทเพื่อแสดงระดับฐานของโลหะปราสาทเดิม และระดับพื้นลานเดิมโดยรอบ พร้อมทั้งจัดทำระบบระบายน้ำเชื่อมต่อกับระบบระบายน้ำหลักในพื้นที่โดยรอบโลหะปราสาท ร่องเปิดกว้าง ๐.๕๐ เมตร ยาว ๑๗๕ เมตร ลึก ๐.๖๐ เมตร ขอบกว้าง ๐.๒๕ เมตร จมูกเป็นลวดบัวคอนกรีตเสริมเหล็ก ขัดผิวด้วยปูนซีเมนต์ขาวขัดมันปรับปรุงพื้นลานเดิมโดยรอบให้แข็งแรง โดยเทพื้นด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก ผิวซีเมนต์ขาวขัดมัน หนา ๐.๘๐ เมตร แล้วปูด้วยหินทราย ปรับปรุงรางระบายน้ำคอนกรีตเสริมเหล็กผิวซีเมนต์ขาวขัดมันโดยรอบความยาว ๑๙๕ เมตร ขนาดกว้าง ๐.๓๐ x ๐.๒๐ เมตร มีบ่อพักคอนกรีตเสริมเหล็ก ขนาด ๐.๕ x ๐.๕๐ x ๐.๕๐ เมตร ฝาปิดบ่อพัก และฝารางระบายน้ำเป็นเหล็ก

หล่อพร้อมปรับปรุงเชื่อมต่อกับระบบระบายน้ำสาธารณะภายนอก บูรณะกำแพงแก้วเดิม ความยาว ๑๓๕ เมตรและประตูเดิม ๓ จุด โดยกะเทาะปูนเก่าออกแล้วฉาบปูนหมักขัดปูนตำ ซ่อมกำแพงแก้วใหม่และประตูกำแพงแก้วใหม่กว้างช่องละ ๒.๐๐ เมตร ๒๕ ช่อง ซ่อมโดยการเลาะหินล้างเดิมออกแล้วฉาบซีเมนต์ขาวขัดมัน ประตูทางเข้ากำแพงแก้ว ๓ จุด ซ่อมเปลี่ยนลูกกรงกำแพงแก้วใหม่เป็นเหล็กหล่อ ปรับปรุงกระบะปลูกต้นไม้ดัดไทย ขนาด ๑.๕๐ x ๑.๕๐ x ๐.๓๐ เมตร โดยใช้คอนกรีตเสริมเหล็กผิวปูนซีเมนต์ขาวขัดมันพร้อมลวดบัวจำนวน ๒๓ จุด พร้อมติดตั้งไฟส่องโคนต้นไม้ ๑ ดวง และไฟข้างกระบะต้นไม้ ๒ ด้าน ข้างละ ๑ จุด ทั้ง ๒๓ จุด จัดสร้างป้ายจารึกขนาด ๑.๓๐ x ๒.๐๐ x ๐.๕๐ เมตร ผิวปูนซีเมนต์ขาวขัดมัน ติดป้ายหินแกรนิตสีแดง ตัวอักษรแกะลายทองทั้งสองด้าน

การสมโภชโลหะปราสาท วัดราชนัดดารามวรวิหาร

เมื่อการบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทส่วนยอดมณฑปยอดกลาง และการปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณโดยรอบโลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร แล้วเสร็จ คณะกรรมการดำเนินงานบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงยกพุ่มข้าวบิณฑ์ขึ้นประดิษฐาน ณ ยอดมณฑปโลหะปราสาท ในการนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ ในวันศุกร์ที่ ๓๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๔๓ เวลา ๐๙.๐๐ นาฬิกา

คณะกรรมการดำเนินงานบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร ได้มอบหมายให้กรมศิลปากรจัดกิจกรรมเพื่อเฉลิมฉลองสมโภชโลหะปราสาท ดังนี้

การจัดนิทรรศการพิเศษ เรื่อง ***"โลหะปราสาท : พุทธสถาปัตย์รัตนโกสินทร์"*** ประกอบด้วยหัวข้อย่อย ๔ หัวข้อ คือ

- พระผู้สรรค์สร้าง : อนุสรณ์แห่งพระราชศรัทธา
- โลหะปราสาท : คติพุทธศาสน์สถาปัตย์
- วัดราชนัดดาและมหาปราสาท : เอกมณีศรีสกล
- บูรณปฏิสังขรณ์ : สถิตสถาพรพุทธศาสนา

นิทรรศการครั้งนี้จัดแสดงเกี่ยวกับพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้า พระอารามที่ทรงสร้างและทรงบูรณปฏิสังขรณ์ คติการสร้างโลหะปราสาท การสร้างลานพลับพลามหาเจษฎาบดินทร์ การบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทในสมัยต่างๆ เป็นต้น ทั้งนี้กำหนดจัดแสดงระหว่างวันที่ ๓๑ มีนาคม - ๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๔๓ ณ ศาลาราย ๓ หลัง บริเวณลานพลับพลามหาเจษฎาบดินทร์

การจัดแสดงมหรสพสมโภช แบ่งเป็น ๒ ช่วง

ภาคเช้า รำพุทธบูชาราชสดุดี

ภาคค่ำ การแสดงชุดกุลาตีไม้ ระเบง การรำเบิกโรง การแสดงละครนอก การแสดงโขน การแสดงพื้นเมือง

คณะกรรมการดำเนินงาน
บูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร

ที่ปรึกษา

๑. สมเด็จพระมหาธีราจารย์ (นิยม ฐานิสฺสโร ป.ธ.๙) เจ้าอาวาสวัดชนะสงคราม

๒. พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙) เจ้าอาวาสวัดราชโอรสาราม

๓. พระปริยัติวราภรณ์ (เอี่ยม ธมฺมภาโร ป.ธ.๘) เจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามวรวิหาร

คณะกรรมการ

๑.	ปลัดกระทรวงพาณิชย์	ประธานกรรมการ
๒.	อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ
๓.	ผู้ว่าการการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย	กรรมการ
๔.	ผู้ว่าการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	กรรมการ
๕.	ผู้อำนวยการองค์การสื่อสารมวลชนแห่งประเทศไทย	กรรมการ
๖.	ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร	กรรมการ
๗.	ประธานสภาการเหมืองแร่	กรรมการ
๘.	เลขาธิการสำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม	กรรมการ
๙.	รองประธานและผู้จัดการใหญ่ บริษัท อเมริกัน เอ็กซ์เพรส (ไทย) จำกัด (MR. ROBERT SIEDELL)	กรรมการ
๑๐.	ผู้แทนคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า	กรรมการ
๑๑.	นายดามพ์ ทิวทอง	กรรมการ
๑๒.	ดร.เจริญ สิริวัฒนภักดี	กรรมการ
๑๓.	กรรมการและผู้จัดการใหญ่ ธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน)	กรรมการ
๑๔.	นายสมพร กลิ่นพงษา	กรรมการ
๑๕.	นายประสงค์ เอี่ยมอนันต์	กรรมการ
๑๖.	พลตรี อาชวินทร์ เศวตเศรนี	กรรมการ
๑๗.	ดร.สุเมธ ชุมสาย	กรรมการ
๑๘.	นายสุจิตต์ วงศ์เทศ	กรรมการ
๑๙.	นายพิสิฐ เจริญวงศ์	กรรมการ
๒๐.	นายพงษ์ศักดิ์ พยัฆวิเชียร	กรรมการและเลขานุการ

๒๑. นายผ่องศรี ยุทธสารประสิทธิ์ กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๒. นายวีระ โรจน์พจนรัตน์ กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๓. นางสาวสุมิตรา จันทร์เงา กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คณะอนุกรรมการฝ่ายบูรณปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทฯ

ที่ปรึกษา

๑. เจ้าอาวาสวัดราชนัดดารามวรวิหาร
๒. อธิบดีกรมศิลปากร

คณะอนุกรรมการ

๑. รองอธิบดีกรมศิลปากร (นายอารักษ์ สังหิตกุล) ประธานอนุกรรมการ
๒. นายประสงค์ เอี่ยมอนันต์ อนุกรรมการ
๓. ผู้อำนวยการสำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรมศิลปากร อนุกรรมการ
๔. ผู้อำนวยการสถาบันศิลปกรรม กรมศิลปากร อนุกรรมการ
๕. ผู้อำนวยการกองสถาปัตยกรรม กรมโยธาธิการ อนุกรรมการ
๖. นายธนชัย สุวรรณวัฒนะ สถาปนิก ๘ สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรมศิลปากร อนุกรรมการ
๗. ผู้อำนวยการส่วนวิศวกรรม สถาบันศิลปกรรม กรมศิลปากร อนุกรรมการ
๘. นายรณฤทธิ์ ธนะโกเศศ อนุกรรมการ
๙. หัวหน้าฝ่ายบริหารงานทั่วไป สถาบันศิลปกรรม กรมศิลปากร อนุกรรมการและเลขานุการ

คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำเอกสารและจดหมายเหตุ

ที่ปรึกษา

๑. อธิบดีกรมศิลปากร
๒. รองอธิบดีกรมศิลปากร (นางกนกพร อรรคราภรณ์)
๓. รองอธิบดีกรมศิลปากร (นายอารักษ์ สังหิตกุล)
๔. นางสายไหม จบกลศึก

คณะอนุกรรมการ

๑.	รองอธิบดีกรมศิลปากร (นายวีระ โรจน์พจนรัตน์)	ประธานอนุกรรมการ
๒.	ผู้อำนวยการ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ	รองประธานอนุกรรมการ
๓.	ผู้อำนวยการกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์	อนุกรรมการ
๔.	นางสาววีณา โรจนราธา	อนุกรรมการ
๕.	นางสาวนัยนา แย้มสาขา	อนุกรรมการ
๖.	นางสาวสุวคนธ์ ตังสุหน	อนุกรรมการ
๗.	นางสาวสุมล ดีคง	อนุกรรมการ
๘.	นายวีระศักดิ์ ตันติศักดิ์ชัยชาญ	อนุกรรมการ
๙.	นายธีระ แก้วประจันทร์	อนุกรรมการ
๑๐.	นางสาวอรวรรณ ทรัพย์พลอย	อนุกรรมการ
๑๑.	นางสาวธีรตา ธีรเดช	อนุกรรมการ
๑๒.	นางสุรีย์รัตน์ วงศ์เสงี่ยม	อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๓.	นางสาววัฒนา อุ่นทรัพย์	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๔.	นางบุศยารัตน์ คู่เทียม	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดหาทุน

๑.	นายสมพล เกียรติไพบูลย์ ปลัดกระทรวงพาณิชย์	ประธานอนุกรรมการ
๒.	นายพละ สุขเวช ผู้ว่าการการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย	อนุกรรมการ
๓.	นายเสรี วังส์ไพจิตร ผู้ว่าการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	อนุกรรมการ
๔.	ดร.พิจิตต รัตตกุล ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร	อนุกรรมการ
๕.	นายอกนิษฐ์ สุวรรณสิงห์ ประธานสภาการเหมืองแร่	อนุกรรมการ
๖.	MR. ROBERT SIEDELL รองประธานและผู้จัดการใหญ่ บริษัท อเมริกัน เอ็กซ์เพรส (ไทย) จำกัด	อนุกรรมการ
๗.	นายดามพ์ ทิวทอง กรรมการผู้จัดการบริษัทที่ปรึกษาอุตสาหกรรมเหมืองแร่ไทย จำกัด	อนุกรรมการ
๘.	ดร.เจริญ สิริวัฒนภักดี กรรมการรองผู้อำนวยการ บริษัท สุราทิพย์ จำกัด	อนุกรรมการ
๙.	ดร.โอฬาร ไชยประวัติ กรรมการผู้จัดการใหญ่ ธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน)	อนุกรรมการ

๑๐.	นายวรพงศ์ พิชญ์พงศ์ศา กรรมการผู้จัดการ บริษัท นครหลวงค้าข้าว จำกัด	อนุกรรมการ
๑๑.	นายอดิเรก ศรีประทักษ์ กรรมการผู้จัดการ กลุ่มธุรกิจเกษตรอุตสาหกรรม บริษัท เจริญโภคภัณฑ์อีสาน จำกัด (มหาชน)	อนุกรรมการ
๑๒.	นายพงษ์ศักดิ์ พยัฆวิเชียร กรรมการอำนวยการ บริษัท มติชน จำกัด (มหาชน)	อนุกรรมการและ เลขานุการ
๑๓.	นางผ่องศรี ยุทธสารประสิทธิ์	อนุกรรมการและ ผู้ช่วยเลขานุการ
๑๔.	นางกนกพร อรรคราภรณ์	อนุกรรมการและ ผู้ช่วยเลขานุการ

คณะอนุกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์

ที่ปรึกษา

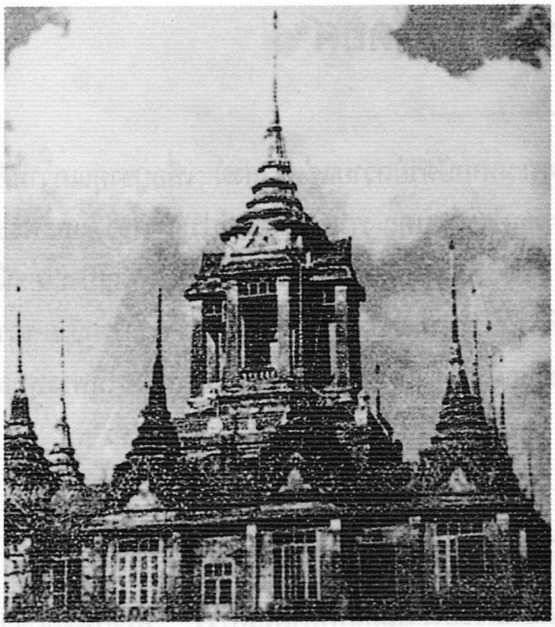
นางอรสา คุณวัฒน์

คณะอนุกรรมการ

๑.	ผู้อำนวยการองค์การสื่อสารมวลชนแห่งประเทศไทย	ประธานอนุกรรมการ
๒.	ผู้บัญชาการกองพลที่ ๑	อนุกรรมการ
๓.	เจ้ากรมกิจการพลเรือนทหารบก	อนุกรรมการ
๔.	ผู้อำนวยการสถานีโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง ๓ หรือผู้แทน	อนุกรรมการ
๕.	ผู้อำนวยการสถานีโทรทัศน์สีกองทัพบกช่อง ๕ หรือผู้แทน	อนุกรรมการ
๖.	ผู้อำนวยการสถานีโทรทัศน์สีช่อง ๗ หรือผู้แทน	อนุกรรมการ
๗.	ผู้อำนวยการสถานีโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง ๙ อ.ส.ม.ท.หรือผู้แทน	อนุกรรมการ
๘.	ผู้อำนวยการสถานีโทรทัศน์ช่อง ๑๑ หรือผู้แทน	อนุกรรมการ
๙.	ผู้อำนวยการสถานีโทรทัศน์ไอทีวี หรือผู้แทน	อนุกรรมการ
๑๐.	ประธานบริหาร บริษัท ยูไนเต็ด บรอดคาสติ้ง คอร์ปอร์เรชั่น จำกัด (มหาชน)	อนุกรรมการ
๑๑.	ผู้อำนวยการสำนักข่าวไทย	อนุกรรมการ
๑๒.	ผู้อำนวยการสถานีวิทยุ อ.ส.ม.ท.	อนุกรรมการ
๑๓.	ผู้จัดการสถานีวิทยุ จส.๑๐๐ หรือผู้แทน	อนุกรรมการ
๑๔.	นายกสมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย	อนุกรรมการ

๑๕.	นายกสมาคมนักวิทยุและโทรทัศน์แห่งประเทศไทย	อนุกรรมการ
๑๖.	นายกสมาคมช่างภาพ ผู้สื่อข่าวโทรทัศน์แห่งประเทศไทย	อนุกรรมการ
๑๗.	นายกสมาคมประชาสัมพันธ์ รัฐวิสาหกิจแห่งประเทศไทย	อนุกรรมการ
๑๘.	ผู้อำนวยการกองประชาสัมพันธ์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	อนุกรรมการ
๑๙.	ผู้อำนวยการกองประชาสัมพันธ์ กรุงเทพมหานคร	อนุกรรมการ
๒๐.	ผู้จัดการฝ่ายส่งเสริมธุรกิจ ธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด	อนุกรรมการ
๒๑.	หัวหน้าฝ่ายเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ กรมศิลปากร	อนุกรรมการ
๒๒.	ผู้อำนวยการเขตพระนคร	อนุกรรมการ
๒๓.	ผู้แทนบริษัท อเมริกัน เอ็กซ์เพรส (ไทย) จำกัด	อนุกรรมการ
๒๔.	นางสุภัทร สวัสดิรักษ์	อนุกรรมการ
๒๕.	นางสาววันเพ็ญ เซ็นตระกูล	อนุกรรมการ
๒๖.	นายสัญญพงศ์ จิรารัตน์วัฒนา	อนุกรรมการและเลขานุการ
๒๗.	นายวิรัตน์ นาคชาติ	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๘.	นางสุวิสา สุวรรณลอย	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ประวัติสมณศักดิ์และพัดยศ*

สมณศักดิ์คือบรรดาศักดิ์หรือเกียรติยศ ที่พระมหากษัตริย์ถวายแด่พระสงฆ์ เพื่อบูชาคุณความดี เป็นบำเหน็จความชอบ ที่ท่านปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ประกอบคุณงามความดีแก่ประเทศชาติและพระพุทธศาสนา และเพื่อเป็นการยกย่องเชิดชูเกียรติ เพิ่มขวัญและกำลังใจ ให้พระสงฆ์บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม ตามหลักธรรมทางศาสนายิ่งขึ้น ตามพุทธวิธีที่องค์พระบรมศาสดาทรงยกย่องพระอัครสาวกซ้าย-ขวา ให้เป็นกำลังเผยแพร่พระศาสนา และช่วยเหลือในการปกครองดูแลพระภิกษุสามเณร เป็นผลให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองสืบมา

๑. ความเป็นมาของสมณศักดิ์

เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้ทราบประวัติและความเป็นมาของสมณศักดิ์ตามสมควร ผู้เขียนขอเชิญพระนิพนธ์ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในหนังสือตำนานคณะสงฆ์หน้า ๖-๗ มาพิมพ์ลงไว้ เพื่อประกอบการพิจารณา มีความตอนหนึ่งว่า

"ส่วนข้อที่พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งราชทินนาม พระราชทานเป็นสมณศักดิ์นั้นในหนังสือชั้นกรุงเก่าที่ข้าพเจ้าได้ตรวจพบเห็นประเพณีนี้ มีทุกประเทศที่พระพุทธศาสนาเป็นประธานเข้าใจว่าลังกาจะริเริ่มประเพณีนี้ขึ้นก่อน เพราะเรื่องราชทินนามสมณศักดิ์ในสยามประเทศ มามีขึ้นในครั้งสุโขทัยตอนปลาย ในเวลานั้นกำลังนิยมแบบแผนและลัทธิสงฆ์แบบลังกา น่าจะถ่ายแบบตั้งราชทินนามสมณศักดิ์มาจากประเพณีในลังกาทวีปด้วย

ประเพณีตั้งราชทินนามพระภิกษุสงฆ์ในลังกาทวีป ปรากฏแบบอย่างกล่าวไว้ในหนังสือรามัญสมณวงศ์ อันควรนำมาสาธกไว้ในที่นี้ คือเมื่อปีมะแม จุลศักราช ๘๓๗ พ.ศ. ๒๑๐๘ (ตรงในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ครองกรุงศรีอยุธยา) พระเจ้ารามาธิบดี กรุงหงสาวดี (พระองค์ที่เรียกในหนังสือราชาธิราชว่า พระเจ้าศรีสากยวงศ์ธรรมเจดีย์) มีพระราชประสงค์จะรวมพระสงฆ์ในรามัญประเทศ ซึ่งแตกต่างลัทธิกันอยู่เป็นหลายพวกให้เป็นนิกายเดียวกัน จึงส่งพระเถระเมืองหงสาวดีออกไปบวชแปลงที่เมืองลังกา เมื่อพระเจ้าภูวเนกพาหุ พระเจ้ากรุงลังกาทรงจัดการให้พระเถระมอญเหล่านั้น ได้บวชแปลงสมปรารถนาเสร็จแล้ว มีรับสั่งให้นิมนต์เข้าไปรับพระราชทานอาหารบิณฑบาตในพระราชวัง เมื่อทรงประเคนไทยธรรมเสร็จแล้ว มีรับสั่งแก่พระเถระเหล่านั้นว่าการที่พระราชทานเครื่องไทยธรรมต่างๆ ถึงจะมากมายเท่าใดก็จะไม่ปรากฏพระเกียรติยศถาวรเท่าพระราชทานนามบัญญัติ เพราะไทยธรรมทั้งหลายย่อมจะกระจัดพลัดพรายสูญหายไปได้ แต่ส่วนราชทินนามนั้นย่อมจะปรากฏถาวรอยู่ จนตลอดอายุขัยของพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายมีรับสั่งดังนี้แล้ว จึงพระราชทานนามแก่พระมอญที่ไปบวชแปลง ๒๒ รูป คือ

---

*สุนทร สุภูตะโยธิน หัวหน้าหมวดทำเนียบสมณศักดิ์ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ เรียบเรียง

ตั้งพระโมคคัลลานะเถระ ให้มีนามว่า พระสิริสังฆโพธิสามิ

พระมหาสิวลีเถระ ให้มีนามว่า พระติโลกคุรุสามิ เป็นต้น

ข้อความนี้ทำให้เห็นว่าในลังกาเขาคงมีประเพณีตั้งราชทินนามสมณศักดิ์มาก่อนนั้นนานแล้ว ฯลฯ"

เรื่องเดียวกันนี้มีปรากฏในจารึกกัลยาณี[(๑)] มีรายละเอียดเพิ่มเติมว่า หลังจากพระเจ้าภูวเนกพาหุถวายนามบัญญัติแล้ว ได้ถวายสิ่งของอันควรแก่พระภิกษุสงฆ์ อาทิเช่น ผ้าไตร ผ้าม่าน ผ้าเพดาน จรรมขัณฑ์หนังรองนั่ง ตาลปัตรด้ามงา และแอบหมากแก่บรรดาพระภิกษุสงฆ์ทั้งปวง จะเห็นได้ว่าการถวายนามบัญญัติและสิ่งของดังกล่าวมานี้น่าจะเป็นแบบแผนของการตั้งสมณศักดิ์ และการพระราชทานเครื่องประกอบสมณศักดิ์ในสมัยต่อมา

เป็นที่น่าสังเกตว่า สมณศักดิ์ที่พระเจ้าภูวเนกพาหุ ทรงตั้งในลังกาตามนัยหนังสือรามัญสมณวงศ์นั้นมี ๒ ชั้น คือ ชั้นสูงมีคำลงท้ายเป็นมหาสามิ ชั้นรองลงมามีคำลงท้ายเป็นสามิ คำว่าสามิหรือสวามีนั้นคงใช้แทนกันได้ ดังจะเห็นได้จากพระนามสมเด็จพระสังฆราช สมัยสุโขทัย มีทั้งสามิและสวามีและยังใช้กับพระสงฆ์มอญและพระสงฆ์ลานนา ตามที่ปรากฏอยู่ในพงศาวดารโยนก[(๒)] เช่น พระอุทุมพรบุบผามหาสวามีประมุขพระสงฆ์รามัญแห่งเมืองเมาะตะมะ และพระสุมณะ ซึ่งพระเจ้ากือนาแห่งนครพิงค์เชียงใหม่ โปรดให้อาราธนาไปจากกรุงสุโขทัย แล้วต่อมาได้รับอุษยาภิเษกให้เป็นพระสังฆราชแห่งลานนาไทย ทรงพระนามว่าพระมหาสุมณบุพรัตนะมหาสวามี เป็นต้น

สมณศักดิ์ในกรุงสุโขทัย

สมณศักดิ์เกิดมีขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญ ๒ อย่าง คือ ประการแรกเพื่อให้เกียรติและกำลังใจแก่พระสงฆ์ผู้ปฏิบัติชอบ ให้ดำรงมั่นอยู่ในสมณเพศ เป็นกำลังสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาช่วยปลูกฝังศีลธรรมจรรยาให้ประชาชนมีความสงบสุขตามแนวแห่งคำสอนทางพระพุทธศาสนา ประการที่ ๒ เพื่อผลทางการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปโดยเรียบร้อย พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์รูปใดย่อมหมายความว่าพระสงฆ์รูปนั้นได้รับมอบหมายภาระหน้าที่การปกครองหมู่คณะไปพร้อมกันด้วย ดังจะเห็นได้จากพระบรมราชโองการสถาปนาพระราชาคณะผู้ใหญ่ จะมีพระราชกระแสตอนท้ายว่า "ขออาราธนาพระคุณจงรับธุระพระพุทธศาสนา เป็นภาระสั่งสอน ช่วยระงับอธิกรณ์และอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณร โดยสมควรแก่กำลังและอิสริยยศซึ่งพระราชทานนี้ ฯลฯ"

สำหรับสมณศักดิ์และตำแหน่งทางการปกครองคณะสงฆ์สมัยสุโขทัยนั้น เท่าที่ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกซึ่งจารึกไว้ว่า พ.ศ. ๑๘๓๕ มีข้อความว่า "ที่พระนครสุโขทัย มีสังฆราช มีปู่ครู มีมหาเถระ และมีเถระ" ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

---

(๑) จารึกกัลยาณี โรงพิมพ์โสภณพิพรรณธนากร พ.ศ. ๒๔๖๘ หน้า ๑๒๘

(๒) พงศาวดารโยนก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๓๑๘-๓๒๒

พระนามสมเด็จพระสังฆราชสมัยกรุงสุโขทัย

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ พบรายพระนามสมเด็จพระสังฆราชสมัยกรุงสุโขทัย ดังต่อไปนี้

๑. สมเด็จพระมหาเถร ศรีศรัทธาราชจุฬามณี ศรีรัตนลังกาทีปมหาสามี ไม่ปรากฏว่าทรงจำพรรษา ณ วัดใด พระองค์ทรงเป็นโอรสของพระยาคำแหงพระราม ทรงเป็นหลานลุงของพ่อขุนผาเมือง และทรงเป็นหลานปู่ของพ่อขุนศรีนาวนำถม ในขณะทรงผนวชได้เสด็จธุดงค์ไปตามเมืองต่างๆ ตลอดถึงเสด็จไปทรงดูการพระศาสนาในประเทศลังกา แล้วจึงเสด็จกลับสุโขทัย ทรงบูรณะวัดวาอารามหลายแห่ง และได้ทรงสร้างพระพุทธรูปหลายองค์ ศิลาจารึกได้สรรเสริญเรื่องราวของพระองค์ทั้งในด้านการเมืองในขณะเป็นฆราวาส และในด้านการพระศาสนาในขณะทรงผนวช จึงสันนิษฐานได้ว่า สมเด็จพระมหาเถระ ศรีศรัทธาราชจุฬามณีฯ คงจะทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ในช่วงรัชสมัยพระเจ้าเลอไทย[๑]

๒. พระสุมณมหาสวามีสังฆราช ผู้ซึ่งพระมหาธรรมราชาลิไทย อาราธนาจากนครพันแล้วทรงสร้างวัดป่ามะม่วงขึ้นทางตะวันตกของสุโขทัย ถวายให้เป็นที่ประทับ เนื่องจากพระสุมณมหาสวามีสังฆราช เป็นพระภิกษุผู้ทรงศีล มีศีลาจารวัตรงดงาม เคร่งครัดตามแบบแผนของพระภิกษุลังกาวงศ์ พระมหาธรรมราชาลิไทจึงมีพระราชศรัทธามาก และโปรดให้เป็นพระอุปัชฌาย์ของพระองค์ในคราวเสด็จออกผนวช ในปี พ.ศ. ๑๙๐๔[๒]

๓. พระมหาสังฆราชสุกจุ๋ ทรงเป็นพระอาจารย์และพระอุปัชฌาย์ของพระมหาธรรมราชาลิไท ซึ่งทรงศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงสละราชสมบัติ เสด็จออกผนวชอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. ๑๙๒๗[๑]

๔. สมเด็จพระมหาเถรสังฆราชรัตนวงศาจารย์ ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชระหว่างปี พ.ศ. ๑๙๓๕ อยู่วัดมหาธาตุ ปรากฏรายละเอียดในศิลาจารึกว่า ทรงเป็นประธานในการทำสัตย์สาบาน ระหว่างสองปู่หลานในกรุงสุโขทัย[๒]

๕. พระบรมครูติโลกดิลกติรตน สีลคนธวนวาสี ธรรมกิตติ สังฆราชมหาสามีเจ้า ทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชสงฆ์ทั้งมวล ในปี พ.ศ. ๑๙๔๙ จำพรรษา ณ วัดป่าแดงและทรงเป็นพระประมุขสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี[๓]

๖. พระสังฆราชญาณรุจีมหาเถร ทรงเป็นพระประมุขสงฆ์ฝ่ายคามวาสี ในเวลาเดียวกันกับพระบรมครูติโลกดิลกติรตนฯ[๔]

---

(๑) เก็บความจากศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๒, จารึกวัดศรีชุม สมาคมประวัติศาสตร์จัดพิมพ์ ๖ กันยายน ๒๕๒๒ เนื่องในการอภิปรายปัญหาทางประวัติศาสตร์ เรื่องความสำคัญของจารึกหลักที่ ๒

(๒) เก็บความจากศิลาจารึก หลักที่ ๔ และ ๕ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ หน้า ๕๗ และ ๖๘ ของกรมศิลปากร

(๑) เก็บความจาก ศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๑๐๖ วัดช้างล้อม, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๔ หน้า ๑๒๕ โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๑๓

(๒) เก็บความจากประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๓, จารึกหลักที่ ๔๕ โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี พ.ศ. ๒๕๐๘ หน้า ๖๔ และประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ หน้า ๑๓๕, จารึกวัดมหาธาตุ หลักที่ ๘ ของกรมศิลปากร

(๓) จารึกวัดป่าแดง หลักที่ ๙ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ หน้า ๑๕๖ ของกรมศิลปากร

(๔) เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๕๕

๗. พระสุเมธังกรสังฆราช ทรงเป็นพระสังฆราช ในปี พ.ศ. ๑๙๗๐ สมัยพระเจ้าสุริวงศ์ บรมปาลมหาธรรมราชธิราช ไม่มีรายละเอียดว่าอยู่วัดใด[๕]

๘. สมเด็จพระสังฆราชจุฬามณี ศรีสังฆปริณายก สธรรมดิลก บรมเมธาจารย์บพิตรได้รับอาราธนาทรงเป็นประธานในการฉลองวัด ที่ขุนนางและข้าราชการสร้างขึ้นเพื่อบำเพ็ญกุศลไม่ทราบชัดว่าทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชใน พ.ศ. ใด[๖]

๙. พระมหาสามี ศรีสังฆราช มหาเถรธรรมทัสสี ทรงเป็นพระสังฆราชในรัชสมัยใด และปี พ.ศ.ใด ไม่ปรากฏ มีหลักฐานเพียงว่าทรงเป็นสักขีพยานในการกระทำสัตย์สาบานระหว่างน้าพระยาและหลานพระยา [๗]

ตำแหน่งปู่ครูหรือพระครู

ตำแหน่งปู่ครู หรือพระครู เป็นตำแหน่งสมณศักดิ์ ที่มีปรากฏอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายไว้ว่า คำว่าปู่ครู ตรงกับคำว่าพระครู ซึ่งเป็นตำแหน่งผู้ปกครองสงฆ์รองจากสังฆราชลงมา โดยนำเอายศพราหมณ์ซึ่งมีหน้าที่สั่งสอนแบบแผนประเพณีให้แก่ทางฝ่ายอาณาจักอยู่ในสมัยนั้น มาเทียบตั้งสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์ แต่ที่ไม่เรียกตำแหน่งพระสังฆราชว่า พระราชครูนั้น คงเป็นเพราะเหตุที่พระภิกษุเป็นผู้สอนแต่พระธรรมวินัยฝ่ายศาสนา มิได้เป็นข้าเฝ้ารับราชการเหมือนกับพราหมณ์ [๘] ส่วนทำเนียบคณะสงฆ์มีปรากฏในพงศาวดารเหนือว่า ในครั้งพระนครสุโขทัยเป็นราชธานีจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์เป็นฝ่ายขวา และฝ่ายซ้าย มีราชทินนามดังนี้

ฝ่ายขวา

พระสังฆราช	อยู่วัดมหาธาตุ
พระครูธรรมไตรโลก	อยู่วัดเขาอินทรแก้ว
พระครูยาโชค	อยู่วัดอุทยานใหญ่
พระครูธรรมเสนา	อยู่วัดไหนไม่ปรากฏ

ฝ่ายซ้าย

พระครูธรรมราชา	อยู่วัดไตรภูมิป่าแก้ว (คำว่าป่าแก้วเห็นจะเติมเข้าในชั้นกรุงศรีอยุธยา เป็นราชธานี)
พระครูญาณไตรโลก	อยู่วัดไหนไม่ปรากฏ
พระครูญาณสิทธิ	อยู่วัดไหนไม่ปรากฏ

---

(๕) จารึกวัดป่าแดง หลักที่ ๑๒ ประชุมศิลาจารึกภาค ๑ หน้า ๑๘๑ ของกรมศิลปากร

(๖) จารึกวัดพระเสด็จ หลักที่ ๑๕ หน้า ๑๙๗

(๗) ประชุมศิลาจารึกภาค ๓ หน้า ๔๒-๔๖ และประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๔ หน้า ๒-๔ ของคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี

(๘) ตำนานคณะสงฆ์หน้า ๕-๖ ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

เกี่ยวกับตำแหน่งและจำนวนพระสังฆราชและปู่ครูในสมัยสุโขทัย ว่ามีจำนวนเท่าใด และมีหลักเกณฑ์ในการสถาปนา และทรงตั้งประการใดนั้น จากรายพระนามสมเด็จพระสังฆราชสมัยสุโขทัยที่กล่าวมาแล้วในตอนต้นนั้นจะพบว่า สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ ๕ ทรงเป็นพระประมุขฝ่ายอรัญวาสี และสมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ ๖ ทรงเป็นพระประมุขสงฆ์ฝ่ายคามวาสี ในเวลาเดียวกัน

เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้เห็นเหตุการณ์และภาพพจน์การปกครองคณะสงฆ์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น จึงขอเชิญกระแสพระดำริ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ[๑] มาลงไว้เพื่อประกอบการพิจารณาดังนี้

"ในประเทศสยาม เมื่อพระนครสุโขทัยเป็นราชธานี เห็นจะมีพระสังฆราชกว่าองค์เดียวด้วยวิธีปกครองพระราชอาณาจักรในครั้งนั้น หัวเมืองใหญ่ที่ห่างไกลราชธานีเป็นเมืองประเทศราชโดยมาก แม้เมืองที่อยู่ใกล้ราชธานีที่เป็นเมืองใหญ่ก็ตั้งเจ้านายในราชวงศ์ออกไปครอง ทำนองเจ้าประเทศราช เมืองใหญ่หนึ่งน่าจะมีพระสังฆราชองค์หนึ่งเป็นสังฆปริณายกตลอดเขตเมืองนั้น ความที่กล่าวข้อนี้มีเค้าเงื่อนปรากฏในทำเนียบชั้นหลัง ยังเรียกเจ้าคณะเมืองว่า พระสังฆราชาอยู่หลายเมือง[๒] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพึ่งทรงเปลี่ยนราชทินนามใหม่ เป็นสังฆปาโมกข์ เมื่อในรัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์ แต่ส่วนตำแหน่งปู่ครูนั้นเปลี่ยนเรียกเป็นพระครูแต่ในครั้งสุโขทัย... เชื่อได้แน่ว่า ตำแหน่งพระครูเป็นตำแหน่งสังฆนายก รองแต่สังฆราชลงมาเมืองใหญ่มีเมืองละหลายๆ องค์ ถ้าเป็นเมืองน้อย สังฆนายกก็มีสมณศักดิ์เป็นเพียงปู่ครู ฯลฯ ส่วนมหาเถระและเถระที่กล่าวในศิลาจารึกนั้น เห็นจะเป็นแต่หมายความว่าพระภิกษุซึ่งมีพรรษาอายุ และทรงคุณธรรมในทางพระศาสนา เป็นพระมหาเถระและเป็นเถระตามวินัยบัญญัติ มิใช่เป็นสมณศักดิ์ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้ง"

สมณศักดิ์สมัยกรุงศรีอยุธยา

เมื่อกรุงศรีอยุธยาถึงกาลพิบัติ เสียอำนาจการปกครองให้แก่อริราชศัตรูในปีกุน พุทธศักราช ๒๓๑๐ บรรดาคัมภีร์และวรรณกรรมอันมีค่าทางศาสนา วัฒนธรรม และจารีตประเพณีของไทยได้ถูกแผดเผาเป็นเถ้าถ่านไปพร้อมๆ กับวัดวาอาราม ปราสาทราชมณเฑียรแทบจะไม่มีสิ่งใดเหลือดังนั้น การปกครองคณะสงฆ์และสมณศักดิ์ในกรุงอยุธยา ยุคต้นๆ เป็นอย่างไร ยังไม่พบหลักฐานแต่นักปราชญ์ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีต่างลงความเห็นว่า คงจะยึดถือตามแบบแผนสมัยสุโขทัย คือ มีคณะคามวาสี และคณะอรัญวาสี โดยมีพระสงฆ์ลังกาได้รับความเลื่อมใสศรัทธาทั้งในราชตระกูลตลอดจนประชาราษฎร์มาแล้วแต่สมัยกรุงสุโขทัย ครั้นมาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาก็ยังปรากฏว่าคณะสงฆ์ลังกายิ่งได้รับความนิยมนับถือมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากความปรากฏในตำนานโยนกว่า เมื่อราวปี ๑๙๖๕ มีพระเถระชาวเมืองเชียงใหม่ ๗ รูป คือ พระธรรมคัมภีร์, พระเมธังกร, พระญาณมงคล, พระศีลวงศ์, พระสารีบุตร, พระรัตนากร, และพระพุทธสาคร พร้อมทั้งพระ

---

(๑) ตำนานคณะสงฆ์ หน้า ๔

(๒) เมืองที่มีพระครูเจ้าคณะเมืองเป็นสังฆราช เช่น เมืองพิษณุโลก, เมืองสุโขทัย, เมืองสวรรคโลก, เมืองสวางคบุรี, เมืองลพบุรี, เมืองราชบุรี, เมืองเพชรบุรี, เมืองจันทบุรี เป็นต้น

มหาเถระชาวกรุงศรีอยุธยา ๒ รูป คือ พระพรมหมุนีและพระโสมเถระ นอกนั้นยังมีพระมหาเถระชาวกัมพูชาอีก ๑ รูป คือ พระญาณสิทธิ กับพระภิกษุอีกจำนวนมากพากันไปอุปสมบทแปลงเป็นนิกายลังกาวงศ์ ณ อุทกุกเขปสีมา แม่น้ำกัลยาณี ในสำนักพระวันรัตน์มหาเถระ เมื่อวันเสาร์ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๘ ปีมะโรง พ.ศ. ๑๙๖๗ แล้วศึกษาพระธรรมวินัยอยู่ในประเทศลังกาหลายปี เมื่อกลับมาได้นิมนต์พระมหาเถระชาวลังกามาด้วย ๒ รูป คือ พระมหาวิกรมพาหุและพระอุดมปัญญา ลงเรือมาขึ้นที่กรุงศรีอยุธยาก่อนจึงแยกย้ายกันไปตั้งนิกายลังกาวงศ์ขึ้นมาใหม่อีก ซึ่งต่อมาภายหลังเรียกว่าคณะป่าแก้ว หรือทางปักษ์ใต้นิยมเรียกกันว่า วัดคณะป่าแก้ว ซึ่งแปลมาจากภาษามคธคำว่า "วันรัตน์" ที่เป็นนามของพระอุปัชฌาย์ในลังกาที่พระสงฆ์คณะนี้ไปบวชแปลงนั่นเอง

เมื่อคณะสงฆ์ที่มาจากลังกาคณะนี้มีมากขึ้น คณะสงฆ์ในกรุงศรีอยุธยาในยุคปลายจึงแบ่งออกเป็น ๓ คณะ คือ

๑. คณะคามวาสีฝ่ายซ้าย (คณะสงฆ์เดิมที่มีอยู่ตามแบบสุโขทัย)

๒. คณะอรัญวาสี (คณะลังกาวงศ์ที่เข้ามาสมัยสุโขทัย)

๓. คณะคามวาสีฝ่ายขวา (คณะป่าแก้วที่เข้ามาใหม่)

ส่วนตำแหน่งสังฆนายก ผู้บริหารกิจการพระศาสนาในกรุงศรีอยุธยายุคปลาย ได้มีการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชเพิ่มขึ้นอีกตำแหน่งหนึ่ง รวมกับที่มีมาแต่สุโขทัย เป็น ๓ ระดับ คือ

๑. สมเด็จพระสังฆราช ทรงดำเนินตำแหน่งสังฆปริณายก ปกครองคณะสงฆ์ทั่วไปทั้งราชธานีและในหัวเมืองต่างๆ

๒. สังฆราชา เจ้าคณะปกครองหัวเมืองใหญ่

๓. พระครู เจ้าคณะปกครองหัวเมืองเล็ก

นอกนั้น ยังมีพระครูที่อยู่ในราชธานี มีหน้าที่ปกครองดูแลวัดมากบ้างน้อยบ้าง หรือที่ได้รับมอบหมายหน้าที่พิเศษให้เป็นผู้ปกครองดูและพระสงฆ์ต่างชาติ เช่น พระสงฆ์ลาว พระสงฆ์มอญ เป็นต้น พระเจ้าแผ่นดินมีพระราชประสงค์จะยกตำแหน่งพระครูในกรุงดังกล่าวนี้ให้มีฐานันดรสูงขึ้นเท่ากับสังฆราชในหัวเมืองจึงยกขึ้นเป็นสังฆราชาคณะ ซึ่งต่อมาภายหลังได้กลายเป็นพระราชาคณะ (เจ้าคุณ) เช่นปรากฏในทำเนียบสมณศักดิ์ในปัจจุบันนี้

อนึ่ง คำว่าสังฆราชาในหัวเมืองในสมัยกรุงศรีอยุธยาตลอดมา ถึงระยะต้นกรุงรัตนโกสินทร์มีทั้งพระสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ และมีสมณศักดิ์เป็นเพียงพระครู ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงเปลี่ยนแปลงใหม่ หัวเมืองใดที่มีพระสงฆ์เป็นพระราชาคณะปกครอง ให้มีตำแหน่งต่อท้ายสมณศักดิ์ว่า "สังฆปาโมกข์" ส่วนหัวเมืองใดที่มีพระสงฆ์เป็นพระครูปกครอง ให้มีตำแหน่งต่อท้ายสมณศักดิ์ว่า "สังฆวาหะ" ถือเป็นระเบียบปฏิบัติต่อมา

จำนวนเจ้าคณะผู้ปกครองคณะสงฆ์ ครั้งกรุงศรีอยุธยา[(๑)]

คณะคามวาสีฝ่ายซ้าย

เจ้าคณะใหญ่	๑	รูป		
พระราชาคณะในกรุง	๑๗	รูป		
พระครูหัวเมือง	๒๔	รูป	๒๒	เมือง
หัวเมืองไม่มีพระครู[(๒)]	๒๖	เมือง		

คณะอรัญวาสี

เจ้าคณะใหญ่	๑	รูป
พระราชาคณะ	๗	รูป

คณะคามวาสีฝ่ายขวา

เจ้าคณะใหญ่	๑	รูป
พระราชาคณะในกรุง	๑๗	รูป
พระครูหัวเมือง	๔๖	รูป
หัวเมืองไม่มีพระครู	๒๐	เมือง

ทำเนียบสมณศักดิ์สมัยกรุงศรีอยุธยา

ทำเนียบสมณศักดิ์สมัยกรุงศรีอยุธา ที่ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงต่อไปนี้ เป็นทำเนียบฉบับหลวงในหอพระสมุดวชิรญาณ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงคัดมาพิมพ์ไว้ในหนังสือตำนานคณะสงฆ์ และได้ทรงประทานพระวินิจฉัยไว้ในหนังสือดังกล่าวหน้า ๒๑ ว่า “น่าจะไม่ใช่ตัวทำเนียบเดิม เห็นจะจดไว้ตามคำให้การของพระภิกษุสงฆ์และข้าราชการ ซึ่งเป็นผู้รู้แบบแผนครั้งกรุงเก่า ในเวลาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงรวบรวมตำราราชประเพณี เมื่อแรกประดิษฐานกรุงรัตนโกสินทร์”

ตำแหน่งพระราชาคณะในกรุงศรีอยุธยา ครั้งกรุงศรีอยุธยา

๑. คณะคามวาสีฝ่ายซ้าย

สมเด็จพระอริยวงศาสังฆราชาธิบดี อยู่วัดหน้าพระธาตุ เป็นเจ้าคณะคามวาสีฝ่ายซ้าย มีฐานานุกรม ๑๐ รูป คือ พระครูสดำปลัดขวา ๑, พระครูเฉวียงปลัดซ้าย ๑, พระครูวินัยธร ๑, พระครูวินัยธรรม

---

(๑) ศึกษารายละเอียดได้จาก ตำนานคณะสงฆ์ หน้า ๑๕-๒๑

(๒) คำว่าหัวเมืองไม่มีพระครูนั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ในตำนานคณะสงฆ์ หน้า ๒๕ ว่า มีหัวเมืองเป็นอันมากที่เจ้าคณะเมืองไม่มีราชทินนาม แต่เรียกพระครูเมืองนั้นเมืองนี้ เช่น เรียกผู้ว่าราชการเมืองว่า พระนนทบุรี พระธนบุรี พระสาครบุรี เป็นต้น คำว่าหัวเมืองไม่มีพระครู น่าจะหมายถึงเพียงว่า พระครูเมืองนั้นไม่มีราชทินนามนั่นเอง

๑, พระครูเทพสิทธิเทพาธิบดี คู่สวดขวา ๑, พระครูศรีสุนทราษรวิจิตร คู่สวดซ้าย ๑, พระครูเมธังกร ๑, พระครูวรวงศา ๑, พระครูสมุห์ ๑, พระครูใบฎีกา ๑ และมีพระราชาคณะรวมอยู่ในปกครอง ดังนี้

๑.	พระพิมลธรรม	วัดรามาวาส เป็นเจ้าคณะรอง
๒.	พระเทพกวี	วัดพระราม
๓.	พระพรหมมุนี	วัดราชประดิษฐาน
๔.	พระราชมุนี	วัดภูเขาทอง
๕.	พระปรากรม	วัดหน้าพระเมรุ
๖.	พระราชกวี	วัดวรโพธิ์
๗.	พระศรีสมโพธิ์	วัดฉัททันต์
๘.	พระพากุลเถร	วัดศรีอโยธยา
๙.	พระญาณสิทธิ์	วัดสังฆปัต
๑๐.	พระอภัยสรณ	วัดป่าฝ้าย
๑๑.	พระอภัยสารทะ	วัดป่าใน
๑๒.	พระอนุรุทธ	วัดท่าทราย
๑๓.	พระโชติบาล	วัดรากแค
๑๔.	พระศรีสัจจญาณมุนี	วัดพญาแมน
๑๕.	พระธรรมนิโรธ	วัดกษัตรา
๑๖.	พระญาณรักขัต	วัดสังกะทา
๑๗.	พระไตรสรณรัช	วัดจอมปุ (รวมพระราชาคณะในกรุง ๑๗ รูป)

อนึ่ง คณะหัวเมืองฝ่ายเหนือซึ่งขึ้นอยู่ในคณะคามวาสีซ้าย มีดังนี้

๑.	เมืองปรันตปะประเทศ	พระครูมหามงคลเทพมุนี ศรีรัตนไพรวันปรันตปะประเทศ เป็นเจ้าคณะ
	เมืองปรันตปะประเทศ	พระครูมงคลวิจารณ์จางวาง
	เมืองปรันตปะประเทศ	พระครูพุทธบาล รักษาพระพุทธบาท
๒.	เมืองลพบุรี	พระครูปัญญามหาศีลสุนทร ที่สังฆราชา
๓.	ตำบลปากโมกข์	พระครูพุทธไสยาสน์รักขิตญาณมหามุนี
๔.	เมืองวิเศษไชยชาญ	พระครูราชกวีเมธังกร
๕.	เมืองนนทบุรี	พระครูนนทสิริมหาปัญญา
๖.	เมืองธนบุรี	พระครูธนราชมุนี
๗.	เมืองพรหมบุรี	พระครูพรหมนครบวรมุนี
๘.	เมืองอินทบุรี	พระครูอินทชาติวรญาณ
๙.	เมืองสรรคบุรี	พระครูสันดานราชมุนี

๑๐. เมืองสิงห์บุรี	พระครูสิงหบุรีพุทธไสยาสน์
๑๑. เมืองชัยนาท	พระครูอินทโมลีศรีบรมธาตุ
๑๒. ตำบลธรรมามูล	พระครูชาติสิทธิโฉม
๑๓. เมืองอุทัยธานี	พระครูอนุโลมมุนี
๑๔. เมืองมโนรมย์	พระครูมโนรมย์มุนี
๑๕. เมืองนครสวรรค์	พระครูญาณบวร
๑๖. เมืองพิษณุโลก	พระสังฆราชา
๑๗. เมืองชุมศรสำแดง	พระครูคิริมานนท์ ขึ้นคณะพิษณุโลก
๑๘. เมืองชุมแสงสงคราม	พระครูอริยมุนี ขึ้นคณะพิษณุโลก
๑๙. เมืองนครไทย	พระครูธรรมเสนา ขึ้นคณะพิษณุโลก
๒๐. เมืองสุโขทัย	พระสังฆราชา
๒๑. เมืองสวางคบุรี	พระครูสวางคมุนี ที่สังฆราชา
๒๒. เมืองนครราชสีมา	พระครูวิบูลกิจวิจิตรมุนี ที่สังฆราชา
	(รวมพระครู ๒๔ รูป ๒๒ เมือง)

เมืองไม่มีพระครู (๑)

๑. เมืองสามโคก	๒. เมืองนครชุม
๓. เมืองบัวชุม	๔. เมืองกำพราน
๕. เมืองไชยบาดาล	๖. เมืองสระบุรี
๗. เมืองท่าโรง	๘. เมืองนางรอง
๙. เมืองพิมาย	๑๐. เมืองชีเทพ
๑๑. เมืองตาก	๑๒. เมืองเชียงทอง
๑๓. เมืองจอมทอง	๑๔. เมืองเพชรบูรณ์
๑๕. เมืองพิจิตร	๑๖. เมืองหล่ม
๑๗. เมืองชาตระการ	๑๘. เมืองสวรรคโลก
๑๙. เมืองพิไชย	๒๐. เมืองบางโพธิ์
๒๑. เมืองทุ่งยั้ง	๒๒. เมืองลับแล
๒๓. เมืองกำแพงเพชร	๒๔. เมืองเชียงเงิน
๒๕. เมืองเถิน	๒๖. เมืองหวด

---

(๑) สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า ไม่น่าจะเป็นไปได้ว่าเมืองเหล่านี้จะไม่มีพระครู น่าจะหมายถึงมีพระครูที่มิได้รับราชทินนาม แต่เรียกกันตามชื่อเมืองนั้นๆ เช่น เรียกผู้ว่าราชการเมืองในสมัยนั้นว่า พระนนทบุรี พระธนบุรี พระสาครบุรี เป็นต้น

๒. คณะกลางอรัญวาสี

พระพุทธาจารย์ อยู่วัดโบสถ์ราชเดชะ เป็นเจ้าคณะกลางฝ่ายอรัญวาสี บังคับบัญชาพระสงฆ์ฝ่ายสมถะวิปัสสนา พระครูฝ่ายสมถะวิปัสสนา พระครูเจ้าคณะรามัญ พระครูเจ้าคณะลาว พระสงฆ์ฝ่ายสมถะวิปัสสนาทั้งในกรุง และนอกกรุง ขึ้นอยู่ในปกครองของฝ่ายอรัญวาสีทั้งหมด เว้นแต่พระครูตำแหน่งหัวเมืองมิได้ขึ้นกับคณะนี้ อนึ่ง ถ้ามีพระราชกิจเสด็จพระราชดำเนินออกนอกพระนครก็ต้องไปโดยเสด็จ มีพระราชาคณะรวมอยู่ในปกครอง ดังนี้

๑.	พระญาณไตรโลก	วัดโรงธรรม เป็นเจ้ารองฝ่ายอรัญวาสี
๒.	พระอุบาฬี	วัดกุฏิ์
๓.	พระญาณโพธิ	วัดเจ้ามอญ
๔.	พระธรรมโกษา	วัดประดู่
๕.	พระเทพมุนี	วัดกุฏีดาว
๖.	พระเทพโมลี	วัดสมณโกฏ
๗.	พระธรรมกิตติ	วัดมเหยงคณ์

๓. คณะคามวาสีฝ่ายขวา

พระวันรัตน์ อยู่วัดป่าแก้ว (วัดใหญ่ไชยมงคล) เป็นเจ้าคณะคามวาสีฝ่ายขวา มีฐานานุกรม ๑๑ รูป คือ พระครูปลัด ๑, พระครูวินัยธร ๑, พระครูวินัยธรรม ๑, พระครูพรหมสร คู่สวดขวา ๑, พระครูอมรสัพท์ คู่สวดซ้าย ๑, พระครูธรรมคุต ๑, พระครูพุทธบาล ๑, พระครูญาณกิจ ๑, พระครูสังฆรักขิต ๑, พระครูสมุห์ ๑, พระครูใบฎีกา ๑, และมีพระราชาคณะร่วมอยู่ในปกครอง ดังนี้

๑.	พระธรรมโคดม	วัดธรรมมิกราช เป็นเจ้าคณะรอง
๒.	พระธรรมไตรโลก	วัดสุธาสวรรค์
๓.	พระธรรมเจดีย์	วัดสวนหลวงสบสวรรค์
๔.	พระโพธิวงศ์	วัดสวนหลวงค้างคาว
๕.	พระธรรมวิโรจน์	วัดโพธาราม
๖.	พระนารท	วัดดุสิต
๗.	พระพุทธโฆษา	วัดพุทไธศวรรย์
๘.	พระวิเชียรเถร	วัดไชยวัฒนาราม
๙.	พระธรรมสารเถร	วัดปราสาท
๑๐.	พระญาณสมโพธิ์	วัดป่าตอง
๑๑.	พระอริยโคดม	วัดแก้วฟ้า
๑๒.	พระอริยวงศมุนี	วัดวรเชษฐ

๑๓.	พระอริยมุนี	วัดราชพรี
๑๔.	พระนิกรม	วัดวังไชย
๑๕.	พระนิโครธญาณ	วัดลอดช่อง
๑๖.	พระญาณรังษี	วัดสาตดิชน
๑๗.	พระอริยธัช	วัดจงกรม

อนึ่ง หัวเมืองทางปักษ์ใต้ ที่ขึ้นกับคณะอรัญวาสี มีดังนี้

๑.	เมืองสมุทรปราการ	พระครูญาณกิตติราชมุนี
๒.	เมืองชลบุรี	พระครูชลธารมหามุนี
๓.	เมืองสาครบุรี	พระครูธรรมเสนามหามุนี
๔.	เมืองสมุทรสงคราม	พระครูมหาสิทธิการญาณรักขิตวิจิตรมุนี
	เมืองสมุทรสงคราม	พระครูสมุทรพิไชยอภัยมุนี
	เมืองสมุทรสงคราม	พระครูสุวรรณมุนี ที่สังฆราชา
๕.	เมืองเพชรบุรี	พระครูญาณเพชรรัตน
	เมืองเพชรบุรี	พระครูศีลสังวร
	เมืองเพชรบุรี	พระครูสุชาตเมธา
๖.	เมืองกาญจนบุรี	พระครูรามัญญาธิบดี
	เมืองกาญจนบุรี	พระครูอินทมุนี
๗.	เมืองบางลมุง	พระครูสุวรรณรังษีมุนี
	เมืองบางลมุง	พระครูพิบูลย์เกียรติ ที่สังฆราชา
	เมืองบางลมุง	พระครูธรรมเสนา
๘.	เมืองราชบุรี	พระครูมงคลวิจารณ์
	เมืองราชบุรี	พระครูอินทเขมา
	เมืองราชบุรี	พระครูอภัยมงคล
๙.	เมืองระยอง	พระครูสุธรรมธิราชมหามุนี
๑๐.	เมืองตราด	พระครูสุธรรมจินดามหามุนี
๑๑.	เมืองศรีสวัสดิ์	พระครูศรีพิชัยคีรีศรีสวัสดิ์ราชมุนี
๑๒.	เมืองไทรโยค	พระครูอภัยคีรีศรีสังฆคณาจารย์ญาณมุนี
๑๓.	เมืองแกลง	พระครูธรรมรังษีมหากวี
๑๔.	เมืองนครนายก	พระครูอภัยนายกมหาราชมุนี
๑๕.	เมืองฉะเชิงเทรา	พระครูญาณรังษีมุนีวังศา
๑๖.	เมืองปราจีน	พระครูสิริอรรคปัญญามหามุนี
๑๗.	เมืองจันทบุรี	พระครูสังฆราชา

	เมือง	พระครู	
๑๘.	เมืองนครศรีธรรมราช	พระครูกาแก้ว	
	เมืองนครศรีธรรมราช	พระครูการาม	
	เมืองนครศรีธรรมราช	พระครูกาชาด	
	เมืองนครศรีธรรมราช	พระครูกาเดิม	
๑๙.	เมืองถลาง	พระครูวิเชียรปัญญามหามุนี	
	เมืองถลาง	พระครูวิสุทธิวงศาจารย์ญาณมุนี	
๒๐.	เมืองตะกั่วป่า	พระครูอุดมปัญญา	
๒๑.	เมืองตะกั่วทุ่ง	พระครูโฆษาวิสุทธิ์	
๒๒.	เมืองไชยา	พระครูกาแก้ว	
	เมืองไชยา	พระครูการาม	
๒๓.	เมืองประสงค์	พระครูอินทโมลี	ขึ้นกับคณะไชยา
๒๔.	เมืองหลังสวน	พระครูอุดมปัญญาปรีชาวิสุทธิมุนี	
	เมืองหลังสวน	พระครูกาแก้ว	
	เมืองหลังสวน	พระครูการาม	
๒๕.	เมืองพัทลุง	พระครูกาชาด	
	เมืองพัทลุง	พระครูกาเดิม	
	เมืองพัทลุง	พระครูธรรมโฆษ	
	เมืองพัทลุง	พระครูธรรมจักร	
๒๖.	เมืองนครไชยศรี	พระครูธรรมปัญญา	
		(รวม ๒๖ เมือง ๔๕ รูป)	

เมืองไม่มีพระครู

๑.	เมืองสุพรรณบุรี	๒.	เมืองประแส
๓.	เมืองชะอำ	๔.	เมืองกุย
๕.	เมืองปราณ	๖.	เมืองประทิว
๗.	เมืองบางสน	๘.	เมืองสิงขร
๙.	เมืองกัมพูชาธิบดี	๑๐.	เมืองจามปะ
๑๑.	เมืองโขง	๑๒.	เมืองภูขัน
๑๓.	เมืองกระ	๑๔.	เมืองฉวี
๑๕.	เมืองสงขลา	๑๖.	เมืองอุทุมพร
๑๗.	เมืองมะริด	๑๘.	เมืองพนม
๑๙.	เมืองตะนาวศรี	๒๐.	เมืองปากง

ประวัติความเป็นมา
ของราชทินนามสมณศักดิ์ บางตำแหน่ง

ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า ทุกชาติที่นับถือพระพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ ได้รับเอาแบบอย่างการตั้งสมณศักดิ์ราชทินนามมาจากประเทศลังกา ในชั้นต้นที่ได้รับประเพณีนี้มาบรรดาราชทินนามของพระมหาเถระยังรักษาแบบอย่างลังกาไว้ นั่นคือมีคำลงท้ายว่า มหาสามี และสวามีเป็นการบอกตำแหน่งทางการปกครองว่าพระเถระรูปนั้นเป็นผู้ปกครองระดับสูงสุด หรือระดับรองลงมา ซึ่งเทียบกันได้กับสมณศักดิ์สมัยสุโขทัยว่ามีสังฆราช และปู่ครู แต่ราชทินนามในยุคต้นๆ นิยมตั้งตามนามของพระพุทธสาวกสมัยพุทธกาล เช่น พระโมคคัลลานะซึ่งเป็นพระสงฆ์มอญที่พระเจ้าภูวเนกพาหุแห่งลังกา ทรงตั้งเป็นพระสิริสังฆโพธิสามี และพระสารีบุตร ซึ่งปรากฏในตำนานโยนกว่าเป็นพระสงฆ์ลานนาไทยไปบวชแปลงในลังกา และในทำเนียบสมณศักดิ์สมัยอยุธยาก็มีพระเถระบางท่านได้รับราชทินนามว่า พระอุบาลี พระอนุรุธ เป็นต้น ในสมัยต่อมาชาติไทยเราได้มีการเปลี่ยนแปลงราชทินนามสมณศักดิ์จากเดิมไปบ้าง ให้สอดคล้องตามคตินิยมและขนบธรรมเนียมประเพณีในท้องถิ่น โดยมีคำว่า "สมเด็จ" มานำหน้าราชทินนามสมณศักดิ์ที่พระราชทานแด่พระมหาเถระผู้ใหญ่ และมีคำว่า สังฆราชา สังฆราชาคณะ มาเพิ่มลงท้ายราชทินนามสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ผู้ใหญ่ระดับรองลงมาจนกลายเป็นแบบอย่างประเพณีของไทยต่อมา

อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีราชทินนามสมณศักดิ์บางตำแหน่งที่ตั้งขึ้นในประเทศลังกาในกรุงสุโขทัย และในกรุงศรีอยุธยา ซึ่งยังคงรักษาสืบทอดกันมาจนทุกวันนี้ เช่น พระพุทธโฆษาจารย์ พระวันรัตน์ สมเด็จพระอริยวงศญาณ พระพุทธาจารย์ พระธรรมโคดม พระอุบาลี พระโพธิวงศ์ พระรัชมงคลมุนี เป็นต้น ล้วนแต่มีประวัติความเป็นมาที่น่าศึกษา สมควรจะได้นำเรื่องราวมาตีพิมพ์ไว้สำหรับผู้สนใจโดยลำดับ ดังนี้

พระพุทธโฆษาจารย์

ตามประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ที่กล่าวถึงการกระทำสังคายนาครั้งที่ ๖ ก็ดี ในหนังสือพุทธโฆษนิทาน และในหนังสือมหาวงศ์นั้นก็ดี ได้เล่าความสอดคล้องต้องกันว่า พระพุทธโฆษาจารย์เป็นนามของพระเถระอินเดียรูปหนึ่งเกิดในสกุลพราหมณ์ ณ ตำบลคยาสีสะ ใกล้มหาพฤกษ์มณฑลอันเป็นสถานที่พระพุทธองค์ตรัสรู้ เมื่อยังเยาว์เป็นเด็กเฉลียวฉลาด เรียนจบไตรเพท เป็นนักพูด นักปราชญ์ มีชื่อเสียงโด่งดังมาแต่เป็นฆราวาส ต่อมาเกิดความสนใจในพระพุทธศาสนาลัทธิหินยาน จึงขอฝากตัวเป็นศิษย์ของพระเรวัตเถระผู้มีชื่อเสียงอยู่ในเวลานั้น เมื่อได้บวชเป็นเป็นบรรพชิตแล้วได้ศึกษาพระพุทธศาสนาจนแตกฉานในเวลาอันสั้น ได้แสดงความสามารถให้ปรากฏด้วยการแต่งหนังสือไว้หลายคัมภีร์ เช่น คัมภีร์ญาโณทัยปกรณ์ คัมภีร์ธรรมสังคิณีปกรณ์ คัมภีร์อรรถสาลินีปกรณ์ และคัมภีร์ปริตตฎฐกถา เป็นต้น ฝ่ายพระเรวัตเถระผู้เป็นพระอาจารย์ เห็นศิษย์มีความสามารถเช่นนั้นแล้ว จึงส่งไปปฏิบัติงานสำคัญในประเทศลังกา นั่นคือการแปล

หนังสือพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา ซึ่งเป็นภาษาสิงหล (ลังกา) กลับมาเป็นภาษามคธ (บาลี) นับเป็นการฟื้นฟูเกียรติภูมิครั้งสำคัญยิ่งให้แก่ดินแดนแห่งพระพุทธองค์ พระพุทธโฆษาจารย์ได้ไปถึงลังกาเมื่อปี พ.ศ. ๙๕๖ ในรัชสมัยของพระเจ้ามหานาม พระเจ้ากรุงลังกาพระองค์นี้ได้ถวายศาสนูปถัมภ์อย่างดียิ่งในทุกๆ ด้าน ทำให้งานค้นคว้ารวบรวมหลักฐานทางพระพุทธศาสนา แปลเป็นภาษามคธครั้งนี้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยสมบูรณ์ทุกประการ จึงถือกันว่าเป็นการจัดทำสังคายนาครั้งที่ ๖ นับจากที่ทำมาแล้วในอินเดีย และในการไปลังกาครั้งนี้ พระพุทธโฆษาจารย์ยังได้รจนาคัมภีร์ที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาไว้หลายเรื่อง เช่น หนังสืออรรถกถาธรรมบท หนังสือวิสุทธิมรรค เป็นต้น ซึ่งคณะสงฆ์ไทยได้ใช้เป็นหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมฝ่ายบาลีมาจนทุกวันนี้

สำหรับประเทศไทยเรานั้น[๑] นามพระพุทธโฆษาจารย์เป็นราชทินนามเก่าแก่ที่ไทยเราได้ตั้งเป็นราชทินนามสมณศักดิ์ ถวายพระเถระผู้ทรงเกียรติคุณสูงสุดในด้านคันถธุระมาแต่โบราณเช่นที่ปรากฏในหนังสือพงศาวดารเหนือว่า พระพุทธโฆษาจารย์ อยู่วัดเขารังแร้ง เมืองสวรรคโลก (องค์ที่ไปห้ามทัพพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก) พบอีกแห่งหนึ่งว่า สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ อยู่วัดเดิม ได้แต่งหนังสือราโชวาทชาดก ถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อปี พ.ศ. ๒๒๑๘ และยังมีนามปรากฏอีกแห่งหนึ่งในหนังสืออรรถธรรมปริศนาว่า ครั้นแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชามีราชปุจฉาแก่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทไธศวรรย์ เป็นต้น

พระวันรัตน์

คำว่าวันรัตน์ แปลว่าป่าแก้ว สมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์ฯ ทรงแปลถวายสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ว่า "ผู้ยินดีในป่า" ด้วยเหตุนี้กระมังทำให้คำว่า วันรัตน์ หรือ พนรัตน์ ต่อมาภายหลังจึงตัดอักษร "น์" ตัวท้ายออก เหลือเพียง วันรัต ซึ่งแปลตามศัพท์ว่ายินดีในป่า

สำหรับคำว่าวันรัตน์นี้ นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาของไทยสันนิษฐานกันว่า เป็นราชทินนามของมหาสังฆนายก แห่งลังกามาช้านานแล้ว ดังจะเห็นได้ในหนังสือรามัญสมณวงศ์ ตอนที่กล่าวถึงพระเจ้ากรุงหงสาวดีมีพระราชประสงค์จะรวมพระสงฆ์มอญให้เป็นนิกายเดียวกัน จึงส่งพระสงฆ์มอญ ๒๒ รูป ไปบวชแปลงในประเทศลังกา ในสมัยพระเจ้ากรุงลังกาพระนามว่า ภูวเนกพาหุนั้น มีความตอนหนึ่งว่า "หลังจากพระสงฆ์มอญได้รับการบวชแปลงเสร็จเรียบร้อยและกลับมากรุงหงสาวดีแล้ว พระเจ้ากรุงหงสาวดีมีพระราชประสงค์จะให้พระสงฆ์เหล่านั้นบวชแปลงพระสงฆ์มอญในกรุงหงสาวดี ให้เป็นนิกายเดียวกันหมด แต่ท่านเหล่านั้นได้ถวายพระพรว่า ก่อนที่จะเข้ารับการบวชแปลงนั้น พระสงฆ์ลังกาได้ให้พระสงฆ์มอญทั้งหมดสึกเป็นฆราวาสก่อน แล้วจึงทำการบวชแปลงให้ ขณะนี้พรรษายังไม่ครบสิบจึงไม่อาจเป็นพระอุปัชฌาย์ได้ ดังนั้นพระเจ้ากรุงหงสาวดีจึงมีพระราชกระแสรับสั่งให้สืบหาพระสงฆ์ลังกาวงศ์ที่มีพรรษามากพอจะเป็นพระอุปัชฌาย์ได้ในที่สุดได้พบว่า มีพระเถระรูปหนึ่งอยู่ในเมืองหงสาวดี ชื่อ พระสุวรรณโสภณ ได้ออกไปบวชแปลงในลังกามาแล้ว ๒๖ พรรษา ณ อุทุกุกเขปสีมามหาชาตสระ ที่เมืองกลัมพุ (น่าจะเป็นเมืองโคลัมโบ) โดย

---

(๑) เก็บความจากตำนานคณะสงฆ์ หน้า ๑๒-๑๓ พระนิพนธ์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

มีพระสังฆราช พระนามว่า วันรัตน์มหาเถระ ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ พระเจ้ากรุงหงสาวดีจึงทรงตั้ง พระสุวรรณโสภณ ให้เป็นพระกัลยาณีติสมหาเถระ และให้เป็นพระอุปัชฌาย์บวชแปลงพระภิกษุในเมืองหงสาวดีต่อมา

ส่วนในประเทศเรานั้น ราชทินนามพระวันรัตน์ปรากฏขึ้นครั้งแรกในหนังสือพระราชพงศาวดารในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ์ ต่อมาปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับราชหัตถเลขา ซึ่งกรมหลวงวงศาธิราช (สนิท) ทรงชำระเมื่อรัชกาลที่ ๔ มีความตอนหนึ่งว่า สมเด็จพระธรรมราชาธิราชได้ทรงตั้งพระมหาเถรคันฉ่อง ให้เป็นสมเด็จพระอริยวงศญาณ เป็นสมเด็จพระสังฆราช ปกครองสงฆ์คณะเหนือ ส่วนคณะใต้ให้อยู่ในปกครองของสมเด็จพระวันรัตน์ ซึ่งต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ปรากฏนามว่า สมเด็จพระวันรัตน์ วัดป่าแก้ว (วัดใหญ่ชัยมงคล) ได้เข้าไปถวายพระพรขอพระราชทานอภัยโทษข้าราชการ ซึ่งมีความผิดครั้งตามเสด็จไปไม่ทันทรงทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชากรุงหงสาวดี และอีกแห่งหนึ่งปรากฏในหนังสือเรื่องเมืองไทยซึ่งแต่งโดยราชทูตฝรั่งเศสชื่อมองซิเออร์ ลาลูแบร์ มีความตอนหนึ่งว่า ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น พระวันรัตน์เป็นสมเด็จพระสังฆราช ที่มหาสังฆปริณายก

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า[๑] ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ในชั้นต้น เมื่อยังแบ่งคณะสงฆ์ออกเป็นฝ่ายคามวาสี และอรัญวาสี สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์น่าจะเป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายคามวาสี ส่วนเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญวาสี น่าจะเป็นสมเด็จพระวันรัตน์ องค์ไหนเป็นผู้มีพรรษาอายุมาก องค์นั้นก็ได้เป็นสมเด็จพระสังฆราช ดังนั้น จึงปรากฏนามสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์บ้าง สมเด็จพระวันรัตน์บ้าง เป็นสมเด็จพระสังฆราช ในพงศาวดารที่กล่าวมา

สมเด็จพระอริยวงศญาณ

สมเด็จพระอริยวงศญาณ เป็นราชทินนามที่สำคัญ และน่าศึกษาด้วยเหตุผลหลายประการ ประการที่ ๑ เชื่อกันว่าเป็นราชทินนามที่นิพนธ์ขึ้นในประเทศไทยและได้ใช้เป็นพระนามสมเด็จพระสังฆราชมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ประการที่ ๒ เป็นราชทินนามที่นักปราชญ์มีความคิดเห็นแตกต่างกันในเรื่องความเป็นมาราชทินนามนี้ในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้มีการเปลี่ยนแปลงมาแล้วครั้งหนึ่ง เป็นสมเด็จพระอริยวงศาสังฆราชาธิบดี และต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการเปลี่ยนแปลงอีกครั้งหนึ่ง เป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ ดังจะได้นำเรื่องราวประวัติศาสตร์มารวมไว้เพื่อประกอบการพิจารณา ของท่านผู้อ่านผู้สนใจดังต่อไปนี้

ในหนังสือพงศาวดาร ฉบับราชหัตถเลขา ซึ่งกรมหลวงวงศาธิราช (สนิท) ทรงชำระในรัชกาลที่ ๔ มีความในพระนิพนธ์ตอนหนึ่งว่า เมื่อจุลศักราช ๙๔๖ พ.ศ. ๒๑๒๗ พระเจ้าหงสาวดีไชยสิงห์หรือที่เรียกอีกพระนามหนึ่งว่า นันทราชา ทรงเห็นสมเด็จพระนเรศวรเข้มแข็งในศึกสงครามยิ่งนัก เกรงว่าจะชักนำ

---

(๑) เก็บความจากตำนานคณะสงฆ์ หน้า ๑๓

ให้เมืองไทยเป็นข้าศึกขึ้นในกาลต่อไป จึงทรงวางแผนลวงให้สมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปกรุงหงสาวดี โดยให้พระยาเกียรติ และพระยาราม เป็นไส้ศึกมารับเสด็จสมเด็จพระนเรศวรที่เมืองแครง และได้แต่งกองทัพดักทางไว้หวังจะทำร้ายสมเด็จพระนเรศวรโดยไม่ให้ทันรู้พระองค์ แต่ความลับเกิดรั่วไหลขึ้น เนื่องจากพระยาเกียรติ และพระยารามได้นำความแจ้งต่อพระมหาเถรคันฉ่อง ผู้เป็นพระอาจารย์ของตนที่เมืองแครง ครั้นพระมหาเถรคันฉ่องทราบความนี้แล้ว เห็นว่าสมเด็จพระนเรศวรจะเป็นอันตรายโดยหาความผิดมิได้ เกิดความสงสาร จึงมาทูลขอให้ทรงทราบ

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงทราบแล้ว ทรงน้อยพระทัยที่พระเจ้าหงสาวดีทำทุจริตคิดร้าย จึงประกาศอิสรภาพที่เมืองแครงนั้นเอง และมีพระราชดำริเห็นว่า ถ้าพระมหาเถรคันฉ่อง พระยาเกียรติ และพระยารามอยู่ต่อไปในอาณาจักรกรุงหงสาวดีก็คงจะไม่พ้นราชภัย จึงทรงชักชวนท่านทั้งสามให้มาอยู่เสียในกรุงศรีอยุธยา ต่อมาสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชทรงระลึกถึงคุณูปการ ที่พระมหาเถรคันฉ่องได้ช่วยแก้ไขสถานการณ์ให้พระราชโอรสพ้นอันตราย จึงทรงตั้งพระมหาเถรคันฉ่องให้เป็นสมเด็จพระสังฆราช ครองวัดมหาธาตุ มีราชทินนามว่า สมเด็จพระอริยวงศญาณ และทรงตั้งให้พระยาเกียรติและพระยารามเป็นหัวหน้าว่ากล่าวพวกมอญที่มาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในประเทศไทย

ความตามพงศาวดารดังกล่าวมานี้[๑] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้เคยทรงนำไปกราบทูลหารือสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสแล้ว พระองค์ทรงมีรับสั่งว่าได้ทรงพิจารณาดูด้วยเหตุผลหลายประการแล้ว ทรงมีพระดำริส่วนพระองค์ว่า "ความจริงจะไม่เป็นอย่างที่กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดาร เพราะพระมหาเถระคันฉ่องเป็นมอญนอกพูดไทยไม่ได้ และไม่รู้จักขนบธรรมเนียมไทย ถึงจะมีคุณูปการแก่สมเด็จพระนเรศวรสักเพียงไร ซึ่งสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชจะทรงตั้งให้เป็นสมเด็จพระสังฆราช เป็นประธานแก่สงฆ์บริษัททั่วไป หรือแม้จะเป็นแต่เพียงเจ้าคณะใหญ่หนเหนือ ก็จะบังคับบัญชาการไม่ได้ ไม่ต้องป่วยกล่าวไปถึงว่าอาจจะเป็นเหตุฝ่าฝืนความนิยมของพระสงฆ์ไทยทั่วไป

อนึ่ง ถ้าจะเปรียบด้วยขนบธรรมเนียมฝ่ายพระราชอาณาจักรกรุงเก่า ตามที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร การตั้งชาวต่างประเทศเป็นขุนนาง ยกตัวอย่างเช่น พระยาเกียรติ พระยาราม ซึ่งตามเสด็จสมเด็จพระนเรศวรมาในคราวนั้น ก็ให้เป็นแต่หัวหน้าว่ากล่าวแต่พวกมอญร่วมชาติและภาษาของตน ตั้งแขกเป็นพระยาจุฬาก็ว่าแต่พวกแขก ตั้งญี่ปุ่นเป็นออกญาเสนาพิมุข ก็ว่าแต่พวกญี่ปุ่น ตั้งจีนเป็นโชฎึกก็ว่าแต่พวกจีน ชาวต่างประเทศได้เป็นขุนนางผู้ใหญ่ตำแหน่งสูงมีแต่เจ้าพระยาวิชเยนทร์ ได้ว่าที่สมุหนายกคนเดียว ซึ่งเรื่องของเจ้าพระยาวิชเยนทร์ก็ปรากฏชัดว่าได้เข้ามาอยู่ในเมืองไทยช้านาน รู้ภาษาและขนบธรรมเนียมไทยชัดเจน เป็นขุนนางตำแหน่งต่ำขึ้นไปโดยลำดับ ที่สุดจึงได้ว่าที่สมุหนายก ไม่ได้ตั้งแต่แรกเมื่อยังไม่รู้ภาษาและขนบธรรมเนียม

อีกประการหนึ่ง สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้นทรงพระดำริเห็นว่า นามสมเด็จพระอริยวงศญาณ

---

(๑) เก็บความจากตำนานคณะสงฆ์ หน้า ๑๐

นี้ พิจารณาโดยทางภาษา เห็นเป็นนามใหม่ น่าจะมีขึ้นในชั้นหลังลงมา ไม่ถึงแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ข้อที่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชทรงตั้งพระมหาเถระคันฉ่องเป็นพระราชาคณะนั้น เชื่อได้ว่าเป็นความจริงเป็นแน่ แต่อย่างสูงก็เห็นจะเป็นเพียงเจ้าคณะมอญอย่างพระสุเมธาจารย์ไม่กว่านั้น จะเป็นเพราะเหตุที่ปรากฏว่าโปรดให้ไปอยู่วัดมหาธาตุ ซึ่งเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช จึงพาให้เข้าใจว่าสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ทรงตั้งพระมหาเถรคันฉ่องเป็นสมเด็จพระสังฆราช ว่ากล่าวปกครองคณะสงฆ์ฝ่ายเหนือ"

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ นอกจากจะทรงเห็นว่าพระกระแสดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่ทรงในเรื่องนี้ ประกอบด้วยหลักฐานสมเหตุผลแล้ว ยังมีพระดำริส่วนพระองค์เพิ่มเติมว่า นามสมเด็จพระอริยวงศญาณนั้น น่าจะมีขึ้นสืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ในแผ่นดินพระเจ้าบรมโกษฐ แห่งกรุงศรีอยุธยา ราว พ.ศ. ๒๒๙๖ ซึ่งในครั้งนั้นประเทศลังกาได้สูญสิ้นสมณวงศ์ เนื่องจากเกิดสงครามกลางเมืองแย่งชิงอำนาจกันระหว่างชนเชื้อชาติสิงหล และเชื้อชาติทมิฬ จนต้องเสียอำนาจให้แก่พวกทมิฬ ซึ่งไม่นับถือพระพุทธศาสนา ต่อมาพระเจ้ากิตติสิริราชสีห์ได้ครองราชสมบัติ ณ เมืองลังกา ตั้งราชธานีอยู่ที่สิงห์ขันธนคร (เมืองแกนดีทุกวันนี้) มีพระราชประสงค์จะทรงตั้งสังฆมณฑลให้มีขึ้นในลังกาตามเดิม จึงแต่งราชทูตเชิญพระราชสาส์นเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ทูลขอพระมหาเถระกับคณะสงฆ์ออกไปให้การบรรพชาอุปสมบทแก่ชาวสิงหล

พระเจ้าบรมโกษฐ โปรดให้อาราธนาพระราชาคณะ ๒ รูป คือ พระอุบาฬี และ พระอริยมุนีกับพระสงฆ์อีก ๑๒ รูป ออกไปฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกา ราว พ.ศ. ๒๒๙๖ ครั้นต่อมาอีก ๖ ปี ในแผ่นดินของพระเจ้าเอกทัศน์ พ.ศ. ๒๓๐๒ ทางกรุงศรีอยุธยาได้ส่งพระราชาคณะออกไปอีก ๒ รูป คือพระวิสุทธาจารย์ และพระวรญาณมุนี กับพระสงฆ์ติดตามไปอีก ๓ รูป ไปผลัดเปลี่ยนพระสงฆ์ซึ่งไปคราวแรก หลังจากพระสงฆ์ชุดที่ ๒ ได้ไปอยู่ในลังกาแล้ว ๑ ปี พระอุบาฬีได้ถึงมรณภาพที่เมืองลังกา ในปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๐๓ ได้กลับมาแต่พระอริยมุนี โดยเหตุที่พระอริยมุนีได้อุตสาหะออกไปต่างแดนประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ขึ้นในลังกาจนเป็นผลสำเร็จ นับว่าเป็นความชอบที่สมควรจะได้รับพระราชทานเกียรติอย่างสูง สมเด็จพระเจ้าเอกทัศน์จึงทรงตั้งพระอริยมุนีขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช แต่เพื่อจะได้คงนามเดิมซึ่งเคยปรากฏเกียรติยศในลังกาเอาไว้ จึงทรงตั้งราชทินนามสมเด็จพระสังฆราชเป็น สมเด็จพระอริยวงศาสังฆราชาธิบดี นามสมเด็จพระอริยวงศ์น่าจะมีมาแต่ครั้งนี้เป็นปฐม และได้กลายมาเป็นสมเด็จพระอริยวงศญาณ เป็นแบบแผนการทรงตั้งราชทินนามสมเด็จพระสังฆราชสืบมาถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงแก้ราชทินนามใหม่เป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ พร้อมโปรดพระราชทานสถาปนา พระพิมลธรรม(อู่) วัดสุทัศนเทพวรารามเป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ รูปแรก ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่หนเหนือ มิได้โปรดสถาปนาขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงตั้งกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส วัดพระเชตุพนฯ ขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ภายหลังที่สมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรสสิ้นพระชนม์แล้ว จึงโปรดสถาปนาสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (สา ปุสฺสเทโว) เปรียญธรรม ๙ ประโยค วัดราชประดิษฐฯ ขึ้นดำรงตำแหน่ง

สมเด็จพระสังฆราช พร้อมกับโปรดให้มีพระราชทินนามว่า สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ และทรงถือเป็นพระราชนิยมติดต่อกันมาถึงปัจจุบันนี้ว่า การสถาปนาสมเด็จพระราชาคณะที่มิใช่ราชวงศ์ขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช จะทรงพระราชทานราชทินนามขึ้นต้นว่า สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ เสมอมา ส่วนสมเด็จพระราชาคณะเชื้อพระวงศ์ที่จะทรงโปรดสถาปนาขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้านั้น จะทรงพระราชทานราชทินนามต่างหากตามชั้นยศแห่งราชวงศ์

พระพุทธาจารย์

พระพุทธาจารย์ เป็นราชทินนามสมณศักดิ์นามหนึ่งที่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ดังจะเห็นได้จากทำเนียบสมณศักดิ์ครั้งกรุงเก่า ซึ่งมีมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ปรากฏว่าได้แบ่งการปกครองคณะสงฆ์ออกเป็น ๓ คณะ เรียงลำดับดังนี้

๑. คณะคามวาสีฝ่ายซ้าย (คณะสงฆ์เดิมตามแบบสุโขทัย) สมเด็จพระอริยวงศาสังฆราชาธิบดี วัดหน้าพระธาตุ เป็นเจ้าคณะใหญ่

๒. คณะกลาง ฝ่ายอรัญวาสี (อรัญวาสีเดิมตามแบบสุโขทัย) พระพุทธาจารย์เป็นเจ้าคณะใหญ่บังคับบัญชาคณะสงฆ์ฝ่ายสมถะวิปัสสนา

๓. คณะคามวาสีฝ่ายขวา (คณะสงฆ์ป่าแก้วซึ่งตั้งขึ้นใหม่) พระวันรัตน์ วัดป่าแก้ว (วัดใหญ่ชัยมงคล) เป็นเจ้าคณะใหญ่

เรื่องความเป็นมาของราชทินนามพุทธาจารย์นี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ประทานกระแสพระดำริไว้ว่า

"ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ในชั้นต้นเมื่อยังแบ่งคณะสงฆ์เป็นฝ่ายคามวาสี ๑ อรัญวาสี ๑ นั้น น่าเข้าใจว่าเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายคามวาสีจะมีราชทินนามว่า สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ส่วนเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญวาสีเดิม จะมีราชทินนามว่า สมเด็จพระวันรัตน์ องค์ไหนเป็นผู้มีพรรษาอายุมาก องค์นั้นก็จะได้เป็นสมเด็จพระสังฆราช เพราะเช่นนี้จึงปรากฏนามสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์บ้าง สมเด็จพระวันรัตน์บ้างในหนังสือราชพงศาวดาร....ต่อเมื่อคณะป่าแก้วมีมากขึ้นในกรุงเก่าและหัวเมืองปักษ์ใต้ชั้นหลังต้องแยกคณะคามวาสีออกเป็น ๒ คณะ จึงเอาตำแหน่งพระวันรัตน์ไปเป็นเจ้าคณะใหญ่คามวาสีฝ่ายใต้ตั้งนามเจ้าคณะอรัญวาสีขึ้นใหม่ว่า พระพุทธาจารย์ [๑]"

ราชทินนามพระพุทธาจารย์นี้ มีพระเถระได้รับการทรงตั้งเรื่อยมา จนถึงสมัยกรุงธนบุรีและในระยะต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เช่นที่ปรากฏในพงศาวดารว่า พระพุทธาจารย์ (ไม่ทราบนามเดิม) วัดบางหว้าน้อย (วัดอมรินทราราม) ผู้ไม่ยอมถวายบังคมสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีในขณะที่ทรงมีพระสัญญาวิปลาส เนื่องด้วยพระองค์ทรงบำเพ็ญพระกรรมฐานมากเกินไป ทำให้พระราชหฤทัยสำคัญพระองค์ผิดว่าได้บรรลุเป็น

---

(๑) ตำนานพระสงฆ์ หน้า ๑๓

พระโสดาบัน นอกจากนั้นก็ยังมีพระเถระได้รับพระราชทานราชทินนามนี้ต่อมาอีก เช่น พระพุทธาจารย์ (อยู่) เปรียญ วัดระฆังโฆสิตาราม พระพุทธาจารย์ (เป้า) เปรียญเอก วัดอินทารามและพระพุทธาจารย์ (สน) เปรียญ ๓ ประโยควัดสระเกศ เป็นองค์สุดท้ายที่ใช้ราชทินนามว่า **พระพุทธาจารย์**

ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ พระองค์ผู้ทรงรอบรู้แตกฉานในมคธภาษา ทรงเห็นว่านามพระราชาคณะต่างๆ ที่มีอยู่ในครั้งนั้นบางนามไม่ถูกต้องด้วยอักขรนิยมและพระราชนิยม สมควรจะแก้ไขเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสม จึงทรงพระราชนิพนธ์ราชทินนามขึ้นมาใหม่ เป็นพระพุฒาจารย์ พร้อมกับทรงได้พระกรุณาโปรดฯ ให้สถาปนาพระพุทธาจารย์ (สน) วัดสระเกศ ขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะเมื่อวันศุกร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๙ ปีกุน พ.ศ. ๒๓๙๔ มีราชทินนามว่า สมเด็จพระพุฒาจารย์ แต่สมเด็จพระพุฒาจารย์องค์แรกนี้ได้รับพระราชทานยศเพียงหิรัณยบัฏ (แผ่นเงินจารึกราชทินนาม) มิใช่สุพรรณบัฏ (แผ่นทองคำจารึกราชทินนาม)

อนึ่ง การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้สถาปนาพระสงฆ์รูปใดให้มีสมณศักดิ์สูงต่ำแค่ไหน เพียงใดนั้น ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่โบราณว่า **ให้เป็นไปตามพระราชอำนาจ และพระราชศรัทธา ซึ่งกล่าวรวมทั้งสองอย่างว่าให้เป็นไปตามพระราชอัธยาศัย**

ดังนั้น การพระราชทานสถาปนาสมเด็จพระพุฒาจารย์ ในตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์จึงมีพระสงฆ์ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์สูงถึงชั้นสุพรรณบัฏบ้าง ต่ำลงมาเพียงชั้นหิรัณยบัฏบ้าง สำหรับท่านที่ได้รับพระราชทานเพียงหิรัณยบัฏนั้น มีดังนี้

๑. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (สน) เปรียญธรรม ๓ ประโยค วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร ดำรงตำแหน่งระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๐๗

๒. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (พุก) เปรียญธรรม ๓ ประโยค วัดศาลาปูน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ดำรงตำแหน่งระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๒-๒๔๒๗

๓. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (สี อโนมสิริ) เปรียญธรรม ๙ ประโยค วัดปทุมคงคา กรุงเทพมหานคร ดำรงตำแหน่งระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๐-๒๔๓๗

๔. ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานเลื่อนพระมงคลทิพย์มุนี (มาอินฺทสโร) วัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร ขึ้นเป็นพระราชาคณะชั้นหิรัณยบัฏ ที่พระพุฒาจารย์ เจ้าคณะอรัญวาสี (ไม่มีคำว่าสมเด็จนำหน้า) ดำรงตำแหน่งระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๖-๒๔๕๗

ข้อสังเกต จากที่ได้ศึกษาในหนังสือเรื่องการทรงตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีข้อที่น่าสังเกตดังนี้

การพระราชทานสถาปนาพระราชาคณะผู้ใหญ่ขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะเฉพาะในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ เพิ่งจะมีขึ้นในรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นมา แต่จะโปรดพระราชทานสถาปนาเฉพาะพระเถระบางรูปที่มีวิชาความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก และมีความสามารถในการปกครองหมู่คณะและมีศีลาจารวัตรงดงาม

มั่นคงในพระธรรมวินัย เป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธาของปวงชน พร้อมทั้งประกอบด้วยคุณูปการต่อพระมหากษัตริย์เป็นกรณีพิเศษ เช่น เคยเป็นพระราชอุปัชฌายะ พระราชกรรมวาจาจารย์ หรือเป็นพระอาจารย์สอนธรรมถวายพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตำแหน่งสมเด็จพระพุฒาจารย์ แม้จะได้รับสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะแล้วในรัชกาลที่ ๔ แต่ก็โปรดพระราชทานเพียงชั้นหิรัณยบัฏ เว้นแต่พระเถระรูปนั้นเป็นชั้นพระราชวงศ์ หรือมีคุณูปการพิเศษดังกล่าวข้างต้น

อย่างไรก็ตาม กฎเกณฑ์ในการทรงตั้งและสถาปนาสมณศักดิ์ได้ค่อยๆ ปรากฏชัดเจนขึ้นในรัชสมัยรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖ เช่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดฯ ให้สถาปนายกสมเด็จพระราชาคณะทั้ง ๔ ตำแหน่งขึ้นเป็นชั้นสุพรรณบัฏทุกตำแหน่ง ส่วนเกณฑ์การคัดเลือกพระสงฆ์เพื่อสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะนั้น ผู้เขียนใคร่ขอเชิญพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส "บันทึกเรื่องตั้งสมเด็จพระราชาคณะ"[๑] มาลงพิมพ์ไว้เพื่อประกอบการพิจารณาดังต่อไปนี้

บันทึกเรื่องตั้งสมเด็จพระราชาคณะ [๒]

เนื่องจากบันทึกใบก่อน ควรปรารภถึงการตั้งสมเด็จพระราชาคณะไว้ด้วย ยศสมเด็จเห็นเป็นของพระราชทานเป็นพิเศษทั่วไปในฝ่ายพระราชวงศ์ ข้าราชการและพระสงฆ์ในฝ่ายพระราชวงศ์เจ้าฟ้านอกจากชั้นทูลกระหม่อมฟ้า ทรงยกเป็นสมเด็จต่อเมื่อรับพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนามที่ไม่เคยเป็นสมเด็จก็มี เช่นเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ แต่เพราะเจ้าฟ้าได้เป็นสมเด็จมากพระองค์กว่า จึงดูเป็นสำหรับพระยศของเจ้าฟ้า ไม่ปรากฏชัดว่าเป็นพระยศพิเศษ พระองค์เจ้าต่างกรมได้ทรงรับพระยศพิเศษเป็นสมเด็จมีขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ที่ ๕ และรัชกาลปัจจุบันนี้ โดยลำดับมาทุกพระองค์ล้วนทรงพระคุณสมบัติเป็นพิเศษที่ควรทรงยกย่อง ในฝ่ายข้าราชการได้ยินว่าได้เคยมีมาแล้วในครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นพระนครหลวง แต่อย่างไรแน่หาทราบไม่ เจ้าพระยาที่ทรงยกเป็นสมเด็จในครั้งกรุงธนบุรี และในรัชกาลที่ ๔ ที่ ๕ ล้วนเป็นผู้มีคุณวุฒิเป็นพิเศษควรแก่ฐานะนั้น ในฝ่ายพระสงฆ์ในทำเนียบเก่า ว่ามีสมเด็จพระสังฆราชและสมเด็จพระวันรัตว่า คณะคามวาสี และ อรัญวาสี หรือคณะเหนือและคณะใต้ โดยลำดับกัน แต่สมเด็จพระวันรัตในบางแห่งเรียกแต่เพียงว่าพระวันรัต ก็ดูเหมือนมีนำความเข้าใจว่า ยกเป็นสมเด็จเฉพาะบางรูปผู้ทรงคุณพิเศษ เช่น เป็นพระอุปัชฌายะหรือพระอาจารย์ของพระราชา พิจารณาดูลาดเลา ก็น่าเข้าใจว่าเป็นผู้ที่เลือกกันแล้วทั้งสองรูปได้กันกับสมเด็จเจ้าพระยา ในรัชกาลที่ ๓ ทรงยกพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) วัดโมลีโลกเป็นสมเด็จ เข้าใจว่าโดยฐานเป็นพระกรรมวาจาจารย์ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงตั้งสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ และสมเด็จพระพุฒาจารย์ ทรง

---

(๑) คัดจากประมวลพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระนิพนธ์ถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มหามกุฏราชวิทยาลัยจัดพิมพ์ ในงานมหาสมณานุสรณ์ ครบ ๕๐ ปี วันที่ ๑-๗ สิงหาคม ๒๕๑๔, หน้า ๑๐๐-๑๐๔

(๒) ทรงนิพนธ์ถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ทราบปีที่ทรงพระนิพนธ์ แต่เป็นตอนปลายแห่งพระชนมชีพ ในบันทึกที่ทรงอ้างถึงนั้น ค้นไม่พบ

เลือกที่เป็นผู้ใหญ่ผู้เฒ่าแต่มิใช่พระอาจารย์ แต่ไม่ได้ทรงตั้งสมเด็จพระวันรัตอีก ในเมื่อสมเด็จพระวันรัต (เซ่ง) ถึงมรณภาพแล้ว ดูเหมือนยกสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ขึ้นแทนสมเด็จพระราชาคณะเหล่านี้ ไม่ได้เคยเห็นก็มี ได้เคยเห็นก็มี แต่เป็นผู้ใหญ่หรือปาปมุตต์นับว่าเป็นผู้น่านับถือ แต่เทียบกันเข้า ดูเหมือนจะด้อยกว่าสมเด็จเจ้าพระยา ในรัชกาลที่ ๕ ทรงตั้งทั้งสมเด็จพระวันรัตทั้งสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เป็นตำแหน่งสมเด็จเจ้าคณะใหญ่ตลอดมา ชื่อใดว่างลงก็เป็นทรงตั้ง ท่านผู้ที่ทรงตั้งนั้น คงเป็นผู้มีอายุแก่กว่าพระชนมพรรษาจนถึงต่างปูนกันทั้งนั้น ยกอาตมาที่ไม่ได้นับในจำพวกนี้ ท่านผู้เป็นสมเด็จพระราชาคณะนั้นเป็นผู้มีสง่าทันสมเด็จเจ้าพระยาบ้าง มัวซัวด้อยกว่าเจ้าพระยาบ้าง ตามอำนาจแห่งอำนาจแห่งคุณธรรมของท่านบ่งให้เป็นสมเด็จพระราชาคณะมีสำหรับตำแหน่งเสมอไป ราคาตกกว่าสมเด็จพระยา ในบัดนี้ตำแหน่งฝ่ายคณะสงฆ์ได้แยกจากยศแล้ว คือ ยกเป็นกิตติมศักดิ์ก็มี ย้ายตำแหน่งก็มี ออกจากตำแหน่งก็มี แต่ยศคงอยู่ สมควรจะวางระเบียบแห่งการพระราชทานยศสมเด็จพระราชาคณะทำให้ผู้รับมีราคาขึ้น มีเกณฑ์ดังนี้

๑. ยศสมเด็จพระราชาคณะ ไม่กำกับกับตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่จักพระราชทานเฉพาะแก่พระราชาคณะผู้ใหญ่บางรูป ที่ทรงยกย่องเป็นพิเศษ ส่วนเจ้าคณะใหญ่ที่ไม่ได้ทรงยกขึ้นเป็นสมเด็จ จักทรงตั้งเป็นเพียงพระวันรัต พระพุทธโฆษาจารย์

๒. ท่านผู้อันจะพึงทรงยกขึ้นเป็นสมเด็จนั้น นอกจากมีอายุแก่กว่าพระชนมพรรษาจนถึงต่างปูนกันกำหนดโดยกวดขัน เป็นผู้ทรงคุณสมบัติเป็นพิเศษ เป็นพระอุปัชฌายะ เป็นพระอาจารย์หรือเป็นที่ทรงนับถือเหมือนอย่างนั้น เช่น สมเด็จพระมหาวีรวงศ์โปรดให้ถวายน้ำพระปริตรในเวลาสรงมุรธาภิเษกคราวเฉลิมพระชนมพรรษา หรือเป็นที่นับถือของมหาชนทั่วไปทั้งคฤหัสถ์ทั้งบรรพชิต เป็นที่นำเคารพได้สนิทใจ ที่ทรงยกขึ้นแล้วจักไม่ด้อยกว่าสมเด็จเจ้าพระยา

๓. หรือผ่อนลงมา เป็นผู้ใหญ่ทรงคุณน่านับถือของคนทั้งหลาย พอเป็นที่ทำเคารพโดยสามีจิกรรมด้วยไม่ต้องตะขิดตะขวงใจ ที่ทรงตั้งขึ้นแล้ว จักไม่ด้อยกว่าเจ้าพระยา

ถ้าทรงเลือกพระราชทานยศสมเด็จเฉพาะแก่บางท่านผู้ควรได้รับยกย่องจริงๆ สมเด็จพระราชาคณะจักมีราคาขึ้น สมกับเมื่อถึงมรณภาพแล้ว พระราชทานเกียรติยศแก่ศพอย่างพระศพเจ้านาย

หรือยศสมเด็จพระราชาคณะตั้งมาจนเฝือแล้ว ควรปล่อยไปตามเลยไม่วางเกณฑ์ พอเป็นได้ก็ทรงตั้งเป็นแต่รั้งให้ตึงไว้ ไม่ปล่อยให้หลวมไปทีเดียว

เรื่องนี้ควรได้รับพระราชดำริไว้เป็นทางคิดเห็นมานาน ส่วนเจ้านายผู้เป็นเจ้าคณะใหญ่ตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ มาจนถึงรัชกาลปัจจุบันนี้ คงใช้พระนามเจ้านายไม่ได้เรียกสมเด็จแล้ว แต่ยังไม่ถึงคราว จึงนิ่งไว้ จักเป็นสมเด็จได้เฉพาะในทางพระราชวงศ์ ถ้าวาสนาไม่ถึง หรือโอกาสไม่ให้ก็ไม่ได้เป็นผู้รู้ระเบียบแห่งยศ คงไม่เห็นเป็นด้วย แต่เมื่อพวกศิษย์แห่งสมเด็จพระราชาคณะตื่นยศแห่งอุปัชฌายะของตน เรียกท่านว่าสมเด็จพระอุปัชฌาย์ ศิษย์แห่งเจ้านายเรียกท่านได้เพียงว่าพระอุปัชฌายะ ปรากฏดูเป็นด้อยกว่านี้เป็นข้อด้อยของเจ้านายไม่ใช่ของผู้อื่น ก็เฉพาะของอาตมา เดี๋ยวนี้ใครเรียกสมเด็จพระอุปัชฌายะก็ไม่ชอบ หาความว่าเขาตีราคาเท่าสมเด็จพระราชาคณะพอใจให้เรียกว่าเสด็จพระอุปัชฌายะตามเดิมมีแต่หม่อมเจ้าพระพุทธุปบาทปิลันธน์

นัดดากรมพระราชวังหลัง ต่ำไปกระมัง จึงไม่ทรงยกขึ้นเป็นพระองค์เจ้า เมื่อครั้งมียศชั้นธรรม พระราชทานสัญญาบัตรว่า หม่อมเจ้าพระพุทธุปาทปิลันธน์ธรรมเจดีย์ สร้อยของชื่อพระธรรมเจดีย์เลื่อนเป็นพระพิมลธรรมและสมเด็จพระพุฒาจารย์โดยลำดับ พระราชทานสุพรรณบัฏจารึกชื่อนี้ เป็นแต่ใช้คำว่าหม่อมเจ้านำ เป็นหม่อมเจ้าพระพิมลธรรม หม่อมเจ้าพระสมเด็จพระพุฒาจารย์ สร้อยก็เป็นของสำหรับชื่อ ถ้าการพระราชทานยศสมเด็จพระราชาคณะจักได้จำกัดมาแล้วในหนหลัง พวกเจ้านายจักไม่ด้อยนัก แต่ในเวลานี้ก็มีเฉพาะกรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์องค์เดียวเป็นผู้อันจะพึงดำริ ครั้งรัชกาลที่ ๕ โปรดให้อาตมาจัดการศึกษาตามวัดในหัวเมืองในประกาศ ออกชื่อตามคำนำและพระนามเจ้านายบอกคำหมายสมณศักดิ์ว่า ที่สมเด็จพระราชาคณะในรัชกาลปัจจุบันนี้ ได้ใช้คำหมายสมณศักดิ์ต่อท้ายพระนามกรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ อนุโลมตามนั้นว่าสมเด็จเจ้าคณะใหญ่หนกลาง ถ้าอาตมาล่วงไปก่อนเธอ เธอควรได้รับทรงยกย่องเป็นสมเด็จพระมหาสังฆปรินายก เพราะมีฐานะอย่างเดียวกับสมเด็จพระสังฆราช (สา) แต่จักเป็นสมเด็จในทางพระราชวงศ์วาสนาไปถึงมหาสมณุตมาภิเสกก็ดูสูงอยู่เหมือนกัน น่าจะพระราชทานสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระมหาสังฆปริณายกหรือสมเด็จพระสังฆราช และเศวตฉัตรสามชั้นอันเป็นเครื่องประดับสมณศักดิ์แห่งสมเด็จพระสังฆราชตามอย่างสมเด็จพระสังฆราช (สา) ได้รับพระราชทานมา ส่วนยศเจ้าต่างกรม ควรเพียงไรสุดแต่จะโปรดไม่จำต้องเกี่ยวด้วย เป็นแต่ควรใช้คำหมายสมณศักดิ์ต่อท้ายพระนามว่าสมเด็จพระมหาสังฆปริณายกหรือสมเด็จพระสังฆราช การทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช (สา) โปรดให้เรียกว่าวุฒาภิเษกตั้งพิธีในวัดพระศรีรัตน-ศาสดาราม มีสวดมนต์วันหนึ่ง ๒๐ รูป เป็นการตามปกติ ไม่มีสวดท้องภารเมื่อถึงคราวกรมหมื่นชินวรเข้า จะโปรดให้เรียกอย่างนั้นหรือมหาเถราภิเษกหรืออย่างอื่นก็ได้ ถ้าทรงเลื่อนเธอเป็นที่สมเด็จพระอริยวงศ์ผู้ช่วยในบัดนี้ น่าจะให้ใช้คำหมายตำแหน่งท้ายพระนามว่า สมเด็จเจ้าคณะใหญ่ รองมหาสังฆปริณายก

นี้คิดเผื่อไว้ อาจถึงคราวเข้าในเร็วๆ ก็ได้ แต่ควรเพียงไร สุดแต่พระราชดำริ

ข้อสังเกตเกี่ยวกับการคณะสงฆ์และสมณศักดิ์ สมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์

ก่อนที่จะนำท่านผู้อ่านเข้าสู่สมณศักดิ์ในกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้เขียนเห็นว่าน่าจะได้นำบางเรื่องที่เห็นว่ายังสับสน หรือมีความเปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับ มาชี้แจงไว้บ้างเพื่อท่านที่เพิ่งศึกษาเรื่องสมณศักดิ์จะได้เข้าใจง่ายขึ้น ดังต่อไปนี้

๑. **คำว่าสังฆนายก** ในตำนานคณะสงฆ์สมัยกรุงสุโขทัย และกรุงศรีอยุธยา หมายถึงตำแหน่งเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ ซึ่งสมัยกรุงสุโขทัยได้แก่พระสังฆราช และปู่ครู ส่วนสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้แก่ สมเด็จพระสังฆราช สังฆราชา และพระครู ซึ่งมีหน้าที่ปกครองสงฆ์ตามอำนาจหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายมิได้หมายความเป็นผู้นำทางบริหาร เช่นคำว่า นายกรัฐมนตรี หรือสังฆนายกตามสมัยแห่ง พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔

๒. **คำว่าฝ่ายขวา ฝ่ายซ้าย** ซึ่งใช้เรียกการแบ่งฝ่ายการปกครองคณะสงฆ์ ตามแบบแผนการแบ่งการในทางการสมัยก่อนนั้น เป็นสิ่งหนึ่งที่แสดงว่า การปกครองคณะสงฆ์พยายามอนุวัตตามรูปแบบการ

ปกครองทางราชอาณาจักรเสมอมา ในแง่ความสำคัญ เห็นว่าฝ่ายขวาน่าจะมีความสำคัญมากกว่า เช่นพระสารีบุตรเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระศาสดา หรือการแบ่งกรมฝ่ายขวาในสมัยก่อนก็ดูว่าจะมีความสำคัญมากกว่ากรมฝ่ายซ้าย แม้การแบ่งฝ่ายการคณะสงฆ์ในสมัยสุโขทัย ที่ให้คณะสงฆ์คามวาสีที่มีอยู่เดิมเป็นฝ่ายขวา น่าจะเป็นเพราะว่าคณะสงฆ์เดิมมีจำนวนมากกว่า และมีพระเถระมีอายุพรรษาแก่กว่า จึงให้คณะสงฆ์อรัญวาสี ซึ่งพ่อขุนรามคำแหงมหาราชอาราธนาจากนครศรีธรรมราชเป็นฝ่ายซ้าย

ส่วนการแบ่งฝ่ายคณะสงฆ์สมัยอยุธยา ดูผิดแปลกไป คือแบ่งคณะคามวาสีเดิมออกเป็นฝ่ายซ้าย ให้ความสำคัญแก่คณะวัดป่าแก้วซึ่งตั้งขึ้นใหม่เป็นคามวาสีฝ่ายขวา เรียกคณะอรัญวาสีเสียใหม่ว่าคณะกลางอรัญวาสี และเรียงลำดับฝ่ายคณะสงฆ์ไว้อย่างชอบกล คือ คณะคามวาสีฝ่ายซ้ายคณะกลางอรัญวาสี และคณะคามวาสีฝ่ายขวา ที่เป็นเช่นนี้น่าจะเป็นเพราะคณะป่าแก้ว ที่จัดเป็นฝ่ายคณะคามวาสีฝ่ายขวาขึ้นมาใหม่นี้กำลังได้รับความนิยมสูงสุด และแผ่กระจายอยู่ทั่วไปทั้งภาคกลางภาคเหนือและภาคใต้ของประเทศในขณะนั้นก็เป็นได้

๓. **คำว่า เจ้าคณะรอง** คำว่าเจ้าคณะรองหรือคณะรองในทำเนียบสมณศักดิ์สมัยกรุงศรีอยุธยา หมายความถึงพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติหน้าที่การงาน ระดับรองจากเจ้าคณะ เช่น สมเด็จพระอริยวงศาสังฆราชาธิบดี วัดหน้าพระธาตุ เป็นเจ้าคณะคามวาสีฝ่ายซ้าย พระพิมลธรรมวัดรามาวาส เป็นรองเจ้าคณะ เป็นต้น

ส่วนคำว่า เจ้าคณะรอง ในทำเนียบสมณศักดิ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ หมายถึงพระสงฆ์ที่ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ ชั้นหิรัณยบัฏ ซึ่งเป็นสมณศักดิ์รองจากสมเด็จพระราชาคณะ และมีหน้าที่ปกครองสงฆ์ระดับรองลงมาจากเจ้าคณะใหญ่ ทั้งมีเกณฑ์ถือปฏิบัติว่า ผู้ที่จะได้รับพระราชทานสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะ จะต้องเคยได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ชั้นเจ้าคณะรองมาก่อน ซึ่งจะได้กล่าวในตอนต่อไป

๔. **ราชทินนามเจ้าคณะรองที่มีการเปลี่ยนแปลง** ได้เคยกล่าวมาแล้วในตอนต้นว่าเป็นความนิยมเกือบทุกประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา ที่ถือเอานามของพระอรหันตสาวกมาทรงตั้งเป็นราชทินนามสมณศักดิ์ แต่ในสยามประเทศของเรามีธรรมเนียมมาแต่โบราณที่จะไม่ตั้งนามบุคคลทั่วไปให้เหมือนหรือใกล้เคียงนามขององค์พระประมุขหรือปูชนียบุคคลระดับสูง ทั้งนี้เพื่อเป็นการให้ความเคารพให้เกียรติแก่ท่านเหล่านั้น

ดังนั้น ในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ จึงทรงเปลี่ยนแปลงราชทินนามสมณศักดิ์ระดับเจ้าคณะรองบางนามที่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเสียใหม่ ให้เหมาะสมและถูกต้องตามประเพณีไทยดังกล่าวข้างต้น ดังต่อไปนี้

๑. **พระธรรมโคดม**

ตามทำเนียบคณะสงฆ์ครั้งกรุงศรีอยุธยาว่า อยู่วัดธรรมมิกราช เป็นรองเจ้าคณะคามวาสีฝ่ายขวา ต่อมาในรัชกาลที่ ๑ ทรงเห็นว่าเป็นการเลียนพระนามของพระพุทธเจ้า จึงทรงเปลี่ยนเป็นพระธรรมอุดม และต่อมาถึงรัชกาลที่ ๔ ได้มีการเปลี่ยนแปลงราชทินนามนี้อีกครั้งหนึ่งเป็นพระธรรมวโรดมและพระราชทานราชทินนามนี้แก่ พระธรรมวโรดม (สมบูรณ์) เปรียญ ๔ ประโยค วัดราชบุรณะเป็นครั้งแรก เมื่อปี

พ.ศ. ๒๓๔๗ พร้อมทั้งโปรดฯ ให้จารึกราชทินนามนี้ลงในหิรัณยบัฏ เป็นครั้งแรกอีกเช่นกัน จึงถือว่าเป็นราชทินนามสมณศักดิ์ระดับเจ้าคณะรองมาจนถึงปัจจุบัน

๒. พระอุบาฬี

ตามทำเนียบคณะสงฆ์ครั้งกรุงศรีอยุธยา ปรากฏว่าอยู่วัดกุฎี จังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นนามหนึ่งที่มีในทำเนียบคณะสงฆ์สมัยอยุธยา ต่อมาในรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงพระดำริเห็นว่าพ้องกับนามของพระอรหันต์สมัยพุทธกาล ผู้ซึ่งปรากฏในตำนานการทำสังคายนา ครั้งที่ ๑ ว่า เป็นผู้เชี่ยวชาญและวิสัชนาพระวินัยปิฎก จึงทรงเปลี่ยนนามใหม่ว่า พระวินัยรักขิต และต่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้มีการเปลี่ยนนามนี้ใหม่อีกครั้งหนึ่ง เป็น พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ โดยได้พระราชทานราชทินนามนี้ถวาย พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ปาน) เปรียญ ๗ ประโยค วัดพระเชตุพนฯ เป็นรูปแรกเมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๔๓ ถือเป็นราชทินนามสมณศักดิ์ระดับเจ้าคณะรองมาจนถึงปัจจุบัน

๓. พระมหาโพธิวงศ์

พระโพธิวงศ์ เป็นราชทินนามสมณศักดิ์นามหนึ่ง ที่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่สมัยนั้นมีฐานันดรศักดิ์เป็นเพียงพระราชาคณะชั้นสามัญ ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรีถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ได้ยกฐานะขึ้นเป็นพระราชาคณะชั้นเทพในนามเดิม แต่หลักฐานไม่ปรากฏแน่ชัดว่ายกในรัชกาลใด ครั้นต่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระพุฒาจารย์ ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะกลาง และทรงเลื่อน**พระโพธิวงศ์** ซึ่งเดิมอยู่ในระดับพระราชาคณะชั้นเทพ ขึ้นเป็น**เจ้าคณะรองสัญญาบัตร** ให้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะอรัญวาสี เพิ่มสร้อยนามต่อท้ายว่า**พระโพธิวงศาจารย์** และทรงตั้งพระโพธิวงศาจารย์ (เส็ง) วัดจักรวรรดิราชาวาส ขึ้นเป็นรูปแรก พร้อมทั้งทรงตั้งราชทินนามชั้นเทพ ขึ้นมาแทนพระโพธิวงศ์เสียใหม่ว่า พระเทพเมธี ทำให้สมณศักดิ์ชั้นเทพในสมัยนั้น มีครบ ๔ ตำแหน่งตามเดิม คือ พระเทพกวี พระเทพมุนี พระเทพโมลี และพระเทพเมธี ซึ่งสามราชทินนามข้างต้นมีมาแล้วแต่สมัยอยุธยา

อนึ่ง ราชทินนามพระโพธิวงศาจารย์ ต่อมาในรัชกาลที่ ๘ ได้มีการแก้ไขอีกครั้งหนึ่งโดยเพิ่มคำว่า "มหา" เข้าข้างหน้า เป็น **พระมหาโพธิวงศาจารย์** โดยพระมหาโพธิวงศาจารย์ (นวม พุทฺธสรมหาเถระ) วัดอนงคาราม เป็นผู้ได้รับราชทินนามนี้เป็นครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๔ แต่ก็ยังมีลำดับสมณศักดิ์เป็นเจ้าคณะรองสัญญาบัตรอยู่เช่นเดิม คือบัตรจารึกราชทินนามยังเป็นแผ่นกระดาษเมื่อได้รับพระราชเลื่อนสมณศักดิ์อีกครั้งหนึ่ง จึงจะเป็นชั้นเจ้าคณะรองหิรัณยบัฏ (คือแผ่นจารึกราชทินนามเป็นแผ่นเงิน) คงเป็นเพราะ สมณศักดิ์ชั้นเจ้าคณะรองสัญญาบัตรนี้มีลำดับสูงกว่าชั้นธรรม แต่ต่ำกว่าชั้นเจ้าคณะรองหิรัณยบัฏนี้เอง ซึ่งต่อมานิยมเรียกอีกนามหนึ่งว่า พระราชาคณะชั้นเทียบเจ้าคณะรอง

๔. พระมหารัชมังคลาจารย์

พระมหารัชมังคลาจารย์ เป็นราชทินนามสมณศักดิ์ชั้นเจ้าคณะรองสัญญาบัตรนามหนึ่งที่เพิ่งมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ตามประวัติปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชนิพนธ์เป็นครั้งแรกว่า "พระรัชมงคลมุนี" โปรดพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์แก่พระธรรมธราจารย์ (นวม พุทฺธสโร) วัดอนงคาราม เมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม ๒๔๖๓ ซึ่งต่อมาภายหลังได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์

ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๗ ได้มีการพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์พระเนกขัมมมุนี (เทศ นิเทสกมหาเถระ) วัดสัมพันธวงศ์ ขึ้นเป็นพระราชาคณะชั้นราช ที่พระรัชมงคลมุนี เมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๔๗๔ และได้รับพระราชทานเลื่อนเป็น ชั้นเทพ และชั้นธรรม ในราชทินนามเดิม ครั้นต่อมาพระเถระรูปนี้ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็นพระราชาคณะเทียบชั้นเจ้าคณะรอง ที่พระมหารัชมังคลาจารย์ โดยเพิ่มคำว่า มหา เข้าข้างหน้า ตัดมุนีข้างหลังออก เพิ่มมังคลาจารย์เข้าไปแทน เป็นรูปราชทินนามมหารัชมังคลาจารย์ ดังกล่าวข้างต้น ครั้นถึงวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๐๖ จึงได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์อีกครั้งหนึ่ง เป็นชั้นเจ้าคณะรองหิรัณยบัฏ ในราชทินนามเดิมคือพระมหารัชมังคลาจารย์

ข้อสังเกต พระสงฆ์ผู้ได้รับพระราชทานสถาปนาให้ดำรงสมณศักดิ์ชั้นเจ้าคณะรองสัญญาบัตรทั้งสองราชทินนาม คือ พระมหาโพธิวงศาจารย์ และพระมหารัชมังคลาจารย์ ดังกล่าวมาข้างต้นนี้ส่วนมากจะเป็นพระราชาคณะที่ไม่ได้เป็นเปรียญ อาจเป็นด้วยเหตุนี้ก็ได้ ที่ทำให้ทางคณะสงฆ์มิได้เสนอสถาปนาพระเถระรูปใดขึ้นดำรงสมณศักดิ์ทั้งสองตำแหน่งนี้มาแล้ว แต่ก็มิได้หมายความว่าจะไม่นำราชทินนามทั้งสองนี้มาใช้อีกต่อไป

ตามปกติการพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา ถือเป็นพระราชนิยมที่จะส่งเสริมสนับสนุนพระสงฆ์ที่สอบไล่ได้เปรียญ ตั้งแต่ ๓ ประโยคขึ้นไป ให้เป็นพระราชาคณะ แต่ก็ยังพิจารณาเห็นว่า พระสงฆ์บางรูปที่ไม่ได้เข้าสอบเปรียญ แต่มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก มีความประพฤติเป็นที่น่าเคารพเลื่อมใสยิ่งมีอยู่ จึงเปิดทางไว้สำหรับพระสงฆ์ที่ไม่ได้เป็นเปรียญ ให้มีโอกาสได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะบ้าง ซึ่งเรียกกันในวงการคณะสงฆ์ว่า "พระราชาคณะยก" คือไม่ได้เป็นเปรียญ แต่ยกย่องขึ้นมาเป็นพระราชาคณะ ดังที่เคยมีมาแล้วในอดีต เช่น สมเด็จพระญาณสังวร (สุก) วัดราชสิทธาราม สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พฺรหฺมรํสี) วัดระฆังโฆสิตาราม และสมเด็จพระพุฒาจารย์ (นวม) วัดอนงคาราม เป็นต้น

ราชทินนามพระครูสัญญาบัตร
ประจำเมืองนครศรีธรรมราช

นครศรีธรรมราชเป็นเมืองเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทย ตัวเมืองเดิมตั้งอยู่ที่เขาวัง ตำบลลานสะกา อำเภอลานสะกา สำหรับผู้คนพลเมืองที่เป็นเจ้าของถิ่นเดิมนั้น ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ปรากฏว่าชาติไทยได้มีการอพยพย้ายถิ่นฐานครั้งใหญ่ จากตอนกลางของประเทศจีนลงมาทางใต้รวม ๒ ครั้ง คือ สมัยที่คนไทยแห่งอาณาจักรอ้ายลาว เสียนครเพงายให้แก่พระเจ้าวู่ตี่กษัตริย์องค์ที่ ๕ แห่งราชวงศ์ฮั่น ในราว พ.ศ. ๔๑๕ และในสมัยที่ไทยเสียอาณาจักรน่านเจ้าให้แก่กษัตริย์กุบไลข่านของจีน ราว พ.ศ. ๑๗๖๙ การเสียเอกราชทั้ง ๒ ครั้งนี้ ได้มีการอพยพย้ายถิ่นฐานของชนชาติไทยหลั่งไหลออกไปหลายทิศทาง มีคนไทย

กลุ่มหนึ่งที่เรียกว่าไทยน้อย ได้มุ่งลงมาทางใต้จนถึงแหลมมลายูจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม จึงเป็นที่ประจักษ์ชัดว่าบรรพบุรุษ ของชาวนครศรีธรรมราชก็คือเผ่าไทยน้อยนั่นเอง

โดยที่นครศรีธรรมราชเป็นเมืองใหญ่โต เป็นศูนย์กลางการค้าขายทางเรือมาแต่โบราณจึงทำให้ชาวอินเดีย ลังกา นิยมมาติดต่อค้าขายกับคนไทยตรงบริเวณหาดทรายแก้วมีความสนิทสนมคุ้นเคยจนมีการสมรสกันขึ้นเป็นจำนวนมาก ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้หน้าตา ผิวพรรณและสำเนียงคำพูดของชาวนครศรีธรรมราชดูผิดเพี้ยนจากคนไทยฝ่ายเหนือไปบ้าง

ในสมัยโบราณเมืองนครศรีธรรมราชเคยเจริญรุ่งเรือง เป็นศูนย์กลางการพาณิชย์ การศึกษา การศาสนาตลอดจนถึงศิลปวัฒนธรรม มีกษัตริย์ปกครองเมืองน้อยใหญ่มารวมกันขึ้นเป็นอาณาจักรไทยทางใต้ แต่มีอำนาจปกครองตนเองอยู่เป็นช่วงระยะเวลาไม่นานนักก็มักเสื่อมอำนาจไปเช่นเคยตกอยู่ใต้อำนาจของอาณาจักรศรีวิชัย ครั้นอาณาจักรศรีวิชัยเสื่อมอำนาจลง นครศรีธรรมราชกลับรุ่งโรจน์ขึ้นมาอีกแล้วก็ตกไปอยู่ใต้อำนาจของอาณาจักรสุโขทัย แต่ก็ยังมีกษัตริย์ปกครองบ้านเมืองอยู่เหมือนเดิม โดยพระเจ้ารามคำแหงมหาราช ได้ยกฐานะเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเหมือนบ้านพี่เมืองน้องครั้นถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองเอกทางฝ่ายใต้ เช่นเดียวกับเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองเอกทางฝ่ายเหนือ ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการให้กรุงศรีอยุธยาในฐานะเมืองลูกหลวงมีฐานะเช่นนี้เรื่อยมาจนถึงสมัยกรุงธนบุรีและสมัยต้นกรุงรัตน-โกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ก็ยังยกย่องเกียรติเสมอดังเจ้าผู้ครองเมืองประเทศราชเหมือนเดิม มาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตั้งให้เป็นมณฑลเทศาภิบาล หลังจากได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้มีการปรับปรุงโครงสร้างการปกครองทั่วราชอาณาจักร เปลี่ยนจากระบบมณฑลเทศาภิบาลมาเป็นจังหวัดต่างๆ แล้ว เมืองนครศรีธรรมราชจึงมีฐานะเป็นจังหวัดใหญ่แห่งหนึ่งในประเทศไทย

ในด้านศาสนาและวัฒนธรรมเป็นที่ยอมรับว่าเมืองนครศรีธรรมราชเคยเจริญรุ่งเรืองมาก่อน ดังจะเห็นได้จากพระเจ้ารามคำแหงมหาราชได้ทรงโปรดให้อาราธนาพระสงฆ์จากเมืองนี้ขึ้นไปสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชในกรุงสุโขทัย แม้แต่ในเรื่องราชทินนามพระครูสัญญาบัตรประจำเมืองนครศรีธรรมราชก็มีชื่อผิดแปลกไปจากเมืองอื่นๆ ดังปรากฏในตำนานพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ว่า เมื่อพระยาศรีธรรมาโศกสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมธาตุเสร็จเรียบร้อยแล้ว ได้ตั้งนามสมณศักดิ์สำหรับพระครูผู้ดูแลรักษาพระบรมธาตุ ไว้ ๔ รูป ดังนี้[๑]

๑. **พระครูกาแก้ว**

๒. **พระครูการาม**

๓. **พระครูกาชาด**

๔. **พระครูกาเดิม**

---

(๑) สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์ หน้า ๒๖

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ประทานคำอธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้สรุปความได้ว่า ราชทินนามสมณศักดิ์ที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า "กา" นั้น น่าจะมาจากคำว่าลังกาเป็นแน่ พระองค์ท่านทรงเคยพบในหนังสือประทวนเก่าๆ ที่เจ้าพระยามหานครตั้งพระครูกาแก้วเมืองไชยา ปรากฏเป็นพยานอยู่ว่า "พระครูรัตนมุนีศรีสังฆราชาลังกาแก้ว" ดังนี้เป็นต้น และพระองค์ได้ประทานข้อสันนิษฐานไว้ว่า คำว่ากาแก้ว คงจะมาจากคณะสงฆ์ลังกาซึ่งอุปสมบทจากพระวันรัตนมหาเถร วัดป่าแก้ว ประเทศศรีลังกา ซึ่งต่อมาภายหลังชาวไทยเรานิยมเรียกพระสงฆ์สายนี้ว่า "คณะป่าแก้ว" คำว่าการาม น่าจะมาจากพระสงฆ์ลังกาวงศ์ที่บวชแปลงมาจากเมืองรามัญ คำว่ากาชาต น่าจะเป็นพระสงฆ์เชื้อชาติลังกาโดยกำเนิด ส่วนคำว่ากาเดิม คือพระสงฆ์ที่ไปบวชแปลงที่เมืองลังกามาอยู่เมืองนครศรีธรรมราช ก่อนพระสงฆ์นิกายลังกาวงศ์อื่นๆ พระสงฆ์นิกายต่างๆ เหล่านี้ คงเกิดความรังเกียจกันในข้อวัตรปฏิบัติและมาแย่งกันเป็นเจ้าของพระบรมธาตุผู้ปกครองฝ่ายพระราชอาณาจักร จึงตัดสินเป็นกลาง ให้มีหน้าที่แบ่งกันรักษาพระบรมธาตุคนละด้าน ครั้นต่อมาภายหลังเมื่อรวมเป็นนิกายเดียวกันแล้ว ชื่อกาต่างๆ จึงกลายเป็นราชทินนามสำหรับพระครูประจำเมืองนี้และมีการถ่ายแบบไปใช้ที่เมืองพัทลุงด้วยทั้ง ๔ นาม ส่วนเมืองไชยามีแต่เฉพาะกาแก้วและการามถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติในการทรงตั้งสมณศักดิ์ประจำเมืองนครศรีธรรมราชมาถึงปัจจุบันนี้

สมณศักดิ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

สมณศักดิ์เกิดมีขึ้นในลังกาเป็นปฐม และได้รับความนิยมเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปทุกประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ด้วยเหตุผลในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงในทุกด้าน ทั้งในทาง ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนพิธี

เมื่อกรุงศรีอยุธยาต้องพินาศย่อยยับไปด้วยน้ำมือของพม่าข้าศึก ใน พ.ศ. ๒๓๑๐ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้ทรงรวบรวมคนไทยผู้แกล้วกล้าสามารถมาช่วยกันกอบกู้บ้านเมืองได้สำเร็จ และสร้างกรุงธนบุรีขึ้นเป็นเมืองหลวง แม้จะดำรงอยู่ได้เพียง ๑๔ ปี ก็ยังเป็นการให้เวลาแก่คนไทยได้คิดหาทางป้องกันรักษาชาติบ้านเมืองให้ปลอดภัยยิ่งขึ้น ในเวลาอันน้อยนิดที่ว่างเว้นจากการศึกสงครามนั้น สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ยังทรงห่วงใยในพระพุทธศาสนาโดยทรงโปรดเกล้าฯ ให้เสาะแสวงหาพระสงฆ์ผู้ทรงคุณธรรม มาสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช บริหารกิจการพระศาสนาให้กลับฟื้นคืนดีเช่นสมัยกรุงเก่า แม้จะไม่สมพระราชประสงค์นักก็ยังเป็นเครื่องส่อแสดงว่าน้ำพระทัยของพระองค์ยังแนบสนิทอยู่กับพระพุทธศาสนามิได้เสื่อมคลาย

เมื่อสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงประกาศสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นในวันที่ ๖ เมษายน ๒๓๒๕ พระองค์ได้ทรงประกาศพระราชปณิธานต่อฟ้าดินในการเสด็จขึ้นครองราชย์ ดังปรากฏหลักฐานแน่ชัดอยู่ในพระราชนิพนธ์นิราศท่าดินแดง มีความตอนหนึ่งว่า

"ตั้งใจจะอุปถัมภก　　　　ยอยกพระพุทธศาสนา
ป้องกันขอบขัณฑสีมา　　　　รักษาประชาชนแลมนตรี"

พระราชปณิธานนี้ มิใช่จะจำเพาะเจาะจงเป็นเพียงส่วนพระองค์เท่านั้น หากแต่ได้กลายเป็นสัจปฏิญาณอันแน่วแน่ และศักดิ์สิทธิ์ประจำราชวงศ์จักรีตลอดระยะเวลาอันยาวนาน ถึง ๒๐๐ ปีมาแล้ว ดังจะเห็นได้จากพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ ได้เอาพระทัยใส่แนบแน่นในพระพุทธศาสนาในฐานะเอกอัครศาสนูปถัมภก ทรงผนวชเป็นพระภิกษุในพระบวรพุทธศาสนามาแล้วหลายพระองค์ ทรงสร้างเวียง สร้างวัง ขึ้น ณ ที่ใด ก็จะทรงสร้างวัดให้รุ่งเรืองโอฬารพร้อมๆ กันเสมอ กับทั้งมีการพระราชทานสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์ผู้ทรงสมณคุณแตกฉานในพระไตรปิฎกเป็นผู้ปกครองสังฆมณฑลให้เป็นไปโดยเรียบร้อย นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ที่ทรงมีต่อพสกนิกรและพระบวรพุทธศาสนา ยากที่จะสรรค์หาคำมากล่าวถึงให้ครบถ้วนได้

สมณศักดิ์ในกรุงรัตนโกสินทร์ ก็คือสมณศักดิ์ที่เคยมีมาแล้วแต่สมัยกรุงสุโขทัย และสมัยกรุงศรีอยุธยานั่นเอง หากแต่ว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างทั้งในรูปแบบราชทินนาม ชั้นยศ และกฎเกณฑ์ พร้อมทั้งวิธีการในการขอพระราชทานสมณศักดิ์เพิ่มขึ้น เพื่อความเหมาะสมกับกาลสมัยให้สอดคล้องกับกฎระเบียบต่างๆ ทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

ก่อนที่กล่าวถึงสมณศักดิ์ในกรุงรัตนโกสินทร์ น่าจะได้ศึกษาพระประวัติและผลงานของสมเด็จพระสังฆราช ๑๘ พระองค์ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เสียก่อน เพื่อถวายพระเกียรติและสำนึกในพระกรุณาธิคุณที่บรรดาองค์พระประมุขแห่งศาสนจักรนั้นๆ ได้ทรงอุทิศพระพระองค์ทุ่มเทสรรพกำลังบริหารกิจการพระศาสนาให้ตั้งมั่นเจริญรุ่งเรืองสืบมาจนถึงปัจจุบัน จึงขอเชิญพระนามพร้อมทั้งพระประวัติและผลงานโดยย่อมาลงไว้ ดังต่อไปนี้[๑]

รัชกาลที่ ๑

๑. สมเด็จพระสังฆราช (สี) วัดระฆังโฆสิตาราม

พระชาติภูมิ ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด ทราบเพียงว่าเป็นพระอาจารย์สี อยู่วัดพนัญเชิง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา กล่าวกันว่า ทรงเป็นชาวจังหวัดนครศรีธรรมราช ในคราวที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จกรีฑาทัพไปตีเมืองนครศรีธรรมราชได้ทรงพบเข้า จึงทรงอาราธนาให้มาอยู่วัดระฆังโฆสิตาราม (วัดบางหว้าใหญ่) ต่อมาโปรดสถาปนาขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช องค์ที่ ๑ แห่งกรุงธนบุรี

ครั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงบำเพ็ญพระกรรมฐานมากเกินไป ทรงมีพระสัญญาวิปลาส สำคัญพระองค์ผิดว่าเป็นพระโสดาบัน ทรงให้พระสงฆ์ที่ยังเป็นปุถุชนถวายบังคม สมเด็จพระสังฆราช (สี) พร้อมกับพระพุฒาจารย์ วัดอัมรินทราราม (วัดบางหว้าน้อย) และพระพิมลธรรม วัดพระเชตุพน (วัดโพธาราม) ไม่ยินยอมทำตามรับสั่ง โดยถวายพระพรว่าคฤหัสถ์เป็นพระโสดาบันแต่ยังอยู่ในเพศต่ำ ส่วนพระสงฆ์เป็นปุถุชนแต่อยู่ในเพศสูงคือสมณเพศจึงเป็นเหตุให้ถูกถอดถอนออกจากสมณศักดิ์ทั้ง ๓ รูป ทั้งมีรับสั่งให้ลงพระอาญาเฆี่ยนและเกณฑ์ให้ไปขนสิ่งโสโครกกักบริเวณอยู่ที่วัดหงส์รัตนารามธนบุรี

---

(๑) เก็บความจากทำเนียบสมณศักดิ์สมเด็จพระราชาคณะ โดยเริง อรรถวิบูล พิมพ์เป็นที่ระลึก ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุฒาจารย์ (วน วิชิตกุล) ๓ กรกฎาคม ๒๕๒๑

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ เป็นองค์พระปฐมบรมจักรีวงศ์ ทรงพิจารณาเห็นว่าพระเถระทั้ง ๓ รูปดังกล่าวนี้ เป็นผู้มั่นคงในพระธรรมวินัย ไม่หวั่นเกรงต่อพระอาญายอมอุทิศชีวิตร่างกายเพื่อรักษาพระศาสนาสมควรที่ภิกษุทั้งหลายจะถือเป็นเยี่ยงอย่าง จึงโปรดสถาปนาพระอาจารย์สีขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชตามเดิมในโอกาสเดียวกันกับการสถาปนากรุงเทพฯ ขึ้นเป็นราชธานีใหม่ในปี พ.ศ. ๒๓๒๕ พร้อมกับโปรดถวายยศคืนแก่พระสงฆ์ที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีรับสั่งให้ถอดยศและโปรดให้กลับไปครองวัดเดิมทุกรูป

พระกรณียกิจที่สำคัญ

ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ เมื่อทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรฯ สมเด็จพระสังฆราช (สี) ทรงดำรงตำแหน่งอยู่ ๑๒ ปี สิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ ๑ เมื่อเดือน ๕ ปีขาล พุทธศักราช ๒๓๓๗

๒. สมเด็จพระสังฆราช (สุก) วัดมหาธาตุ

พระชาติภูมิเดิมไม่ปรากฏแน่ชัด ทราบเพียงว่า เป็นพระเถระประจำอยู่ที่วัดมหาธาตุซึ่งสมัยนั้นยังเรียกว่าวัดสลัก เมื่อครั้งกรุงธนบุรีเคยดำรงสมณศักดิ์ที่พระญาณสมโพธิ และได้รับพระราชทานเลื่อนขึ้นเป็นที่พระธรรมเจดีย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๓ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๑ โปรดให้เลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็นพระพนรัตน์ และโปรดให้สถาปนาขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๓๓๗

พระกรณียกิจที่สำคัญ

ในขณะที่ดำรงสมณศักดิ์ที่พระพนรัตน์ ทรงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นแม่กองชำระคัมภีร์พระวินัยปิฎก ในโอกาสที่รัชกาลที่ ๑ โปรดฯ ให้กระทำสังคายนาพระธรรมวินัย เมื่อทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชแล้ว ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท, กรมพระราชวังหลัง และกรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ ในคราวเสด็จออกผนวชพร้อมกันทั้ง ๓ พระองค์

สมเด็จพระสังฆราช (สุก) ทรงดำรงตำแหน่งอยู่ ๒๒ ปี สิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ ๒ เมื่อวันพุธ แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๖ ปีขาล พุทธศักราช ๒๓๕๙

รัชกาลที่ ๒

๓. สมเด็จพระสังฆราช (มี) วัดมหาธาตุ

พระนามเดิมว่า มี ประสูติเมื่อวันพุธ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๘ ปีมะแม พุทธศักราช ๒๒๙๓ ไม่ทราบแน่ชัดว่าพระชาติภูมิเดิมทรงเป็นชาวจังหวัดใด เดิมทรงเป็นพระเปรียญอยู่วัดราชบุรณะ กรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ที่พระวินัยรักขิต (ซึ่งเปลี่ยนแปลงมาจากราชทินนามพระอุบาฬี ตามพระบรมราชวินิจฉัยในรัชกาลที่ ๑ ที่จะไม่ให้พ้องกับนามพระอรหันต์ในสมัยพุทธกาล) ต่อมาได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ขึ้นไปพระพิมลธรรม ถึงรัชกาลที่ ๒ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระพนรัตน์ และได้

รับการสถาปนาขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระอริยวงศญาณ สมเด็จพระสังฆราช เมื่อวันพฤหัสบดี แรม ๗ ค่ำ เดือน ๙ ปีขาล พุทธศักราช ๒๓๕๙

พระกรณียกิจที่สำคัญ

๑. ทรงจัดส่งสมณทูตไปลังกาเป็นครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๓ พร้อมทั้งได้ทรงรวบรวมจดหมายเหตุครั้งพระอุบาฬี และพระวิสุทธาจารย์ ออกไปฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกาในสมัยกรุงศรีอยุธยา

๒. ทรงรวบรวมโอวาทคำสั่งสอน ที่เกี่ยวด้วยข้อวัตรปฏิบัติของพระภิกษุสามเณรซึ่งโอวาทนี้ได้ใช้เป็นระเบียบปฏิบัติของพระสงฆ์ในสมัยนั้น

๓. ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๖๐ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นกาลพิเศษ สมเด็จพระสังฆราช (มี) ได้เข้าเฝ้าถวายพระพรให้ทรงบำเพ็ญกุศลเนื่องในวันวิสาขบูชา นับว่าเป็นเหตุผลที่พอพระทัยยิ่ง จึงโปรดฯ ให้ถือเป็นพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันวิสาขบูชา ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

สมเด็จพระสังฆราช (มี) ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช อยู่ ๔ ปี สิ้นพระชนม์เมื่อวันเสาร์ แรม ๗ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีมะเมีย พุทธศักราช ๒๓๖๒ พระชนมายุ ๗๐ พรรษา

๔. สมเด็จพระญาณสังวร (สุก ไก่เถื่อน) วัดราชสิทธาราม

ประสูติที่กรุงศรีอยุธยา เมื่อวันศุกร์ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือนยี่ ปีฉลู พุทธศักราช ๒๒๗๖ เดิมอยู่วัดท่าหอย ตำบลคลองคูจาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา รัชกาลที่ ๑ ทรงเลื่อมใสในพระจริยาวัตร โปรดฯ ให้อาราธนามาอยู่วัดราชสิทธาราม (สมัยนั้นเรียกวัดพลับ) ทรงตั้งให้เป็นพระราชาคณะ ฝ่ายวิปัสสนาที่ พระญาณสังวรเถร ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๓๕๙ โปรดสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่สมเด็จพระญาณสังวร ต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๒ ทรงมีพระราชประสงค์จะสถาปนาสมเด็จพระญาณสังวรขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช จึงโปรดฯ ให้ตั้งกระบวนแห่จากวัดราชสิทธาราม มาสถิต ณ วัดมหาธาตุฯ เมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีมะโรง พุทธศักราช ๒๓๖๓ แล้วโปรดฯ ให้ประกอบพิธีสถาปนาขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช มีราชทินนามว่า สมเด็จพระอริยวงศญาณฯ เมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น ๒ ค่ำ เดือนอ้าย พุทธศักราช ๒๓๖๔

พระกรณียกิจที่สำคัญ

ทรงเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์และพระกรรมวาจาจารย์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท และกรมพระราชวังหลัง ทรงเป็นพระราชอุปัชฌาย์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงผนวชเป็นสามเณรในรัชกาลที่ ๒

สมเด็จพระสังฆราชพระองค์นี้ ทรงได้รับพระสมญานามจากบุคคลทั่วไปอีกพระนามหนึ่งว่าสมเด็จพระสังฆราชไก่เถื่อน เพราะทรงคุณธรรมวิเศษทางวิปัสสนา สามารถแผ่เมตตาพรหมวิหารธรรมให้ไก่ป่าเชื่อง

เป็นไก่บ้านได้ ด้วยพระคาถาสำคัญ ๔ ตัว เสกข้าวให้ไก่กิน คือ เว ทา สา กุ จะด้วยพระคาถานี้หรือข้อวัตรปฏิบัติอื่นใดไม่ทราบ ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเคารพเลื่อมใสมาก ถึงกับในเวลาสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นี้สิ้นพระชนม์ ได้โปรดพระราชทานพระโกศทองใหญ่ให้ทรงพระศพ ในคราวออกพระเมรุ ณ ท้องสนามหลวง พระโกศทองใหญ่นี้นอกจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระบรมราชินีนาถ และพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงพระเกียรติสูงสุดแล้ว ฝ่ายสงฆ์จะได้รับพระราชทานก็แต่ที่ทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้าเท่านั้น

สมเด็จพระสังฆราช (สุก ไก่เถื่อน) ทรงดำรงตำแหน่ง ๒ ปี สิ้นพระชนม์เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๒๙ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๓๖๕ พระชนมายุ ๙๕ พรรษา

๕. สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) วัดมหาธาตุ

ประสูติเมื่อวันศุกร์ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๔ ปีมะเส็ง พุทธศักราช ๒๓๐๔ เดิมทรงเป็นพระเปรียญอยู่วัดสระเกศ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ทรงได้รับการทรงตั้งเป็นพระราชาคณะที่พระเทพโมลีโปรดให้ไปครองวัดหงส์-รัตนาราม ธนบุรี ต่อมาในรัชกาลที่ ๒ ทรงได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระพรหมมุนี ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๕๙ ทรงได้รับเลื่อนสมณศักดิ์เป็น พระพิมลธรรม และในปีพ.ศ. ๒๓๖๓ ทรงได้รับสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระพนรัตน์ และให้กลับมาครองวัดสระเกศตามเดิม

ครั้งถึงปี พ.ศ. ๒๓๖๕ โปรดสถาปนาขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชแล้วทรงโปรดฯ ให้จัดกระบวนแห่ไปสถิต ณ วัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร

พระกรณียกิจที่สำคัญ

ทรงเป็นพระราชอุปัชฌาย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คราวผนวชเป็นพระภิกษุ สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) ทรงดำรงตำแหน่ง ๒๐ ปี สิ้นพระชนม์เมื่อวันศุกร์แรม ๔ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีขาล พุทธศักราช ๒๓๘๕ พระชนมายุ ๘๑ พรรษา

รัชกาลที่ ๓

๖. สมเด็จพระสังฆราช (นาค) วัดราชบุรณราชวรวิหาร

ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ แรม ๔ ค่ำ ปีขาล พุทธศักราช ๒๓๐๑ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น พระนิกรมมุนี ต่อมาในรัชกาลที่ ๒ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็นพระเทพโมลี ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๕๙ ได้รับพระราชทานเลื่อนเป็นพระพรหมมุนี และในปลายรัชกาลที่ ๒ ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระพนรัตน์ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ โปรดฯ สถาปนาขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชในปี พ.ศ. ๒๓๘๖ แต่ยังมิได้โปรดฯ ให้จัดกระบวนแห่ไปสถิต ณ วัดมหาธาตุ ตามธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติมาเนื่องจากขณะนั้นกำลังปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุจึงประทับอยู่ณวัดราชบุรณราชวรวิหารตลอดมาสมเด็จพระสังฆราช (นาค) ทรงดำรงตำแหน่งอยู่ ๖ ปี สิ้นพระชนม์เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๙๙ พระชนมายุ ๘๖ พรรษา

รัชกาลที่ ๔

๗. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

พระนามเดิมว่า "พระองค์เจ้าวาสุกรี" ทรงเป็นพระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ประสูติ ณ วันเสาร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือนอ้าย ในปีจอ พุทธศักราช ๒๓๓๓ ทรงผนวชเป็นสามเณรเมื่อพระชนมายุ ๑๒ พระชันษา ในคราวเดียวกันกับกรมพระราชวังหลังทรงผนวชเป็นพระภิกษุ เมื่อปีจอ พุทธศักราช ๒๓๔๕ เสด็จไปประทับที่วัดพระเชตุพนฯ ทรงศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม จากสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนฯ ตลอดจนพระชนมายุครบ ๒๐ พระชันษาแล้วทรงผนวชเป็นพระภิกษุ เมื่อปีมะแม พุทธศักราช ๒๓๕๔ โดยมีสมเด็จพระสังฆราช (สุก) วัดมหาธาตุ ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ และสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพนฯ เป็นพระกรรมวาจาจารย์

เมื่อทรงผนวชได้ ๓ พรรษา สมเด็จพระพนรัตน์ ได้มรณภาพลงในกลางพรรษาเมื่อออกพรรษาแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้ากฐินจึงโปรดตั้งให้ดำรงตำแหน่งสมณศักดิ์ชั้นพระราชาคณะ และทรงตั้งให้เป็นเจ้าอาวาส พร้อมทั้งโปรดให้ครองผ้าพระกฐินในโอกาสนั้นด้วย คงจะเป็นระยะเวลากะทันหันไม่ทันรู้พระองค์มาก่อนนั่นเอง พระองค์เจ้าวาสุกรีจึงถวายพระพรว่า "ขอตัวที่จะไม่ครองผ้ากฐิน เพราะยังมีพรรษาน้อยประเพณีประกอบกับธรรมเนียมของพระสงฆ์ผู้รับผ้าพระกฐินนั้น จะต้องกล่าวคำอปโลกนกรรมเป็นภาษาบาลีซึ่งพระองค์ยังไม่พร้อมในขณะนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมีพระราชโองการว่าสำหรับเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนฯ ครองผ้าพระกฐินไม่ต้องกล่าวคำอปโลกนกรรม (คำปรารภที่มาของกฐินและประกาศให้สงฆ์พิจารณาว่าใครจะสมควรเป็นผู้รับ) จึงถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติว่าเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนไม่ต้องกล่าวคำอปโลกนกรรมในเวลารับผ้าพระกฐินมาจนถึงทุกวันนี้

ต่อมาทรงได้รับการสถาปนาเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัติยพงศ์มีสมณศักดิ์เสมอพระราชาคณะชั้นสามัญ ครั้นต่อมาในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาให้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะกลาง ทรงรับหน้าที่ว่ากล่าวตักเตือนพระภิกษุสามเณรทั้งวัดหลวง วัดราษฎร์ในแขวงกรุงเทพฯ ทั้งหมด พร้อมกับทรงสถาปนาสมณศักดิ์ให้สูงขึ้นเสมอกับเจ้าคณะรองสมเด็จพระราชาคณะ ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้ประกอบพระราชพิธีมหาสมนุตมาภิเษกขึ้นที่วัดพระเชตุพน เฉลิมพระนามเป็น กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัติยวงศ์ เมื่อวันศุกร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๙ ปีกุน พุทธศักราช ๒๓๙๔

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้าอยู่ ๒ ปี สิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันที่ ๑๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๓๙๖ พระชนมายุ ๖๔ พระชันษา

รัชกาลที่ ๕

๘. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวิริยาลงกรณ์ วัดบวรนิเวศวิหาร

พระนามเดิม "พระองค์เจ้าฤกษ์" ประสูติเมื่อวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒ ทรงเป็นพระโอรสองค์ที่ ๑๘ ในกรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ เพราะประสูติกาลมีขึ้นในวันตั้งพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ จึงทรงได้รับพระราชทานพระนามว่า "พระองค์เจ้าฤกษ์" ทรงผนวชเป็นสามเณรเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๖๕ โดยมีสมเด็จพระสังฆราช (มี) วัดมหาธาตุ ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ ประทับที่วัดมหาธาตุ ทรงลาผนวชออกไปรักษาพระองค์เนื่องจากประชวรไข้ทรพิษ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๙ เมื่อทรงหายจากประชวรแล้ว กลับเข้ามาทรงผนวชเป็นสามเณรอีก ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ ปีฉลู พุทธศักราช ๒๓๗๒ โปรดให้ลาผนวชออกมาสมโภชตามขัตติยประเพณีร่วมกับสมเด็จเจ้าฟ้าอาภรณ์ แล้วทรงผนวชเป็นพระภิกษุพร้อมกัน ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยมีสมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ และมีสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส วัดพระเชตุพน และพระวินัยรักขิตวัดมหาธาตุ ทรงเป็นคู่พระกรรมวาจาจารย์

ครั้นต่อมาได้ทรงทำพิธีอุปสมบทใหม่ ณ นทีสีมา (โบสถ์น้ำ) วัดราชาธิวาส โดยมีพระสุเมธาจารย์ (พุทธวํโส) เป็นพระอุปัชฌาย์ และมีพระวชิรญาณภิกขุ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงผนวช) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๗๙ พระวชิรญาณภิกขุ ได้เสด็จมาประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร พระภิกษุพระองค์เจ้าฤกษ์ ก็ตามเสด็จมาประทับ ณ วัดบวรนิเวศด้วย

สมณศักดิ์ที่ทรงได้รับพระราชทาน มีดังนี้

พ.ศ. ๒๓๙๒	ทรงเป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ (ในรัชกาลที่ ๓)
พ.ศ. ๒๓๙๓	ทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต
พ.ศ. ๒๓๙๔	ทรงได้รับสถาปนาเป็นกรมหมื่นบวรรังสีสุริยพันธุ์ รองสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส
พ.ศ. ๒๓๙๗	ทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า
พ.ศ. ๒๔๓๔	ทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวิริยาลงกรณ์ (ในรัชกาลที่ ๕)

พระกรณียกิจที่สำคัญ

ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ ในคราวรัชกาลที่ ๕ ทรงผนวชเป็นสามเณร เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๙ และทรงเป็นพระราชอุปัชฌาย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงผนวชเป็นพระภิกษุในปี พ.ศ. ๒๔๑๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นี้ทรงดำรงตำแหน่งอยู่ ๑๐ เดือนเศษ สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๔ พระชนมายุ ๘๓ พรรษา

๙. สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี แรม ๘ ค่ำ เดือน ๙ ปีชวด พุทธศักราช ๒๓๕๖ ณ ตำบลบางไผ่ อำเภอ

เมืองนนทบุรี จังหวัดนนทบุรี ทรงบรรพชาเป็นสามเณรที่วัดใหม่ บางขุนเทียน จังหวัด นนทบุรี แล้วทรงมาศึกษาปริยัติธรรม สอบไล่ได้ ๒ ประโยค เรียกกันสมัยนั้นว่า "เปรียญวังหน้า" (ซึ่งจะได้กล่าวถึงในตอนต่อไป)

ต่อมาได้เข้าถวายพระองค์เป็นศิษย์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะที่ทรงผนวช ณ วัดราชาธิวาส ทรงศึกษาปริยัติธรรมเป็นลำดับมา จนพระชนมายุได้ ๑๘ พรรษา จึงทรงเข้าแปลปริยัติธรรมอีกครั้งหนึ่ง สามารถสอบไล่ได้ในคราวนั้นทั้งหมด ๙ ประโยค **ทรงเป็นสามเณรรูปแรกที่สอบไล่ได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค** ต่อมาทรงอุปสมบทเป็นพระภิกษุที่วัดราชาธิวาส เมื่อปี พุทธศักราช ๒๓๗๒ เมื่อทรงอุปสมบทได้ ๖ พรรษา ทรงตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ดังต่อไปนี้

พ.ศ. ๒๓๗๗	ทรงตั้งเป็นพระราชาคณะที่ พระอมรโมลี ภายหลังได้ทูลลาสิกขาเป็นเวลา ๖ ปี ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้ติดตามตัวเข้าเฝ้า มีรับสั่งให้อุปสมบทใหม่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อพระชนมายุได้ ๓๙ พรรษา โดยมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวิริยาลงกรณ์ ครั้งดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ พระศรีวิสุทธิวงศ์ (ฟัก) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ครั้นอุปสมบทแล้ว ทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรม ทรงสอบไล่ได้เปรียญธรรม ๙ ประโยคอีกครั้งหนึ่ง จึงมีสมญานามในครั้งนั้นว่า พระมหาสา เปรียญ ๑๘ ประโยค เป็นธรรมเนียมปฏิบัติมาแต่ครั้งนั้นว่า พระเปรียญลาสิกขาไปแล้ว ถือว่าขาดจากยศที่ได้รับพระราชทานทรงตั้งเป็นมหาเปรียญ หรือที่นิยมเรียกสั้นๆ ว่า "พระมหา" เมื่อกลับเข้ามาอุปสมบทใหม่จะเรียกเพียงว่า พระ ก. เปรียญ หรือ พระ ข. เปรียญ ต่อเมื่อสอบเปรียญชั้นต่อไปได้แล้ว จึงจะเรียกเป็นพระมหาได้ สำหรับท่านที่สอบเปรียญ ๙ ประโยค ได้แล้ว ลาสิกขาออกไป เมื่อกลับเข้ามาอุปสมบทใหม่จึงต้องสอบเปรียญ ๙ ให้ได้อีกครั้งหนึ่ง จึงจะได้รับพระราชทานยศ เป็นพระมหาเปรียญตามเดิม
พ.ศ. ๒๔๐๑	ครั้นทรงอุปสมบทใหม่ได้ ๗ พรรษา ทรงได้รับการทรงตั้งเป็นพระราชาคณะที่ พระสาสนโสภน และโปรดให้ไปครองวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม เมื่อพุทธศักราช ๒๔๐๑
พ.ศ. ๒๔๑๕	โปรดให้เลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็นพระธรรมวโรดม (รัชกาลที่ ๕) แต่คงนามว่า พระสาสนโสภน ที่พระธรรมวโรดม
พ.ศ. ๒๔๒๒	โปรดสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
พ.ศ. ๒๔๓๔	โปรดสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
พ.ศ. ๒๔๓๖	โปรดพระราชทานวุฒาภิเษกสถาปนาเลื่อนตำแหน่งฐานันดรศักดิ์ขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว)

สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ๖ ปี สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๑๓ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๔๒ พระชนมายุ ๘๗ พรรษา

รัชกาลที่ ๕-๖

๑๐. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร

พระนามเดิมว่า พระเจ้าลูกยาเธอมนุษยนาคมาณพ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๑๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๐๓ ทรงเป็นพระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดา (แพ) เป็นพระราชโอรสลำดับที่ ๔๗ เมื่อทรงพระเยาว์ ทรงรับการศึกษาในพระบรมมหาราชวังที่สำนักท่านนกธิดาพระศรีวิโรจน์ ทรงศึกษาภาษาบาลีจากพระยาปริยัติธรรมธาดา (เปี่ยม) และทรงศึกษาภาษาอังกฤษจากมิสเตอร์ ยอช เปเตอสัน ในโรงเรียนหลวง เมื่อโสกันต์แล้วทรงผนวชเป็นสามเณรที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในปีพุทธศักราช ๒๔๑๖ โดยมี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปวเรศวิริยาลงกรณ์ ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ เสด็จประทับที่วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงศึกษาพระปริยัติธรรม จากพระยาปริยัติธรรมธาดา (ช้าง) ครั้นทรงลาผนวชแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ทรงรับราชการในตำแหน่งเลขานุการพนักงานความฎีกา เมื่อพระชนมายุครบกำหนดอุปสมบทแล้ว โปรดฯ ให้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๒๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปวเรศวิริยาลงกรณ์ ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ พระจันทรโคจรคุณ (ยิ้ม) วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นพระกรรมวาจาจารย์

ในปี พุทธศักราช ๒๔๒๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โปรดฯ ให้ประชุมพระราชาคณะผู้ใหญ่ ณ พระที่นั่งบรมราชสถิตย์มโหฬาร จึงโปรดอาราธนาให้เสด็จเข้าทรงแปลพระปริยัติธรรมถวายหน้าพระที่นั่ง ปรากฏว่าทรงแปลได้ ๕ ประโยค จึงทรงสถาปนาขึ้นดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น และโปรดให้เป็นพระราชาคณะ ทรงสมณศักดิ์เป็นเจ้าคณะรองคณะธรรมยุติกนิกาย เมื่อวันพฤหัสบดี แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๔ ปีมะเส็ง พุทธศักราช ๒๔๒๔ ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดให้ทรงเลื่อนกรมขึ้นเป็นกรมหลวงวชิรญาณวโรรส เมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๔๙ ครั้นต่อมาถึงรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากเสร็จการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และพระราชพิธีเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชชนนี พระพันปีหลวงแล้วทรงโปรดให้ตั้งการพระราชพิธีมหาสมนุตมาภิเษก ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ณ วัดจันทร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือนอ้าย ปีจอ พุทธศักราช ๒๔๕๓ ทรงสถาปนาพระเกียรติยศขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระกรณียกิจที่สำคัญ

๑. มีพระบรมราชานุญาตให้ปรับปรุงการศึกษาทางคณะสงฆ์ ทั้งหลักสูตรและวิธีการเรียนการสอน รวมถึงได้รับการตั้งให้เป็นผู้อำนวยการขยายการประถมศึกษาให้หัวเมืองทั่วราชอาณาจักร เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๑ (รัชกาลที่ ๕) โดยจัดขึ้นตามวัดต่างๆ และมีพระสงฆ์เป็นครูสอนทรงวางหลักสูตรนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นตรี-โท-เอก ขึ้น พร้อมทั้งทรงกำหนดว่า ผู้ที่สอบไล่ได้นักธรรมชั้นตรีแล้ว จึงจะเข้าสอบเปรียญ ๓ ประโยคได้

ผู้ที่สอบนักธรรมชั้นโทได้แล้ว จึงจะเข้าสอบเปรียญ ๔-๕-๖ ได้ และผู้ที่สอบไล่ได้นักธรรมชั้นเอกแล้ว จึงจะสอบเปรียญ ๗-๘-๙ ได้ ซึ่งเป็นผลให้เรียกว่า **เปรียญธรรม ต่อมาในปัจจุบัน** หมายความว่าสอบไล่ได้ทั้งเปรียญทั้งนักธรรมตามหลักสูตรที่ทรงกำหนด ส่วนการสอบไล่นั้น ทรงเปลี่ยนแปลงจากวิธีสอบด้วยปากเปล่ามาเป็นสอบด้วยวิธีเขียนคำตอบลงในแผ่นกระดาษ ดังที่ใช้อยู่ในปัจจุบันนี้

๒. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชานุญาตให้จัดระเบียบสมณศักดิ์ขึ้นใหม่ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้ทรงแก้ทำเนียบสมณศักดิ์สมัยรัชกาลที่ ๕ จำแนกสมณศักดิ์ออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายฐานันดร คือยศพระสงฆ์ที่เรียกว่า สมณศักดิ์ นั้นอย่างหนึ่ง และฝ่ายตำแหน่งหมายถึงหน้าที่การงานที่ได้รับการแต่งตั้งหรือมอบหมายให้ปฏิบัตินั้นอย่างหนึ่ง ซึ่งแต่เดิมมานั้น ทั้งฝ่ายฐานันดรและหน้าที่การงานมีความเกี่ยวพันกันอยู่ เช่น สมเด็จพระราชาคณะต้องเป็นเจ้าคณะใหญ่ด้วย ตามปกติพระเถระที่เป็นสมเด็จพระราชาคณะ มักจะมีพรรษาอายุมาก ไม่สามารถที่จะปฏิบัติงานบริหารได้อย่างจริงจัง จึงทรงพระดำริว่าฐานันดรเหมาะแก่พระเถระผู้ใหญ่ ส่วนตำแหน่งเหมาะแก่พระเถระผู้มีความสามารถในการบริหาร ซึ่งมีอายุพรรษารองลงมา และได้ทรงรวมพระราชาคณะบาเรียน (เปรียญ) พระราชาคณะสมถะ (วิปัสสนา) และพระราชาคณะยก ให้เป็นชั้นเดียวกัน เรียกว่า พระราชาคณะชั้นสามัญ

๓. โปรดให้มีหนังสือแถลงการณ์คณะสงฆ์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๕๖ เพื่อใช้เป็นหนังสือประกาศกฎระเบียบคำสั่งๆ ของมหาเถรสมาคม ในทำนองหนังสือราชกิจจานุเบกษาของทางราชการและยังใช้หนังสือนี้เป็นสื่อกลางเผยแพร่กิจกรรมทางคณะสงฆ์มาจนถึงปัจจุบัน

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชอยู่ ๑๒ ปี สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๒ สิงหาคม ๒๔๖๔ พระชนมายุ ๖๒ พรรษา

รัชกาลที่ ๗

๑๑. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

พระนามเดิมว่า "หม่อมเจ้าภุชงค์" ทรงเป็นโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนเจริญผลภูลสวัสดิ์ และหม่อมปุน ชมพูนุท ประสูติเมื่อวันที่ ๑๑ ธันวาคม ๒๔๐๒ เมื่อทรงพระเยาว์ได้ทรงศึกษาอักษรสมัยในสำนักเจ้าจอมมารดาฤทธิ์ซึ่งเป็นพระอัยยิกา ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสสิงคโปร์และอินเดีย ในปี พ.ศ. ๒๔๑๔ ทรงโปรดให้ตามเสด็จไปในเรือพระที่นั่ง "บางกอก" ถึงเมืองสิงคโปร์แล้วโปรดให้ทรงศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียน "แรฟฟล์" พร้อมกับหม่อมเจ้าองค์อื่นๆ ภายหลังที่ได้ทรงโปรดให้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษสำหรับเจ้านายขึ้นในกรุงเทพฯแล้ว จึงรับสั่งให้กลับมาเข้าทรงศึกษาอยู่ระยะหนึ่ง

ทรงโปรดให้ผนวชเป็นสามเณร ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๖ โดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปวเรศวิริยาลงกรณ์ ครั้งดำรงพระยศ เป็น กรมหมื่นบวรรังสี สุริยพันธ์ ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ และพระองค์เจ้ารุณคุณานิภากร ครั้งดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้าพระราชาคณะ ทรงเป็นพระอาจารย์ ทรงผนวชแล้วเสด็จประทับ ณ วัดราชบพิธฯ กรุงเทพมหานคร ต่อมาถึงปี พ.ศ. ๒๔๒๒ ทรงโปรดให้ทรง

ผนวชเป็นพระภิกษุ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยมีสมเด็จพระวันรัต (ทับ พุทฺธสิริ) วัดโสมนัสวิหาร ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ และพระองค์เจ้าอรุณคุณานิภากร ทรงเป็นพระกรรมวาจาจารย์

ภายหลังจากทรงผนวชแล้ว ทรงศึกษาพระปริยัติธรรม ต่อขุนปรีชานุศาสน์ (โต) และทรงศึกษาต่อสมเด็จพระสังฆราช (สา) ครั้งทรงดำรงสมณศักดิ์เป็นพระธรรมวโรดม โปรดให้เข้าแปลพระปริยัติธรรม ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๕ ทรงแปลถวายหน้าพระที่นั่งได้เป็นเปรียญ ๔ ประโยค และได้ทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรมอีกครั้งหนึ่ง ณ วัดพระศรีรัตนศาสนดาราม เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๙ ได้เพิ่มอีก ๑ ประโยค เป็น ๕ ประโยค

สมณศักดิ์ที่ทรงได้รับพระราชทานโดยลำดับ ดังนี้

วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๓๐	ทรงตั้งเป็นหม่อมเจ้าพระราชาคณะพระนามว่า "หม่อมเจ้าสถาพรพิริยพรต"
วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๓๘	ทรงได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่ พระธรรมปาโมกข์
พ.ศ. ๒๔๔๔	โปรดแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส วัดราชบพิธฯ สืบต่อจากพระองค์เจ้าอรุณคุณานิภากร
วันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๔๔๙	โปรดสถาปนาขึ้นดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้า ทรงมีสมณศักดิ์เสมอชั้นเจ้าคณะรอง ที่ พระพรหมมุนี
วันที่ ๒๒ มกราคม ๒๔๕๓	ทรงสถาปนาขึ้นเป็น พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ มีสมณศักดิ์เสมอสมเด็จพระราชาคณะ ที่ "สมเด็จพระพุฒาจารย์"
วันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๔๖๔	ทรงสถาปนาขึ้นทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ (รัชกาลที่ ๖)
ต่อมาถึงปีขาล พ.ศ. ๒๔๖๙	โปรดให้ตั้งการพระราชพิธีสถาปนาขึ้นทรงกรมถวายพระอิสริยศในตำแหน่งกรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ (รัชกาลที่ ๗)

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ๑๖ ปี สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๔๘๐ พระชนมายุ ๗๙ พรรษา

รัชกาลที่ ๘

๑๒. สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทว) วัดสุทัศนเทพวราราม

พระนามเดิมว่า แพ พงษ์ปาละ ประสูติ ณ อำเภอคลองสาน จังหวัดธนบุรี เมื่อวันพุธ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีมะโรง พุทธศักราช ๒๓๙๙ พระบิดาชื่อ นุต พงษ์ปาละ พระมารดาชื่อ อ้น พงษ์ปาละ เมื่อพระชนมายุได้ ๑๓ พระชันษา พระบิดาได้นำไปฝากไว้กับสมเด็จพระวันรัต (สมบูรณ์) วัดทองนพคุณ

ครั้งยังดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมวโรดม ทรงบรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดราชบุรณวรวิหาร เมื่อปีมะโรง พุทธศักราช ๒๔๑๑ แล้วกลับไปศึกษาปริยัติธรรมที่วัดทองนพคุณ ทรงได้รับการอุปสมบทที่วัดเศวตฉัตร เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๙ โดยมีสมเด็จพระวันรัต (แดง) วัดสุทัศนเทพวราราม เป็นอุปัชฌาย์ แล้วทรงย้ายสำนักมาประจำอยู่ที่ วัดสุทัศนเทพวราราม ตั้งแต่นั้นมา ทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรมที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สอบไล่ได้เปรียญ ๕ ประโยค

สมณศักดิ์ที่ทรงได้รับตามลำดับ ดังนี้

ทรงได้รับแต่งตั้งสมณศักดิ์ฐานานุกรมที่พระครูใบฎีกาในสมเด็จพระวันรัต (แดง) ครั้งดำรงตำแหน่งเป็นพระธรรมวโรดมต่อมาทรงได้รับเลื่อนสมณศักดิ์ฐานานุกรมสูงขึ้นเป็นพระครูมงคลวิลาสและพระครูวินัยธร ตามลำดับ

ปี พ.ศ. ๒๔๓๒	ทรงตั้งเป็นพระราชาคณะที่ พระศรีสมโพธิ
ปี พ.ศ. ๒๔๓๙	ทรงเลื่อนขึ้นเป็นพระราชาคณะชั้นราชในนามเดิม
ปี พ.ศ. ๒๔๔๑	ทรงเลื่อนขึ้นเป็นพระเทพโมลี
ปี พ.ศ. ๒๔๔๓	ทรงเลื่อนขึ้นเป็นพระธรรมโกษาจารย์
ปี พ.ศ. ๒๔๕๕	ในสมัยรัชกาลที่ ๖ โปรดสถาปนาขึ้นดำรงตำแหน่งเจ้าคณะรอง ที่ พระพรหมมุนี
ปี พ.ศ. ๒๔๖๖	โปรดสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่ สมเด็จพระพุฒาจารย์
ปี พ.ศ. ๒๔๗๒	ในสมัยรัชกาลที่ ๗ โปรดสถาปนาขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระราชาคณะอีกครั้งหนึ่ง ที่ สมเด็จพระวันรัต
วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๘๒	ในสมัยรัชกาลที่ ๘ ทรงโปรดให้สถาปนาขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช

สมเด็จพระสังฆราช (แพ) ติสฺสเทว ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชอยู่ ๖ ปี สิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๔๘๗ พระชนมายุ ๘๙ พรรษา

๑๓. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ วัดบวรนิเวศวิหาร

พระนามเดิม หม่อมราชวงศ์ ชื่น นพวงศ์ ณ อยุธยาฯ ทรงเป็นพระโอรสของหม่อมเจ้าถนอม และหม่อมเอม ประสูติ เมื่อวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ๒๔๑๕ ทรงผนวชเป็นสามเณร ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๐ พระพรหมมุนี (เหมือน สุมิตฺโต) วัดบรมนิวาสราชวรวิหาร เป็นพระอุปัชฌาย์

การศึกษาพระปริยัติธรรม ทรงศึกษาจากหม่อมเจ้าพระประภากรบ้าง จากพระสาธุศีลสังวร (สาย) บ้าง แล้วทรงย้ายไปอยู่วัดมกุฏกษัตริยารามกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ แต่ครั้งทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรมได้เปรียญ ๗ ประโยค เมื่อปี พ.ศ.๒๔๓๗

สมณศักดิ์ที่ทรงได้รับโดยลำดับ ดังนี้

วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๓๙	ทรงตั้งเป็นพระราชาคณะที่ พระสุคุณคณาภรณ์
ปี พ.ศ. ๒๔๔๖	ทรงเลื่อนเป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่ พระญาณวราภรณ์
ปี พ.ศ. ๒๔๕๑	ทรงถวายพระพรลาออกจากตำแหน่งพระราชาคณะเพื่อจะทรงลาสิกขา แต่ยังทรงอาลัยในสมณเพศจึงรั้งรออยู่
ปี พ.ศ. ๒๔๕๔	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงโปรดตั้งกลับคืนสู่สมณศักดิ์เดิมที่พระญาณวราภรณ์
ปี พ.ศ. ๒๔๕๕	ทรงโปรดให้เลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเสมอชั้นธรรมในราชทินนามเดิม
ปี พ.ศ. ๒๔๖๔	ทรงโปรดให้สถาปนาขึ้นดำรงสมณศักดิ์ชั้นเจ้าคณะรองในราชทินนามเดิม
ปี พ.ศ. ๒๔๗๑	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ โปรดสถาปนาขึ้นดำรงสมณศักดิ์ชั้นสมเด็จพระราชาคณะที่ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ ทรงดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต
ปี พ.ศ. ๒๔๘๘	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โปรดสถาปนาขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช

ครั้นต่อมาหลังจากที่ได้ทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันคราวเสด็จออกทรงผนวช ในวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ แล้ว โปรดสถาปนาเฉลิมพระอิสริยยศสมเด็จพระสังฆราช ขึ้นทรงพระยศเป็นกรมหลวง มีพระนามว่า สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ฯ ตามประกาศลงวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบันเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานพัดรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๑ เมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๑

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ฯ ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ๑๔ ปี สิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๑ พระชนมายุ ๘๕ พรรษา

รัชกาลปัจจุบัน

๑๔. สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภณมหาเถร) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

พระนามเดิม ปลด เกตุทัต พระบิดา ขุนพิษณุโลกประชานาถ (ล้ำ เกตุทัต) พระมารดา ปลั่ง เกตุทัต ประสูติที่ตำบลพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๔๓๒

เมื่อทรงพระเยาว์ พระชันษา ๘ ปี ทรงศึกษาอักษรสมัย ทั้งอักษรไทยและอักษรขอม พออ่านออกเขียนได้ พร้อมกับทรงศึกษาพระปริยัติธรรมควบคู่กันไป จากพระอาจารย์ คือ พระสาธุศีลสังวร (บัว) วัดพระเชตุพนฯ และพระธรรมวโรดม (จ่าย) วัดเบญจมบพิตรฯ เป็นต้น

ทรงบรรพชาเป็นสามเณรในสำนักพระสาธุศีลสังวร (บัว) วัดพระเชตุพนฯ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๔ และทรงอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันที่ ๔ กรกฎาคม ๒๔๕๒ สมเด็จพระวันรัต (ทิต) วัดมหาธาตุฯ เป็นพระอุปัชฌาย์ พระธรรมวโรดม (จ่าย) วัดเบญจมบพิตรฯ และพระธรรมเจดีย์ (เข้ม) วัดพระเชตุพนฯ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ การอุปสมบทครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ให้จัดเป็นพระราชพิธีขึ้น โดยที่สมเด็จพระสังฆราชพระองค์นี้ทรงสอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค แต่ยังทรงเป็นสามเณรเป็นรูปที่ ๒ (รูปแรก คือ สมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์ฯ) และนับเป็นรูปแรกที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าเข้าเป็นนาคหลวง **จึงถือเป็นธรรมเนียมว่าหากสามเณรรูปใดสอบเปรียญธรรมได้ ๙ ประโยค ก็จะทรงโปรดรับสามเณรรูปนั้นให้เป็นนาคหลวง คือทรงรับเป็นเจ้าภาพจัดการอุปสมบทเป็นพระภิกษุให้** ต่อมาถึงปัจจุบันนี้

สมณศักดิ์ที่ทรงได้รับพระราชทาน ดังนี้

พ.ศ. ๒๔๕๗	เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ พระศรีวิสุทธิวงศ์
พ.ศ. ๒๔๖๖	เลื่อนเป็นชั้นราช ที่ พระราชเวที
พ.ศ. ๒๔๖๙	เลื่อนเป็นชั้นเทพ ที่ พระเทพมุนี
พ.ศ. ๒๔๗๓	เลื่อนเป็นชั้นธรรม ที่ พระธรรมโกษาจารย์
พ.ศ. ๒๔๘๐	เลื่อนเป็นเจ้าคณะรอง ที่ พระพรหมมุนี
พ.ศ. ๒๔๙๐	โปรดสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่สมเด็จพระวันรัต
พ.ศ. ๒๕๐๓	โปรดสถาปนาขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พระกรณียกิจที่สำคัญ

เคยทรงดำรงตำแหน่งสังฆนายก และทรงเป็นพระราชอนุสาวนาจารย์ในพระราชพิธีทรงผนวชพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๙

สมเด็จพระสังฆราช (ปลด) ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชอยู่ ๒ ปี สิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ ๑๗ มิถุนายน ๒๕๐๕ พระชนมายุ ๗๒ พรรษา

๑๕. สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทยมหาเถร) วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

พระนามเดิมว่า "อยู่ ช้างโสภา" พระบิดาชื่อ ตรุษ ช้างโสภา พระมารดาชื่อ จันทน์ ช้างโสภา ประสูติเมื่อวันอังคารที่ ๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๑๗ ณ เรือนแพ หน้าวัดกัลยาณมิตร อำเภอคลองสาน จังหวัดธนบุรี

เมื่อทรงพระเยาว์ พระบิดาได้นำไปฝากกับพระอาจารย์ช้าง วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร ทรงศึกษาวิชาหนังสือ วิชาเลข และวิชาโหราศาสตร์ จนพระชนมายุได้ ๑๒ พระชันษา จึงทรงบรรพชาเป็นสามเณร แล้วทรงเริ่มศึกษาพระปริยัติธรรม จากพระอาจารย์ช้าง และพระธรรมกิตติ (เม่น) วัดสระเกศฯ บ้าง จากสมเด็จพระวันรัต (แดง) วัดสุทัศนฯ บ้าง ได้ทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรม ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงสอบได้

เปรียญ ๓ ประโยค ในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ และต่อมาได้ทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรม ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงแปลได้อีก ๑ ประโยค รวมเป็นเปรียญ ๔ ประโยค แต่ยังทรงเป็นสามเณร

เมื่อพระชนมายุครบอุปสมบทแล้ว ทรงเข้ารับการอุปสมบท ที่วัดสระเกศราชวร มหาวิหาร โดยมีสมเด็จพระวันรัต (แดง) วัดสุทัศนฯ เป็นพระอุปัชฌาย์ และมีพระธรรมทานาจารย์ (จุน) และพระธรรมกิตติ (เม่น) วัดสระเกศฯ เป็นคู่พระกรรมวาจาจารย์ ภายหลังจากการอุปสมบทแล้ว ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมต่อไปอีก จนสำเร็จเป็นเปรียญ ๙ ประโยค ในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ เนื่องจากเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นี้ทรงเป็นเปรียญ ๙ ประโยครูปแรก ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพอพระราชหฤทัยมาก **จึงโปรดให้จัดรถยนต์หลวงนำส่งถึงพระอาราม นับแต่นั้นมา หากพระภิกษุสามเณรรูปใด สอบไล่ได้เปรียญ ๙ ประโยค ก็ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้จัดรถยนต์หลวงส่งพระภิกษุสามเณรรูปนั้น ถึงพระอารามทุกรูป ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบมาจนทุกวันนี้**

สมณศักดิ์ที่ทรงได้รับพระราชทานตามลำดับ ดังนี้

วันที่ ๖ กรกฎาคม	๒๔๕๑	ทรงตั้งเป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ พระปิฎกโกศล (ร.๕)
วันที่ ๒๔ กันยายน	๒๔๖๔	ทรงเลื่อนเป็นชั้นราชที่ พระราชเวที (ร.๖)
วันที่ ๙ พฤศจิกายน	๒๔๖๖	ทรงเลื่อนเป็นชั้นเทพที่ พระเทพเวที และทรงดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดสระเกศฯ ปี พ.ศ. ๒๔๖๗
วันที่ ๖ พฤศจิกายน	๒๔๗๑	ทรงเลื่อนเป็นชั้นธรรมที่ พระธรรมเจดีย์
วันที่ ๙ ธันวาคม	๒๔๘๘	ทรงเลื่อนเป็นเจ้าคณะรองสมเด็จพระราชาคณะที่ พระธรรมวโรดม

วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๔๙๖ โปรดสถาปนาขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระราชาคณะที่ พระพุทธโฆษาจารย์

ครั้นถึงรัชกาลปัจจุบัน เนื่องในวันพระราชพิธีฉัตรมงคล วันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๕๐๖ ทรงโปรดสถาปนาให้ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทยมหาเถร) ทรงดำรงตำแหน่ง สมเด็จพระสังฆราชอยู่ ๒ ปี สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ พระชนมายุ ๙๐ พรรษา

๑๖. สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายีมหาเถร) วัดมกุฏกษัตริยาราม

สมเด็จพระสังฆราช (อุฏฐายีมหาเถร) พระนามเดิมว่า "จวน" นามสกุล สิริสม ประสูติ ณ วันอาทิตย์ที่ ๑๖ มกราคม แรม ๑๐ ค่ำ เดือนยี่ ปีระกา พุทธศักราช ๒๔๔๐ ที่บ้านโป่ง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พระบิดาชื่อ หงส์ สิริสม พระมารดา ชื่อ จีน สิริสม

พระชนมายุได้ ๑๘ พระชันษา ทรงบรรพชาเป็นสามเณรที่พระอุโบสถวัดมกุฏกษัตริยาราม เมื่อวันที่ ๒ กรกฎาคม ๒๔๕๗ โดยมีพระธรรมปาโมกข์ (ถม วราสโย ป.๗) เป็นพระอุปัชฌาย์และมีพระอริยมุนี (แจ่ม จตฺตสลฺโล ป.๗) เป็นพระอาจารย์ถวายศีล เมื่อพระชนมายุครบ ๒๐ พรรษา ทรงรับการอุปสมบท ณ พระอุโบสถวัดมกุฏกษัตริยาราม เมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๔๖๐ โดยมีพระธรรมปาโมกข์ (ถม วราสโย ป.๗)

เป็นพระอุปัชฌาย์ และพระราชกวี (แจ่ม จตฺตสลฺโล ป.๗) เป็นพระกรรมวาจาจารย์

หลังจากทรงอุปสมบทแล้ว ทรงศึกษาพระปริยัติธรรม และสอบไล่ได้นักธรรมชั้นตรี และเปรียญธรรม ๓ ประโยค เมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๐ และทรงศึกษาพระปริยัติธรรมต่อจนทรงสามารถสอบไล่เปรียญธรรม ๙ ประโยคได้ เมื่อวันที่ ๒๓ มกราคม ๒๔๗๒

สมณศักดิ์ที่ทรงได้รับพระราชทานตามลำดับ ดังนี้

พ.ศ. ๒๔๗๖	ทรงตั้งเป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ พระกิตติสารมุนี
พ.ศ. ๒๔๗๘	ทรงเลื่อนเป็นพระราชาคณะชั้นราชที่ พระราชเวที
พ.ศ. ๒๔๘๒	ทรงเลื่อนเป็นพระราชาคณะชั้นเทพที่ พระเทพเวที
พ.ศ. ๒๔๘๘	ทรงเลื่อนเป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่ พระธรรมปาโมกข์
พ.ศ. ๒๔๙๐	ทรงเลื่อนเป็นพระราชาคณะชั้นเจ้าคณะรองสมเด็จพระราชาคณะ ที่ พระสาสนโสภณ
พ.ศ. ๒๔๙๙	โปรดสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์
พ.ศ. ๒๕๐๘	โปรดสถาปนาขึ้นทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๘

พระกรณียกิจที่สำคัญ

ทรงเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชอยู่ ๗ ปี สิ้นพระชนม์โดยรถยนต์พระประเทียบประสบอุบัติเหตุ ชนกับรถยนต์บรรทุกส่วนบุคคล เมื่อวันที่ ๑๘ ธันวาคม ๒๕๑๔ เวลา ๑๐.๐๕ น. พระชนมายุ ๗๔ พรรษา

๑๗. สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

สมเด็จพระสังฆราช (ปุณณสิริมหาเถร) พระนามเดิมว่า ปุ่น นามสกุล สุขเจริญ พระนามฉายาว่า ปุณณสิริ ประสูติ ณ บ้านสองพี่น้อง อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี เมื่อวันอังคาร แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๔ ปีวอก ตรงกับวันที่ ๓๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๓๙ พระบิดาชื่อ นายเน้า สุขเจริญ พระมารดาชื่อ นางวัน สุขเจริญ

เมื่อพระชันษา ๑๕ ปี พระอาจารย์หอม ผู้เป็นอาจารย์วัดสองพี่น้องได้นำมาฝากเป็นศิษย์ของพระภิกษุป่วน วัดมหาธาตุฯ กรุงเทพมหานคร อยู่ ๑ ปี ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้ย้ายไปอยู่กับพระอาจารย์สด ซึ่งมีศักดิ์เป็นอา ที่วัดพระเชตุพนฯ (ต่อมาพระอาจารย์สดได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น พระมงคลเทพมุนี เจ้าอาวาสวัดปากน้ำ) ทรงบรรพชาเป็นสามเณรเมื่อพระชันษา ๑๖ ปี พ.ศ. ๒๔๔๖ โดยมีพระครูเหนี่ยง ซึ่งต่อมาเป็นพระครูวินยานุโยคเจ้าอาวาสวัดสองพี่น้อง เป็นพระอุปัชฌาย์ ทรงเป็นสามเณรอยู่ ๑ ปี ต้องลาสิกขาออกไปช่วยบิดามารดาทำนา แล้วจึงกลับมาทรงบรรพชาเป็นสามเณรอีก เมื่อพระชันษา ๑๗ ปี แล้วทรงศึกษาพระธรรมวินัยต่อ ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๘ เมื่อพระชนมายุ ๒๒ พรรษา ได้ทรงรับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ วัดสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี ในปี พ.ศ. ๒๔๖๐

โดยมี พระครู วินยานุโยค (เหนี่ยง อินฺทโชโต) วัดสองพี่น้อง เป็นพระอุปัชฌาย์ พระอาจารย์โหน่ง วัดสองพี่น้อง เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระศากยบุตติวงศ์ (เผื่อน ติสฺสทตฺต) วัดพระเชตุพนฯ เป็นพระอนุสาวนาจารย์ แล้วทรงจำพรรษาและทรงศึกษา เล่าเรียน ณ วัดพระเชตุพนฯ ตั้งแต่นั้นมา จนทรงสอบไล่ได้เปรียญธรรม ๖ ประโยค เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๐ ได้ทรงเป็นพระอาจารย์สอนพระปริยัติธรรมในสำนักวัดพระเชตุพนฯ เป็นเวลาถึง ๒๕ ปี

สมณศักดิ์ที่ทรงได้รับพระราชทานตามลำดับ ดังนี้

๑ มีนาคม ๒๔๘๔	ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ พระอมรเวที
๑ มีนาคม ๒๔๘๙	ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นชั้นราช ที่ พระราชสุธี
๘ มิถุนายน ๒๔๙๐	ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นชั้นเทพ ที่ พระเทพเวที
๑๘ มิถุนายน ๒๔๙๑	ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นชั้นธรรม ที่ พระธรรมดิลก
๕ ธันวาคม ๒๔๙๙	ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็น รองสมเด็จพระราชาคณะ ที่ พระธรรมวโรดม
๕ ธันวาคม ๒๕๐๔	ได้รับพระราชทานสถาปนาขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระราชาคณะที่ สมเด็จพระวันรัต
๒๑ กรกฎาคม ๒๕๑๕	เวลา ๑๕.๓๐ น. ทรงโปรดฯ ให้ประกอบพิธีสถาปนาขึ้นทรงตำแหน่ง สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆ-ปริณายก

สมเด็จพระสังฆราช (ปุณณสิริมหาเถระ) ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชอยู่ ๑ ปี ๔ เดือน กับ ๑๗ วัน สิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ พระชนมายุ ๗๗ พรรษา

๑๘. สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสนมหาเถร) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

สมเด็จพระสังฆราช (วาสนมหาเถระ) พระนามเดิมว่า วาสน์ นามสกุล นิลประภา พระบิดา นายบาง นิลประภา พระมารดา นางผาด นิลประภา ประสูติที่บ้านตำบลบ่อโพง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๐ ตรงกับวันพุธ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๔ ปีระกา

เมื่อทรงพระเยาว์ ได้ทรงรับการศึกษาที่โรงเรียนวัดโพธิ์ทอง ซึ่งอยู่ใกล้บ้าน และที่โรงเรียน ตัวอย่างมณฑลอยุธยา สอบไล่ได้เทียบมัธยมปีที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ต่อมาเมื่อพระชันษาได้ ๑๖ ปี ทรงรับการบรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดราชบพิธฯ กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๔๕๕ โดยมีสมเด็จพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ ครั้งยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ พระวินัยมุนี (แปลก วุฑฺฒิญาโณ) วัดราชบพิธฯ เป็นพระอาจารย์ถวายศีล ต่อมาทรงได้รับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ วัดราชบพิธฯ เมื่อวันที่ ๒ กรกฎาคม ๒๔๖๑ โดยมีสมเด็จพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์นั้น ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ พระวินัยมุนี (แปลก วุฑฺฒิญาโณ) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระญาณดิลก (รอด วราสโย) วัดเสนาสนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นพระอนุสาวนาจารย์ หลังจากทรงรับการบรรพชาและอุปสมบทแล้ว ทรงจำพรรษาและศึกษาพระปริยัติธรรมในสำนักวัดราชบพิธฯ มาตลอด จนทรงสอบไล่ได้เปรียญธรรม ๔ ประโยค

สมณศักดิ์ที่ทรงได้รับพระราชทานตามลำดับ ดังนี้

พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็น พระครูโฆสิตสุทธสร

พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็น พระครูธรรมธร แลในปีเดียวกันนี้

เป็น พระครูวิจิตรธรรมคุณ

๖ พฤศจิกายน ๒๔๗๗ ทรงตั้งเป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ตำแหน่งปลัดซ้ายใน สมเด็จฯ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ที่ พระจุลคณิศร

๑ มีนาคม ๒๔๘๙ ทรงเลื่อนขึ้นเป็นพระราชาคณะชั้นราช ที่ พระราชกวี

๘ มิถุนายน ๒๔๙๐ ทรงเลื่อนขึ้นเป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่ พระเทพโมลี

๕ ธันวาคม ๒๔๙๒ ทรงเลื่อนขึ้นเป็นพระราชาคณะชั้นธรรม ที่ พระธรรมปาโมกข์

๕ ธันวาคม ๒๕๐๐ ทรงเลื่อนขึ้นเป็นรองสมเด็จพระราชาคณะ ที่ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์

๔ พฤษภาคม ๒๕๐๖ โปรดสถาปนาขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระราชาคณะ ที่ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

๒๒ มิถุนายน ๒๕๑๗ โปรดสถาปนาขึ้นดำรงตำแหน่ง สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พระกรณียกิจที่สำคัญ

ในขณะที่ดำรงตำแหน่งพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ พระจุลคณิศร ทรงโปรดให้ดำรงตำแหน่งพระคณาจารย์เอก ในทางรจนาพระคัมภีร์ เมื่อวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๔๘๕ ทรงเป็นกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นสมาชิกสังฆสภา เป็นเจ้าคณะตรวจการ เป็นเจ้าคณะอำเภอพระนครตลอดจนเป็นสังฆมนตรีทุกสมัย และทรงดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต

ทรงงานพิเศษ

พ.ศ. ๒๔๗๒ ทรงรับการปลงบริขารจาก สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์

พ.ศ. ๒๔๘๐ ทรงปฏิบัติงานพระศพสมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น และทรงเป็นเจ้าอาวาสปกครองดูแลวัดราชบพิธฯ

พ.ศ. ๒๕๑๓ ทรงโปรดตั้งมูลนิธิ "พระจุลจอมเกล้า" โดยเสด็จพระราชกุศลทรงอุทิศถวายแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าพระองค์นั้น เนื่องในวโรกาสที่การสร้างวัดราชบพิธฯ ดำเนินมาบรรจบครบรอบ ๑๐๐ ปี

งานพระนิพนธ์

ทรงแต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก ทรงได้รับพระราชทานรางวัลที่ ๑ รวม ๒ ครั้ง คือ เรื่องทิศ ๖ กับเรื่องสังคหวัตถุ ๔ และทรงได้รับรางวัลที่ ๒ คือเรื่องสัมปรายิกัตถประโยชน์ นอกจากนั้นยังทรงพระนิพนธ์บทความทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองไว้อีกหลายเรื่อง เช่น วัยที่เขาหมดสงสาร วัดของบ้าน และมรดกชีวิต ตลอดถึงพระโอวาทเนื่องในเทศกาลต่างๆ เป็นที่จับใจและเตือนใจแก่ชนทั่วไป

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

(วาสน์ วาสนมหาเถร ป.ธ. ๔)

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

(ราชทินนามจารึกในพระสุพรรณบัฏ)

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สุขุมธรรมวิธานธำรง สกลมหาสงฆปริณายก ตรีปิฎกคัมภีรญาณ วาสนภิธานสังฆวิสุต ปาวจนุตตมโสภณ ภัทรผลสาธารณูปกร ชินวรวงศวิวัฒ พุทธบริษัทคารวสภาน วิจิตรปฏิภาณพัฒนคุณ วิบุลศีลสมาจารวัตรสุนทร บวรธรรมบพิตร สมเด็จพระสังฆราช

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบการพระราชพิธีสถาปนา เมื่อวันเสาร์ที่ ๒๒ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๑๗ เวลา ๑๔.๓๐ น.

โปรดให้ทรงมีพระราชาคณะและพระครูฐานานุกรมประดับพระอิสริยยศ ๑๕ รูป คือ

๑.	พระมหาคณิศร ฯ[๑]	๒.	พระจุลคณิศร ฯ[๒]
๓.	พระครูวินยาภิวุฒิ	๔.	พระครูสุตตาภิรม (ฐานานุกรมชั้นเอก)
๕.	พระครูธรรมาธิการ พระครูปริต	๖.	พระครูวิจารณภารกิจ พระครูปริต ชั้นโท
๗.	พระครูวินัยธร	๘.	พระครูธรรมธร
๙.	พระครูโฆสิตสุทธสร พระครูคู่สวด	๑๐.	พระครูอมรสรนาท พระครูคู่สวด
๑๑.	พระครูพิลาสบรรณวัตร	๑๒.	พระครูพิพัฒบรรณกร พระครูรองคู่สวด
๑๓.	พระครูสังฆวิธาน	๑๔.	พระครูสมุห์
๑๕.	พระครูใบฎีกา		

สร้อยราชทินนามเต็มดังนี้ (๑) พระมหาคณิศร พุทธศาสนิกนิกรปสาทาภิบาล สกลสังฆประธานมหาสถวีรกิจการี นายกบดีศรีรัตนคมภาจารย์ พระราชาคณะปลัดขวา (๒) พระจุลคณิศร สัทธรรมนิติธรมหาเถราธิการ คณกิจบรรหารธุรการี สมุห์บดีศรีธรรมภาณกาจารย์ พระราชาคณะปลัดซ้าย

พระนามสมเด็จพระสังฆราชเจ้า และสมเด็จพระสังฆราช ในกรุงรัตนโกสินทร์

ลำดับที่	พระนาม	วัด	เวลาดำรงตำแหน่ง	หมายเหตุ
๑	สมเด็จพระอริยวงศญาณ (สี)	วัดระฆัง ฯ	ราว ๑๒ ปี	ทรงเป็นสังฆราชสมัยกรุงธนบุรีด้วย
๒	สมเด็จพระอริยวงศญาณ (สุก)	วัดมหาธาตุ ฯ	ราว ๒๒ ปี	ในรัชกาลที่ ๑
๓	สมเด็จพระอริยวงศญาณ (มี)	วัดมหาธาตุ ฯ	ราว ๔ ปี	ในรัชกาลที่ ๒
๔	สมเด็จพระอริยวงศญาณ (สุก)	วัดมหาธาตุ ฯ	ราว ๒ ปี	ในรัชกาลที่ ๒
๕	สมเด็จพระอริยวงศญาณ (ด่อน)	วัดมหาธาตุ ฯ	ราว ๒๐ ปี	ในรัชกาลที่ ๒-๓
๖	สมเด็จพระอริยวงศญาณ (นาค)	วัดมหาธาตุ ฯ	ราว ๖ ปี	ในรัชกาลที่ ๓
๗	สมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส	วัดพระเชตุพน ฯ	ราว ๓ ปี	ในรัชกาลที่ ๔
๘	สมเด็จกรมพระปวเรศวิริยาลงกรณ์	วัดบวรนิเวศ ฯ	ราว ๑๔ ปี	ในรัชกาลที่ ๕
๙	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สา)	วัดราชประดิษฐ์ ฯ	ราว ๗ ปี	ในรัชกาลที่ ๕
๑๐	สมเด็จพระกรมพระยาวชิรญาณวโรรส	วัดบวรนิเวศ ฯ	ราว ๑๒ ปี	ในรัชกาลที่ ๖
๑๑	สมเด็จ ฯ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์	วัดราชบพิธ ฯ	ราว ๑๖ ปี	ในรัชกาลที่ ๖-๗
๑๒	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (แพ)	วัดสุทัศน์ ฯ	ราว ๗ ปี	ในรัชกาลที่ ๘
๑๓	สมเด็จ ฯ กรมหลวงวชิรญาณวงศ	วัดบวรนิเวศ ฯ	ราว ๑๔ ปี	ในรัชกาลที่ ๙
๑๔	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปลด)	วัดเบญจมบพิตร	ราว ๒ ปี	ในรัชกาลปัจจุบัน
๑๕	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อยู่)	วัดสระเกศ ฯ	ราว ๒ ปี	ในรัชกาลปัจจุบัน
๑๖	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน)	วัดมกุฏกษัตริย์ ฯ	ราว ๗ ปี	ในรัชกาลปัจจุบัน
๑๗	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่น)	วัดพระเชตุพน ฯ	ราว ๑ ปีเศษ	ในรัชกาลปัจจุบัน
๑๘	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์)	วัดราชบพิธ ฯ -		รัชกาลปัจจุบัน โปรดสถาปนาเมื่อ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๑๗
๑๙	สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ)	วัดบวรนิเวศวิหาร		โปรดสถาปนาเมื่อ ๒๑ เมษายน ๒๕๓๒

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงจัดระเบียบสมณศักดิ์ พ.ศ. ๒๔๕๕

การพระราชทานพระราชอำนาจในการปกครองบริหารกิจการคณะสงฆ์มาให้คณะสงฆ์ดำเนินการเองนั้น มีขึ้นสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นไปในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป เป็นขั้นเป็นตอน เริ่มด้วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมอบให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่บังคับการพระอารามในหัวเมือง ในส่วนการพระศาสนาและการศึกษาตามพระบรมราชโองการประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง พ.ศ. ๒๔๔๑

สำหรับเรื่องสมณศักดิ์โดยตรงนั้น เริ่มขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สมเด็จพระมหาสมณะทรงจัดระเบียบสมณศักดิ์ขึ้นมาใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมคือแบ่งสมณศักดิ์ออกเป็นสองฝ่ายคือฝ่ายฐานันดรคือยศและฝ่ายตำแหน่งหน้าที่บริหาร

ส่วนฐานันดรจัดลำดับดังนี้

๑. สมเด็จพระมหาสมณะ
๒. สมเด็จพระราชาคณะ
๓. พระราชาคณะชั้นหิรัณยบัฏ พระอุบาฬีเข้าในชั้นนี้
๔. พระราชาคณะชั้นธรรม
๕. พระราชาคณะชั้นเทพ
๖. พระราชาคณะชั้นราช
๗. พระราชาคณะชั้นสามัญ ทั้งฝ่ายบาเรียน ทั้งฝ่ายสมถะ ทั้งฝ่ายยก
๘. (ก). พระครู พัดยอด พื้นเยียรบับเย็บ ได้แก่ สังฆปาโมกข์หัวเมือง
(ข). พระครู พัดพุดตาน พื้นกำมะหยี่ปักชั้นเอก ถือเอาพระครูมีนิตยภัต ๑๒ บาท เป็นเกณฑ์
(ค). พระบาเรียน ๙ ประโยค
๙. (ก). พระครู พัดพุดตาน พื้นกำมะหยี่ปักชั้นโท ถือเอาพัดพระครูมีนิตยภัต ๘ บาท เป็นเกณฑ์
(ข). พระบาเรียน ๘ ประโยค
๑๐. (ก). พระครูพัดพุดตาน พื้นกำมะหยี่ปักชั้นตรี ถือเอาพัดพระครูมีนิตยพัต ๖ บาท เป็นเกณฑ์
(ข). พระบาเรียน ๗ ประโยค
๑๑. พระครู พัดพุดตาน พื้นเยียรบับเย็บ ได้แก่เจ้าคณะรองหัวเมือง
๑๒. พระครู พัดพุดตาน พื้นแพรเย็บ ได้แก่เจ้าคณะแขวงมีราชทินนาม
๑๓. (ก). พระครู พัดพุดตาน พื้นสักหลาดปักชั้นเอก ได้แก่ พระครูปลัด ไม่มีชื่อ (ราชทินนาม)

๑๔. (ก). พระครู พัดพุดตาน พื้นสักหลาดปักชั้นโท ได้แก่ พระครูวินัยธร พระครูวินัยธรรม

๑๕. (ก). พระครู พัดพุดตาน พื้นสักหลาดปักชั้นตรี ได้แก่ พระครูคู่สวด

(ข). พระบาเรียน ๔ ประโยค

๑๖. (ก). พระปลัด พัดพุดตาน พื้นเยียรบับเย็บ ได้แก่ ปลัดของพระราชาคณะสามัญทุกชั้น

(ข). พระบาเรียน ๓ ประโยค ๒ ประโยค (รามัญ)

๑๗. (ก). พระครู พัดหน้านาง พื้นสักหลาดปัก ได้แก่ พระครูรองคู่สวด และพระครูสังฆ์

(ข). พระอาจารย์ พัดพื้นแพรปักเลื่อม ได้แก่ พระครูผู้อุปการะโรงเรียนหนังสือไทย

๑๘. (ก). พระครู พัดหน้านาง พื้นอัตตลัดเย็บ ได้แก่ พระครูเจ้าคณะแขวง ไม่มีราชทินนาม และพระครูสมุห์ พระครูใบฎีกา

(ข). พระครูฐานานุกรม พัดหน้านาง พื้นอัตตลัดเย็บ ได้แก่ พระสมุห์ พระใบฎีกา

๑๙. (ก). พระฐานานุกรม ไม่มีพัดยศ ได้แก่ พระฐานานุกรม ของพระครูเจ้าคณะหัวเมือง

(ข). เจ้าอธิการ ได้แก่เจ้าคณะหมวดหัวเมือง

(ค). พระอุปัชฌายะ ได้แก่พระอุปัชฌายะไม่มีสมณศักดิ์อื่น

๒๐. พระอธิการ ได้แก่เจ้าอาวาส ไม่มีสมณศักดิ์อื่น

๒๑. พระพิธีธรรม

ส่วนตำแหน่ง จัดเป็นลำดับดังนี้

๑. สกลสังฆปริณายก

๒. มหาสังฆนายก หรือเจ้าคณะใหญ่

๓. สังฆนายก หรือเจ้าคณะรอง

ฝ่ายบริหาร	ฝ่ายปริยัติ
๔. เจ้าคณะมณฑล	คณาจารย์เอก
๕. รองเจ้าคณะมณฑล	
๖. เจ้าคณะเมือง (เจ้าคณะแขวง ในกรุงเทพฯ) และปลัดคณะนับในชั้นนี้	คณาจารย์โท
๗. รองเจ้าคณะเมือง	
๘. เจ้าคณะแขวง (เจ้าคณะหมวดในกรุงเทพฯ) นับในชั้นนี้	คณาจารย์ตรี
๙. รองเจ้าคณะแขวง	

หมายเหตุ ระเบียบสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระมหาสมณะ ทรงจัดขึ้นเมื่อปี ๒๔๕๕ นี้ ได้เป็นต้นแบบการจัดระเบียบสมณศักดิ์ของทางคณะสงฆ์ในปัจจุบัน เพียงแต่มีบางอย่างเปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสมแห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ซึ่งมีรายละเอียดข้างหน้า

๑๐.เจ้าอาวาส อาจารย์ใหญ่

๑๑.รองเจ้าอาวาส อาจารย์รอง

ตำแหน่งสมณศักดิ์คณะสงฆ์ไทย
ในปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๔๔)

๑. สมเด็จพระสังฆราช	๑	พระองค์
๒. สมเด็จพระราชาคณะ	๘	รูป
๓. รองสมเด็จะพระราชาคณะ	๑๖	รูป
๔. พระราชาคณะชั้นธรรม	๓๕	รูป
๕. พระราชาคณะชั้นเทพ	๖๖	รูป
๖. พระราชาคณะชั้นราช	๑๔๔	รูป
๗. พระราชาคณะชั้นสามัญ	๓๙๔	รูป
๘. พระราชาคณะ ในต่างประเทศ	๖	รูป

๙. พระครูสัญญาบัตร ไม่จำกัดจำนวน

๑๐. พระครูประทวนสมณศักดิ์ ไม่จำกัดจำนวน

สมเด็จพระญาณสังวร

(เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถรโน ป.ธ. ๙)

วัดบวรนิเวศวิหาร เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

(ราชทินนามในจารึกสุพรรณบัฏ)

สมเด็จพระญาณสังวร บรมนริศรธรรมนิติสาธก ตรีปิฎกปริยัติธาดา สัปตวิสุทธิจริยาสมบัติ อุดมศีลาจารวัตรสุนทร ธรรมยุติกคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี อรัญวาสี

โปรดสถาปนา เมื่อวันที่ ๕ เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕

มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรม ได้ ๑๐ รูป คือ

๑. พระครูปลัดสัมพิพัฑฒญาณาจารย์

๒. พระครูวินัยธร

๓. พระครูธรรมธร

๔. พระครูสรภัญญประกาศ

๕. พระครูสรนาทวิเศษ

๖. พระครูนิเทศธรรมจักษุ

๗. พระครูพิทักษธุรกิจ

๘. พระครูสังฆสิทธิกร

๙. พระครูสมุห์

๑๐. พระครูใบฎีกา

๑๙. สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร (คชวัตร) ป.ธ.๙) สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๑๙, พ.ศ. ๒๕๓๒-ปัจจุบัน

สมเด็จพระญาณสังวร บรมนริศรธรรมนีติภิบาล อริยวงศาคตญาณวิมล สกลมหาสังฆปริณายก ตรีปิฎกปริยัติธาดา วิสุทธจริยาธิสมบัติ สุวัฑฒนภิธานสงฆวิสุต ปาวจนุตตมพิสาร สุขุมธรรมวิธานธำรง วชิรญาณวงศวิวัฒ พุทธบริษัทคารวสถาน วิจิตรปฏิภาณ พัฒนคุณ วิบุลสีลาจารวัตรสุนทร บวรธรรมบพิตร สรรพคณิศรมหาปธานาธิบดี คามวาสี อรัณยวาสี **สมเด็จพระสังฆราช** เสด็จสถิต ณ วัดบวรนิเวศ ราชวรวิหาร พระอารามหลวง ๒๑ เมษายน ๒๕๓๒

ให้ทรงมีพระราชาคณะและพระครูฐานานุกรมประดับพระอิสริยยศ ๑๕ รูป คือ

พระมหานายก พุทธปาพจนดิลกโลกยปสาทาภิบาล สกลสังฆประธาน มหาเถรกิจการี คณาธิบดี ศรีรัตนคมกาจารย์ พระราชาคณะปลัดขวา ๑

พระจุลนายก ธรรมนีติสาธกมหาเถราธิการ คณะกิจบรรหารธุรการี สมุหบดีศรีธรรมภาณกาจารย์ พระราชาคณะปลัดซ้าย ๑

พระครูวิสุทธิธรรมภาณ ๑	พระครูพิศาลวินัยวาท ๑
พระครูประสาทพุทธปริต	พระครูพระปริตร ๑
พระครูประสิทธิพุทธมนต์	พระครูพระปริตร ๑
พระครูวินัยธร ๑	พระครูธรรมธร ๑
พระครูสรภัญญประกาศ	พระครูคู่สวด ๑
พระครูสรนาทวิเศษ	พระครูคู่สวด ๑
พระครูนิเทศธรรมจักร ๑	พระครูพิทักษ์ธุรกิจ ๑
พระครูสังฆสิทธิกร ๑	พระครูสมุห์ ๑
พระครูใบฎีกา ๑	

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินฺธโร ป.ธ.๙)

วัดสามพระยา เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

(ราชทินนามในสุพรรณบัฏ)

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ญาณอดุลสุนทรนายก ตรีปิฎกปฏิภาณพิเศษ สุตตันตประเภทโกศล วิมลมหันตคณาทร มหาคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี อรัณยวาสี มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๑๐ คือ

๑. พระครูปลัดสัมพิพัฒนศีลาจารย์ ฐานธาดามหาสังฆานุนายก ปิฎกธรรมรักขิต

๒. พระครูวินัยธร	๓. พระครูธรรมธร	๔. พระครูเมธังกร (คู่สวด)
๕. พระครูวรวงศ์ (คู่สวด)	๖. พระครูธรรมรัต	๗. พระครูธรรมรุจิ

๘. พระครูสังฆวิจารณ์ ๙. พระครูสมุห์ ๑๐. พระครูใบฎีกา

โปรดสถาปนาเมื่อ วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๑๘

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์

มีฐานานุศักดิ์ ตั้งฐานานุกรม ได้ ๑๐ รูป คือ

๑. พระครูปลัดสัมพิพัฒนวิริยาจารย์ ๒. พระครูวินัยธร

๓. พระครูธรรมธร ๔. พระครูวิมลสรสิทธิ์

๕. พระครูสิลิฐสรคุณ ๖. พระครูบรรณวัตร

๗. พระครูพัทธกิจ ๘. พระครูสังฆบริคุต

๙. พระครูสมุห์ ๑๐. พระครูใบฎีกา

สมเด็จพระวันรัต

มีฐานานุศักดิ์ ตั้งฐานานุกรม ได้ ๑๐ รูป คือ

๑. พระครูปลัดสัมพิพัฒนสุตาจารย์ ๒. พระครูวินัยธร

๓. พระครูธรรมธร ๔. พระครูพรหมสร

๕. พระครูอมรศัพท์ ๖. พระครูธรรมคุต

๗. พระครูพุทธบาล ๘. พระครูสังฆกิจจารักษ์

๙. พระครูสมุห์ ๑๐. พระครูใบฎีกา

" สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์
" —— พุทธปาพานยดี
" " พุทธชินวงศ์

สมเด็จพระพุฒาจารย์

มีฐานานุศักดิ์ ตั้งฐานานุกรม ได้ ๑๐ รูป คือ

๑. พระครูปลัดสัมพิพัฒนสุตาจารย์ ๒. พระครูวินัยธร

๓. พระครูธรรมธร ๔. พระครูศัพทสุนทร

๕. พระครูอมรโฆสิต ๖. พระครูวิจิตรสังฆการ

๗. พระครูวิจารณ์โกศล ๘. พระครูธรรมรักขิต

๙. พระครูสมุห์ ๑๐. พระครูใบฎีกา

สมเด็จพระมหาธีรจารย์

มีฐานานุศักดิ์ ตั้งฐานานุกรม ได้ ๑๐ รูป คือ

๑. พระครูปลัดสัมพิพัฒนธีราจารย์ ๒. พระครูวินัยธร

๓. พระครูธรรมธร ๔. พระครูวิศาลสรกิจ

๕. พระครูวิศิษฎ์สรการ ๖. พระครูญาณวิจักษณ์
๗. พระครูพิทักษ์สุนทร ๘. พระครูสังฆบริบาล
๙. พระครูสมุห์ ๑๐. พระครูใบฎีกา

หมายเหตุ

- *การเรียงลำดับสมเด็จพระราชาคณะ เป็นไปตามที่ได้รับการสถาปนา ก่อน-หลัง*

- *ราชทินนาม แม้ส่วนมากจะคล้ายกัน แต่ก็มีบางคำที่บ่งบอกถึงคุณสมบัติเฉพาะตัวของพระเถระที่ได้รับการสถาปนา จึงมิได้นำราชทินนามตำแหน่งที่ว่างมาลงไว้*

รองสมเด็จพระราชาคณะ

มีฐานานุศักดิ์ ตั้งฐานานุกรม ได้ ๘ รูป

๑. พระพิมลธรรม

๑. พระครูปลัดสุวัฒนศีลคุณ ๒. พระครูวินัยธร
๓. พระครูธรรมธร ๔. พระครูสรวิชัย
๕. พระครูไกรสรวิลาส ๖. พระครูสังฆบริรักษ์
๗. พระครูสมุห์ ๘. พระครูใบฎีกา

๒. พระธรรมวโรดม

๑. พระครูปลัดสุวัฒนสุตคุณ ๒. พระครูวินัยธร
๓. พระครูธรรมธร ๔. พระครูศัพทวิมล
๕. พระครูมงคลวิลาส ๖. พระครูสังฆรักขิต
๗. พระครูสมุห์ ๘. พระครูใบฎีกา

๓. พระวิสุทธาธิบดี

๑. พระครูปลัดสุวัฒนสารคุณ ๒. พระครูวินัยธร
๓. พระครูธรรมธร ๔. พระครูประกาศสรวุฒิ
๕. พระครูวิสุทธิสรคุณ ๖. พระครูสังฆวิชัย
๗. พระครูสมุห์ ๘. พระครูใบฎีกา

๔. พระพุทธพจนวราภรณ์

๑. พระครูปลัดสุวัฒนวรคุณ ๒. พระครูวินัยธร
๓. พระครูธรรมธร ๔. พระครูประกาศสรคุณ
๕. พระครูอดุลสรนิเทศ ๖. พระครูสังฆพิเนต
๗. พระครูสมุห์ ๘. พระครูใบฎีกา

๕. พระพุทธิวงศมุนี

๑. พระครูปลัดสุวัฒนพุทธิคุณ
๒. พระครูวินัยธร
๓. พระครูธรรมธร
๔. พระครูวิจิตรสรการ
๕. พระครูวิจารณ์สรธรรม
๖. พระครูสังฆภารพิสุทธิ์
๗. พระครูสมุห์
๘. พระครูใบฎีกา

๖. พระญาณวโรดม

๑. พระครูปลัดสุวัฒนญาณคุณ
๒. พระครูวินัยธร
๓. พระครูธรรมธร
๔. พระครูศัพทมงคล
๕. พระครูวิมลภาณ
๖. พระครูสังฆภารวิชัย
๗. พระครูสมุห์
๘. พระครูใบฎีกา

๗. พระพรหมคุณาภรณ์

๑. พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ
๒. พระครูวินัยธร
๓. พระครูธรรมธร
๔. พระครูสิทธิสรคุณ
๕. พระครูประคุณสรกิจ
๖. พระครูสังฆภารพิสิฏฐ์
๗. พระครูสมุห์
๘. พระครูใบฎีกา

๘. พระพรหมมุนี

๑. พระครูปลัดสุวัฒนพรหมจริยคุณ
๒. พระครูวินัยธร
๓. พระครูธรรมธร
๔. พระครูพุทธพากยประกาศ
๕. พระครูธรรมศาสนอุโฆษ
๖. พระครูสังฆบริบาล
๗. พระครูสมุห์
๘. พระครูใบฎีกา

๙. พระธรรมปัญญาจารย์

๑. พระครูปลัดสุวัฒนปัญญาคุณ
๒. พระครูวินัยธร
๓. พระครูธรรมธร
๔. พระครูพุทธพจนประกาศ
๕. พระครูธรรมศาสนโฆษิต
๖. พระครูสังฆกิจจาทร
๗. พระครูสมุห์
๘. พระครูใบฎีกา

๑๐. พระสาสนโสภณ

๑. พระครูปลัดอรรถจริยานุกิจ
๒. พระครูวินัยธร
๓. พระครูธรรมธร
๔. พระครูพิศิษฏ์สรเวท
๕. พระครูพิเศษสรวุฒิ
๖. พระครูสังฆวุฒิกร
๗. พระครูสมุห์
๘. พระครูใบฎีกา

๑๑. พระวิสุทธิวงศาจารย์

๑. พระครูปลัดสุวัฒนวิสุทธิคุณ ๒. พระครูวินัยธร
๓. พระครูธรรมธร ๔. พระครูพิมลสรกิจ
๕. พระครูพิจิตรสรคุณ ๖. พระครูสังฆกิจจานุรักษ์
๗. พระครูสมุห์ ๘. พระครูใบฎีกา

๑๒. พระอุบาลีคุณูปมาจารย์

๑. พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ ๒. พระครูวินัยธร
๓. พระครูธรรมธร ๔. พระครูพิศาลสรกิจ
๕. พระครูพิศิษฏ์สรการ ๖. พระครูสังฆบริรักษ์
๗. พระครูสมุห์ ๘. พระครูใบฎีกา

พระราชาคณะชั้นธรรม

มีฐานานุศักดิ์ ตั้งฐานานุกรม ได้ ๖ รูป

๑. พระครูปลัด (มีชื่อต่างกัน) ๒. พระครูวินัยธร
๓. พระครูธรรมธร ๔. พระครูสังฆรักษ์ (มีชื่อต่างกันบ้าง)
๕. พระครูสมุห์ ๖. พระครูใบฎีกา

ราชทินนามพระครูปลัดพระราชาคณะชั้นธรรม และพระครูสังฆรักษ์ บางตำแหน่ง

๑. พระธรรมโกศาจารย์ พระครูปลัดศีลวัฒน์,
พระครูสังฆพินัย
๒. พระธรรมวรนายก พระครูปลัดนายกวัฒน์
๓. พระธรรมญาณมุนี พระครูปลัดญาณวัฒน์
๔. พระธรรมสิริชัย พระครูปลัดชัยวัฒน์
๕. พระธรรมโมลี พระครูปลัดปัญญาวัฒน์
๖. พระธรรมวราลังการ พระครูปลัดวินัยวัฒน์
๗. พระธรรมธัชมุนี พระครูปลัดอาจารวัฒน์
๘. พระธรรมปิฎก พระครูปลัดปิฎกวัฒน์
๙. พระธรรมมหาวีรานุวัตร พระครูปลัดวีรวัฒน์
๑๐. พระธรรมดิลก พระครูปลัดธรรมจริยวัฒน์,
พระครูสังฆบริรักษ์

๑๑. พระธรรมธีรราชมหามุนี — พระครูปลัดธีรวัฒน์
๑๒. พระธรรมเมธาจารย์ — พระครูปลัดวิมลวัฒน์
๑๓. พระธรรมเสนานี — พระครูปลัดสาธุวัฒน์
๑๔. พระธรรมกิตติโสภณ — พระครูปลัดกิตติวัฒน์
๑๕. พระธรรมวราภรณ์ — พระครูปลัดธรรมนีติวัฒน์
๑๖. พระธรรมรัตนากร — พระครูปลัดรัตนวัฒน์
๑๗. พระธรรมบัณฑิต — พระครูปลัดเมธาวัฒน์
๑๘. พระธรรมเจติยาจารย์ — พระครูปลัดเจติยวัฒน์
๑๙. พระธรรมไตรโลกาจารย์ — พระครูปลัดสุตวัฒน์
๒๐. พระธรรมวิสุทธาจารย์ — พระครูปลัดวิสุทธิวัฒน์
๒๑. พระธรรมโสภณ — พระครูปลัดกัลยาณวัฒน์
๒๒. พระธรรมปาโมกข์ — พระครูปลัดวิริยวัฒน์, พระครูสังฆพิชัย
๒๓. พระธรรมเจดีย์ — พระครูปลัดพรหมจริยวัฒน์, พระครูสังฆพิชิต
๒๔. พระธรรมคุณาภรณ์ — พระครูปลัดคุณวัฒน์
๒๕. พระธรรมราชานุวัตร — พระครูปลัดมหาเถรานุวัตร

พระครูปลัดชั้นธรรมในอดีต

๑. พระมงคลทิพยมุนี (ชั้นธรรม-วิปัสสนา) — พระครูปลัดพุทธิวัฒน์
๒. พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ชั้นธรรม) — พระครูปลัดโพธิวัฒน์
๓. พระรัชมงคลมุนี (ชั้นธรรม) — พระครูปลัดมงคลวัฒน์
๔. พระธรรมทัศนาธร — พระครูปลัดทัศนวัฒน์
๕. พระสุเมธาจารย์ (ชั้นธรรม จ.ญ.รามัญ) — พระครูปลัดขันติวัฒน์

หมายเหตุ - *พระครูปลัดของชั้นสมเด็จฯ ลงท้ายว่า "จารย์"*
- *พระครูปลัดของชั้นรองสมเด็จฯ ลงท้ายว่า "คุณ"*
- *พระครูปลัดของชั้นธรรม ลงท้ายว่า "วัฒน์"*

พระราชาคณะชั้นเทพ

มีฐานานุศักดิ์ ตั้งฐานานุกรม ได้ ๕ รูป

๑. พระครูปลัด ๒. พระครูวินัยธร
๓. พระครูสังฆรักษ์ (มีชื่อต่างกันบ้าง) ๔. พระครูสมุห์
๕. พระครูใบฎีกา

พระราชาคณะชั้นเทพ ๔ ตำแหน่ง

มีพระครูสังฆรักษ์มีชื่อต่างกัน

๑. พระเทพเมธี พระครูสังฆวินิต
๒. พระเทพกวี พระครูสังฆวิชัย
๓. พระเทพโมลี พระครูสังฆวิชิต
๔. พระเทพสุธี พระครูสังฆวิชัย

หมายเหตุ *พระราชาคณะชั้นเทพนอกจากนี้ใช้นามพระครูสังฆรักษ์ทั้งหมด*

พระราชาคณะชั้นราช

มีฐานานุศักดิ์ ตั้งฐานานุกรม ได้ ๔ รูป

๑. พระครูปลัด ๒. พระครูสังฆรักษ์
๓. พระครูสมุห์ ๔. พระครูใบฎีกา

พระราชาคณะชั้นสามัญ

ถ้าเป็นเจ้าคณะจังหวัด มีฐานานุศักดิ์ ตั้งฐานานุกรม ได้ ๕ รูป

๑. พระวินัยธร ๒. พระธรรมธร
๓. พระปลัด ๔. พระสมุห์
๕. พระใบฎีกา

พระราชาคณะชั้นสามัญนอกนั้น

มีฐานานุศักดิ์ ตั้งฐานานุกรม ได้ ๓ รูป

๑. พระปลัด ๒. พระสมุห์
๓. พระใบฎีกา

๒. ตาลปัตร พัดยศ

ตาลปัตร

คำว่า ตาลปัตร เป็นคำภาษาไทยมาจากภาษาบาลีว่า ตาล ปตฺต แปลว่า ใบตาลเป็นสิ่งของเครื่องใช้ของชนทั่วไป สำหรับพัดลม บังแดด มาแต่ก่อนพุทธกาล ครั้นถึงสมัยพุทธกาลแล้ว ก็มีคำบาลี ในชั้นหลังกล่าวถึงเรื่องพัด หรือตาลปัตรว่า "จิตรวิชนี" แปลว่า พัดอันวิจิตรงดงาม ทำด้วยอะไร ไม่ปรากฏแน่ชัด แต่เป็นสิ่งที่พระสงฆ์ถือขึ้นบนธรรมาสน์ในเวลาแสดงพระธรรมเทศนา และก็ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดอีกเช่นกันว่า ในครั้งพุทธกาลนั้น พระสงฆ์ท่านถือพัดขึ้นไปบนธรรมาสน์ เพื่อใช้บังหน้าหรือใช้พัดลมกันแน่ รู้กันแต่เพียงว่า พัดที่พระลังกา พม่า ไทย ถือกันอยู่นั้นในชั้นแรกทำด้วยใบตาลเหมือนกันทั้งสิ้น จึงนิยมเรียกกันทั่วไปว่า ตาลปัตร หรือตาลิปัตร ในสมัยปัจจุบัน พัดของพระสงฆ์ ซึ่งใช้ในงานมงคลต่าง ๆ แม้จะทำด้วยวัสดุอย่างอื่นเช่น ผูกไม้หรือเหล็กขึ้นเป็นโครงหุ้มด้วยผ้าชนิดต่าง ๆ แล้วก็ตาม ก็ยังเรียกว่า ตาลปัตร อยู่นั่นเอง

ตามหลักฐานที่ปรากฏโดยรูปปั้น ภาพเขียนตามฝาผนังโบสถ์รุ่นเก่า ตลอดถึงพระพุทธรูปสมัยลพบุรี ปางโปรดพุทธมารดา ทรงถือตาลปัตรชนิดด้ามสั้น จงสันนิษฐานกันว่า ตาลปัตรคงจะมีด้ามสั้นมาก่อน

ด้วยเหตุนี้กระมัง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ออกแบบพัดพระชัยวัฒน์ประจำรัชกาลที่ ๖ ให้มีด้ามสั้นกว่ารัชกาลก่อน ๆ

พัดยศสมณศักดิ์

พัดยศ คือ พัดที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่พระสงฆ์พร้อมกับการพระราชทานสมณศักดิ์ เพื่อเป็นสิ่งประกาศเกียรติคุณและบอกชั้นยศที่ได้รับพระราชทานนั้นว่า เป็นชั้นอะไร ในลักษณะเดียวกันกับการพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ แก่ข้าราชการและประชาชน

ส่วนประวัติและความเป็นมาของพัดยศ ได้กล่าวรายละเอียดไว้แล้วในตอนต้น เรื่องความเป็นมาของสมณศักดิ์ สรุปความได้ว่า ตามหลักฐานที่ปรากฏในหนังสือรามัญสมณวงศ์ และในหนังสือจารึกกัลยาณี มีข้อความตรงกันว่าพระจ้าหงสาวดี รามาธิบดี (พระธรรมเจดีย์ปิฎกธร เสวยราชย์ร่วมรัชสมัยกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แห่งกรุงศรีอยุธยา) มีพระประสงค์จะฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในรามัญประเทศ จึงแต่งทูตพาพระสงฆ์มอญ ๒๒ รูป ไปศึกษาพระธรรมวินัย และบวชแปลงในประเทศลังกา พระเจ้าภูวเนกพาหุ แห่งกรุงลังกา ได้ทรงจัดการให้เป็นไปตามความประสงค์แล้ว จึงมีรับสั่งให้ประกอบพิธีพระราชทานนามบัญญัติ (ราชทินนาม) แก่พระสงฆ์มอญขึ้นในพระราชวังพร้อมกับได้ถวายสิ่งของเครื่องใช้อันควรแก่สมณะ เช่น ตาลปัตรด้ามงา ผ้าไตร ผ้าม่าน ผ้าเพดาน จรรมขันฑ์รองนั่ง (ผ้าปูนั่ง) แอบหมาก เป็นต้น แก่พระสงฆ์ทั้งปวง

จะเห็นได้ว่า การถวายนามบัญญัติ และพัดยศตลอดถึงสิ่งของดังกล่าวมานี้ น่าจะเป็นแบบแผนของการพระราชทานสมณศักดิ์ และเครื่องประกอบสมณศักดิ์ในสมัยต่อมา

ตาลปัตรด้ามงา ตามรูปแบบของลังกา มีลักษณะคล้ายพัดหน้านางของไทย แต่เป็นลักษณะวงกลมมากกว่า มีด้ามสั้นและโตกว่าของไทย ตาลปัตรลังกาที่ว่านี้เป็นของโบราณมีเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หม่อมเจ้าหญิง ดวงจิตร จิตรพงศ์ ทรงสันนิษฐานไว้ในหนังสือเรื่องตาลปัตรว่า ไทยได้แบบพัด

หน้านางมาแต่ลังกา ส่วนพัดแฉกและพัดพุดตาล อาจเป็นแบบที่ไทยคิดขึ้นภายหลัง

พัดพุดตาล สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ทรงสันนิษฐานไว้ว่า "คำที่เรียกว่าพัดพุดตานนั้นเห็นว่าผิด เพราะที่จริงเป็นดอกบัว ไม่ใช่ดอกพุดตาน จะเกิดขึ้นไม่แก่กว่ารัชกาลที่ ๓ เพราะลายเทศพุดตานเกิดขึ้นในรัชกาลนั้น เป็นแฟชั่นที่ใช้ชื่อนั้นตลอดไป จนถึงพระที่นั่งพุดตานด้วย"(๑)

อนึ่ง หลักฐานเกี่ยวกับพัดยศ มีปรากฏอีกแห่งหนึ่งในจดหมายเหตุของทูตลังกาที่มาของคณะสงฆ์ไทยไปตั้งสมณวงศ์ ให้กลับมีขึ้นในประเทศลังกา สมัยรัชกาลพระเจ้าบรมโกษฐ ซึ่งพิมพ์ไว้ในหนังสือเรื่อง "ประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป"(๒) ทูตลังกาพรรณนาถึงการไปเฝ้าสมเด็จพระสังฆราช ณ วัดมหาธาตุว่า "ในตำหนักที่ทรงรับแขก มีบัลลังก์ตั้งพัดยศด้ามงาไว้ ๒ เล่ม เล่มหนึ่งพื้นพัดสานด้วยงา อีกเล่มหนึ่งพื้นกำมะหยี่สีแดงปักเป็นลวดลายด้วยทองและเงิน" เรื่องพัด ๒ เล่มนี้ หม่อมเจ้าหญิงดวงจิต จิตรพงศ์ ได้ประทานคำอธิบายไว้ในหนังสือเรื่องตาลปัตรว่า "ราชทินนาม สมเด็จพระสังฆราช และสมเด็จเจ้าคณะใหญ่ที่ลงท้ายสร้อยนามว่า "คามวาสี อรัญวาสี" แต่เดิมนั้นคงมีพัดยศสองเล่มทุกองค์ พัดแฉกพื้นกำมะหยี่ปักด้วยทองและเงิน เป็นเครื่องหมายฝ่ายคามวาสี พัดงาสานเป็นเครื่องหมาย ฝ่ายอรัญวาสี"

รูปลักษณะ และการเรียกชื่อตาลปัตร พัดยศ

ตามความรู้สึกทั่ว ๆ ไปของพระสงฆ์ เมื่อพูดถึงตาลปัตร มักหมายถึง **พัดรอง** ซึ่งเป็นพัดหน้านางสำหรับพระสงฆ์ใช้ในงานกุศลพิธีต่าง ๆ โดยทั่วไป ส่วนคำว่า **พัดยศ** หมายถึง พัดที่ได้รับพระราชทานพร้อมกับสมณศักดิ์ ซึ่งพระสงฆ์จะใช้พัดยศเฉพาะแต่ในการพระราชพิธีและงานรัฐพิธีเท่านั้น

เพื่อให้ผู้สนใจทราบถึงรายละเอียด และข้อแตกต่างของตาลปัตร พัดยศ จึงขอกล่าวถึงรูปลักษณะและการเรียกชื่อพัดชนิดต่าง ๆ ดังนี้

๑. พัดหน้านาง ใบพัดมีลักษณะรูปไข่ หรือคล้ายเค้าหน้าของสตรี มีด้ามตรงกลาง ยาวประมาณ ๗๐ ซ.ม. พัดชนิดนี้มีใช้ทั้งเป็นพัดสามัญทั่วไป และพัดยศสมณศักดิ์ระดับพระครูฐานานุกรมขึ้นไป รวมทั้งพัดยศเปรียญด้วย

๒. พัดพุดตาน ใบพัดมีลักษณะวงกลมรอบนอกหยักเป็นแฉกคล้ายกลีบบัวบานใช้เป็นพัดยศสมณศักดิ์ ตั้งแต่ระดับ พระปลัด พระครูปลัด ขึ้นไปถึงชั้นพระครูสัญญาบัตร เป็นพัดที่ทำด้วยโครงเหล็กหุ้มผ้าแพร หรือผ้ากำมะหยี่สีเดียวบ้าง สลับสีบ้าง ตามชั้นของสมณศักดิ์นั้น ๆ

๓. พัดแฉกเปลวเพลิง ใบพัดมีลัษณะทรงพุ่ม เข้าบิณฑ์ มีแฉกคล้ายเปลวเพลิงเป็นพัดยศสมณศักดิ์ระดับพระครูเจ้าคณะจังหวัด และพระครูเจ้าอาวาสพระอารามหลวงชั้นเอก

๔. พัดแฉก ใบพัดมีลักษณะเป็นแฉกทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ มีกลีบอย่างน้อย ๕ กลีบ ถึง ๙ กลีบ เป็นพัดยศ ตั้งแต่ระดับพระราชาคณะขึ้นไป ถึงสมเด็จพระราชาคณะ สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระสังฆราชเจ้า และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ซึ่งจะได้กล่าวถึงรายละเอียดในตอนต่อไป

ข้อควรสังเกตเกี่ยวกับพัดยศ

ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า ชาติไทยเราได้แบบอย่างพัดหน้านางมาจากลังกา ส่วนพัดพุดตาน และพัดแฉก เป็นพัดยศที่ไทยเราคิดขึ้นเอง แต่ยังไม่พบหลักฐานแน่ชัดว่า มีขึ้นในสมัยใดแน่ หากจะสันนิษฐานข้อ

---

(๑) หม่อมเจ้าหญิง ดวงจิตร จิตรพงศ์. ตาลปัตร, หน้า ๓, ๔ มีนาคม ๒๕๐๒

(๒) สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป พ.ศ. ๒๔๕๙, หน้า ๑๒๗

ความที่ปรากฏในหนังสือเรื่อง ประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตอนที่ทูตลังกาเข้าเฝ้าสมเด็จพระสังฆราช วัดมหาธาตุ กรุงศรีอยุธยา ในสมัยพระเจ้าบรมโกษฐ ที่ว่า "ในตำหนักที่ทรงรับแขก มีบัลลังก์ตั้งพัดยศด้ามงาไว้ ๒ เล่ม เล่มหนึ่งพื้นพัดสานด้วยงา อีกเล่มหนึ่งพื้นกำมะหยี่สีแดง ปักเป็นลวดลายด้วยทองและเงิน" จากความดังกล่าวนี้ ก็น่าจะสันนิษฐานได้ว่า พัดแฉกพื้นกำมะหยี่ ปักลวดลายด้วยดิ้นทองดิ้นเงินนี้น่าจะมีมาแล้วแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

ในด้านความหมายในการออกรูปแบบพัดยศชนิดต่างๆ นั้น แน่นอนนักปราชญ์ท่านทำสิ่งใดไว้จะต้องมีจุดมุ่งหมาย มีความหมายทั้งนั้น เว้นเสียแต่ว่าเราจะเข้าใจความหมายนั้นหรือไม่เท่านั้นเอง สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ ทรงสันนิษฐานไว้ว่าคำว่า พัดพุดตานนั้น ที่จริงแล้วน่าจะเป็นดอกบัวบานมากกว่า ส่วนพัดแฉก พระองค์มิได้ประทานคำอธิบายไว้ว่าเหมือนอะไร เพียงแต่เรียกกันสืบมาว่า "พัดแฉกทรงพุ่มเข้าบิณฑ์" ซึ่งหากจะเปรียบเทียบกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่จะทำให้เข้าใจง่ายขึ้นแล้ว ข้าพเจ้าผู้เขียนเห็นว่ามีลักษณะคล้ายดอกบัวตูม ด้ามพัดเปรียบเสมือนสายบัว ใบพัดเป็นดอกบัวตูม ส่วนแฉกต่าง ๆ นั้น เหมือนกลีบบัว ถ้ามองให้ละเอียดลงไปถึงด้ามพัดตอนล่างสุดก็จะเห็นว่า สันพัดแกะเป็นรูปบัวกลุ่ม ยอดพัดซึ่งเป็นส่วนสูงสุดก็จะแกะเป็นรูปบัวซ้อน ยิ่งทำให้แน่ใจว่า พัดแฉกทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ ปราชญ์ผู้ออกแบบพัดแฉกครั้งแรก คงจะมุ่งหมายให้มีรูปลักษณะเป็นดอกบัวตูมเป็นแน่ เพราะดอกบัวเป็นบุบผชาติที่มีประวัติเกี่ยวพันกับ พระพุทธองค์มาตั้งแต่ประสูติก็มีดอกบัวเป็นเครื่องรองรับพระบาท ครั้นตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ทรงเปรียบเวไนยสัตว์ (บุคคลที่พระองค์จะพึงสั่งสอน) มีภูมิปัญญาแตกต่างกัน เหมือนดอกบัว ๔ ระดับ เพื่อเป็นหลักในการประกาศพระศาสนา

นอกจากรูปลักษณะที่กล่าวมาแล้ว พัดยศทุกชนิดจะมีจุดเด่นหรือข้อแตกต่างเป็นเครื่องบอกชั้นยศและคุณสมบัติพิเศษของท่านผู้ได้รับพระราชทานไว้ดังนี้

๑. ยอดพัด พัดยศประจำพระองค์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า สมเด็จพระสังฆราชเจ้า และสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ซึ่งแต่ละพระองค์ที่ได้รับพระราชทานมานั้น มีศักดิ์สูงต่ำแตกต่างกัน จะสังเกตได้ที่ยอดพัดซึ่งทำด้วยงาแกะเป็นรูปฉัตร ๗ ชั้น ๕ ชั้น ๓ ชั้น หรือแกะเป็นรูปพระมหามงกุฎ ซึ่งจะได้อธิบายประกอบรูปภาพข้างหน้า ส่วนยอดพัดสมเด็จพระราชาคณะลงมาถึงพระราชาคณะชั้นสามัญจะแกะเป็นรูปบัวซ้อนเหมือนกันหมด

๒. ใจกลางพัด เป็นจุดสำคัญจุดหนึ่งของพัดยศ ซึ่งแสดงถึงคุณสมบัติเฉพาะของผู้ได้รับพระราชทาน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า สมเด็จพระสังฆราชเจ้า มักจะมีการปักรูปและลวดลายเฉพาะไว้เป็นการเฉลิมพระเกียรติ เช่น ปักเป็นรูปพระมหามงกุฎ รูปฉัตร หรือรูปพระตราประจำรัชกาล เป็นต้น ส่วนใจกลางพัดยศของสมเด็จพระราชาคณะลงมาถึงพระราชาคณะชั้นราช จะปักเป็นรูปใบเทศเหมือนกันหมด

๓. ด้ามพัด ตามที่มีปรากฏอยู่ทั่วไป ด้ามพัดพระราชาคณะจะทำด้วยงาทั้งนั้น มีข้อแตกต่างกันอยู่ตรงคอพัด ซึ่งหมายถึงส่วนปลายสุดของด้ามพัด ถ้าเป็นพัดยศของสมเด็จพระสังฆราชลงมาถึงพระราชาคณะชั้นเทพ คอพัดจะแกะเป็นรูปเทพนม สันพัดแกะเป็นรูปบัวกลุ่มเหมือนกันหมด แตกต่างกันที่ด้ามงา พัดยศสมเด็จพระสังฆราชขึ้นไปมักจะเป็นด้ามงาตันทั้งแท่ง ส่วนตั้งแต่พัดสมเด็จพระราชาคณะลงมาจะเป็นด้ามงาต่อ ซึ่งจะได้กล่าวถึงรายละเอียดในตอนที่กล่าวถึงพัดยศชนิดนั้น อีกครั้งหนึ่ง

พัดยศประจำตำแหน่ง

รายละเอียดของพัดยศสมณศักดิ์

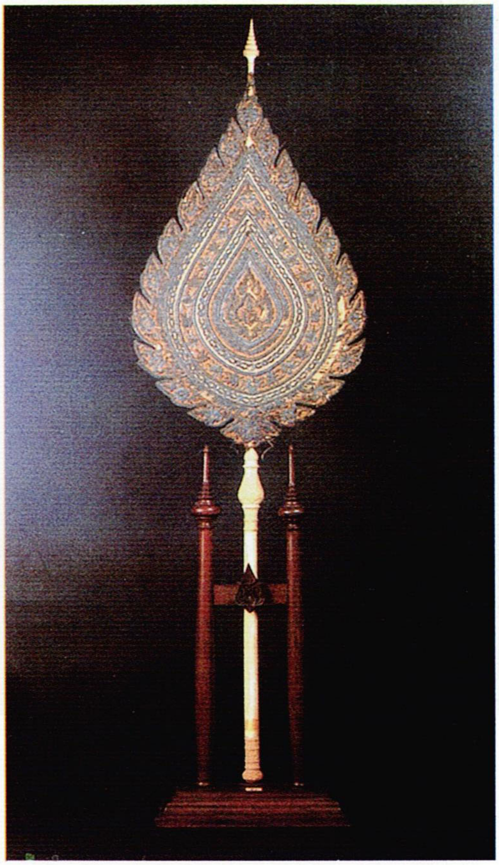

พัดยศประจำพระองค์

กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้ประกอบพระราชพิธีมหาสมนุตมาภิเษก ขึ้นที่วัดพระเชตุพนฯ เฉลิมพระนามเป็น กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๙๔

พัดแฉกตาดพิเศษ ประดับพลอยสี มีกลีบใหญ่ ๕ กลีบ ยอดแกะเป็นรูปฉัตร ๕ ชั้น คอแกะ เป็นรูปเทพนม ด้ามงาต่อ ๒ ท่อน สันแกะเป็นรูปบัวกลุ่ม ปัจจุบันตั้งประดับพระอัฐิอยู่ที่วัดพระเชตุพนฯ กรุงเทพมหานคร

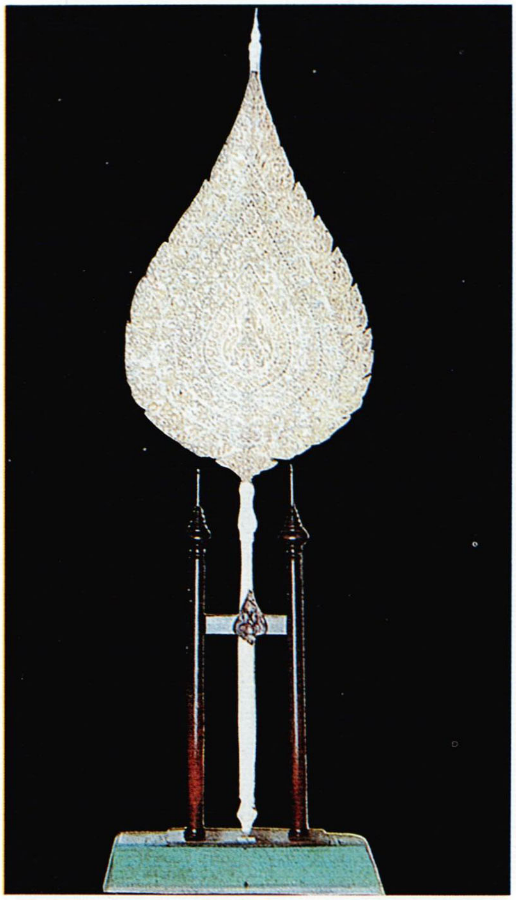
พัดยศประจำพระองค์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวิริยาลงกรณ์

ทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า เมื่อ พ.ศ.๒๓๙๗ และทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวิริยาลงกรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ ในรัชกาลที่ ๕

พัดแฉกตาดพิเศษเล่มนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างถวายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๒ ในขณะที่ทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า มีลักษณะเป็นพัดแฉกทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นตาดเงินสลับตาดทอง ปักดิ้นเลื่อม ใจกลางปักเป็นรูปพระอุณาโลม ซึ่งเป็นพระตราประจำรัชกาลที่ ๓ และใจกลางอีกด้านหนึ่ง ปักเป็นรูปฉัตร ๕ ชั้น เป็นพระอิสริยยศที่พระราชทาน ยอดงาแกะเป็นฉัตร ๗ ชั้น ด้ามงาตันทั้งแท่งทั้งนี้โดยที่พระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๑๘ ในรัชกาลที่ ๒ ขณะที่ทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์

(พัดยศเล่มนี้ เก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์ฯ อาคาร ภ.ป.ร. วัดบวรนิเวศวิหาร)

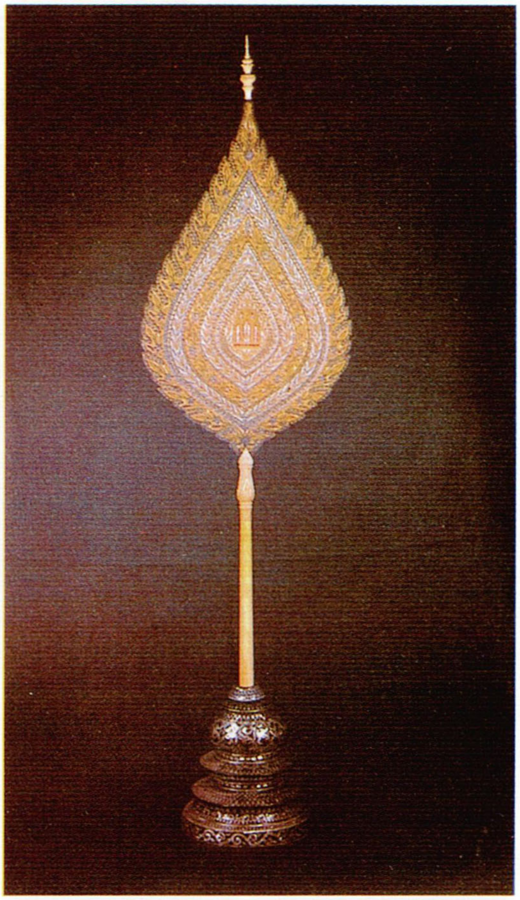
พัดยศประจำพระองค์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงโปรดฯ ให้ประกอบพระราชพิธีมหาสมนุตมาภิเษก ขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๓ และโปรดเกล้าฯ ให้ทำพัดเล่มนี้ถวาย

พัดแฉกตาดพิเศษทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นตาดขาว ลูกคั่นลายสลับพื้นตาดทอง ปักลายกนก ด้วยดิ้นเลื่อมใจกลางปักเป็นรูปพระมหามงกุฎ ยอดงาแกะเป็นรูปฉัตร ๕ ชั้น คอแกะเป็นรูปเทพนมสันแกะเป็นรูปบัวกลุ่ม ทั้งนี้ โดยทรงเป็นพระราชโอรสลำดับที่ ๔๗ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ และในเจ้าจอมมารดาแพ

ต่อมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน ได้โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาสมเด็จพระสังฆราช ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๔๙๙ ทรงพระกรุณา โปรดเกล้าพระราชทานพัดแฉกเล่มนี้ให้ทรงถือ ทั้งนี้ เพราะพระองค์ทรงเป็นพระอุปัชยาจารย์ และทรงเป็นพระราชนัดดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

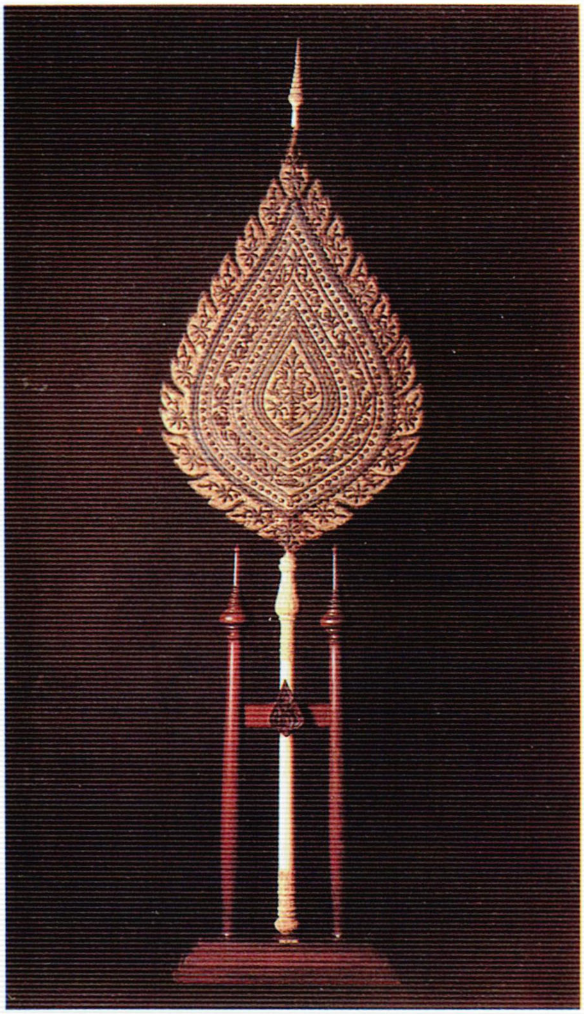
พัดยศประจำพระองค์

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาขึ้นทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า เมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๔๖๔ และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาขึ้นทรงกรม ถวายพระอิสริยยศในตำแหน่งกรมหลวง เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๔๖๙

"พัดแฉกทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นตาดเหลืองสลับตาดขาว ปักดิ้นเลื่อมและทองแร่ง ลายก้ามปู รักร้อย ใบเทศ ใจกลางปักเป็นรูปปราสาท ซึ่งเป็นพระตราประจำรัชกาลที่ ๓ มีแฉก ๙ กลีบ ยอดงา และเป็นรูปจุลมงกุฎพานรอง ๒ ชั้น ด้ามงาตันทั้งแท่ง คอแกะเป็นเทพนม สันแกะบัวกลุ่ม"

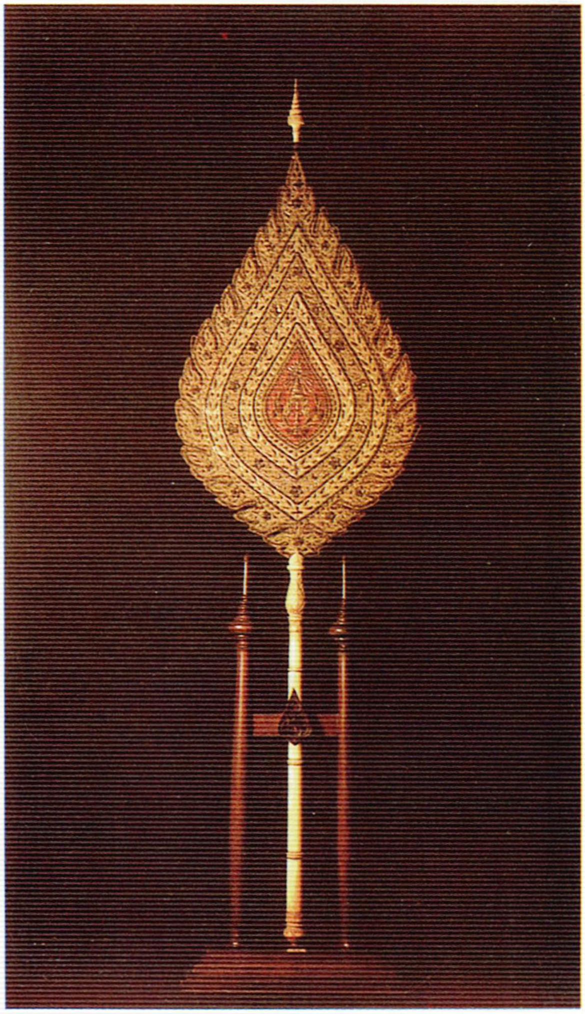
พัดเล่มนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ โปรดพระราชทานถวายในพระราชพิธีสถาปนาพระยศขึ้นเป็นพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ ทรงสมณศักดิ์เสมอสมเด็จพระราชาคณะที่ พระพุฒาจารย์ เจ้าคณะใหญ่หนกลาง ครั้นมีการสถาปนาขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้าแล้ว ได้โปรดพระราชทานพัดแฉกงาประดับพลอย ซึ่งเป็นพัดพิเศษถวายให้ทรงถือตลอดพระชนมายุ

พัดยศพิเศษประจำตำแหน่ง

กรมหมื่นบวรรังสีสุริยพันธุ์

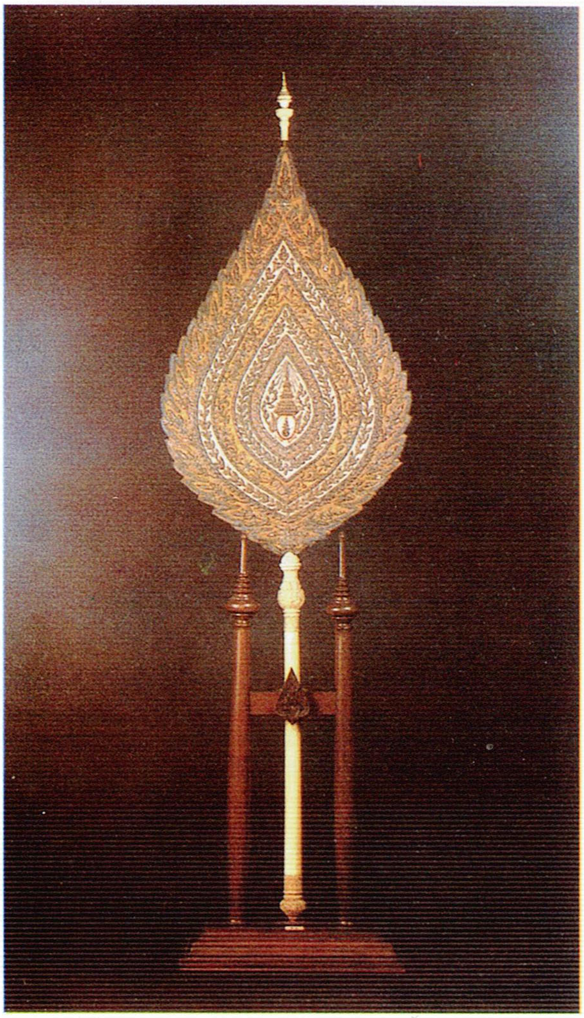
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพัดแฉกทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ ด้ามงาตันทั้งแท่ง เล่มนี้ถวายสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวิริยาลงกรณ์ ในขณะที่ยังดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม พระนามว่า กรมหมื่นบวรรังสีสุริยพันธุ์ ทรงสมณศักดิ์เสมอสมเด็จ พระราชาคณะ เจ้าคณะใหญ่ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๙๔

พัดยศสมณศักดิ์ประจำตำแหน่ง

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

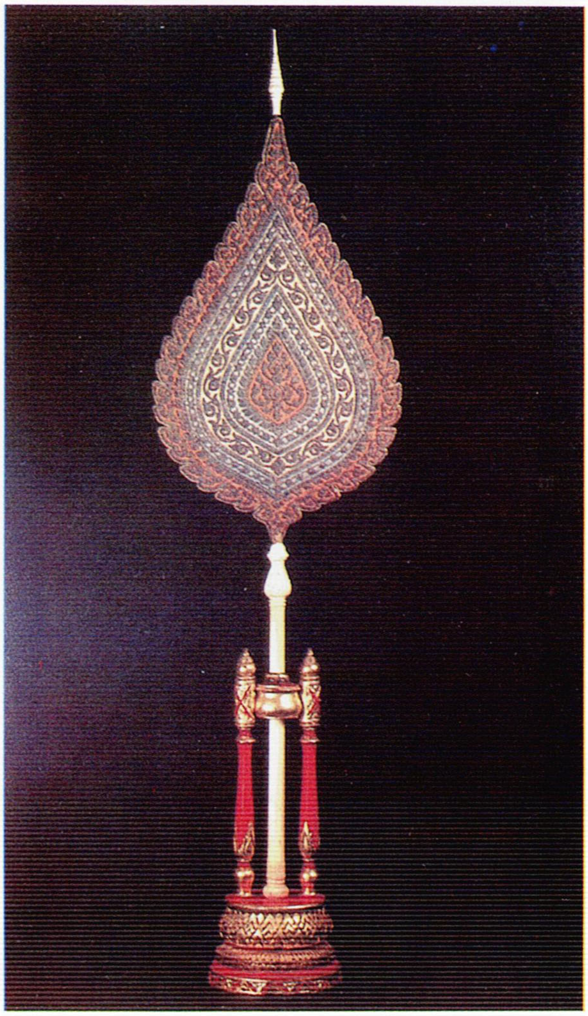
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ ขึ้นดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงสมณศักดิ์เป็นเจ้าคณะรองคณะธรรมยุติกนิกาย เมื่อวันพฤหัสบดี แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๔ ปีมะเส็ง พุทธศักราช ๒๔๒๔ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ ด้ามงาทั้งแท่งเล่มนี้ถวาย

พัดยศสมณศักดิ์ประจำตำแหน่ง

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลื่อนกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสขึ้นดำรงพระยศ เป็นกรมหลวงวชิรญาณวโรรส เมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๔๔๙ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพัดแฉกพิเศษทรงพุ่มเข้าบิณฑ์เล่มนี้ถวาย

พัดยศประจำตำแหน่ง

สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์

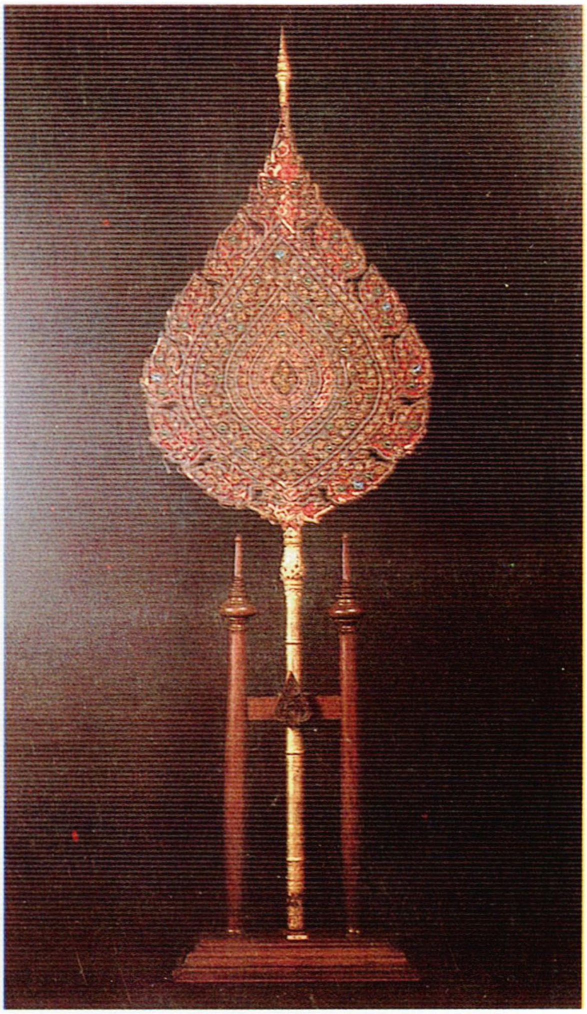
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระญาณวราภรณ์ (ม.ร.ว.ชื่น นพวงศ์) ขึ้นเป็นสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ ทรงดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุติกนิกาย โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์พิเศษ ด้ามงาทั้งแท่ง เล่มนี้ถวาย เมื่อเดือนพฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๗๑

พัดยศประจำตำแหน่ง

พระญาณวราภรณ์ (ม.ร.ว.ชื่น นพวงศ์)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนสมณศักดิ์ พระญาณวราภรณ์ ขึ้นเป็นชั้นธรรม ในราชทินนามเดิม เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๕๕ และโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นแพรต่วนสีเหลือง มีริ้วลูกคั่นสีเขียว สีเหลือง และสีแดง วงในเป็นสีเหลือง ปักเป็นลาย ใบเทศ ไม่มีใช้สำหรับชั้นธรรมทั่วไป และยังไม่พบหลักฐานแน่ชัด จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพัดยศสมณศักดิ์ พระราชาคณะชั้นธรรม ที่เป็นราชวงศ์

พัดยศถวายเป็นพุทธบูชา แด่

พระพุทธชินสีห์พระประธานประจำพระอุโบสถ

วัดบวรนิเวศวิหาร

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถวายพัดยศเป็นพุทธบูชาแด่พระพุทธชินสีห์ ในคราวเสด็จพระราชดำเนินทรงทอดผ้าพระกฐิน วัดบวรนิเวศวิหาร

เป็นพัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ มีแฉก ๕ กลีบ ปักดิ้นเลื่อม ประดับพลอย ด้ามไม้ลงรักปิดทอง

คติที่พระเจ้าแผ่นดิน ถวายพัดแฉกเป็นพุทธบูชาไว้บนฐานชุกชี ข้างหน้าพระประธานในพระอารามหลวงคงมีมาแต่โบราณ แต่ยังไม่พบหลักฐานแน่ชัด เพียงแต่เคยเห็นในกรุงเทพมหานคร ที่อรุณฯ วัดราชบุรณะ วัดพระเชตุพนฯ วัดบวรนิเวศวิหาร และที่วัดพนัญเชิง พระนครศรีอยุธยา วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก ซึ่งอาจจะมีที่วัดสำคัญอื่น ๆ อีก

พัดแฉกงาพิเศษประดับพลอย

พัดแฉกงาพิเศษประดับพลอยเล่มนี้ มีลักษณะเป็นพัดแฉกทรงพุ่มเข้าบิณฑ์เช่นเดียวกับพัดแฉกอื่น ๆ แต่แกะด้วยงาอย่างประณีตทั้งเล่ม ใบสลักเป็นลายโปร่ง มี ๖ แฉก ประดับพลอยสีต่าง ๆ งามวิจิตร นับเป็นปฏิมากรรมเอกชิ้นหนึ่ง แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ บ่งชี้ถึงศรัทธาของคนไทยที่แนบแน่นในพระพุทธศาสนา และความจงรักภักดีในพระองค์พระมหากษัตริย์ ทั้งยังเป็นการกระทำสืบทอดตามความในพุทธประวัติตอนหนึ่งว่า "ครั้งหนึ่งพระเจ้าปะเสนทิโกศล ได้โปรดให้ทำพัดงาถวายพระพุทธเจ้า สำหรับทรงถือในเวลาประทาน พระธรรมเทศนา"

ประวัติความเป็นมาของพัดแฉกงาเล่มนี้มีว่า[๑] เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ผู้ซึ่งเป็นต้นสกุล "บุรณศิริ" เป็นผู้ทำถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บางแห่งว่าทำโดยพระราชดำรัสสั่งโปรดเกล้าฯ พระราชทานแด่สมเด็จกรมพระยาปวเรศวิริยาลงกรณ์ ให้ทรงถือเป็นพัดยศตลอดพระชนมายุ ปรากฏอยู่ในประกาศรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๒๒ เรื่องพระราชทานเปลี่ยนตาลิปัตร ซึ่งพิมพ์ไว้ในหนังสือเรื่องตั้งพระราชาคณะ, พระนิพนธ์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

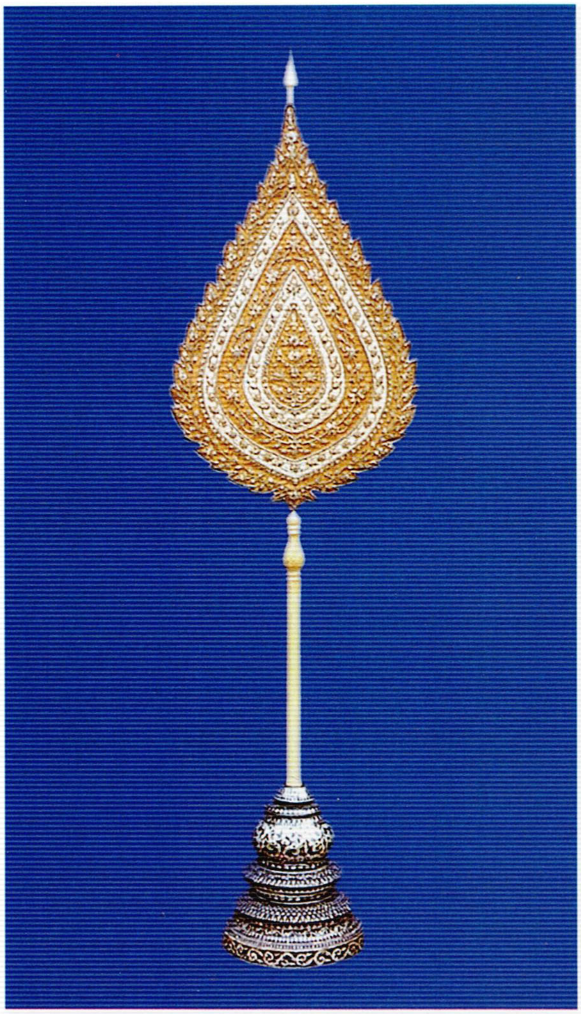
ในรัชกาลที่ ๕ ทรงตั้งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อยังดำรงพระยศ เป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุต เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๔๓๖ (วันเดียวกับที่ทรงตั้งสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สา) ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช) ได้โปรดพระราชทานพัดแฉกงาพิเศษเล่มนี้ให้เป็นพัดยศทรงถือมาตลอดพระชนมายุ

ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สิ้นพระชนม์แล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ เป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า เมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๔๖๔ พระราชทานพัดแฉกงาเล่มนี้เป็นพัดยศ ได้ทรงถือมาตลอดพระชนมายุ

ในรัชกาลปัจจุบัน โปรดเกล้าฯ พระราชทานพัดแฉกงาดังกล่าวแก่สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (หม่อมราชวงศ์ชื่น นพวงศ์) เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุต เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ พัดแฉกงามีหลักฐานการพระราชทาน สืบเนื่องกันมาดังนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้ที่ได้รับพระราชทานดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุต และเป็นพระราชวงศ์ทั้งสิ้น พัดแฉกงามีโอกาสใช้น้อยที่สุด คือใช้ในวันพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา กับวันรับพระกฐินหลวงเท่านั้น

---

(๑) หม่อมเจ้าหญิง ดวงจิตร จิตรพงศ์. ตาลปัตร. หน้า ๑๓ พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมราชวงศ์ โต จิตรพงศ์, ๔ มีนาคม ๒๕๐๒

พัดยศประจำตำแหน่ง

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
(ที่ไม่เป็นราชวงศ์)

พัดแฉกทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นตาดเหลือง สลับตาดขาว ปักดิ้นเลื่อมและทองแร่ง ใจกลางตาดเหลือง ปักเป็นช่อใบเทศ มีแฉก ๙ กลีบ ยอดแกะเป็นฉัตร ๓ ชั้น ด้ามงาตันทั้งแท่ง คอแกะเป็นเทพนม ส้นแกะ เป็นบัวกลุ่ม (ทำเนียบสมณศักดิ์ พ.ศ. ๒๔๖๗)

พัดยศเล่มนี้ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (วาสนมหาเถร) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร ทรงเคยถืออยู่

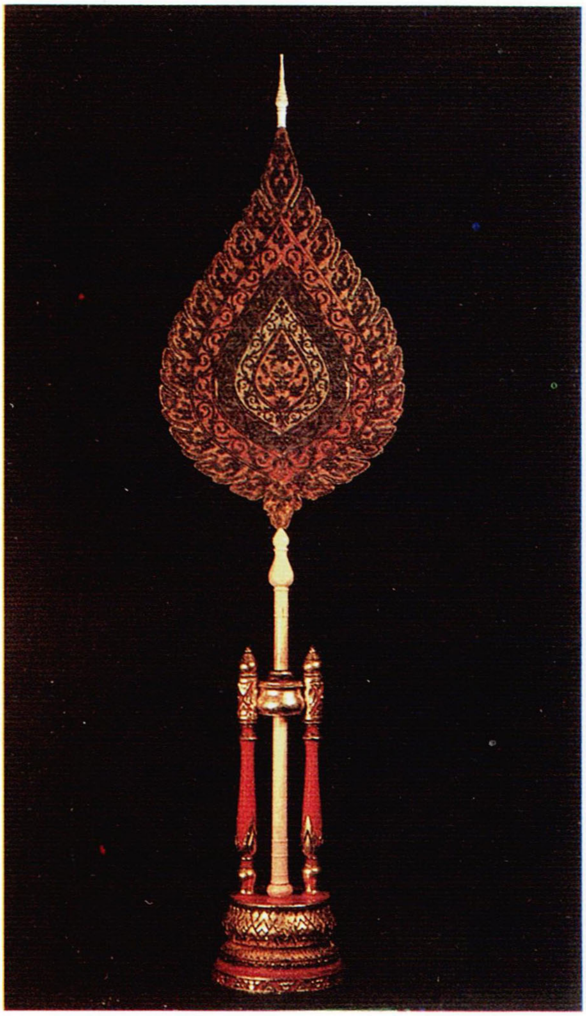
พัดยศประจำตำแหน่ง

สมเด็จพระราชาคณะ เจ้าคณะใหญ่
(ชั้นสุพรรณบัฏ)

(๑) สมเด็จพระราชาคณะ มหาสังฆนายก เจ้าคณะใหญ่ ชั้นสุพรรณบัฏ พัดแฉกทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นตาดเหลือง สลับตาดน้ำเงิน ตาดขาว ปักดิ้นเลื่อมและทองแร่ง ลายก้ามปูรักร้อย ใจกลางปักเป็นช่อใบเทศ มีแฉก ๙ กลีบ ด้ามงาตัน ยอดแกะเป็นบัวซ้อน คอแกะเป็นเทพนม ส้นแกะเป็นบัวกลุ่ม (ทำเนียบสมณศักดิ์ พ.ศ. ๒๔๖๗)

(๒) สมเด็จพระราชาคณะ เจ้าคณะใหญ่ ชั้นสุพรรณบัฏ พัดแฉกทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นตาดเหลือง มีคั่นสลับเป็นริ้วด้ายตาดสีน้ำเงินอ่อน และตาดสีขาว ปักเป็นลายกนกด้วยดิ้นเลื่อมและทองแร่ง ใจกลางเป็นตาดสีเหลือง ปักเป็นช่อใบเทศ มีแฉก ๙ กลีบ ด้ามงาตัน ยอดแกะเป็นบัวซ้อน คอแกะเป็นเทพนม ส้นแกะเป็นบัวกลุ่ม

สมเด็จพระราชาคณะ ปัจจุบันมี ๘ ตำแหน่ง

พัดยศประจำตำแหน่ง

พระราชาคณะรองสมเด็จพระราชาคณะ

ชั้นสุพรรณบัฏและหิรัญบัฏ

พัดแฉกทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นโหมดสีเหลือง สลับริ้วลูกคั่นด้วยตาดสีแดง สีขาว สีน้ำเงินอ่อน ปักลวดลายด้วยดิ้นเลื่อมและทองแร่ง ใจกลางปักเป็นช่อใบเทศ มีแฉก ๙ กลีบ ยอดแกะเป็นบัวซ้อน ด้ามงา ต่อ ยอดแกะเป็นบัวซ้อน คอแกะเป็นเทพนม สันแกะเป็นบัวกลุ่ม

ชั้นรองสมเด็จพระราชาคณะ ปัจจุบันมี ๑๖ ตำแหน่ง

พัดยศประจำตำแหน่ง

พระราชาคณะเทียบชั้นรองสมเด็จพระราชาคณะ

(รองสมเด็จฯ ชั้นสัญญาบัตร)

พัดแฉกทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นโหมดสีเหลืองสลับตาดสีเหลือง ปักดิ้นเลื่อมและทองแร่ง ใจกลาง โหมดสีเหลืองปักเป็นช่อใบเทศ ยอดและด้ามพัดเหมือนกันกับรองสมเด็จฯ

พระราชาคณะเทียบชั้นรองสมเด็จฯ พ.ศ. ๒๕๑๕ มี ๒ ตำแหน่ง คือ

๑. พระมหาโพธิวงศาจารย์

๒. พระมหารัชชมังคลาจารย์

พัดยศพระราชาคณะชั้นธรรม
ที่

พระธรรมเจดีย์

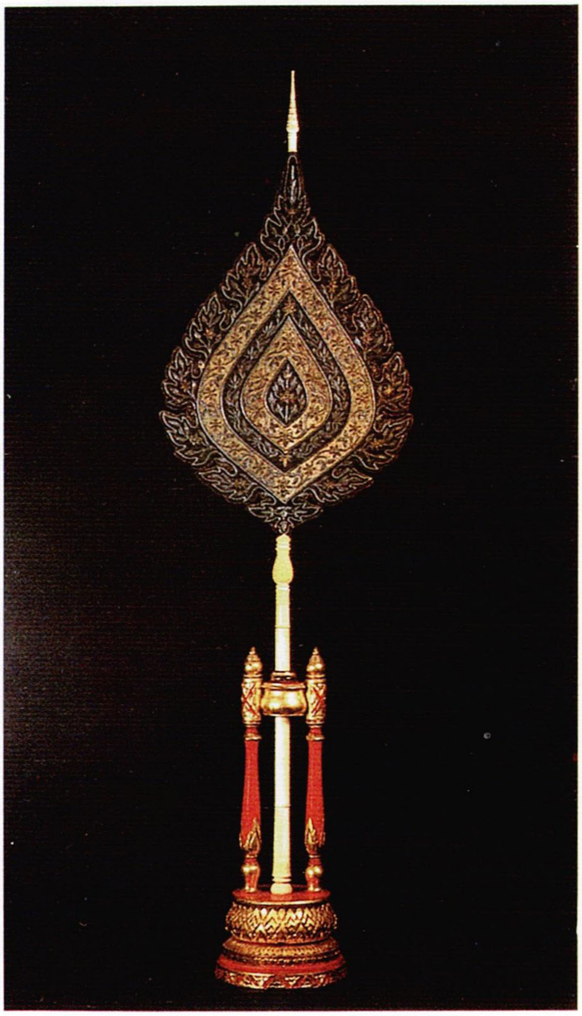
พัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นแพรสีขาว มีริ้วไหมทองเส้นหยาบคั่น ปักดิ้นเลื่อมและทองแร่ง ลายก้ามปูรักร้อย ใจกลางปักเป็นช่อใบเทศ มีแฉก ๕ กลีบ ยอดแกะเป็นบัวซ้อน ด้ามงาต่อ คอแกะเป็นเทพพนม ส้นแกะเป็นบัวกลุ่ม

พัดยศพระราชาคณะชั้นธรรม
ที่

พระธรรมไตรโลกาจารย์

พัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นแพรสีแดง มีริ้วไหมทองเส้นหยาบคั่น ปักดิ้นเลื่อมและทองแร่ง ลายก้ามปูรักร้อย ใจกลางปักเป็นช่อใบเทศ มีแฉก ๕ กลีบ ยอดแกะเป็นบัวซ้อน ด้ามงาต่อ คอแกะเป็นเทพพนม ส้นแกะเป็นบัวกลุ่ม

พัดยศพระราชาคณะชั้นธรรม

ที่

พระธรรมธีรราชมหามุนี

พัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นแพรสีดำ มีริ้วไหมทองเส้นหยาบคั่น ปักดิ้นเลื่อมและทองแร่ง ลายก้ามปูรักร้อย ใจกลางปักเป็นช่อใบเทศ มีแฉก ๕ กลีบ ยอดแกะเป็นบัวซ้อน ด้ามงาต่อ คอแกะเป็นเทพพนม สันแกะเป็นบัวกลุ่ม

พัดยศพระราชาคณะชั้นธรรม

ที่

พระธรรมราชานุวัตร

พัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นแพรสีเขียว มีริ้วไหมทองเส้นหยาบคั่น ปักดิ้นเลื่อมและทองแร่ง ลายก้ามปูรักร้อย ใจกลางปักเป็นช่อใบเทศ มีแฉก ๕ กลีบ ยอดแกะเป็นบัวซ้อน ด้ามงาต่อ คอแกะเป็น เทพพนม สันแกะเป็นบัวกลุ่ม

พัดยศพระราชาคณะชั้นธรรม
ที่

พระธรรมปิฎก

พัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นแพรสีชมพู มีริ้วไหมทองเส้นหยาบคั่น ปักดิ้นเลื่อมและทองแร่ง ลายก้ามปูรักร้อย ใจกลางปักเป็นช่อใบเทศ มีแฉก ๕ กลีบ ยอดแกะเป็นบัวซ้อน ด้ามงาต่อ คอแกะเป็น เทพพนม ส้นแกะเป็นบัวกลุ่ม

หมายเหตุ *ราชทินนามนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงพระราชนิพนธ์*

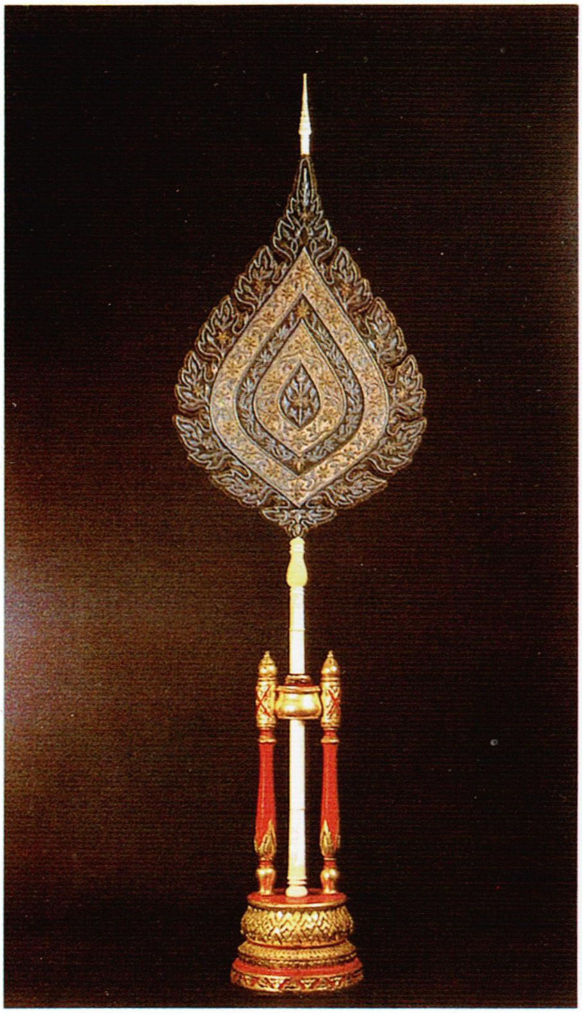

พัดยศพระราชาคณะชั้นธรรม
ที่

พระธรรมโกศาจารย์

พัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นแพรสีม่วงอ่อน มีริ้วไหมทองเส้นหยาบคั่น ปักดิ้นเลื่อมและทองแร่ง ลายก้ามปูรักร้อย ใจกลางปักเป็นช่อใบเทศ มีแฉก ๕ กลีบ ยอดแกะเป็นบัวซ้อน ด้ามงาต่อ คอแกะเป็นเทพพนม ส้นแกะเป็นบัวกลุ่ม

หมายเหตุ *ราชทินนามนี้ เลียนมาจากพระธรรมโกศา พระราชาคณะชั้นสามัญ สมัยกรุงศรีอยุธยา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงยกขึ้นเป็นชั้นธรรม โดยเพิ่มราชทินนามเป็น พระธรรมโกษาจารย์*

พัดยศพระราชาคณะชั้นธรรม

ที่

พระธรรมดิลก

พัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นแพรสีน้ำเงินอ่อน มีริ้วไหมทองเส้นหยาบคั่น ปักดิ้นเลื่อมและทองแร่ง ลายก้ามปูรักร้อย ใจกลางปักเป็นช่อใบเทศ มีแฉก ๕ กลีบ ยอดแกะเป็นบัวซ้อน ด้ามงาต่อ คอแกะเป็น เทพพนม ส้นแกะเป็นบัวกลุ่ม

พัดยศพระราชาคณะชั้นธรรมพิเศษ

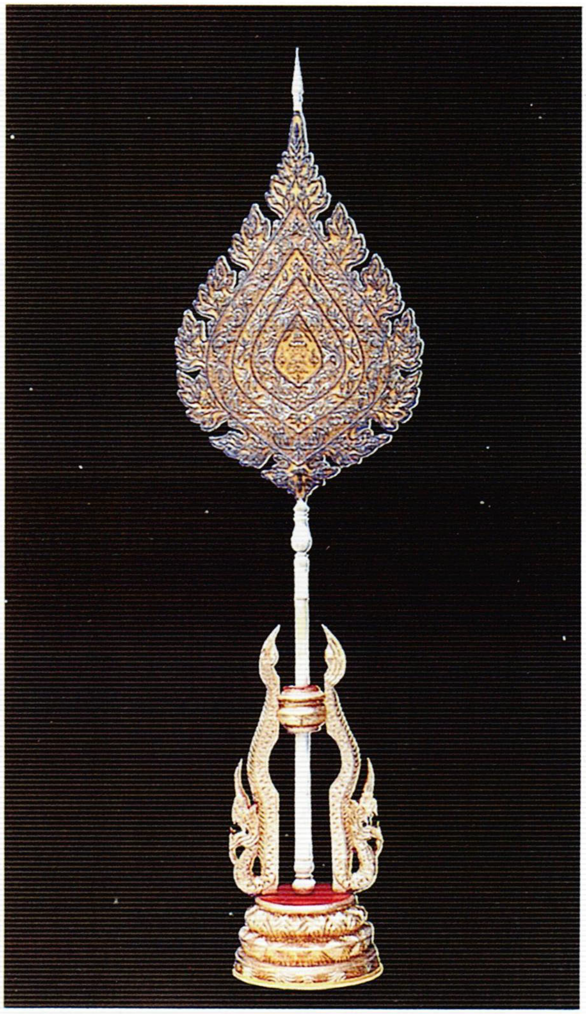
ที่

พระรัตนธัชมุนี

พัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นแพรสีม่วงแก่ มีริ้วไหมทองเส้นหยาบคั่น ปักดิ้นเลื่อมและทองแร่ง ลายก้ามปูรักร้อย ใจกลางปักเป็นช่อใบเทศ มีแฉก ๕ กลีบ ยอดแกะเป็นบัวซ้อน ด้ามงาต่อ คอแกะเป็น เทพพนม ส้นแกะเป็นบัวกลุ่ม

หมายเหตุ *ราชทินนามนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นถวาย แก่พระธรรมโกศาจารย์ (ม่วง รตนธโช ป.ธ. ๔) วัดท่าโพธิ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นครั้งแรกเพื่อยกย่องพระคุณท่านให้มีสมณศักดิ์เป็นชั้นธรรมพิเศษ สูงกว่าชั้นธรรมอื่นในเวลานั้น*

พัดยศพระราชาคณะชั้นธรรม
ที่

พระธรรมปาโมกข์ พระธรรมวราภรณ์

และชั้นธรรมอื่น ๆ นอกจากที่กล่าวมาแล้ว

พัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นแพรสีเหลือง มีริ้วไหมทองเส้นหยาบคั่น ปักดิ้นเลื่อมและทองแร่ง ลายก้ามปูรักร้อย ใจกลางปักเป็นช่อใบเทศ มีแฉก ๕ กลีบ ยอดแกะเป็นบัวซ้อน ด้ามงาต่อ คอแกะเป็นเทพพนม สันแกะเป็นบัวกลุ่ม

พระราชาคณะชั้นธรรม นอกจากที่มีพัดยศต่างสีประจำตำแหน่งดังกล่าวมาแล้ว จะถือพัดยศพื้นแพรสีเหลือง เช่น พระธรรมปาโมกข์ และพระธรรมวราภรณ์เหมือนกันทั้งหมด

พัดยศพระราชาคณะชั้นธรรม

ประจำวัดเบญจมบพิตรฯ

พัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นแพรสีเหลือง มีริ้วไหมทองเส้นหยาบคั่น ปักดิ้นเลื่อมและทองแร่ง ใบมีแฉก ๕ กลีบ ใจกลางมีเลข ๕ ใต้พระเกี้ยว

การที่พัดยศพระราชาคณะทุกชั้น ที่ประจำอยู่วัดเบญจมบพิตรฯ ต้องมีสัญลักษณ์เลข ๕ อยู่ใต้พระเกี้ยวนั้น เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ที่ทรงบูรณะพระอารามแห่งนี้ขึ้นมา เป็นพระอารามหลวงที่สวยงาม เป็นที่เชิดหน้าชูตาของชาวไทยอยู่ทุกวันนี้

พัดยศพระราชาคณะชั้นธรรม ที่เป็นราชวงศ์

พัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นแพรต่วนสีเหลือง มีริ้วลูกคั่น ชั้นนอกสีเขียว ชั้นในสีแดง ปักดิ้นเลื่อม ใจกลางแพรสีเหลือง ปักเป็นลายใบเทศ (ไม่มีภาพประกอบ)

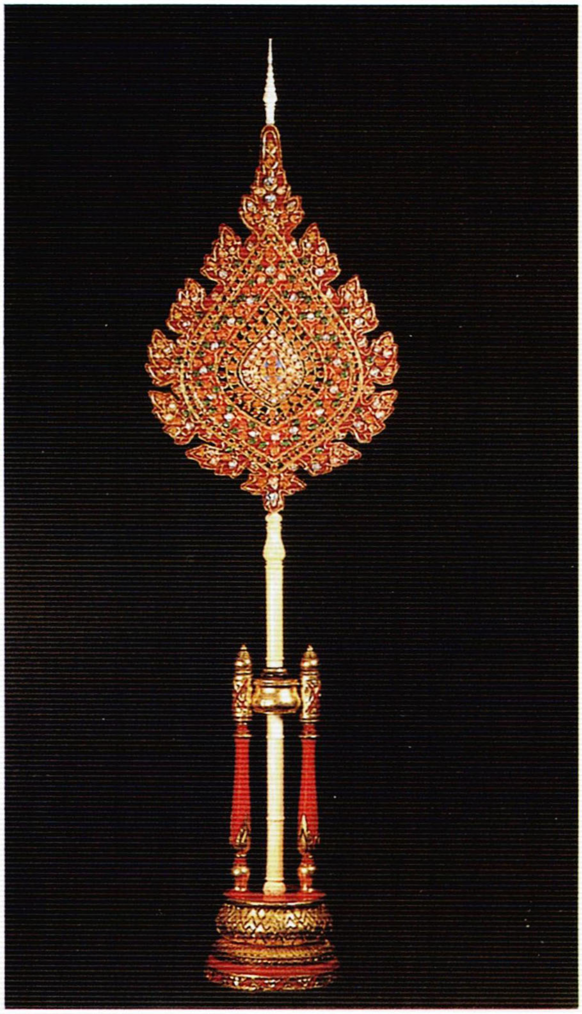
พัดยศพระราชาคณะชั้นธรรมที่มีพื้นแพรต่างสี

แต่เดิมมาพัดยศพระราชาคณะชั้นธรรม เป็นพัดแฉกทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นแพรต่วนสีต่าง ๆ มีริ้วไหมทองเส้นหยาบคั่น ปักดิ้นเลื่อมและทองแร่ง มีสีประจำตำแหน่งดังนี้

๑. พระธรรมเจดีย์	พื้นแพรต่วนสีขาว
๒. พระธรรมปาโมกข์	พื้นแพรต่วนสีเหลือง
๓. พระธรรมไตรโลกาจารย์	พื้นแพรต่วนสีแดง
๔. พระธรรมธีรราชมหามุนี	พื้นแพรต่วนสีดำ
๕. พระธรรมราชานุวัตร	พื้นแพรต่วนสีเขียว
๖. พระธรรมปิฎก	พื้นแพรต่วนสีชมพู
๗. พระธรรมโกศาจารย์	พื้นแพรต่วนสีม่วงอ่อน
๘. พระธรรมดิลก	พื้นแพรต่วนสีน้ำเงินอ่อน
๙. พระธรรมวราภรณ์	พื้นแพรต่วนสีเหลือง

พัดยศพระราชาคณะชั้นธรรมที่สร้างขึ้นใหม่ในปัจจุบันนี้ นอกจาก ๙ ตำแหน่งข้างต้นนี้แล้ว เป็นพื้นแพรต่วนสีเหลือง (เหมือนพัดยศพระธรรมปาโมกข์ พระธรรมวราภรณ์) มีริ้วตาดทองสลับลูกคั่น (บางแห่งเรียกมีริ้วไหมทองเส้นหยาบคั่น) ปักดิ้นเลื่อมและทองแร่ง เหมือนกันหมดทุกตำแหน่ง

อนึ่ง ราชทินนามของพระราชาคณะตั้งแต่ชั้นธรรมลงมา ไม่เป็นที่ยุติว่าเมื่อมีการแต่งตั้งใหม่ จะต้องใช้ราชทินนามเดิมเสมอไป ทางคณะสงฆ์อาจเสนอตั้งราชทินนามใหม่ขึ้นมาได้ เช่น พระรัตนธัชมุนี ปัจจุบันนี้ไม่มีแล้ว แต่แต่งตั้งพระธรรมเจติยาจารย์ขึ้นมาแทนตำแหน่งชั้นธรรมที่ว่าง

พัดยศพระราชาคณะชั้นเทพ

๑. **รุ่นเก่า** พัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ ลายกระจัง ขอบนอกเป็นพื้นกำมะหยี่สีแดงสลับริ้ว ลูกคั่นด้วยกำมะหยี่สีเขียว ถัดเข้าไปเป็นกำมะหยี่สีน้ำเงินแก่ ลายรักร้อย ใจกลางปักเป็นช่อใบเทศ ปักดิ้นเลื่อมและทองแร่ง ประดับพลอยเต็มหน้ามีแฉก ๕ กลีบ ยอดแกะเป็นบัวซ้อน ด้ามงาต่อ คอแกะเป็น เทพพนม ส้นแกะเป็นบัวกลุ่ม ถ้าเป็นฝ่ายวิปัสสนาธุระ เปลี่ยนพื้นเป็นกำมะหยี่สีขาวล้วน และถ้าเป็นพระราชาคณะชั้นเทพ วัดเบญจมบพิตร เปลี่ยนใจกลางเป็นเลข ๕ ใต้พระเกี้ยว

๒. **รุ่นใหม่** พัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ ลายกระจัง ขอบนอกเป็นพื้นกำมะหยี่สีม่วงสลับริ้วลูกคั่นด้วยพื้นกำมะหยี่สีขาว ถัดไปเป็นกำมะหยี่สีแดง และสีม่วง ใจกลางเป็นกำมะหยี่สีฟ้า ลายรักร้อยปักดิ้นเลื่อม และทองแร่ง ประดับพลอยสี ๗๔ เม็ด มีแฉก ๕ กลีบ ยอดแกะเป็นบัวซ้อน ด้ามงาต่อ คอแกะเป็นเทพพนม ส้นแกะเป็นบัวกลุ่ม ถ้าเป็นฝ่ายวิปัสสนาธุระเปลี่ยนพื้นเป็นกำมะหยี่สีขาวล้วน

พระราชาคณะชั้นเทพ ฝ่ายวิปัสสนาธุระ มี ๔ รูป คือ

๑. **พระมงคลทิพยมุนี**

๒. **พระเทพสิทธิมุนี**

๓. **พระเทพวิสุทธิเมธี**

๔. **พระเทพสังวรญาณ**

พัดยศพระราชาคณะชั้นราช

พัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นกำมะหยี่สลับสี ปักทองแร่ง ลายก้านขดใบเทศ ใจกลางปักเป็นหน้าราหู มีแฉก ๕ กลีบ ยอดแกะเป็นบัวซ้อน ด้ามงาต่อ คอและส้นแกะเป็นบัวกลุ่ม

รุ่นเก่า หน้ากระจังขอบนอกเป็นพื้นกำมะหยี่สีเขียว ถัดเข้าไปเป็นกำมะหยี่สีแดง ใจกลางกำมะหยี่ สีเขียว มีขอบสีม่วง

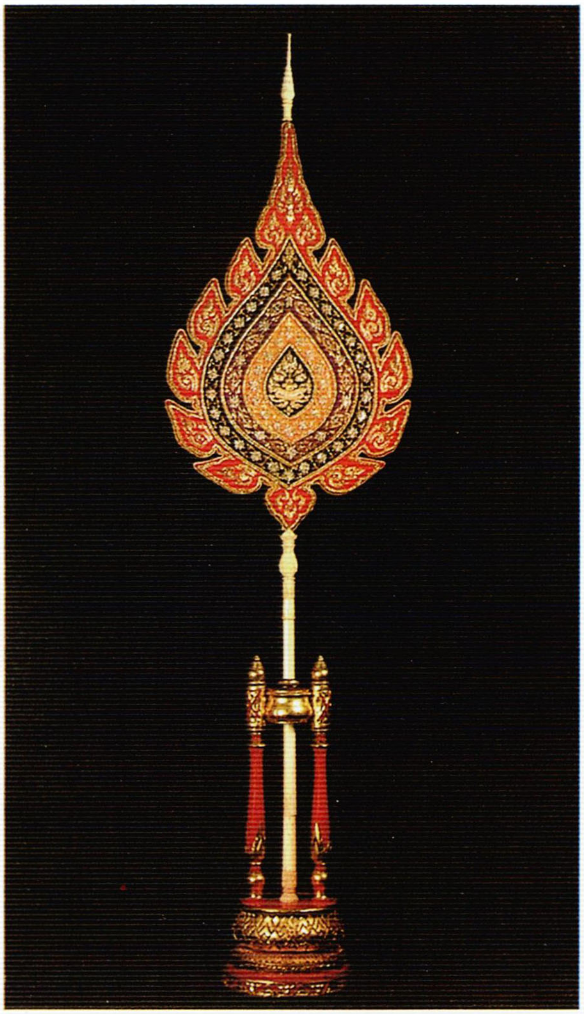
รุ่นใหม่ หน้ากระจังขอบนอกเป็นพื้นกำมะหยี่สีแดงแก่ ถัดเข้าไปเป็นกำมะหยี่สีเขียว สีน้ำเงิน สีแดงแก่ ใจกลางเป็นสีเหลือง

ถ้าเป็นฝ่ายวิปัสสนาธุระ เปลี่ยนเป็นพื้นกำมะหยี่สีขาวล้วน และถ้าเป็นของสำหรับวัดเบญจมบพิตร ใจกลางเป็นเลข ๕ ใต้พระเกี้ยว

พัดยศพระราชาคณะชั้นสามัญเปรียญ ฝ่ายวิปัสสนาธุระ

พัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นกำมะหยี่สีขาวล้วน ปักดิ้นเลื่อมหน้าราหูใหญ่ ลายก้ามปูใบเทศ มีแฉก ๕ กลีบ ยอดแกะเป็นบัวซ้อน ด้ามงาต่อ คอและส้นแกะเป็นบัวกลุ่ม

พัดยศพระราชาคณะชั้นสามัญเปรียญ

พัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นกำมะหยี่สลับสี ปักดิ้นเลื่อมลายก้ามปูใบเทศ ใจกลางปักหน้าราหูใหญ่ กระจังขอบนอกสีแดง สลับลายลูกคั่นสีเขียว - สีม่วง - สีเหลือง ใจกลางสีน้ำเงิน มีแฉก ๕ กลีบ ยอดแกะเป็นบัวซ้อน ด้ามงาต่อ คอและส้นแกะเป็นบัวกลุ่ม

พัดยศพระราชาคณะชั้นสามัญ เทียบเปรียญ

คำว่า "เทียบเปรียญ" หมายถึง พระราชาคณะที่มีความรู้ความสามารถในการแปลภาษาบาลีหรือพระไตรปิฎก แต่มิได้เข้าสอบไล่เป็นเปรียญ ทางคณะสงฆ์ให้การรับรองว่าท่านผู้นั้นมีพื้นความรู้เทียบกับผู้ที่สอบไล่ได้เปรียญ

พัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นกำมะหยี่สีแดง สลับสี ปักดิ้นเลื่อมลายก้ามปู รักร้อยใบเทศ ใจกลางปักเป็นหน้าราหูเล็ก มีแฉก ๕ กลีบ ยอดแกะเป็นบัวซ้อน ด้ามงาต่อ คอและส้นแกะเป็นบัวกลุ่ม

รายละเอียด หน้ากระจังขอบนอกเป็นสีแดง สลับลายลูกคั่นสีเขียว ถัดเข้าไปเป็นสีน้ำเงิน สีเหลือง ใจกลางสีน้ำเงิน

พัดยศพระราชาคณะยก
ฝ่ายวิปัสสนาธุระ

พระราชาคณะยก คือ พระราชาคณะที่มิได้สอบไล่ได้เป็นเปรียญธรรม ตั้งแต่ ๓ ประโยคขึ้นไป แต่มีคุณสมบัติเหมาะสมทางด้านสอนธรรมและปฏิบัติธรรม ซึ่งเรียกว่ามีความดีเด่นทางวิปัสสนาธุระ สมควรยกย่องขึ้นเป็นพระราชาคณะ

(๑) **พัดยศรุ่นเก่า** เป็นพัดหน้านาง ทำด้วยงาสาน ยอดเป็นเม็ดทรงมัน ด้ามงาต่อ คอและสันแกะเป็นบัวกลุ่ม

พัดยศพระราชาคณะยกฝ่ายวิปัสสนาธุระ
รุ่นปัจจุบัน

(๒) **พัดยศรุ่นใหม่** พัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นกำมะหยี่สีขาวล้วน ปักดิ้นด้านลายก้ามปู รักร้อยใบเทศ ใจกลางปักเป็นหน้าราหูเล็ก มีแฉก ๕ กลีบ ยอดแกะเป็นบัวซ้อน ด้ามงาต่อ คอและสันแกะ เป็นบัวกลุ่ม

พัดยศพระราชาคณะยก

รุ่นเก่า พัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นกำมะหยี่ สลับสี ปักลายหักพองขวางจีน มีแฉก ๕ กลีบ ยอดแกะเป็นบัวซ้อน ด้ามงาต่อ คอและส้นแกะเป็นบัวกลุ่ม (ไม่มีภาพตัวอย่าง)

รุ่นใหม่ พัดแฉก ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ พื้นกำมะหยี่ สลับสี (แดง-เขียว-ใจกลางสีแดง) ปักดิ้นด้าน ลายก้ามปูรักร้อยใบเทศ ใจกลางปักเป็นหน้าราหูเล็ก มีแฉก ๕ กลีบ ยอดแกะเป็นบัวซ้อน ด้ามงาต่อ คอและส้นแกะเป็นบัวกลุ่ม

พัดยศพระครูสัญญาบัตร
ตำแหน่ง
เจ้าคณะจังหวัดชั้นเอก

พัดยศพระครูสัญญาบัตร เจ้าคณะจังหวัดชั้นเอก ซึ่งตามทำเนียบสมณศักดิ์ ปี พ.ศ. ๒๔๖๗ เรียกว่า ตำแหน่งสังฆวาหะ มีนิตยภัตในสมัยนั้น เดือนละ ๑๒ บาท

พัดเปลวเพลิง พื้นสักหลาดแดง สลับสี (ขาว-เขียว-ใจกลางสีม่วง) ปักดิ้นมัน มีแฉก ๕ กลีบ ยอดกลึงเป็นรูปบัวซ้อน (ไม่แกะ) ด้ามงาต่อ ส้นกลึงเป็นเม็ดทรงมัน

๑. พัดยศพระราชาคณะชั้นสามัญเปรียญ ฝ่ายวิปัสสนาธุระ
๒. พัดยศพระราชาคณะชั้นสามัญเปรียญ
๓. พัดยศพระราชาคณะชั้นสามัญเทียบเปรียญ
๔. พัดยศพระราชาคณะยก ฝ่ายวิปัสสนาธุระ
๕. พัดยศพระราชาคณะยก

พระครูสัญญาบัตร

พระครูสัญญาบัตร คือ พระครูที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตั้งมีราชทินนามเฉพาะแต่ละรูป ต่อมาทางคณะสงฆ์ได้รับพระบรมราชานุญาตให้มีการกำหนดชั้นของพระครูสัญญาบัตรขึ้น เพื่อพิจารณาเลื่อนชั้นพระครูสัญญาบัตรที่ดำรงตำแหน่งพระครูสัญญาบัตรมาแล้วตั้งแต่ ๕ ปีขึ้นไป และมีผลงานดีเด่น โดยสมเด็จพระสังฆราชในฐานะประธานกรรมการมหาเถรสมาคม จะทรงลงพระนามในประกาศมหาเถรสมาคม เรื่องเลื่อนชั้นพระสังฆาธิการ ขึ้นเป็นพระครูสัญญาบัตรชั้นตรี ชั้นโท ชั้นเอก และชั้นพิเศษ การตั้งพระครูสัญญาบัตร ไม่จำกัดจำนวน

พัดยศพระครูสัญญาบัตร

ตำแหน่ง

เจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นเอก

พัดเปลวเพลิง พื้นสักหลาดแดงล้วนปักดิ้น มีแฉก ๕ กลีบ ยอดกลึงเป็นรูปบัวซ้อน ด้ามงาต่อส้นกลึงเป็นเม็ดทรงมัน

มหาเถรสมาคม มีมติเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ ปรับปรุงพัดยศสมณศักดิ์ พระครูสัญญาบัตรเจ้าอาวาสพระอารามหลวงชั้นเอก ให้ถวายพัดเปลวเพลิง พื้นสักหลาดแดง ปักดิ้น

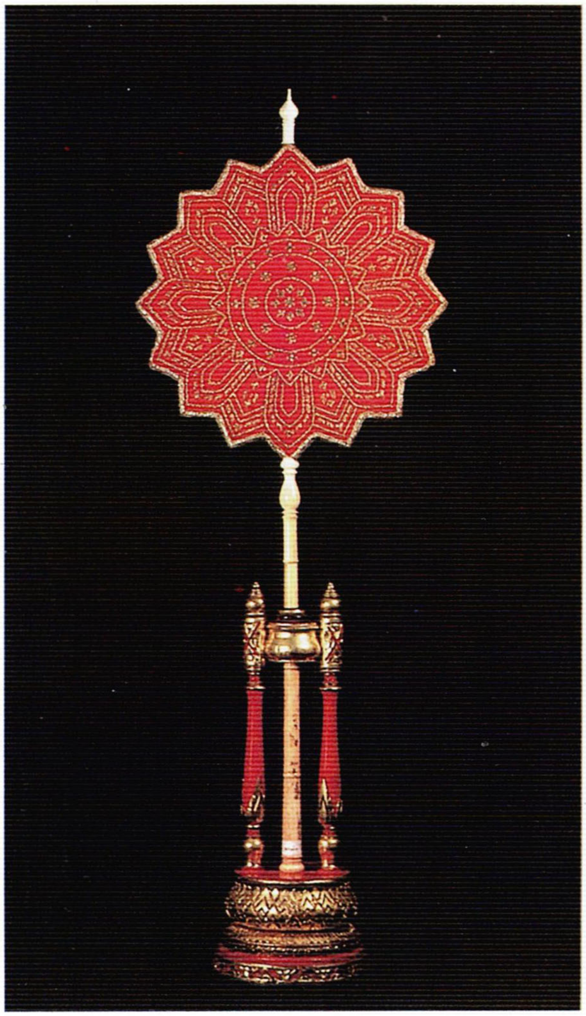

พัดยศพระครูสัญญาบัตร

ตำแหน่ง

พระครูอดีตกรรมการสงฆ์จังหวัด

พัดพุดตาน พื้นสักหลาดแดง สลับสี (น้ำเงิน-แดง-เขียว) ปักดิ้นเลื่อม ด้ามงาต่อ ยอด, คอ และ ส้นไม่แกะ ปัจจุบันใช้ด้ามพลาสติกแทน

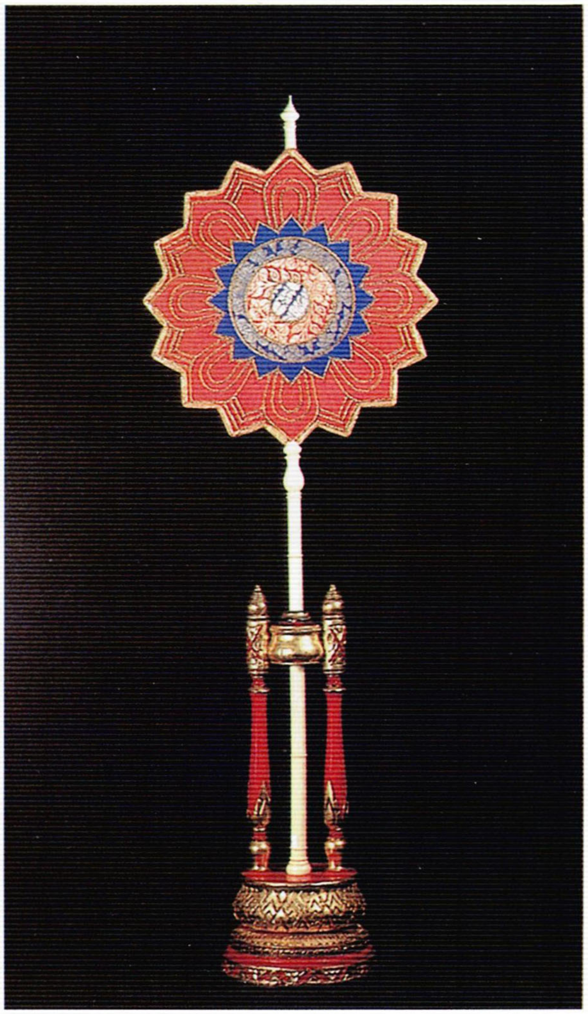

พัดยศพระครูสัญญาบัตร

ตำแหน่ง

เจ้าคณะอำเภอ ชั้นเอก

พัดพุดตาน พื้นสักหลาดแดงล้วน ปักดิ้น ด้ามงาต่อ ยอด, คอ และส้นไม่แกะ ปัจจุบันใช้พลาสติกแทน

พัดยศพระครูสัญญาบัตร

ตำแหน่ง

เจ้าคณะอำเภอ ชั้นโท

พัดพุดตาน พื้นแพรแดง ขอบกลางสีน้ำเงิน ใจกลางสลับเยียระบับ ปักดิ้น ด้ามงาต่อ ยอด, คอ และส้นไม่แกะ

ในอดีต เคยใช้เป็นพัดยศ พระธรรมธรจังหวัด และเลขานุการเจ้าคณะจังหวัด

พัดยศพระครูสัญญาบัตร

ตำแหน่ง

๑. เจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นโท

๒. รองเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นเอก

๓. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นพิเศษ

๔. เทียบผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นพิเศษ

พัดพุดตาน พื้นกำมะหยี่สลับสี (น้ำเงิน, แดง, ม่วง วงในสีเหลือง ใจกลางเป็นจุดสีม่วง) ปักดิ้นเลื่อมลายใบเทศรักร้อย ด้ามงาต่อ ยอด, คอ และสันไม่แกะ

พัดยศพระครูสัญญาบัตร

ตำแหน่ง

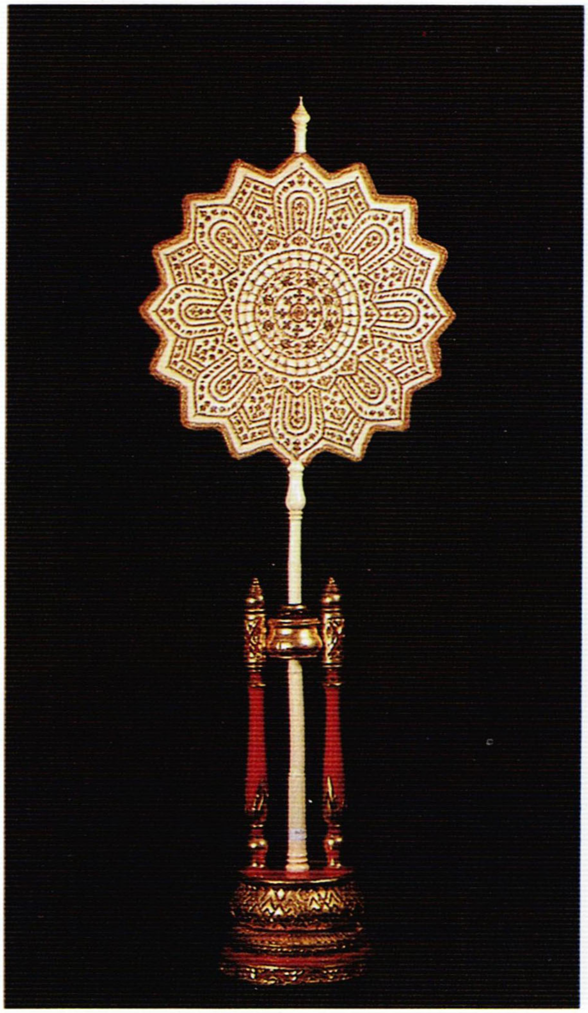
๑. เจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นตรี

๒. รองเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นโท

๓. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นเอก

๔. เทียบผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นเอก

พัดพุดตาน พื้นกำมะหยี่สลับสี (เขียว, แดง, ม่วง วงในสีเขียว ใจกลางเป็นจุดสีเหลือง) ปักดิ้นเลื่อมลายใบเทศรักร้อย ด้ามงาต่อ ยอด, คอ และสันไม่แกะ

พัดยศพระครูสัญญาบัตร
ตำแหน่ง

๑. รองเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นโท ฝ่ายวิปัสสนาธุระ
๒. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นเอก ฝ่ายวิปัสสนาธุระ
๓. เจ้าคณะตำบลชั้นเอก ฝ่ายวิปัสสนาธุระ
๔. เจ้าอาวาสวัดราษฎร์ เทียบผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นเอก ฝ่ายวิปัสสนาธุระ
๕. ในอดีต ใช้เป็นพัดยศพระครูวิปัสสนาในกรุง

พัดพุดตาน พื้นกำมะหยี่ขาว ปักดิ้นเลื่อมลายใบเทศ รักร้อย ด้ามงาต่อ ยอด, คอ และส้นไม่แกะ

พัดยศพระครูสัญญาบัตร
ตำแหน่ง

๑. เจ้าคณะตำบล ชั้นโท ฝ่ายวิปัสสนาธุระ
๒. เจ้าอาวาสวัดราษฎร์ เทียบผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นโท ฝ่ายวิปัสสนาธุระ
๓. เจ้าอาวาสวัดราษฎร์ ชั้นโท ฝ่ายวิปัสสนาธุระ
๔. ในอดีต ใช้เป็นพัดยศพระครูวิปัสสนาฯ หัวเมือง

พัดพุดตาน พื้นสักหลาดขาว สลับสักหลาดสีชมพูอ่อน ลวดลายปักดิ้นเป็นรูปกลีบบัวบาน ด้ามงา ต่อยอด, คอ และส้นไม่แกะ

พัดยศพระครูสัญญาบัตร พิเศษ จ.ป.ร.

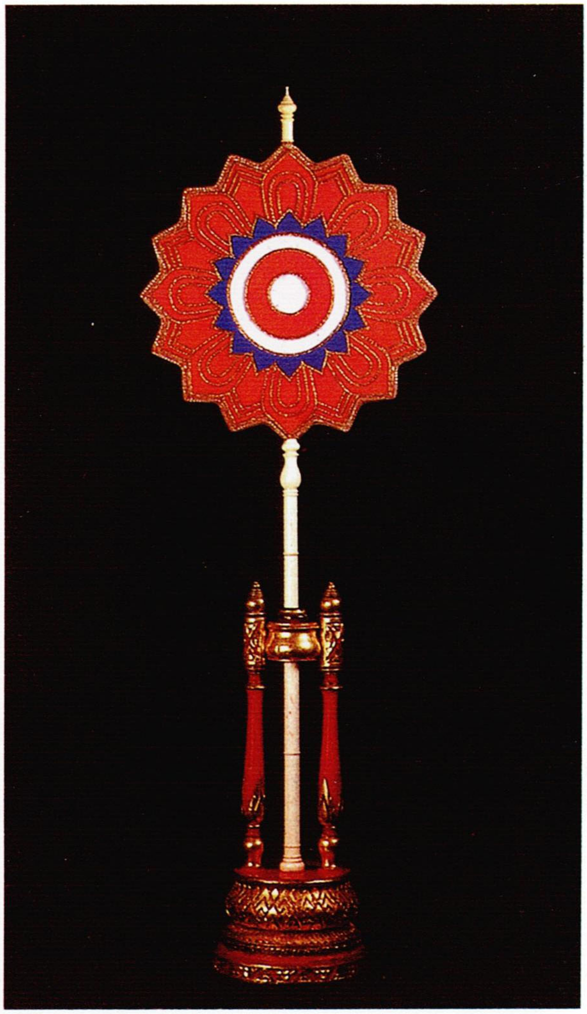
ตำแหน่ง

๑. รองเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นตรี

๒. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นโท

พัดพุดตานใบเล็ก พื้นกำมะหยี่สีน้ำเงินปักไหมทอง ใจกลางปักพระปรมาภิไธยย่อ จ.ป.ร. ใต้พระเกี้ยว

ปัจจุบัน พัดยศเล่มนี้คณะสงฆ์ได้กำหนดให้ถวายเฉพาะพระครูสัญญาบัตรที่อยู่ในพระอารามหลวงเท่านั้น

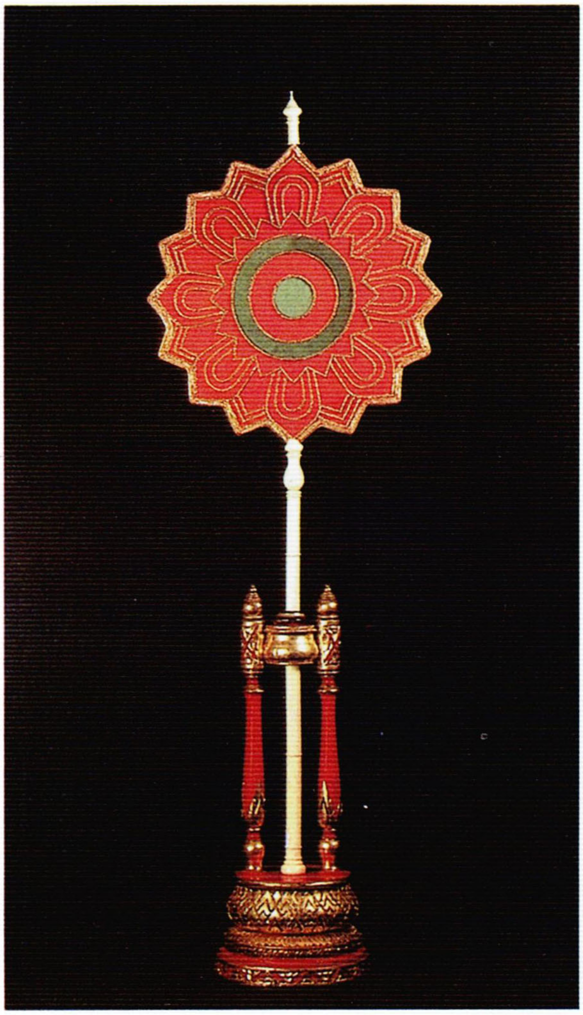

พัดยศพระครูสัญญาบัตร

ตำแหน่ง

รองเจ้าคณะอำเภอ ชั้นโท

พัดพุดตาน พื้นแพรแดง วงในสลับแพรสี (น้ำเงิน, ม่วงอ่อน, แดง ใจกลางสีม่วงอ่อน) ปักดิ้น พัดยศสมณศักดิ์เล่มนี้ ได้รับพระบรมราชานุญาตจัดสร้าง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔

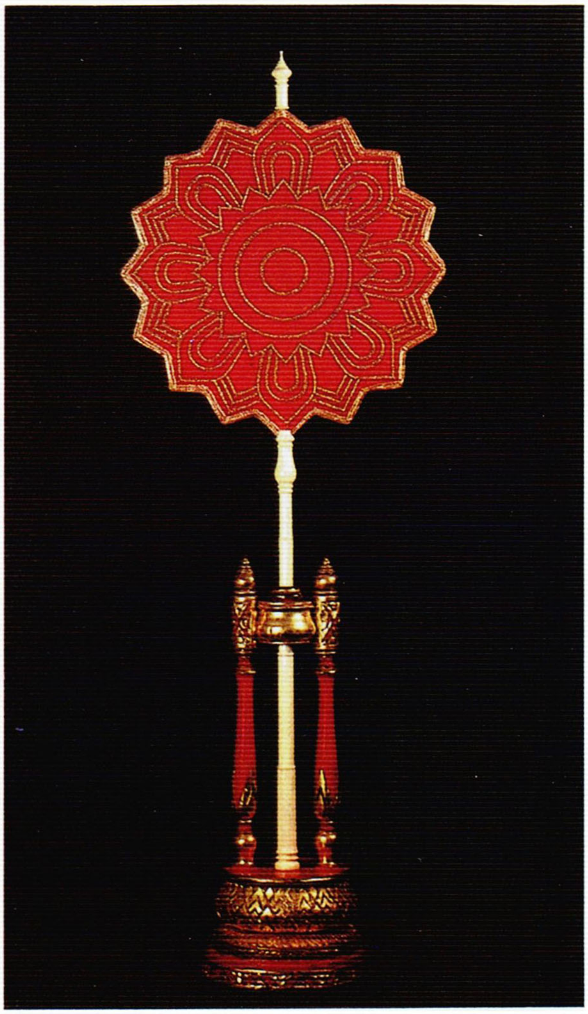

พัดยศพระครูสัญญาบัตร

ตำแหน่ง

เจ้าอาวาสวัดราษฎร์ ชั้นโท

พัดพุดตาน พื้นแพรแดง วงในสลับแพรสี (เขียว, แดง ใจกลางสีเขียว) ปักดิ้น พัดยศสมณศักดิ์เล่มนี้ ได้รับพระบรมราชานุญาตให้จัดสร้าง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔

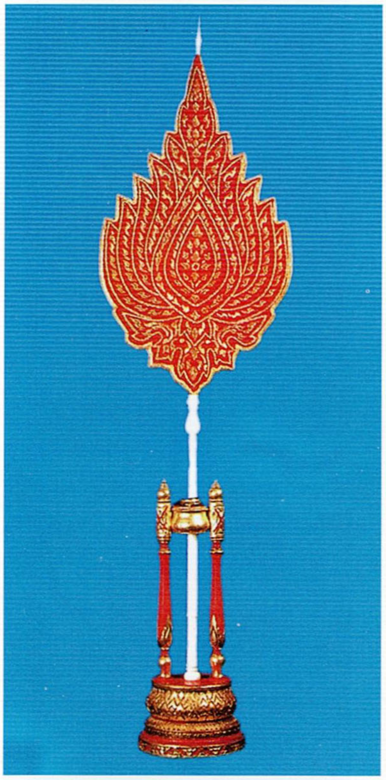
พัดยศพระครูสัญญาบัตร

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราษฎร์

พัดพุดตาน พื้นแพรแดงล้วน ปักดิ้น

พัดยศประจำตำแหน่งพระครูสัญญาบัตร

การศึกษาพัดยศประจำตำแหน่งพระครูสัญญาบัตร ค่อนข้างจะสับสนสำหรับท่านที่เริ่มสนใจ ทั้งนี้เนื่องจากพัดยศเล่มหนึ่งมักจะใช้ร่วมกันหลายตำแหน่ง จะมีใช้ตำแหน่งเดียวเฉพาะพัดยศเจ้าคณะอำเภอ ชั้นโท และพัดยศเจ้าอาวาสวัดราษฎร์ ชั้นโท เท่านั้น นอกนั้นจะใช้พัดยศเล่มเดียวกัน ตั้งแต่ ๒-๓ ตำแหน่งขึ้นไป ถึง ๖ ตำแหน่ง เพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น จึงขอนำเอาพัดยศพระครูสัญญาบัตร แต่ละระดับการปกครองมาแยกประเภทให้เห็นเป็นระดับเจ้าคณะจังหวัด เจ้าอาวาสพระอารามหลวง เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล และเจ้าอาวาสวัดราษฎร์ ดังต่อไปนี้

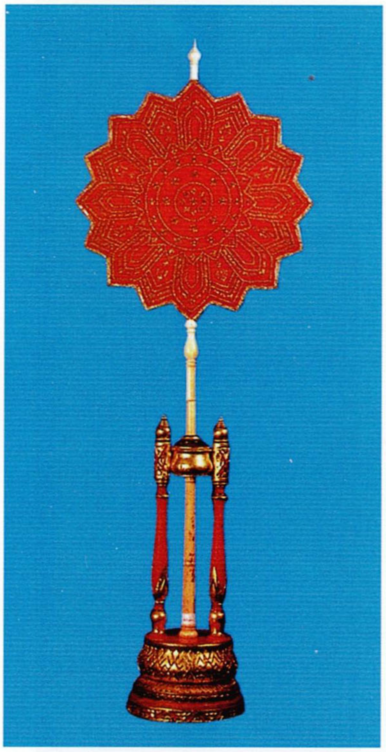
๑. พระครูสัญญาบัตร
เจ้าคณะจังหวัด (จจ.)

๒. พระครูสัญญาบัตร
รองเจ้าคณะจังหวัด (ร.จจ.)

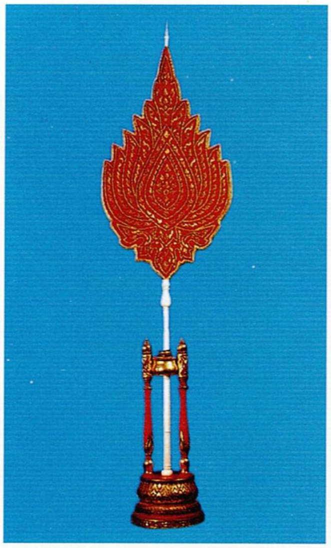
๑. พระครูสัญญาบัตร เจ้าคณะอำเภอ
ชั้นพิเศษ (จอ.ชพ.)

๒. พระครูสัญญาบัตร เจ้าคณะอำเภอ
ชั้นเอก (จอ.ชอ.)

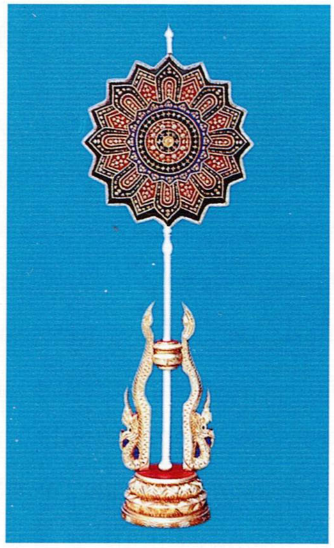
๓. พระครูสัญญาบัตร เจ้าคณะอำเภอ
ชั้นโท (จอ.ชท.)

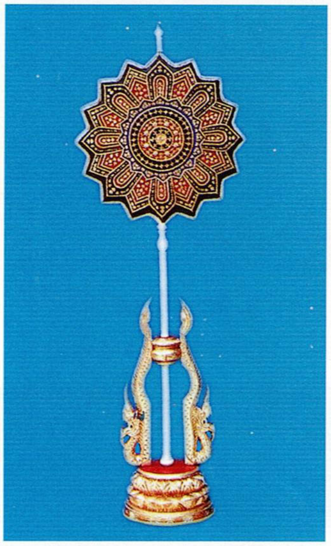
๑. เจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นเอก (จล.ชอ.)

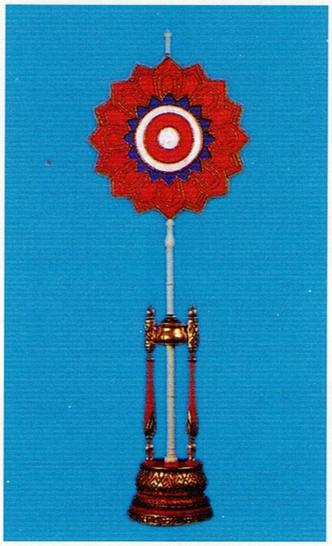
๒. เจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นโท (จล.ชท.)

๓. เจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นตรี (จล.ชต.)

๑. เจ้าคณะตำบล ชั้นเอก (จต.ชอ.)

๒. เจ้าคณะตำบล ชั้นโท (จต.ชท.)

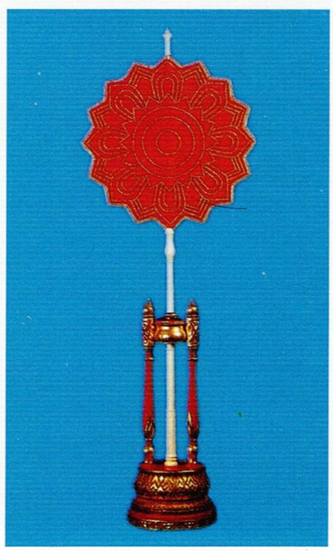
๓. เจ้าคณะตำบล ชั้นตรี (จต.ชต.)

๑. เจ้าอาวาสวัดราษฎร์ ชั้นเอก (จร.ชอ.)

๒. เจ้าอาวาสวัดราษฎร์ ชั้นโท (จร.ชท.)

๓. เจ้าอาวาสวัดราษฎร์ ชั้นตรี (จร.ชต.)

ส่วนรายละเอียดและข้อปลีกย่อยของพัดยศแต่ละตำแหน่ง ได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้น

ขั้นตอนการสร้างพัดยศ

การจัดสร้างพัดยศแต่ละชั้น จะกระทำได้โดยได้รับพระบรมราชานุญาตเสียก่อน จากที่ได้ศึกษาจากตำหรับตำรา ตลอดถึงเอกสารต่าง ๆ เกี่ยวกับพัดยศและพัดรอง พอจะสรุปความได้ว่า ในชั้นก่อนที่พระมหากษัตริย์ทรงบัญชาการคณะสงฆ์อยู่นั้น เมื่อจะทรงพระราชทานพัดยศสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์รูปใด ถ้าหากพัดยศชนิดนั้นยังไม่เคยทำมาก่อน ก็จะมีพระราชกระแสรับสั่งให้ช่างออกแบบพัดยศนำขึ้นกราบบังคมทูลเพื่อทรงพิจารณาก่อน ข้อนี้ มีความปรากฏอยู่หลายตอนในหนังสือเรื่อง ตาลปัตรของหม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร จิตรพงศ์ ว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ ผู้ซึ่งข้าพเจ้าขอถวายพระนามแด่พระองค์ว่า พระบิดาแห่งการออกแบบ ทั้งพัดยศ และพัดรอง ยากที่จะมีท่านผู้ใดทัดเทียมได้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นชอบแบบพัดยศตามที่กราบบังคมทูลไปนั้นแล้ว จึงจะดำเนินการจัดสร้างได้

ต่อมา ในสมัยที่ทรงมอบการปกครองคณะสงฆ์ ถวายสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ให้ทรงบริหารกิจการคณะสงฆ์โดยอิสระ ตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) เป็นต้นมา การจัดสร้างพัดยศจึงเปลี่ยนมาเป็นอีกรูปแบบหนึ่ง คือ เริ่มต้นจากหน่วยราชการที่เกี่ยวกับการปกครองคณะสงฆ์ หรือการพระศาสนา คือกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ เมื่อมีความจำเป็นจะต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลง หรือจัดสร้างพัดยศขึ้นมาใหม่ กรมการศาสนาจะสั่งการให้ช่างออกแบบพัดยศชนิดนั้นขึ้นมา แล้วนำเสนอที่ประชุมมหาเถรสมาคมพิจารณาให้ความเห็นชอบก่อน เมื่อได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคมแล้ว กระทรวงศึกษาธิการจะนำเสนอสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เพื่อนำความขึ้นกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตจัดสร้างพัดยศชนิดนั้น ๆ เมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว จึงจะดำเนินการจัดสร้างได้

ส่วนพัดรองที่เอกชนจัดสร้างขึ้นเป็นที่ระลึกในงานกุศลพิธีต่าง ๆ นั้น ไม่ได้อยู่ในหลักเกณฑ์ข้างต้น คงจัดทำไปได้ตามอัธยาศัย โดยไม่ขัดต่อศีลธรรม และขนบประเพณีอันดีงาม

พัดยศพระครูฐานานุกรม

คำว่า พระครูฐานานุกรม หมายถึง พระครูซึ่งพระราชาคณะตั้งแต่ชั้นราชขึ้นไป แต่งตั้งให้ เช่น พระครูปลัด (ตั้งแต่พระครูปลัดชั้นธรรมขึ้นไป มีราชทินนาม ต่ำกว่านั้นลงมาไม่มีราชทินนาม) พระครูวินัยธร พระครูธรรมธร พระครูสังฆรักษ์ พระครูสมุห์ พระครูใบฎีกา เป็นต้น ส่วนพระฐานานุกรมของพระราชาคณะชั้นสามัญ ยังไม่เรียกว่าพระครู เพียงแต่เรียกว่า พระปลัด พระสมุห์ พระใบฎีกา อย่างไรก็ตาม สมณศักดิ์ฐานานุกรมที่กล่าวทั้งหมดนี้ ถือว่าเป็นสมณศักดิ์ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานมาทั้งสิ้น แต่เป็นการพระราชทานโดยพระบรมราชานุญาตให้พระราชาคณะชั้นนั้น ๆ มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้มากน้อยตามอิสริยยศที่ได้รับพระราชทาน ซึ่งได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น

พัดยศพระครูปลัดชั้นเอก ฐานานุกรม

ของ

สมเด็จพระราชาคณะ

พัดพุดตาน พื้นกำมะหยี่สีเหลือง สลับกำมะหยี่สีแดง ลวดใหญ่ปักทองแร่ง ลวดเล็กปักดิ้นด้าน ลายปักดิ้นมัน และเลื่อมเงิน ด้ามงาต่อ ยอดและคอแกะเป็นบัวกลุ่ม สันแกะเป็นช่องลูกฟัก

พระครูปลัดสมเด็จพระราชาคณะ มีดังนี้

๑. **พระครูปลัดสัมพิพัฑฒญาณาจารย์**
๒. **พระครูปลัดสัมพิพัฒนศีลาจารย์**
๓. **พระครูปลัดสัมพิพัฒนวิริยาจารย์**
๔. **พระครูปลัดสัมพิพัฒนสุตาจารย์**
๕. **พระครูปลัดสัมพิพัฒนธุตาจารย์**
๖. **พระครูปลัดสัมพิพัฒนธีราจารย์**

พัดยศพระครูปลัด ชั้นโท ฐานานุกรม

ของ

๑. **พระราชาคณะชั้นเจ้าคณะรองสมเด็จฯ**
๒. **พระราชาคณะเทียบชั้นเจ้าคณะรองสมเด็จฯ**

พัดพุดตาน พื้นกำมะหยี่สีแดง สลับกำมะหยี่สีเหลือง ลวดใหญ่ปักดิ้นมัน ลวดเล็กปักดิ้นด้าน ลายปักดิ้นมัน และเลื่อมเงิน ด้ามงาต่อ ยอดและคอแกะเป็นบัวกลุ่ม สันแกะเป็นช่องลูกฟัก

พัดยศพระครูปลัด ชั้นตรี ฐานานุกรม

ของ

พระราชาคณะชั้นธรรม

พัดพุดตาน พื้นกำมะหยี่สีน้ำเงิน สลับกำมะหยี่สีแดง ลวดใหญ่ปักดิ้นด้าน ลวดเล็กปักดิ้นมัน ลายปักดิ้นมัน และเลื่อมทอง ด้ามงาต่อ ยอดและส้นไม่แกะ

พัดยศพระครูปลัด ฐานานุกรม

ของ

พระราชาคณะชั้นเทพ

พัดพุดตาน พื้นสักหลาดสีเขียวสลับสักหลาดสีแดง ลวดใหญ่-เล็ก ปักไหมทองถัก ลายปักดิ้นมัน ด้ามลายปักดิ้นด้าน และเลื่อมทอง ด้ามงาต่อ ยอด, คอ และส้นไม่แกะ

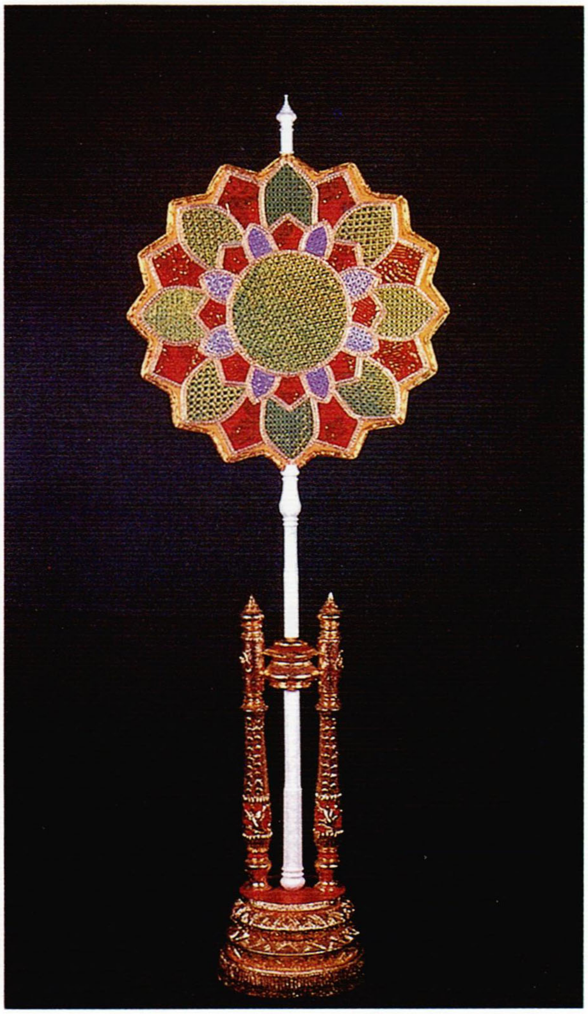

พัดยศพระครูปลัด ฐานานุกรม

ของ

พระราชาคณะชั้นราช

พัดพุดตาน พื้นสักหลาดสีม่วง สลับสักหลาดสีแดง ลวดใหญ่, เล็ก ปักไหมทองถัก ลายปักดิ้นมัน ก้านลาย ปักดิ้นด้านและเลื่อมทอง ด้ามงาต่อ ยอด, คอ, และสัน ไม่แกะ

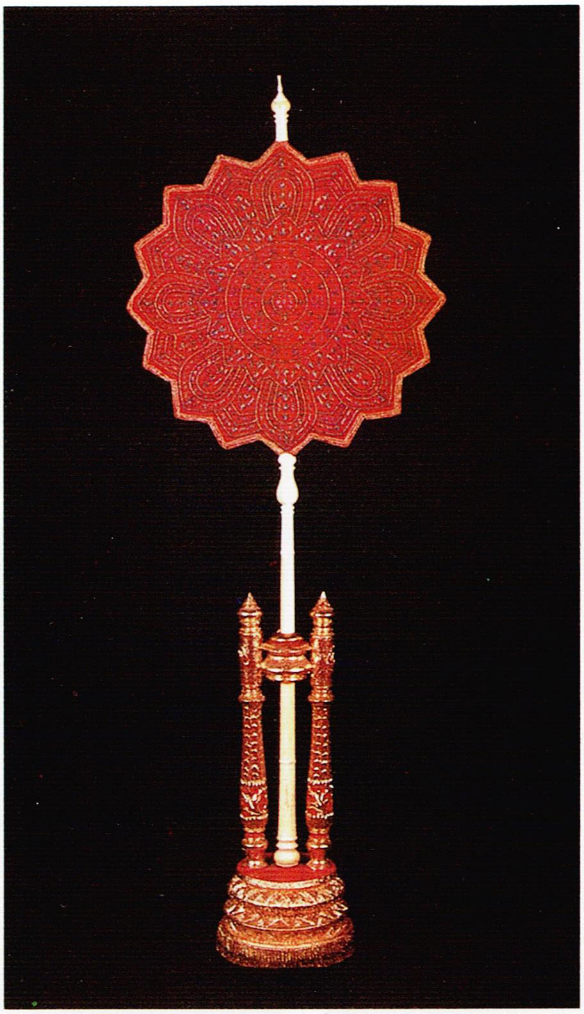

พัดยศพระปลัด ฐานานุกรม

ของ

พระราชาคณะชั้นสามัญ

พัดพุดตาน พื้นเยียระบับ สลับอัตลัดสีเขียวและสีแดง ด้ามงาต่อ ยอด, คอ และสันไม่แกะ

พัดยศพระครู ฐานานุกรมชั้นเอก

ของ

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ได้แก่

๑. พระครูวินยาภิวุฒิ, พระครูสุตตาภิรม (ธ.)

๒. พระครูธรรมกถาสุนทร, พระครูวินัยกรณ์โสภณ (ม.)

พัดพุดตานใบใหญ่ พื้นกำมะหยี่สีแดงล้วน ปักดิ้นเลื่อมลายใบเทศรักร้อย ด้ามงาต่อ ยอด, คอ และส้นไม่แกะ

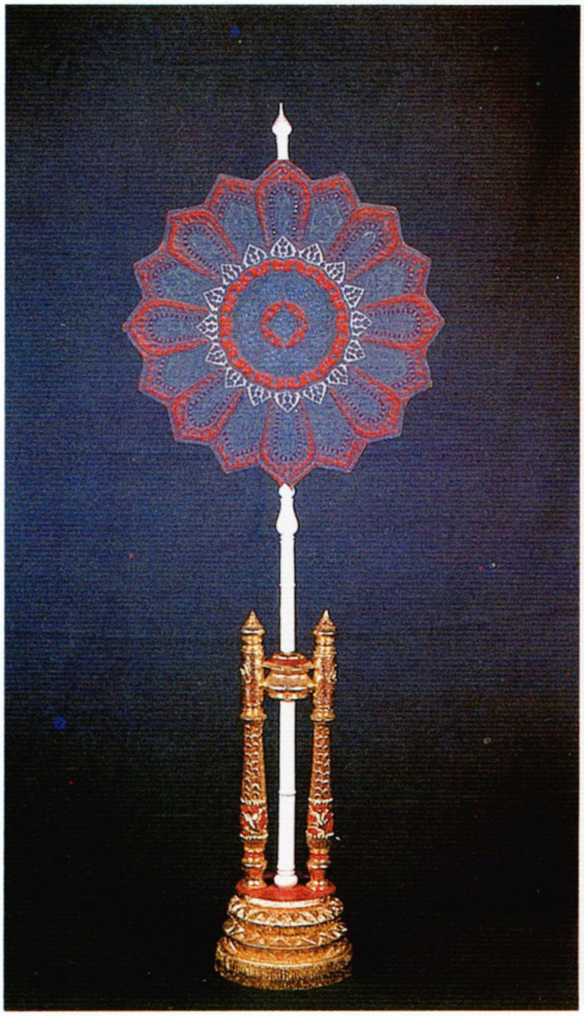
พัดยศพระครูปริต ฐานานุกรมชั้นโท ของสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้แก่

๑. พระครูธรรมาธิการ, พระครูวิจารณ์ภารกิจ (ธ.)

๒. พระครูพรหมวิหาร, พระครูญาณวิสุทธิ (ม.)

พัดพุดตานใบเล็ก พื้นกำมะหยี่แดงล้วน ปักดิ้นเลื่อม ลายใบเทศรักร้อย ด้ามงาต่อ ยอด, คอ และส้นไม่แกะ

คำว่า ปริต แปลว่าเครื่องต่อต้านป้องกัน พระปริต หมายถึง พระพุทธมนต์ ซึ่งเป็นเครื่องป้องกันสรรพอุปัทวันตราย พระครูปริต คือพระครูผู้มีหน้าที่สวดพระพุทธมนต์ ในการพระราชพิธีต่าง ๆ (จากทำเนียบสมณศักดิ์ พ.ศ. ๒๔๖๗)

พัดยศพระครูปริตรามัญ

ตามทำเนียบสมณศักดิ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ พระครูปริตรามัญมีนามดังนี้

พระครูราชสังวร, พระครูสุนทรวิลาส

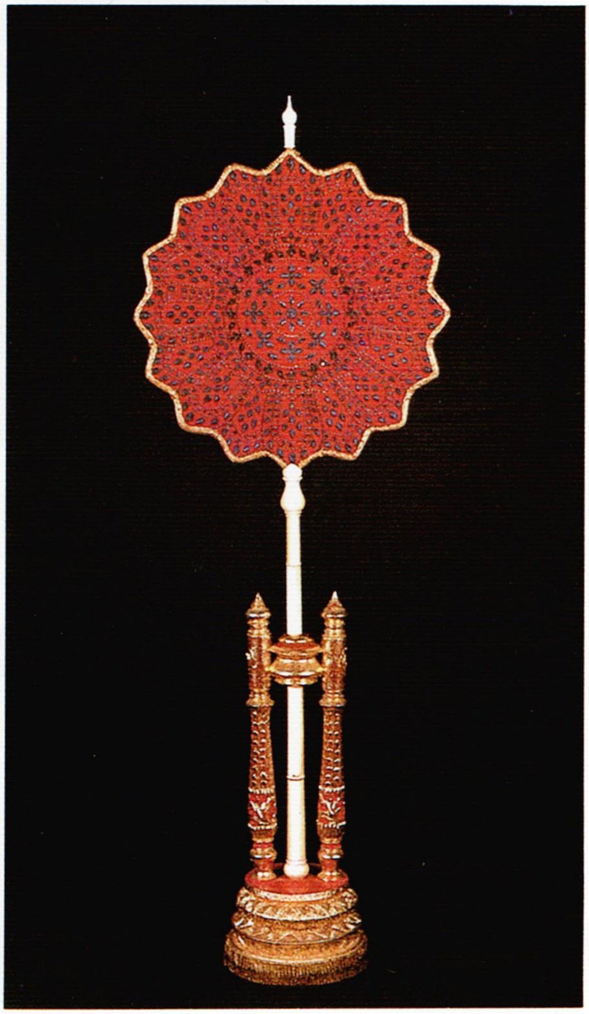
พระครูราชปริต, พระครูสิทธิเตชะ

พัดพุดตาน พื้นกำมะหยี่แดงล้วน ปักดิ้นเลื่อมลายใบเทศรักร้อย ด้ามงาต่อ ยอด, คอ และส้นไม่แกะ

ต่อมาถึงปี ๒๔๙๖ ทำเนียบสมณศักดิ์ได้กำหนดอัตราพระครูปริตรามัญน้อยลงเหลือเพียง ๒ รูป คือ

พระครูราชปริต และ พระครูสิทธิเตชะ

พัดพุดตาน พื้นกำมะหยี่สลับสี (กลีบใบสีแดง สลับสีแดงแก่และสีเขียว มีแฉกสีเขียวอ่อน วงในถัดไปเป็นสีแดงสีเขียว) ปักไหมทอง ด้ามงาต่อ ยอด, คอ และส้นไม่แกะ

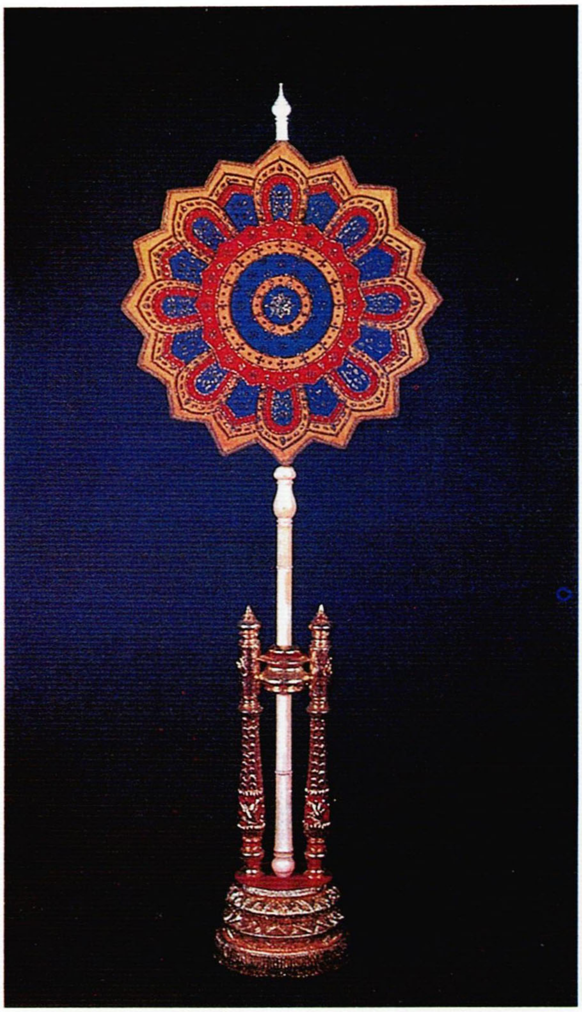
พัดยศพระครูวินัยธร และพระครูธรรมธรฐานานุกรม ของ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

พัดพุดตาน พื้นสักหลาดแดงล้วน ปักดิ้นเลื่อมลายใบเทศรักร้อย (อย่างละเอียด) ด้ามงาต่อยอดคอ และส้นไม่แกะ

ถ้าเป็นฐานานุกรมของเจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะรองพระราชาคณะชั้นธรรม, ชั้นเทพ และชั้นราช พัดพุดตานพื้นสักหลาดแดงล้วน ปักดิ้นเลื่อม ลายใบเทศรักร้อย (อย่างหยาบ ด้ามงาต่อ ยอด, คอ และส้น ไม่แกะ)

หมายเหตุ ตำแหน่งพระครูธรรมธร มีเฉพาะสมเด็จพระสังฆราช เจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะรอง และพระราชาคณะชั้นธรรม

ส่วนพระราชาคณะชั้นเทพและชั้นราช มีแต่พระครูวินัยธร และตำแหน่งต่ำกว่านั้นลงมา

พัดยศพระครูคู่สวด ฐานานุกรม

ของ

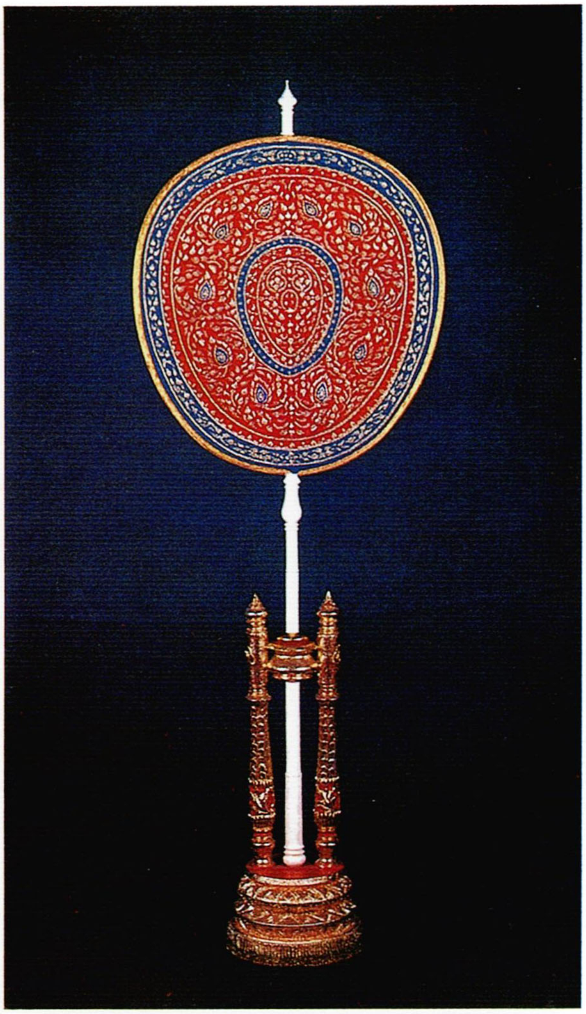
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

เจ้าคณะใหญ่, และเจ้าคณะรอง เช่น

๑. พระครูโฆสิตสุทธสร, พระครูอมรสรนาท (ธ.)

๒. พระครูวิมลสรภาณ, พระครูพิศาลสรคุณ (ม.)

พัดพุดตานใบเล็ก พื้นสักหลาดสีเหลืองสลับสักหลาดสีแดง สีเขียว ปักดิ้นเลื่อมลายใบเทศ รักร้อย ด้ามงาต่อยอด, คอ และส้นไม้แกะ

พัดยศพระครูรองคู่สวด ฐานานุกรม

ของ

สมเด็จพระสังฆราช

สมเด็จพระราชาคณะเจ้าคณะใหญ่

อย่างเก่า พัดหน้านาง พื้นกำมะหยี่ หักทองขวาง ด้ามงาต่อยอด, คอ และส้นไม้แกะ

อย่างใหม่ พัดหน้านาง พื้นกำมะหยี่ สลับสีปักทองแร่ง ก้านลายขดใบเทศ ด้ามงาต่อ ยอด, คอ และส้นไม้แกะ

พระครูรองคู่สวดมี ดังนี้

๑. พระครูพิลาสบรรณวัตร, พระครูพิพัฒบรรณากร (ธ.)

๒. พระครูพิบูลบรรณวัตร, พระครูพิพัฒน์บรรณกิจ (ม.)

๓. พระครูนิเทศธรรมจักษ์, พระครูพิทักษ์ธุรกิจ

๔. พระครูธรรมคุต, พระครูพุทธบาล

๕. พระครูธรรมรัต, พระครูธรรมรุจิ

๖. พระครูวิจิตรสังฆการ, พระครูวิจารณ์โกศล

๗. พระครูบรรณวัตร, พระครูภัทธกิจ

๘. พระครูญาณวิจักษณ์, พระครูพิทักษ์สุนทร

พัดยศพระครูสังฆรักษ์ ฐานานุกรม

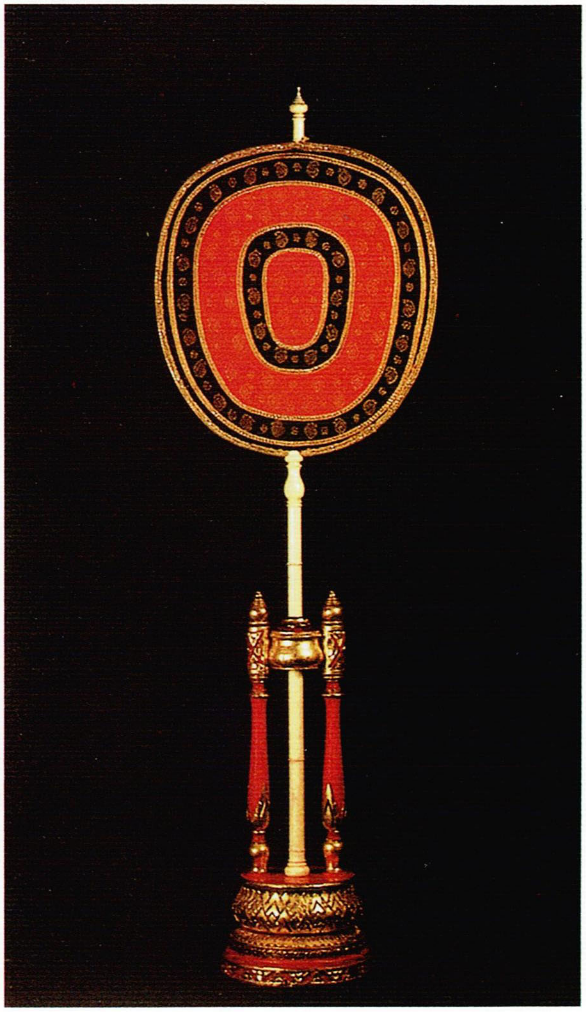
ของ

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

เจ้าคณะใหญ่ และเจ้าคณะรอง

พัดหน้านาง พื้นกำมะหยี่แดงล้วน ถ้าเป็นฐานานุกรมของพระราชาคณะชั้นธรรม ชั้นเทพ และชั้นราช เป็นพัดหน้านาง พื้นสักหลาดแดงล้วน ลายกนกก้านขดลวดปักดิ้นเลื่อมทั้งใบและดอก

หมายเหตุ *พระครูสังฆรักษ์ฐานานุกรม ของสมเด็จพระราชาคณะ และพระราชาคณะบางตำแหน่งมีชื่อต่างกัน โปรดดูในตำแหน่งฐานานุกรม ที่ได้กล่าวมาแล้ว*

พัดยศพระครูสมุห์ ฐานานุกรม

ของ

สมเด็จพระสังฆราชเจ้าลงมา

ถึงฐานานุกรมของพระราชาคณะชั้นราช

พัดหน้านาง พื้นอัตลัดแดง สลับดำหรือม่วงแก่ (ผ้าอัตลัดลายเล็ก) **ใจกลางสีแดง** ประดับเลื่อม ด้ามงาต่อยอด, คอ และส้นไม่แกะ

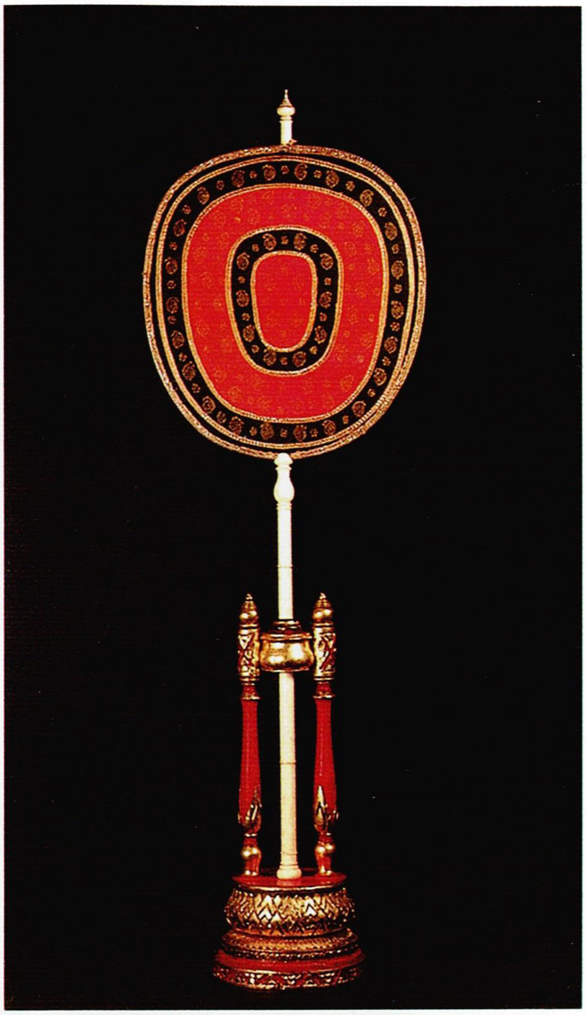
พัดยศพระครูใบฎีกา ฐานานุกรม

ของ

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

ลงมาถึงฐานานุกรมของพระราชาคณะชั้นราช

พัดหน้านาง พื้นอัตลัดสีแดงสลับดำหรือม่วงแก่ (ผ้าอัตลัดลายเล็ก) เช่นเดียวกันกับพัดพระครูสมุห์เป็นแต่เพียงเปลี่ยนพื้นอัตลัดสีสลับกัน ในที่เป็นสีแดงเปลี่ยนเป็นสีม่วงแก่หรือดำ ด้ามงาต่อ ยอด, คอ และส้นไม่แกะ

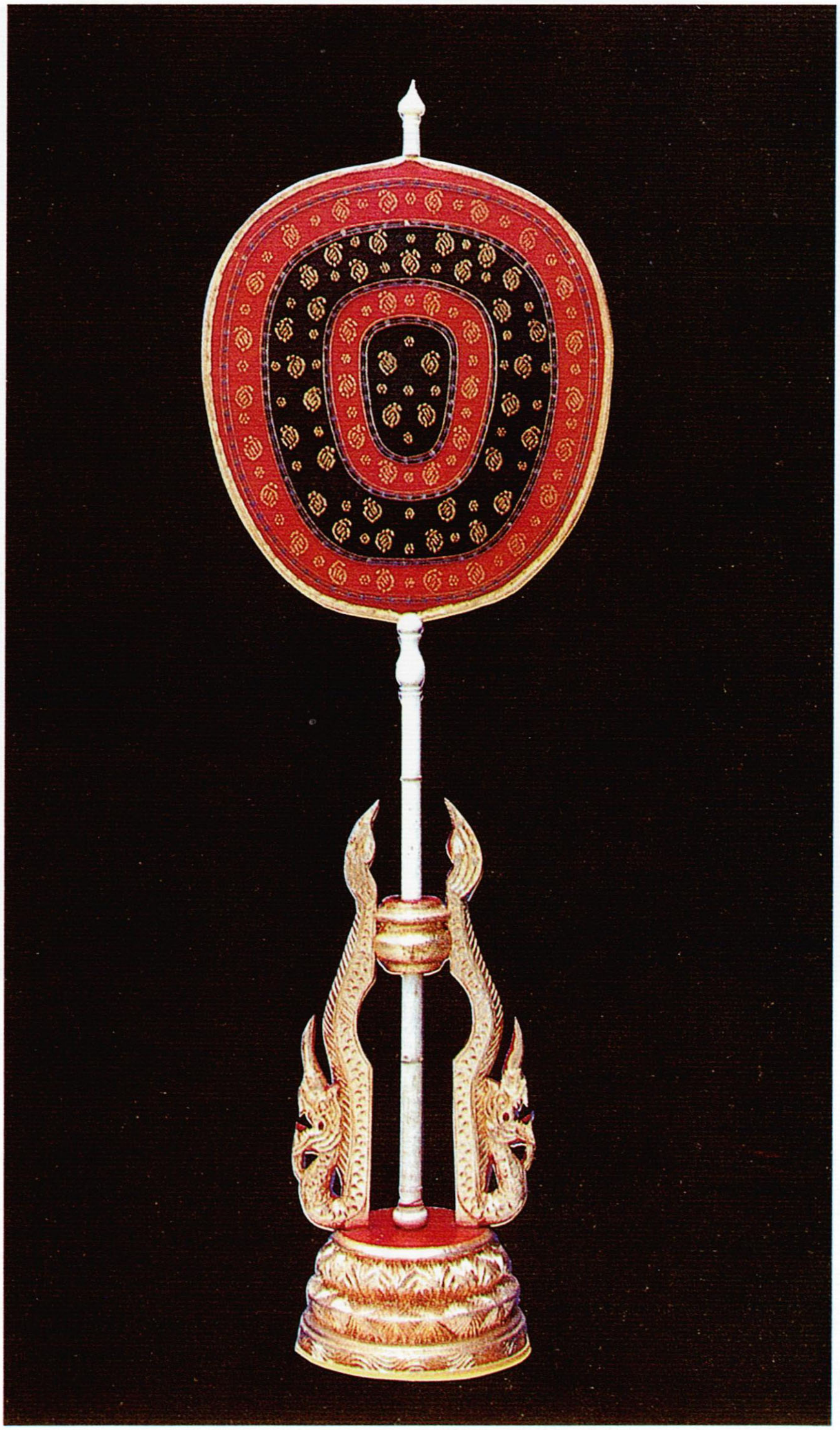

พัดยศพระสมุห์ ฐานานุกรม

ของ

พระราชาคณะชั้นสามัญ

พระราชทานยศเป็นเพียง พระสมุห์ พัดหน้านาง พื้นอัตลัดแดง สลับดำหรือม่วงแก่ (ชนิดลายดอกใหญ่) ใจกลางสีแดง ไม่ประดับเลื่อม ด้ามไม้ ยอดงากลึงเป็นเม็ดทรงมัน ปัจจุบันเป็นด้ามพลาสติก

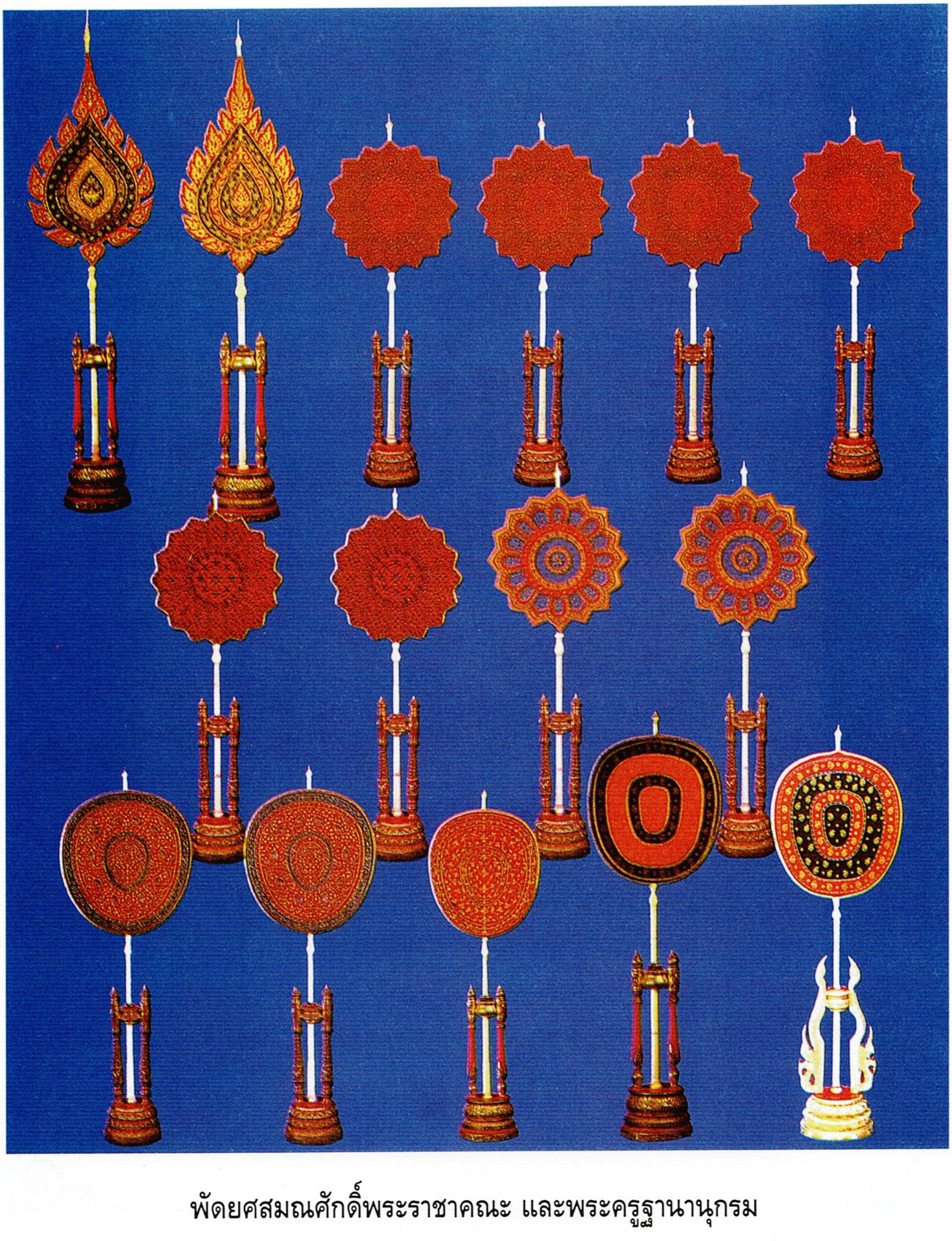

พัดยศพระใบฎีกา ฐานานุกรม

ของ

พระราชาคณะชั้นสามัญ

พัดหน้านาง พื้นอัตลัดแดงสลับดำหรือม่วงแก่ (ผ้าลายดอกใหญ่) เช่นเดียวกับพระสมุห์ เป็นแต่เพียงเปลี่ยนพื้นอัตลัดสีสลับกัน ในที่เป็นสีแดงเปลี่ยนเป็นสีม่วงแก่หรือดำ ใจกลางสีม่วงแก่หรือดำ ไม่ประดับเลื่อม ด้ามไม้ยอดงากลึงเป็นเม็ดทรงมัน ปัจจุบันเป็นด้ามพลาสติก

พัดยศสมณศักดิ์พระราชาคณะ และพระครูฐานานุกรม

ของ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช

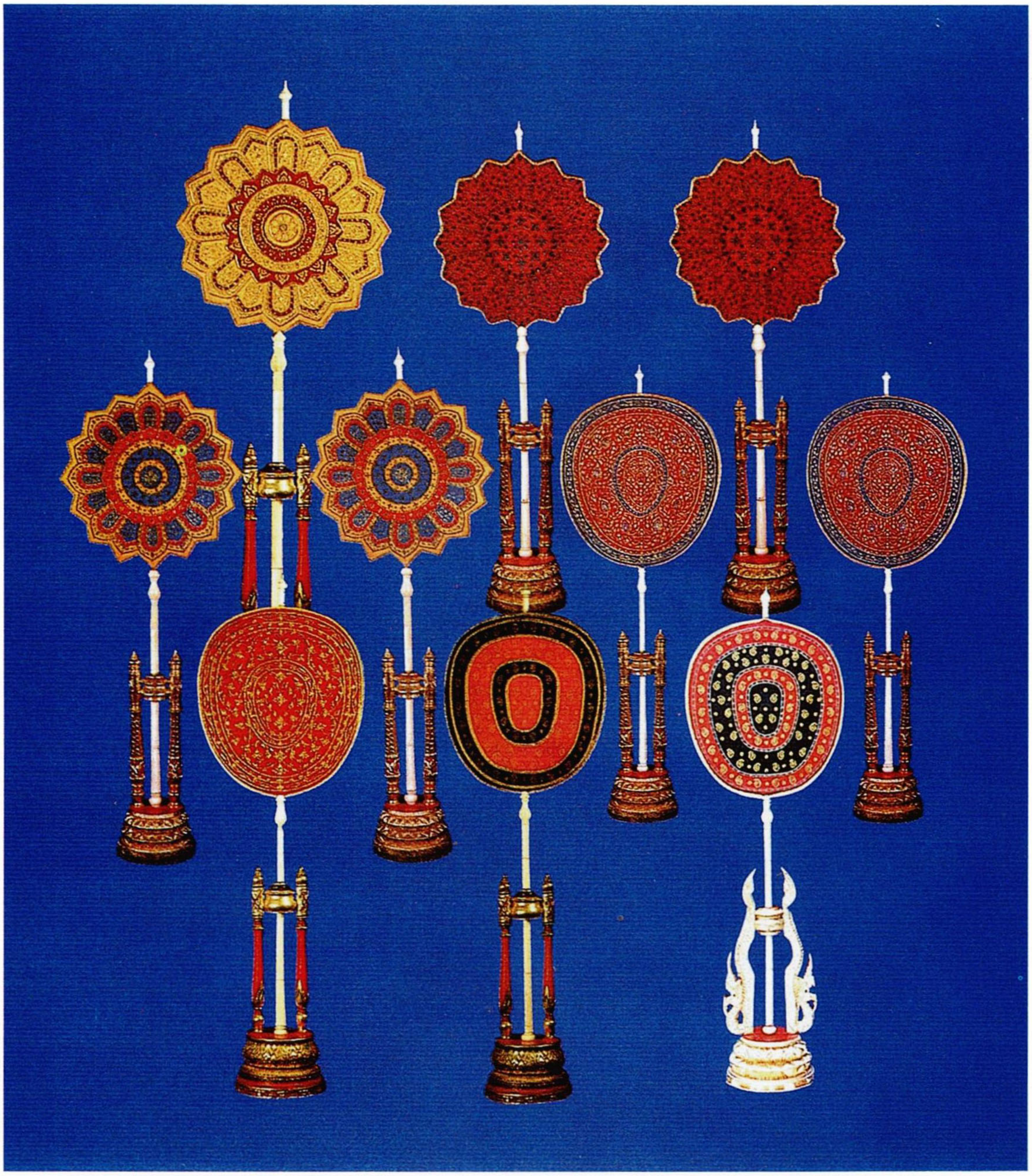
สกลมหาสังฆปริณายก

๑. พระมหาคณิศร
๒. พระจุลคณิศร
๓. พระครูวินยาภิวุฒิ
๔. พระครูสุตตาภิรม (พระครูฐานานุกรม ชั้นเอก)
๕. พระครูธรรมาธิการ
๖. พระครูวิจารณ์ภารกิจ (พระครูปริต ชั้นโท)
๗. พระครูวินัยธร
๘. พระครูธรรมธร
๙. พระครูโฆสิตสุทธสร
๑๐. พระครูอมรสรนาท (พระครูคู่สวด)
๑๑. พระครูพิลาสบรรณวัตร
๑๒. พระครูพิพัฒนบรรณกร (รองคู่สวด)
๑๓. พระครูสังฆวิธาน
๑๔. พระครูสมุห์
๑๕. พระครูใบฎีกา

ตำแหน่งพระราชาคณะปลัดขวา, ปลัดซ้าย ของสมเด็จพระสังฆราช เพิ่งมีขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายกในชั้นก่อนจากนั้นขึ้นไป ปลัดขวา, ปลัดซ้าย ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เพียงพระครูฐานานุกรมชั้นพิเศษเท่านั้น และตำแหน่งพระราชาคณะปลัดขวา, ปลัดซ้าย ดังกล่าวนี้ ยังมีราชทินนามพอจะแบ่งเป็นสายได้ดังนี้

๑. **สายวัดราชบพิธฯ พระมหาคณิศร พระจุลคณิศร**
๒. **สายวัดบวรนิเวศวิหาร พระมหานายก พระจุลนายก**
๓. **สายวัดพระเชตุพนฯ พระทักษิณคณิสสร พระอุดรคณารักษ์**
๔. **สายกลาง พระมหาคณานุศิษฏ์ พระจุลคณานุศาสน์**

หมายเหตุ *ถ้าผู้ที่ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์พระราชาคณะปลัดขวา ปลัดซ้ายเป็นเปรียญ พัดหน้าราหูใหญ่ ถ้าไม่เป็นเปรียญ พัดหน้าราหูเล็ก*

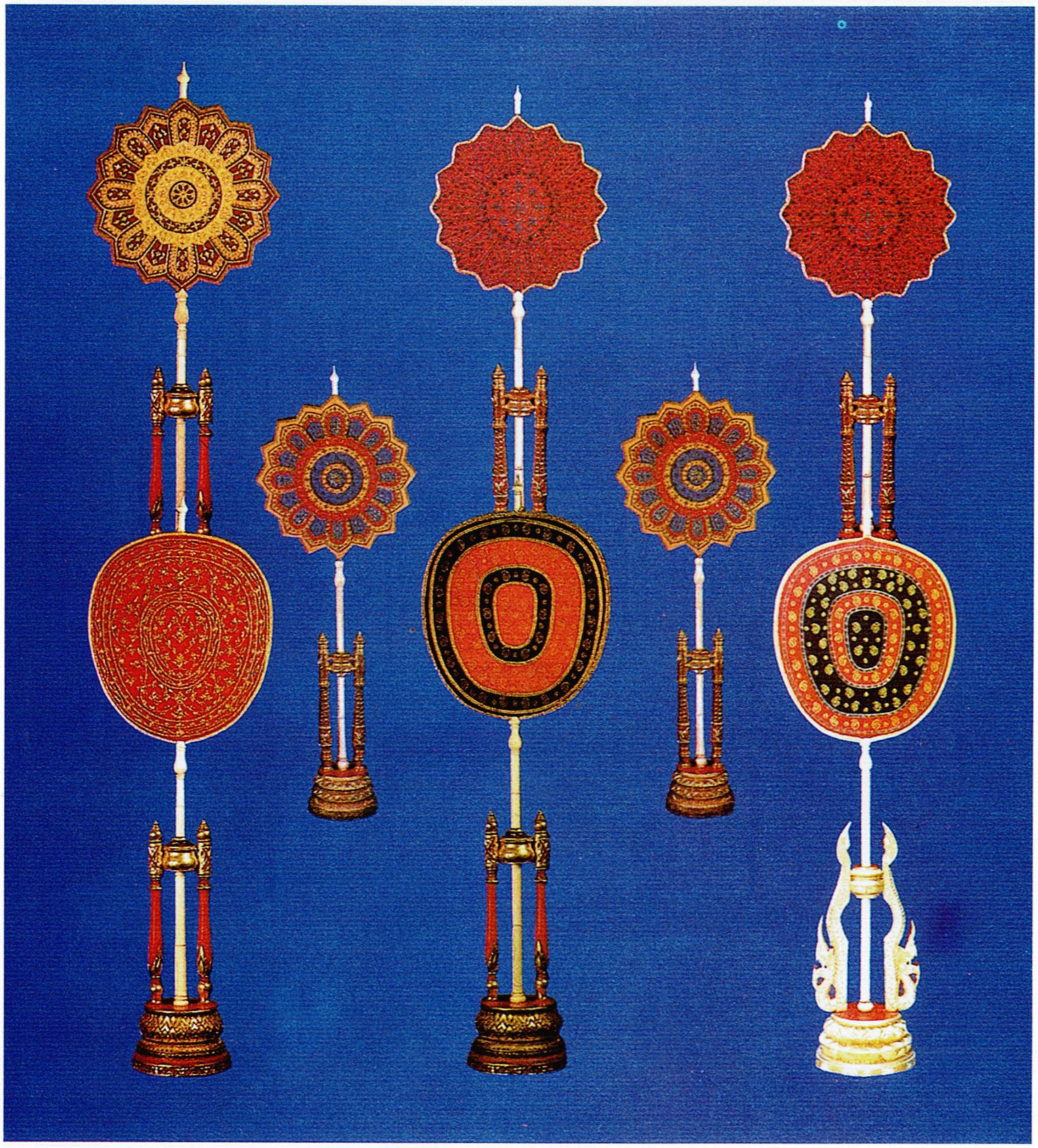

พัดยศพระครูฐานานุกรม

ของ

สมเด็จพระราชาคณะ

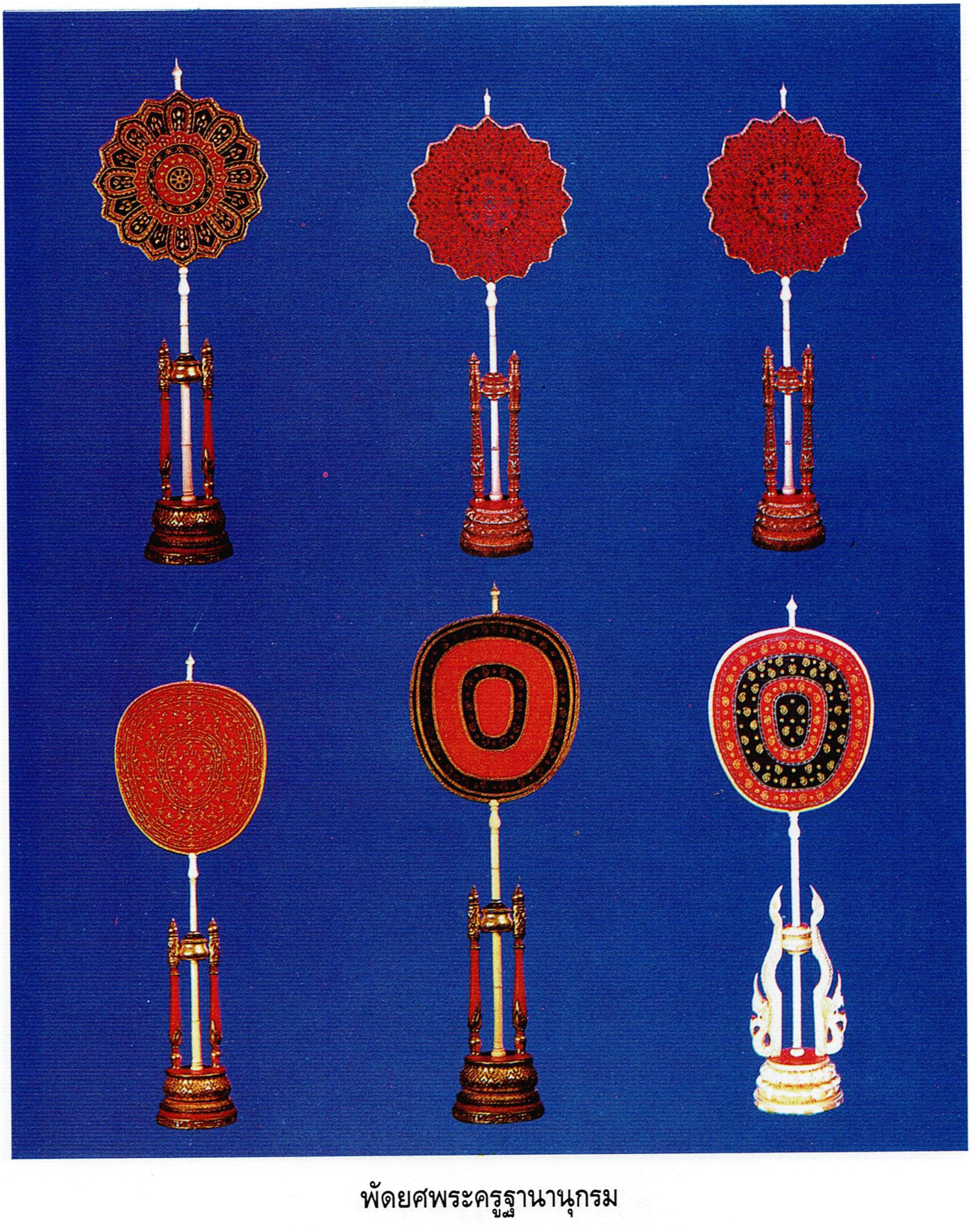
๑. พระครูปลัด (มีชื่อเฉพาะ)
๒. พระครูวินัยธร
๓. พระครูธรรมธร
๔. พระครูคู่สวด (มีชื่อเฉพาะ)
๕. พระครูคู่สวด (มีชื่อเฉพาะ)
๖. พระครูรองคู่สวด (มีชื่อเฉพาะ)
๗. พระครูรองคู่สวด (มีชื่อเฉพาะ)
๘. พระครูสังฆ์ (มีชื่อเฉพาะ)
๙. พระครูสมุห์
๑๐. พระครูใบฎีกา

พัดยศพระครูฐานานุกรม
ของ
รองสมเด็จพระราชาคณะ

๑.	พระครูปลัด (มีชื่อเฉพาะ)	๒.	พระครูวินัยธร
๓.	พระครูธรรมธร	๔.	พระครูคู่สวด (มีชื่อเฉพาะ)
๕.	พระครูคู่สวด (มีชื่อเฉพาะ)	๖.	พระครูสังฆ์ (มีชื่อเฉพาะ)
๗.	พระครูสมุห์	๘.	พระครูใบฎีกา

หมายเหตุ *พระครูฐานานุกรมของพระราชาคณะชั้นเทียบรองสมเด็จฯ มีฐานานุกรม ๖ รูป ตามตัวอย่างข้างต้น แต่ไม่มีพระครูคู่สวด พระครูปลัด มีชื่อเฉพาะใช้พัดยศอย่างเดียวกัน*

พัดยศพระครูฐานานุกรม

ของ

พระราชาคณะชั้นธรรม

๑. พระครูปลัด (มีชื่อเฉพาะ)

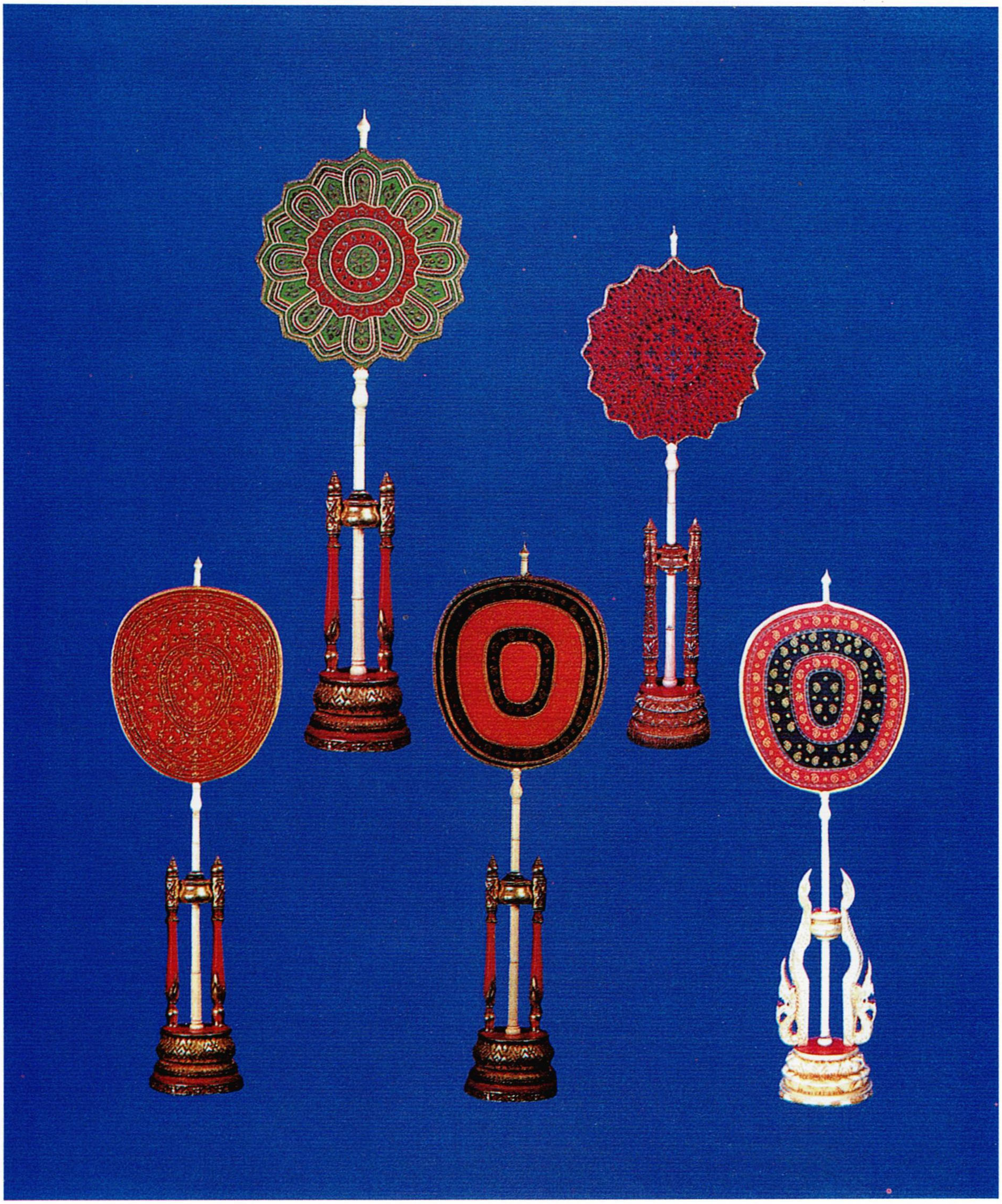
๒. พระครูวินัยธร

๓. พระครูธรรมธร

๔. พระครูสังฆรักษ์ (มีชื่อเฉพาะบ้าง)

๕. พระครูสมุห์

๖. พระครูใบฎีกา

พัดยศพระครูฐานานุกรม

ของ

พระราชาคณะชั้นเทพ

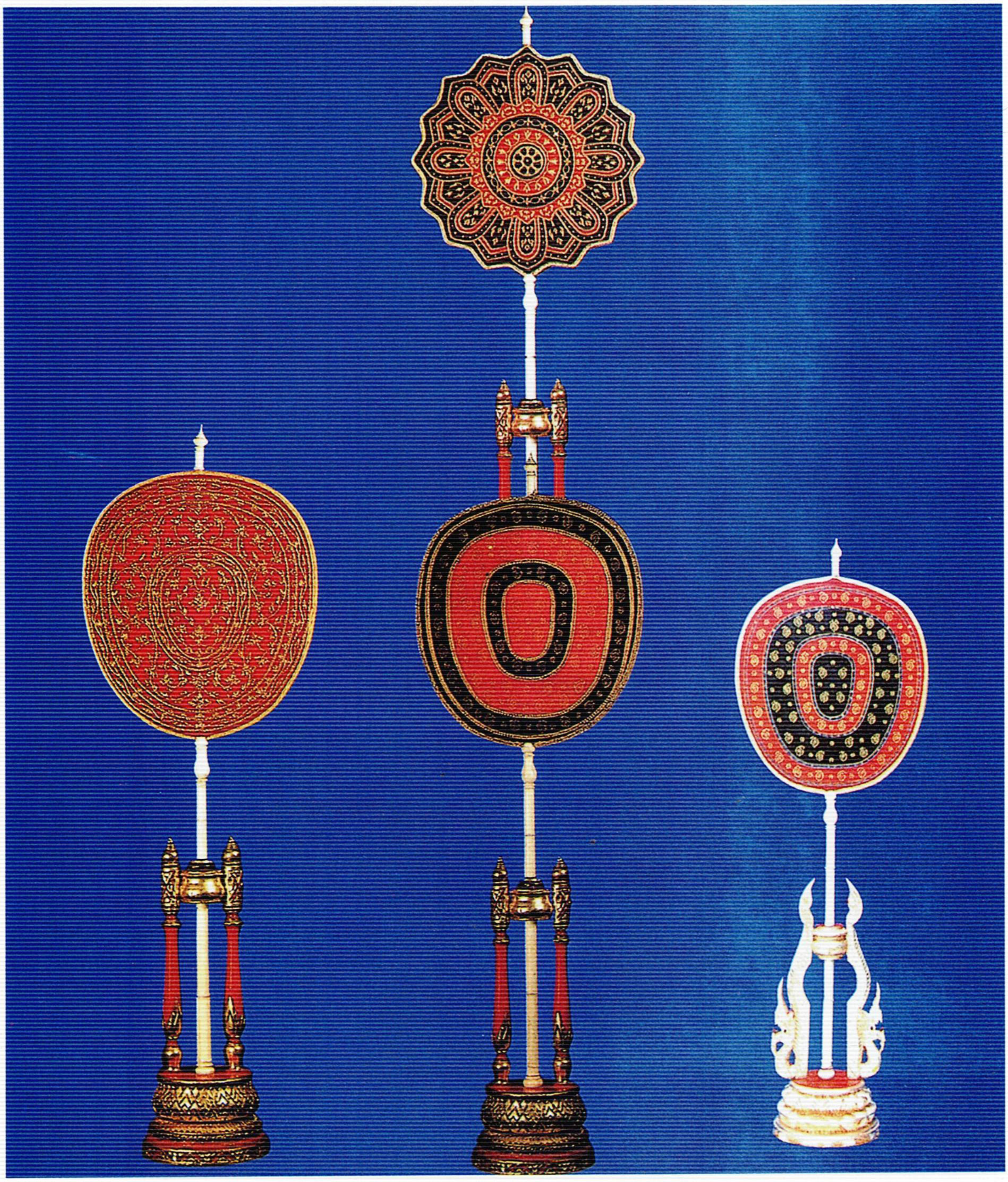
๑. พระครูปลัด

๒. พระครูวินัยธร

๓. พระครูสังฆรักษ์ (มีชื่อเฉพาะบ้าง)

๔. พระครูสมุห์

๕. พระครูใบฎีกา

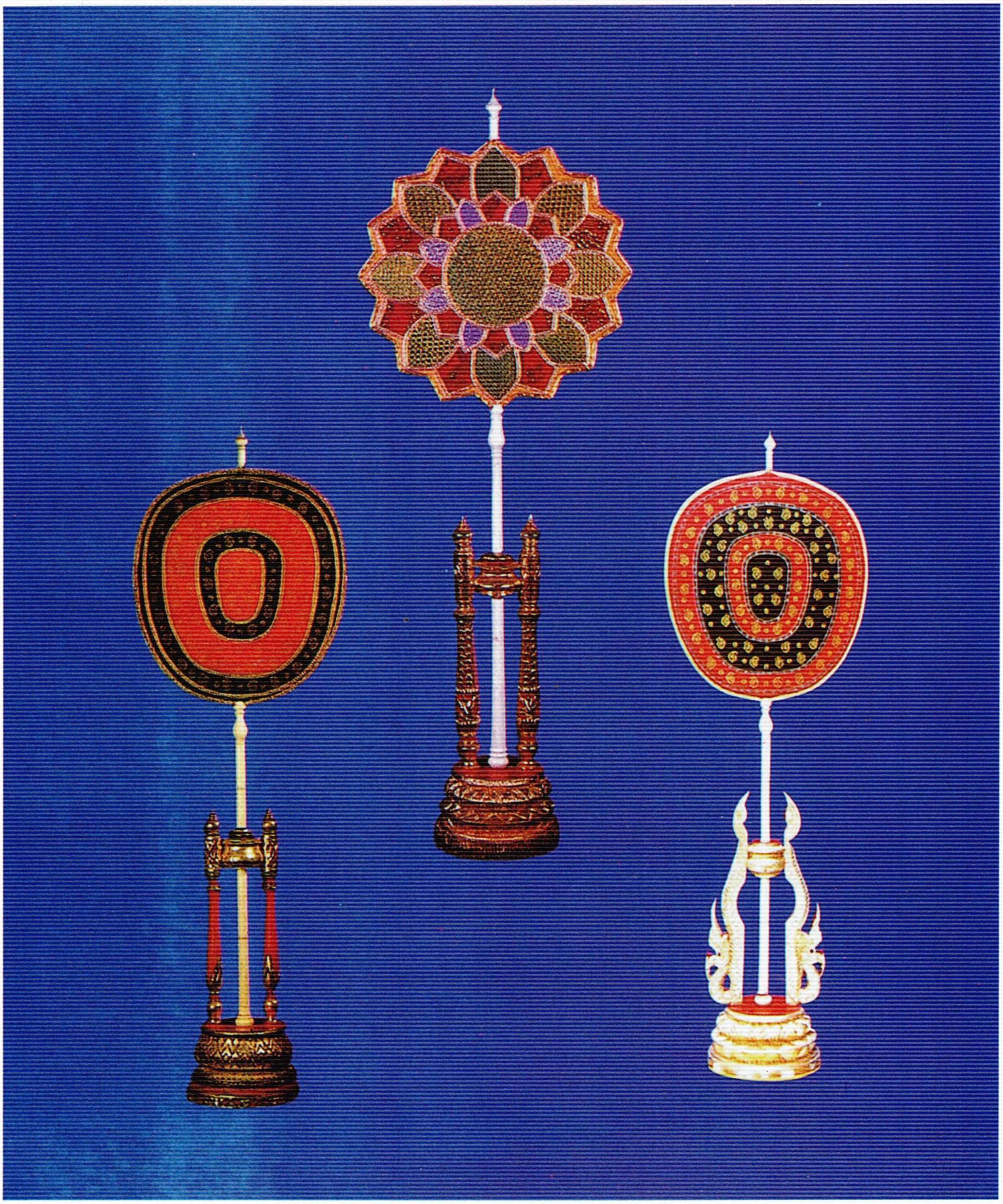

พัดยศพระครูฐานานุกรม

ของ

พระราชาคณะชั้นราช

๑.	พระครูปลัด	๒.	พระครูสังฆรักษ์
๓.	พระครูสมุห์	๔.	พระครูใบฎีกา

พัดยศพระฐานานุกรม

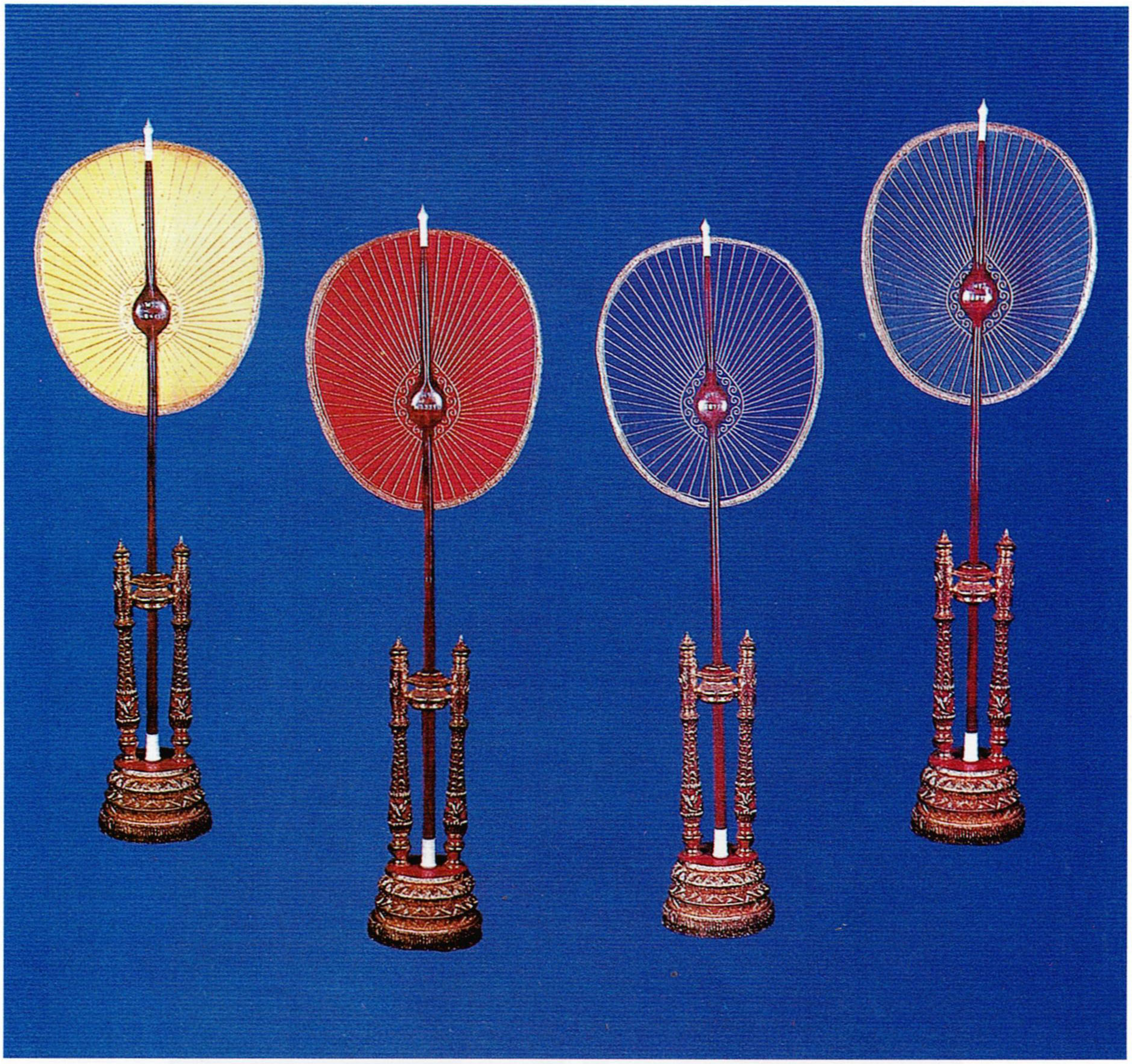
ของ

พระราชาคณะชั้นสามัญ

๑. พระปลัด

๒. พระสมุห์

๓. พระใบฎีกา

พัดยศพระพิธีธรรม

ชื่อ พระพิธีธรรม เริ่มมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ ใช้เรียกพระสงฆ์ที่สวดภาณวาร หรือสวดอาฏานาในพิธีตรุษในสมัยนั้น ส่วนก่อนหน้านั้นขึ้นไปจะเรียกชื่อว่าอย่างไรยังไม่พบหลักฐาน เมื่อเลิกพิธีตรุษแล้ว พระพิธีธรรมคงมีหน้าที่แต่สวดพระอภิธรรมในงานพระศพ หรือในงานศพบุคคลต่าง ๆ ที่ทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้อยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์

พระพิธีธรรม ปัจจุบันมีอยู่ ๑๐ สำรับ ๆ ละ ๔ รูป มีนิตยภัตรูปละ ๖๐ บาทต่อเดือน คือ ๑. วัดพระเชตุพน ๒. วัดมหาธาตุ ๓. วัดบวรนิเวศวิหาร ๔. วัดสระเกศ ๕. วัดจักรวรรดิราชาวาส ๖. วัดสุทัศนเทพวราราม ๗. วัดประยุรวงศาวาส ๘. วัดอนงคาราม ๙. วัดราชสิทธาราม ๑๐. วัดระฆังโฆสิตาราม

พัดยศพระพิธีธรรม มีลักษณะดังนี้

พัดหน้านาง พื้นแพร ปักไหมทอง ด้ามไม้คาบตับ ยอดงา สันงา มีสีต่าง ๆ กัน คือ สีเหลือง สีแดง สีน้ำเงิน สีเขียว

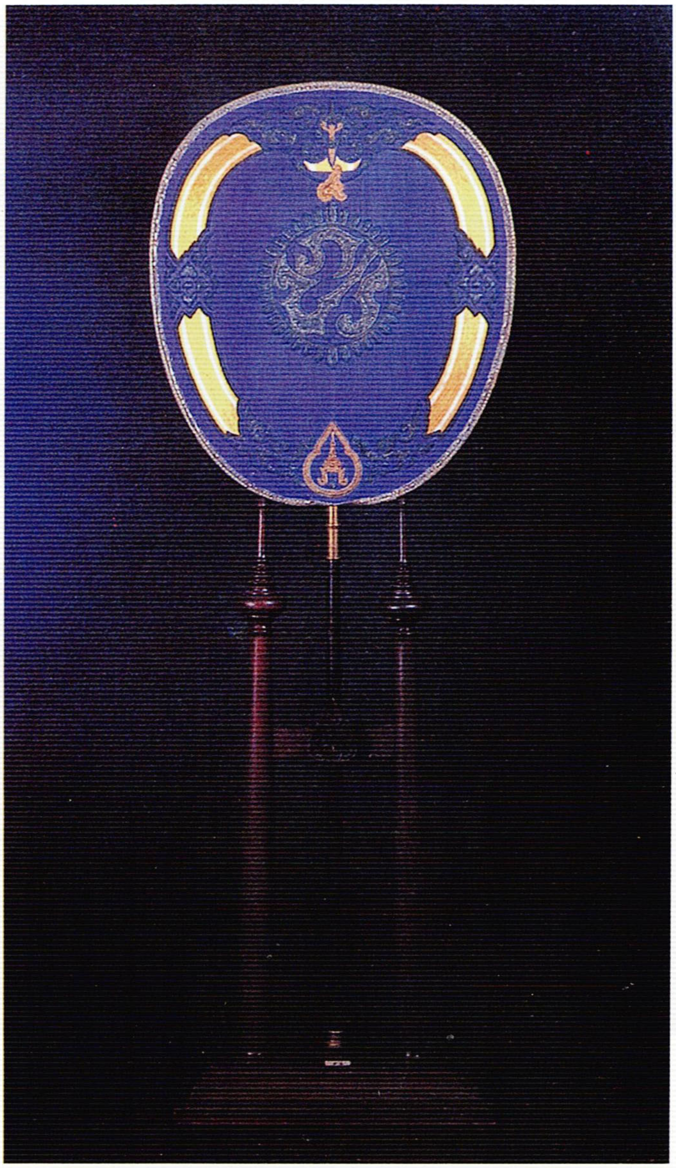
หมายเหตุ *ในทางปฏิบัติสำหรับพระสงฆ์ในพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานแก่พระศพ หรือแก่ศพบุคคลทั่วไปที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับไว้ในพระบรมราชานุเคราะห์ นอกจากพระสวดพระอภิธรรมจะใช้พัดยศพระพิธีธรรมสวดในเวลากลางคืนแล้ว หากหมายกำหนดการทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ๗ วัน ๕๐ วัน หรือ ๑๐๐ วัน ให้มีพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ รับพระราชทานฉัน หรือมีการแสดงพระธรรมเทศนาด้วยแล้ว พระสงฆ์ที่ได้รับนิมนต์มาในพิธีจะต้องใช้พัดยศในพิธีนั้น ๆ และจะต้องถวายอดิเรกถวายอนุโมทนา และถวายพระพรเทศนา เสมือนหนึ่งว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จทรงเป็นประธานในพิธีนั้นด้วย*

พระครูประทวนสมณศักดิ์

พระครูประทวนสมณศักดิ์ คือ พระครูที่สมเด็จพระสังฆราช ทรงตั้งโดยพระธรรมราชูปถัมภ์ให้พระสงฆ์ผู้เป็นกรรมการศึกษาและอุปการะโรงเรียนทั้งฝ่ายปริยัติธรรมและโรงเรียนของรัฐเป็นพระครูในนามเดิม เช่น เดิมชื่อแดง ก็เรียกว่า พระครูแดง เป็นต้น

การตั้งพระครูประทวนฯ ไม่จำกัดจำนวน

พัดรัตนาภรณ์

พัดรัตนาภรณ์ คือพัดประจำรัชกาล ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นสำหรับพระราชทานแก่พระสงฆ์ที่ทรงเคารพนับถือ และคุ้นเคยโดยเฉพาะ ถือว่าเป็นพัดยศ ใช้ได้เฉพาะตัวผู้ได้รับพระราชทานผู้อื่นจะนำไปใช้ไม่ได้ ทั้งจะใช้ในงานชาวบ้านก็ไม่ได้ แม้แต่ในงานพระราชพิธีของหลวง ก็มีระเบียบให้ใช้พัดรัตนาภรณ์ เฉพาะเวลาถวายอนุโมทนาในงานพระราชพิธีฉัตรมงคลงานเดียวเท่านั้น

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน ได้ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพัดรัตนาภรณ์ แก่พระมหาเถระไปแล้วดังนี้

๑. **สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์**

๒. **สมเด็จพระสังฆราช (ญาโณทยมหาเถร)**

๓. **สมเด็จพระสังฆราช (อุฏฐายีมหาเถร)**

๔. **สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร)**

พัดสมณาคุณ

เครื่องหมายตอบแทนผู้ช่วยเหลือราชการพลเรือน

ตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยวิธีปฏิบัติในการให้เครื่องหมายตอบแทนผู้ช่วยเหลือราชการ พ.ศ. ๒๕๑๙ ฯลฯ

ข้อ ๓. เครื่องหมายตอบแทนผู้ช่วยเหลือราชการพลเรือน ให้เป็นไปตามระเบียบการให้เครื่องหมายตอบแทนผู้ช่วยเหลือราชการพลเรือน สำนักนายกรัฐมนตรี โดยทำเป็นรูปอาร์มลงยาสีธงชาติมีรูปตราตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (รูปรัฐธรรมนูญมีรัศมี ประดิษฐานบนพาน ๒ ชั้น เหนือตั่งมีรูปราชสีห์กับคชสีห์ยืนในท่าเผ่นเข้าหากัน) ฯลฯ

ข้อ ๕. สำหรับพระภิกษุสงฆ์ ทำเครื่องหมายเป็นรูปพัด ปักเครื่องหมายรูปตราตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแบ่งเป็น ๔ ชั้น คือ

๑. ชั้นพิเศษ พัดหน้านาง ด้านหน้าพื้นตาดเหลือง ปักดิ้นสีทองลายกนกเปลว ใจกลางเป็นรูปตราตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ด้านหลังกรุด้วยแพรต่วนสีเหลือง ขลิบริมด้วยลูกไม้ทอง ด้ามงานมพัดเป็นรูปอาร์มลงยา สีธงชาติ มีคำจารึกไว้บนอาร์มว่า "ถวายแก่พระภิกษุ...จังหวัด..."

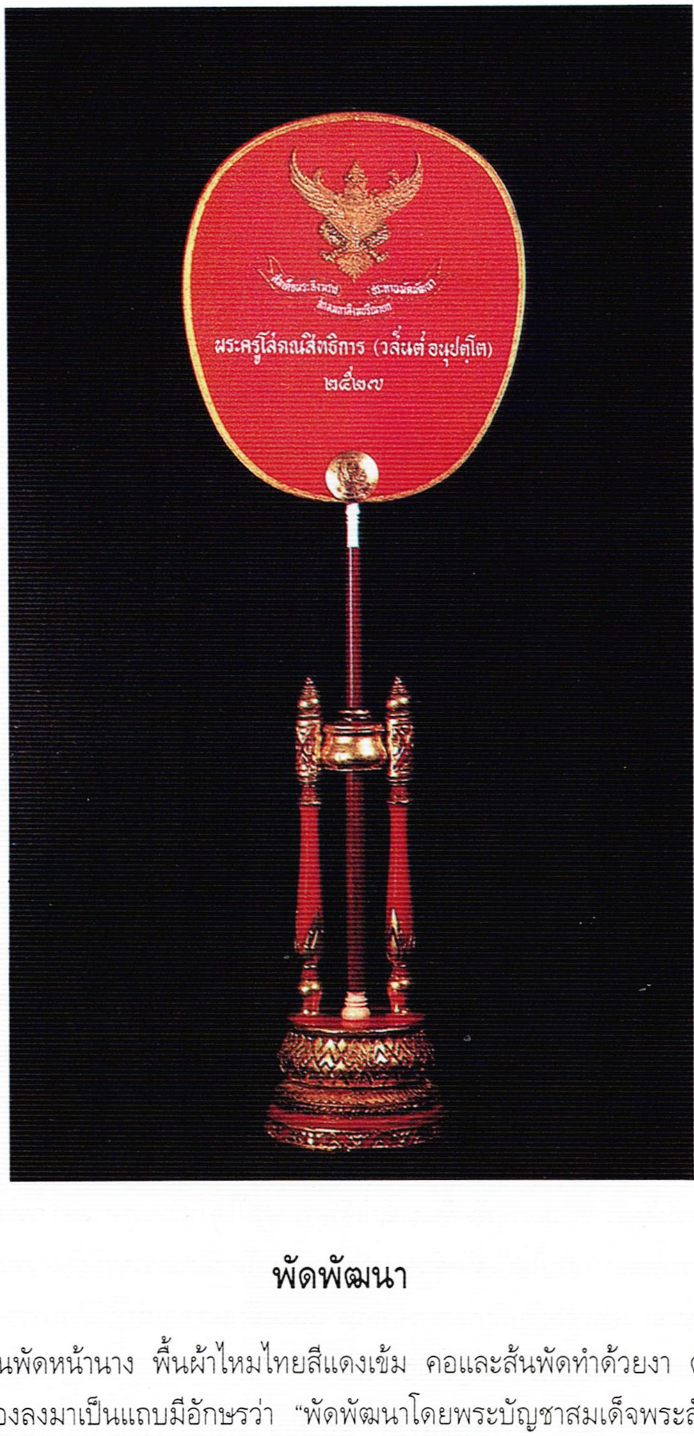
๒. ชั้นที่ ๑ พัดหน้านาง พื้นแพรต่วนสีแดงทั้งสองหน้า ด้ามไม้ สันงา (การปักรูปลาย, ใจกลาง, ขลิบริม และนมพัด เหมือนชั้นพิเศษ)

๓. ชั้นที่ ๒ พัดหน้านาง พื้นแพรต่วนสีแดงทั้งสองหน้า ด้ามไม้ สันงา (การปักรูปลาย, ใจกลาง, ขลิบริม และนมพัด เหมือนชั้นพิเศษ)

๔. ชั้นที่ ๓ พัดหน้านาง พื้นแพรต่วนสีน้ำเงินทั้งสองหน้า ด้ามไม้ สันงา (การปักรูปลาย, ใจกลาง, ขลิบริม และนมพัด เหมือนชั้นพิเศษ)

(โปรดดูรายละเอียดในระเบียบกระทรวงศึกษาธิการฯ ในภาคผนวก)

(ายละเยลรายละเะระแบกระทรวบกระทรวาธิกาภาคผนวก)

พัดพัฒนา

ลักษณะเป็นพัดหน้านาง พื้นผ้าไหมไทยสีแดงเข้ม คอและส้นพัดทำด้วยงา ด้านหน้าปักดิ้นทองเป็นรูปครุฑพ่าห์ รองลงมาเป็นแถบมีอักษรว่า "พัดพัฒนาโดยพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราชประทานแก่ (ระบุนามเจ้าอาวาส) พ.ศ. ...." นมพัดเป็นรูปตรากรมการศาสนา ดุนบนแผ่นโลหะสีทอง ทรงกลม

การพัฒนาวัดเป็นนโยบายของรัฐบาล เริ่มมีมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๓ สมัยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี โดยมุ่งที่จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ปรับปรุงวัดวาอารามให้เจริญร่มรื่น เหมาะแก่การศึกษาและปฏิบัติธรรม ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ ซึ่งเป็นปีแรกที่ พันเอก ปิ่น มุทุกันต์ ได้เข้าดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ พิจารณาเห็นว่าการพัฒนาวัดเป็นเรื่องสำคัญมาก สมควรจัดทำเป็นโครงการเช่นเดียวกับการพัฒนาประเทศด้านอื่น ๆ จึงได้เสนอแผนพัฒนาวัดทั่วราชอาณาจักรไปยังรัฐบาล ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้อนุมัติแผนนั้น พร้อมกับให้ตั้งงบประมาณอุดหนุนมาทุกปี

การพัฒนาวัดในระยะ ๖ ปีแรกที่ผ่านมาแล้ว (๒๕๐๗-๒๕๑๒) นับว่าได้ผลดีพอสมควร อย่างน้อยทำให้วัดทั่วประเทศมีการเคลื่อนไหวในการพัฒนา แต่แผนที่ใช้ในการพัฒนานั้น กำหนดขอบเขตและหลักการต่าง ๆ ไว้แคบ ไม่เหมาะที่จะขยายงานพัฒนาวัดต่อไปให้ได้ผลตามวัตถุประสงค์ตามนโยบายของรัฐบาล ดังนั้น กรมการศาสนาจึงยกร่างโครงการพัฒนาวัดในระยะ ๖ ปีหลัง (๒๕๑๓-๒๕๑๘) เสนอที่ประชุมคณะกรรมการอำนวยการพัฒนาวัดตรวจแก้ในการประชุม ครั้งที่ ๑/๒๕๑๓ วันที่ ๓๐ มกราคม ๒๕๑๓ และในการประชุมครั้งที่ ๒/๒๕๑๓ วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๓ เมื่อที่ประชุมเห็นชอบเป็นเอกฉันท์แล้วจึงเสนอโครงการนี้ต่อคณะรัฐมนตรี

คณะรัฐมนตรีได้ประชุมปรึกษาเมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๑๓ อนุมัติให้ดำเนินการได้ตามหนังสือเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ สร ๐๔๐๓/๓๙๕๘ ลงวันที่ ๑ เมษายน ๒๕๑๓ เสร็จแล้วกรมการศาสนาได้เสนอมหาเถรสมาคมรับทราบในการประชุมครั้งที่ ๗/๒๕๑๓ เมื่อวันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๑๓ นี้คือความเป็นมาของโครงการพัฒนาวัดทั่วราชอาณาจักร

สมเด็จพระสังฆราช

ประทานพัดพัฒนาแก่เจ้าอาวาส

โดยคำแนะนำของคณะกรรมการอำนวยการพัฒนาวัด ซึ่งแต่งตั้งโดยมติคณะรัฐมนตรี ได้ปรารภว่าการพัฒนาวัดทั่วราชอาณาจักรตามที่คณะรัฐมนตรีอนุมัติไว้ เพื่อเป็นการเสริมสร้างความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งจะเป็นผลกระทบต่อความมั่นคงของชาติและประชาชนด้วยนั้น สมควรที่ทางราชการจะได้เชิดชูเกียรติของเจ้าอาวาสผู้สามารถพัฒนาวัดให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย เพื่อเป็นที่ตั้งแห่งประสาทศรัทธาและเป็นตัวอย่างอันดีของบุคคลทั่วไปโดยการจัดสร้างพัดเกียรติคุณพิเศษขึ้นถวายเป็นทางราชการโดยพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ จึงได้นำความเรื่องนี้ขึ้นกราบทูลสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายกเมื่อทรงอนุมัติในหลักการแล้ว จึงได้สร้างพัดพัฒนาขึ้นเพื่อประทานแก่เจ้าอาวาสวัดพัฒนาทั่วราชอาณาจักร

เมื่อสมเด็จพระสังฆราชประทานพัดพัฒนาแก่เจ้าอาวาสรูปใด กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ จะได้ออกประกาศนียบัตรพัฒนากำกับไปกับพัดด้วย ประกาศนียบัตรดังกล่าวจะมีข้อความบรรยายเกียรติคุณของท่านผู้ได้รับเฉพาะราย ลงนามอธิบดีกรมการศาสนา และผนึกลงบนแผ่นไม้สักถาวร นำขึ้นถวายสมเด็จพระสังฆราชเพื่อประทานเป็นเกียรติแก่ท่านผู้ได้รับพัดสืบไป

หมายเหตุ *เก็บความจาก "การพัฒนาวัด" หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พันเอกปิ่น มุทุกันต์ ป.ม., ท.ช., ท.จ. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๑๕ โรงพิมพ์การศาสนา กรุงเทพมหานคร จัดพิมพ์*

อักษรย่อที่ใช้ในเรื่องพัดยศสมณศักดิ์

จจ.ชอ.	เจ้าคณะจังหวัดชั้นเอก
จจ.ชท.	เจ้าคณะจังหวัดชั้นโท
ร.จจ.	รองเจ้าคณะจังหวัด
จอ.ชพ.	เจ้าคณะอำเภอชั้นพิเศษ
จอ.ชอ.	เจ้าคณะอำเภอชั้นเอก
จอ.ชท.	เจ้าคณะอำเภอชั้นโท
ร.จอ.	รองเจ้าคณะอำเภอ
จต.ชอ.	เจ้าคณะตำบลชั้นเอก
จต.ชท.	เจ้าคณะตำบลชั้นโท
จต.ชต.	เจ้าคณะตำบลชั้นตรี
จล.ชอ.	เจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นเอก
จล.ชท.	เจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นโท
จล.ชต.	เจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นตรี
ทผจล.ชพ.	เทียบผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวงชั้นพิเศษ
ทผจล.ชอ.	เทียบผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นเอก
ทผจล.ชท.	เทียบผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ชั้นโท
จร.ชอ.	เจ้าอาวาสวัดราษฎร์ชั้นเอก
จร.ชท.	เจ้าอาวาสวัดราษฎร์ชั้นโท
จร.ชต.	เจ้าอาวาสวัดราษฎร์ชั้นตรี
อ.วิก.	อดีตวิปัสสนาในกรุง
อ.วิม.	อดีตวิปัสสนาในหัวเมือง
อ.กส.จ.	อดีตกรรมการสงฆ์จังหวัด
อ.กส.อ.	อดีตกรรมการสงฆ์อำเภอ
วิ.ก.	พัดยศวิปัสสนาในกรุง
วิ.ม.	พัดยศวิปัสสนาในเมือง

พัดยศที่ใช้ร่วมกันหลายตำแหน่ง

	ตำแหน่ง		ลักษณะพัด
๑.	พระครูสัญญาบัตร	จจ.ชท.	พัดเปลวเพลิง พื้นสักหลาดแดง ปักดิ้น
	"	จล.ชอ.	
๒.	พระครูสัญญาบัตร	ร.จจ.	พัดพุดตาน พื้นสักหลาดแดงล้วน ปักดิ้นใจกลาง
	"	จอ.ชพ.	สลับสีเขียว-แดง-น้ำเงินแฉก
๓.	พระครูสัญญาบัตร	จล.ชท.	พัดพุดตานใบกลาง พื้นกำมะหยี่สลับสีแดง-น้ำเงิน
	"	ร.จล.ชอ.	ปักดิ้นเลื่อม ลายใบเทศรักร้อย ใจกลางสลับ
	"	ผจล.ชพ.	สีเหลือง-แดง-น้ำเงิน (กลีบดอกพุดตาน
	"	ทยจล.ชพ.	แดง-น้ำเงิน)
๔.	พระครูสัญญาบัตร	จล.ชต.	พัดพุดตานใบเล็ก พื้นกำมะหยี่สลับสีแดง-เขียว
	"	ร.จล.ชท.	ปักดิ้นเลื่อม ลายใบเทศรักร้อย ใจกลางสลับสี
	"	ผจล.ชอ.	เขียว-แดง-เขียว (กลีบดอกพุดตานแดง-เขียว)
	"	ทผจล.ชอ.	
๕.	พระครูสัญญาบัตร	ร.จล.ชต.	พัดพิเศษ จ.ป.ร. (ถวายเฉพาะที่อยู่ใน
	"	ผจล.ชท.	พระอารามหลวงเท่านั้น)
๖.	พระครูสัญญาบัตร	ร.จล.ชท.วิ	พัดพุดตานใบเล็ก พื้นกำมะหยี่ขาว ปักดิ้นเลื่อม
	"	ผจล.ชอ.วิ	ลายใบเทศรักร้อย (พระครูวิปัสสนาในกรุง)
	"	จต.ชอ.วิ	
	"	จร.ทผจล.ชอ.วิ.	
	"	ชอ.วิ ก.	
๗.	พระครูสัญญาบัตร	จต.ชท.วิม.	พัดพุดตานใบเล็ก พื้นสักหลาดขาว
	"	จร.,ทผจล.ชท.วิ	สลับสักหลาดชมภูอ่อน ปักดิ้นเป็นรูปกลีบบัวบาน
	"	จร.ชท.วิ	(พระครูวิปัสสนาหัวเมือง)
	"	อดีต วิม.	
๘.	พระครูสัญญาบัตร	ทผจล.ชท.	พัดพุดตาน พื้นแพรแดงปักดิ้น ใจกลางสลับ
	"		แพรสี รูปวงกลมสีม่วง-แดง-ม่วง แฉกน้ำเงิน
	"	ร.จอ.ชท.	
๙.	พระครูสัญญาบัตร	จร.ชต.	พัดพุดตาน พื้นแพรแดง ปักดิ้นใจกลางเป็น
			วงกลม สลับสีเขียว-แดง-เขียว
๑๐.	พระครูสัญญาบัตร		พัดพุดตาน พื้นแพรแดงล้วน ปักดิ้น
	"	ผจร.	
	"	อ.เลข.กสอ.ชต.	

เครื่องประกอบสมณศักดิ์*

พระภิกษุได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ นอกจากจะได้รับพระราชทานพัดยศแล้ว ยังได้รับพระราชทานเครื่องประกอบสมณศักดิ์อีก เครื่องประกอบสมณศักดิ์ของพระสงฆ์มีต่างกันตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๑. สมเด็จพระสังฆราช[๑] มีเครื่องประกอบสมณศักดิ์ดังนี้ คือ

ก. พัดยศสมณศักดิ์

ข. พระสุพรรณบัฏ[๒]

ค. ย่ามหักทองขวาง

ง. ฉัตรผ้าขาว ๓ ชั้น

จ. บัลลังก์

เครื่องถมปัด[๓]

ก. พานหมากมีเครื่องพร้อม

ข. หีบหมากมีพานรอง มีตราจักรี

ค. หีบหมากเล็กใส่หมากตำ

ง. ตะบันหมาก

จ. กล่องหมากรูปหกเหลี่ยม มีเครื่องในพร้อม

ฉ. ขันน้ำมีฝาชีหุ้มผ้าขาว

ช. ขันน้ำพานรองมีฝา

ฌ. คณโฑมีพานรอง

ญ. ที่ล้างหน้ามีเครื่องพร้อม

ฎ. กระโถนปากแตรอย่างใหญ่

ฏ. กระโถนปากแตรอย่างกลาง

ฐ. กระโถนกลมอย่างใหญ่

ฑ. กระโถนกลมอย่างกลาง

ฒ. กระโถนเล็กทรงกระทาย[๔]

ณ. กาน้ำรูปกระบอก

---

(๑) เครื่องประกอบสมณศักดิ์ของสมเด็จพระสังฆราชนี้ส่วนใหญ่จะได้รับมาตั้งแต่เป็นสมเด็จพระราชาคณะ

(๒) พระสุพรรณบัฏ เป็นแผ่นทองคำแผ่หนัก ๔๘ กรัมเศษ กว้าง ๑๘ เซ็นติเมตร ยาว ๒๐ เซ็นติเมตร

(๓) เครื่องถมปัด คือภาชนะทองแดงที่เคลือบน้ำยาประสมด้วยลูกปัดป่นให้เป็นผงเป็นสีและลวดลายต่างๆ

(๔) คล้ายกระบุงเล็ก ปากผาย

** กรมการศาสนา. ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๑ หน้า ๒๒๙ ถึง ๒๓๔ โรงพิมพ์การศาสนา จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๒๕*

ด. ที่ชา

ต. ปิ่นโต

ถ. ลักจั่น[๑]

ท. ฝาบาตร เชิงบาตร พร้อมด้วยบาตร

ปัจจุบันเครื่องประกอบสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระสังฆราชได้รับพระราชทาน มีดังนี้คือ

ก. ถาดที่สรงพระพักตร์

ข. พานพระศรีขนาดใหญ่ มีตลับ ๑ จอก ๑ ซองพลู ๑

ค. ขันน้ำพานรอง มีจอกและฝาชีหุ้มตาด

ง. หีบตราจักรี

จ. หีบพระโอสถหลังนูน

ฉ. คณโฑ

ช. กากลม

ฌ. หม้อลักกระจั่น

ฎ. ฝาบาตร เชิงบาตร

ฏ. กระโถนปากแตรใหญ่

ฐ. กระโถนทรงกระทายเล็ก

ฑ. ปิ่นโตกลม มี ๔ ชั้น

ฒ. พัดยศสมณศักดิ์

ณ. ตราพระตำแหน่ง

ด. ใบกำกับการเลื่อนสมณศักดิ์

ต. พระบรมราชโองการ (ใหญ่)

ถ. พระสุพรรณบัฏ

ท. ไตรแพร ๑ ไตร

ธ. พระแท่นพร้อมฉัตร ๓ ชั้น ๑ ชุด

๒. สมเด็จพระราชาคณะ เจ้าคณะใหญ่[๒] มีเครื่องประกอบสมณศักดิ์ ดังนี้

ก. สุพรรณบัฏ[๓]

ข. ไตรแพร

ค. ย่ามหักทองขวาง

---

(๑) ลักจั่น คือหม้อน้ำสำหรับบรรจุน้ำในเวลาเดินทางอย่างที่พระธุดงค์ใช้

(๒) หมายเหตุ เดิมมีเสื่อทอด้วยก้านหางนกยูง พัดวิชนีด้ามงาหุ้มโหมดเหลือง และพัดขนนกด้ามยาวด้วย

(๓) สุพรรณบัฏตำแหน่งสมเด็จพระราชาคณะเจ้าคณะใหญ่ เป็นแผ่นทองคำแผ่หนัก ๓๐ กรัมเศษ กว้าง ๑๑ เซ็นติเมตร ยาว ๑๘ เซ็นติเมตร

เครื่องถมปัด

ก. พานหมากมีเครื่องพร้อม

ข. หีบหมากมีพานรอง มีตราจักรี

ค. หีบหมากเล็กใส่หมากตำ

ง. ตะบันหมาก

จ. กล่องหมากรูปหกเหลี่ยมมีเครื่องในพร้อม

ฉ. ขันน้ำมีฝาชีหุ้มผ้าขาว

ช. ขันน้ำพานรองมีฝา

ฌ. คณโฑมีพานรอง

ญ. ที่ล้างหน้ามีเครื่องพร้อม

ฎ. กระโถนปากแตรอย่างกลาง

ฏ. กระโถนปากแตรอย่างใหญ่

ฐ. กระโถนกลมอย่างกลาง

ฒ. กระโถนกลมอย่างใหญ่

ด. กระโถนเล็กทรงกระทาย

ต. กาน้ำรูปทรงกระบอก

ถ. ที่ชา

ท. ปิ่นโต

ธ. ลักจั่น

น. ฝาบาตร เชิงบาตร พร้อมด้วยบาตร

๓. พระราชาคณะ เจ้าคณะรอง ชั้นหิรัณยบัฏ มีเครื่องประกอบสมณศักดิ์ ดังนี้

ก. ไตรแพร

ข. ย่ามหักทองขวาง

เครื่องถมปัด

ก. พานหมากมีเครื่องพร้อม

ข. หีบหมากรูปสี่เหลี่ยม

ค. ขันน้ำพานรองมีฝาชีหุ้มผ้าขาว

ง. คณโฑมีพานรอง

จ. กระโถนเล็ก

ฉ. กระโถนปากแตรใหญ่

ช. กาน้ำรูปทรงกระบอก

ฌ. ลักจั่น

ญ. ฝาบาตร เชิงบาตร พร้อมด้วยบาตร

๔. พระราชาคณะชั้นธรรม มีเครื่องประกอบสมณศักดิ์ ดังนี้

ก. ไตรแพร

ข. ย่ามหักทองขวาง

เครื่องถมปัด

ก. พานหมากมีเครื่องพร้อม

ข. ขันน้ำพานรอง

ค. คณโฑมีถาดรอง

ง. กาน้ำรูปกระบอก

จ. กระโถนเล็ก

ฉ. กระโถนปากแตรใหญ่

ช. ลักจั่น

ฌ. ฝาบาตร เชิงบาตร พร้อมด้วยบาตร

๕. พระราชาคณะชั้นเทพ[๑] มีเครื่องประกอบสมณศักดิ์ ดังนี้

ก. ไตรแพร

ข. ย่ามเข้มขาบริ้วขอ

ค. ถลกบาตรเข้มขาบริ้วขอ

ง. ฝาบาตร เชิงบาตร ประดับมุก พร้อมด้วยบาตร

เครื่องถมปัด

ก. ขันน้ำพานรอง

ข. กระโถนใหญ่

๖. พระราชาคณะชั้นราช[๒] มีเครื่องประกอบสมณศักดิ์ ดังนี้

ก. ไตรแพร

ข. ย่ามเข้มขาบริ้วขอ

ค. ฝาบาตร เชิงบาตร ประดับมุก พร้อมด้วยบาตร

---

(๑), (๒) ปัจจุบันพระราชาคณะตั้งแต่ชั้นเทพลงมา ไม่มีเครื่องประกอบสมณศักดิ์ คงได้รับพระราชทานแต่พัดยศและสัญญาบัตร

เครื่องถมปัด

ก. ขันน้ำพานรอง

ข. กระโถน

๗. พระราชาคณะชั้นสามัญ[๑] มีเครื่องประกอบ ดังนี้

ก. ไตรแพร

ข. ย่ามเข้มขาบริ้วขอ

ค. ฝาบาตร เชิงบาตร ประดับมุก พร้อมด้วยบาตร

เครื่องถมปัด

ก. ขันน้ำพานรอง

ขง กระโถนใหญ่

๘. พระครูในกรุง มีเครื่องประกอบ ดังนี้[๒]

ก. ไตรผ้าสลับแพร

ข. ย่ามโหมดเทศ

ค. ถลกบาตรโหมดเทศ

เครื่องถมปัด

ก. กระโถนเล็ก

ข. กาน้ำเล็ก

๙. พระครูต่างจังหวัด มีเครื่องประกอบดังนี้คือ

ก. ไตรเนื้อดี

ข. ย่ามโหมดเทศ

ค. ย่ามสักหลาดแดง

ง. ถลกบาตรสักหลาดแดง

จ. กระโถนกระเบื้อง

ฉ. กาน้ำกระเบื้อง

---

(๑) ปัจจุบันพระราชาคณะตั้งแต่ชั้นเทพลงมา ไม่มีเครื่องประกอบสมณศักดิ์ คงได้รับพระราชทานแต่พัดยศและสัญญาบัตร

(๒) ปัจจุบันพระครูทั้งในกรุงและหัวเมือง ไม่ได้รับพระราชทานเครื่องยศ

๓. การศึกษาของพระสงฆ์

ประวัติการศึกษาของพระสงฆ์

ขอกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของการศึกษาของพระสงฆ์พอเป็นพื้นฐานก่อน แล้วจะได้กล่าวถึงมูลเหตุที่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์แก่การศึกษาพระปริยัติธรรมตลอดถึงการพระราชทานพัดเปรียญต่อไป

สมัยพุทธกาล การศึกษาทางพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์คงแบ่งออกเป็นสองประเภท คือ

๑. คันถธุระ ศึกษาเล่าเรียนหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ที่เป็นภาคทฤษฎี โดยวิธีบอกกล่าวท่องจำ ปากต่อปาก ตามที่ทางตำราท่านนิยมเรียกการสอนแบบนี้ว่า "มุขปาฐะ" ทั้งที่เป็นการเล่าเรียนสดับตรับฟังจากพระพุทธเจ้าเอง และจากพระอรหันตสาวก

๒. วิปัสสนาธุระ คือการศึกษาวิธีฝึกหัดอบรมจิตใจให้สงบ สะอาดปราศจากกิเลสาสวะทั้งปวง

สมัยต่อมา หลังจากพระพุทธองค์ได้ปรินิพพานแล้ว พระสงฆ์สาวกได้ประชุมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัย รวบรวมพระธรรมคำสั่งสอนของพระบรมศาสดาให้เป็นหมวดหมู่ เพื่อสะดวกแก่การศึกษาและสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนต่อไป โดยได้รวบรวมไว้เป็น ๓ หมวด ซึ่งเรียกว่าพระไตรปิฎก คือ

๑. หมวดพระสูตร (พระสุตตันตปิฎก) มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

๒. หมวดพระวินัย (พระวินัยปิฎก) มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

๓. หมวดพระอภิธรรม (พระอภิธรรมปิฎก) มี ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ รวมทั้ง ๓ หมวด มี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ เป็นต้นคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาสืบมา การกระทำสังคายนาทำนองเดียวกันนี้ได้มีขึ้นในประเทศอินเดีย ๓ ครั้ง จัดทำขึ้นในประเทศลังกา ๔ ครั้ง รวมเป็น ๗ ครั้ง ส่วนในประเทศไทยนั้นได้มีขึ้นเป็นครั้งแรกในลานนาไทยเมื่อพ.ศ. ๒๐๒๐ พระธรรมทินมหาเถร โดยความอุปถัมภ์ของพระเจ้าศิริธรรมจักรพรรดิติโลกราช ร่วมกันจัดประชุมสงฆ์และนักปราชญ์ราชบัณฑิต จัดทำขึ้นที่วัดโพธารามวิหาร (วัดเจ็ดยอด) นครเชียงใหม่ ทำการอยู่ ๑ ปี จึงแล้วเสร็จ นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๘ และมีการจัดทำขึ้นอีกครั้งหนึ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงจัดทำขึ้นที่วัดมหาธาตุ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑ นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๙ ซึ่งจะได้กล่าวในตอนต่อไป

ในสังคายนาครั้งที่ ๓ ที่มีการจารึกพระธรรมวินัยไว้เป็นลายลักษณ์อักษรครั้งแรกนั้นได้จารึกไว้เป็นภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาของชนชาวมัชฌิมประเทศ ที่พระสงฆ์ทำสังคายนานั่นเอง ต่อมาพระพุทธศาสนาแพร่หลายไปในนานาประเทศที่ใช้ภาษาอื่น ทำให้เกิดความลำบากในการศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎก จึงเกิดความคิดแตกต่างกันขึ้น ประเทศฝ่ายเหนือ เช่น ธิเบตและจีนเป็นต้น เห็นว่าควรแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาของตน จะได้สะดวกในการศึกษาเล่าเรียน แนวความคิดนี้มีทั้งผลดีและผลเสีย ผลดีนั้นทำให้เล่าเรียนสะดวกสบาย มีผู้สนใจศึกษามากขึ้น ส่วนผลเสียที่ตามมานั้นคือ ทำให้ขาดการเอาใจใส่ดูแลเก็บรักษาต้นฉบับ

กาลเวลาล่วงเลยไปนานๆ เข้า จึงเกิดการชำรุดสูญหายไป ไม่อาจหาต้นฉบับเดิมมาสอบทานได้ เป็นเหตุให้พุทธพจน์มีความวิปลาสคลาดเคลื่อนไปได้

ส่วนประเทศทางฝ่ายใต้ เช่น ลังกา พม่า มอญ ไทย เขมร มีความเห็นแต่เดิมว่าถ้าแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาอื่นโดยละทิ้งของเดิมเสียแล้ว พระธรรมวินัยก็คงจะคลาดเคลื่อน จึงรักษาพระไตรปิฎกไว้เป็นภาษาบาลี ดังนั้น การเล่าเรียนปริยัติธรรมของพระสงฆ์ จึงต้องเรียนภาษาบาลีให้เข้าใจเสียชั้นหนึ่งก่อนเพื่อศึกษาค้นคว้าหลักธรรมคำสอนในพระไตรปิฎกให้แตกฉานต่อไป ด้วยเหตุนี้เองประเทศฝ่ายใต้จึงสามารถรักษาพระธรรมวินัยไว้ได้อย่างครบถ้วนบริบูรณ์สืบมาได้[๑]

การศึกษาพระปริยัติธรรม

การศึกษาพระปริยัติธรรม คือ ขบวนการเรียนการสอน รวมถึงการค้นคว้าจดจำ และทำความเข้าใจบรรดาคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ที่พระสาวกในชั้นต้นได้รวบรวมไว้ในพระไตรปิฎกดังกล่าวมาแล้วนั่นเอง โดยที่พระไตรปิฎกได้ถูกจารึกไว้เป็นภาษาบาลี ภาษาบาลีจึงเป็นกุญแจสำคัญเปิดไปสู่การศึกษาค้นคว้าพุทธพจน์ ดังนั้น ทางคณะสงฆ์จึงถือว่าการเล่าเรียนภาษาบาลี มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษาของพระสงฆ์ จะเห็นได้จากหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ตั้งแต่ประโยค ๑-๒ ถึงเปรียญธรรม ๙ ประโยค ล้วนแต่เป็นการศึกษาของพระพุทธศาสนาด้วยภาษาบาลีทั้งนั้น

พระบรมราชูปถัมภ์ในการศึกษาพระปริยัติธรรม

พระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่โบราณกาลจนถึงปัจจุบัน ทรงเลื่อมใสและมีศรัทธาแนบแน่นอยู่ในพระพุทศาสนาตลอดมา ทรงดำรงพระองค์อยู่ในฐานะเอกอัครศาสนูปถัมภก ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะในด้านการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ อาจกล่าวได้อย่างมีหลักฐานและภาคภูมิใจว่า ได้รับพระบรมราชูปถัมภ์อย่างดียิ่งมาแล้วตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยจนถึงปัจจุบันดังจะได้นำเรื่องราวมากล่าวไว้พอสังเขป ดังนี้

สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี (พ.ศ. ๑๘๐๐-๑๙๒๑) เมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเสด็จขึ้นครองราชย์ พระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อาราธนาพระเถระผู้มีศีลาจารวัตรน่าเลื่อมใสมีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก จากเมืองนครศรีธรรมราชมายังกรุงสุโขทัย แล้วโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช บริหารกิจการคณะสงฆ์ให้เจริญรุ่งเรืองดังความในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ว่า "พ่อขุนรามคำแหงกระทำโอยทานแก่พระมหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตรหลวกกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนลุกแต่เมืองนครศรีธรรมราชมา"

เรื่องการศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยนั้น มีวัดและวังเป็นศูนย์กลาง นั่นคือ วัดเป็นสำนักเรียนของบรรดาบุตรหลานขุนนาง และราษฎรทั่วไป โดยมีพระภิกษุเป็นครูสอนและจัดการการศึกษา ส่วนวังเป็น

---

(๑) ศึกษารายละเอียดได้จากประวัติการศึกษาของสงฆ์ กรมการศาสนาจัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๒๗ หน้า ๑-๒

สำนักราชบัณฑิต ซึ่งสอนแก่เฉพาะเจ้านายและบุตรหลาน และเป็นที่เรียนธรรมของพระสงฆ์เท่านั้น ดังคำที่ว่า "เมื่อพระมหาธรรมราชาสร้างปราสาทราชมณเฑียรแล้ว ได้จัดให้มีพระสงฆ์เรียนพระไตรปิฎก และให้มีพวกพราหมณ์เรียนศิลปศาสตร์ในบริเวณมหาปราสาท"[๑]

ครั้นถึงสมัยพระธรรมราชาลิไท ครองราชสมบัติสืบต่อมานั้น ก็ได้ทรงส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นพิเศษ ดังข้อความในศิลาจารึกสมัยพระเจ้าลิไท ในประชุมพงศาวดารภาค ๑ ว่า "ทรงเผดียงสงฆ์ทั้งหลายให้มาเล่าเรียนพระไตรปิฎกธรรมและศึกษาศิลปศาสตร์ต่าง ๆ ในบริเวณมหาปราสาทนั้น"[๒]

สมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๓๑๐)

เมื่อพระเจ้าอู่ทองได้ประกาศอิสรภาพไม่ขึ้นต่อกรุงสุโขทัย พร้อมกับได้สถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นเป็นราชธานีของคนไทยทางใต้ เมื่อปีพ.ศ. ๑๘๙๓ ในที่สุดก็ได้รวบรวมเอากรุงสุโขทัยมาไว้ในอำนาจเป็นผลสำเร็จในปี พ.ศ. ๑๙๒๑ นั้น บรรดาความเจริญรุ่งเรือง ทั้งในด้านการปกครอง การศึกษา การศาสนา ตลอดถึงศิลปวัฒนธรรมที่เคยรุ่งเรืองอยู่ในกรุงสุโขทัยนั้น ได้ค่อย ๆ อับเฉาร่วงโรยลง กลับมารุ่งโรจน์ขึ้นที่กรุงศรีอยุธยาเป็นเวลานานถึง ๔๑๗ ปี พิเคราะห์ดูจากหลักฐานโบราณวัตถุซากปรักหักพังของปราสาทราชมณเฑียร และวัดวาอาราม ตลอดถึงระยะเวลาแห่งความเจริญของกรุงศรีอยุธยาแล้วเห็นว่ามีความเจริญรุ่งเรืองไม่น้อยกว่าสมัยกรุงสุโขทัย

แต่เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง เมื่อกรุงศรีอยุธยาถึงกาลพิบัติเสียเอกราชให้แก่อริราชศัตรูในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ บรรดาวรรณกรรมคัมภีร์ต่าง ๆ ได้ถูกทำลายเผาผลาญไปพร้อม ๆ กับปราสาทราชมณเฑียร วัดวาอารามจนแทบจะไม่มีเอกสารใด ๆ เหลือไว้ให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษา โดยเฉพาะการอุปถัมภ์บำรุงการศึกษาพระปริยัติธรรม พบหลักฐานในหนังสือ "เรื่องเมืองไทย" ของมองซิ-ออร์ลาลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศสมารับราชการในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จับใจความได้ว่า ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดให้มีการฟื้นฟูจัดการเล่าเรียนศึกษาพระปริยัติธรรมเหมือนครั้งกรุงสุโขทัย จัดให้มีการสอบไล่พระปริยัติธรรมขึ้น โดยมีรับสั่งให้ออกหลวงสุรศักดิ์ (พระเจ้าเสือ) เป็นแม่กองประชุมสอบความรู้พระภิกษุสามเณร ผลปรากฏว่า มีพระภิกษุสามเณร ที่หลบลี้ราชการไปบวชไม่มีความรู้ทางพระพุทธศาสนาถูกบังคับให้ลาสิกขาออกไปเป็นฆราวาสมีจำนวนมิใช่น้อย[๓]

ส่วนเนื้อความตามที่มีปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า "เจ้าพระยาวิชาเยนทร์เป็นผู้ให้สึกพระสึกเณร สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงวิจารณ์ว่า ความจริงในข้อที่ผู้ใดให้สึกนั้นไม่สำคัญ แต่ควรเชื่อถือได้ว่า การสอบปริยัติธรรมตั้งมหาเปรียญได้มีมาแต่แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช หรือก่อนขึ้นไปกว่านั้น ส่วนการสอบไล่จะใช้วิธีการอย่างไรมามิได้กล่าวเป็นหลักฐาน[๔]

---

(๑) พิฑูร มลิวัลย์, มรดกพ่อขุนรามคำแหง หน้า ๒๔๘

(๒) ฝ่ายวิจัย กองแผนงาน กรมการศาสนา, รายงานเรื่องการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. ๒๕๑๖ หน้า ๑-๒

(๓) รายละเอียดในหนังสือประวัติการศึกษาของสงฆ์ หน้า ๑๕, กรมการศาสนาจัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๒๗

(๔) เริง อรรถวิบูลย์, พิธีธรรมเนียมสงฆ์. หน้า ๒๔๐

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ทรงโปรดให้คณะสงฆ์เอาภาระธุระในการเรียนการสอนอย่างจริงจัง โดยกำหนดหลักสูตรเวลาเรียน การประเมินผล และกำหนดฐานะผู้สอบไล่ได้เป็นการแน่นอน โดยแบ่งชั้นเรียนออกเป็น ๓ ชั้น คือ

๑. *บาเรียนตรี ต้องแปลภาษาบาลีจบพระสูตร*

๒. *บาเรียนโท ต้องแปลจบพระสูตร พระวินัย*

๓. *บาเรียนเอก ต้องแปลจบพระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรม*

ส่วนสถานที่เรียนนั้น ยังคงใช้ทั้งในวังและในวัดอย่างสมัยสุโขทัย ดังปรากฏในหนังสือพงศาวดารกรุงเก่า ความตอนหนึ่งว่า "สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ได้ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมชำนิชำนาญมาแต่ทรงผนวช ครั้นเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ทรงศรัทธาเสด็จออกบอกหนังสือ (สอนหนังสือ) พระภิกษุสามเณรที่พระที่นั่งจอมเกล้า ๓ หลังเนื่อง ๆ "[๑] (บางแห่งเรียกพระที่นั่งจอมทอง)

สมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ. ๒๓๑๑-๒๓๒๕)

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงกอบกู้เอกราชจากพม่าข้าศึกเป็นผลสำเร็จแล้ว สถาปนากรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีในปี พ.ศ. ๒๓๑๑ ทรงปราบปรามเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่ตั้งตนเป็นใหญ่ไม่ขึ้นต่อกรุงธนบุรีจนสงบราบคาบไปหมดแล้ว พระองค์ได้ทรงหันมาทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเพื่อให้รื้อฟื้นคืนดีอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยาที่ยังไม่เสียแก่พม่าข้าศึก

ในยุคต้นกรุงธนบุรีนั้น เหตุการณ์ด้านพระศาสนาอยู่ในภาวะเสื่อมโทรมมาก พระเถระใหญ่น้อยต่างแตกฉานซ่านเซ็นหนีภัยสงครามไปตามชนบทที่ห่างไกล ที่ยังอยู่ก็มีจำนวนน้อย ขาดผู้นำที่ดีในทางปริยัติและการปฏิบัติตาม พระธรรมวินัยก็ย่อหย่อน ในด้านการปกครองคณะสงฆ์ก็ไม่เป็นเอกภาพ ดังนั้น สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี จึงมีพระบรมราชโองการสั่งพระศรีภูริปรีชาราชเสนาบดีศรีสาลักษณ์ให้สืบเสาะหาพระเถรานุเถระผู้รู้ธรรม มีอยู่ ณ ที่ใดบ้าง ให้นิมนต์มาประชุมกันที่วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) ในที่สุดได้นิมนต์พระราชาคณะบ้าง พระเปรียญซึ่งเป็นครูสอนปริยัติธรรมครั้งกรุงเก่าหลายรูปมาประชุมปรึกษากัน แล้วทรงสถาปนาพระอาจารย์ดี วัดประดู่กรุงเก่า ซึ่งเป็นผู้ทรงคุณธรรมเหมาะสมขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช แล้วทรงตั้งพระเถรานุเถระนอกนั้นให้เป็นพระราชาคณะ พระฐานานุกรมน้อยใหญ่ ตามควรแก่ฐานะแล้ว ให้อยู่จำพรรษาในพระอารามต่าง ๆ ในกรุงธนบุรี

ในด้านการศึกษาพระปริยัติธรรมนั้น สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระดำริว่า "พระพุทธศาสนาจะเจริญรุ่งเรืองจิรฐิติกาลนั้น ก็อาศัยกุลบุตรเล่าเรียนศึกษาพระปริยัติธรรม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สังฆการีธรรมการทำสารบัญชีพระสงฆ์รูปใดที่บอกที่เรียนพระไตรปิฎกมากก็ทรงถวายไตรจีวรผ้าเทศเนื้อละเอียด แล้วทรงถวายจตุปัจจัยแก่เถรเณร ตามที่เล่าเรียนได้มากและน้อยนั้น "[๒]

ในตอนปลายรัชสมัยของพระองค์ ได้อาราธนาพระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิและทรงสมณศักดิ์

---

(๑) พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต, *การศึกษาของคณะสงฆ์ไทย*, หน้า ๖

(๒) กรมการศาสนา, *ประวัติการศึกษาของสงฆ์*, หน้า ๒๐-๒๔ พ.ศ. ๒๕๒๗

ให้แยกย้ายกันไปนำพระคัมภีร์พระไตรปิฎกจากกรุงกัมพูชา และนครศรีธรรมราชมาคัดลอกเก็บรักษาไว้ในกรุงธนบุรีด้วย การศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ก็คงไว้ตามแบบอย่างกรุงศรีอยุธยาแต่ยังดำเนินการไม่ได้สมบูรณ์ ก็สิ้นรัชกาลของพระองค์เสียก่อน

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๕๒๘)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้รับการปราบดาภิเษกขึ้นเสวยราชสมบัติ ทรงสถาปนากรุงเทพมหานคร ขึ้นเป็นราชธานีในปี พ.ศ. ๒๓๒๕ แล้ว พระองค์ได้ใฝ่พระทัยในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาไปพร้อม ๆ กับการพัฒนาบ้านเมือง

ในด้านศาสนบุคคล ได้มีรับสั่งให้พระสังฆราช (ชื่น) วัดหงส์ พระวันรัต (ทองอยู่) และพระรัตนมุนี (แก้ว) ให้ลาสิกขาออกไปเป็นฆราวาส เพราะเหตุถวายพระพรแด่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีว่า "พระสงฆ์ที่เป็นปุถุชน ควรถวายบังคมสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินที่เป็นโสดาบัน" และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) พระพุฒาจารย์ และพระพิมลธรรมที่พระเจ้ากรุงธนบุรีถอดเสียจากตำแหน่งให้กลับดำรงตำแหน่ง และสมณศักดิ์เดิม และให้กลับไปอยู่วัดเดิมด้วย เนื่องจากพระเถระทั้ง ๓ รูป ยึดมั่นในพระธรรมวินัยยิ่งกว่าชีวิต และไม่เห็นด้วยกับคำถวายพระพรดังกล่าวข้างต้น

ในด้านศาสนธรรม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ ทรงเห็นว่า หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาไปในปี ๒๓๑๐ นั้น ทำให้บรรดาคัมภีร์สำคัญทางศาสนาถูกทำลายไปเกือบหมดสิ้น แม้ที่มีการรวบรวมขึ้นใหม่ในสมัยกรุงธนบุรีนั้น ก็ได้ต้นฉบับมาจากหัวเมืองต่าง ๆ ยังมีความคลาดเคลื่อนอยู่มาก จึงมีพระบรมราชโองการให้มีการตรวจสอบชำระพระไตรปิฎกขึ้นที่วัดพระศรีสรรเพชรดาราม (วัดมหาธาตุ) เมื่อวันเพ็ญเดือน ๑๒ ปีวอก พ.ศ. ๒๓๓๑ ใช้เวลาดำเนินการนี้อยู่ประมาณ ๕ เดือน จึงแล้วเสร็จ ซึ่งถือกันว่าเป็นการทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์

เมื่อสังคายนาพระไตรปิฎกเสร็จแล้ว โปรดให้จำลองพระไตรปิฎก "ฉบับทองใหญ่" ขึ้นประกอบด้วยพระวินัยปิฎก ๘๐ คัมภีร์ พระสุตตันตปิฎก ๑๖๐ คัมภีร์ พระปรมัตถะหรือพระอภิธรรมปิฎก ๖๑ คัมภีร์ และสัททาวิเสส ๕๓ คัมภีร์ รวมทั้งสิ้น ๓๕๔ คัมภีร์ แล้วแห่จากวัดพระศรีสรรเพชรดารามไปเก็บรักษาไว้ในหอมณเฑียรธรรม ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ต่อจากนั้นได้โปรดให้สร้างพระไตรปิฎกฉบับหลวงเพิ่มขึ้นอีก ๒ ฉบับ ซึ่งเรียกว่าฉบับ "รองทรง" และฉบับ "ทองชุบ" เป็นต้นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ให้ชนชั้นหลังได้ศึกษาเล่าเรียนสืบมาจนถึงปัจจุบัน และพระคัมภีร์ทั้งหมดนี้ยังจารึกไว้ด้วยอักษรขอม กาลเวลาล่วงเลยมาอีก ๑๐๐ ปี ถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปรารภว่า การเล่าเรียนทางพระพุทธศาสนาต้องพึ่งพาพระไตรปิฎกเป็นหลัก แต่คัมภีร์พระไตรปิฎกก็มีจำนวนน้อย ทั้งยังเป็นอักษรขอมอีกด้วย หากมีการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกขึ้นด้วยอักษรไทยแล้ว[๑] ย่อมเป็นการสะดวกในการศึกษาเล่าเรียนทั้งเป็นเกียรติประวัติแก่ประเทศไทย ที่เป็นชาติเอกราช และนับถือพระพุทธศาสนาตลอดมาอีกด้วย

---

(๑) การพิมพ์ครั้งนี้ เพียงแต่ใช้อักษรไทยแทนอักษรขอม ส่วนเนื้อความก็ยังเป็นภาษาบาลีอยู่อย่างเดิมซึ่งผู้รู้ภาษาบาลีเท่านั้นจึงจะแปลได้และเข้าใจความหมาย

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตีพิมพ์พระไตรปิฎกทั้ง ๓ คัมภีร์ เริ่มต้นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๑ เป็นต้นไป จนแล้วเสร็จสมบูรณ์ในปี พ.ศ. ๒๔๓๗ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ทรงบริจาคพระราชทรัพย์จัดพิมพ์เพิ่มเติมให้มีจำนวนมากขึ้น เพื่อสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช รัชกาลที่ ๖ ในคราวถวายพระเพลิงพระบรมศพ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นหนังสือ ๘ หน้ายก เล่มละ ๕๐๐ หน้า รวม ๔๕ เล่ม ได้เป็นแบบฉบับพระไตรปิฎกอักษรไทย

ต่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๘ รัฐบาลสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม และคณะสงฆ์ได้มีการริเริ่มจัดทำพระไตรปิฎกฉบับแปลจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย จัดพิมพ์เสร็จเรียบร้อยเป็นครั้งแรกในประเทศไทย ในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ น้อมถวายเป็นพุทธบูชาในพิธีฉลองสมโภช ๒๕ พุทธศตวรรษ นับเป็นเกียรติประวัติอันสูงส่งสำหรับชาติไทย และเป็นสิ่งมีค่าควรแก่การอนุโมทนา สำหรับปวงชนชาวไทย จะได้ศึกษาค้นคว้าหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ให้ลึกซึ้งโดยทั่วหน้ากัน

สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์

การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรงจัดทำสังคายนาพระไตรปิฎกให้มีความถูกต้องและสมบูรณ์ขึ้นนั้น เท่ากับพระองค์ได้ทรงจุดคบเพลิงแห่งความเจริญรุ่งเรืองด้านการศึกษาพระปริยัติธรรมขึ้นแล้วในกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นหน้าที่ของพวกเราทุกคนจักทำนุบำรุงให้วัฒนาถาวรดำรงอยู่คู่ชาติไทยต่อไป

สำหรับกระบวนการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม ตลอดถึงการวัดผลนั้นในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ยังคงใช้ตามแบบกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย คือ ใช้พระไตรปิฎกเป็นหลักสูตร ใช้ทั้งในวังและในวัดเป็นสถานที่เรียน การสอบไล่การวัดผลนั้น ๓ ปี จึงมีการสอบครั้งหนึ่ง โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น ๓ ชั้น ดังนี้

๑. บาเรียนตรี ใช้พระสูตรเป็นหลักสูตรในการเรียนการสอน ซึ่งในการสอบนั้นคณะกรรมการจะกำหนดหัวข้อให้ผู้สอบแปลตามความเหมาะสม

๒. บาเรียนโท ใช้พระสูตรกับพระวินัยเป็นหลักสูตร ในการสอบคณะกรรมการจะกำหนดหัวข้อให้แปลตามความเหมาะสม

๓. บาเรียนเอก ใช้พระสูตร พระวินัย พระปรมัตถ์ เป็นหลักสูตร ในการสอบคณะกรรมการจะกำหนดหัวข้อให้แปลตามความเหมาะสม

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๒ สมเด็จพระสังฆราช (มี) วัดราชบุรณราชวรวิหาร ทรงถวายพระพรพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ทรงแก้ไขวิธีการเรียนการสอบไล่พระปริยัติธรรมให้เหมาะสมยิ่งขึ้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระสังฆราช (มี) ทรงเป็นประธานจัดการปฏิรูปการเรียนการสอนปริยัติธรรมเสียใหม่ จึงมีการกำหนดหลักสูตรและแบ่งชั้นเรียนขึ้นเริ่มจากประโยค ๑ จนถึงประโยค ๙ ตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. ๒๓๖๐ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

สถานศึกษาพระปริยัติธรรม

สมัยรัชกาลที่ ๑ และที่ ๒ โปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตบอกหนังสือพระภิกษุสามเณร ณ พระที่นั่ง

หอมณเฑียรธรรม ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงแนะนำให้พระบรมวงศานุวงศ์ตลอดถึงข้าราชการผู้ใหญ่ให้ส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาพระปริยัติธรรม โดยให้มีการจ้างอาจารย์ไปบอกหนังสือพระสงฆ์ ณ ท้องพระโรงบ้าง ตามบ้านขุนนางผู้ใหญ่บ้าง สร้างศาลาเป็นที่เรียนขึ้นต่างหากบ้าง ส่วนข้าราชการผู้น้อยลงมา หากมีศรัทธาก็จ้างอาจารย์ไปสอนตามวัดต่าง ๆ ก็มี

สมัยรัชกาลที่ ๓ โดยพระบรมราชูปถัมภ์อย่างดียิ่งในสมัยรัชกาลที่ ๑ และที่ ๒ ดังกล่าวข้างต้น การศึกษาพระปริยัติธรรมจึงเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว จนสถานที่ในพระบรมมหาราชวัง ไม่เพียงพอกับจำนวนพระสงฆ์ที่จะเล่าเรียน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเก๋งขึ้นที่ริมหอพระปริตในบริเวณพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยให้เป็นที่บอกหนังสือ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๘๓ จำนวนพระสงฆ์ที่เรียนเพิ่มขึ้นอีก จึงโปรดเกล้าฯ ให้บอกหนังสือในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท โดยให้มีอาจารย์สอนที่มุขทั้ง ๔ มุขละ ๑ คน นอกนั้นได้มีการจ้างอาจารย์ไปสอนหนังสือตามพระอารามเพิ่มขึ้นหลายแห่ง

ในระยะนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะที่ทรงผนวชได้ทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรมตามรับสั่งของสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเข้าสอบรวดเดียวได้ ๕ ประโยค เป็นเจ้านายพระองค์แรกที่สำเร็จเป็นบาเรียน ครั้นถึงรัชสมัยที่พระองค์เสวยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๔ แล้วยิ่งทรงสนพระทัยต่อการศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นพิเศษ เช่น โปรดเกล้าฯ ให้สร้างเก๋ง ๔ หลัง ที่บริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ไว้สำหรับราชบัณฑิตบอกหนังสือพระ เสด็จออกทรงเป็นประธานในการสอบไล่พระปริยัติธรรมตลอดรัชกาล ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้มหาปราสาทบ้าง พระที่นั่งพุทไธสวรรย์บ้าง พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามบ้างเป็นที่ประชุมสอบไล่พระปริยัติธรรม และถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติต่อมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕

สมัยรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระปรีชาสามารถยิ่งในทุก ๆ ด้าน บรรดาพระราชกรณียกิจที่ก่อคุณประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองทั้งในด้านการปกครอง การศึกษา การพระศาสนา และการพัฒนาประเทศ มีมากมายเหลือที่จะนำมากล่าวให้ครบถ้วนได้ จึงขอกล่าวพอสังเขป แต่ในด้านการศึกษาของพระสงฆ์เท่านั้น

สำหรับการศึกษาของพระสงฆ์ พระองค์ทรงมีสายพระเนตรกว้างและไกลออกไปอีก คือ **ทรงเห็นว่าสมควรจะทำนุบำรุงการศึกษาพระปริยัติธรรมที่สืบทอดมาแต่เดิม และวางหลักสูตรให้พระสงฆ์เล่าเรียนวิชาการทางโลกควบคู่กันไป**[๑] เพื่อเป็นกำลังช่วยจัดการศึกษาทั้งระดับภาคบังคับและระดับอุดมศึกษา[๒] เป็นผลให้พระสงฆ์ได้มีส่วนช่วยในการศึกษา สอดแทรกหลักธรรมทางศาสนาเข้าสู่เยาวชน เป็นการปรับพื้นฐานจิตใจของชนในชาติให้มีคุณธรรม แม้ในโครงการศึกษาของชาติ พ.ศ. ๒๔๔๑ ก็ทรงรวบรวมสถาบันการศึกษาของพระสงฆ์เข้าไว้ในโครงการศึกษาของชาติด้วย

ส่วนพระบรมราโชบายที่ให้พระสงฆ์เล่าเรียนวิชาการทางโลกควบคู่กันไปนั้น พระองค์ได้ทรงตั้งสถาบันการศึกษาชั้นสูงทางคณะสงฆ์ขึ้น ๒ แห่ง คือ ทรงตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

---

(๑) ความละเอียด ปรากฏในประกาศตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๑ ตุลาคม ๒๔๓๖

(๒) ความละเอียด ปรากฏในประกาศจัดการศึกษาในหัวเมือง พ.ศ. ๒๔๔๑

ขึ้นที่วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ และทรงตั้ง มหาจุฬาลงกรณราช-วิทยาลัย ขึ้นที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๙ สถาบันทั้ง ๒ แห่งนี้ ได้ดำเนินการไปอย่างไร จะได้กล่าวถึงรายละเอียดข้างหน้า

ในด้านสถานศึกษาของสงฆ์ ซึ่งในรัชกาลก่อน ๆ มานั้น ทรงโปรดให้ราชบัณฑิตบอกหนังสือพระสงฆ์ที่เก๋งบริเวณพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยบ้าง พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทบ้าง ตลอดถึงเก๋งและวิหารคตภายในบริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดารามบ้าง ตามวัดวาอารามต่าง ๆ ที่มีพระสงฆ์ทรงคุณวุฒิทางพระปริยัติธรรมบ้าง ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ พระองค์มีพระราชประสงค์จะขยายการศึกษาทั้งฝ่ายศาสนาและฝ่ายบ้านเมือง ซึ่งเคยมีอยู่แต่ในวังและในวัดนั้น ให้แพร่หลายไปสู่ประชาชนทั่วไป จึงทรงริเริ่มสร้างสถานศึกษาขึ้นโดยเฉพาะเป็นการวางรากฐานการศึกษาของชาติให้มั่นคง ดังจะเห็นได้จากการทรงบริจาคทุนก่อสร้างโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรทั่วไปขึ้นที่วัดมหรรณพารามเป็นแห่งแรก เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๗ และได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ก่อสร้างมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้นที่วัดบวรนิเวศวิหาร และก่อสร้างมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยขึ้นที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฏิ์เพื่อเป็นสถานศึกษาฝ่ายสงฆ์ เป็นผลให้การศึกษาทั้งฝ่ายสงฆ์และฝ่ายบ้านเมืองเจริญก้าวหน้าเป็นปึกแผ่นมั่นคงขึ้นตามวัดวาอารามต่าง ๆ ต่อมา

การสอบไล่พระปริยัติธรรม

การสอบไล่พระปริยัติธรรม และการทรงตั้งมหาบาเรียน เชื่อกันว่าอย่างน้อยมีมาแล้วแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยา ดังหลักฐานที่ได้กล่าวแล้วในตอนต้น ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น การสอบพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณร ถือเป็นราชการแผ่นดินอย่างหนึ่งที่เนื่องอยู่ในราชกิจของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ผู้ทรงดำรงพระองค์เป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก เพราะฉะนั้นก่อนที่จะมีการสอบพระปริยัติธรรมในสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึง รัชกาลที่ ๕ จึงต้องมีกระแสพระบรมราชโองการรับสั่งให้เจ้าพนักงานดำเนินการอาราธนาพระเถรานุเถระทั้งปวง ให้มีการประชุมสอบพระปริยัติธรรมขึ้น ณ พระราชวังบ้าง หรือ ณ วัดเป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชบ้าง ดังที่จะขออัญเชิญพระราชกระแสบางตอนในหมายรับสั่งของล้นเกล้าฯ รัชกาลที่ ๔[๑] พ.ศ. ๒๔๐๓ มาลงไว้พอสังเขปดังนี้

"...ให้เจ้ากรม ปลัดกรม ในกรมพระอาลักษณ์ กรมสังฆการี กรมธรรมการ กรมราชบัณฑิตมาพร้อมกันเมื่อเพลาแปลพระคัมภีร์ทุกวันให้ผู้ตั้งเกณฑ์ทั้งนี้จัดการให้พร้อมทุกพนักงาน ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ปราสาท ตั้งแต่ ณ วันศุกร์ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๙ เพลาเพลแล้วเสมอทุกวันไป กว่าจะสั่งให้เลิกพระคัมภีร์ ถ้าสงสัยประการใดก็ให้ไปทูลถามพระเจ้าราชวงศ์เธอ กรมหมื่นอุดม-รัตนราชี อย่าให้ขาดได้ทุกพนักงาน ตามรับสั่ง" จากข้อความในพระกระแสรับสั่งนี้ก็พอจะทราบว่า โปรดให้ทางคณะสงฆ์และเจ้าหน้าที่ทางบ้านเมืองหลายฝ่าย ช่วยกันรับผิดชอบและดำเนินการสอบพระปริยัติธรรม

การกำหนดระยะเวลาทำการสอบไล่ ตั้งแต่สมัยปลายกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา ถึงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ การสอบไล่พระปริยัติธรรมยังไม่มีกำหนดแน่นอนลงไปว่า กี่ปีจะมีการสอบไล่ครั้งหนึ่ง ขึ้นอยู่

---

(๑) *จากบันทึกความทรงจำของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เริง อรรถวิบูลย์ รวบรวมไว้ในธรรมเนียมการศึกษาพระปริยัติธรรม หน้า ๓๙*

กับเหตุการณ์บ้านเมืองเป็นสำคัญ แต่ก็ยังอยู่ในระยะเวลาประมาณ ๕ ถึง ๖ ปี จะมีการสอบไล่ครั้งหนึ่ง ครั้นต่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ จึงมีกำหนดว่า ๓ ปี จะมีการสอบไล่พระปริยัติธรรม ๑ ครั้ง ถึงกระนั้นก็ยังมีคลาดเคลื่อนอยู่บ้าง จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อมีประกาศตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้น เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๖ มีความตอนหนึ่งในประกาศดังกล่าวว่า **"กำหนดการสอบไล่ทุกปีวิธีสอบไล่นั้นใช้เขียน"** ถือได้ว่ากฎเกณฑ์การสอบไล่ได้เริ่มมีขึ้นแล้วในครั้งนั้น เพิ่งมาเปลี่ยนแปลงเป็นสอบปีละ ๒ ครั้ง ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ นั่นคือการสอบไล่พระปริยัติธรรมแผนกบาลีสมัยแรก ป.ธ. ๖-๗-๘-๙ สอบวันขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๓ ทุกปี สมัยหลัง ประโยค ๑-๒ ถึง ป.ธ. ๕ สอบวันแรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๓ ทุกปี

การออกข้อสอบ เป็นหน้าที่ของพระเถรานุเถระที่ทรงแต่งตั้งเป็นกรรมการ จะพิจารณาเห็นสมควรกำหนดตามหลักสูตรและชั้นเรียนที่กล่าวแล้วข้างต้น

การควบคุมดูแลการสอบ ตลอดถึงการอำนวยความสะดวกและการประสานงาน เป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมืองในกรม กอง ตามที่ปรากฏในหมายรับสั่งข้างต้น

วิธีการสอบไล่ ที่ใช้แต่เดิมมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็นวิธีแปลบาลีพระไตรปิฎกด้วยปากให้กรรมการฟัง พระสงฆ์รูปใดแปลได้ถูกต้องตามหลักเกณฑ์ที่กรรมการกำหนดให้ ก็ถือว่าสอบไล่ได้ เพิ่งเริ่มมีการสอบไล่ด้วยวิธีเขียนคำแปลในกระดาษ ตามปรากฏข้อความในประกาศตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๓๖ ดังกล่าวมาแล้ว แต่คงจะกระทำได้ยังไม่ทั่วถึงทุกสนามสอบ ส่วนการสอบบาลีที่ต้องใช้วิธีเขียนโดยทั่วไปนั้น เริ่มใช้เฉพาะประโยค ๑ และประโยค ๒ ก่อนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ ต่อมาอีก ๔ ปี คือใน พ.ศ. ๒๔๕๙ จึงใช้วิธีสอบบาลีเป็นข้อเขียนทุกประโยค เป็นต้นมา

การจับเวลาในการสอบ เวลาทำการสอบไล่ กรรมการจะจุดเทียนไว้ ๑ เล่ม เป็นเครื่องจับเวลา พอเทียนหมดก็ถือว่าหมดเวลา ต่อมาในคราวสอบพระปริยัติธรรม ครั้งที่ ๓ ในรัชกาลที่ ๕ ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พ.ศ. ๒๔๒๕ จึงเลิกใช้เทียนเป็นเครื่องกำหนดเวลาในการสอบ เปลี่ยนมาใช้นาฬิกาแทน โดยกำหนดให้เวลาในการสอบไล่รูปละ ๑ ชั่วโมง

สถานที่สอบไล่ แต่เดิมมาทั้งสถานที่เล่าเรียนและสถานที่สอบไล่ ใช้ทั้งในวังและในวัดเป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช ต่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ พบหลักฐานว่ามีการสอบพระปริยัติธรรม ๑๓ ครั้ง ณ สถานที่ดังต่อไปนี้

ครั้งที่ ๑ ณ มหาปราสาท พ.ศ. ๒๔๑๓

ครั้งที่ ๒-๓ ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พ.ศ. ๒๔๑๙ และ พ.ศ. ๒๔๒๕

ครั้งที่ ๔-๕ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พ.ศ. ๒๔๒๙ และ พ.ศ. ๒๔๓๓

ครั้งที่ ๖ ถึง ๑๓ มีการสอบทุกปี ที่มหามกุฏราชวิทยาลัย ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๖ เป็นต้นไป พร้อมกันนั้นบางปีก็ยังมีเปิดสนามสอบไล่ด้วยวิธีแปลด้วยปากตามแบบเดิม ณ วัดพระศรีรัตนศาสดารามด้วย

สถานที่สอบไล่ในปีต่อ ๆ ไป พบหลักฐานในแถลงการณ์คณะสงฆ์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นต้นมาปรากฏว่า มีการสอบขึ้น ๒ แห่ง คือ วัดพระศรีรัตนศาสดารามและวัดเบญจมบพิตร ส่วนการสอบในวัดพระ

ศรีรัตนศาสดารามนั้น มีมาถึงปี พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นปีสุดท้าย หลังจากนั้นก็ได้เปิดทำการสอบไล่ในส่วนกลางขึ้นตามวัดสำคัญต่าง ๆ เช่น วัดเบญจมบพิตร วัดบวรนิเวศวิหาร วัดเทพศิรินทราวาส วัดพระเชตุพนฯ วัดมหาธาตุฯ เป็นต้น และมีการเปิดสนามสอบขึ้นในส่วนภูมิภาคตามมณฑลต่าง ๆ เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ เป็นต้นมา

การศึกษาพระปริยัติธรรมสมัยรัชกาลที่ ๖ (พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๖๘)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ หลังจากเสร็จพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว ได้โปรดให้ตั้งพระราชพิธีมหาสมณุตมาภิเษกเลื่อนพระเกียรติยศพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส ขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรส ตำแหน่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า สกลมหาสังฆปริณายก และเจ้าคณะใหญ่ คณะธรรมยุต เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๔๕๓

เพราะเหตุที่ทรงเปรื่องปราชญ์แห่งพระมหากษัตริย์ และพระปรีชาสามารถแห่งผู้นำทางศาสนา ที่ได้กล่าวมาข้างต้นนี้ เป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้การศึกษาของสงฆ์ซึ่งได้วางรากฐานไว้แล้วในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีความเจริญก้าวหน้าเป็นปึกแผ่นมั่นคงยิ่งขึ้น และมีสิ่งที่สำคัญหลายอย่างที่เป็นคุณประโยชน์ต่อชาติและพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๖ เช่น โปรดให้ใช้พุทธศักราชในการบอกปีทางราชการ แทนรัตนโกสินทร์ศก ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๕๖ นับว่าเป็นเกียรติเป็นศักดิ์ศรีอย่างยิ่งแก่พวกเราชาวพุทธ และมีการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมขึ้นควบคู่กับแผนกบาลี อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘) เกณฑ์ชายฉกรรจ์เข้ารับราชการทหารป้องกันประเทศชาติ มีความในพระราชบัญญัติตอนหนึ่งว่า ยกเว้นพระภิกษุทั่วไปและสามเณรรู้ธรรม ไม่ต้องถูกเกณฑ์เข้าเป็นทหาร

คำว่า สามเณรรู้ธรรม เป็นปัญหาในการตีความ ทางราชการจึงขอให้ทางคณะสงฆ์กำหนดหลักเกณฑ์และวิธีปฏิบัติให้ ดังนั้น มหาเถรสมาคมมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นประธาน จึงได้ประชุมปรึกษากำหนดหลักสูตรแบบเรียนของสามเณรรู้ธรรมขึ้นให้พระภิกษุสามเณรได้เล่าเรียนและมีวิวัฒนาการมาเป็นการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมตามลำดับกาลเวลาดังนี้ (๑)

- หลักสูตรสามเณรรู้ธรรม ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๔)
- ปรับปรุงหลักสูตรใหม่ เรียกว่า นักธรรมชั้นตรี พ.ศ. ๒๔๕๖
- จัดให้มีหลักสูตรนักธรรมชั้นโท ขึ้น พ.ศ. ๒๔๖๐
- จัดให้มีหลักสูตรนักธรรมชั้นเอก ขึ้น พ.ศ. ๒๔๖๔

ในชั้นแรกที่กำหนดหลักสูตรนักธรรมขึ้น ทั้งการศึกษานักธรรมและบาลี ยังวางหลักสูตรควบคู่กันไป จึงเรียกกันว่าเปรียญธรรม ใช้อักษรย่อว่า ป.ธ. โดยจัดแบ่งดังนี้

- เปรียญธรรมชั้นตรี คือ ประโยค ๑-๒-๓ (นวกภูมิ)
- เปรียญธรรมชั้นโท คือ ประโยค ๔-๕-๖ (มัชฌิมภูมิ)

---

(๑) หนังสือแถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๑ พ.ศ. ๒๔๕๖ หน้า ๑๑๙-๑๒๔

- เปรียญธรรมชั้นเอก คือ ประโยค ๗-๘-๙ (เถรภูมิ)

ครั้นต่อมาถึงปีพ.ศ.๒๔๖๙ ได้วางหลักสูตรแบ่งการศึกษาทั้งฝ่ายนักธรรมและฝ่ายบาลีแยกกันเป็นอิสระ เรียกฝ่ายนักธรรมว่า แผนกธรรม เรียกฝ่ายบาลีว่า แผนกบาลี แต่ก็ยังมีข้อบังคับถือปฏิบัติต่อมาจนทุกวันนี้ว่า ผู้ที่จะสอบบาลีประโยค ๑-๒-๓ จะต้องสอบได้นักธรรมชั้นตรีก่อน ผู้ที่จะเข้าสอบบาลีประโยค ๔-๕-๖ จะต้องสอบได้นักธรรมชั้นโทก่อน และผู้ที่จะเข้าสอบบาลีประโยค ๗-๘-๙ จะต้องสอบได้นักธรรมชั้นเอกก่อน และมีการออกใบประกาศนียบัตรให้แก่ผู้สอบไล่ได้นักธรรมและเปรียญตั้งแต่สมัยนั้นเป็นต้นมา

ครั้นต่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๗ (พ.ศ. ๒๔๖๘-๒๔๗๗) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมการพระศาสนาและการศึกษาของชาติไว้ในกระทรวงธรรมการ โปรดให้พระสงฆ์ร่วมมือกันจัดการสอนจรรยาในโรงเรียนรัฐบาล เพื่อให้ครูและนักเรียนได้เรียนรู้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น ดังนั้น ทางราชการและคณะสงฆ์จึงอนุญาตให้ครูที่เป็นคฤหัสถ์ชายหญิงรวมทั้งผู้เคยอุปสมบทสอบนักธรรมได้บ้างแล้ว มีโอกาสเข้าสอบนักธรรมในสนามสอบคณะสงฆ์ได้ เพื่อเลื่อนวิทยฐานะให้สูงขึ้น โดยให้เรียกการศึกษาแบบนี้ว่า "ธรรมศึกษาตรี" "ธรรมศึกษาโท" "ธรรมศึกษาเอก" ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๒ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

การศึกษาของสงฆ์สมัยปัจจุบัน

ได้กล่าวมาแล้วในเรื่องการสอบไล่พระปริยัติธรรมสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่าการเรียนการสอบไล่พระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณร ถือเป็นราชการแผ่นดินอย่างหนึ่ง ที่เนื่องอยู่ในราชกิจของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงดำรงพระองค์เป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก ก่อนที่จะมีการสอบไล่พระปริยัติธรรม ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ จึงต้องมีพระบรมราชโองการรับสั่งให้เจ้าพนักงานอาราธนาพระเถรานุเถระทั้งปวงให้มีการประชุมสอบพระปริยัติธรรมขึ้นทุกครั้งไป

ครั้นต่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง พ.ศ. ๒๔๔๑ เป็นการเผดียง (ขอร้อง) ให้พระสงฆ์ทั่วพระราชอาณาจักรเอาใจใส่สั่งสอนอบรมประชาชน และฝึกสอนวิชาความรู้ต่าง ๆ แก่กุลบุตร ทรงอาราธนากรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่บังคับการพระอารามในหัวเมืองในส่วนการพระศาสนาและการศึกษา และทรงมอบกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นเจ้าหน้าที่จัดการอนุกูลในฝ่ายกิจการของฆราวาส[๑] พระบรมราชโองการฉบับนี้เอง ได้เป็นจุดเริ่มต้นแห่งการทรงมอบหมายการศึกษาทางคณะสงฆ์ ให้คณะสงฆ์มาดำเนินการเอง ดังระบบบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบันซึ่งจะกล่าวต่อไป

เมื่อพระสงฆ์รับเอาการศึกษาพระปริยัติธรรมมาดำเนินการเองแล้ว การศึกษาของสงฆ์ก็เหมือนกับการศึกษาประเภทอื่น ๆ จำเป็นจะต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงโครงสร้างระบบบริหารหลักสูตร และวิธีการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับกาลสมัย ให้ประสานสอดคล้องกับความต้องการและจำเป็นทางสังคม ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ การจัดการการศึกษาของสงฆ์เป็นอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคม และ

---

(๑) *ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ หน้า ๑๓. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๑*

มหาเถรสมาคมได้จัดตั้งสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ขึ้นเป็นศูนย์กลางสำหรับส่งเสริมควบคุมนโยบายและการดำเนินงานการศึกษาของคณะสงฆ์โดยทั่วไปมีหน้าที่พิจารณาโครงการแผนงานการศึกษาของคณะสงฆ์ทุกระดับ พิจารณาให้ความเห็นชอบการจัดทำหลักสูตรแบบเรียน รวมทั้งพิจารณาปัญหาเกี่ยวกับการศึกษาตามที่มหาเถรสมาคมมอบหมาย[๑] เป็นอันสรุปได้ว่าการศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบันแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ๒ ประเภท คือ

๑. การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม และแผนกบาลี

๒. การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกประยุกต์

การศึกษาพระปริยัติธรรมและแผนกบาลี ก็คือการศึกษาของคณะสงฆ์แบบเดิมที่มีมาตั้งแต่โบราณมุ่งผลในทางดำรงรักษาพระธรรมคำสั่งสอนและสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นการศึกษาภาคบังคับทางคณะสงฆ์ เพราะการจะก้าวไปศึกษาพระปริยัติธรรมสาขาอื่น ๆ ต้องมีพื้นฐานความรู้ทางนักธรรมและบาลีตามที่สถาบันนั้น ๆ จะกำหนด ในด้านการส่งเสริมควบคุมดูแลการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีนั้น มหาเถรสมาคมได้แต่งตั้งแม่กองธรรมและแม่กองบาลีเป็นผู้รับผิดชอบเป็นสัดส่วนไป

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกประยุกต์นั้น หมายถึงการศึกษาพระปริยัติธรรมควบคู่กันไปกับวิชาการทางโลกสาขาต่าง ๆ ที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย เพื่อให้พระภิกษุสามเณรซึ่งมีอยู่ทั่วประเทศจำนวนนับแสนรูป ให้ได้รับการศึกษาวิชาการทั้งทางธรรมและทางโลกอย่างเพียงพอ สามารถบำเพ็ญประโยชน์ทั้งแก่ชาติและพระศาสนาได้มากขึ้น การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกประยุกต์นี้มิใช่เพิ่งจะมีขึ้นในสมัยปัจจุบันหากแต่ได้เริ่มวางรากฐานไว้แล้ว ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ นั่นคือ

๑. มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ทรงโปรดให้ตั้งขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อพ.ศ. ๒๔๓๖ ทางคณะสงฆ์ได้ประกาศตั้งเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ ชื่อ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๘๘ ได้เปิดการศึกษาระดับปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิต ตั้งแต่วันที่ ๑๖ กันยายน ๒๔๘๙ เป็นต้นมา

๒. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ทรงโปรดให้ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ และได้รับพระราชทานชื่อนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๙ ทางคณะสงฆ์ได้ประกาศตั้งเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ เมื่อวันที่ ๙ มกราคม ๒๔๙๐ ได้เปิดการศึกษาระดับปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต ตั้งแต่วันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๔๙๐ เป็นต้นมา

แม้ทางรัฐบาลและคณะสงฆ์จะเห็นด้วยเป็นอย่างยิ่งกับพระบรมราโชบายนี้ แต่ก็มีความจำเป็นหลายอย่าง ทั้งทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ ทำให้การจัดการศึกษาตามพระราชประสงค์ล่าช้าไปเพิ่งสามารถดำเนินการได้ในรูปมหาวิทยาลัยสงฆ์ขึ้นอย่างจริงจัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘ เมื่อทางคณะสงฆ์มองเห็นผลงานการผลิตนักศึกษาออกมารับใช้พระศาสนาและช่วยเหลือสังคมเป็นผลดีพอสมควรแล้วมหาเถรสมาคมจึงให้การรับรองสถาบันทั้ง ๒ แห่งข้างต้นนั้นว่า เป็นการศึกษาของคณะสงฆ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒[๒]

---

(๑) รายละเอียดมีในประวัติการศึกษาสงฆ์ หน้า ๖๕, กรมการศาสนาจัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๒๗

(๒) คำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่องการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๑๒

ส่วนทางรัฐบาลนั้น กรมการศาสนาได้จัดสรรเงินบำรุงสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ทั้ง ๒ แห่งตามกำลังเงินงบประมาณมาโดยตลอดจนถึงรัฐบาลปัจจุบัน ซึ่ง ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้เล็งเห็นความสำคัญและความจำเป็นในการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแบบเดิมและแบบประยุกต์นี้มากขึ้น จึงได้ออกพระราชบัญญัติกำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๒๗[๒] ให้การรับรองการศึกษาของสงฆ์ทั้งแบบเก่าเปรียญธรรม ๙ ประโยค (ป.ธ.๙) และการศึกษาชั้นสูงแบบใหม่ คือ ปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิต (ศน.บ.) และปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) ว่ามีวิทยฐานะชั้นปริญญาตรี มีศักดิ์มีสิทธิ์เท่าปริญญาตรีทั่วไป ดังรายละเอียดปรากฏใน พ.ร.บ.ดังกล่าวนั้นแล้ว นับว่าทั้งฝ่ายรัฐบาลและคณะสงฆ์ได้ร่วมกันพัฒนาโครงสร้างระบบการศึกษาของสงฆ์ให้มีคุณค่าต่อการพัฒนาความรู้ ความคิด และคุณธรรม เพื่อให้เป็นบุคคลที่มีคุณภาพครบถ้วนทุกด้าน สอดคล้องกับความต้องการทางสังคม อำนวยประโยชน์ทั้งฝ่ายโลกและฝ่ายธรรม อันจะนำไปสู่การพัฒนาชาติบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองได้ในที่สุด

คติธรรม

● มีลมมีเรื่อง

มีลมเป็นเครื่อง ทำเรื่องมากมาย
ทั้งบาปทั้งบุญ วุ่นวายใจกาย
ยากเราเดียวดาย เป็นพันพันทวี

● หมดลมหมดเรื่อง

หยุดลมหมดเรื่อง สร้างเรื่องกันที
มอบเรื่องทั้งหลาย ให้พวกคนมี
รับเป็นหน้าที่ ทำเรื่องต่อไป

"ธรรมสาธก"

---

(๒) ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐๑. ตอนที่ ๑๔๐. ๙ ตุลาคม ๒๕๒๗

พระราชบัญญัติ(๑)

กำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา

พ.ศ. ๒๕๒๗

ภูมิพลอดุลยเดช ป.ร.

ให้ไว้ ณ วันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๗

เป็นปีที่ ๓๙ ในรัชกาลปัจจุบัน

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศว่า

โดยที่เป็นการสมควรมีกฎหมายว่าด้วยการกำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นไว้โดยคำแนะนำและยินยอมของรัฐสภา ดังต่อไปนี้

มาตรา ๑ พระราชบัญญัตินี้เรียกว่า"พระราชบัญญัติกำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๒๗"

มาตรา ๒ พระราชบัญญัตินี้ให้ใช้บังคับตั้งแต่วันถัดจากวันประกาศในราชกิจจานุเบกษาเป็นต้นไป

มาตรา ๓ วิชาการพระพุทธศาสนา หมายความว่า วิชาการซึ่งจัดให้พระภิกษุสามเณรศึกษาตามหลักสูตรใดหลักสูตรหนึ่ง ดังต่อไปนี้

(๑) หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีสนามหลวง

(๒) หลักสูตรปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิตของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

(๓) หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิตของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

มาตรา ๔ ให้ผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา

(๑) ตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีสนามหลวงเปรียญธรรมเก้าประโยคมีวิทยฐานะชั้นปริญญาตรีเรียกว่า "เปรียญธรรมเก้าประโยค" ใช้อักษรย่อว่า "ป.ธ. ๙"

(๒) ตามหลักสูตรปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิตจากสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มีวิทยฐานะชั้นปริญญาตรี เรียกว่า "ศาสนศาสตรบัณฑิต" ใช้อักษรย่อว่า "ศน.บ."

---

(๑) เล่ม ๑๐๑ ตอนที่ ๑๔๐ ราชกิจจานุเบกษา ๘ ตุลาคม ๒๕๒๗

(๓) ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิตจากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มีวิทยฐานะชั้นปริญญาตรี เรียกว่า "พุทธศาสตรบัณฑิต" ใช้อักษรย่อว่า "พธ.บ."

มาตรา ๕ นอกจากปริญญาตามมาตรา ๔ พระภิกษุสามเณรซึ่งได้ศึกษาวิชาการพระพุทธศาสนาอาจได้รับประกาศนียบัตรรับรองความรู้ตามหลักสูตรที่คณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ให้ความเห็นชอบ

มาตรา ๖ ให้มีคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์คณะหนึ่งประกอบด้วยสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธานกรรมการ แม่กองบาลีสนามหลวง แม่กองธรรมสนามหลวงนายกสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย สภานายกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประธานกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย อธิการบดีมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ปลัดทบวงมหาวิทยาลัย อธิบดีกรมการฝึกหัดครู อธิบดีกรมการศาสนา อธิบดีกรมการศึกษานอกโรงเรียน อธิบดีกรมวิชาการ เลขาธิการคณะกรรมการศึกษาการแห่งชาติ เป็นกรรมการ กับกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิอีกไม่เกินเจ็ดคน ซึ่งสมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งโดยความเห็นชอบของมหาเถรสมาคม

ให้คณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์เลือกกรรมการผู้หนึ่งเป็นรองประธานกรรมการ

ให้อธิบดีกรมการศาสนาเป็นเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ และให้กรมการศาสนาทำหน้าที่สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์

มาตรา ๗ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิอยู่ในตำแหน่งคราวละสองปี กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งพ้นจากตำแหน่งอาจได้รับแต่งตั้งอีกได้

ในกรณีที่สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิเพิ่มขึ้นในระหว่างที่กรรมการซึ่งทรงแต่งตั้งไว้แล้วยังมีวาระอยู่ในตำแหน่ง ให้ผู้ซึ่งได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการเพิ่มขึ้นอยู่ในตำแหน่งเท่ากับวาระที่เหลืออยู่ของกรรมการซึ่งได้รับแต่งตั้งไว้แล้ว

มาตรา ๘ นอกจากการพ้นจากตำแหน่งตามวาระตามมาตรา ๗ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิพ้นจากตำแหน่งเมื่อ

(๑) ตาย

(๒) ลาออก หรือ

(๓) สมเด็จพระสังฆราชมีพระบัญชาให้ออก

ในกรณีที่กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิพ้นจากตำแหน่งก่อนวาระ สมเด็จพระสังฆราชอาจทรงแต่งตั้งผู้อื่นเป็นกรรมการแทนโดยความเห็นชอบของมหาเถรสมาคมได้ และให้ผู้ซึ่งได้รับแต่งตั้งอยู่ในตำแหน่งเท่ากับวาระที่เหลืออยู่ของกรรมการซึ่งตนแทน

มาตรา ๙ การประชุมของคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ต้องมีกรรมการมาประชุมไม่น้อยกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนกรรมการทั้งหมดที่ดำรงตำแหน่งอยู่ในขณะนั้น จึงจะเป็นองค์ประชุม

ถ้าประธานกรรมการไม่มาประชุมหรือไม่อยู่ในที่ประชุม ให้รองประธานกรรมการเป็นประธานในที่ประชุม ถ้าประธานกรรมการและรองประธานกรรมการไม่มาประชุมหรือไม่อยู่ในที่ประชุมให้ที่ประชุมเลือกกรรมการผู้หนึ่งเป็นประธานในที่ประชุม

การวินิจฉัยชี้ขาดของที่ประชุมให้ถือเสียงข้างมาก กรรมการผู้หนึ่งมีเสียงหนึ่งในการลงคะแนน ถ้าคะแนนเสียงเท่ากัน ให้ประธานในที่ประชุมออกเสียงเพิ่มขึ้นอีกเสียงหนึ่งเป็นเสียงชี้ขาด

มาตรา ๑๐ คณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์มีอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

(๑) กำหนดนโยบายและแผนการจัดการศึกษาวิชาการพระพุทธศาสนาให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น

(๒) กำหนดมาตรฐานและให้ความเห็นชอบหลักสูตรวิชาการพระพุทศาธสนา

(๓) กำหนดพื้นความรู้ คุณสมบัติ หลักเกณฑ์การเข้าศึกษา ระยะเวลาการศึกษาการสอบและเงื่อนไขการรับปริญญาหรือประกาศนียบัตร

(๔) ควบคุมดูแลการจัดการศึกษาวิชาการพระพุทธศาสนาให้มีการศึกษาพระ-ปริยัติธรรมเป็นหลัก และป้องกันมิให้มีการเปลี่ยนแปลงพระธรรมวินัยไม่ให้ผิดไปจากพระบาลีในพระไตรปิฎก

(๕) วินิจฉัยสั่งการเพื่อยับยั้งหรือยุติการดำเนินกิจการที่ขัดต่อพระธรรมวินัยหรือขัดต่อกฎหมาย ระเบียบข้อบังคับ หรือคำสั่งของสถานศึกษาวิชาการพระพุทธศาสนาตามพระราชบัญญัตินี้

(๖) วางระเบียบ และออกข้อบังคับหรือคำสั่งเพื่อปฏิบัติการตามพระราชบัญญัตินี้

มาตรา ๑๑ ผู้ใดไม่มีสิทธิใช้ปริญญาหรือประกาศนียบัตร หรืออักษรย่อปริญญาตามพระราชบัญญัตินี้ กระทำการเพื่อให้บุคคลอื่นเชื่อว่าตนมีสิทธิดังกล่าว ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหกเดือน หรือปรับไม่เกินหนึ่งหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา ๑๒ ให้ผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนาตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีสนามหลวง เปรียญธรรมเก้าประโยค ปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิตจากสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ หรือปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิตจากมหาจุฬา-ลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ก่อนวันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับมีวิทยฐานะชั้นปริญญาตรีตามมาตรา ๔

มาตรา ๑๓ ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการรักษาการตามพระราชบัญญัตินี้

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ
พลเอก ประจวบ สุนทรางกูร
รองนายกรัฐมนตรี

หมายเหตุ :- เหตุผลในการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ คือ โดยที่พระภิกษุสามเณรซึ่งได้ศึกษาและสอบไล่ได้เปรียญเก้าประโยคตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีสนามหลวงของคณะสงฆ์ ปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิตตามหลักสูตรปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิตของสภาการศึกษามหามกุฏ-ราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ หรือปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิตตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิตของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มีความรู้ความสามารถและประสบการณ์เทียบขั้นบัณฑิตด้านสังคมศาสตร์ของมหาวิทยาลัยฝ่ายอาณาจักรสมควรกำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จการศึกษาจากหลักสูตรทั้งสามนี้ให้สูงเท่ากับปริญญาตรีของมหาวิทยาลัยฝ่ายอาณาจักร จึงจำเป็นต้องตราพระราชบัญญัตินี้

การพระราชทานพัดยศเปรียญ

จุดมุ่งหมายของการพระราชทานพัดยศเปรียญก็คือ มุ่งส่งเสริมการศึกษาวิชาการทางศาสนา ให้เกียรติให้กำลังใจแก่ผู้สำเร็จการศึกษาทุกวิถีทางเท่าที่จะพึงกระทำได้ พัดยศเปรียญเป็นพัดเกียรติยศทางการศึกษาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานแก่พระภิกษุสามเณรในทำนองเดียวกันกับการพระราชทานเสื้อครุยแก่นิสิตนักศึกษาผู้สำเร็จวิชาการทางโลก

รูปร่างลักษณะและความเป็นมาของพัดยศสมณศักดิ์และพัดยศเปรียญนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ในหนังสือสาส์นสมเด็จว่า[๑] "พัดยศก็มีแบบมาแต่กรุงศรีอยุธยา พิเคราะห์ลักษณะพัดยศแบบเก่า ดูเหมือนพระที่มีตำแหน่งในการบังคับบัญชาคณะสงฆ์ เช่น พระราชาคณะลงไปจนฐานานุกรม จะถือพัดแพรหรืองาล้วน (พระ) เปรียญ เป็นแต่ทรงคุณวิเศษเฉพาะตัว ถือตาลปัตรขลิบทองอย่างเดียวกันทั้งที่เป็นพระและสามเณร หม่อมฉันสันนิษฐานว่าพัดยศเปรียญอย่างที่ถ่ายแบบตาลปัตร (พัดใบตาล) มาทำเป็นพื้นแพรมีเส้นและขลิบทอง อาจเกิดขึ้นเมื่อจัดระเบียบแปลหนังสือในรัชกาลที่ ๒ หรือมิฉะนั้นก็เกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๓ เป็นแน่ เพราะมีรูปพัดยศเปรียญอย่างพื้นแพรเขียนไว้ด้วยกันกับรูปพัดยศอย่างอื่นหลังบานประตูพระอุโบสถวัดพระเชตุพนพิจารณาดูพัดยศเปรียญที่เขียนไว้นั้นผิดกับพัดเปรียญชั้นหลัง แต่ที่ขอบกับแพรพื้นพัดเป็นสีต่างกัน เมื่อพัดพื้นแพรมีขึ้นเห็นจะพระราชทานแก่พระภิกษุ ส่วนสามเณรจึงคงถือตาลปัตรขลิบทองอยู่อย่างเดิม"

สรุปความได้ว่า พัดยศเปรียญมีมาแล้วแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่เป็นเพียงตาลปัตรทำด้วยใบตาลขลิบทองเหมือนกันทั้งพระภิกษุและสามเณร ในครั้งกรุงเก่านั้นพระราชาคณะลงไปถึงฐานานุกรมที่มีตำแหน่งทางการปกครองสงฆ์จึงจะถือพัดพื้นแพรหรืองาล้วน ส่วนพัดยศเปรียญที่ถ่ายแบบจากตาลปัตรเดิมมาเป็นพัดพื้นแพรมีเส้นขลิบทองนั้น น่าจะมีขึ้นในรัชกาลที่ ๒ หรือรัชกาลที่ ๓ เป็นแน่ ถึงในสมัยนี้ สามเณรเปรียญก็ยังถือตาลปัตรขลิบทองอยู่อย่างเดิม การเปลี่ยนสีพัดยศเปรียญให้แตกต่างกันออกไปนั้น คงจะมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ดังปรากฏลักษณะพัดเปรียญต่าง ๆ ดังต่อไปนี้[๒]

๑. เปรียญ ๙ ประโยค พัดหน้านาง พื้นตาดทอง ลายทองสลับไหมสีเป็นลงยา นมและยอดกะไหล่ทองทั้งของพระภิกษุและสามเณร

๒. เปรียญ ๘ ประโยค พัดหน้านาง พื้นตาดทอง ปักดิ้นเลื่อมทั้งของพระภิกษุและสามเณร

๓. เปรียญ ๗ ประโยค พัดหน้านาง พื้นโหมดเงิน ปักดิ้นเลื่อมทอง ทั้งของพระภิกษุและสามเณร

๔. เปรียญ ๖ ประโยค ภิกษุ, พัดหน้านาง พื้นแพรเหลือง ประดับเลื่อม สามเณร, พัดใบตาลขลิบลูกไม้ทอง ใจกลางสีเหลือง

---

(๑) สาส์นสมเด็จ ภาค ๒๒, พระนคร ๒๔๙๙. หน้า ๔๙-๕๐ สาส์นโต้ตอบระหว่างสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ์

(๒) ตัวอย่างพัดยศเปรียญสมัยรัชกาลที่ ๕ หาได้ไม่ครบ จึงไม่มีภาพถ่ายประกอบ

๕. เปรียญ ๕ ประโยค ภิกษุ, พัดหน้านาง พื้นแพรแดงประดับเลื่อม สามเณร, พัดใบตาล ขลิบลูกไม้ทอง ใจกลางสีน้ำเงิน

๖. เปรียญ ๔ ประโยค ภิกษุ, พัดหน้านาง พื้นแพรสีน้ำเงิน สามเณร, พัดใบตาล ขลิบลูกไม้ทอง ใจกลางสีน้ำเงิน

๗. เปรียญ ๓ ประโยค ภิกษุ, พัดหน้านาง พื้นแพรสีเขียว ประดับเลื่อม สามเณร, พัดใบตาล ขลิบลูกไม้ทอง ใจกลางสีเขียว

ต่อมาได้มีการเปลี่ยนลักษณะพัดยศเปรียญอีกครั้งหนึ่ง ให้มีรูปร่างลักษณะเหมือนกันทั้งของพระภิกษุและสามเณร มจ.หญิง ดวงจิตร จิตรพงศ์[๑] ทรงสันนิษฐานไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้น่าจะมีขึ้นระหว่างตอนปลายรัชกาลที่ ๕ หรือตอนต้นรัชกาลที่ ๖ ในคราวที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงจัดตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัย พัดยศเปรียญที่เปลี่ยนแปลงใหม่มีรูปลักษณะดังภาพ

๑. เปรียญ ๙ ประโยค พัดหน้านาง พื้นตาดเหลืองล้วน ปักดิ้นเลื่อม

๒. เปรียญ ๘ ประโยค พัดหน้านาง พื้นแพรเหลือง ขอบและใจกลางตาดเหลือง ปักดิ้นเลื่อม

๓. เปรียญ ๗ ประโยค พัดหน้านาง พื้นแพรเหลือง ขอบและใจกลางโหมดขาว ปักดิ้นเลื่อม

๔. เปรียญ ๖ ประโยค พัดหน้านาง พื้นแพรเหลืองล้วน ปักดิ้นเลื่อม

๕. เปรียญ ๕ ประโยค พัดหน้านาง พื้นแพรเขียว ขอบและใจกลางเป็นแพรสีแดง ปักดิ้นเลื่อม

๖. เปรียญ ๔ ประโยค พัดหน้านาง พื้นแพรเขียว ขอบและใจกลางเป็นแพรสีน้ำเงิน

๗. เปรียญ ๓ ประโยค พัดหน้านาง พื้นแพรสีเขียวล้วน ปักดิ้นเลื่อม

---

(๑) มจ.หญิง ดวงจิตร จิตรพงศ์. ตาลปัตร. พระนคร โรงพิมพ์พระจันทร์ ๒๕๐๒. หน้า ๒๗

พัดยศเปรียญที่เป็นราชวงศ์

พระราชวงศ์ทรงผนวชสอบพระปริยัติธรรมได้เป็นเปรียญทรงโปรดพระราชทานพัดตาดเหมือนเปรียญ ๙ ประโยค เป็นธรรมเนียมตลอดมา แต่ก็มีหม่อมราชวงศ์บางรูป ได้รับพระราชทานพัดโหมดพิเศษ (ดังภาพ)

๑. ประโยค ป.ธ. ๓-๔-๕ พัดหน้านาง พื้นแพรแดง ปักดิ้นเลื่อม ลายกนกใจกลางมีตัวเลขบอกประโยค ด้ามไม้สีดำ

๒. ประโยค ป.ธ. ๖-๗-๘ พัดหน้านาง พื้นแพรสีเหลือง ปักดิ้นเลื่อมลายกนกใจกลางมีตัวเลขบอกประโยค ด้ามไม้สีดำ

๓. ประโยค ป.ธ. ๙ พัดหน้านาง พื้นตาดเหลือง ปักดิ้นเลื่อมลายกนกใจกลางไม่มีตัวเลขบอกประโยค ด้ามงา ยอดงา เริ่มมีครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๐๔

พัดยศเปรียญสมัยปัจจุบัน

เนื่องจากพระภิกษุสามเณรที่สอบไล่ได้เปรียญธรรมมีจำนวนมากขึ้นและค่าวัสดุสิ่งของที่ทำพัดมีราคาสูงขึ้นทำให้ทางราชการไม่อาจจัดสร้างพัดเปรียญธรรมถวายได้ทั่วถึง เป็นเหตุให้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบพัดให้เหมาะสมกับภาวะทางเศรษฐกิจ และให้เพียงพอกับจำนวนผู้สอบไล่ได้ ดังที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงอีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๗ เป็นชนิดที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน ทำสีให้แตกต่างกันบอกประโยคด้วยตัวเลขทองเหลืองกะไหล่ทอง ติดไว้ตรงใจกลางพัด ดังภาพ

พัดนักธรรม

ในรัชกาลที่ ๖ เป็นช่วงเวลาที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเริ่มตั้งการศึกษาแผนกธรรมขึ้นราว พ.ศ. ๒๔๕๖ โดยจัดแบ่งชั้นเรียนเป็น ๓ ชั้น คือ นักธรรม-ชั้นตรี นักธรรมชั้นโท และนักธรรมชั้นเอก ดังนั้น ในรัชกาลนี้ นอกจากมีพัดเปรียญแล้วยัง
โปรดเกล้าฯให้จัดทำพัดนักธรรมขึ้นพระราชทานแก่พระภิกษุสามเณรที่สอบไล่ได้อีกด้วย เป็นพัดหน้านาง พื้นต่วนสีเหลือง พิมพ์เส้นสีดำเป็นรูปธรรมจักร ตรงกลางมีรูปยันต์เฑาะขัดสมาธิขอบลายกนกเหมือนกันทุกชั้น และมีข้อแตกต่างกันบ้าง ดังภาพ

นักธรรมชั้นเอก พัดหน้านาง ลายกนก ปักไหมต่างสีทับบนลายพิมพ์ ติดนมทองเหลืองดุน

นักธรรมชั้นโท พัดหน้านาง ลายกนก ติดนมทองเหลืองดุนเป็นตัวอักษร น.ธ.โท

นักธรรมชั้นตรี พัดหน้านาง ลายกนก นมพิมพ์หน้าราหู

พัดยศเปรียญคฤหัสถ์

พัดยศเปรียญ นอกจากจะพระราชทานแก่พระภิกษุสามเณรแล้ว ยังพระราชทานเพื่อเป็นเกียรติแก่คฤหัสถ์ ผู้ชำนาญภาษาบาลีถึงชั้นเปรียญอีกด้วย มีผู้เคยได้รับพระราชทานสองท่าน ดังนี้

ในรัชกาลที่ ๕ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงแปลหนังสือนิบาตชาดกถวาย เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๗ สมเด็จพระมหาสมณฯ ทรงตรวจแล้ว ประทานหนังสือสำคัญว่ากรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงชำนาญมคธภาษา ถึงภูมิเปรียญ ๕ ประโยค พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยินดี จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพัดยศเปรียญ ๕ ประโยคขนาดเล็ก พระราชทานเป็นเกียรติยศ

ต่อมาในรัชกาลที่ ๗ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถทรงแปลเรื่องจันทกุมาร-ชาดก แล้วประทานให้แก่ราชบัณฑิตสภา จัดพิมพ์ มหาเถรสมาคมยกย่องว่า ทรงมีความรู้ความสามารถในภาษาบาลี ถึงชั้นเปรียญ ๕ ประโยค พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพัดยศเปรียญ เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๔๗๓ เช่นเดียวกับสมเด็จพระบรมชนกนาถได้ทรงกระทำไว้

๔. คณะสงฆ์อื่น

พระสงฆ์อนัมนิกายและจีนนิกาย

พระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน เคยกล่าวมาแล้วในตอนต้นว่ามีอยู่แล้วในภูมิภาคนี้ ตั้งแต่ก่อนตั้งอาณาจักรสุโขทัย แต่ที่จะกล่าวถึงในที่นี้เฉพาะลัทธิมหายานอนัมนิกายและจีนนิกายตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีเป็นต้นมาเท่านั้น

ความเป็นมาของชาวญวนในประเทศไทย

ประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวเนื่องกับเรื่องชาวญวนในประเทศไทยกล่าวว่า เนื่องจากเกิดกบฏแย่งชิงอำนาจกันขึ้นที่เมืองเว้ องเชียงชุน ราชบุตรองค์ที่ ๔ ของพระเจ้าเมืองเว้ ได้อพยพพวกพ้องพลเมืองผ่านประเทศเขมรเข้ามาสู่ประเทศไทยในปี พ.ศ. ๒๓๑๙ พระเจ้ากรุงธนบุรีได้โปรดรับชาวญวนเหล่านั้นไว้ และได้พระราชทานที่ดินถนนพาหุรัดให้องเชียงชุนกับพวกตั้งบ้านเรือน นับเป็นชาวญวนพวกแรกที่เข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ต่อมาองเชียงชุนได้คิดอ่านจะกลับไปทำการกู้ชาติของตน พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงทราบความนั้นแล้วจึงทรงรับสั่งให้ประหารชีวิตองเชียงชุนเสีย

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้มีพระราชนัดดาของพระเจ้าเมืองเว้พระนามว่าองเชียงสือ กับพรรคพวกบริวารได้อพยพหนีภัยเข้ามาในประเทศสยามอีกเป็นครั้งที่ ๒ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๒๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระกรุณาโปรดรับไว้ และได้พระราชทานที่ดินตำบลคอกกระบือริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาด้านทิศตะวันออกให้เป็นที่ตั้งถิ่นฐาน ปัจจุบันที่ดินตรงนี้เป็นที่ตั้งสถานทูตโปรตุเกส ครั้นต่อมาถึงปี พ.ศ. ๒๓๒๙ องเชียงสือได้คิดหลบหนีไปกู้ชาติของตน โดยวางจดหมายกราบทูลลาไว้ที่โต๊ะบูชา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบแล้ว ก็มิได้ทรงถือโทษประการใด แต่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาถ ทรงพิโรธมากถึงกับทรงรับสั่งให้ชาวญวนพวกขององเชียงสือไปอยู่ที่ตำบลบางโพ เขตดุสิต สืบมาจนบัดนี้[๑]

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้มีชาวญวนอพยพเพิ่มเติมเข้ามาอีก ๓ ครั้ง ทั้งที่อพยพลี้ภัยเข้ามาเองและกองทัพไทยกวาดต้อนเข้ามา ดังจะกล่าวต่อไป

ครั้งที่ ๑ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๗๓ ถึง ๒๓๗๖ เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ได้ยกทัพไปตีเมืองญวนได้ครอบครัวชาวญวนเข้ามาถวายสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นจำนวนมากพวกที่นับถือพระพุทธศาสนาโปรดให้ไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่จังหวัดกาญจนบุรี ส่วนพวกที่นับถือคริสตศาสนาได้โปรดให้อยู่รวมกับพวกเข้ารีตที่ตำบลสามเสนในกรุงเทพฯ

ครั้งที่ ๒ ประมาณ พ.ศ. ๒๓๗๗ พระเจ้าแผ่นดินญวนพระนามว่ามินมางได้ประกาศห้ามคนญวน

---

(๑) เก็บความจากเรื่องตำนานพระญวน. หน้า ๑-๑๕ พระนิพนธ์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร คณะสงฆ์อนัมนิกายจัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๓

นับถือศาสนาคริสต์ และได้จับชาวญวนที่เข้ารีตมาทำทารุณกรรมต่าง ๆ เป็นเหตุให้ชาวญวนเป็นจำนวนมากอพยพเข้ามาในประเทศไทย พวกที่นับถือพระพุทธศาสนาโปรดให้ไปอยู่ที่จังหวัดกาญจนบุรี ส่วนพวกที่นับถือศาสนาคริสต์ก็โปรดให้อยู่รวมกับพวกญวนเข้ารีตที่ตำบลสามเสนในกรุงเทพฯ เช่นกัน

ครั้งที่ ๓ ประมาณ พ.ศ.๒๓๘๓ เจ้าพระยาบดินทร์เดชาได้ยกกองทัพไทยไปร่วมกับกองทัพเขมรทำการรบขับไล่กองทัพญวน ได้ทหารญวนเข้ามาสวามิภักดิ์ประมาณ ๑,๐๐๐ คนเศษ ส่งเข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงรับไว้และโปรดให้อยู่รวมกับพวกญวนซึ่งเข้ามาครั้งองเชียงสือที่ตำบลบางโพ เขตสามเสนใน กรุงเทพฯ

ครั้นต่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ พวกชาวญวนที่ไปตั้งถิ่นฐานที่จังหวัดกาญจนบุรีในรัชกาลก่อนนั้นมีความประสงค์จะเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้งบ้านเรือนที่ริมคลองผดุงกรุงเกษม ซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดสมณานัมบริหาร (วัดญวน สะพานขาว) มาจนทุกวันนี้

พระสงฆ์อนัมนิกาย

พระสงฆ์อนัมนิกาย คือ พระสงฆ์นิกายมหายานที่ชาวญวนนำเข้ามาในสมัยกรุงธนบุรี เป็นต้นมา เชื่อกันว่าในชั้นแรกพระสงฆ์ญวนคงได้รับการอุปสมบทในประเทศญวนมาก่อน แล้วอพยพติดตามชาวญวนเข้ามาในประเทศไทยในยุคต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ครั้นต่อมาภายหลังจึงมีการอุปสมบทพระสงฆ์ชาวญวนขึ้นในประเทศไทย ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ พระสงฆ์ญวนมีบทบาทในทางศาสนาแต่เฉพาะในพวกชาวญวนด้วยกันเป็นส่วนใหญ่ สำหรับประชาชนชาวไทย และราชสำนักของไทยเพียงแต่ไม่รังเกียจในฐานะเป็นพระพุทธศาสนาด้วยกัน จะแตกต่างก็เพียงลัทธินิกายเท่านั้น

สมัยรัชกาลที่ ๓ ขณะที่เจ้าฟ้ามงกุฎ (รัชกาลที่ ๔) ทรงผนวชอยู่นั้น นอกจากจะสนพระทัยในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทของไทยเราแล้ว พระองค์ยังสนพระทัยศึกษาข้อวัตรปฏิบัติของฝ่ายมหายานอีกด้วย จึงโปรดให้นิมนต์องฮึงเจ้าอาวาสวัดญวนตลาดน้อยมาสอบถามข้อวัตรปฏิบัติ องฮึงได้กราบทูลให้ทรงทราบจนเป็นที่พอพระราชหฤทัย เป็นที่ต้องพระราชอัธยาศัยตั้งแต่นั้นมา ต่อมาเมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ แล้ว ได้ทรงอุปถัมภ์องฮึงในการช่วยปฏิสังขรณ์วัดญวนตลาดน้อยขึ้นเป็นครั้งแรก และต่อมาได้ทรงยกย่องพระสงฆ์อนัมนิกาย โปรดให้เข้าเฝ้าถวายพระพรในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นพระสงฆ์ในพิธีหลวงอีกฝ่ายหนึ่งเป็นประจำทุกปีมา และในรัชกาลนี้เองพระสงฆ์ญวนได้รับพระราชทานเกียรติให้ประกอบพิธีกงเต็กถวายเป็นครั้งแรกในพระราชพิธีพระราชทานเพลิงศพพระบรมศพสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี เมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน ๒๔๐๔ และถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติในพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระบรมศพและศพเจ้านายต่อมาจนปัจจุบัน

สมณศักดิ์พระสงฆ์อนัมนิกาย

ได้กล่าวมาแล้วว่า ในสมัยรัชกาลที่ ๔ องฮึง เป็นพระเถระญวนรูปแรกที่ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ถวายความคิดเห็นเกี่ยวกับลัทธิธรรมเนียมประเพณีของฝ่ายมหายานให้ทรง

ทราบจนเป็นที่พอพระราชหฤทัย และในเวลาต่อมา องฮึงได้รับการทรงตั้งให้เป็นอธิการวัดญวนตลาดน้อย พร้อมทั้งได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ช่วยปฏิสังขรณ์วัดนี้ให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงขึ้น

ครั้นต่อมาในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงช่วยเหลือในการปฏิสังขรณ์วัดนี้เพิ่มเติมอีก จึงพระราชทานนามวัดญวนตลาดน้อยใหม่ว่า วัดอุภัยราชบำรุง แปลว่า ได้รับการบำรุงจากพระราชาทั้ง ๒ พระองค์

สำหรับเรื่องสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ญวนนั้น(๑) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชปรารภถึงความจงรักภักดีของพระสงฆ์ญวนและพระสงฆ์จีนได้ประกอบพิธีกงเต็ก ถวายในงานพระราชพิธีออกพระเมรุมาหลายครั้ง ทั้งทรงพระราชดำริว่า ชาวญวนทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ซึ่งมีอยู่ในพระราชอาณาเขตในเวลานั้น เป็นญวนที่เกิดในพระราชอาณาเขต เพียงแต่สืบเชื้อสายจากชาวญวนที่มาจากเมืองญวนเท่านั้น อีกประการหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในกาลก่อนได้เคยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งพระสงฆ์มอญให้มีสมณศักดิ์เหมือนพระสงฆ์ไทย จึงทรงพิจารณาเห็นสมควรตั้งสมณศักดิ์พระสงฆ์ญวนและพระสงฆ์จีนให้มีสมณศักดิ์ขึ้นมาบ้าง แต่โดยเหตุที่พระสงฆ์ญวนและพระสงฆ์จีนถือลัทธิมหายาน จะทำพิธีสังฆกรรมร่วมกับพระสงฆ์ไทยไม่ได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีทำเนียบสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ญวนและพระสงฆ์จีนขึ้นต่างหากในคราวเดียวกัน โดยทรงเลือกพระสงฆ์ญวนที่เป็นคณาจารย์ตั้งเป็นตำแหน่งพระครู พระปลัด รองปลัด (เทียบด้วยสมุห์) ผู้ช่วย (เทียบด้วยใบฎีกา) ส่วนพระสงฆ์จีนนั้น ทรงตั้งหัวหน้าเป็นตำแหน่งพระอาจารย์ (เทียบด้วยพระครูวิปัสสนา) และมีฐานานุกรมเป็นปลัดและรองปลัดเช่นเดียวกับพระสงฆ์ญวน พระราชทานสัญญาบัตรมีราชทินนามพร้อมทั้งพัดยศซึ่งจำลองแบบพัดพระสงฆ์ไทยแต่มีขนาดย่อมลง ถือเป็นต้นแบบธรรมเนียมการพระราชทานสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์ญวนและพระสงฆ์จีนตั้งแต่ครั้งนั้นเป็นต้นมา และได้มีพระสงฆ์ญวนได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายพระสงฆ์อนัมนิกายสืบทอดกันมาโดยลำดับดังนี้

๑. พระครูสมณานัมสมณาจารย์ (ฮึง) วัดอุภัยราชบำรุง ถนนเจริญกรุง เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร สมณศักดิ์พระสงฆ์อนัมนิกายในระยะนั้น ยังไม่มีฐานานุกรม

๒. พระครูสมณานัมสมณาจารย์ (กร่าม) วัดอนัมนิกายาราม (วัดบางโพ) เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร มีฐานานุกรม ๕ รูป เป็นปลัดขวา ปลัดซ้าย รองปลัดขวา รองปลัดซ้าย และกลาง

๓. พระครูสมณานัมสมณาจารย์ (จี๋หลับ) วัดสมณานัมบริหาร ริมคลองผดุงกรุงเกษม กรุงเทพมหานคร

๔. พระครูสมณานัมสมณาจารย์ (ทันเคี้ยด) วัดอุภัยราชบำรุง ถนนเจริญกรุง เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร

---

(๑) เก็บความจากเรื่องตำนานพระญวน หน้า ๑๑-๑๒ พระนิพนธ์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, คณะสงฆ์อนัมนิกาย จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๓ และจัดพิมพ์อีกครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘

๕. พระครูสมณานัมสมณาจารย์ (เหมิกโงน) วัดมงคลสมาคม ถนนแปลงนาม เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร

๖. พระครูสมณานัมสมณาจารย์ (เวียงหมาง) วัดกุศลสมาคร เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร

๗. พระครูสมณานัมสมณาจารย์ (โผซ้าย) วัดอุภัยราชบำรุง ถนนเจริญกรุง เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ เมื่อ ๕ ธันวาคม ๒๔๙๗

๘. พระครูสมณานัมสมณาจารย์ (บิ๋นเลือง) วัดโลกานุเคราะห์ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ เมื่อ ๕ ธันวาคม ๒๕๐๑

๙. พระครูสมณานัมสมณาจารย์ (โผเรียน) วัดชัยภูมิการาม เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร ต่อมาได้เลื่อนเป็นเจ้าคณะใหญ่อนัมนิกายกิตติมศักดิ์ เมื่อวันที่ ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๑๑

๑๐. พระครูบริหารอนัมพรต (ย้ากเหมิง) วัดมงคลสมาคม ถนนแปลงนาม เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ทรงมีพระบัญชาแต่งตั้งให้เป็นผู้รักษาการตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่อนัมนิกาย เมื่อวันที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๑๑ ต่อมาได้รับพระราชทานเลื่อนและตั้งสมณศักดิ์เป็นพระครูสมณานัมวุฑฒาจารย์ เจ้าคณะใหญ่อนัมนิกาย เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๑๒ **ราชทินนามนี้เป็นสมณศักดิ์ที่ตั้งเพิ่มขึ้นใหม่** ครั้นต่อมาเมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๑๘ ได้รับพระราชทานเลื่อนและตั้งสมณศักดิ์เป็นพระคณานัมธรรมสมาธิวัตร พุทธบริษัทอนัมวิเนตา บรมนริศรานุวัตร เจ้าคณะใหญ่อนัมนิกาย มีฐานานุกรมได้ ๕ รูป คือ องปลัด องวินัยธร องธรรมธร องสมุห์ องใบฎีกา

๑๑. ต่อมาได้มีพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช ลงวันที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๒๘ แต่งตั้งให้พระคณานัมธรรมสมาธิวัตร ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่อนัมนิกายกิตติมศักดิ์พร้อมกับได้มีพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช ลงวันที่ ๑๙ กันยายน ๒๕๒๘ แต่งตั้งให้พระครูบริหารอนัมพรต วัดกุศลสมาคร ถนนราชวงศ์ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร ให้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่อนัมนิกายในปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๒๘) นับเป็นเจ้าคณะใหญ่อนัมนิกาย รูปที่ ๑๑

อนึ่ง ในระยะหลังนี้ได้มีชั้นสมณศักดิ์พระสงฆ์ญวนเพิ่มขึ้น คือ พระคณานัมธรรมสมาธิวัตร และพระครูสมณานัมวุฑฒาจารย์ ส่วนตำแหน่งทางการปกครองก็ได้มีเจ้าคณะ รองเจ้าคณะใหญ่และผู้ช่วยเจ้าคณะใหญ่เป็นต้นเพิ่มขึ้นมา ทั้งนี้เพื่อให้เป็นไปตามกฎกระทรวง ฉบับที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๒๐ ว่าด้วยการปกครองคณะสงฆ์ญวนและจีน เมื่อวันที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๒๐ ออกตามความในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ดังนั้น จึงมีชั้นยศทางสมณศักดิ์เพิ่มขึ้นตามความเหมาะสมกับตำแหน่งทางการปกครอง โปรดดูรายละเอียดในผังการปกครองคณะสงฆ์อื่นในหน้าต่อไป

ส่วนเรื่องศาสนสถานวัดวาอารามของพระสงฆ์อนัมนิกายนั้น มีหลักฐานปรากฏว่าชาวญวนได้สร้างวัดตามลัทธินิกายของตนขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยกรุงธนบุรี ชื่อว่า วัดทิพยวารีวิหาร (กำโลตื่อ) ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา หลังตลาดบ้านหม้อ กรุงเทพมหานคร (ปัจจุบันเป็นวัดพระสงฆ์จีน) เป็นวัดซึ่งญวนอพยพหนีภัยสงครามกบฏที่เมืองเว้ เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารช่วยกันสร้างขึ้น ปัจจุบันพระสงฆ์ญวน

ได้สร้างวัดเพิ่มขึ้นจำนวน ๑๕ วัด เป็นประเภทวิสุงคามสีมา ๘ วัด และเป็นประเภทสำนักสงฆ์อีก ๗ วัด มีทั้งในกรุงเทพมหานครและต่างจังหวัด

ผังแสดงการปกครองและสมณศักดิ์คณะสงฆ์อื่น

ตามกฎกระทรวง ฉบับที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๒๐ ว่าด้วยการปกครองคณะสงฆ์ญวนและจีน เมื่อวันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๒๐ ออกตามความในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕

แผนภูมิแสดงทำเนียบสมณศักดิ์และตำแหน่ง

บรรพชิตอนัมนิกาย ปัจจุบัน

เจ้าคณะใหญ่
พระคณานัมธรรมสมาธิวัตร

↓

รองเจ้าคณะใหญ่
พระสมณานัมวุฑฒาจารย์

↓

ผู้ช่วยเจ้าคณะใหญ่
พระครูบริหารอนัมพรต

↓

ฝ่ายปลัดขวา

ปลัดขวา องสรภาณมธุรส

รองปลัดขวา องสรพจนสุนทร

ผู้ช่วยปลัดขวา องอนนตสรภัญ

ฝ่ายปลัดซ้าย

ปลัดซ้าย องสุตบทบวร

รองปลัดซ้าย องพจนกรโกศล

ผู้ช่วยปลัดซ้าย องอนนตสรนาท

คณานุกรมของ
พระคณานัมธรรมสมาธิวัตร
เจ้าคณะใหญ่

๑. องปลัด
๒. องวินัยธร
๓. องธรรมธร
๔. องสมุห์
๕. องใบฎีกา

คณานุกรมของ
พระสมณานัมวุฑฒาจารย์
รองเจ้าคณะใหญ่

๑. องปลัด
๒. องสมุห์
๓. องใบฎีกา

หมายเหตุ *ได้รับการขยายอัตราตำแหน่งตามนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘*

ความสัมพันธ์ระหว่างชาวไทยกับชาวจีน

ความสัมพันธ์ในทางศาสนาและวัฒนธรรมระหว่างไทยกับจีนนั้น เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่ามีมาช้านานแล้ว เริ่มตั้งแต่ยุคที่อาณาจักรไทยยังเรียกตนเองว่า "อาณาจักรอ้ายลาว" สมัยที่ขุนหลวงเมาทรงเป็นองค์พระประมุขอยู่นั้น พระเจ้ากรุงจีนพระนามว่า มิ่งตี่หรือเม้งเต้ แห่งราชวงศ์ฮั่นได้ส่งราชทูตนำพระพุทธศาสนามาเผยแผ่ในอาณาจักรอ้ายลาว ประมาณ พ.ศ. ๖๐๑ เป็นเหตุให้ขุนหลวงเมาและราษฎรไทยส่วนมากหันมานับถือพระพุทธศาสนาตั้งแต่นั้นมา

ต่อมาเมื่อไทยได้ก่อตั้งอาณาจักรสุโขทัยขึ้น ราว พ.ศ. ๑๘๐๐ นั้น ความสัมพันธ์ในทุก ๆ ด้านระหว่างไทยกับจีน กลับมีความกระชับมั่นขึ้นอีก ดังปรากฏหลักฐานในประวัติศาสตร์ไทยว่าพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้เสด็จไปเยือนประเทศจีนและได้นำช่างจีนมาช่วยทำถ้วยชามสังคโลกด้วย ในสมัยกรุงศรีอยุธยาก็ยังมีชาวจีนเดินทางไปมาค้าขายติดต่อกันมิได้ขาด ดังปรากฏหลักฐานสมัยกรุงศรีอยุธยาว่า มีชาวจีนเข้ามารับราชการและได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์แต่งตั้งให้เป็นขุนนางอยู่หลายท่าน ในสมัยกรุงธนบุรีก็ปรากฏว่าชาวจีนได้มีบทบาทช่วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทำการรบกับพม่าแม้ต่อมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์ สถาปนาพระบรมราชจักรีวงศ์ขึ้นนั้น พระยาโชฎึกราชเศรษฐี ขุนนางจีนผู้เป็นหัวหน้าควบคุมชาวจีนในประเทศไทย ก็ได้น้อมเกล้าฯ ถวายบริเวณถิ่นที่อยู่ของตนและพวกแถบฝั่งตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยา ให้ทรงสร้างพระบรมมหาราชวังขึ้นตามพระราชประสงค์ ส่วนตนเองและพวกได้อพยพไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในสวน ซึ่งเป็นที่พระราชทานแห่งใหม่ ณ บริเวณวัดสามปลื้มและสำเพ็งทุกวันนี้

พระสงฆ์จีนนิกายในประเทศไทย

ชาวจีนที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในประเทศไทยตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ผสมกับลัทธิขงจื้อ ลัทธิเต๋า เป็นต้น ซึ่งบรรพบุรุษ นับถือ สืบทอดกันมา และก็มีเป็นจำนวนไม่น้อยที่นับถือพระพุทธศาสนานิกายหินยาน เช่นเดียวกันกับชาวไทย แม้ชาวจีนกับชาวไทยจะมีความสัมพันธ์ต่อเนื่องมาไม่ขาดสายก็ตาม ในอดีตก็ยังไม่ปรากฏว่ามีวัดหรือพระสงฆ์จีนทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนานิกายมหายานขึ้นโดยเฉพาะ จะมีอยู่บ้างก็เป็นประเภทเทวาลัยหรือศาลเจ้าเท่านั้น

ครั้นต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีพระภิกษุจีนรูปหนึ่ง ชื่อว่าพระภิกษุสกเห็งชาวมณฑลกวางตุ้งเดินทางเข้ามาเพื่อนมัสการปูชนียสถานทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทยมาพักอยู่ที่ศาลร้างเจ้ากวนอิม ถนนเยาวราช แขวงจักรวรรดิ์ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร ท่านหลวงจีนรูปนี้ทรงคุณธรรมทางสมถวิปัสสนา มีชาวจีนเคารพนับถือมาก จึงร่วมกันสร้างวัดจีนขึ้นตรงที่ศาลร้างเจ้ากวนอิมนั่นเอง ให้ชื่อว่า "วัดย่งฮกยี่" ภายหลังได้รับพระราชทานนามว่า "วัดบำเพ็ญจีนพรต" เป็นวัดจีนแห่งแรกในประเทศไทย ในเวลาต่อมาท่านหลวงจีนสกเห็งได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น พระอาจารย์จีนวังสสมาธิวัตร ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่จีนนิกายเป็นรูปแรก พร้อมกันนั้นได้พระราชทานสมณศักดิ์แด่พระสงฆ์จีนอีก ๒ รูป

พัดยศบรรพชิตอนัมนิกาย

๑. พระคณานัมธรรมสมาธิวัตร พุทธบริษัทอนัมวิเนตา บรมนิศรานุวัตร เจ้าคณะใหญ่อนัมนิกาย พัดแฉก พื้นเยียระบับขาว ปักทองแร่ง ด้ามงา ยอดงาแกะ (๕ ธ.ค. ๒๕๑๘)

๒. พระสมณานัมวุฑฒาจารย์ ไพศาลสมณกิจ รองเจ้าคณะใหญ่อนัมนิกาย พัดแฉก พื้นเยียระบับ เหลืองสลับม่วง, เขียว ปักดิ้นเลื่อม ด้ามงา ยอดงา (๕ ธ.ค. ๒๕๑๘)

๓. พระครูบริหารอนัมพรต ผู้ช่วยเจ้าคณะใหญ่อนัมนิกาย พัดแฉก พื้นเยียระบับแดงสลับเขียว, ม่วง ปักเส้นดิ้นทอง ด้ามงา ยอดงา (๕ ธ.ค. ๒๕๑๘)

๔. องสรภาณมธุรส ปลัดขวา
พัดพุดตาน กลีบเยียระบับแดง ปักเส้นดิ้นทอง

๕. องสุตบทบวร ปลัดซ้าย
พัดพุดตาน กลีบเยียระบับแดง ปักเส้นดิ้นทอง

๖. องสรพจนสุนทร รองปลัดขวา
พัดหน้านาง พื้นอัตลัด ขอบนอกแดง วงในน้ำเงิน

๗. องพจนกรโกศล รองปลัดซ้าย
พัดหน้านาง พื้นอัตลัด ขอบนอกน้ำเงิน วงในแดง

๘. องอนนตสรภัญ ผู้ช่วยปลัดขวา
พัดหน้านาง พื้นอัตลัด ขอบนอกน้ำเงิน วงในเขียว

๙. องอนนตสรนาท ผู้ช่วยปลัดซ้าย
พัดหน้านาง พื้นอัตลัด ขอบนอกเขียว วงในน้ำเงินแสด

พัดยศประจำตำแหน่งคณานุกรมของพระคณานัมธรรมสมาธิวัตรฯ เจ้าคณะใหญ่อนัมนิกายมี ๕ ตำแหน่ง คือ

๑. องปลัด

๒. องวินัยธร

๓. องธรรมธร

๔. องสมุห์

๕. องใบฎีกา

คือ หลวงจีนคณาณัติจีนพรต ตำแหน่งปลัดขวา และหลวงจีนธรรมรสจีน-ศาสน์ ตำแหน่งปลัดซ้าย ถือได้ว่าพระสงฆ์จีนนิกายได้รับการยอมรับนับถือจากประชาชนชาวไทย ขึ้นไปจนถึงราชสำนักตั้งแต่ครั้งนั้นเป็นต้นมา และได้มีท่านหลวงจีนได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่จีนนิกายสืบต่อกันมาดังนี้

๑. พระอาจารย์จีนวังสสมาธิวัตร (สกเห็ง) วัดมังกรกมลาวาส (เดิมอยู่วัดบำเพ็ญจีนพรต)

๒. พระอาจารย์จีนวังสสมาธิวัตร (กวยหงอ) วัดมังกรกมลาวาส (เดิมอยู่วัดบำเพ็ญจีนพรต)

๓. พระอาจารย์จีนวังสสมาธิวัตร (โล่วเช่ง) วัดมังกรกมลาวาส (เดิมอยู่วัดบำเพ็ญจีนพรต)

๔. พระอาจารย์จีนวังสสมาธิวัตร (ย่งปิง) วัดมังกรกมลาวาส (เดิมอยู่วัดบำเพ็ญจีนพรต)

๕. พระอาจารย์จีนวังสสมาธิวัตร (เซี่ยงหงี่) วัดมังกรกมลาวาส (เดิมอยู่วัดบำเพ็ญจีนพรต)

๖. พระมหาคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตร (โพธิ์แจ้ง) เดิมเป็นเจ้าอาวาสวัดมังกรกมลาวาส ภายหลังท่านได้ย้ายไปเป็นเจ้าอาวาสวัดโพธิ์แมนคุณาราม ถนนสาธุประดิษฐ์ เขตยานนาวา กรุงเทพมหานคร ซึ่งดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่จีนนิกายในปัจจุบัน[๑]

ในเวลาต่อมา พระสงฆ์จีนนิกายและวัดจีนนิกายได้เพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงปัจจุบันนี้มีวัดจีนนิกายทั่วประเทศรวม ๑๖ วัด แบ่งเป็นประเภทวิสุงคามสีมา ๖ วัด เป็นประเภทสำนักสงฆ์ ๑๒ วัด มีทั้งในกรุงเทพมหานครและในต่างจังหวัด[๒]

---

(๑) *ดูรายละเอียดใน ประวัติคณะสงฆ์จีนนิกาย หน้า ๓-๕ รวบรวมโดย พระอาจารย์จีนธรรมคณาธิการ (เย็นเจี่ยว) พิมพ์เป็นที่ระลึกงานเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิด "หอพิพิธภัณฑ์วัตถุธรรม" วัดมังกรกมลาวาส พ.ศ. ๒๕๒๑*

(๒) *ดูรายละเอียดในประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี หน้า ๓๕๐-๓๖๕ กรมการศาสนาจัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๒๕*

การปกครอง
พระสงฆ์อนัมนิกายและจีนนิกาย

ในชั้นแรกที่พระสงฆ์อนัมนิกายและพระสงฆ์จีนนิกายเข้ามาในประเทศไทยนั้น ยังมิได้รับการยกย่องนับถือว่าเป็นพระสงฆ์ แต่ก็ยังได้รับการยอมรับนับถือจากทางราชการและประชาชนในฐานะเป็นนักพรตหรือนักบวชเท่านั้น และถือว่าเป็นชาวต่างด้าว เช่นเดียวกับชาวต่างประเทศที่เข้ามาพำนักอาศัยอยู่ในประเทศไทย จึงให้อยู่ในความควบคุมดูแลของกรมท่าซ้าย

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยอมรับนับถือและให้การอุปถัมภ์พระสงฆ์อนัมนิกายเช่นในรัชกาลที่๔เมื่อมีการปรับปรุงกระทรวงทบวงกรมขึ้นใหม่จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โอนการบังคับบัญชาคณะสงฆ์อนัมนิกายจากกรมท่าซ้ายมาขึ้นต่อกระทรวงธรรมการ

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดพระราชทานอำนาจในการปกครองคณะสงฆ์ ทั้งในด้านการบริหารกิจการคณะสงฆ์และการศึกษาพระปริยัติธรรมให้เป็นภาระของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงโปรดให้โอนการบังคับบัญชาคณะสงฆ์อนัมนิกายและจีนนิกายให้มาขึ้นอยู่กับคณะสงฆ์ไทย มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงเป็นประธานตั้งแต่นั้นมา

ในปัจจุบันตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ มาตรา ๔๖ บัญญัติไว้ว่า "การปกครองคณะสงฆ์อื่นนอกจากคณะสงฆ์ไทยให้เป็นไปตามกฎกระทรวง" เป็นผลให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการผู้รักษาการตามพระราชบัญญัตินี้ ออกกฎกระทรวงฉบับที่ ๓ (พ.ศ. ๒๕๒๐) ว่าด้วยการปกครองคณะสงฆ์ญวนและจีน เมื่อวันที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๒๐ มีบทบัญญัติ ๓๒ ข้อ แบ่งเป็น ๙ หมวด มีสาระสำคัญดังนี้

ผู้บังคับบัญชาสูงสุด ทั้งคณะสงฆ์อนัมนิกายและจีนนิกายอยู่ภายใต้การปกครองบังคับบัญชาของสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก โดยมีกรมการศาสนาเป็นผู้รับสนองงาน

๒. **แบ่งตำแหน่งการปกครอง** ทั้งอนัมนิกายและจีนนิกาย ออกเป็นฝ่ายละ ๑๒ ตำแหน่ง คือ

๑. เจ้าคณะใหญ่	๒. รองเจ้าคณะใหญ่
๓. ผู้ช่วยเจ้าคณะใหญ่	๔. ปลัดขวา
๕. ปลัดซ้าย	๖. รองปลัดขวา
๗. รองปลัดซ้าย	๘. ผู้ช่วยปลัดขวา
๙. ผู้ช่วยปลัดซ้าย	๑๐. เจ้าอาวาส
๑๑. รองเจ้าอาวาส	๑๒. ผู้ช่วยเจ้าอาวาส

๓. **อำนาจในการแต่งตั้งผู้ดำรงตำแหน่ง** สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งเจ้าคณะใหญ่ของแต่ละนิกาย ตามมติของคณะกรรมการสงฆ์ในนิกายนั้น ๆ และทรงแต่งตั้งตำแหน่งรองลงมาจนถึงลำดับที่ ๙ รวม

ทั้งทรงแต่งตั้งพระอุปัชฌาย์ด้วย ตามที่เจ้าคณะใหญ่เสนอ ทั้งนี้โดยมีกรมการศาสนาเป็นผู้รับสนองงาน เสนอรายงานกราบทูลสมเด็จพระสังฆราช

ส่วนเจ้าคณะใหญ่ของแต่ละนิกาย มีอำนาจแต่งตั้งเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส และผู้ช่วยเจ้าอาวาส ในนิกายของตน

สมณศักดิ์พระสงฆ์ญวนและจีน

เมื่อพูดถึงเรื่องสมณศักดิ์ ไม่ว่าของพระสงฆ์ไทยและพระสงฆ์ญวน-จีน มักเข้าใจสับสนสำหรับผู้เริ่มศึกษาอยู่ ๒ เรื่องคือ เรื่องตำแหน่งและเรื่องสมณศักดิ์ และทั้งสองเรื่องนี้ก็มักจะมาด้วยกันเสมอ ถ้าไม่ได้ดำรงตำแหน่ง ก็จะไม่ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ จึงขอทำความเข้าใจดังนี้

ตำแหน่ง คือตำแหน่งในทางปกครองหมู่คณะ เช่นเจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะจังหวัด ฯลฯ กฎหมายให้อำนาจคณะสงฆ์แต่งตั้งได้เอง เว้นแต่ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก กำหนดให้พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง สำหรับคณะสงฆ์ญวนและจีน มอบให้สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้ง ตั้งแต่เจ้าคณะใหญ่ลงมาถึงตำแหน่งผู้ช่วยปลัดซ้าย

สมณศักดิ์ คือ บรรดาศักดิ์หรือฐานันดรศักดิ์อย่างหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่พระสงฆ์ ตามพระราชอำนาจที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตรา ๙ ซึ่งบัญญัติว่า "พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะสถาปนาฐานันดร และพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์" คณะสงฆ์ญวนและจีน ก็ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เช่นเดียวกับพระสงฆ์ไทยเป็นสมณศักดิ์ชั้นสัญญาบัตรขึ้นไป มีราชทินนามตามคตินิยมของคณะสงฆ์ฝ่ายนั้น ๆ โปรดดูรายละเอียดในเรื่องสมณศักดิ์พระสงฆ์อนัมนิกาย และจีนนิกาย

ครั้นในรัชกาลต่อมาพระสงฆ์ญวนและพระสงฆ์จีนก็ได้มีการปรับปรุงตำแหน่งทางการปกครองเพิ่มขึ้นตามความเหมาะสม และได้มีการปรับปรุงสมณศักดิ์ให้เหมาะสมกับตำแหน่งขึ้นเช่นกัน ตามผังแสดงตำแหน่งทางการปกครอง และราชทินนามสมณศักดิ์ ดังต่อไปนี้

แผนภูมิแสดงทำเนียบสมณศักดิ์และตำแหน่ง
บรรพชิตจีนนิกาย ปัจจุบัน

เจ้าคณะใหญ่
พระมหาคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตรฯ

รองเจ้าคณะใหญ่
พระอาจารย์จีนธรรมคณาธิการฯ

ผู้ช่วยเจ้าคณะใหญ่
หลวงจีนวินยานุกร

ฝ่ายปลัดขวา

ปลัดขวา หลวงจีนคณาณัติจีนพรต

รองปลัดขวา หลวงจีนธรรมนาทจีนประพันธ์

ผู้ช่วยปลัดขวา หลวงจีนธรรมรัตจีนประจักษ์

ฝ่ายปลัดซ้าย

ปลัดซ้าย หลวงจีนธรรมรสจีนศาสน์

รองปลัดซ้าย หลวงจีนธรรมนันท์จีนประพัทธ์

ผู้ช่วยปลัดซ้าย หลวงจีนธรรมรักษ์จีนประจิต

คณานุกรมของ
พระมหาคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตร

๑. หลวงจีนปลัดธรรมสมาธิวัตร
๒. หลวงจีนวินัยธร
๓. หลวงจีนธรรมธร
๔. หลวงจีนสังฆรักษ์
๕. หลวงจีนสมุห์
๖. หลวงจีนใบฎีกา

คณานุกรมของ
พระอาจารย์จีนธรรมคณาธิการ

๑. หลวงจีนปลัด
๒. หลวงจีนสมุห์
๓. หลวงจีนใบฎีกา

หมายเหตุ

๑. *ตำแหน่งรองปลัดซ้าย รองปลัดขวา และผู้ช่วยปลัดซ้าย ผู้ช่วยปลัดขวา ทรงตั้งขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑*

๒. *ตำแหน่งรองเจ้าคณะใหญ่ และผู้ช่วยเจ้าคณะใหญ่ ทรงตั้งขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑*

๓. *ตำแหน่งพระมหาคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตร ได้รับการพระราชทานเลื่อน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๐*

พัดยศบรรพชิตจีนนิกาย

๑. พระมหาคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตร พุทธบริษัทจีนพิเนตุ วิเทศธรรมประสาท นวกิจพิลาส ประยุกต์ ทำนุกจีนประชาวิสิฐ เจ้าคณะใหญ่จีนนิกาย

พัดแฉกงาล้วน ทรงพุ่มเข้าบิณฑ์ แกะลายกนกก้านขด สลับลูกคั่นลวดนาค เงิน, ทอง ขอบหุ้มทองแร่ง ใจกลางแกะเป็นรูปช่อใบเทศ ด้ามงา คอแกะ ส้นแกะ ยอดแกะ เป็นรูปบัวซ้อน

(๕ ธ.ค. ๒๕๒๐)

๒. พระอาจารย์จีนธรรมคณาธิการ ไพศาลสมณกิจ รองเจ้าคณะใหญ่จีนนิกาย
พัดแฉกงาล้วน ด้ามงา ยอดงา

๓. หลวงจีนวินยานุกร ผู้ช่วยเจ้าคณะใหญ่จีนนิกาย
พัดงา ซี่เรียงกันเป็นวงกลม ด้ามงา ยอดงา

๔. หลวงจีนคณาณัติจีนพรต ปลัดขวา

๕. หลวงจีนธรรมรสจีนศาสน์ ปลัดซ้าย

พัดพุดตาน กลีบเยียระบับแดง ปักเส้นดิ้นทอง ขอบมีริ้วคั่น ใจกลางขาว ด้ามงา ยอดงา

๖. หลวงจีนธรรมนาทจีนประพันธ์ รองปลัดขวา

๗. หลวงจีนธรรมนันท์จีนประพัทธ์ รองปลัดซ้าย

พัดเหลี่ยมมุมมน พื้นเข้มขาบ ขอบขลิบไหมทอง ริ้วสองชั้น ปักเส้นดิ้นทอง ด้ามงา ยอดงา

๘. หลวงจีนธรรมรัตจีนประจักษ์ ผู้ช่วยปลัดขวา

๙. หลวงจีนธรรมรักษ์จีนประจิต ผู้ช่วยปลัดซ้าย พัดเหลี่ยมมุมมน พื้นสลับสี ด้ามงา ยอดงา

พัดยศสมณศักดิ์คณานุกรมของเจ้าคณะใหญ่จีนนิกาย
มี ๖ ตำแหน่ง ดังนี้

๑. พัดยศหลวงจีนปลัดธรรมสมาธิวัตร

๒. หลวงจีนวินัยธร

๓. หลวงจีนธรรมธร

๔. หลวงจีนสังฆรักษ์

๕. หลวงจีนสมุห์

๖. หลวงจีนใบฎีกา (ดังภาพจากซ้ายไปขวา)

หนังสือดี มีคุณค่า

นมัสการ พระคุณเจ้าที่เคารพอย่างสูง

หนังสือคู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหารที่พิมพ์ขึ้นเป็นครั้งที่๔นี้เขียนขึ้นจากประสบการณ์ ๒๒ ปี ที่ทางคณะสงฆ์ และทางราชการได้มอบหมายให้ข้าพเจ้าปฏิบัติงานเกี่ยวกับสมณศักดิ์มาโดยตลอดจึงได้รับความไว้วางใจให้เป็นผู้ออกแบบพัดยศพระครูสัญญาบัตรขึ้นใหม่ให้ครบทุกตำแหน่ง พร้อมทั้งได้รับเกียรติแต่งตั้งเป็นอนุกรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการคณะอนุกรรมการพิจารณาลำดับพัดยศสมณศักดิ์ ฐานานุกรม เปรียญ ในงานพระราชพิธี และรัฐพิธี ดังมีรายละเอียดอยู่ในหนังสือนี้แล้ว

ดังนั้น จึงเป็นที่เชื่อมั่นว่า บรรดาระเบียบกฎเกณฑ์ ตลอดถึงขั้นตอน และวิธีปฏิบัติในการขอพระราชทานสมณศักดิ์ ที่รวบรวมไว้ในหนังสือเล่มนี้เป็นสิ่งที่คณะสงฆ์ถือปฏิบัติอยู่ในปัจจุบัน สมควรที่เจ้าคณะพระสังฆาธิการ และพระเลขานุการทุกระดับชั้น จะมีหนังสือนี้ไว้ประจำห้องสมุดของวัด เพื่อเป็นต้นแบบในการเขียนเรื่องการขอพระราชทานสมณศักดิ์ให้พระสังฆาธิการภายในวัด เมื่อโอกาสนั้นมาถึง หนังสือจะช่วยท่านคิด ช่วยท่านตัดสินใจ และยังจะช่วยให้ท่านประสบความสำเร็จได้ในที่สุด

ขอนมัสการด้วยความเคารพอย่างสูง

สุนทร สุภูตะโยธิน

(นายสุนทร สุภูตะโยธิน)

ท่านที่ประสงค์จะเป็นเจ้าของ หนังสือประวัติสมณศักดิ์ และพัดยศ โปรดสั่งโดยตรงจากผู้เขียน

นายสุนทร สุภูตะโยธิน
บ้านเลขที่ ๑๔/๓ ถนนสุโขทัย ซอย ๗
แขวงสวนจิตรลดา เขตดุสิต กทม. ๑๐๓๐๐
โทร (๐๒) ๒๔๑๓๐๗๗

ถ้าสั่งซื้อทาง พ.ก.ง. เพิ่มค่าส่งเล่มละ ๓๐ บาท สั่งจ่ายปณ.จ. ดุสิต ๑๐๓๐๐

และอาจหาซื้อได้จาก

- โรงพิมพ์การศาสนา ถนนบำรุงเมือง ข้างวัดสระเกศ กทม.
- มหาจุฬาบรรณาคาร ข้างวัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์ กทม.
- ฮั่วฮะฮวด (ร้านจำหน่ายสังฆภัณฑ์) ถนนบำรุงเมือง เสาชิงช้า กทม.
- เพ้งสังฆภัณฑ์ ถนนบำรุงเมือง เสาชิงช้า กทม.

คติธรรม

เขาอิจฉาดีกว่าเขาสงสาร

● เขาอิจฉา ดีกว่า เขาสงสาร
เสนอท่าน เป็นเพื่อน ไว้เตือนจิต
เขาสงสาร เมื่อเราดิ้น ลงสิ้นคิด
นึกปลงจิต เวทนา ชตาเรา

● คราเราดี มีชัย ได้ลาภยศ
เกียรติปรากฏ วาสนา เกินกว่าเขา
เขาจะคิด อิจฉา ชตาเรา
รักจะเอา ทางไหน ตามใจนา

● ถ้าชอบให้ เขาอิจฉา จงอย่าคร้าน
หมั่นทำงาน หมั่นฝึก หมั่นศึกษา
เมื่อลาภยศ ปรากฏ เจริญตา
จะยิ้มรับ คนอิจฉา สบายใจ

● ถ้าชอบให้ เขาสงสาร หมั่นคร้านเข้า
หยุดไม่เอา ธุรกิจ ชนิดไหน
ถ้าสิ้นเนื้อ ประดาตัว กลัวทำไม
ผอมจนใคร เห็นสงสาร ขานพุทโธ.

"ธรรมสาธก"*

---

* นามแฝงของ พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารีมหาเถร) ราชบัณฑิต

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระราชปัญญารังษี (เอี่ยม ธมฺมภารมหาเถร ป.ธ. ๘)